

...

Etnologie v zúženém prostoru

Jiří Woitsch, Adéla Jůnová Macková a kolektiv

...

Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.
Praha 2016

Publikace byla zpracována za podpory Grantové agentury České republiky,
projekt č. GA15-03754S.

Recenzovali: prof. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr.
PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Vědecká redakce: doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (předseda)
PhDr. Barbora Gergelová
PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.
PhDr. Jarmila Procházková, Ph.D.
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc.
PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

© Jiří Woitsch, Adéla Jůnová Macková, 2016

© Milan Ducháček, Lydia Petráňová, Karel Altman, Jiří Hlaváček, Doubravka Olšáková,
František Bahenský, Věra Frolcová, Alexandra Navrátilová, Petr Janeček, Blanka Soukupová,
Hana Dvořáková, Magdaléna Paríková, Mojca Ramšak, Kaisa Kulasalu, Markéta Křížová,
Zdeněk R. Nešpor, Lukáš F. Peluněk, Andrea Zobačová, Jana Pospíšilová, Katarína Očková,
Zuzana Beňušková, Margita Jágerová, 2016

© Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2016

Publikace vychází pod licencí Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives
4.0 International. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

ISBN 978-80-88081-10-4 (váz.)

ISBN 978-80-88081-11-1 (online : pdf)

Obsah

Úvod: Etnologie v zúženém prostoru

Jiří Woitsch 9

1. Kontexty

Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografie před rokem 1945

Milan Ducháček 37

2. Výuka etnologie v českých zemích

Karel Chotek a jeho škola

Lydia Petráňová 71

Antonín Václavík a jeho škola

Karel Altman 93

Škola základ života aneb předběžná analýza vzpomínek tří generací
pamětníků na studium národopisu/etnografie před rokem 1989

Jiří Hlaváček 106

3. Plánování vědy versus osobní kreativita

Etnografický výzkum jako státní úkol i mocenský problém.

Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie
a folkloristiky v letech 1952–1989

Doubravka Olšáková 125

Se sovětským národopisem na věčné časy! Fikce, či realita?

František Bahenský 148

Podíl etnografie na interdisciplinárním výzkumu socialistické
jihomoravské vesnice a perspektivy současné historické etnologie

Věra Frolcová 158

Paradoxy vědeckého projektování v etnologii <i>Alexandra Navrátilová</i>	173
---	-----

4. Národní a mezinárodní projekty a kontakty

Etnokartografie ve 20. století: Od národních atlasů k atlasu evropskému a zpět <i>Jiří Woitsch</i>	183
--	-----

Česká prozaická folkloristika v letech 1945–1989 v mezinárodním kontextu <i>Petr Janeček</i>	226
--	-----

Etnografie dělnictva: Mezi prorežimní rétorikou a badatelským výkonem <i>Blanka Soukupová</i>	244
---	-----

Neznámý pokus o „zasítování“. Kontakty českých a německých badatelů v letech 1963–1969 <i>Hana Dvořáková</i>	257
--	-----

„Poslovia“ medzinárodných študentských a vedeckých kontaktov na Katedre etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity J. A. Komenského v Bratislave koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia <i>Magdaléna Paríková</i>	265
--	-----

The fundamental collective works in Slovene ethnology and European horizons <i>Mojca Ramšak</i>	278
---	-----

Folklore for whom? The purposes of folklore studies in Soviet Estonia <i>Kaisa Kulasalü</i>	299
---	-----

5. InSTITUTE

Iberoamerikanistika a její pozice v rámci Katedry etnografie a folkloristiky FF UK v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století <i>Markéta Křížová</i>	311
Tři pokusy o založení Ústavu pro ethnografii a folkloristiku <i>Adéla Jůnová Macková</i>	332
„Za největší provinění budiž považováno, bránit jinému v jeho názoru!“ Sekce integrální antropologie Československé sociologické společnosti <i>Zdeněk R. Nešpor</i>	349
Neuskutečněné plány založení Bartošova národopisného musea v přírodě. K životnímu dílu Ladislava Rutteho (1893–1967) <i>Lukáš F. Peluněk</i>	364

6. Osobnosti

Životní a profesní osud Dagmar Klímové ve světle její pozůstalosti <i>Andrea Zobačová</i>	375
Jeden specifický příklad z Brna: Eva Kilianová a její čtenářské edice folkloru <i>Jana Pospíšilová</i>	386
Podiel Juraja Langra na formovaní múzeí v prírode na Slovensku <i>Katarína Očková</i>	392
Osobnosti slovenskej etnológie v audiovizuálnych záznamoch <i>Zuzana Beňušková</i>	409
Etnológia na periférii – Ján Olejník (nar. 1921) <i>Margita Jágerová</i>	416

Ethnology in a confined space (Summary)	427
Archivní prameny	433
Literatura a vydané prameny	435
Elektronické zdroje	485
Jmenný rejstřík	487
Seznam autorů	496

Úvod: Etnologie v zúženém prostoru¹

Jiří Waitsch

V roce 1994 vyšel soubor statí významného literárního vědce a filozofa Václava Černého, který jeho editoři Jan Šulc a Jarmila Víšková opatřili výmluvným titulem *V zúženém prostoru*.² Dovolili jsme si tento trefný název pro naši monografii vypůjčit, a to s vědomím mnoha paralel – byť samozřejmě reflektujeme i mnoho hlubokých rozdílů – mezi osudy vynikajícího, avšak perzekuovaného vědce a myslitele a vývojem celého vědního oboru: národopisu, resp. etnografie a folkloristiky či etnologie v českých zemích po roce 1945.³

V úvodní kapitole se pokusíme předkládanou publikaci obecně charakterizovat po stránce koncepční i obsahové, v širším záběru dále vymezit naše motivace a cíle při studiu dějin středoevropské etnologie ve druhé polovině 20. století, jehož je kniha prvním ucelenějším výstupem, a stručně pojednat i o možných metodologických a interpretačních přístupech a dostupné pramenné základně. Mnohým ze zde jen stručně zmíněných problémů se následně věnují příslušné

■ ■ ■

- 1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky. V prezentovaných závěrech se odrážejí četné debaty celého řešitelského kolektivu nad konceptualizací projektu i konkrétní připomínky jednotlivých členů týmu. Za ty autor velice děkuje, zodpovědnost za finální formulace je však pouze na něm.
- 2 ČERNÝ, Václav. *V zúženém prostoru. Publicistika z let 1957–1981*. Praha: Mladá fronta, 1994.
- 3 S vědomím mnoha skutečných či jen domnělých metavýznamů, které označení oboru ve střední Evropě má, chápu a užívám v tomto textu termíny národopis / etnografie a folkloristika / (evropská) etnologie jako dobově podmíněná, avšak synonymická označení jedné a téže disciplíny.

statí v knize, na které je průběžně odkazováno. Autory těchto kapitol jsou jednak řešitelé vůbec prvního polistopadového kolektivního projektu, který se dějinám oboru v Čechách věnuje,⁴ jednak celá plejáda dalších domácích i zahraničních autorů. Jejich interpretace mnoha otázek z dějin disciplíny v Čechách i v obecnějších středo- a východoevropských horizontech jsou v důsledku aplikace odlišných badatelských schémat, různého metodologického i institucionálního zázemí a dalších vlivů nutně rozdílné až polemické – i když i pro editory, a doufejme, že i pro čtenáře, v mnoha ohledech až překvapivě jednotné a vzájemně si naslouchající. Kniha tudíž tvoří provázaný celek statí, vyznačující se zároveň značnou otevřeností a nedogmaticností. Zabývá se sice etnologií v „zúženém prostoru“, ale rozhodně nikoliv ze zúženého pohledu.

Knihu jsme rozdělili do šesti větších tematických celků, které odrážejí hlavní problémové okruhy, jimž doposud byla (a je) při výzkumu české, resp. středoevropské etnologie v poválečném období věnována pozornost. V oddílu Kontexty se Milan Ducháček v rozsáhlé konceptuální statí zamýšlí nad důležitými kontinuy, která shledává mezi prvorepublikovým národopisem a poválečnou etnografií a folkloristikou. Je přitom více než zjevné, že zdaleka ne všechny z těchto badatelských tradic můžeme považovat jen za negativní, jak se je pokoušela – ve vzácné absurdní jednotě – interpretovat etnografie ortodoxně marxistická (či přesněji řečeno stalinistická) a část polistopadových badatelů.⁵ V oddílu Výuka etnologie v českých zemích vstupují Lydia Petránková, Karel Altman a (ve zcela odlišné heuristické i metodologické perspektivě) Jiří Hlaváček až na výjimky⁶ na výzkumné „pole neorané“ a věnují se výchově profesionálních etnologů na ve své době jediných univerzitních pracovištích v Čechách a na Moravě, tedy na UK v Praze a MU

■ ■ ■

- 4 Dějinami oboru se samozřejmě zabýval již kolektiv sestavovatelů personální části Národopisné encyklopedie, ovšem jen striktně ve smyslu biografickém. BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007.
- 5 Srov. např. texty SKALNÍKOVÁ, Olga. Za nový Český lid. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 1 a SCHEFFEL, David Z., KANDERT, Josef. Politics and Culture in Czech Ethnography. *Anthropological Quarterly*, 1994, roč. 67, č. 1, s. 15–23.
- 6 Mnohem lépe jsou zpracovány dějiny brněnského univerzitního pracoviště, včetně jeho profilujících osobností. Srov. zejm. VÁLKA, Miroslav, JEŘÁBEK, Richard (eds.). *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity: 1945–2005*. Brno: Masarykova univerzita, 2006 a DRÁPALA, Daniel (ed.). *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2010.

(resp. v letech 1960–1990 UJEP) v Brně. Všichni tři autoři velice dobře ukazují, nakolik byla zdejší výuka a metodologické pojetí oboru ještě hluboko ve druhé polovině 20. století ovlivněna badatelskými osobnostmi Karla Chotka a Antonína Václavíka. Oddíl Plánování vědy versus osobní kreativita odráží ostrý protiklad mezi politicko-ideologickou glajchšaltací vědy prostřednictvím tzv. státních plánů základního výzkumu, působením sovětských expertů či koryfeů vystudovaných v SSSR a každodenní pestrosti badatelské praxe. Doubravka Olšáková a František Bahenský ve svých kapitolách mj. dokládají, že studium mimoevropského terénu či etnicity se u nás rozvinulo na přímý rozkaz z Moskvy. Věra Frolcová a Alexandra Navrátilová naproti tomu na příkladech z moravského prostředí ukazují, že silné vědecké osobnosti dokázaly realizovat špičkové výzkumy a formulovat objevné teorie i v prostředí jinak nepochybně plánováním vědy a ideologickým dohledem silně svázaném. Tento oddíl – a ostatně i mnoho jiných kapitol v knize – dobře a v souladu s podobně orientovanými výzkumy dějin vědeckých disciplín v totalitárním prostředí odhaluje, že dynamika rozvoje vědeckého bádání v Československu byla určována nejen oficiální linií státních plánů a stranických dokumentů, ale též tzv. „nikami“ vědy. Tedy místy omezené badatelské svobody – pracovišti, projekty a výzkumníky stojícími mimo dohled mocenských center i hlavních ideologů vědy či se před takovým dohledem dovedně maskujícími.⁷

Problematicke nik svobodného výzkumu se reflektovaně i spíše neintencionálně věnují na základě rozboru konkrétních badatelských projektů a specializací autoři kapitol zařazených v části Národní a mezinárodní projekty a kontakty. Ta – jakoliv další výzkum je zde navýsost potřebný, zejména v archivech zahraničních institucí – odhaluje, že občas prezentovaná univerzalistická teze o parochiálnosti a metodologickém zaostávání českého, resp. československého národopisu⁸ je jako

■ ■ ■

7 Badatelskou svobodou se tak mohla vyznačovat nejen věda exilová či pěstovaná v prostředí tzv. disentu. Za niky svobodného bádání lze – v určitém čase a v osobách konkrétních vědců – prohlásit řadu pracovišť regionálního charakteru, sféru tzv. aplikované etnologie (ÚLUV, folklorní hnutí), a dokonce i vrcholná akademická a univerzitní pracoviště. K teoretické konceptualizaci nik svobodného bádání na příkladu československé historiografie srov. LUFT, Robert (ed.). „Nischen“ für die tschechische Geschichtsschreibung in der kommunistischen Ära. *Bohemia Zeitschrift*, 1992, roč. 33, č. 2, s. 111–143, s. 354–370 a TÝŽ. „Alß die Wachsamkeit des Regimes nachließ“. Zur Beschäftigung mit der Vergangenheit des eigenen Faches in der tschechischen Geschichtswissenschaft nach 1989. *Bohemia Zeitschrift*, 1994, roč. 35, č. 1, s. 105–121.

8 SCHEFFEL, David Z. Minulost a budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě: poznámky k vizi Chrise Hanna. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 183–186.

obecná charakteristika tohoto oboru jednoduše neudržitelná, a to přinejmenším do sedmdesátých let 20. století. Skvěle to dokumentují Petr Janeček na příkladech „západních“ ohlasů na progresivní československou folkloristiku i Kaisa Kulasalu v případě estonské folkloristiky. Bezprecedentní „zasíťování“ českých a slovinských (jugoslávských) etnologů a badatelů z druhé strany železné opony ukazují Jiří Woitsch a Mojca Ramšak v případě etnokartografického bádání. Celoevropské osobní i institucionální vazby sledují též Hana Dvořáková (na příkladu spolupráce muzejníků) a Magdaléna Paríková (při popisu vzniku mezinárodních etnologických seminářů na bratislavské univerzitě). Konečně jedné z nejpozoruhodnějších dobových specializací – etnografii dělnictva, která vyrůstala na primitivně ideologických základech, aby nakonec dosáhla mezinárodně respektovaných výsledků, se věnuje Blanka Soukupová.

Pro výzkum dějin vědy, zejména ve fázi ohledávání heuristicky zcela nezmapovaného terénu, zůstávají stále platné „klasické“ badatelské přístupy cílící na poznání dějin institucí či osudů výrazných osobností. Právě těm jsou věnovány poslední dvě části knihy, a to v pestrém (jsme si ovšem vědomi, že nereprezentativním) výběru. V oddílu Instituce nejprve Markéta Křížová poodkrývá komplikované osudy Střediska ibero-amerických studií, v jehož historii se prolíná řada z procesů sledovaných v předchozích kapitolách (ideologicky motivovaná státní objednávka a dohled všemocného Antonína Robka, výjimečná osobnost zakladatele pracoviště, intenzivní kontakt se západní vědou, bádání v „sedé zóně“ a vznik výrazné niky badatelské svobody). Adéla Jünová Macková ukazuje, že v raných dějinách vrcholových oborových institucí (konkrétně ÚEF ČSAV) lze odhalit a precizně zmapovat zcela neznámá bílá místa; Zdeněk R. Nešpor zachytil významný, byť spíše neúspěšný pokus o etablování tzv. integrální antropologie v českém vědeckém prostředí v 60.–80. letech 20. století; na úroveň regionální, badatelsky z hlediska dějin etnologie dosud bohužel zcela opomíjenou, nás ve stati věnované pokusu o založení skanzenu ve Zlíně zavádí Lukáš F. Peluněk. Závěrečný oddíl Osobnosti zachycuje dílčí etapy odborné a organizační činnosti či celé badatelské dráhy profilujících osobností československé etnografie a folkloristiky (kapitoly Andrey Zobačové a Kataríny Očkové), badatelů pozapomenutých nebo stojících v protirežimních kruzích (kapitoly Jany Pospíšilové a Margity Jágerové) a pojednán je i jeden z možných přístupů k výzkumu personálních osudů českých a slovenských etnologů (Zuzana Beňušková).

Jak vidíme, předkládaná monografie nabízí nepřeberné množství textů k otázkám tematicky i interpretačně takřkajíc kruciálním i k problémům, které dokonale nasvětlují velmi jemné odstíny badatelské každodennosti etnologů ve druhé

polovině 20. století. Tu považujeme, jak bylo vícekrát zmíněno, za odehrávající se v „zúženém prostoru“, což se projevovalo ve zcela obecných vnějších podmínkách, za kterých obor fungoval, včetně podmínek veskrze materiálních vedoucích až k proletarizaci valné většiny vědců, ale zcela nezbytně i v nepřeborném množství vnitřních charakteristik etnologie – především metodologických, personálních, tematických a dalších. Obor tak např. prošel celou řadou radikálních institucionálních, personálních, teoreticko-metodologických proměn a reforem, zároveň si však udržoval podstatné vazby i na přístupy charakteristické v předválečném či ještě starším období. Obor i někteří jeho představitelé byli vystaveni brutálním politicko-ideologickým tlakům, věda se pěstovala v limitech určených státními plány, řada témat, celých specializací či teoretických přístupů byla považována za nežádoucí a z vědeckého „provozu“ byla násilně eliminována, jiné byly neadekvátně protežovány či v tzv. aplikované podobě přímo sloužily zájmům státního socialismu. Zároveň opakovaně nalézáme důkazy o značné míře individuální i kolektivní vědecké kreativity, teoreticko-metodologické vyspělosti či badatelské poctivosti v heuristických i interpretačních přístupech. A to zdaleka nejen u zcela mimosystémově prováděných výzkumů, ale i na úrovni každodenní oficiální badatelské i publikační praxe vrcholných oborových institucí, která byla např. maskována prostřednictvím „povinných“ citací v dané době vhodných ideologických autorit.

Takto definovaný a samozřejmě v důsledku kulturních, společenských a politických změn neustále znovu a znovu proměňovaný a vyjednávaný „zúžený prostor“ bychom mohli v dějinách naší etnologie v letech 1945 (1948)–1989 samozřejmě hledat i v celé další řadě jejích charakteristik, které se zpravidla odehrávaly v mezích extrémních polarit. Bylo by tak možno mluvit o ideologicko-teritoriální až nacionální uzavřenosti disciplíny i široce rozkročených komparativních výzkumech celoevropského dosahu, na kterých se čeští, resp. českoslovenští vědci podíleli. Bylo by možno dále rozvíjet zmíněnou tezi o (ve své míře sporném) metodologickém zaostávání za tzv. západní vědou a konfrontovat ji s aplikací dodnes oceňovaných moderních teoretických přístupů. Dalo by se kontemplovat nad rozpory mezi užívanou terminologií či přesněji rétorikou a empirickou či teoretickou validitou výzkumů a jejich výstupů. Bylo by lze poukazovat na konkrétní osudy režimem protežovaných vědců, často zapojených i do politických, či dokonce „ideologicko-diverzních“, výzvědných a podobných aktivit i na vědce perzekuované profesně i lidsky. Šlo by se zaměřit na formování soupeřících vědeckých škol a badatelských sítí na úrovni národní i mezinárodní. To vše je samozřejmě nutné, dějiny etnologie v období 1945–1989 na našem území nelze jinak solidně popsat,

natož interpretovat a je to i cílem a obsahem této knihy, avšak přítomné stručné úvodní zamýšlení nemůže a nechce dále v knize otištěné empiricky podložené analýzy suplovat.

Zároveň nutno zdůraznit, že i v kontextech „svobodné“ západní vědy se celá řada z výše uvedených kontroverzí a rozporů, byť povětšinou v ne tak vyhrocené podobě a mnohdy z jiných příčin, objevovala. Skandinávsko-německojazyčná evropská etnologie a různé směry folkloristického výzkumu, které jsou relevantní „západní“ obdobou našeho národopisu,⁹ prošly ve sledovaném období též celou řadou podstatných metodologických, diskurzivních a dalších proměn i fázemi mimořádně ostrých odborných, osobních a generačních střetů.¹⁰ Pro současné i budoucí bádání o naší etnografii a folkloristice jsou proto mimořádně podstatná nejen srovnání s vývojem ve středovýchodní Evropě umožňující dobře poznat vliv totalitárních společensko-kulturních poměrů. Klíčovou se jeví i dobrá znalost celkového vývoje evropské etnologie (ale např. též sovětského či francouzského vědeckého prostředí) jako specifického oborového diskurzu, umožňující řadit naše národopisné bádání do širších rámců, včetně personálních. Osobní přátelství a intenzivní kontakty mezi etnology z tzv. Východu a tzv. Západu – a nemáme zde na mysli působení exulantů – jsou zjevným, ale málo probádaným faktem.¹¹

...

- 9 LOZOVIUK, Petr. *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, 2005. Dějinám národopisu se autor věnuje na s. 13–23.
- 10 K širšímu německojazyčnému prostoru BENDIX, Regina F. From Volkskunde to the “Field of Many Names”. *Folklore Studies in German-Speaking Europe since 1945*. In BENDIX, Regina F., HASAM-ROKEM, Galit (eds.). *A Companion to Folklore*. Chichester: John Wiley & Sons, 2012, s. 364–390 nebo SIEVERS, Kai Detlev. (ed.). *Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte der Volkskunde im 19. und 20. Jahrhundert*. Neumünster: K. Wachholtz, 1991. Transformaci švýcarské etnologie v poválečném období sleduje nejnověji KUHN, Konrad J. Europeanization as Strategy. *Disciplinary Shifts in Switzerland and the Formation of European Ethnology. Ethnologia Europaea*, 2015, roč. 45, č. 1, s. 80–97; k blízkému prostředí rakouskému NIKITISCH, Herbert. Volkskunde in Österreich nach 1945. In LOZOVIUK, Petr, MOSER, Johannes (eds.). *Probleme und Perspektiven der volkskundlich-kulturwissenschaftlichen Fachgeschichtsschreibung*. Dresden: Thelem, 2005, s. 79–101. Opominout nelze ani některé k etnologickému paradigmatu senzitivní práce věnované primárně dějinám sociokulturní antropologie jako např. VERMEULEN, Han F., ROLDÁN, Arturo Alvarez (eds.). *Fieldwork and Footnotes. Studies in History of European Anthropology*. London – New York: Routledge, 1995.
- 11 K těmto a dalším otázkám srov. zásadní sborník MOSER, Johannes, GÖTZ, Irene, EGE, Moritz (eds.). *Zur Situation der Volkskunde 1945–1970. Orientierungen einer Wissenschaft zur Zeit des Kalten Krieges*. Münster: Waxmann, 2015 a studii SCHMOLL, Friedemann. Das Europa der deutschen Volkskunde. Skizzen zu Internationalisierungsprozessen in der Europäischen Ethnologie des 20. Jahrhunderts. In JOHLER, Reinhard, MATTER, Max, ZINN-THOMAS, Sabine (eds.).

Dovolujeme si tedy pro tuto chvíli považovat tvrzení o vývoji etnologie v „zúženém prostoru“ za opodstatněné a spolu s představou o existenci různých rozsáhlých nik badatelské svobody za konceptuálně určující charakter celé monografie. Nelze ovšem nevidět, že si autoři jednotlivých kapitol knihy pod těmito pojmy představují mnohdy jevy a procesy značně odlišné a pojmenovávají je i jinými termíny. Nebylo však naším cílem tyto odlišné konceptualizace uměle sjednocovat. V této úvodní kapitole je však nutno zodpovědět některé obecnější a neméně podstatné otázky, a stanovit tím diskurzivní rámce celé knihy.¹² Tázat se tedy musíme především: (1) Jsou dějiny etnologie v „zúženém prostoru“ v období 1945–1989 vůbec relevantním badatelským tématem? (2) Jak výzkum dějin etnologie heuristicky a interpretačně uchopit a jak vyřešit rozpor mezi stále malým množstvím empiricky podložených výzkumů na straně jedné a radikálních, avšak na vodě postavených textů na straně druhé? (3) Jak vývoj etnologie v zúženém prostoru periodizovat a propojit jej s vývojem kultury a společnosti, či dokonce každodenního života v totalitárním Československu, aby se bádání nad dějinami národopisu nestalo jen málo užitečnou kontemplací málo početné skupiny vědců na úzké oborové horizonty nepřekračujícím „písečku“?

Některé z odpovědí byly již naznačeny výše, některé jsou s různou mírou detailnosti formulovány v jednotlivých kapitolách knihy, souvisle se jim budeme věnovat především zde a samozřejmě lze sáhnout i po textech, které již byly k dějinám poválečného národopisu v minulosti publikovány. V posledně jmenovaném případě ale platí, že výzkum dějin etnologie a příbuzných oborů je u nás přes dílčí pozoruhodné výstupy bohužel stále v plenkách, jak se pokusíme níže ukázat. Naši monografii je proto nutno považovat za průkopnické ohledání některých výzkumných problémů a podnět k dalšímu promýšlení mnoha problémů, nikoliv za knihu dané téma vyčerpávající a interpretačně kanonickou. Takové ambice rozhodně nemáme a za samozřejmé považujeme, že řada otázek byla jednotlivými autory prozatím jen nastolena a jejich rozřešení bude otázkou dalších výzkumů, interpretací a polemik.

■ ■ ■

Mobilitäten. Europa in Bewegung als Herausforderung kulturanalytischer Forschung. 37. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde. Münster: Waxmann, 2011, s. 425–434. Celoevropský význam měly kontakty východoevropských badatelů se S. Erixonem. Srov. ROGAN, Bjarne. Sigurd Erixon on the Post-War International Scene. *International Activities. European Ethnology and CIAP from 1945 to the mid 1950s. Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, 2013, roč. 69, s. 89–152.

12. Přinejmenším těch kapitol, jejichž autoři se podílejí na řešení projektu Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989.

Na výše formulovanou otázku první, tážající se po relevanci výzkumu dějin etnologie a potažmo i po smyslu celé této knihy, lze odpovědět hned několika způsoby, avšak vždy poměrně jednoduše a kladně. Aniž bychom se zde chtěli pouštět do zcela obecných úvah po smyslu historického bádání, nutno zdůraznit, že analýzy dějin jakékoliv vědy a vědecké každodennosti – zejména jsou-li zohledněny i širší sociokulturní kontexty – jsou v současnosti považovány za jedny z nejnosnějších specializací především moderních a soudobých dějin.¹³ Tedy i výzkum dějin poválečného národopisu, disciplíny vyznačující se navíc podstatnými přesahy do veřejného kulturního a politického dění, je nutno chápat jako podstatný příspěvek k výzkumu českých dějin minulého století. Za další, výzkum dějin vědního oboru, ať už vedený vnějšími pozorovateli či oborovými insidery, je podstatný pro něj samotný – pro lepší pochopení povahy v minulosti (ne)dosazených výsledků a jejich relevance a použitelnosti, pro odhalení přetrvávajících tematických, teoreticko-metodologických a dalších kontinuit atd.¹⁴ Sebereflexe české etnologie, pramenící mj. i z minimálního povědomí o oborových dějinách, je stále poměrně malá a často se projevuje principiální neschopností hájit oborová specifika a současné i minulé kvality národopisu na straně jedné i neochotou vnímat a otevřeně přiznat a pojmenovat četná temná místa ve vlastní minulosti na straně druhé. Jednoduše shrnuto, výzkum dějin etnologie považujeme za oborově i společensky opodstatněný, navíc může ještě na poslední chvíli probíhat se zohledněním nejen ve sledovaném období publikovaných národopisných prací, s využitím písemných archivních pramenů, ale i prostřednictvím metod dávajících prostor výpovědím doposud žijících aktérů někdejšího dění. Tato jedinečná příležitost se již nebude opakovat.

Otázka druhá, směřující k metodologickému, tematickému a heuristickému vymezení studia dějin etnologie po roce 1945, je neskonale komplikovanější a vybízí mj. k zamyšlení, jak samotné toto studium (nejen v ČR) v uplynulých desetiletích vypadalo. Pokud jde o otázky konceptuální, mnohé již bylo naznačeno.

■ ■ ■

13 V českém prostředí jsou takto chápány dějiny vědy dokonce i institucionalizovány v podobě Kabinetu dějin vědy Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Viz <http://www.usd.cas.cz/cs/stranky/oddeleni/kabinet-dejin-vedy>. [Accessed 17. 10. 2016.]. Výzkum dějin vědy ovšem probíhá i v celé řadě dalších institucí.

14 Považujeme za velmi symptomatické, že význam výzkumu vlastního oboru byl takto explicitně již dávno pojmenován na Slovensku. Viz PROFANTOVÁ, Zuzana. Význam dejín vedy pre existenciu disciplíny. *Ethnológia Slovaca et Slavica*, 2003, roč. 30–31, s. 23–29.

Vývoj oboru nelze studovat bez zohlednění proměn etnologie v celoevropském kontextu; etnologii a její „provozování“ v totalitárním Československu je nutno chápat jako mnohohrstevnatý proces, který se z hlediska míry badatelské svobody a kreativity pohyboval mezi naznačenými extrémními polohami státního plánování a nikami svobodného bádání. Etnologii a etnology tudíž nemůžeme zkoumat „an sich“ bez zohlednění důležitých společenských, politických a kulturních změn, kterými Československo ve sledovaném období prošlo, jak se k tomu ještě dostaneme při nástinu odpovědi na třetí z položených otázek.

Konečně, což je obzvláště podstatné, k dějinám etnologie jako vědecké disciplíny nelze přistupovat neteoreticky,¹⁵ jakkoliv i pouhý popis řady procesů je ve chvíli, kdy o dějinách oboru, jednotlivých oborech či institucích scházejí i nejbánálnější informace, nesmírně cenný. Právě obrovské množství nezpracovaného materiálu tak doposud vedlo a vede, domníváme se, že logicky, k preferenci neopozitivistických a prosopografických teoretických pozic vnímajících vědu mj. jako lineární kumulaci poznatků. Zejména při úvahách o vědecké každodennosti, postavení významných osobností či fungování institucí je ale nezbytné hledat oporu i v teoriích konceptualizujících vědu a vědění jako moc či specifické sociální pole, včetně aplikace teorie sítí a z ní vyplývající metodologie pro studium a interpretaci osobních a institucionálních vazeb.¹⁶ Nezapomínejme přitom ale, že většina tzv. moderních a zdánlivě atraktivních teorií vědy a vědeckého výzkumu (včetně těch, které konceptualizují historii vědy) je bezvýhradně šita na míru experimentálním vývojově extrémně dynamickým oborům, jejichž paradigmatu a metody se mohou radikálně měnit bez nadsázky ze dne na den. Samotná povaha etnologie jako historické vědy vyznačující se pluralitou přístupů, z nichž mnohé jsou považovány za relevantní i přes značné stáří, tudíž jen obtížně umožňuje aplikovat lákavě vypadající teorie cílené na vysvětlení proměn přírodních věd.¹⁷ Teoreticko-

■ ■ ■

- 15 Dobrý přehled o teoretických přístupech ke zkoumání vědy a jejích dějin podávají ŠPELDA, Daniel. *Proměny historiografie vědy*. Praha: Filosofia, 2009 a nejnověji STORCHOVÁ, Lucie, RŮŽIČKA, Jiří. *Věda / Vědění*. In STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 269–280.
- 16 K těmto konceptům zejm. FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002; LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social: an Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- 17 V jednom z mála teoreticky skutečně sofistikovaně promyšlených textů k dějinám našeho oboru nabízí Z. Uherek hned pět vysvětlení pro (jím dobře dokumentovaný) překryv politických událostí

-metodologický konzervativismus (nesmíme jej ovšem zaměňovat s uvedenou programovou neteoretičností) je tedy podle našeho názoru namístě.

Zaměříme-li se ve spojení s bádáním o dějinách etnologie u nás na otázky tematické a heuristické, je situace jen zdánlivě jednodušší než v případě teoretického podložení výzkumu. Pokud jde o prameny, je hlavním problémem především jejich množstvím. Jak ukazují mnohé kapitoly v této monografii, v podstatě neexistuje téma, které by se dalo studovat jen prostřednictvím (samozřejmě relevantních a nejčastěji používaných) hermeneutických nebo statistických přístupů k etnologické produkci, která je sama o sobě samozřejmě pramenem extrémně důležitým.¹⁸ Jedná se vlastně o veškeré etnology vytvořené vědecké a popularizační odborné texty a dále vzpomínky, paměti, nekrology, výroční texty, dobovou publicistiku atd. Dějiny etnologie totiž nelze popsat a vysvětlit bez detailní znalosti obsahu mnohdy gigantických osobních a institucionálních fondů a sbírek řady archivů (archivy ministerstev a ÚV KSČ počínaje, přes Archiv AV ČR a archivy univerzit a archivy nejrozličnějších muzeí, spolků i soukromými pozůstalostmi konče). A vzhledem k tomu, že máme co do činění s problematikou doslova a do písmene „živou“, nelze se vyhnout ani přístupům orálně-historickým.

Stejně nepřehlednou a komplikovanou otázku představuje tematické rozhraničení výzkumu, hledající v kontextu aplikovaných teorií odpověď na nebanální

...

a periodizace vývoje etnografie u nás. Uherek pak uvažuje mj. o tom, že etnografie se nechová jako věda, neboť se neřídí kuhnovským principem tzv. vědeckých revolucí. Otázka ovšem je, zda Kuhnova představa o skokových změnách paradigmatu, kritizovaná i v případě přírodních věd, je na vědy historické vůbec aplikovatelná. Srov. UHEREK, Zdeněk. Historie etnologie nejen podle T. S. Kuhna: Minulost, budoucnost, současnost a oddělení etnických studií. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 129–156; KUHN, Thomas S. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH, 1997. Komplexní kritiku Kuhna (a alternativní pojetí dějin vědy) formuloval např. I. Lakatos. Srov. soubory jeho textů: LAKATOS, Imre. *The Methodology of Scientific Research Programmes: Philosophical Papers Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978 a TÝŽ. *Mathematics, Science and Epistemology: Philosophical Papers Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

- 18 Právě proto, že máme co do činění s vědou v zúženém prostoru, jsou oficiálně publikované texty nezbytně ovlivněny cenzurou i autocenzurou. To, že se v nich jistá témata neobjevují, ještě neznamená, že nebyla zkoumána. Stejně tak nelze pouze na základě publikovaných prací vůbec nic soudit o tom, zda byly českým etnologům známy určité teorie, konstatovat lze pouze jejich (ne)aplikaci. Příklad za všechny – ještě v padesátých letech 20. století ortodoxní stalinista Jaroslav Kramář si v letech šedesátých (patrně během opakovaných návštěv Švédska a Německé spolkové republiky) pilně vypisoval z prací Juliana H. Stewarda. Srov. Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramář, k. 18. Sešit výpisků označený „Hranice a oblasti kulturních jevů“.

otázku, co vlastně v letech 1945–1989 etnologie byla a co všechno s ní souviselo. Stačí se zaměřit na tvorbu a osudy hrstky oborových profesorů a docentů a několika dalších „celebrit“, včetně těch, které se prosadily v exilu, a dvě univerzitní a jedno akademické pracoviště v západní části Československa? Nebo byla česká etnologie podstatně pestřejší a mnohovrstevnatější? Dle našeho názoru jednoznačně platí druhá varianta, která ovšem zároveň předpokládá i podstatně náročnější a šířeji rozkročený výzkum, přesně v tom duchu, jak je na vybraných příkladech prezentován v této monografii.

Je jasné, že vývoj etnografie a folkloristiky, podobně jako jiných sociálních/ humanitních věd, byl ve střední a východní Evropě, direktivněji než ve státech, kde neexistovaly režimy totalitárního charakteru, ovlivňován vedle obecných trendů společenského a kulturního vývoje též státní (politickou, stranickou) mocí a ideologií a formálním plánováním a organizováním vědy, které je nutno zevrubně analyzovat. Na další úrovni je nezbytné věnovat pozornost zmíněným ústředním institucím, a to v rovině organizačního vývoje, teoreticko-metodologického zaměření, badatelské produkce, vnitřního života, včetně fungování množství mimovědeckých struktur. Samostatnou pozornost dále zasluhuje i muzejní a „aplikovaná“ etnografie a folkloristika, kterou rozumíme ty sféry vývoje disciplíny a jejího výzkumného, organizačního a institucionálního zázemí, které byly zcela nebo částečně zaměřeny na popularizaci disciplíny, přenášení vědeckých poznatků do fungování státní správy, kultury a průmyslu, ochranu kulturního dědictví atd. Konečně vývoj české etnologie nelze kvalitně zpracovat bez postižení takových fenoménů, jako byla tzv. vysídlenecká (v dobové terminologii sudetoněmecká) etnografie a folkloristika, která minimálně do sedmdesátých let 20. století představuje významné kontinuum s dějinami oboru před druhou světovou válkou; pozornost si zasluhuje vývoj specializovaných příbuzných disciplín (afrikanistika, iberoamerikanistika, orientalistika), ale samozřejmě i historie či sociologie.

S vědomím, že výše uvedené teze jsou maximy, jejichž naplnění potrvá možná ještě několik desetiletí, musíme hodnotit dosavadní vědeckou produkci k tématu naší monografie, kterou jsme označili za kvantitativně málo významnou. Vedle ní jsou k dispozici samozřejmě četné starší i novější práce k dějinám česky i německy psané etnografie před rokem 1945,¹⁹ které zde nehodnotíme, ale jež jsou podstatné

■ ■ ■

19 Z těch nejdůležitějších jmenujme HORÁK, Jiří. *Národopis československý. Přehledný nástin*. In *Československá vlastivěda, II. Člověk*. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1933, s. 305–472; BROUČEK,

jednak jako zdroj informací pro poznání vývoje etnologie v předválečném období (a tudíž kontextualizaci výzkumů věnovaných období po roce 1945), jednak jako pramen důležitý právě pro období poválečné. V příručkách k oborovým dějinám z období 1945–1989 se totiž občas koncentrují dobové ideologicko-politické a další postoje autorů v až radikální podobě.²⁰

Textů bezprostředně se vztahujících k dějinám oboru po roce 1945 – byť naplňujících jen dílčí výše formulované heuristické a tematické aspekty – bylo po roce 1989 publikováno opravdu překvapivě málo. To vyniká zejména ve srovnání se situací na Slovensku, kde již byla oborovým dějinám věnována pozornost i na úrovni velkých kolektivních projektů a syntetizujících monografií,²¹ nemluvě o výzkumu dějin Volkskunde pěstované v někdejší Německé demokratické republice a dalších analýzách i syntézách dějin evropské etnologie na národní i evropské úrovni.²² Část zahraničních prací se přitom bezprostředně, byť extrémně nesystematicky a nevyváženě vyjadřuje i k některých aspektům vývoje české, resp.

■ ■ ■

Stanislav. *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografi a folkloristiku ČSAV, 1979; LOZOVIUK, Petr. *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008 (dále: LOZOVIUK, P. *Interethnik im Wissenschaftsprozess*); ALTMAN, Karel. Zíbrtův Český lid a moravští národopisci. *Český lid*, 2003, roč. 90, č. 2, s. 173–183. TÝŽ. Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí (1800–1918). In TYLLNER, Lubomír, UHEREK, Zdeněk (eds.). *Kultura – společnost – tradice I*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 183–206.

20 Signifikantně ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: SPN, 1964.

21 Na Slovensku byla dynamika zájmu o dějiny národopisu jednoznačně odlišná a dějinám oboru byla jednak věnována obecně mnohem výraznější pozornost (a to i před rokem 1989), jednak byl a je studován v náročnější teoreticko-metodologické perspektivě a s lepší znalostí dějin evropské etnologie. Ze souhrnných slovenských prací srov. zejm. KILIÁNOVÁ, Gabriela. *Mitteleuropäan Ethnology in Transition*. In KOCKEL, Ullrich, NIC CRAITH, Máiread, FRYKMAN, Jonas (eds.). *A Companion to the Anthropology of Europe*. Oxford: Wiley Blackwell, 2016, s. 103–121; SLAVKOVSKÝ, Peter. *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)*. Bratislava: VEDA, 2013; BEŇUŠKOVÁ, Zuzana, JÁGEROVÁ, Margita, NÁDASKÁ, Katarína (eds.). *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra etnológie a folkloristiky, 2013; MICHÁLEK, Ján. *Dejiny etnografie a folkloristiky*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 1998.

22 Vedle již citovaných prací B. Rogana či R. Bendixe srov. zejména BRINKEL, Teresa. Institutionalising Volkskunde in Early East Germany. *Journal of Folklore Research*, 2009, roč. 46, č. 2, s. 141–172; TÁŽ. *Volkskundliche Wissensproduktion in der DDR. Zur Geschichte eines Faches und seiner Abwicklung*. Berlin: LIT, 2012. Konceptuálně i faktograficky je nesmírně podstatný sborník LOZOVIUK, Petr, MOSER, Johannes (eds.). *Probleme und Perspektiven der volkskundlich-kulturwissenschaftlichen Fachgeschichtsschreibung*. Dresden: Thelem, 2005.

československé etnologie, případně komplexně hodnotí sociokulturní pole tzv. východní vědy. Pro naše bádání jde o zdroje nenahraditelné a poskytující i tolik potřebnou reflexi nezainteresovaných specialistů.

O příčinách malého zájmu českých etnologů o vlastní oborové dějiny a identitu se lze spíše dohadovat. Může souviset s nízkým sebevědomím a oborovou loajalitou etnologů a minimální hrdostí na dějiny vlastní specializace, může jednoduše vyplývat z legitimního badatelského zájmu o úplně jiné vědecké problémy, může vycházet z nedostatečného školení v metodologii výzkumů soudobých dějin a dějin vědy apod. Nelze ovšem nevidět, že nezáměr etnologů o dějiny disciplíny je v příkrém rozporu s pozoruhodnými badatelskými výkony české historiografie, která k dějinám dějepisectví v době státního socialismu snesla již úctyhodné množství analytických i syntetických prací.²³ V mnohem lepší situaci, co se týče zpracování vlastních dějin, jsou ovšem např. sociologové i celé další obory a instituce, včetně přírodovědných.²⁴

Dostupné domácí práce²⁵ k dějinám české etnologie v letech 1945–1989 můžeme dle mého názoru dělit hned dle několika kritérií, která nicméně mohou reflektovat spíše než jejich (většinou absentující) teoretické ukotvení především

...

23 Z desítek monografií (o stovkách analytických studií nemluvě) jsou i pro bádání o dějinách etnologie koncepčně, metodicky i faktograficky podstatné např. práce: HANZAL, Josef. *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha: Karolinum, 1999; JIROUŠEK, Bohumil a kol. *Proměny diskursu české marxistické historiografie. (Kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008; TÝŽ. *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*. Praha: Arsci, 2011; TÝŽ. *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2004; PETRÁŇ, Josef, PETRÁŇOVÁ, Lydia. *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha: Karolinum, 2015; HORSKÝ, Jan a kol. *Paralely, průsečíky, mimoběžky (Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2009; DEVÁTÁ, Markéta a kol. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010; HERMANN, Tomáš, OLŠÁKOVÁ, Doubravka (eds.). *Plánování socialistické vědy. Dokumenty z roku 1960 ke stavu a rozvoji přírodních a technických věd v Československu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013; OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha: Academia, 2014 (dále: OLŠÁKOVÁ, D. *Věda jde k lidu!*); SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisectví*. Praha: Academia, 2011; NODL, Martin. *Dějepisectví mezi vědou a politikou: úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno: CDK, 2007.

24 Jmenujme zejména NEŠPOR, Zdeněk R. *Republika sociologů. Zlatý věk české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Praha: Scriptorium, 2011 a TÝŽ a kol. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia, 2014.

25 Neopominutelným závěrem zahraničního výzkumu byla věnována pozornost výše.

dobu a účel jejich vzniku a „ideové“ zacílení. Prakticky všechny z nich jsou i v následujících kapitolách této knihy hojně citovány, kritický přístup mnohých autorů k nim nicméně ukazuje, že se rozhodně nejedná o práce bezchybné a konsensuálně přijímané. Chronologicky je můžeme velice hrubě a s vědomím, že některé důležité texty vyšly „mimo“ nabízenou periodizaci, rozdělit do čtyř skupin.

Texty bezprostředně porevoluční (období cca 1990–1995) jsou na jedné straně často interpretačně radikální, avšak psané s malou znalostí zejména evropských kontextů a teorií a ještě se k nim dostaneme v souvislosti s rozbořem dobových snah o tzv. vyrovnání s minulostí.²⁶ V pozdějším období (1995–2005) postupně krystalizuje směr důsledně empiricky pojímaných personálně-institucionálně zacílených studií faktograficky a bio-bibliograficky zaplňujících bílá místa v dějinách oboru,²⁷ který se ukázal být nejproduktivnějším i v době pozdější. Větší pozornosti se již kolem roku 2000 dostalo především vývoji oboru v přelomových obdobích (padesátá léta, období tzv. normalizace).²⁸ Klíčová role bezprecedentních oborových koryfeů Otakara Nahodila a Antonína Robka však stále zůstává v rovi-

■ ■ ■

- 26 Nejvýznamnějším bezprostředně porevolučním příspěvkem je bezesporu studie JIŘÍKOVSKÁ, Vanda, MIŠUREC, Zdeněk. Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948. *Národopisný věstník československý*, 1991, roč. 7 (50), č. 1. s. 5–35.
- 27 BAHENSKÝ, František. Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik v rozmezí let 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 553–664; WOITSCH, Jiří, BAHENSKÝ, František. Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 555–569; PETRÁŇOVÁ, Lydia, BAHENSKÝ, František. Institucionální základna českého národopisu v letech tzv. budování socialismu a profílce hlavních periodik. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 185–209. Můžeme sem řadit i dlouhou dobu vznikající nesmírně cenný biografický svazek Národopisné encyklopedie: BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007.
- 28 PETRÁŇOVÁ, Lydia. Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 305–322; SKALNÍKOVÁ, Olga, PETRÁŇOVÁ, Lydia. Etnografické studium v letech 1964–1975. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 287–304.

ně opatrných úvah, nikoliv zevrubné analýzy.²⁹ Soustavnější biografická pozornost byla věnována pouze osobnostem Karla Chotka a Antonína Václavíka, u desítek a stovek dalších etnologů, včetně těch zasluhujících si vlastní monografie, jsme odkázáni na stručné jubilejní články, nekrology a encyklopedická hesla.³⁰ Dílčí, opět spíše faktografická pozornost byla věnována dějinám Národopisné společnosti, časopisu *Český lid* a dalším etnografickým periodikům³¹ i jednotlivým akademickým a univerzitním institucím a v souvislosti s některými významnými, zejména institucionálními výročími byla publikováno hned několik sborníků a almanachů obsahujících řadu dílčích studií i prvních pokusů o syntézu.³² Jako jedna z mála sfér tzv. aplikované vědy bylo již na přelomu tisíciletí zmapováno odbornými i společensko-kulturními přesahy veledůležité folklorní hnutí.³³

■ ■ ■

- 29 K dílčím aspektům činnosti těchto osob srov. zejména kapitoly L. Petráňové na s. 71–92, D. Olšákové na s. 125–147, F. Bahenského na s. 148–157, B. Soukupové na s. 244–256, M. Křížové na s. 311–331 či A. Jůnové Mackové na s. 332–348.
- 30 JANČÁŘ, Josef. Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století. In DRÁPALA, Daniel (ed.). *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2010, s. 11–17; DUCHÁČEK, Milan. *Karel Chotek a spleť cest československého národopisu*. Nepublikovaná rigorózní práce. Praha: PedF UK, 2003. Biografické mikrostudie obsahují též informačně nenahraditelné personální bibliografie vydávané jako přílohy časopisu *Národopisná revue*. Jejich přehled viz <http://revue.nul.kz/charakteristika-casopisu/personalni-bibliografie.html>. [Accessed 17. 10. 2016.].
- 31 SMRČKA, Vít. *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost, 2011; WOITSCH, Jiří. Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů. *Český lid*, 2013, roč. 100, č. 1, s. 63–98; WOITSCH, Jiří, SECKÁ, Milena. Nástin dějin časopisu. In *Český lid – etnologický časopis. Bibliografie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008, s. 9–15; VÁLKA, Miroslav. Národopisný věstník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé a nástupnických organizací. *Český lid*, 2013, roč. 100, č. 1, s. 107–120. Srov. též monotematické číslo časopisu *Národopisný věstník*, 1996, roč. 55 obsahující stati k dějinám etnograficky zaměřených celostátních i regionálních periodik.
- 32 Srov. zejména HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002 (ve sborníku je obsaženo i několik poměrně ostrých a obsahově velmi podstatných diskusních příspěvků k překladu článku SCHEFFEL, D. Z., KÁNDER, J. Politics and Culture in Czech Ethnography) a dále TYLLNER, Lubomír, SUCHOMELOVÁ, Marcela, THOŘOVÁ, Věra (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005; POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006; VÁLKA, Miroslav, JEŘÁBEK, Richard (eds.). *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity: 1945–2005*. Brno: Masarykova univerzita, 2006.
- 33 PAVLICOVÁ, Martina, UHLÍKOVÁ, Lucie. *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997; VONDROUŠKOVÁ, Alena. *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v Čechách*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000.

Paralelně k faktograficky a tematicky značně partikulárně pojímanému psaní o dějinách etnologie se ve stejné době bouřlivě rozvinul specifický silně polemický diskurz snažící se srovnávat národopis a jeho dějiny s vývojem sociokulturní antropologie, který ovšem má své kořeny již v předchozím období porevolučním. Ten také vyústil v jedny z prvních pokusů (byť sborníkově pojaté) o komplexní postižení oborových dějin.³⁴

Teprve po roce 2005 se české bádání dopracovalo ke skutečně souhrnným pojednáním některých témat³⁵ a zejména na rovině výzkumu německojazyčného národopisu se dostalo na úroveň srovnatelnou se situací v západní Evropě, jakkoliv jde o problematiku převážně spadající do období před rokem 1945.³⁶ I v této době mělo mnoho publikovaných textů spíše jubilejní a tematicky i kvalitativně nevyvážený charakter, případně nadále navazovalo na zmíněné snahy o srovnávání etnologie s antropologií. Konečně až po roce 2010 byly publikovány vedle dalších syntéz i teoreticky náročné práce reagující na soudobé nejmodernější přístupy při studiu dějin vědy a vystavěné na tolik potřebné znalosti dějin evropské etnologie. U teoreticky sofistikovaných textů jde však o díla, která etnologii a etnologům věnují pozornost spíše okrajově, a to zejména v kontextu dějin příbuzných oborů (např. historie).³⁷

■ ■ ■

34 Syntetizující ambice má sborník HANN, Chris, SÁRKÁNY, Mihály, SKALNÍK, Petr (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia. Bd. 8. Münster: LIT Verlag, 2005. Z dalších prací tohoto směru srov. SKALNÍK, Petr. *Lze z národopisu udělat antropologii? O jedné zdánlivě marné snaze v Čechách*. AntropoWebzin, [online]. 2005, roč. 1, č. 3, s. 11–16. Dostupné na: http://www.antropoweb.cz/webzin/achive_old/webzin_03_2005/02_skalnik.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.]; TÝŽ. *Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989*. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2002, roč. 38, č. 1–2, s. 101–115; TÝŽ (ed.). *Post-Communist Millenium: The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Praha: Set Out, 2002.

35 Jde zejména o komplexní pojednání dějin folkloristiky z pera M. Šrámkové: ŠRÁMKOVÁ, Marta. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000 (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008.

36 Máme zde na mysli průlomovou práci LOZOVIUK, P. *Interethnik im Wissenschaftsprozess*.

37 Interpretačně originální a teoreticky i znalostí zahraniční literatury podložený pohled na dějiny české etnologie podal zejména JANEČEK, Petr. *Etnografický výzkum*. In DOUŠEK, Roman a kol. *Úvod do etnologického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 11–119 (k dějinám středoevropské etnologie srov. zejm. s. 13–26). Dále viz ALTMAN, Karel. *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2013; JANČÁŘ, Josef. *Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2014; OLŠÁKOVÁ, D. *Věda jde k lidu!*.

Současný výzkum dějin etnologie obecně a po roce 1945 (či spíše 1948, pozoruhodný charakter intermezza 1945–1948 z většiny textů vypadáva)³⁸ obzvláště tedy kromě vyložení „klasických“ desítky let starých prací může stavět a staví hlavně na základech svobodného výzkumu po roce 1989. Zároveň je jím však v řadě negativních ohledů ovlivněn, a to již od samého počátku. Týká se to uvedeného dlouhodobého ustrnutí bádání na úrovni neteoretických faktografických přehledů vznikajících z pochopitelné potřeby (někdy jen zdánlivě) neutrálně zmapovat obrovské množství materiálu na straně jedné, i časté neschopnosti nebo neochoty příslušný extrémně rozsáhlý materiál vůbec studovat. To ovšem může vést k prezentaci dojmů a osobních vzpomínek vydávaných za empirický materiál na straně druhé. Za problematický – zejména pro orálně-historický výzkum – lze považovat nedůvěřivý vztah etnologů jako insiderů ke snahám oborově neutrálních specialistů (zejména historiků vědy a orálních historiků) psát dějiny „jejich“ disciplíny. Podobně limitující charakter mohou mít obavy³⁹ některých osobností působících již v předlistopadovém období ze zkratkovitých, senzacechtivých a „honem na čarodějnice“ zavánějících interpretací materiálů z archivů vzniklých z činnosti KSČ a zejména režimních bezpečnostních struktur (především STB). Poměrně hojně přímé i nepřímé doklady o vazbách některých národopisců k režimním represivním složkám samozřejmě existují a nelze je přehlížet, avšak náležitě kontextualizovaná interpretace příslušných archivních pramenů se jeví být stále otevřenou badatelskou výzvou.⁴⁰

■■■

38 K tomu kapitola M. Ducháčka na s. 37–70.

39 Jak ukazují kontroverze kolem publikací věnovaných dějinám pražské filozofické fakulty, ne vždy musí jít o obavy zcela neopodstatněné. Srov. JAREŠ, Jakub, SPURNÝ, Matěj, VOLNÁ, Katka a kol. *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Togga, 2012. Knihu negativně zmínil PEŠEK, Jiří. Podvod jako vážný problém světové vědy i aktuální české historiografie. *Český časopis historický*, 2014, roč. 112, č. 3, s. 497–511, což vyvolalo další debatu: VOLNÁ, Katka. Podvod jako vážný problém světové vědy i aktuální české historiografie – poznámka k článku Jiřího Peška z ČČH, 112, 2014, s. 497–511. *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, č. 1, s. 145–146 a PEŠEK, Jiří. Prameny, pramenná kritika a soudobé dějiny (Odpověď Kateřině Volné). *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, č. 1, s. 147–161.

40 Právě s ohledem na ještě neukončený výzkum a potenciální kontroverznost tématu zde neuvádíme konkrétní jména etnologů, kteří se v příslušných fondech uchovaných v Archivu bezpečnostních složek objevují. Narážíme tam na ně nicméně poměrně často a v různých pozicích – např. jako na osoby STB a dalšími orgány sledované (tedy represivními složkami pronásledované) i jako na tajné spolupracovníky (tedy s represivními složkami vědomě kooperující). Je nesporné, že tyto skutečnosti mohly mít podstatný vliv i na odbornou činnost etnologů např. co se týče možnosti studia a cestování do zahraničí, přístupu k „západní“ literatuře; „moci“ vykonávané nad ostatními kolegy atd. Současným výzkumem je bohužel nepostižitelná možná spolupráce etnologů se zahraničními tajnými službami.

Pokud jde o skrytě i zjevně formulované interpretace a konceptualizace poválečné etnologie u nás (ve výše definovaném období 1990–1995), v případech prací vzniknuvších bezprostředně po změně politických poměrů mnohdy narážíme na „očistnou“ revoluční rétoriku, motivovanou snahou po rehabilitaci perzekuovaných badatelů a snahou po odsouzení nejvážnějších excesů, ke kterým v éře státního socialismu docházelo. Takové přístupy a z nich vycházející interpretace můžeme označit za pro danou porevoluční dobu vcelku pochopitelné. Více než čtvrtstoletí od doby porevolučního kvasu by však naše vnímání těchto děl mělo být již maximálně kritické, a to nejen v případech všeobecně známých (byť různě motivovaných) pamfletů.⁴¹ Vedle dobově ospravedlnitelné snahy o tzv. vyrovnání s minulostí, což je pro dnešní bádání o dějinách etnologie již samozřejmě úkol zcela nepřijatelný, neboť nezbytně vedoucí k ideologické instrumentalizaci výzkumu, vzniká v bezprostředně porevolučním výzkumu dějin českého, resp. československého národopisu (období cca 1990–1995) i již zmíněná debata o vztahu etnologie a sociokulturní antropologie.

V porevolučních letech se totiž projevila určitá bezradnost etnologů nad vymezením vlastní disciplíny⁴² a jejího dalšího možného směřování, patrně zapříčiněná z největší části oprávněným zděšením nad mírou ideologických manipulací, ke kterým v oboru došlo zejména v normalizačním období. To nezřídka vedlo k upřílišněným pocitům, že obor jako celek a vše, co v jeho rámci před rokem 1989 vzniklo, je odsouzeníhodné. Malá argumentační průbojnost českých etnologů, kteří ani v osmdesátých letech neztratili kontakt se západní evropskou etnologií či folkloristikou, či jiné nepříznivé okolnosti⁴³ pak způsobily, že namísto relevantního srovnávání vývoje a úrovně národopisu právě s těmito obory (které, mimochodem, taktéž nedopadají příliš slavně) začala být česká etnologie druhé poloviny 20. století zcela scestně poměřována se sociokulturní antropolo-

■ ■ ■

41 Nejklíčovějším příkladem je bezesporu NAHODIL, Otakar. *Totalitní hodnocení totality*. Praha: Otakar Nahodil (vl. nákladem), 1995.

42 Skvěle o tom vypovídá pozapomenutá diskuse z roku 1991 v časopise *Umění a řemesla*. Srov. JERÁBEK, Richard. Etnografie ± folkloristika. *Umění a řemesla*, 1991, roč. 33, č. 1–2, s. 1–2; KANDERT, Josef. Budoucnost české etnografie. *Umění a řemesla*, 1991, roč. 33, č. 1–2, s. 2–4; MORAVCOVÁ, Mirjam. Co je předmětem zájmu současné etnografie? *Umění a řemesla*, 1991, roč. 33, č. 1–2, s. 4–5; HOLÝ, Ladislav. Sociální antropologie. *Umění a řemesla*, 1991, roč. 33, č. 1–2, s. 5–7.

43 Typicky úmrť patrně nejvýraznějšího moderně orientovaného komparatisty v rámci české (resp. moravské) etnologie Václava Frolce v roce 1992. Srov. DOROVSKÝ, Ivan, FROLCOVÁ, Věra, NEKUDA, Vladimír (eds.). *Vědecký odkaz Václava Frolce (1934–1992)*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1995.

gii.⁴⁴ Samozřejmě nepřekvapí, že z pověstného srovnávání jablek (historické, i na tzv. Západě silně empirické a komparativní etnologie) s hruškami (sociální, v devadesátých letech konstruktivismem válcované antropologie) vycházel některým autorům národopis málem jako nebezpečná nacionalistická pavěda dopouštějící se též fatálních etických přešlapů.⁴⁵ Nutno dodat, že tento specifický diskurz směřující ke srovnávání nesrovnatelného, později živěny i různými animozitami při institucionalizaci sociokulturní antropologie v Čechách,⁴⁶ nebyl jen naším specifikem, ale, byť v menší míře, rezonoval i v dalších postsocialistických státech.⁴⁷ Jeho badatelské výsledky nelze opomíjet, vedly mj. i k důležitým debatám ukazujícím irelevanci zaměňování etnologie s antropologií,⁴⁸ avšak jako teoretické východisko ke konceptualizaci oborových dějin je tento přístup nepoužitelný.

■ ■ ■

- 44 Příslušné srovnání je samozřejmě relevantní a nosné, jak to v této monografii ukazuje Zdeněk R. Nešpor, v kapitole na s. 349–363 v případě komparace naší domácí (okrajově a v rozporu s ideologickou doktrínou pěstované) antropologie s antropologií tzv. západní.
- 45 Takto např. KOCMAN, David. Politika národopisu: reflexivní koláž. *Cargo*, 1999, roč. 1, č. 2, s. 92–103; SCHEFFEL, David Z. Antropologie a etika ve východní Evropě. *Národopisný věstník československý*, 1992, roč. 9 (51), č. 1, s. 3–10. Tehdejší i pozdější debaty o etice v české etnologii shrnují JANEČEK, Petr, NOSKOVÁ, Jana. Monotematické číslo Etika a etnologie. Slovo úvodem. *Národopisný věstník*, 2014, roč. 31 (73), č. 2, s. 4–6. Hyperkritičností, ale zároveň výjimečnou teoretickou promyšleností se vyznačují některé příspěvky J. Kanderta. Srov. zejm. KANDERT, Josef. Etnografické výzkumné techniky v Českých zemích a důsledky jejich používání. *Lidé města*, 2005, roč. 7, č. 1, s. 33–51 a TÝŽ. Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: souperení „etnografie“ s „etnologií“. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 157–178.
- 46 Snahy o institucionalizaci sociokulturní antropologie jako svěbytného oboru přitom považujeme za zcela legitimní a v Čechách potřebné. Problém nastává ve chvíli, kdy má být antropologií etnologie bezvýhradně nahrazena, aniž by došlo k reflexi principiální odlišnosti obou oborů. Jen těžko si lze představit, že by někdo např. vážně uvažoval o nahrazení fyziky chemií (anebo naopak), jakkoliv by šlo o úplně stejný postup jako při záměně etnologie za sociokulturní antropologii.
- 47 Postoje zejména západoevropských badatelů, kteří se do těchto debat zapojili, jsou v mnohém daleko věcnější a smířlivější. Viz HANN, Chris. Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 15–30; konstruktivní hlasy ale zaznívaly i v Čechách – viz UHEREK, Zdeněk. Národopisci a sociokulturní antropologové v měnícím se českém prostředí. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 195–203. Současný stav těchto debat asi nejlépe mapuje a cestu k jejich opuštění nastiňuje ČAPO, Jasna. Ethnology and Anthropology in Europe. Towards a Trans-National Discipline. *Cultural Analysis*, 2014, roč. 13, s. 51–76.
- 48 Máme na mysli text NEŠPOR, Zdeněk R., JAKOUBEK, Marek. Co je a co není kulturní/sociální antropologie. Námět k diskusi. *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 1, s. 53–79 a některé odpovědi na něj publikované na stránkách Českého lidu, zejm. WOITSCH, Jiří. Nezbyvá než souhlasit!. *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 3, s. 279–287; debatu shrnuli NEŠPOR, Zdeněk R., JAKOUBEK, Marek. Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. *Závěr diskuse. Český lid*, 2006, roč. 93, č. 1, s. 71–85.

Hledání odpovědi na výše formulovanou třetí otázku je poněkud usnadněno nedávným rozvojem bádání o sociální praxi a každodennosti v socialistickém Československu, jehož výstupy radikálně obohatily (a do značné míry i revidovaly) závěry dominantního směru české polistopadové historiografie jednostranně zaměřené na „institucionální dějiny represí“. Právě v historických textech analyzujících společenské a kulturní milieu totalitárního režimu shledáváme i četné zmínky o vědě, vědní politice a popularizaci vědy (včetně jejího evidentního zneužívání). Postrevizionistický diskurz studií socialistické každodennosti zároveň přinesl i významné rozhojnění textů cíleně věnovaných dějinám vědy, dobové popularizaci vědy, vědeckým osobnostem atd., ve kterých je možno hledat inspirace pro konceptuální a chronologické uvažování o dějinách etnologie. Příslušné práce zaměřené především na dějepisectví, domníváme se, nesporně ukazují, že současné bádání a uvažování o dějinách etnologie je nemožné, ba dokonce metodicky i interpretačně pomýlené, bez minuciózního zohlednění vývoje celé československé společnosti. Takové konstatování zdá se být možná banálním, avšak jen do chvíle, než zjistíme, že podobné širší rámování v nedávné minulosti publikovaným pracím k dějinám oboru až na výjimky schází.⁴⁹

Při pracovní periodizaci dějin národopisu, která vychází právě ze zohlednění vnitřních poměrů v oboru a širších společenských, politických a kulturních kontextů, můžeme sledované období 1945–1989 chronologicky rozčlenit a charakterizovat níže uvedeným způsobem. Za samozřejmé a nespírně důležité považujeme to, že i přes dramatické události druhé světové války národopis v dalších letech a desetiletích navazoval (ať už přiznaně, či nepřiznaně, polemicky, či souhlasně) na díla zakladatelských generací česky i německy píšících etnologů druhé poloviny 19. století a první Československé republiky.⁵⁰ Nabízená periodizace je – doufejme – relevantní pro české země, v případě Slovenska se oborové dějiny pohybovaly z nejrůznějších důvodů po odlišné trajektorii.

■ ■ ■

49 Jako tematicky i metodologicky průlomové práce k dějinám socialistické každodennosti lze zmínit např. PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011; FRANČ, Martin, KNAPÍK, Jiří. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha: Academia, 2011; TÍŽ. *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia, 2013; ŠÁMAL, Martin. *Soustružníci lidských duší*. Praha: Academia, 2009; PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha – Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2015; OLŠÁKOVÁ, D. *Věda jde k lidu!*.

50 Více viz kapitola M. Ducháčka na s. 37–70.

V letech 1945–1948 probíhal v rámci národopisu i celé společnosti především proces všeobecné demokratizace a (ne zcela demokratické) degermanizace (např. kritické vyrovnání se s činností Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschungs). Zdaleka nejen v případě národopisu došlo k masifikaci univerzitního studia a paralelně s těmito procesy se začalo diskutovat o nových konceptech institucionalizace humanitních a sociálních věd v Československu, ve kterých se ovšem postavení národopisu nejeví být nikterak klíčové. Na rozdíl od krátkodechého prolnutí národopisu s předválečným agrarismem nebo pozoruhodného pokusu Andreje Melicherčíka o formulaci svébytného funkčně-strukturálního paradigmatu⁵¹ se předznamenáním dlouhodobého vývoje budoucího jeví být spíše „aplikace“ etnografie a folkloristiky na úrovni podpory rukodělné výroby (ÚLUV) a folklorních festivalů⁵² a zejména veřejně prezentované úvahy Zdeňka Nejedlého o lidu a tzv. lidové a národní kultuře.⁵³

Období 1948–1953 považujeme za fázi institucionální stabilizace (opět nejen etnologie), na jejímž konci stojí vznik ČSAV, nalezení rovného postavení akademie věd a vysokých škol a reforma vysokoškolského studia.⁵⁴ Jedná se zároveň o dobu zásadních konceptuálních diskusí o směřování oboru posunovanou, ne zcela úspěšně, marxisticko-stalinistickými etnografy směrem k bezvýhradnému přijetí „sovětské školy v národopise“. V atmosféře politických procesů a honu na čarodějnice dochází k nepřijatelným personálním excesům, z hledisek odborných nicméně pozorujeme reorientaci spíše rétorickou a tematickou než metodologickou, nástup marxismu neznamenal výrazný metodologický posun, naopak slibné metodologické směřování Andreje Melicherčíka či Josefa Voráčka bylo likvidováno.⁵⁵ Stalinisticky deformovaný marxismus byl spíše než metodologickou

■ ■ ■

51 MELICHERČÍK, Andrej. *Teória národopisu*. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1945; TÝŽ. *Etnografia ako veda. Národopisný zborník*, 1946, roč. 6–7, s. 1–13.

52 Podobné aplikace ovšem opět nejsou středoevropským specifíkem. Viz ROGAN, Bjarne. Folk Art and Politics in Inter-War Europe: An Early Debate on Applied Ethnology. *Folk Life*, 2007, roč. 45, č. 1, s. 7–23.

53 Nejedlého programové stati a projevy byly později shrnuty v knize NEJEDLÝ, Zdeněk. *Za kulturu lidovou a národní*. Praha: SNPL, 1953.

54 Jak složitá byla transformace některých starších institucí a zrod nových ústavů ČSAV, ukazuje A. Jünová Macková v kapitole na s. 332–348; v mikrosondě do regionálního prostředí se institucionálním vývojem etnografie v této době zabývá i L. Peluněk v kapitole na s. 364–374.

55 K procesu sovětizace a možnostem jej konceptualizovat nejen jako změnu ideologickou, ale též teoreticko metodologickou srov. KOFFER, Blanka. Ethnography in the ČS(S)R. Scientification through Sovietization?. In BRUNNBAUER, Ulf, KRAFT, Claudia, SCHULZE WESSEL, Martin

inovativnosti⁵⁶ typický specifickými „aplikacemi“ oborového vědění, jakým bylo např. angažmá některých etnologů v „boji za vědecký ateismus“. Výkladní skříní oboru se stává výzkum průmyslového dělnictva a horníků, snaha po dokumentaci kulturního dědictví ohroženého masovou industrializací (dolování, výstavba přehrad), nicméně posiluje i tendence k vyložení deskriptivnímu historickému studiu rurální kultury. Všechny zmíněné procesy v různé intenzitě pokračují i v desetiletí 1954–1964, které charakterizuje velice pozvolné, ale pro dobové aktéry patrně málo znatelné společensko-politické uvolňování, které se silně projevilo zejména v rovině kulturní a umělecké (Expo 1958). V rámci etnografie a folkloristiky můžeme toto desetiletí pojmenovat jako dobu personální stabilizace oboru, stabilizace ideologická byla oproštěna od nejvýraznějších excesů stalinistického pojetí vědy a vědní politiky. Situace se nicméně začíná již od počátku šedesátých let 20. století někdy až dramaticky rozvolňovat (např. mocenský pád Otakara Nahodila, změny ve vedení Českého lidu) a je narušována i stále intenzivnější mezinárodní spoluprací (založení MKKKB⁵⁷ v roce 1959).

V letech 1965–1972 se obor na jedné straně dostává do vleku zahraniční expanzivní politiky Sovětského svazu, v jejímž důsledku je do českého prostředí implementována tzv. cizokrajná etnografie – teoreticky evolucionistická a ve své době oceňovaná pro nesmlouvavý marxismus.⁵⁸ Na straně druhé dochází v atmosféře již

...

(eds.). *Sociology and ethnography in East-Central Europe and South-East Europe: Scientific self-description in state socialist countries*. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 23. November 2008. München: Oldenbourg Verlag, 2011, s. 173–184 a KILIÁNOVÁ, Gabriela, POPELKOVÁ, Katarína. Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?. *Slovenský národopis*, 2010, roč. 58, č. 4, s. 410–424. Citované autorky v sovětizaci/marxizaci metodologickou změnu spíše neshledávají, odlišné stanovisko zaujímá GRILL, Jan. Struggles for the Folk. Politics of Culture in Czechoslovak Ethnography, 1940s–1950s. *History and Anthropology*, 2015, roč. 26, č. 5, s. 619–638.

56 Musíme jej proto důsledně odlišovat od „západního“ marxismu, který má v historických vědách pevné místo a metodologické inovace (i četné kontroverze) jistě přinesl. Komplexní přehled podává např. PERRY, Matt. *Marxism and History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.

57 PODOBA, Juraj. MKKKB: jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu, ktorá neskončila dobre. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 95–102.

58 Viz Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramář, k. 5, kde je dochován kladný a marxistické pojetí článku oceňující posudek redaktora Českého lidu J. Kramářa na rukopis textu, který byl později publikován jako HOLÝ, Ladislav, STUCHLÍK, Milan. Co je a co není etnografie. Příspěvek k diskuzi o vztahu etnografie a sociologie. *Český lid*, 1964, roč. 51, č. 3, s. 228–233. Paradoxně právě z této „líné“ pocházejí některé osobnosti, které se pro svůj nesporně výjimečný intelektuální potenciál dokázaly prosadit i v exilu. Na principiální kariérní rozdíly mezi „českými antropology“, kteří odešli do emigrace po roce 1948 (např. L. Pospíšil, Z. Salzmann), a emigranty posrpnovými (např. právě L.

velice citelného společensko-politického a kulturního uvolnění k bezprecedentnímu propojení mnoha jednotlivců i institucí s prostředím „západní“ vědy na poli klasických etnologických témat (lidová architektura, tradiční zemědělství a pastevectví, resp. obecně hmotná kultura, výzkum dělnictva a městského prostředí či tzv. současnosti⁵⁹ apod. Dokonce můžeme pozorovat pokusy o institucionalizaci celých nových vědních oborů a specializací navazujících nikoliv na západoevropskou etnologii, ale sociokulturní antropologii.⁶⁰ Toto období můžeme nazvat dobou budování národních i mezinárodních badatelských sítí napříč Evropou, což je paradoxně posíleno i dosti ostrými konflikty v rámci západoevropské etnologie, ze kterých dokázali čeští badatelé (spíše nezáměrně) těžit.⁶¹ V rovině kulturně-společenské i vědecké se podstatným jeví být zvýšený zájem o dějiny, chápané spíše teritoriálně než nacionálně a metodologicky často inovativně,⁶² a tím pádem určitý revival zájmů o historická

■ ■ ■

Holý a M. Stuchlík) však neradno zapomínat. Koneckonců nesporně úspěšnou – tentokráté nikoliv antropologickou, ale etnologickou – akademickou kariérou prošel po emigraci v roce 1966 i jeden z nejzuřivějších sovětizátorů padesátých let Otakar Nahodil. K československých etnologům a antropologům působícím v exilu srov. bio-bibliografický přehled KANDERT, Josef. Čeští etnografové v zahraničí. Příspěvek k poválečným dějinám oboru. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 1, s. 13–20.

- 59 Současným domácím bádáním je často oceňován spis SKALNÍKOVÁ, Olga, FOJTÍK, Karel. *K teorii etnografie současnosti*. Rozpravy ČSAV. Řada společenských věd 1971, roč. 81, sešit 6. Praha: Academia. Nakladatelství ČSAV 1971. K jeho srovnání s podobně zaměřenými pracemi evropské etnologie zatím vůbec nedošlo. K problematice srov. SCHMOLL, Friedemann. Unentschiedene Disziplinarität. Geschichte und Gegenwart – Überlegungen zur Logik eines wissenschaftstheoretischen Dauerthemas in der Volkskunde. In HARTMANN, Andreas, MEYER, Silke, MOHRMANN, Ruth-E. (eds.). *Historizität. Vom Umgang mit Geschichte. Hochschultagung „Historizität als Aufgabe und Perspektive“ der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde 2006 in Münster*. Münster: Waxmann, 2007, s. 183–197.
- 60 Viz kapitola Z. R. Nešpora na s. 349–363 o formování antropologického bádání.
- 61 Více viz kapitola J. Woitsche na s. 183–225, kde je tento vývoj zpřikladněn na problematice etnografického výzkumu. K odborným a organizačním konfliktům v západoevropské etnologii v 50.–70. letech 20. století srov. ROGAN, Bjarne. The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry. *Ethnologia Europaea*, 2008, roč. 38, č. 1, s. 66–78; TÝŽ. When the Folklorists Won the Battle but Lost the War: The Cumbersome (Re-)Birth of SIEF in 1964. *Cultural Analysis*, 2014, roč. 13, s. 23–50; TÝŽ. From CIAP to SIEF Visions for a Discipline or Power Struggle? In NIC CRAITH, Máiréad, KOCKEL, Ulrich, JOHLER, Reinhard (eds.). *Everyday Culture in Europe: Case-Studies and Methodologies*. London: Ashgate, 2008, s. 19–64; DOW, James R., LIXFELD, Hannjost (eds.). *German Volkskunde: A Decade of Theoretical Confrontation, Debate, and Reorientation (1967–1977)*. Bloomington: Indiana University Press, 1986.
- 62 Dokladem je např. rozvoj nových historických specializací u nás (historická demografie, dějiny cen a mezd), které byly silně ovlivněny francouzskou školou Annales. K tomu přehledně HORSKÁ, Pavla, NODL, Martin, KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*. Praha: CeFRes, 2004 či STŘEDOVÁ, Veronika. *Počátky formování konceptu dějiny mentalit v české historiografii*. Praha: Scriptorium, 2009.

témata, a to i v etnologii. Koneckonců jedním z hlavních výzkumných úkolů vrcholových oborových institucí mělo být sepsání dějin lidové kultury. Naproti tomu některé „aplikace“ oboru se pomalu vyčerpaly, což lze dobře dokumentovat na dobových debatách o tzv. tíze folkloru,⁶³ ovšem sféra muzejní – zejména na úrovni budování skanzenů – i v tomto období procházela nejen u nás dynamickou expanzí.⁶⁴

Do vcelku poklidného vývoje etnografie a folkloristiky⁶⁵ v českých zemích, který po stalinistické epizodě směřoval k zřetelné konvergenci s vývojovými trendy v západní (hlavně skandinávské a německojazyčné) etnologii⁶⁶ – tedy setrvání na historicky založených výzkumech „protahovaných“ k tzv. soudobým kulturním a sociálním jevům a procesům – brutálně zasáhla sovětská invaze v srpnu 1968 a následné čistky a všeobecná změna společensko-politických poměrů. V posledním sledovaném vývojovém období české etnologie (1973–1989) bylo na počátku tzv. normalizace samotné zachování existence oboru na akademické úrovni podmíněno absolutním podřízením oficiální ideologii a eliminací z různých důvodů nežádoucích specializací (což se týká především folkloristiky a některých mezinárodně zakotvených badatelských projektů).⁶⁷ A tak teprve druhou polovinu let sedmdesátých a osmdesátá léta 20. století můžeme skutečně označit za období teoreticko-metodologického zaostávání našeho národopisu za vývojem evropské etnologie a otrockého přebírání sovětských paradigmat v míře nezřídka překonávající padesátá léta 20. století, byť způsoby sofistikovanějšími a rétoricky ne tak primitivními. Při spíše negativním hodnocení poslední předlistopadové etapy ve vývoji etnologie nicméně nesmíme zapomínat, že právě v této době se formují některé z nejvýraznějších nik svobodného bádání,⁶⁸ stejně jako v jiných sférách

...

63 MINÁČ, Vladimír. Tíha folklóru. *Literární noviny*, 1958, roč. 7, č. 12 (22. 3.), s. 1; JANČÁŘ, Josef. Lidová tradice a současnost. *Národopisné aktuality*, 1964, roč. 1, č. 1, s. 23–26.

64 Viz kapitola K. Očkové na s. 392–408. Srov. též LANGER, Jiří. *Evropská muzea v přírodě*. Praha: Baset, 2005, s. 7–16.

65 Folkloristika si ve srovnání s etnografií podstatně užší vztah s vědou „západní“ udržovala prakticky nepřetržitě. Viz kapitolu P. Janečka na s. 226–243.

66 K proklamovaným výzkumným úkolům tehdejší evropské etnologie srov. ERIXON, Sigurd. European Ethnology in our Time. *Ethnologia Europaea*, 1967, roč. 1, č. 1, s. 3–11 a TÝŽ. Urgent Ethnological Tasks. *Ethnologia Europaea*, 1967, roč. 1, č. 1, s. 163–169.

67 Více viz kapitola M. Paríkové na s. 265–277 ukazující tento proces na osudu J. Podoláka a jím založených mezinárodních etnologických seminářů, které byly za normalizace jednoduše zakázány. K celkové situaci v ČSAV na počátku normalizace MÍŠKOVÁ, Alena, BARVÍKOVÁ, Hana, ŠMIDÁK, Miroslav. *Československá akademie věd 1969–1972: restaurace komunistické moci ve vědě*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998.

68 Více viz kapitola M. Křížové na s. 311–331 o Středisku ibero-amerických studií.

dobové vědy a kultury roste význam mimosystémového („disidentského“) prostředí⁶⁹ a též výsledky oficiální vědy si v mnoha ohledech zachovávají mezinárodně srovnatelné parametry, což se týká např. studia lidové architektury, etnokartografie (ovšem především slovenské) či, odhlédneme-li od specifické „kultury předmluv“, i výzkumů tzv. socialistické vesnice a revitalizovaného zájmu o dělnictvo.⁷⁰

Společenský zvrat roku 1989 vedl k totální restrukturalizaci oboru, který se dnes vyznačuje zvláštní kombinací jak neskryvané návaznosti na některé přístupy z let 1945–1989 i doby starší, tak jejich absolutní negací, což se týká i výše mnohých interpretací dějin národopisu v předlistopadové době. Tu můžeme závěrem charakterizovat jako období mimořádně problematického a mnohvrstevnatého vztahu etnografie a etnografů k politické moci a ideologii, jiným vědeckým disciplínám i jako období obrovské společenské popularity a vzestupu některých tzv. aplikovaných směrů bádání (lidová výroba, folklorní hnutí, muzea v přírodě). Zároveň jde o období vnitřně nejednotné a vývojově rozporuplné: v periodě institucionální a personální reorientace a stabilizace lze zaznamenat silné, ale zdaleka ne vždy úspěšné tlaky na přímou sovětizaci vědy a vznik celých nových specializací při zachování mnoha teoreticko-metodologických přístupů typických pro dobu předválečnou. V období před rokem 1968 (resp. pozdějším počátkem tzv. normalizace) se prohlubují rozpory mezi služebností etnografie oficiální ideologické doktríně a expanzí do postkoloniálního světa a jejím propojením s obrodnými silami ve společnosti i zahraniční vědou. Podobné příkré rozpory jsou sledovatelné (i na činnosti konkrétních morálně silných a vědecky respektovaných osobností) v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století.

Všem těmto aspektům dějin národopisu po roce 1945 – a mnohým dalším v úvodní kapitole nezmíněným – se věnují autorky a autoři následujících statí. Jejich pohledy jsou rozdílné a z hlediska celkového hodnocení předlistopadové et-

...

69 Více viz kapitola J. Pospíšilové na s. 386–391. Z hlediska skutečně mimosystémového národopisu zůstáváme mnoho dlužni poznání každodennosti pracovní skutečně „odstavených“ etnografů typu J. Jančáře či K. Pavlišťky, stejně tak není dost probádána částečná proměna (v padesátých letech protežovaného) folklorního souborového hnutí v jednu z ní, ve kterých se mohli realizovat perzekuovaní národopisci.

70 K těmto otázkám viz kapitoly V. Frolcové (s. 158–172) a B. Soukupové (s. 244–256). K vývoji etnografie dělnictva viz též WOITSCH, Jiří. Kam zmizela etnografie dělnictva? / Wohin verschwand die Ethnographie der Arbeiterschaft? *Český časopis historický*, 2012, roč. 110, č. 3–4, s. 692–707; 708–727 o etnokartografii konkrétněji TÝŽ. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. Stav a perspektivy výzkumu. *Český lid*, 2012, roč. 99, č. 1, s. 67–83.

nologie tu kritičtější, jindy smířlivější. Všichni jsou však vedeni jediným relevantním cílem – příslušné období v dějinách našeho oboru a jeho nejruznější zákruty i slepé uličky popsat, analyzovat, vysvětlit a zhodnotit. Nikoliv obhajovat, nikoliv odsuzovat. Nic více a nic méně. A to jim budoucí historikové české etnologie studující druhé desetiletí 21. století jistě přičtou k dobru.

I. KONTEXTY

Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografie před rokem 1945¹

Milan Ducháček

Psaní o dějinách vědy je obvykle soubojem mezi konceptualizací a praxí. V aktuálním uvažování o vývoji a proměnách tuzemské etnografie/etnologie/antropologie (potažmo národopisu) se jako dominantní zdá být představa o zrození teoreticky fundovaného a vědeckým dorostem zajištěného oboru po roce 1945, především v souvislosti se socializací a masifikací univerzitního studia. Tento pohled je v mnoha ohledech opodstatněný, aniž by se tím umenšoval význam folkloristické sběratelské tradice 19. století či opomíjel vznik pražským centrem zaštitěné národopisné sítě laických sběratelů a muzejních institucí, spojených zejména s organizací Národopisné výstavy československé. Již bylo mnohokrát zdůrazněno, že založení revue Český lid a ustavení Národopisné společnosti československé v polovině devadesátých let 19. století představuje zlom na cestě národopisu k organizaci a scientizaci bádání. Přesto bych se chtěl na následujících stránkách pokusit o zformulování několika problémových tezí vztažených k proměnám české a slovenské etnografie od roku 1895 do konce druhé světové války, tedy k období, jež bývá paušálně, ač ne právě šťastně označováno jako „pozitivistické“. Z následujících úvah, jak věřím, vyplyne, že bez alespoň rámcového vhledu do personálních,

...

1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

metodologických a institucionálních peripetií oboru v první půli 20. století není dobře možné porozumět jeho postupné profesionalizaci a následně i trans-, re- či deformaci po roce 1945, respektive 1949.² Jak totiž svého času jasně poznal Umberto Eco, „*studium starších projektů, které byly jen utopií a ztroskotaly, umožňuje předvídat nedostatky a pravděpodobná úskalí každého podniku, jenž chce začínat od nuly. Přechází si to, co vykonali naši předchůdci, není jen pouhým archeologickým rozptýlením, ale také imunologickým bezpečnostním opatřením.*“³

Teze 1: Absence teorie a metody?

Petr Skalník se domnívá, že „*kritika dominance pozitivismu a absence teorie v národopisu, vyslovená na 1. národopisné konferenci v lednu 1949*“, byla „*spravedlivá*“. Pro generaci nastupující po ukončení studia po roce 1948 pak měla být středobodem snažení „*potřeba překonat celkovou sterilitu disciplíny.*“⁴ Odhlédneme-li od ztotožnění teorie s pojmoslovím a koncepty dialektického a historického materialismu (v praxi však spíše mocenských strategií podpořených floskulami vulgárního marxismu), je takové tvrzení dle mého soudu srozumitelné pouze jako paušální, avšak nivelizující popis optiky, s níž generace mladých komunistů hleděla na práci svých předchůdců.⁵ Totiž jako na bádání „*v zajetí pekařovských tradic*“, neochotu se „*odpoutat od buržoazní metodologie v historiografii*“⁶ a snahy školy „*silně podbarvené buržoazním nacionalismem*“ o pokračování výzkumu „*na základě zastaralé, nepřijatelné a v dnešních podmínkách již reakční metodologie*“. To mělo platit

■ ■ ■

2 Následující text si nečiní nárok na vyčerpání naznačených problémů, je míněn jako možný podnět k uvažování a k diskusi.

3 ECO, Umberto. *Hledání dokonalého jazyka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 280.

4 SKALNÍK, Petr. *Lze z národopisu udělat antropologii? O jedné zdánlivě marné snaze v Čechách*. AntropoWebzin, [online]. 2005, roč. 1, č. 3, s. 11–16. Dostupné na: http://www.antropoweb.cz/webzin/archive_old/webzin_03_2005/02_skalnik.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.].

5 Jejich argumentační strategii či „socializační diskurz“ uplatňovaný vůči předchůdcům lze ovšem vnímat i jako svého druhu „spiritual revenge“ nově privilegované sociální skupiny badatelů. Srov. RABINOW, Paul. *Science as a Practice: Ethos, Logos, Pathos*. In RABINOW, Paul. *Essays on the Anthropology of Reason*. Princeton (NJ): Princeton University Press, 1996, s. 22. Je ovšem otázka, do jaké míry z této kritiky vzešel nový modus „psaní etnografie“. K etnografii jako profesní praxi utváření a recepcie textu více CLIFFORD, James, MARCUS, George E. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1986.

6 SKALNÍKOVÁ, Olga. *Za nový Český lid. Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 1. Podobně též NAHODIL, Otakar, KRAMAŘÍK, Jaroslav. *Práce J. V. Stalina o marxismu v jazykovědě a některé otázky současné ethnografie. Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 15–17.

i o slovenské „nákaze“ „neplodným formalismem a zvláště funkčně strukturální metodou“.⁷

Citované fráze lze v dobovém kontextu vztáhnout vlastně na celý prostor společenskovědních oborů. Jako kritická reflexe charakteru disciplíny a jejích proměn během první poloviny 20. století jsou však těžko udržitelné, již proto, že v českém (a posléze i slovenském) prostředí byla etnografie formulována v duchu historismu a její hlavní představitelé vzešli z generace formované německou novokantovskou noetikou a ohlasem evolucionistických klasiků.⁸ Axiom nastupující, sovětským marxistickým učením formované generace národopisců, že „*důsledný historismus je charakteristickým rysem sovětské školy v národopisu*“,⁹ proto bez přihlídnutí k jeho pragmatické ideologické motivaci vyznívá jako anachronismus a metodologický paradox.¹⁰

Petr Skalník ze své kritiky právem vyjímá osobnosti Karla Chotka a Josefa Voráčka. Nezmiňuje ale mladogramatismem formované kořeny filologické odnože disciplíny (v rovině slavistické folkloristiky), rozvíjené v Čechách především v semináři Jana Gebauera.¹¹ Opomínají i generační a noetické souvislosti etablování „národopisu“ na univerzitní půdě, hlavně těžko přehlédnutelné teoretické zázemí Lubora Niederla a Čenka Zíbrta, včetně kritické reflexe jejich kabinetního pojetí bádání ze strany mladší generace historiků, archeologů a v neposlední řadě i etnografů/národopisců.¹² Skalníkově pozornosti unikly i výhrady, které omeze-

■ ■ ■

- 7 NAHODIL, Otakar. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha: Svět sovětů, 1950, s. 6, 70–71. K slovenské situaci podrobněji KILIÁNOVÁ, Gabriela, POPELKOVÁ, Katarína. Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?. *Slovenský národopis*, 2010, roč. 58, č. 4, s. 410–424.
- 8 Srov. CHOTEK, Karel. Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými. *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 5, s. 271–293.
- 9 NAHODIL, O. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha: Svět sovětů 1950, s. 30.
- 10 K otázce (nad)interpretace Radiševových postulátů v pozdější „marxistické tradici“ SKLENÁŘ, Karel. „Stará myšlenka“. Ke 170. výročí třídobé periodizace v české archeologii. *Archeologické rozhledy*, 2014, roč. 66, č. 2, s. 219, ref. č. 6.
- 11 Srov. KOVÁŘ, Emanuel. Přehled dějin folkloristiky (do r. 1894). *Národopisný sborník československý*, 1897, roč. 1, s. 71–109. URBAN, Zdeněk. Z dějin výuky etnografie a folkloristiky na Univerzitě Karlově. K 100. výročí založení Gebauerova semináře pro slovanskou filologii. *Český lid*, 1980, roč. 67, č. 2, s. 66–69. O Kovářově mimořádném rozhledu svědčí mj. stať KOVÁŘ, Emanuel, Nástin dějin ethnologie. *Athenaeum*, 1891, roč. 8, č. 6, s. 157–166; č. 7, s. 202–212; č. 8, s. 235–243. Též Kovářova bibliografie in VYKYPĚL, Bohumil. Emanuela Kováře příspěvek k evoluční typologii jazyků. *Linguistica Brunensia*, 2011, roč. 12, č. 1, s. 301–306.
- 12 BLÜML, Josef. *Kulturní historik Čeněk Zíbrt*. České Budějovice: Společnost pro kulturní dějiny, o. s. – Nová Tiskárna Pelhřimov, s. r. o., 2014, zejm. s. 167–193. BLÜMLOVÁ, Dagmar. Niko-

nému spektru oboru a nedostatečnému konsenzu v pojmoslovném vymezení národopisného „diskurzu“ (zejména v rovině ústředních pojmů „lid“ a „kultura“) již v polovině třicátých let adresoval doyen oboru Karel Chotek. V Československé vlastivědě psal o potřebě rozšířit badatelské pole o urbánní tematiku¹³ a již před první světovou válkou namítal, že „lidové umění namnoze posud vyčerpává zájem o národopis“;¹⁴ čímž v postatě předjal kritiku marxistů o čtyři dekády.

Pozitivismus bezesporu nelze paušálně ztotožňovat se sběrem, klasifikací a vnějškovou deskripcí či datací zkoumaných objektů či entit. Jde především o scientistní skepsi vůči spekulaci (v dobovém diskurzu často označovanou za „romantismus“), a tedy o svěbytnou noetickou pozici, spojenou s konkrétně vymezeným přístupem ke zkoumanému materiálu, prostoru či sociální praxi. Lze jistě namítnout, že s comtovským etickým a konstruktivistickým aspektem sociologického pozitivismu ani s postuláty logického pozitivismu zdejší národopisci explicitně nepracovali. Vycházeli především z evolucionistického světonázoru, převzatého z čtenářského kontaktu s dílem Edwarda Burnetta Tylora a (spíše zprostředkovaně) i Herberta Spencera. Za pozornost přitom stojí, že s „darwinistickým“ náhledem na zkoumaný materiál měl Lubor Niederle v počátcích své vědecké činnosti nemalé obtíže, což ovšem nebylo v devadesátých letech 19. století výjimkou ani v německém vědeckém prostředí (zejména vzhledem k postojům Rudolfa Virchowa, který byl až do smrti vůči nekritickému přijímání darwinistických konceptů krajně skeptický).¹⁵

V případě Karla Chotka, který do konce třicátých let zhodnocoval své evropské a americké fyzickoantropologické školení,¹⁶ a zejména Josefa Voráčka, jenž po

■ ■ ■

laj Ivanovič Karějev a jeho pojetí dějin. In BLÜMLOVÁ, Dagmar. *Čeněk Zibrt a kulturní historie. Historia culturae II. Studia 1*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2003, s. 253–271.

- 13 CHOTEK, Karel. O povaze a významu kultury československého lidu. In HORÁK, Jiří, MATIEGKA, Jindřich, WEIGNER, Karel (eds.). *Československá vlastivěda. Řada I., svazek II. – Člověk*. Praha: Sfinx, 1933, s. 294. CHOTEK, Karel. Úvod. Lidová kultura hmotná československého lidu. In HORÁK, Jiří, CHOTEK, Karel, MATIEGKA, Jindřich (eds.). *Československá vlastivěda. Řada II. – Národopis*. Praha: Sfinx, 1936, s. 143–144.

- 14 CHOTEK, Karel. Peasant Art in Austria and Hungary. Ed. by Charles Holme. (rec.). *Národopisný věstník československý* (dále: NVČ), 1912, roč. 7, č. 1, s. 47–48.

- 15 PENNY, H. Glenn. *Objects of Culture. Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*. Chapel Hill – London: The University of North Carolina Press, 2002, s. 21 (dále: PENNY, H. G. *Objects of Culture*).

- 16 CHOTEK, Karel. Vzpomínky na Aleše Hrdličku (1869–1943). *Časopis lékařů českých*, 1957, roč. 96, č. 6, s. 186–188.

sociologii u Josefa Krále absolvoval pobyt na École Normale Supérieure a na Sorbonně (kde mj. navštěvoval přednášky Marcela Mause),¹⁷ pak lze hovořit i o dílčí recepci díla Franze Boase, Arnolda van Gennepa, Luciena Lévy-Bruhla,¹⁸ Bronisława Malinowského, polského antropologa Jana Czekanowského a v neposlední řadě německé antropogeografie v pojetí Adolfa Bastiana¹⁹ a Friedricha Ratzela. V důsledku sporů, jež ovládaly německou oborovou diskusi,²⁰ ale i kvůli postupující nacionalizaci německé vědy byla tato recepce pouze vnějšková, což platí i pro sporadický ohlas jinak vlivných prací Karla Rhamma.²¹ I když české i německé bádání vycházelo ze stejného kulturního zázemí středoevropských univerzitních elit, z něhož těžil i Franz Boas,²² totéž lze v rovině recepce říci i o kontaktu českých národopisců s kolegy na německé části pražské univerzity, zejména o tzv. Sprachinselvolsk Kunde v pojetí Adolfa Hauffena a Gustava Jungbauera, jakkoli především druhý jmenovaný byl již ve dvacátých letech aktivním členem německé sekce

■ ■ ■

- 17 BLÁHA, Inocenc Arnošt. *Československá sociologie*. Brno: Doplněk, 1997, s. 81–83, 109–110. Těž SKALNÍK, Peter. Czechoslovakia. From Národopis to Etnografie and back. In HANN, Chris, SARKÁNY, Mihály, SKALNÍK, Peter (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia. Bd. 8. Münster: LIT Verlag, 2005, s. 56.
- 18 Srov. VORÁČEK, Josef. *Úvod do studia člověka, společnosti a civilizace. Člověk a společnost na nižších stupních vývoje a kultury*. Praha: Česká grafická unie, 1940, zejm. s. 238. V Chotkově pozůstalosti se mj. dochovala van Gennepova knížka *Le Folklore* z roku 1924. Soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy. Na jeho obdiv k *Přechodovým rituálům* vzpomínali Chotkovi první pováleční (po r. 1945) semináristé Ludvík Baran a Dagmar Rychnová-Klímová. Rozhovory z let 2001–2003, zejm. L. Baran 17. 2. 2001, archiv autora.
- 19 Etnologický ústav AV ČR, fond Rudolf Lužík, k. 52, VIII 1029. Soubor zápisků z přednášek K. Chotka 1933–1938 (10 sešitů). Sešit č. 4, Úvod do národopisu, s. 56n. Zde kromě charakteristiky evolucionismu, migrační teorie a teorie kulturních oblastí i kritika Bastianových Elementargedanken či názorů Lea Frobenia aj.
- 20 K odlišným východiskům jejich práce a chápání oboru SMITH, Woodruff, D. *Politics and the Sciences of Culture in Germany 1840–1920*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1991, zejm. s. 140n. Šířeji k problému např. ZIMMERMANN, Andrew. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 2001. K rozdílu v pojetí disciplíny u Bastiana a Ratzela zejm. s. 119n, 203n. K Bastianově hodnotové orientaci a pojetí disciplíny a metody muzejní sbírkotvorné činnosti viz PENNY, H. G. *Objects of Culture*, s. 17–49.
- 21 Zejména jeho nedokončené třídílné životní dílo *Ethnographische Beiträge zur germanisch-slavisches Altertumskunde*, Braunschweig 1905–1911. Srov. NIEDERLE, Lubor. Rhamm Karl. Germanische Altertümer aus der slawisch-finnischen Urheimat. I. Die altslawische Wohnung. Braunschweig 1910. (Ethnograph. Beiträge zur germ.-slaw. Altertumskunde, II. Abt., II. T., I. Buch.). *NVČ*, 1912, roč. 7, č. 7–8, s. 180–184.
- 22 Srov. UHEREK, Zdeněk. Národopisci a sociokulturní antropologové v měnícím se českém prostředí. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 195–203, zejm. s. 198–200.

Ústavu pro lidovou píseň.²³ I přes sporadický dialog mezi filology je národnostní, či spíše „etnická“, „slovansko-germánská“ dvojkolejnost základní charakteristikou disciplíny nejen od devadesátých let po první světovou válku (zejména po krachu Badeniho jazykových nařízení), ale i později v klimatu meziválečné ČSR.

Podobně jako ohlasy srovnatelných impulzů např. v sociologii či historiografii se výše naznačený rozhled ústředních osobností neodrazil v terminologické praxi. Jistě však lze v československém kontextu hovořit o recepci především polských a ruských/sovětských autorů (K. Moszyński, J. Karłowicz, Bogatyrevův učitel D. K. Zelenin, N. J. Naděždin, v případech Č. Zíbrta také N. I. Karějev aj.). Vzhledem k převážně slavistickému zaměření domácí disciplíny je to pochopitelné, otázkou však zůstává, co konkrétně – vzhledem k odlišnostem zkoumaného prostředí i odlišnému pojetí vztahů mezi slovanskojazyčnými komunitami – zde mohlo být či bylo předmětem recepce či inspirace. Přímé odkazy na díla těchto autorů se v poznámkovém aparátu starších etnografů začínají častěji objevovat až se zvýšeným důrazem na demonstrativní „teoretizaci“ bádání na přelomu čtyřicátých a padesátých let.

Co do strukturování oboru je třeba zmínit, že zkušenost Karla Chotka s aplikací odborných poznatků na mezinárodním fóru během pařížské mírové konference a posléze i politizace a ideologická polarizace disciplíny vedla zakladatele československé univerzitní etnografie k postulování trojí roviny oboru ve smyslu politického, obecného a speciálního národopisu.²⁴

■ ■ ■

- 23 LOZOVIUK, Petr. *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008, s. 106n, k metodě s. 168–187 (dále: LOZOVIUK, P. *Interethnik im Wissenschaftsprozess*). Stručněji též LOZOVIUK, Petr. *Etnografie jako národní věda*. In KAISEROVÁ, Kristina, KUNŠTÁT, Miroslav (eds.). *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 2001, s. 59–98, zejm. s. 70n (dále: LOZOVIUK, P. *Etnografie jako národní věda*). Srov. THOŘOVÁ, Věra. *Vznik Státního ústavu pro lidovou píseň a první léta jeho existence*. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 52, 58. Souhrnně též KONRÁD, Ota. *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011, s. 157n (dále: KONRÁD, O. *Dějepisectví, germanistika a slavistika*).
- 24 MORAVCOVÁ, Mirjam. Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 101–112. Ke konkrétním formulacím srov. Etnologický ústav AVČR, fond Rudolf Lužák, k. 52, VIII 1029. Soubor deseti sešitů se zápisy z Chotkových přednášek ze třicátých let. Sešit č. 6 – Politický národopis, rok 1938.

Kromě snah o vymezení rovin oboru vůbec se ovšem již za 1. republiky objevovaly i metodologické problémy, spojené zejména s úskalími terénního výzkumu a národnostního členění „národopisných oblastí“, a posléze během třicátých let i teoretické koncepty, včetně weberiánského rázání po typičnosti, či problém vztahu „rasy“ a kultury.²⁵ Lze jistě spekulovat o tom, do jaké míry se v oboru, především po bratislavské habilitaci Petra G. Bogatyreva, asistentuře Andreje Melicherčíka²⁶ a dočasném přechodu Alexandra V. Isačenka z Vídně, mohly projevit impulzy ruského formalismu a rodícího se strukturalismu z okruhu Pražského lingvistického kroužku.²⁷ Pokud tomu tak bylo, pak zejména v oblasti zkoumání „duchovní kultury“, resp. slovesné folkloristiky, tedy v analýze projevů orálních a literárních, kde do té doby převažoval vliv mladogramatiků. Zřejmě teprve hostující profesura lipského profesora, filologa a etnografa Bruna Schiera na Slovenské univerzitě v Bratislavě v letech 1940–1945²⁸ může být (i přes „kulturně-politický“ aspekt Schierovy profesury) pokládána za moment navázání hlubšího slovensko-německého dialogu na poli strukturalismem formované etnografie. S vědomím paralelního bratislavského působení Nikolaje O. Losského a noetických polemik mezi pozitivismem a novokantovstvím v díle Losského asistenta Jozefa

■ ■ ■

- 25 CHOTEK, Karel. Rasa a kultura. In WEIGNER, Karel (ed.). *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zúšlechtování*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1934, s. 121–134. Srov. Etnologický ústav AV ČR, fond Rudolf Lužik, k. 52, VIII 1029. Soubor zápisů z přednášek K. Chotka 1933–1938 (10 sešitů), sešit 2, ZS/LS 1934–1935, Karel Chotek, Museologický kurz etnografický, sešit 9 Všeobecný národopis, rasové teorie.
- 26 Srov. Ústřední archiv Slovenskej akadémie vied, fond Soňa Kovačevičová, k. 6, i. č. 38 (Andrej Melicherčík, k. 13, i. č. 94 (vzpomínka na P. G. Bogatyreva).
- 27 Srov. LOZOVIUK, P. *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 314–317. VRHEL, František. Etnologie a pražský strukturalismus: Petr G. Bogatyrev. *Český lid*, 2007, roč. 94, č. 4, s. 337–348. V této kapitole je sice přehledně rozebírán Bogatyrevův přínos etnologii, nicméně možnou mírou a rovinami recepce v československém prostředí během třicátých let, ani jeho bratislavským působením v letech 1939/1940 se podrobněji nezaobírá. Ke slovenské recepci více KILIÁNOVÁ, Gabriela. *Continuity and Discontinuity in an Intellectual Tradition under Socialism: The 'Folkloristic School' in Bratislava*. In HANN, Chris, SÁRKÁNY, Mihály, SKALNÍK, Peter (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in Eastern and Central Europe. Halle Studies in the Anthropology of Euroasia, Volume 8*. Münster: LIT Verlag, 2005, s. 257–271, zejm. s. 259. Též např. Profesor Andrej Melicherčík: spomienky a inšpirácie. K nedožitéj osemdesiatke (1917–1966). *Slovenský národopis*, 1997, roč. 45, č. 1, s. 82–83 (vzpomínky Soni Kovačevičové). K metodologii např. KOLÁR, Jaroslav. Československá léta Petra Bogatyreva. In BOGATYREV, Petr Grigorjevič. *Souvislosti tvorby. Cesty ke struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971, s. 171–182, zejm. 173n.

Diešky²⁹ je možné v tomto období také hledat kořeny pozdějšího rozdílného poválečného vývoje oboru v západní a východní části obnovené ČSR.³⁰

Tím spíše však bude třeba uvažovat o tom, do jaké míry se na oné „sterilitě disciplíny“ v meziválečném období odrazila zejména Chotkova (ale i Horáková a Zichova) snaha o scientizaci oboru. Nešlo však o pozitivismus, ale o snahu překonat převažující „sběratelskou“ a dekriptivní etnografickou praxi posunem k interpretativní rovině v duchu (spíše rámcově či podvědomě přijímaného) novokantovského historismu s důrazem na dějinnou podmíněnost kulturních jevů.³¹ Podobně jako Bastian byl i Chotek skeptický vůči postulování jednotící systematické metody, respektive generalizujících soudů na základě pouze dílčích sond. I jeho badatelské maximy vycházely z toho, co Bastian zformuloval v proslovu na počest Alexandra von Humboldta: „*Veškeré vytváření systémů zůstává pouhou metafyzickou iluzí do té doby, dokud nebudou shromážděny poznatky o jednotlivostech.*“³² Zde leží jádro „pozitivistické“ skepse, bezesporu stejně oprávněné jak vůči aplikaci zvládnutých darwinovských postulátů, tak floskulí historického materialismu.

Na základě řečeného lze myslím o absenci teorie v éře „pozitivismu“ v československé etnografii hovořit jen stěží. Hlavním problémem vnitrooborového klimatu před rokem 1945 však nebyla noetika a metodologie, nýbrž široká laicizace prostoru národopisného (folkloristického i etnografického) zkoumání, především ve spojitosti s dědictvím Národopisné výstavy československé.

...

28 K tomu podrobně LOZOVIUK, Petr. Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. *Volkskunde in Sachsen*, 2004, roč. 16, s. 129–154.

29 DIEŠKA, Jozef. *Kritický či intuitivní realismus. K sporu o bezprostředné poznání skutečnosti v súčasnej noetike*. Bratislava: Slovenské nakladateľstvo, 1944. Ke kontextu sporu více ŠTŮR, Martin. Reflexia jazyka v spore o noetiku počas vojnového Slovenského štátu a pred komunistickým prevratom. *Acta humanica*, 2014, roč. 11, č. 1, s. 71–82.

30 Odlišné bratislavské teoretické zázemí s výrazným ohlasem německého bádání našlo odraz mj. in MELICHERČÍK, Andrej. *Teória národopisu*. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscus, 1945. Podobná práce v česko-moravském prostředí chyběla.

31 K dvojímu, respektive rozostřenému chápání historismu srov. např. NORAS, Andrzej J. Úvod do novokantovství. *Studia philosophica*, 2010, roč. 57, č. 2, s. 27–35, zde s. 29. Též DEMJANČUK, Nikolaj, PROFANT, Martin, PODHAJSKÝ, Jiří. *O povaze vědy: novokantovství*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni – Epocha, 2011, zejm. s. 9–84. Obecně k recepci a kritice dobově podmíněné formy vědeckého diskurzu ŠPELDA, Daniel. *Proměny historiografie vědy*. Praha: Filosofia, 2009.

32 Cit. dle PENNY, H. G. *Objects of Culture*, s. 21.

Teze 2: Tíživé dědictví Národopisné výstavy československé

Těžko lze nevnímat nárůst zájmu o sběr materiálu a vlnu laického nadšení pro „lidovou kulturu“ v souvislosti s Národopisnou výstavou československou. Při uvažování o vývoji oboru je však třeba vzít v potaz nejen vzednutí zájmu o téma samotné, ale také obtíže, s nimiž se potýkali všichni organizátoři, kteří se snažili z akce získat vedle politického a vlasteneckého kreditu také odborný „výstup“. Kritické postoje Lubora Niederla, Emanuela Kováře, Václava Tilleho či Jana Jakubce k celé akci jsou dostatečně známé.³³ Vedle generačního a ideového rozkolu, který celou akci provázal (např. rozchod zakládajících redaktorů Českého lidu),³⁴ zatížila existence mimořádného počtu „krajinských“ výstavek (včetně slovenských) rodící se obor decentralizací³⁵ a nutností dlouhodobé selekce materiálu, k níž se ovšem nedostávalo školených odborníků. S podobnými obtížemi jak inventarizačního rázu, tak s rozporem mezi odbornými zájmy a veřejnou recepcí muzejních sbírek a s ní spojenými požadavky na interpretaci sebraných artefaktů v „národním“ duchu se ovšem potýkali i němečtí etnografové a etnologové.³⁶ Zatímco vlastenečtí aktivisté sběr a propagaci artefaktů „lidové“ kultury spojovali s „prací pro národ“ (sem mj. náleželi vedle Renáty Tyršové, Zdenky Braunerové, Aloise Jiráska a okruhu České chalupy např. i členové Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, dále Josef Klvaňa, sochař Franta Uprka, architekti Jan Koula či Dušan Jurkovič a další činovníci, erudovaní intelektuálové i neschetní laici, kteří zájem o etnografii chápali v rovině sebeidentifikačního kolektivního

...

33 O názorové diferenciaci tzv. generace Národopisné výstavy československé souhrnně BROUČEK, Stanislav. *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1979; populárně viz PARGAČ, Jan a kol. *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera bohémica, 1996, s. 13–30. Srov. JAKUBEC, Jan. Niederlovo působení při Národopisné výstavě československé a při Národopisném muzeu československém. *NVČ*, 1915, roč. 10, č. 1, s. 1–5. JAKUBEC, Jan. Moravské „obrázky“ lidové. *Naše doba*, 1895, roč. 2, č. 1, s. 72–81; KOVÁŘ, Emanuel. Národopis a úkoly Národopisné společnosti československé. *NVČ*, 1897, roč. 1, s. 1–13; NIEDERLE Lubor. Fr. Ad. Šubert. *NVČ*, 1916, roč. 11, č. 1, s. 97–101. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha, Archiv AV ČR (dále: A AV ČR), fond Lubor Niederle, k. 1, i. č. 12, NIEDERLE, Lubor, *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 13, 16, 19. Též ROBEK, Antonín. *Dějiny české etnografie I*. Praha: SPN, 1976, s. 91n.

34 NIEDERLE, Lubor. Založení Českého lidu. *Český lid*, 1932, roč. 32, č. 2, s. 81–82.

35 K přípravě a regionálnímu ohlasu NVČ např. ALTMAN, Karel. *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 56–63, zde i koncizní přehled další literatury.

36 PENNY, H. G. *Objects of Culture*, s. 163n, zejm. s. 187; souhrnně 215n.

rituálu),³⁷ scientistně založení badatelé v čele s Niederlem se s jejich úsilím stále více mýjeli. Ohlas aktivit „laické“ skupiny však byl ve veřejném prostoru nesporně větší a trvalejší, mj. i díky popularitě tzv. svérázu během válečných let.³⁸

V důsledku odmítání, či naopak trvání na využití zapůjčených artefaktů pro stálou pražskou expozici se dědictví výstavy stalo bariérou, která vzbudila nedůvěru, ale často i neadekvátní sebevědomí regionálních sběratelů a laických nadšenců. Tyto tenze pak rezonovaly v komitétu Národopisné společnosti československé a měly dlouhodobě negativní dopad i na osobní vztahy předních činovníků a jednatelů společnosti.³⁹

Karel Chotek jako redaktor hlavního meziválečného edičního podniku Národopis lidu československého si byl vědom toho, že navazuje na odkaz, který předčasně zemřelý Emanuel Kovář zanechal ve svém článku Národopis a úkoly Národopisné společnosti československé,⁴⁰ a vždy se k tomuto dědictví hlásil.⁴¹ Kovářův původní požadavek zněl, aby byla vytvořena národopisná encyklopedie, Chotek ve svém návrhu tento program podstatně rozvinul do jakési etnografické obdoby velkých edičních projektů vydávání primárních pramenů v duchu Gollovy školy.⁴² Generační rozkol, etablování oboru na univerzitní půdě a s tím spojené vyšší nároky na úroveň odborné publikační činnosti a v neposlední řadě i výrazný

...

37 K funkci národopisu/etnografie jako prostředku kolektivní mobilizace více THIESSOVÁ, Anne-Marie. *Vytváření národních identit v Evropě 18. a 20. století*. Brno: CDK, 2007, zejm. s. 139–204.

38 Srov. např. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. Kroje, svéráz, secese a Renáta Týršová: Výstava svérázu v Obecním domě 1915. *Lidé města*, 2007, roč. 9, č. 2–3, s. 109–122.

39 SMRČKA, Vít. *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost, 2011, s. 103–111, 184–196 (dále: SMRČKA, V. *Dějiny psané národopisem*).

40 KOVÁŘ, Emanuel. Národopis a úkoly Národopisné společnosti československé. *NVČ*, 1897, roč. 1, s. 1–13.

41 Srov. CHOTEK, Karel. Úvodní slovo. In NIEDERLE, Lubor (ed.). *Národopis lidu československého I. – Moravské Slovensko*. Praha: Národopisná společnost československá a Archeologická komise České akademie věd a umění, 1918, s. V–XII.

42 „K řízení tohoto velkého podniku zvolen byl jak z Archeologické komise, tak z Národopisného musea redakční sbor, skládající se z profesorů K. Chotka, J. Jakubce, J. Kazimoura, dv. rady J. Kouly, L. Niederla a J. Polívky; vedení Soupisu svěřeno autorovi tohoto programu.“ CHOTEK, Karel. *Program soupisu národopisného*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1914, s. 3. Drahomíra Stránská zmínila, že Chotka jako hlavního redaktora *Soupisu* navrhl autor posledního návrhu soupisu z roku 1908 Jan Jakubec, jenž se práci nemohl věnovat, neboť byl tehdy zaměstnán svými folkloristickými studiemi. Srov. STRÁNSKÁ, Drahomíra. Dílo univ. prof. Dr. Karla Chotka. Pozdrav k sedmdesátým narozeninám. *NVČ*, 1951, roč. 32, č. 1, s. 228. Chotek nenavazoval pouze na Kováře, ale i na později formulované, ale neuskutečněné programy Niederlovy (1903) a Tillovy (1905). Srov. PRAŽÁK, Vilém. Za univ. prof. Dr. Karlem Chotkem. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*, 1967, č. 3–4, s. 15.

nedostatek dostatečně erudovaných autorů, to vše uskutečnění široce pojatého projektu zkomplikovalo.

Došlo ke generačnímu i metodickému rozpolcení „národopisné obce“, kdy národovecké nadšení laických regionálních sběratelů často znemožňovalo jak kritickou reflexi sbíraného materiálu, tak přijetí etablovanými vědeckými autoritami stanovených nároků na zpracování shromážděných poznatků a jejich následnou interpretaci na základě teoretické rozvahy. Tento stav přitom odpovídal analogické generační a metodologické proměně v dalších disciplínách. Kromě notoricky známého sporu historiků o smysl českých dějin šlo o rozkol jmenovitě v archeologii⁴³, ale též ve fyzické antropologii, potažmo přírodovědě obecně.⁴⁴

Společným rysem oněch polemik byl inspirační vliv Tomáše Garrigue Masaryka. Na rozdíl od ostatních oborů, kde se hlavní dějství generační kontroverze odehrála ve dvacetiletí před první světovou válkou, se však v etnografii rozkol výrazněji neproměnil ani v meziválečném období.⁴⁵ Rozpor mezi neúspěchem snah o vybudování institucionálního zázemí rodícímu se oboru před rokem 1918 a ohlasy mladočeského nacionalismu a moravského (i slovenského) regionalismu, jež díky politickému kontextu skýtaly možnost finanční záštity „národopisných“ akcí, je očividný. Osud financování Národopisné společnosti československé a přidružené muzejní instituce je toho výmluvným dokladem.⁴⁶ Redaktoři kolektivních meziválečných publikací, především Karel Chotek a Jiří Horák, se pak neustále potýkali s neochotou a často i neschopností regionálních spolupracovníků dostát nárokům, které byly kladeny např. na autory jednotlivých svazků Národopisu lidu československého či krajových a sídelních monografií, jež měly odpovídat Chotkovu Programu soupisu národopisného. Třeba připustit, že přes etablování národopisu na univerzitní půdě se v meziválečném období jeho protagonisté s těmito handicapy zdárného rozvoje oboru nedokázali vyrovnat. V tomto smyslu

...

43 SKLENÁŘ, Karel. Píč – Niederle – Buchtela: zápas o českou archeologii na přelomu 19. a 20. století (Památce Josefa Ladislava Píče po 100 letech od jeho úmrtí). *Præhistorica*, 2013, roč. 31, č. 1, s. 9–98, zejm. s. 24–26, 56n.

44 JANKO, Jan. Věda jako moc. Ke sporům českých přírodovědců na přelomu 19. a 20. století. *Dějiny vědy a techniky*, 1993, roč. 26, č. 3, s. 181–195; JANKO, Jan. Spor Mareš – Rayman a Česká akademie věd a umění. *Práce z dějin AV ČR. Studia historiae Academiae scientiarum*. Seria A. Studie a materiály. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1997, s. 31–76.

45 SMRČKA, V. *Dějiny psané národopisem*, s. 130; výhrady K. V. Adámka a J. F. Svobody vůči regionálnímu vymezení jím svěřených svazků encyklopedie *Národopis lidu československého*.

46 SMRČKA, V. *Dějiny psané národopisem*, s. 104n.

lze tedy kritiku převládajícího deskriptivního „pozitivismu“ pokládat za oprávněnou, je ovšem třeba ji datovat mnohem dříve než do roku 1949.

Teze 3: Konkurenční vztah „českoslovanské“ univerzitní etnografie a folkloristiky a německé Völkerkunde/Volkskunde

V letech první světové války nic nesvědčilo o tom, že by se česká etnografie měla rozvíjet podobně utěšeně jako Volkskunde na německé části pražské univerzity, kde vznikl již v roce 1905 pod vedením Adolfa Hauffena v semináři pro germánskou filologii samostatný národopisný kurz.⁴⁷ I když se pojem etnografie, etnologie či národopis objevoval ve vymezení habilitací a profesur na české části Karlo-Ferdinandovy univerzity už koncem 19. století, ani Konstantin Jireček, ba ani Lubor Niederle v principu etnografii nevyučovali, jakkoli historikové i archeologové často poukazují na to, že Niederlova metoda (na rozdíl od „*praehistorické ethnografie*“ v pojetí Josefa Ladislava Píče) spíše než prehistorické archeologii odpovídala „*kulturní a sociální antropologii západního ražení*“.⁴⁸

Zatímco zájem o dialektologii, „lidovou slovesnost“ a s ní spojené kulturní projevy pěstovali filologové, zejména absolventi Gebauerova semináře (Jiří Polívka, Jan Jakubec, Václav Tille, Jan Máchal a posléze jejich žáci, jmenovitě slavista Frank Wollmann a především literární komparatista a spoluredaktor meziválečného Národopisného věstníku českoslovanského Jiří Horák),⁴⁹ kulturní historie v pojetí Čenka Zíbrta, jakkoli přinejmenším zpočátku inspirovaná dílem Wilhelma Heinricha Riehla a postuláty Heinricha Rickerta,⁵⁰ se setkávala u jeho „mo-

■ ■ ■

47 KONRÁD, O. *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 157n.

48 SKLENÁŘ, Karel. Píč – Niederle – Buchtela: zápas o českou archeologii na přelomu 19. a 20. století (Památce Josefa Ladislava Píče po 100 letech od jeho úmrtí). *Praehistorica*, 2013, roč. XXXI, č. 1, s. 22, 43. Srov. BOČKOVÁ, Helena. Poznámky k vývoji české etnografie (Do diskuse k článku D. Scheffela a J. Kanderta v Anthropological Quarterly). In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁNOVÁ, Lýdia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 253–265.

49 K metodologickým diskusím v rámci československé slavistické slovesné folkloristiky více ZELENKA, Miloš. „Tvrdý realista v nejušlechtilejším slova smyslu“. Jiří Horák a srovnávací dějiny slovanských literatur. In HLŮŠKOVÁ, Hana, POSPÍŠIL, Ivo, ZELENKOVÁ, Anna (eds.). *Slavista Jiří Horák v kontextu literatury a folkloru I*. Bratislava – Brno: Česká asociace slavistů – Katedra etnologie a kulturní antropologie FiF UK – Slavistická společnost Franka Wollmanna v Brně, 2012, s. 79–92.

50 ZÍBRT, Čeněk. *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. Praha: Josef R. Vilímek, 1892, s. 43n.

dernisticky“ uvažujících kolegů-historiků v čele s Jaroslavem Gollem s výraznou skepsí. Etnologie sice figurovala ve vymezení Niederlovy profesury, nicméně v jeho přednáškách se objevovala pouze jako jeden z prostorů zájmu slavistické archeologie, jež v jeho pojetí znamenala kabinetní bádání; navíc byl znám tím, že si na rozdíl od historiků a filologů nevychoval žáky. Karel Chotek byl sice jedním z užšího okruhu Niederlových posluchačů, především však absolvoval historii u Jaroslava Golla a byl frekventantem prvního semináře ze sociálních a hospodářských dějin pod vedením Josefa Pekaře.⁵¹ Kvůli zájmu o tylorovskou antropologii však byl mezi historiky vnímán jako „odběhlík“ z oboru. Po pražském absoltoriu byl tehdejší knihovník Národopisného muzea československého nucen konstatovat, že v Praze „*nebylo nikoho, kdo by [mu] objasnil, co je lidová kultura, co národopis má studovat a jaké jsou jeho cíle.*“⁵² Niederle jeho zájmy o fyzickou antropologii směřoval na pracoviště svého přítele Jindřicha Matiegky a zprostředkoval mu kontakt s věhlasným Čechoameričanem Alešem Hrdličkou. Autor *Života starých Slovanů* svého občasného asistenta cíleně směřoval k habilitaci. Podpořil tedy Chotkův badatelský pobyt v Berlíně, kde od roku 1873 rozvíjel první německé etnografické pracoviště Adolf Bastian. Chotek absolvoval stáž v antropologických laboratořích Felixe von Luschan, tehdejšího ředitele Museum für Völkerkunde,⁵³ a krátce pobyl i v dalších centrech evropské antropologie, v Curychu a Paříži. První český docent všeobecného národopisu byl proto po habilitaci na základě terénních a statistických výzkumů na Kavkaze⁵⁴ podle vzoru berlínského pracoviště Adolfa Bastiana, vymezeného virchowovsky v duchu Naturwissenschaft,⁵⁵ přidě-

■ ■ ■

- 51 K Chotkovu historickému školení více DUCHÁČEK, Milan. Od historie k etnografii. Universitní studia Karla Chotka. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2005, Tom. XLV., Fasc. 1–2, s. 67–93.
- 52 VOMLELOVÁ Eva. *Karel Chotek (Příspěvek k dějinám české etnografie)*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FF UK, 1968 (Knihovna katedry etnologie FF UK – sign. V-4), s. 39.
- 53 Srov. STELZIG, Christine. Felix von Luschan. Ein kunstsinniger Manager am Königlichen Museum für Völkerkunde zu Berlin. In van der HEYDEN, Ulrich, ZELLER, Joachim (eds.). *Macht und Anteil an der Welt Herrschaft. Berlin und der deutsche Kolonialismus*. Berlin: Unrast Verlag, 2005, s. 131–135. K jeho působení šířeji RUGGENDORFER, Peter, NEMETHY, Hubert D. (eds.). *Felix von Luschan (1854–1924): Leben und Wirken eines Universalgelehrten*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2009.
- 54 Více DUCHÁČEK, Milan. Na nádraží mě uvítal nápis: „Pozor na zloděje a vrahy!“ Kavkazské cesty Karla Chotka. In BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.). *Cizí, jiné exotické v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2008, s. 195–206.
- 55 BUDIL, Ivo T. *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha: Triton, 2007, s. 574n.

len pod zeměpisný ústav na Albertově. Jeho ústavními kolegy se tak nestali historikové a filologové-slavisté, ale geografové a přírodovědci, publikační základnou se mu stal Sborník české společnosti zeměvědné. Chotkova dosavadní odborná praxe se koneckonců týkala zejména v koloniálních zemích rozbujeleho „exotického“ národopisu, který kromě cest po Kavkazu studoval mj. i během pobytu u prof. J. D. E. Schmeltze v Rijks Ethnologie Museum v Leidenu. Tam se zřejmě setkal i s nově založenou oborovou publikační platformou, *Revue des études ethnographiques et sociologiques*,⁵⁶ a s pracemi jejího redaktora Arnolda van Gennepa, jehož zlomová kniha *Přechodové rituály* vyšla roku 1909 a promptně byla anotována i v *Národopisném věstníku českoslovanském*.⁵⁷ Podobně jako redaktor Českého lidu Čeněk Zíbrt, i van Gennep se v nové revue obracel o příspěvky na francouzské národopisce-samouky. Na rozdíl od institucionálně etablovaného německojazyčného prostředí byla domácí etnografie frankofonních oblastí institucionálně v podobných počátečních obtížích jako obor v Čechách a na Moravě.

Brdou rozvoje českého oboru byla i systematizace univerzitních stolic a (s vědomím nacionálního rozměru oboru) do jisté míry i obavy z šíření panslavismu. Přes nemalý český vliv na vídeňském ministerstvu byly stolice národopisu zřizovány v duchu zahraničních zájmů koloniálních států především ve smyslu všeobecného (míněno „exotického“) národopisu. Ostatně i Felix von Luschan zahájil své berlínské přednášky nejprve na půdě obchodní školy a nikoli univerzity. I profesorský sbor české části pražské univerzity se tedy ve zdůvodnění první etnografické docentury opíral o existenci obdobných pracovišť ve Vídni, Berlíně, Mnichově či Lvově, a tak se v roce 1916 musela česká část Karlo-Ferdinandovy univerzity spokojit s docenturou národopisu všeobecného namísto „slovanského“.⁵⁸

Zásadním zlomem v perspektivách oboru se zřejmě stala až Niederlova a Chotkova účast na přípravných pracích pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži, kde učitel a žák dostali možnost aplikovat odborné poznatky v poli-

■ ■ ■

56 SIBEUD, Emanuelle. *The Metamorphosis of Ethnology in France, 1839–1930*. In KULICK, Henrika (ed.). *A New History of Anthropology*. Malden (MA) – Oxford: Blackwell, 2008, s. 96–110, zde s. 101n.

57 MEHOS, Donna C. *Colonial Commerce and Anthropological Knowledge: Dutch Ethnographic Museums in the European Context*. In KULICK, Henrika (ed.). *A New History of Anthropology*. Malden (MA) – Oxford: Blackwell, 2008, s. 173–190, zde s. 174n. Srov. DUBSKÝ, Otton. *Gennep Arnold van, Les Rites de Passage* (rec.). *NVČ*, 1909, roč. 4, č. 3, s. 177–180.

58 Národní archiv ČR (dále NA), fond Ministerstvo školství (dále: MŠ), Praha–osobní, k. 59. Osobní spis Karel Chotek, zdůvodnění žádosti o venia legendi.

tické praxi. Jakkoli při rozhraničovacích pracích mívali obvykle rozhodující slovo geografové a právníci, etnografická argumentace sehrála při utváření nového státu podstatnou úlohu.⁵⁹ I to posléze významně přispělo ke zřízení první samostatné univerzitní stolice národopisu v ČSR, byť zprvu nikoli v Praze, nýbrž v Bratislavě. Sociální podmínky poválečného Slovenska se sice jevily pro rozvíjení oboru v tylo-rovském duchu (tedy zkoumání kulturních survivalů) podnětnější, omezené institucionální zázemí a s tím i kariérní výhledy však bránily výchově početnějšího odborného dorostu. Zatímco zkoumání „duchovní kultury“, slovesná folkloristika a také rodící se etnomuzikologie (především v práci Otakara Zicha, navazujícího na metodickou skepsi Otakara Hostinského)⁶⁰ se pod taktovkou slavistů rozvíjely, filologové disponovali vypracovanými komparatistickými metodami, udržovali kontakt s germanistickou (včetně pražské) i romanistickou produkcí a postupně vstřebávali zejména ruské formalistické a raně strukturalistické vlivy (R. Jakobson, V. J. Propp, P. G. Bogatyrev), bádání v oblasti „kultury hmotné“ bylo nadále odkázáno především na budování zázemí pro výuku a terénní výzkum, jehož pionýrem se v československém kontextu stal právě Chotek.⁶¹

Zlomem v konkurenčním „boji“ německého a českého univerzitního oboru se stalo zřízení semináře pro národopis na německé části pražské univerzity. Poněkud paradoxně přitom němečtí žadatelé operovali s poukazy na existenci Chotkova bratislavského pracoviště.⁶² Rozvoj pracoviště však byl poněkud zbrzděn smrtí Adolfa Hauffena roku 1930. V podobné situaci se ovšem tehdy ocitlo i české bádání, neboť Lubor Niederle se začal chystat do penze a Karel Chotek se po závažných zdravotních obtížích rozhodl přes odpor historiků přijmout nově zřízenou profesuru „*pro všeobecný národopis se zřetelem k národopisu slovanskému*“ v Praze. V žádosti komise pro zřízení nové stolice se příznačně objevil poukaz na existenci nové Jungbauerovy profesury na Německé univerzitě.⁶³

■ ■ ■

59 VÁCHA, Zdeněk. *Žádám Vás jako vynikajícího odborníka... Organizace odborných prací pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži v letech 1918–1919*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, s. 260, 275.

60 Srov. TYLLNER, Lubomír, SUCHOMELOVÁ, Marcela, THOŘOVÁ, Věra (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 17.

61 Srov. pokus o periodizaci domácích výzkumných metod a kořenů terénního výzkumu in KANDERT, Josef. Etnografické výzkumné techniky v Českých zemích a důsledky jejich používání. *Lidě města*, 2005, roč. 7, č. 1, s. 33–51.

62 LOZOVIUK, P. *Etnografie jako národní věda*, s. 71.

63 Archiv Univerzity Karlovy (dále: AUK), osobní spis č. 321, K. Chotek. Zpráva komise pro zřízení stolice pro všeobecný národopis z 15. 4. 1929.

Opouštění bratislavského zázemí, do nějž ovšem Chotek po celá dvacátá léta dojížděl z Prahy, stěhování mobiliáře a další organizační peripetie pak oddálily skutečný zrod dvou oddělení českého národopisného semináře na Filozofické fakultě UK až do poloviny třicátých let.⁶⁴ Přestože se v návrhu zřízení nové profesury objevil termín „ethnologie“, kýžená interdisciplinarita opět podlehla tradici windelbandovského oddělování vědních disciplín. I když Chotek získal řádnou profesuru, nelze říci, že by v Praze vznikla skutečná etnologická stolice. Byla zřízena pouze dvě oddělení semináře, z nichž první, pro všeobecný národopis, mělo sloužit studentům geografie, druhé, pro slovanský národopis, především filologům-slavistům.⁶⁵ Je však třeba vzít v potaz, že v systému, který studentům umožňoval zapisovat si přednášky podle vlastní volby a nikoli dle vymezených oborových mantinelů, byla interdisciplinarita (zejména u zvědavějších posluchačů) takřka samozřejmostí.

Jak vidno, národopis se nadále nacházel na tenkém ledě pomezí oborů, jimž bylo určeno přebývat v podkrovním ústraní, ve čtvrtém patře nové budovy FF UK na tehdejší Smetanově náměstí. Bratislavské pracoviště přitom zůstalo do jara 1936 neobsazené. Tamní knihovnu Chotek dočasně deponoval v pražském semináři (kde ji po uzavření českých vysokých škol rozchvátili Němci) a až do poněkud improvizované habilitace Viléma Pražáka a především P. G. Bogatyreva (u něhož vždy panovala obava, že pracoviště opustí) bratislavský univerzitní národopis stagnoval.⁶⁶

Zatímco se fyzická antropologie stále více potýkala s nástupem nacismu a vlivem německé Rassenkunde, československá etnografie se soustřeďovala na soupisové akce, shromažďování materiálu, hledání metod terénního výzkumu a tylorovské vymezování základní typologie starých způsobů bydlení, obdělávání půdy, odívání atd. A tak zatímco v Bratislavě začínali Bogatyrev a Andrej Melicherčík vychovávat první studenty ovlivněné strukturalismem, v Praze Chotkem postulovaný posun od deskriptivní etnografie k interpretativní etnologii do konce tři-

...

64 AUK, osobní spis č. 321, K. Chotek. Návrh na jmenování řádným profesorem na FF UK. O peripetiích Chotkovy pražské profesury a přestupu z Bratislavy podrobněji DUCHÁČEK, Milan. *Karel Chotek a spleť cesty československého národopisu*. Nepublikovaná rigorózní práce. Praha: PedF UK, 2003, s. 197–212.

65 AUK, spis č. 1202 – Seminář etnologický pro všeobecný národopis. Návrh stanov semináře z 28. 9. 1931.

66 AUK, spis č. 1202 – Seminář etnologický pro všeobecný národopis. Návrh na zřízení semináře pro všeobecný národopis (Bidlo, Horák, Chotek, Stocký) z 1. 2. 1932.

cátých let nenastal. Přes existenci Slavische Rundschau, sborníku Germanoslavica a komunikaci německých slavistů, především Gerharda Gesemanna a Franze Spiny, s českými badateli (zprostředkovatelem zde byl vedle Jiřího Horáka často Roman Jakobson)⁶⁷ však pokusy o spolupráci s etnografy na pražské Německé univerzitě, jmenovitě se zmíněným Gustavem Jungbauerem, redaktorem Zeitschrift für Sudetendeutsche Volkskunde,⁶⁸ nenašly s výjimkou stati v kolektivním díle Československá vlastivěda větší ohlas.⁶⁹ Metodologická disproporce a nacionální diferenciaci jednotlivých disciplín, jejichž spolupráce byla vnímána jako podmínka úspěchu národopisného soupisu coby fundamentu a východiska dalšího bádání, tak byla jednou z příčin institucionální a personální stagnace oboru v česko-slovenskojazyčném prostředí.

Teze 4: Rozkol v první generaci „Chotkovy školy“

Již bylo řečeno, že v důsledku systematizace profesur bylo první etnografické univerzitní pracoviště, Chotkův národopisný seminář, zřízeno na Komenského univerzitě v Bratislavě. To neznamená, že v Praze by se nepřestovalo bádání o regionální kultuře. Paralelou německé Volkskunde se v Praze zřejmě měla stát historická vlastivěda, jejíž výuka byla svěřena Josefu Vítězslavu Šimákovi.⁷⁰ Jeho primárně historické zájmy se však týkaly především urbánní kultury a kolonizačních procesů, kulturou „lidovou“ ve smyslu venkovských forem osídlení a kultury se Šimák nezabýval. To bylo ovlivněno mj. tehdy převládajícími názory kunsthistoriků

...

67 Více viz KONRÁD, O. *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 181n.

68 K jeho osobnosti souhrnně LOZOVÍUK, P. *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 141–164.

69 JUNGBAUER, Gustav. Německý národopis v ČSR. In HORÁK, Jiří, CHOTEK, Karel, MATIEGKA, Jindřich (eds.). *Československá vlastivěda. Řada II. – Národopis*. Praha: Sfinx, 1937, s. 341–378. Otevřenou otázkou zůstávají možné Chotkovy a Horákovy dlouhodobé kontakty s německým sorabistou Edmundem Schneewisem. K jeho výjimečnému, neangažovanému postavení mezi pražskými německými slavisty srov. ZÜCKERT, Martin. Edmund Schneewis (1886–1964). Slawist und Volkskundler. Anpassung als Wissenschaftsstrategie?. In GLETTNER, Monika, MÍŠKOVÁ, Alena (eds.). *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa*. Bd. 17. Essen: Klartext, 2001, s. 191–204. Též JAROSCH, Günther. Edmund Schneewis zum 70. Geburtstag. *Zeitschrift für Slawistik*, 1956, roč. 1, č. 3, s. 3–9, zde s. 6.

70 K jeho osobnosti a pojetí regionálního bádání KÁBOVÁ, Hana. *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelům k historické vlastivědě*. České Budějovice – Pelhřimov: Společnost pro kulturní dějiny – Nová tiskárna Pelhřimov, 2013.

v duchu vídeňské školy dějin umění (např. Zdeňka Wirtha), kteří většinu novodobých forem venkovského umění pokládali za jevy pokleslé a odvozené z kultur sociálně „vyšších“.⁷¹ Ve výsledku však i vlastivěda v šimákovském podání kromě metodologické vágnosti narážela na problematickou komunikační bariéru mezi „experty“ a laiky, v mnoha ohledech identickou s generačními tensemi mezi lidopisnými pracovníky.⁷²

Situace na Slovensku byla odlišná. Chotek zde sice dokázal vybudovat plnohodnotný seminář s bohatě zásobenou odbornou bibliotékou a především pionýrským důrazem na regionální exkurze spojené s výukou metod terénního výzkumu. Většina jeho posluchačů se však v prvních letech rekrutovala z osobností slovenského veřejného života, od středoškolských profesorů a státních úředníků (což platilo pro budoucí docenty národopisu Antonína Václavíka a Viléma Pražáka) až po poslance a ministerské rady (Ján Botto, Vladimír Fajnor, Fedor Houdek, Anton Štefánek, Karol A. Medvecký aj.). Šlo tedy o osoby kariérně již etablované, pro něž byly etnografické zájmy často formou mimoprofesní volnočasové aktivity (v případě Václavíka šlo primárně o muzeologii, u Viléma Pražáka o sběr krojů a zejména výšivek). Výrazná část mladých studentů bratislavské filozofické fakulty si sice Chotkovy přednášky zapisovala, v posluchárně mívál až 60 posluchačů, drtivá většina z nich však směřovala k učitelskému zaměstnání. Nejenže byla výchova pedagogického dorostu ve dvacátých letech hlavním úkolem Univerzity Komenského, ale omezené rozpočtové kapacity, odvislé od restriktivní

...

71 Srov. např. názory Maxe Dvořáka, jak je zachytil Josef Šusta. ŠUSTA, Josef. *Mladá léta učňovská a vandrovní*. Praha: ČSAV, 1963, s. 87–88. Srov. též o tomto zlomovém problému Chotkovy názory, uveřejněné ve vzpomínkovém článku o Niederlovi: „Tyto diletancké výklady nutně vyvolaly reakci, a to ve smyslu zcela opačných teorií. Byli to historikové, zvláště historikové umění, kteří bez rozboru a studia lidové kultury zaujali stanovisko naprosto odmítavé. Podle jejich výkladu je současná vesnice i jako celek i ve svých podrobnostech produktem posledních dvou století nebo o málo starší. Její hospodářská závislost na městě formovala její kulturu hmotnou i duchovní. Poněvadž však vesnice své předlohy nepochopila, ani pochopit nemohla, jsou prý její hodnoty bezcenné. Toto odmítavé stanovisko školy historické nebylo metodicky správné. Nejde přece jenom o závislost vesnice na městě; je tu také vliv církve, velkostatků, podmínek přírodních, vývoje historického a jiné; je nutno srovnávat i úroveň vesnic různých etnických skupin. Teprve takový rozbor dá vědecký závěr o hodnotě a významu lidové kultury.“ CHO-TEK, Karel. Lubor Niederle a národopis. Příspěvek k stému výročí narození. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 5, s. 262.

72 ŠIMÁK, Josef Vítězslav. O stavu a úkolech české vlastivědy. *Časopis společnosti přátel starožitností českých*, 1929, roč. 37, č. 1, s. 1–11. Interdisciplinární vztahy vlastivědného bádání i jejich úskalí dobře zachytil ve svém bilančním článku František Roubík: ROUBÍK, František. Padesát let české vlastivědy. *Časopis společnosti přátel starožitností českých*, 1940, roč. 48, č. 1, s. 3–29.

systemizace univerzitních stolic, de facto znemožňovaly habilitaci nadějných vědeckých talentů a jejich kariérní postup, byť by šlo o jednotlivce.⁷³ V porovnání s tím měl Hauffenův pražský národopisný kurz ročně v průměru 130 posluchačů, což představovalo čtvrtinu posluchačů německé filozofické fakulty,⁷⁴ a Šimákova pražská historická vlastivěda měla zajištěnou pozornost díky tomu, že vlastivěda byla na rozdíl od bratislavského národopisu oborem zkušebním, ale především byla zavedena jako vyučovací předmět ve školách. To také skýtalo přímější vazbu na základnu laických badatelů.

K těmto institucionálním disproporcím se během dvacátých let připojily i osobnostní spory, které posléze vyústily v Chotkův rozchod s nejnadanějšími žáky, jako byli Antonín Václavík či Jan Húsek.⁷⁵ Po nedorozuměních s předválečnými regionálními autoritami tak zrál nový generační rozkol, spojený mj. opět s Chotkovými úpornými snahami o zapojení posluchačů do jím definovaného rámce programu národopisného soupisu, jak jej formuloval již před válkou a pro slovenské prostředí v revidované podobě v roce 1924.⁷⁶ Václavík, Húsek, Josef Vydra, Rudolf Bednárik, Andrej Polonec a další nadějní badatelé však dávali přednost vlastnímu výzkumu, tím spíše, že jejich odborné zaměření často kořenilo již v předchozím zájmu o (obvykle) rodný region, jak tomu bylo v případě Václavíkova Luhačovského Zálesí. Odborná spolupráce se tak sice nadále odehrávala v konturách vzájemného respektu a vědecké kolegiality a Chotek se jako doyen oboru postupně podílel na habilitaci většiny publikačně činných absolventů svého

...

73 I vážní zájemci o národopis, jako byl Chotkův první žák Ján Mjartan, si později velmi stěžovali na to, že národopisní pracovníci neměli možnost praktického uplatnění ani šanci získat asistentenské místo na univerzitě, takže se museli spokojit s místem středoškolských profesorů. Právě Mjartan toto Chotkovi velmi zazlíval, ačkoli chápal, že vzniklá situace nebyla způsobena jeho neochotou či nedostatkem iniciativy. Srov. MJARTAN, Ján. Jubileum profesora Karola Chotka (1881–1956). *Slovenský národopis*, 1956, roč. 4, č. 6, s. 535n; MJARTAN, Ján. Dr. Karel Chotek šestdesiatročný. *Národopisný sborník*, 1941, roč. 2, s. 144.

74 KONRÁD, O. *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 159.

75 Václavík se rozkmotřil s Chotkem poté, co po něm profesor žádal, aby před habilitací získal zkušenosti na zahraniční stáži. Václavík to údajně přijal jako křivdu, protože se prý chtěl právě ženit. Dle vzpomínek D. Klímové z rozhovoru dne 17. 2. 2003 (archiv autora). K Húskovi více A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 32, i. č. 254. Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Publikace-Carpatia II. Publikace, knihovna Sboru, sv. 5. Chotkův posudek Húskovy práce *Hranice mezi zemí moravskoslezskou a Slovenskem*, Chotek Húskovi 27. 11. 1930. Zde i následná korespondenční kontroverze.

76 CHOTEK, Karel. *Program slovenského národopisného súpisu*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1924.

semináře, o žákovském vztahu k Chotkovi však lze hovořit zřejmě pouze v případě Viléma Pražáka a Jána Mjartana.

Kritika Chotkovy oborové dominance se ovšem jevila vnějším pozorovatelům opodstatněná, neboť ve srovnání s pedagogickými aktivitami a organizačním nadáním byla jeho vlastní publikační činnost, jakkoli myšlenkově podnětná, velmi sporadická a v meziválečném období do značné míry pozůstávala na formulaci dlouhodobých pracovních programů určených pro výzkumné a muzejnické kolektivy. Jak se shodují pamětníci, neustálá obava z předčasných závěrů, pronášených dříve, než je prozkoumáno celé území, mu nedovolovala publikovat detailnější rozbor dílčích problémů.⁷⁷

Chotkův přechod do Prahy s sebou přinesl řádnou stolicí slovanského a všeobecného národopisu, ale také ztrátu kontaktu s vědeckým dorostem a s terénním výzkumem, v němž publikační iniciativu převzala absolventka Chotkových slovanských terénních exkurzí Drahomíra Stránská,⁷⁸ zaměřením primárně folkloristka se zájmem o kroje a slovesnou tradici, navíc původem i vazbou k Národnímu muzeu spřízněná se starší, konzervativněji uvažující generací.⁷⁹ Právě ona se po habilitaci roku 1932 stala Chotkovou pražskou kolegyní.⁸⁰ Institucionální i personální zázemí oboru se tedy ve třicátých letech stabilizovalo a rozvíjela se i publikační a ediční činnost, v neposlední řadě i díky kolegiální spolupráci tandemu Karel Chotek – Jiří Horák při redakci Národopisného věstníku českoslovanského. Díky záštitě Slovanského ústavu, v rámci jehož výzkumné činnosti byl roku 1929 s Chotkem v roli jednatele zřízen Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské

■■■

77 STRÁNSKÁ, Drahomíra. Dílo univ. prof. Dr. Karla Chotka. Pozdrav k sedmdesátým narozeninám. *NVČ*, 1951, roč. 32, č. 1, s. 233.

78 Srov. NA, fond MŠ, Praha – osobní, k. 224, složka Drahomíra Stránská. Posudky habilitační práce Chotek/Horák.

79 Stránská byla neteří Vlasty Havelkové. JOHNOVÁ, Helena. In *memoriam doc. dr. Drahomíry Stránské*. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 1, s. 55. Publikace STRÁNSKÁ, Drahomíra. *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá, 1936 je v podstatě shrnutím praktických rad, které Stránská mj. získala při terénní praxi v Bratislavě. Na straně 149 se v doslovu explicitně hlásí k navazování na Chotkův soupis, jinak je však zřejmé, že se pokoušela především usouvztažnit vlastivědné bádání na univerzitě a ve své domovské instituci, tedy Národním muzeu, s národopisnými výzkumy. V podobném duchu se v oblasti sbírkotvorné činnosti a muzeologie publikačně prosadil plzeňský badatel a Chotkův generační vrstevník: LÁBEK, Ladislav. *Nástin praktické museologie pro krajinská musea vlastivědná*. Praha: Národopisná společnost československá, 1927. I tato příručka však odpovídala spíš vágně vymezenému vlastivědnému způsobu bádání nežli požadavkům kladeným etnografickými zřeteli.

80 NA, fond MŠ. Praha – osobní, k. 224, i. č. Drahomíra Stránská, protokoly habilitačního řízení.

Rusi,⁸¹ pokračovaly i terénní výzkumy a bylo zahájeno vydávání monografického sborníku *Carpatica* (opět pod Chotkovou redakcí), jehož cílem bylo publikování významných slavistických monografií.⁸² Právě Sbor se stal ústřední záštitou financování terénního bádání během třicátých let.

Doktorských disertací s etnografickou tematikou bylo však pod Chotkovým vedením v Praze obhájeno minimum, v rozporu s pracemi folkloristického rázu. Příčinou bylo především to, že národopis nebyl v Praze zkušebním předmětem u státních zkoušek, což vedlo k výrazné disproporci mezi počtem posluchačů Chotkových přednášek a studentů, jimž by vedl diplomové práce. Jediným asistentem pražského semináře roku 1937 stal Rudolf Lužík, jehož doménou bylo pohádkosloví, nikoli hmotná kultura, jakkoli Chotkovy přednášky z dějin a teorie národopisu pilně navštěvoval.⁸³ Tyto okolnosti zapříčinily personální diskontinuitu a s tím související Chotkovo poválečné odmítání akademických funkcí ve prospěch snahy o intenzivní výchovu vědeckého dorostu. Z tohoto úsilí posléze vzešla generace Ludvíka Barana, Dagmar Rychnové-Klímové a početná řada mladších, většinou již prokomunisticky (ač nikoli nutně marxisticky) orientovaných etnografů. Právě jejich usilování o vlastní kariérní postup ve stávajících či nově transformovaných institucích bylo i jedním z těžko opominutelných motivů kritiky, vyslovované pod rouškou obhajoby marxistické metodologie po roce 1949.

Teze 5: Českoslovakismus jako ústřední idea meziválečného oboru?

O česko-slovenské vzájemnosti a jejím odrazu v národopisném hnutí konce dlouhého století již bylo napsáno mnohé.⁸⁴ Přesto znamenal zrod společného

■ ■ ■

81 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 242. Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi 1928–1938.

82 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 32, i. č. 252, 254. Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Publikace-*Carpatica*. K tématu šířeji ZELENKOVÁ, Anna. Slovakistika v Slovanskom ústave v medzivojnovom období. In POSPÍŠIL, Ivo (ed.). *Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy*. Brno: Masarykova univerzita 1998, s. 86–93. K organizační a publikační činnosti Sboru podrobně ZELENKOVÁ, Anna. Úloha Slovanského ústavu při budování české medzivojnové slovakistiky. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. *Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, 2003, roč. 10, č. 6, s. 139–150.

83 Srov. Etnologický ústav AV ČR, fond Rudolf Lužík, k. 52, VIII 1029. Soubor zápisků z přednášek K. Chotka 1933–1938. Těž Archiv Univerzity Karlovy. Spis č. 1202 – Seminář ethnologický pro všeobecný národopis.

84 Základními texty jsou ovšem nadále URBAN, Zdeněk. *Problémy slovenského národního hnutí na konci 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, 1972 a BROUČEK, Stanislav. *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1979.

státu pro českou, moravskou i slovenskou (resp. v prvních letech stále ještě spíše hornouherskou) societu kulturní šok. Ideály vzájemnosti a sblížovací gesta rychle braly za své a i někdejší slovakofilové, jako byl např. Karel Kálal, se v konfrontaci s rodícím se slovenským vědomím „národní“ pospolitosti ocitali pod palbou kritiky.

Patří ke kuriózním momentům procesu transformace oboru v československou disciplínu, že původní čechoslovakistická idea se po poněkud pragmatické argumentaci v rámci odborných komisí na pařížské mírové konferenci⁸⁵ (často na základě Niederlových předválečných publikací, jako byl Slovanský svět a Národopisná mapa Uherských Slováků) a nadšeně povrchnímu přijetí v publicistice a školních učebnicích rychle stala kritizovanou frází, jakkoli v ústavě dostala charakter právního normativu.⁸⁶ Chotek se společně s kolegy geografů zasloužil o rozhranění tehdy po „etnické“, jazykové a konfesijní stránce obtížné stratifikovatelného východního Slovenska a Podkarpatské Rusi a podílel se i na stanovení kontroverzní národnostní hranice na Těšínsku. Konfrontace problematických dat z terénu a jejich pragmatické interpretace z Paříže ho posléze motivovala k promýšlení konceptu politického národopisu v kontrastu s národopisem obecným. Tři roky strávené terénními výzkumy mu pak stačily, aby se zbavil čechoslovakistických floskulí, s nimiž na přelomu let 1919/1920 podnikl diplomatickou cestu do slovenských krajanských obcí v USA, a zformuloval základní teze o národopisné odlišnosti českého a slovenského sociálního a kulturního prostředí.⁸⁷

Jakkoli tituly encyklopedie Národopis lidu československého či popularizačních publikací typu Československé vlastivědy vyznívají v duchu „národní jednoty československé“, Niederlova generace tezi o národní jednotě nikdy nepřijala zcela za svou a také Chotkova dílčí argumentace svědčí o tom, že čechoslovakismus jako politickou floskuli nelze pokládat za nosnou ideu meziválečné českoslo-

...

85 Srov. dikci a terminologii in CHOTEK Karel. L'Unité ethnographique de la nation Tchécoslovaque. *Revue parlementaire*, 1. 4. 1920, s. 86–90.

86 DUCHÁČEK, Milan. Československý národ jako ideál a jako touha. In HRDINA, Martin, PIORÉCKÁ, Kateřina (eds.). *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 33. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 21.–23. února 2013. Praha: Academia, 2014, s. 185–197. Zde i další literatura.

87 CHOTEK, Karel. Několik poznámek k národopisu Slovenska. *NVČ*, 1924, roč. 17, č. 1, s. 38–53. CHOTEK, Karel. Československá kultura národopisná. In TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.). *Politika. Co má vědět každý občan o Československé republice, 2/III. Státní národ. Jeho duchovní kultura*. Praha: Československý kompas, 1925, s. 197–206.

venské etnografie,⁸⁸ tím spíše, že slovenští badatelé tuto tezi nikdy neakceptovali, jak se ukázalo i v pracích např. Jána Mjartana po roce 1945. I když právě Chotek patřil k těm českým akademikům, jež slovenští národovci (na rozdíl od historika Václava Chaloupeckého, literárního historika Alberta Pražáka či právníka Vratislava Buška) nepokládali za politizující exponenty pražského centralismu, je třeba připustit, že terminologická vágnost a konformita v duchu znění ústavy z roku 1920, typická právě pro popularizační a koncem třicátých let i obranné reprezentativní publikace, je charakteristická i pro etnografický/národopisný diskurz. Je ovšem třeba odlišovat charakter jednotlivých statí, neboť odborné příspěvky do periodik, jako byl NVČ, se od popularizačních publikací liší právě v rovině užívaného vědeckého či laikům vstřícného, a tedy politicky korektního („státotvorného“) pojmosloví. Na rozdíl od historiků, kteří byli ve svých interpretačních vzorcích více vázáni na etatistické koncepty, se však zněním Košického vládního programu českým i slovenským etnografům rozvolnily terminologické bariéry, ve výsledku pak došlo k vnitrooborové dvojkolejnosti.

Teze 6: Survivals a vyčerpání materiálu

Program meziválečného československého národopisu byl v jistém smyslu zformulován jako produkt pokusu o politicky motivovanou, ale ve výsledku neúspěšnou pražskou expozici všeslovanské dědiny z roku 1912.⁸⁹ Celá akce byla zaštitěna snahou o revitalizaci tzv. novoslovanství pod záštitou mladočeského vůdce Karla Kramáře.⁹⁰ Chotkem zformulovaný Program soupisu národopisného, otištěný roku 1914,⁹¹ měl za cíl sběr, roztrídění a popis nejprve česko-moravské a po zro-

■ ■ ■

88 K tomu více DUCHÁČEK, Milan. Karel Chotek a dilemata československé etnografie tváří v tvář čechoslovakismu. Příspěvek na konferenci *Co bylo Československo? Stát, národ, kultura*. 21. 1. 2016 (konferenční monografie v tisku). Zde polemizují s paušálním odsudkem Chotka coby „poslušného propagátora čechoslovakismu“ in SCHEFFEL, David, KANDERT, Josef. Politika a kultura v české etnografii. In HOLUBOVÁ Markéta, PETRÁŇOVÁ Lydia, WOITSCH Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 224.

89 SMRČKA, V. *Dějiny psané národopisem*, s. 174–175.

90 LUSTIGOVÁ, Markéta. Karel Kramář a jeho slovanská politika. In HRODEK, Dominik (ed.). *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha: Libri – Střed, 2004, s. 145–155. K problému obecně VYŠNÝ, Paul. *Neo-Slavism and the Czechs 1898–1914*. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 2010.

91 CHOTEK, Karel. *Program soupisu národopisného*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1914.

du ČSR i slovenské hmotné a duchovní kultury, včetně antropologických pasází o tělesné povaze „československého lidu“. Maximalistický nárok na vypracovávání tzv. sídelních monografií⁹² byl v očividném rozporu s personálním zázemím obo-ru, po roce 1918 však souzněl s budovatelskou nadějí i „revolučním“ nadšením, jež si dovedlo klást dlouhodobé cíle. Podmínkou úspěchu však byl systematicky organizovaný sběr a klasifikace zkoumané materie, po níž by bylo teprve možné přistoupit k zasazení jevů do širšího kontextu a k jejich interpretaci, tedy (v Chotkově chápání) k přechodu od etnografie k etnologii. Vzhledem k výše zmíněným obtížím se program naplnit nezdařilo. Druhou, méně zjevnou, ale dost možná podstatnější motivací projektu bylo vědomí, že předmět vlastního tylorovského zkoumání, totiž survivals – přežitky starých způsobů bydlení, obdělávání půdy atd. – nenávratně mizí s rychle postupující modernizací venkovského života: „*Již při počátečních výzkumech bylo také jasno, že nové politické, hospodářské i kulturní poměry Slovenska podstatně změní jeho tvářnost a že na jeho obraze zaniknou v krátké době národopisně nejceněnější jeho rysy. Bylo tedy třeba ve vědecké práci pokračovat v tomto smyslu a urychlit terénní výzkumy.*“⁹³ I proto se úsilí rodící se československé etnografie mělo namísto vlastenecky buditelského důrazu na sváteční zvyky, kroje, výšivky a exkluzivní projevy „lidového“ řemesla soustředit především na ty jevy, jimž již před první světovou válkou hrozilo vymizení. Právě obava z vyprazdňování samotného předmětu bádání byla jedním z podnětů snahy o systematickou deskripci a encyklopedickou dokumentaci charakteristik jednotlivých „národopisných oblastí“.

Chotek se přitom netajil skepsí k naplnitelnosti celého úkolu, neboť během výzkumů zejména nejvýchodnějších oblastí ČSR měl možnost sledovat postup modernizace a s tím spojené vyprazdňování obsahu a mizení sociálních rituálů i starých způsobů bydlení a hospodaření. Zároveň si již v polovině dvacátých let byl vědom kýčovitosti a vyprázdněnosti populárních národopisných slavností: „*Jsou ovšem dědiny národopisně zajímavé, jež jsou hojně navštěvovány turisty a umělci, kde i zvyky jsou tolikrát okoukány cizinci, že lid je na cizí diváky zvyklý, snadno dostává se do nálady a hraje své zvyky opravdu s vervou a velmi dobře.*“ Přesto jako

■■■

92 CHOTEK, Karel. Široký důl. Národopisná monografie české vesnice. NVČ, 1915, roč. 10, č. 1, s. 29–61. Ke kontextu zrodu a realizace soupisu více SMRČKA, V. *Dějiny psané národopisem*, s. 87, 115n.

93 CHOTEK, Karel. Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými. *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 5, s. 275.

jednu z možností, jak uchovat některé jevy v autentické praxi, navrhoval dnes poněkud fantasticky znějící vizi zřízení jakýchsi chráněných etnografických rezervací, v nichž by byli lidé finančně motivováni k udržování tradičních způsobů bydlení, hospodaření, odívání a výroby.⁹⁴ I to ovšem svědčí o skepsi jak vůči budoucnosti disciplíny ve stávajícím pojetí, tak i vůči smysluplnosti umělého podporování folklorismů v duchu někdejšího svérázového hnutí, tedy o metodické střizlivosti, jež se v kontrastu s folkloristickým nadšením přelomu čtyřicátých a padesátých let nutně musela jevit jako upřílišněný scientismus, případně „sterilita“. Reflektovanou potřebu proměny metod i rozšíření oboru od přežitků ke zkoumání nových sociálních prostředí (směrem především k urbánní etnologii/antropologii) jistě ovlivnila i ztráta území Podkarpatské Rusi, která pro Chotka a jeho seminaristy představovala z hlediska pátrání po přežitcích nesporně nejzajímavější badatelský prostor. Účastníci poválečných exkurzí na východní Slovensko při pohledu za novou hranici se SSSR vzpomínali, že Chotek prý s neskrývanou nostalgií říkával: Bogatyrev tam smí, ale my už ne.⁹⁵

Teze 7: Politizace oboru – novoslovanství, agrárníci a národovci

O politizaci národopisu v desetiletích před první světovou válkou a kořenech koncepce politického národopisu v okruhu odborných poradců československé mírové delegace v Paříži již byla řeč. Ovšem i v meziválečném období byl národopis vystaven politickým tlakům, a to zejména ze strany exponentů agrární strany. Především „selské“ výroční rituály se rychle stávaly platformou pro demonstraci politických ambicí stavebního kamene meziválečných koalic, stejně jako se tradiční způsoby obdělávání půdy (a jejich modernizace) staly objektem zájmu kurátorů hlavních poboček Československého zemědělského muzea, v nichž byly pěstovány tzv. agrární dějiny či dějiny selského stavu.⁹⁶

♦ ♦ ♦

94 CHOTEK, Karel. Národopisné slavnosti a národopis. *NVČ*, 1926, roč. 19., č. 1, s. 17–22.

95 Ludvík Baran, rozhovor 17. 2. 2003. Archiv autora.

96 Proměny tohoto konceptu lze sledovat např. v pracích agrárníky významně zaštiťovaných československých sociologů, jmenovitě Inocence Arnošta Bláhy či Karla Gally. Dobové a ideologicky podmíněné proměny konceptu jsou zřetelné např. v díle Františka Kutnara: KUTNAR, František. *Generace Brázdy*. Praha: Historický klub, 1992. KUTNAR, František. *Cesta selského lidu k svobodě*. Praha: Česká akademie zemědělská, 1948. K tématu též HARNA, Josef. Generace Brázdy a koncepce zemědělského družstevnictví. In *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.-16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákov*

Tento vliv, později v období druhé republiky posílený propojením s katolickou agitací a vzestupem ruralismu, vyústil i v politizující akce, jakými bylo koketování s fašistickým konceptem Blut und Boden, vzestup lidového antisemitismu, ale např. i zrod separatistického hnutí Národopisná Morava.⁹⁷ Tento charakteristický průvodní jev laického rozměru disciplíny ve dvacátých a třicátých letech byl ovšem po roce 1945 omezen zákazem dalšího fungování Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu dle znění Košického vládního programu, což posléze umožnilo převzít iniciativu při transformaci venkovské společnosti do rukou KSČ. Tento moment by při uvažování o proměně a hledání institucionální záštity oboru po roce 1945 neměl být opomíjen, sehrál ostatně roli i při pokusu o transformaci obnovené revue Český lid v ústřední oborové periodikum za účasti agrárního historika Václava Černého a s přispěvateli někdejšího okruhu generace Brázdy, jmenovitě např. Františka Kutnara.⁹⁸ Jde o pozoruhodný ideový obrat, neboť v době bratislavského působení a v časech, kdy ještě Slovanský ústav nepodléhal sovětizaci, se redaktoři Národopisného věstníku československého snažili vymezit jak vůči laicizaci oboru, jak ji do své smrti prezentoval Čeněk Zíbrt na stránkách Českého lidu, tak vůči rozličným stranickým politickým tlakům. Po roce 1945, tedy v období, kdy byl Jiří Horák československým velvyslancem v Moskvě, se však Karel Chotek pokoušel nalézt společnou platformu pro obnovovaný obor právě ve spolupráci s bývalými, zejména levicově orientovanými agrárníky. Tyto okolnosti nejsou pro pozdější kritiku ze strany exponentů KSČ bez zajímavosti.

Podobnými dilematy procházel obor i na Slovensku. Se sebevědomím z nabytého „samobytnosti“ však vyplula najevo i specifika slovenské levice, kdy si národovci a komunisté dokázali být namísto soupeřů partnery.⁹⁹

■■■

k 70. narozeninám. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 2002, s. 89–98. K akvizici Janem Jakubcem shromážděných sbírek zemědělského náčiní ve prospěch agrárníky zřízeného Československého zemědělského muzea více SMRČKA, V. *Dějiny psané národopisem*, s. 109.

97 K slováckému separatismu podrobně MEZIHORÁK, František. *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha: Mladá fronta, 1997.

98 WOITSCH, Jiří. Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů. *Český lid*, 2013, roč. 100, č. 1, s. 73–75.

99 Srov. ŠUCHOVÁ, Xénia. *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?*. Prešov: Universum, 2006.

Teze 9: Proměna oboru za protektorátu a Slovenského štátu

Otevřenou otázkou zůstává (a zřejmě i zůstane), jakým způsobem se politizace a instrumentalizace německé etnografie během válečných let odrazila na podobě a metodách potlačené a umlčené české a (v kontaktu s německými badateli na Slovenské univerzitě nadále fungující) slovenské badatelské obce.¹⁰⁰

Je nesporné, že orientace německých, nikoli pouze nacismem indoktrinovaných badatelů na Ostforschung,¹⁰¹ Umvolkung, Völkerpsychologie a rasistickými teoriemi motivované badání¹⁰² měla v českomoravském prostoru ještě další rozměr. Jak uvedl Josef Hanika v posudku Bruna Schiera, regionální Volksstumarbeit měla pro badatele v pohraničních oblastech (tzv. Vorposten) vždy aktivistický rozměr: „*Zatímco národopisci v Německu se v této (tj. meziválečné – pozn. aut.) době přeli o teoretické otázky, znamenal pro tyto mladé pracovníky v pohraničí národopis vždy politickou vědu.*“¹⁰³

Kompetenční a konkurenční vztah mezi Němci ovládnutou pražskou univerzitou, libereckým Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung a Heydrichovou nadací podporovaný Institut für Volkskunde und Völkerpsychologie, stejně jako dědictví meziválečných osobních sporů na Německé univerzitě v Praze, sice ovlivnily klima v oboru i produkci německých badatelů, rozvoj oboru i kariérní úspěšnost jeho protagonistů v rámci státního i vědeckého aparátu však byla nepopíratelná. Klíč k ní ovšem představovala právě úzká provázanost státní správy s odbornou obcí.

Česká poválečná reakce na výsledky československého národopisu a na snahy o ideologický posun „*od česko-slovanského zaměření k poznání a vědomí česko-německé svázanosti*“¹⁰⁴ se jeví vcelku pochopitelná: vybudování ústřední vědecké in-

...

100 LOZOVIUK, P. *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 322–336.

101 MÍŠKOVÁ, Alena. Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universität in Prag. In BRANDES, Detlef, IVANIČKOVÁ, Edita, PEŠEK, Jiří (eds.). *Erzwungene Trennung: Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien*. Essen: Klartext Verlag, 1999, s. 37–52. Souhrnně LOZOVIUK, Petr. *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, s. 189n.

102 Obecně k tématu např. JACOBET, Wolfgang, LIXFELD, Hannjost, BOCKHORN, Olaf (eds.). *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der Volkskunde in Deutschland und Österreich in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1994. Těž DOW, James R., LIXFELD, Hannjost (eds.). *The Nazification of an Academic Discipline. Folklore in the Third Reich*. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press, 1994.

103 Cit. dle KONRÁD, O. *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 291.

104 Josef Hanika K. H. Frankovi 4. 11. 1943. Cit dle KONRÁD, O. *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 290.

stituce, centralizace oborového bádání a především postupné provázání cílů oboru se státními zájmy, které nakonec, už pod záštitou nové ideologie, prosadila především nejmladší generace, vyrůstající v klimatu hospodářské krize a protektorátu. Počátky těchto snah jsou však spojeny s hlavními představiteli vědeckého provozu z doby první republiky, v první řadě právě s Karlem Chotkem.

Čeští badatelé byli po uzavření vysokých škol 17. 11. 1939 odsouzeni k improvizovanému bádání. Pražský seminář byl uzavřen a českým vědcům byl znemožněn přístup k tam uloženým materiálům a sbírkám i osobnímu majetku. Z dlouhá léta budované bratislavské seminární knihovny, jež byla na podzim 1939 stále deponována v Praze, po válce zbyly poničené fragmenty. Žádosti děkana Jana Eisnera (a posléze jménem P. G. Bogatyreva) o navrácení fondů do Bratislavy vyzněly naprázdno.¹⁰⁵ Do roku 1941 ještě mohl projít cenzurou např. poslední svazek duchovněné řady sborníku *Carpatica* (Volodymyr Sičynskij, *Dřevěné stavby v Karpatské oblasti*) či např. Voráčkovy klíčové knihy *Úvod do studia člověka, společnosti a civilizace* a *Primitivní rodina*. Rozprava o teoriích a metodách etnologické sociologie, po příchodu Heydricha do Prahy však i tyto publikační možnosti skončily. Omezení přístupu k literatuře i pohybu odsoudilo většinu neněmeckých badatelů v protektorátu k drobné regionální práci bez institucionální záštity, jejíž podrobnější zmapování si vyžádá další výzkum. Kromě péče o stávající muzejní sbírky šlo však o spíše nárazovou terénní práci; jisté kuriozum zde představuje Chotkova fotodokumentace valašské pasekářské osady Ploština z roku 1944, jež byla 19. 4. 1945 vypálena a vyvražděna nacisty.¹⁰⁶

K výjimkám z tohoto stavu náleží akce zaštitěná Českou akademií věd a umění a Státním fotoměřičským ústavem, pod jejichž egidou byla organizována zaměřovací a fotografická dokumentace objektů ohrožených válečným stavem.¹⁰⁷ Zdá se však, že kromě nesporně oprávněných obav z následků bombardování a válečných operací šlo v druhém plánu o způsob, jak se v rámci protektorátních omezení oficiálně setkávat a zejména jak zajistit penzionovaným vědcům alespoň dílčí

■ ■ ■

105 Srov. Archív Univerzity Komenského, fond RUK I, C/9, k. 96. 1921–1950. Žádost o navrácení knihovny národopisného semináře, již ze 3. 12. 1938. Srov. AUK, spis č. 1202 – Seminář etnologický pro všeobecný národopis. Žádost ze 7. 3. 1940, kdy mělo jít o navrácení „soukromé knihovny a archivu“ P. G. Bogatyreva. Bogatyrev však v Praze na FF UK osobní věci neměl, šlo tedy nejspíš o kamufláž ve snaze získat z Prahy původní bratislavské fondy.

106 CHOTEK, Karel. Ploština. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 3. s. 161–168.

107 Etnologický ústav AV ČR, fond Zaměřovací akce České akademie věd a umění 1941–1944.

příjem, neboť prostředky k dokumentaci byly (i vzhledem k nutnosti přidělení nedostatkových pohonných hmot) zřejmě poskytovány předem. Organizátorem této a dalších, především osvětových akcí byl někdejší sekční šéf Ministerstva školství a národní osvěty Zdeněk Wirth. Setkávání historiků umění, etnografů, archeologů, architektů a dalších odborníků, spojené s dokumentací jak „lidových“, tak městských, průmyslových, historických a dalších významných objektů domácího stavitelství, lze pokládat za jeden z možných zdrojů pozdějšího rozšíření etnografického bádání o urbánní a synchronní tematiku a přechod badatelského zájmu mimo tradiční rámec „dějin a kultury venkovského lidu“.

Dalším výsledkem těchto neformálních setkávání pak byly diskuse o budoucnosti domácího bádání po skončení války, během nichž došlo k významným názorovým, levicově-progresivním posunům ve směru k centralizaci a snahám o státní záštitu budoucí československé vědy. Investice spojené s poněkud velkášskými plány na vybudování nového pražského univerzitního kampusu i na samostatné vědecké ústavy, etnografický nevyjímaje, se zjevně bez této intervence nemohly obejít.¹⁰⁸ Jistě lze namítnout, že se v mnoha ohledech jednalo o vizi transformace kořenicí v plánech ze třicátých let, které však kvůli neutěšené hospodářské a postupně i politické situaci nemohly být uskutečněny. I západní odborníci, jako např. britský klasický filolog Eric Robertson Dodds, se však shodovali v názoru, že „*vzdělání nesmí být záležitostí třídních, ekonomických nebo stranických výsad, ale musí být svobodně dostupné všem, kdo z něj mohou profitovat*“ a že „*hlavním problémem vyššího školství po celém světě [bude] smíření akademických svobod s veřejnou službou a smíření individuálních kulturních a ekonomických zájmů s potřebami společnosti*“.¹⁰⁹ Do jaké míry v úvahách o centralizaci a scientizaci etnografického bádání, jak je v závěru válečných let na půdě Národopisné společnosti čes-

■ ■ ■

108 Tyto domácí plány ovšem nebyly příliš slučitelné s programy, které zformulovali představitelé londýnského i moskevského exilu. Více JAREŠ, Jakub. Programy psané do šuplíku?. Promyšlené reformy československých vysokých škol za druhé světové války. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2016, roč. 56, č. 1, s. 149–166 (dále: JAREŠ, J. *Programy psané do šuplíku?*). Srov. POKORNÁ, Magdaléna. Tři pokusy o reorganizaci vědeckých institucí v letech 1945–48. *Práce z dějin Československé akademie věd. Serie A–Studia*, 1992, sv. 4, s. 83–103.

109 Cit. dle JAREŠ, Jakub. *Programy psané do šuplíku?*, s. 149–166, zde s. 152, ref. 12; s. 165. Obecněji k tématu JAREŠ, Jakub. Dějiny vysokého školství v Československu po roce 1945. Otázky a podněty. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2012, roč. 52, č. 1, s. 13–23, zde s. 15.

koslovanské předsedl Karel Chotek,¹¹⁰ sehrála roli zkušenost s instrumentalizací a politizací německé Volkskunde, však zřejmě zůstane nezodpovězenou otázkou, neboť podobnou inspiraci se po květnu 1945 ani později nikdo neodvážil veřejně vyslovit či zformulovat.

Teze 10: Nový řád věcí: nacionalizace a „znovuzrození“ oboru po květnu 1945

Po pádu nacismu se československá etnografie ocitla na rozcestí, a to hned v několika směrech. Transformace slovenských institucí v samostatné subjekty v duchu Košického vládního programu se odrazila v oddělené organizační struktuře někdejších celostátních spolků; na Slovensku v souvislosti s tím výrazně vzrostl vliv Matice slovenské. Totéž se projevilo i v reformě vysokých škol, jejichž „očista“ od „reakčních“ živlů nezačala probíhat po únoru 1948, ale v rámci politiky Národní fronty podle znění 15. článku Košického vládního programu už v roce 1945. Nacionalizace bádání byla o to snazší, že čeští univerzitní učitelé i zaměstnanci ve státní správě byli již na přelomu let 1938–1939 zbaveni akademických a úředních postů a poskytnuti slovenskou autonomní vládou „*k dispozíci zemi české a moravsko-slezské*“, tj. vyhnáni.¹¹¹

Zřejmě nejvýraznější proměnou na poli etnografického bádání však byla skutečnost, že se z dosud významné německé složky české a slovenské kultury stal v důsledku transferu obyvatel „survival“ ohrožený brzkým zánikem. I když došlo k pokusům o etnografickou dokumentaci, zmapování významných prvků německé lidové kultury, jejich konzervace a uchování se v klimatu třetí republiky nejevilo jako státní priorita. Tou se naopak stala posílená nacionalizace vědy, spojená i s oživením slavistiky, oficiálně v duchu Benešovy „nové slovanské politiky“, v praxi však spíše ve smyslu posilování prosovětské orientace vědecké obce vůbec.

Snaha o výchovu odborně školeného etnografického dorostu, jež v důsledku znamenala vytoužený příchod odborně školené personální opory československé etnografie do ústředních i regionálních institucí, souvisela s masifikací uni-

...

110 SMRČKA, V. *Dějiny psané národopisem*, s. 196. Snahy o omezení laického podílu na primárním bádání a o výchovu interdisciplinárně vzdělaného vědeckého dorostu je však třeba datovat nikoli do roku 1945, ale již do třicátých let na půdu pražské filozofické fakulty.

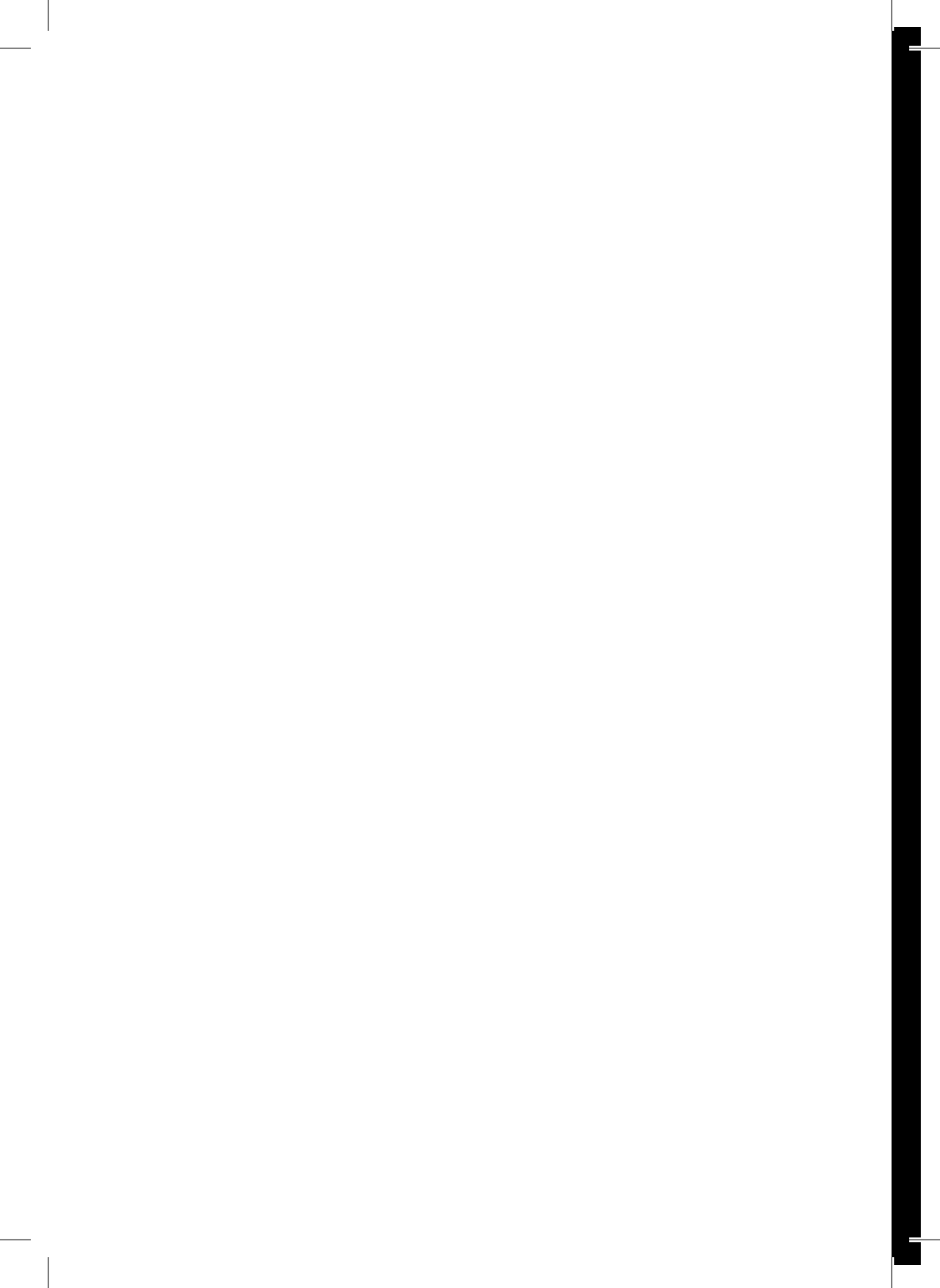
111 BYSTRICKÝ, Valerián. Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939. *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 4, s. 596–611.

verzitního studia po roce 1945 jak v Praze, tak v Brně a posléze, od roku 1947, i v Bednárikově bratislavském semináři.¹¹²

Zatímco tedy Jiří Horák přijal velvyslanecký post v Moskvě,¹¹³ Chotek napřel síly na poli univerzitní výuky. Je nasnadě, že se v tomto úsilí odrážela zkušenost s handicapem, komunikačními bariérami a neúspěchy meziválečného období. Svě ve dvacátých letech vypracované metody terénního výzkumu předával studentům i nadále, jakkoli se jejich ideová orientace od jeho postojů zásadně lišila.¹¹⁴ Totéž lze říci o brněnském působení Antonína Václavíka, jenž zde jako docent působil již od roku 1934 a v roce 1945 dosáhl zřízení samostatné stolice národopisu. Poválečný generační rozkol mnohem lépe než kritika prostřednictvím pseudo-marxistických floskulí charakterizuje vzpomínka Otakara Nahodila: „*Doprovázeli jsme spolu s J. Kramářkem v roce 1950 na nejvyšším patře filosofické fakulty profesora Chotka, který se pojednou zastavil, zamyslel se a s důrazem prohlásil: S tím, co vy děláte, já osobně nesouhlasím. Ale imponuje mi, jak to děláte s vědeckou znalostí věci.*“¹¹⁵ Tento generační a světonázorový střet a v rozporu s ním jistá metodologická kontinuita a částečný návrat k historickému pojetí bádání, zjevný od poloviny šedesátých let mj. z jubilejních konferencí věnovaných „klasikům“,¹¹⁶ však již bude předmětem dalšího bádání.

■ ■ ■

- 112 KILIÁNOVÁ, Gabriela, POPELKOVÁ, Katarína. Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?. *Slovenský národopis*, 2010, roč. 58, č. 4, s. 410–424, zejména s. 413.
- 113 K tomu více RYCHLÍK, Jan, RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna. Jiří Horák jako diplomat. In HLŮŠKOVÁ, Hana, POSPÍŠIL, Ivo, ZELENKOVÁ, Anna (eds.). *Slavista Jiří Horák v kontextu literatury a folkloru I*. Bratislava – Brno: Česká asociace slavistů – Katedra etnologie a kulturnej antropológie FiF UK – Slavistická spoločnosť Franka Wollmanna v Brně, 2012, s. 93–112.
- 114 SUCHOMELOVÁ, Marcela. Chotkova studijní cesta v létě 1949 (z fondů Státního fotoměřického ústavu). In TYKAL, Roman (ed.). *Osobnosti historické fotografické dokumentace lidové architektury. Seminář ke 130. výročí narození Bohumila Vavrouška (20. října 2005)*. Praha: Česká národopisná společnost, 2006, s. 20–22, 25–28.
- 115 NAHODIL, Otakar. *Totalitní hodnocení totality*. Praha: Otakar Nahodil (vl. nákladem), 1995, s. 10.
- 116 CHOTEK, Karel. Lubor Niederle a národopis. Příspěvek k stému výročí narození. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 5, s. 257–266. Neznamená to však, že lze bez výhrad přijmout tezi Davida Scheffela o revitalizaci mladočeského národovectví z poslední třetiny 19. století. SCHEFFEL, David, KANDERT, Josef. Politika a kultura v české etnografii. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 213–230 (překlad článku z revue *Anthropological quarterly*, 1996, 67, s. 15–23; přel. P. Skalník).

II. VÝUKA ETNOLOGIE V ČESKÝCH ZEMÍCH

Karel Chotek a jeho škola¹

Lydia Petránová

Termínu Chotkova škola užil v roce 1956 Ján Mjartan v jubilejním článku k Chotkovým 75. narozeninám a měl přitom nepochybně na mysli Chotkovu školu vědeckého národopisu na Slovensku. Vzhledem k životnímu běhu a etapám v Chotkově pedagogické kariéře je možné ve skutečnosti uvažovat o dvou Chotkových školách: české a slovenské.² Ač tyto školy spojuje vliv téže výrazné vůdčí osobnosti, na jejich utváření se spolupodílely nejen generační rozdíl, ale především odlišné dobové společenské podmínky. Zatímco Chotkova bratislavská škola se formovala ve dvacátých letech ve vstřícné atmosféře státoprvního úsilí svobodného slovenského společenství, ke zformování pražské školy došlo až po druhé světové válce. I ona byla nesena zjitřeným národním cítěním, navíc posíleným o pocit slovanské sounáležitosti, ale tvrdě ji poznamenala násilná ideologická deformace po únoru 1948.

Ve zmíněném jubilejním článku se Ján Mjartan, někdejší Chotkův bratislavský asistent, pokusil Chotkovu školu charakterizovat: „...*vychádza z historickej metódy, ako ju fundoval Niederle, ale má mnoho aj z evolucionistickej školy Tylorovej. No Chotek v prednáškach často spomínal aj iné hľadiská (napr. metódu viedenskej školy, geografickú metódu a i.), čo často robilo dojem metodologického eklektizmu. Chotek*

■ ■ ■

1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořené Grantovou agenturou České republiky.

2 Pro základní orientaci uvádím v příloze důležité mezníky Chotkova života. Viz příloha s. 92.

*sám ešte hľadal cesty...*³ Mimo tuto definici vyzdvihl u Chotka především důsledné upřednostňování terénních výzkumů před spekulativní vědou a zájem o aspekty fyzické antropologie (antropologická měření). Kritický a zasvěcený Mjartanův článek nakonec vyznívá ve vděčném uznání, že „*vykonaval u nás veľmi mnoho statočnej a dobre myslenej vedeckej a pedagogickej roboty. Že vychoval prvé slovenské národopisné generácie a že položil zdravý základ pro slovenský národopis, ktorý pretrváva až do terajška a na ktorom sa teraz ďalej buduje...*“⁴

V podobném duchu se o pětatřicet let později vyslovil Ján Podolák. Jako dvě nejvýznamnější národopisné osobnosti neslovenského původu na Komenského univerzitě v Bratislavě před druhou světovou válkou vyzdvihl po vědecké stránce Petra Bogatyreva, po pedagogicko-didaktické Karla Chotka: „...*splnil všetko, čo sa od neho na poste univerzitného profesora očakávalo.*“⁵

Chotek působil v Bratislavě v letech 1921–1931 a jeho stolice národopisu byla nejen jednou z prvních sedmi na nově založené Filozofické fakultě Komenského univerzity, ale prvním specializovaným národopisným pracovištěm v Československé republice. Na Univerzitě Karlově v Praze tehdy přednášel Lubor Niederle archeologii a etnologii v rámci předmětu Slovanské starožitnosti.⁶

Pro místo řádného profesora a stolici národopisu na Komenského univerzitě byl Karel Chotek vybrán patrně z více důvodů. Už před první světovou válkou konal na Slovensku národopisné výzkumy a dalo se předpokládat, že v nich bude pokračovat. Po léta dával najevo své odborné i citové zaujetí slovenskou kulturou. Mezi slovenskými vzdělanci měl řadu osobních přátel a jako Niederlův žák a chráněnců reprezentoval slavistické aspekty národopisu. Byl erudovaný, získal zkušenosti na předních etnologických a antropologických pracovištích Evropy i USA a očekávalo se, že jich využije v přednáškách z obecného národopisu. Konečně, odborným i osobním postojem konvenoval tehdy státní ideji československého národa, a to včetně konceptu oboru jako „*politického národopisu*“, jehož byl spolutvůrcem

■■■

3 MJARTAN, Ján. Jubileum profesora Karola Chotka (1881–1958). *Slovenský národopis*, 1956, roč. IV, č. 6, s. 525–537 (dále: MJARTAN, J. *Jubileum profesora Karola Chotka*).

4 Tamtéž, s. 537.

5 PODOLÁK, Ján. Jubileum národopisu na Univerzite Komenského v Bratislave. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 3, s. 222.

6 O počátcích vědeckého národopisu a pokusech o jeho výuku viz BROUČEK, Stanislav. Formování badatelského prostředí českého národopisu v poslední čtvrtině 19. století. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 89–100.

a hlasatelem.⁷ Jako soukromý docent po návratu z Paříže vypsal na Univerzitě Karlově v zimním semestru výběrovou přednášku s názvem Hlavní otázky politického národopisu na Balkáně, která se patrně kvůli Chotkovu bratislavskému angažmá nemohla uskutečnit.⁸

Chotkovo bratislavské působení lze označit za úspěšné. Životní síly a snahy čtyřicetiletého odborně fundovaného a orientovaného vědce kulminovaly. Národopisný program zapadl do kulturně-politického milieu mladého Slovenska. Předmět si podle Mjartana zapisovalo až 60 posluchačů, i když nebyl předmětem ke státním zkouškám, tzn. nezabezpečoval profesní existenci. Přednášky navštěvovaly dle Viléma Pražáka „špičky“ bratislavské slovenské inteligence: spisovatelé, vysocí státní úředníci, ministři, též Dušan Jurkovič.⁹ Přednášky tedy plnily i osvětově-vlasteneckou funkci. Přes počáteční potíže se studenty (měli maďarská gymnázia) zahájil Karel Chotek především terénní výzkumy: učil metody a techniky terénní práce, prováděl antropologická měření podle A. Hrdličky, vedl semináře nad rozбором výzkumných výsledků. Pedagogické úspěchy měl nesporné. Z jeho tehdejších slovenských posluchačů v další odborné kariéře vynikli zvláště Ján Mjartan, Rudolf Bednárik, Andrej Polonec, Vojtech Budinský-Krička. Z českých Antonín Václavík, Vilém Pražák a Jan Húsek.

Během svého desetiletého působení vybudoval Karel Chotek unikátní seminární knihovnu. Podle Mjartanových slov měly nově zřizované ústavy bratislavské univerzity veškerou státní podporu, dostávaly mimořádné dotace a dostatek financí byl zvláště pro nákup odborné literatury. Nakupovat prý jezdil Chotek osobně hlavně do Německa. Poté, co v roce 1931 odešel do Prahy a stolice národopisu v Bratislavě byla načas zrušena, odvezl knihovnu s sebou jako základ pro knihovnu národopisného semináře Univerzity Karlovy. Sám o tom ještě v roce 1966 napsal: „*Nutno zvlášť vděčně vzpomenout obětavosti filosofické fakulty Komenského univerzity v Bratislavě, která novému pražskému ústavu poskytla celou seminární knihovnu*“.¹⁰ Nicméně z kontextu vyplývá, že Komenského univerzita v Bratislavě ztrátu knihovny nevnímala

■ ■ ■

7 Srov. MORAVCOVÁ, Mirjam. Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 101–112.

8 Archiv Univerzity Karlovy v Praze (dále: AUK), seznam přednášek FF UK na školní rok 1921/22, s. 31.

9 PRAŽÁK, Vilém. Za univerzitním profesorem dr. Karlem Chotkem. *Věstník NSČ při ČSAV a SNS při SAV*, 1967, č. 3–4, s. 33 (dále: PRAŽÁK, V. *Za univerzitním profesorem dr. Karlem Chotkem*).

jako velkorysý dar. Poté, co se habilitovali v Bratislavě Vilém Pražák a Petr Bogatyrev, požádal děkanát Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě o její navrácení.¹¹ Další osudy knihovny zůstávají dodnes nevyjasněny.¹² Vysvětlením by mohly být protektorátní poměry, kdy byla budova pražské filozofické fakulty zabrána okupanty, a náročné poválečné pořádání knihovních fondů, včetně německých svezů.¹³

Po deseti letech na Slovensku se padesátiletý Karel Chotek vrátil do Prahy jako řádný profesor všeobecného a slovanského národopisu na FF UK. O zřízení stolice rozhodl profesorský sbor 14. března 1929 a jmenoval zvláštní komisi, která měla zpracovat podrobný návrh, včetně návrhu na personální obsazení.¹⁴ Návrh byl přijat, ale zpracován byl příliš široce, bez dostatečné definice, která by vznikajícímu

...

- 10 CHOTEK, Karel. Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými. *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 5, s. 274.
- 11 AUK, i. č. 1202. Seminář pro všeobecný národopis (ethnologický), přípis čj. 601/1936–37 z 23. 9. 1936.
- 12 Vilém Pražák v citovaném nekrologu na K. Chotka (viz pozn. 9) uvádí o znovuzřízení stolice národopisu v Bratislavě v roce 1936: „*Stal jsem se pokračovatelem jeho národopisné činnosti na bratislavské filozofické fakultě a novým budovatelem seminární knihovny, z které po Chotkově odchodu nic nezůstalo.*“ Srov. PRAŽÁK, V. *Za univerzitním profesorem dr. Karlem Chotkem*, s. 6 a pozn. 3 na s. 29. Výzvu k navrácení knih patřících národopisnému semináři KU v Bratislavě zaslalo na adresu FF UK v Praze slovenské ministerstvo školství dne 30. 9. 1939, tedy krátce před uzavřením českých vysokých škol (AUK, k. 27, i. č. 321, Chotek Karel). Podle MJARTAN, J. *Jubileum profesora Karola Chotka*, s. 53. „*Po oslobodení roku 1945 väčšina kníh bola sice do Bratislavy vrátená, no tak kompletne, ako bola, knižnica sa už dohromady nedala.*“
- 13 Srov. ROBEK, Antonín. Padesátá léta na fakultě. *Zpravodaj Výboru národní kultury*, 1998, roč. 5, č. 4, s. 28. Autor uvádí, že po roce 1950 a v dalších letech stěhování na různá místa skončila knihovna národopisného semináře na Hradčanech v Toskánském paláci, kde bylo „*dost místa pro naše dvě velké knihovny. ...etnografické pracoviště mělo knihovnu složenou z bývalých německých knihoven, včetně takových institucí, jako bylo Reinhard Heydrich Stiftung, kde byly uloženy i knihy bratislavské univerzity, ale i univerzit lotyšských, estonských, ale i běloruské knihovny z Minska. Hemžilo se mezi sklady spousty nacistické literatury, sudetácké, ale i takových výzkumných ústavů, jako byl Institut Willyho Czajky, Institutu pro rasovou hygienu, Institutu pro výzkum kmenů v Čechách a na Moravě apod. Postupně pomoci uspořádávání fondů a postupného dokupování přes antikvariáty se podařilo vybudovat dobrou knihovnu obecné etnografie i národopisu slovenského a českého i folkloristiky.*“
- 14 AUK, fond FF, k. 27, i. č. 321. Opis Zprávy komise ve složení profesori Foustka, Horák, Niederle, Miloš Weingart, M. Murko datované 15. 4. 1929. Zdůvodnění laboruje s termíny národopis, etnologie i etnografie a jako argumenty pro zřízení stolice uvádí: „*Význam národopisu se dnes uznává všeobecně. Národopis a etnologie jest důležitá samostatná, konkrétní věda sociologická, ale má také značný význam v souboru nauk prohlubujících všeobecné vzdělání. Národopis, jehož úkolem je popisovati a vykládati lidovou kulturu, jest především nutnou součástí studia filologického, ale také archeologii a kulturním dějinám jest cennou pomůckou a jako politický národopis také politickému dějepisu. Národopisný materiál je důležitý i pro nové poměry sociologické (srov. sociologii venkova) a posléze je nesporně*

oboru vymezila jasné hranice, což mohlo položit základy chronických potíží a vleklých diskusí o jeho názvu a působnosti.

Přechod do Prahy musel být pro Chotka zklamáním, bratislavský úspěch se neopakoval. Studenti Univerzity Karlovy o národopis nejevili zájem. Ve fakultním schematismu byl národopis zařazen do oblasti věd historických, což zůstalo až do realizace vysokoškolské reformy v roce 1953. Přitom Chotek sám vždy akcentoval antropologicko-geografické aspekty národopisu, nikoliv historické. Rovněž návrh na zřízení stolice národopisu předpokládal, že obor bude jasným obohacením věd sociálních. Národopis tak do druhé světové války zůstal chudým příbuzným historických oborů, kde působila řada vynikajících silných osobností, a zůstal v pozadí nejen vedle velkých učitelských (tzv. náhlebních, rozuměj vedoucích k zajištění pravidelného příjmu) oborů, ale i vedle malých oborů s atraktivní specializací, jako byly dějiny umění, archeologie či hudební věda. Do uzavření vysokých škol v 1939 byly na Chotkově stolici národopisu obhájeny či posouzeny jen tři rigorózní práce. Pro srovnání: Chotkův vrstevník Jiří Horák, profesor srovnávacích dějin literatur slovanských, jich měl v té době na kontě víc jak 100, profesor hudební vědy Zdeněk Nejedlý 27, profesor srovnávací vědy náboženské Otakar Pertold 10.¹⁵

Nezájem studentů o obor sám Karel Chotek přičítal skutečnosti, že národopis není zkušebním předmětem u státních zkoušek, a tudíž neskládá existenční zajištění v profesi, ale to v Bratislavě rovněž nebyl. Skutečné příčiny nezájmu je třeba hledat v odlišné společensko-politické situaci, ale především v sofistikované univerzitní struktuře společensko-humanitních věd v Čechách v této době. Zatímco v Bratislavě vstupoval Chotek do prakticky prázdného výzkumného prostoru a mohl volit atraktivní témata, na Univerzitě Karlově byla o deset let později výzkumná pole tematicky i metodicky rozdělena a obsazena. Sociologie, antropologie, archeologie, slavistika i politická geografie měly své vyhraněné metody, své vlastní autority i úkoly. Pro národopis tu zůstal otevřený prostor ve studiu tradiční lidové kultury

♦ ♦ ♦

součástí studia zeměpisného. S hlediska všeobecně vzdělávacího souvisí národopis s muzeologií, zejména s otázkou museí národopisných, jimž zvláště u nás namnoze chybí podklad vědecký.“ Dále autoři argumentují stolicemi zřízenými v Krakově, ve Lvově, v Poznani, Varšavě, Bělehradu, Záhřebu, Skopji, Sofii, ale též katedrami v SSSR, Německu, Finsku, Holandsku aj. Silným argumentem byla již existující stolice všeobecného národopisu prof. Winternitze na pražské německé univerzitě a zřízení Jungbauerova semináře pro národopis německý tamtéž. Jako vhodnou osobu pro řádnou stolici národopisu všeobecného a slovanského na UK navrhovala uvedená komise Karla Chotka.

- 15 Vycházím z přehledu TULACHOVÁ, Marie. *Disertace pražské university 1882–1953*. Praha: Univerzita Karlova, 1965 (dále: TULACHOVÁ, M. *Disertace pražské university 1882–1953*).

(v pojetí předindustriální agrární kultury), jejíž specifika nepatřila k výzkumným prioritám. Kulturní historie, jak ji kdysi pojal Čeněk Zíbrt, navíc s sebou stále nesla odezvu kritiky fakultních sociologů z přelomu století, kdy její metody i výstupy odsoudil mimo jiné prof. T. G. Masaryk.

Iniciátoři návrhu na zřízení stolice národopisu na pražské Filozofické fakultě UK Břetislav Foustka (filozof a sociolog), Jiří Horák (literární vědec), Matyáš Murko (znalec jihoslovanských jazyků a literatur), Lubor Niederle (archeolog) a Miloš Weingart (odborník na srovnávací slovanskou jazykovědu a staroslověninu) v roce 1929 stanovili národopis jako předmět, jehož „*úkolem jest popisovati a vykládati lidovou kulturu*“, ale vymezili jeho charakter jako „*konkrétní vědy sociologické*“, blízké sociologii venkova, s důležitými vztahy k filologii, archeologii, kulturnímu a politickému dějepisu, zeměpisu a muzeologii. Odvolali se na existenci samostatných stolic předmětu na mnoha evropských univerzitách ve slovanských i neslovanských zemích a na významné zahraniční autority. Podrobně-li však ona pracoviště a ony autority bližšímu srovnání, zjistíme různorodost v přístupech i pojetí jednotlivých národopisných škol. Pojetí národopisu se tedy od počátku jevilo jako nevyhraněné, oscilující mezi sociologickými a humanitními disciplínami. S touto neukotveností, jejímž důsledkem bylo stále hledání a poplatnost dobovým, i krátkodobým trendům, se potýkali Karel Chotek i jeho žáci. Národopis zkrátka nikdy přesně nevěděl, čím je. Už v samotném zřizovacím návrhu užili jeho autoři jako synonym třech termínů: národopis – etnologie – etnografie, jejichž hierarchie není ustálena dosud. Implantace termínu antropologie problém nevyřešila.

Podle Seznamu přednášek např. z roku 1936/37 vypisoval Chotek týdně tříhodinovou přednášku Vybrané stati z politického a kulturního národopisu československého a dvouhodinovou Úvod do všeobecného národopisu. Soukromá docentka Drahomíra Stránská vypisovala dvouhodinovou Obyčeje československého lidu. Srovnávací přehled. Po rozpadu Československa v roce 1938 se o přednášení v Praze ucházel rovněž soukromý docent Vilém Pražák, který přesídlil z Bratislavy.¹⁶ Podle Seznamu přednášek na zimní semestr 1939/40 byl obor dále řazen jako poslední v řadě disciplín II. Vědy historické, ale změnil název na Ethnologie. V rámci této katedry vypisali přednášky: ř. prof. dr. Chotek (Český národopis a problém regionalismu, 3 hod. týdně, dále Slovanský národopis – část politická, 2 hod. týdně),

■ ■ ■

16 AUK, *Seznam přednášek, které se budou konati na Univerzitě Karlově v Praze v zimním běhu 1936–37*. Praha: Akademický senát UK v Praze, s. 47; Těž 1939–40, s. 50–51.

soukr. doc. dr. Stránská (Umění našeho lidu. Přehledná skizza s doklady a obrázky, 2 hod. týdně) a soukr. doc. dr. Pražák (Lidové umění výtvarné. Úvod do metodiky studia. Na podkladě lid. umění slovenského. S doprovodem originálních i reprodukováných dokladů a promítaných obrazů. S praktickými cvičeními, referáty o moderních publikacích, exkursemi do muzeí apod.). Není jisté, zda se některé z ohlášených přednášek během jednoho měsíce do uzavření českých vysokých škol realizovaly. O malém zájmu studentů svědčí notoricky uváděné noticky v Seznamech přednášek, kde právě u tohoto oboru je uváděno „*podle úmluvy*“ nebo „*místnost a hodina podle úmluvy*“. Neměly tedy ve fakultním rozvrhu vyhrazen pravidelný čas ani místnost.

Místnost měl ale vyhrazen Seminář ethnologický, a to v hlavní budově Filozofické fakulty UK na Smetanově náměstí (dnes náměstí Jana Palacha).¹⁷ Karel Chotek byl ředitelem tohoto semináře, kde se podle Seznamů přednášek 2 hod. týdně věnoval zpracování národopisného materiálu z prázdninových exkurzí, referátům a samostatným pracím studentů, opět „dle úmluvy“. Zde připravoval terénní výzkumy, jež nazýval „prázdninové exkurze“. Ve školním roce 1938–1939 získal na pomoc dva stipendisty: vědeckou pomocnou sílu Rudolfa Lužíka a demonstrátora Josefa Krampola. Nižší pedagogická aktivita na druhé straně umožnila Chotkovi účastnit se publikačního rozsáhlého projektu Československá vlastivěda a projektovat činnost Národopisné společnosti, jejímž byl od 1931 předsedou. Zvláště významná byla odborná činnost této společnosti za okupace.¹⁸

Disertace z oboru národopis obhájené 1932–1939

1932/33 Pavel Šulán, nar. 1906 v Selenči v Jugoslávii: Selenča, národopisná monografie slovenskej dediny v Jugoslávii, ved. práce K. Chotek, oponent J. Horák

■■■

17 AUK, i.č. 1202. Seminář pro všeobecný národopis (ethnologický). O zřízení semináře požádal K. Chotek Ministerstvo školství a národní osvěty přípisem č. j. FF 3277, 1930–31 z 27. 6 1931. Žádal rovněž o mimořádnou finanční dotaci ve výši 70 000 Kč na nákup knih. Předpokládal zřízení seminářů dvou: pro všeobecný a pro slovenský národopis. Dotaci vyhověno nebylo a seminář byl na návrh komise ve složení prof. Stocký, Bidlo, Chotek a Horák zřízen jediný se dvěma odděleními, a to 28. 11 1931. Stanovy obdržel přípisem ministerstva č. j. FF 585/1931–32 z 25. 1. 1932.

18 Podrobně zhodnotil Chotkův význam pro NSČ v jubilejním roce Chotkových sedmdesátin PRAŽÁK, Vilém. Činnost prof. dr. Karla Chotka v Národopisné společnosti československé. *Národopisný věstník československý*, 1951/52, roč. 32, č. 3–4, s. 235–243.

- 1933/34 Štěpánka Pražanová, nar. 1907 v Poličce: Moderní názory na primitivní myšlení, ved. práce J. Král, oponent K. Chotek
- 1938/39 Berta Němcová, nar. 1907 v Hradci Králové: Národopisné milieu v životním díle T. Novákové, ved. práce K. Chotek, oponent A. Pražák¹⁹

V červenci 1945 byl Karel Chotek z „dočasného odpočinku“ povolán opět na fakultu. Dle vlastního vyprávění po návratu do místnosti Ethnologického semináře zažil šok ze ztráty dokumentace svých dosavadních národopisných výzkumů.²⁰ O tom, že ztracený archiv představoval již téměř kompletní syntézu československého národopisu, je možno vyslovit pochyby, ale ve všeobecné euforii z konce války se Chotek přes ztrátu přenesl a vrátil se k pedagogické práci. Na zimní semestr 1945/46 vypsal tříhodinovku Vývoj lidové kultury českého národa a dvouhodinovku Slovanský svět – politický národopis. Doc. Stránská ohlásila dvouhodinovku Národopis Ruska a doc. Vilém Pražák v Chotkových intencích vypsal přednášku Národopisné monografie vesnických obcí. Praktický návod k národopisnému výzkumu vesnice (též pro posluchače historie, zeměpisu, sociologie, učitele a pisatele obecních kronik). Vedení prosemináře a semináře si ponechal Chotek s tím, že budou věnovány metodice národopisných výzkumů a metodám politického národopisu. O proseminář i seminář brzy projeví studenti takový zájem, že již ve školním roce 1947/48 přibral Chotek na pomoc jako asistenta doc. Josefa Voráčka a dvě pomocné vědecké síly z řad studentů, totiž Jaroslava Kramaříka a Kláru Freieslebenovou.²¹ Stálý zájem studentů se projevil i ve fakultním rozvrhu. Zatímco Seznam přednášek na rok 1945/46 ještě uvádí „dle úmluvy“, v letech následujících mají přednášky, proseminář i seminář přesně uvedeny dny, hodiny i čísla poslucháren.

Po pěti letech povinné okupační pauzy čekala Filozofická fakulta UK přirozený nápor studentů, ale zájem o národopis předčil očekávání všech, Karla Chotka

...

- 19 TULACHOVÁ, M. *Disertace pražské university 1882–1953*, č. 1794, 1852, 2078.
- 20 Srov. dipl. práce VOMLELOVÁ, Eva. *Příspěvek k dějinám české etnografie* (PhDr. Karel Chotek), FF UK, 1968, vedoucí práce A. Robek, s. 64. „Zpráva o ztrátě veškerého materiálu, který po léta své vědecké činnosti sbíral, zapůsobila na prof. Chotka tak, že byl rozhodnut odstoupit od dalšího vědeckého působení v národopise. Ztrátu pocítoval tím spíše, že materiál byl již téměř kompletní a byl na dosah ruky cíl Chotkovy vědecké práce v etnografii, syntetické zpracování všeho československého národopisného materiálu.“
- 21 Jaroslav Kramařík obhájil disertaci *Zvyky a pověry v době těhotenství, porodu a šestinedělí a prvního roku dítěte* ve škol. roce 1948/49, vedoucím práce byl K. Chotek a oponentem J. Král. Klára Freieslebenová obhájila disertaci *Typy sídel a sídelní jednotky na Chodsku* ve škol. roce 1948/49, vedoucím práce byl K. Chotek a oponentem J. Eisner.

snad překvapil nejvíce. Důvodů bylo patrně více: euforie z osvobození, probuzené národní cítění, lid jako kulturní ikona, snad i představa o snadném studiu. Zapsaných studentů bylo tolik, že hlavní přednášku vedl Chotek v jedné z velkých poslucháren č. 200 a přizval do programu oboru doc. Voráčka. V tomto obsazení ve čtyřech (profesor a tři soukromí docenti) zdolala katedra poválečný nápor studentů. Chotek sám učil osm hodin týdně, i když přesáhl pětasedesátku. Obtížněji zvládal při velkém počtu studentů praktickou výuku terénních výzkumů v proseminářích, proto část z nich ve vyšších ročnících přenechal V. Pražákovi. Na práci v terénu kladl zásadní důraz a během let zdokonaloval její přístupy. Zatímco monografii o Cero-vu poskládal z informací z druhé ruky (od farářů a učitelů), během dalších let, kdy vyjížděl na výzkumy buď se studenty, nebo sám ve svém autíčku Tatra, se naučil získávat informace přímo od nositelů studované kultury a náležitě je dokumentovat. Toto umění spolu s etikou tazatele předával studentům. Podle vzpomínek pamětníků s nimi vyjížděl do vesnic v okolí Prahy na praktickou výuku výzkumných technik. Studium živé tradiční agrární kultury, které bylo Chotkovou vlastní doménou na Slovensku, již v Čechách po druhé světové válce mohlo být konáno jen sporadicky. Nicméně pro individuální studentské výzkumy se snažil Chotek vytipovat tzv. ústupové oblasti, kde ještě mělo smysl studovat alespoň rezidua a jednotlivé jevy, i když ne venkovskou tradiční kulturu ve funkčním celku. Výzkumy studentů směřoval na Chodsko, na Valašsko, do česko-slovenského pomezí a na vyhledávání „tradic“.²² Ve výběru výzkumných teritorií tehdy samozřejmě mohla hrát roli rychle mizející kultura vysídleného pohraničí. Do výzkumu bývalých německých oblastí se Karel Chotek nepustil. Domnívám se, že v tom byl zmíněný vystupňovaný česko-německý antagonismus, snad i přetrvávající pocit kompetencí rozdělených mezi národopisnými pracovišti Karlovy univerzity a německé univerzity v Praze, i když ta byla roku 1945 zrušena a výzkumný terén německých národopisců zůstal neobsa-

...

22 Na prázdninový výzkum, který ji dovedl na Hornácko, vzpomíná výstižně KLÍMOVÁ, Dagmar. *To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2006, s. 243. „Myslím, že prof. Chotek nás dívky tak trochu podezřívával, že se zajímáme o národopis hlavně proto, abychom si mohly vyzdobit svou výbavu originálními výšivkami. Zvlášť podezřelá jsem byla já, pražská rodačka, a prof. Chotek se rozhodl, že mne vyšle na prázdninovou praxi ‚na kraj světa‘, na úpatí hraničních hvozdu, dělicích po staletí české země od království uherského. Aby si byl jistý, že se ocitnu na správném místě, dopravil mne svou ‚hadimřskou‘ do terénu osobně a složil mne u výměnkářského domu místního hostinského tam, kde končí silnice a začínají hraniční chodníky – na Lhotkách. Do ruky mi vložil dotazník doc. Stránské, určený k sbírání zvyků při narození, a dovolil mi, že se po provedení základního výzkumu smím přesunout ‚dolů na vlastní Hornácko‘...“

zen. Studium kultury novoosídlenců, které rozvinuli později Chotkovi žáci, bylo už vedeno jejich vlastní iniciativou.

V paměti utkvěly někdejší posluchačům Chotkovy poutavé a strhující přednášky, byl výborný improvizátor a dovedl zaujmout.²³ Obsah přednášek je dnes těžko posoudit. Chotek nenapsal učebnici ani skripta a není mi známo, zda se dochovaly nějaké přípravy přednášek. Osobní zápisky z Chotkových přednášek o lidové kosmologii uchovával např. Ludvík Baran a užil jich při psaní hesel do díla *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Praha 2007). Vzpomínky pamětníků uchovaly spíš žertovné a kuriózní informace, výukový systém nikoliv. Nováčkům prý s úspěchem vyprávěl, jak před čtvrt stoletím v Paříži na mírové konferenci spolu s Niederlem upřesňovali státní hranice podle jazykového kritéria: za každého Čecha puntík. V konzultacích se studenty byl inspirativní, dovedl je navádět od konkrétních jevů k pochopení obecného. „Tematika problematika“ byla jedna z přezdívek, jež pro něho chovali, samozřejmě též „starý pán“. Měl nesporný talent poutavého přednesu, snažil se působit na studenty tak, jak kdysi Lubor Niederle získával jeho samého. Zda někdy jeho přednášku studenti „odtleskali“, jak se podle Chotkových slov stávalo Niederlovi, nevíme.²⁴ Vzhledem k důrazu, jenž on sám i jeho žáci kladli na vzájemné rozhovory, na disputace a osobní zaujetí při výuce jednotlivých posluchačů, lze o Chotkovi prohlásit, že byl patrně jedním z posledních profesorů praktikujících výuku studentů v pojetí původních univerzit, tedy jako společnou dílnu mistra a učedníků. S odstupem času na Chotkovo pedagogické působení většina někdejších posluchačů vzpomínala vděčně. Samozřejmě ne všichni. Chotkův pozdější dlouholetý nástupce a vůdčí osobnost oboru Antonín Robek sice ve skriptech pro studenty, dovedených do roku 1945, ocenil Chotkovo předválečné pedagogické úsilí jako „*vynikající práci*“.²⁵ Nicméně ve vzpomínkách na vlastní studium v padesátých letech, kdy mezi Chotkovy žáky patřil, pro něho nenalezl ani slovo.²⁶ Mezi více jak dvaceti učiteli starší i mladší generace, komunisty i nekomunisty,

■■■

23 V rozhovoru s L. Petráňovou dne 10. 3. 2016 v bytě PhDr. A. Plessingerové Na Dračkách 8, Praha 6, PhDr. Alena Plessingerová vzpomínala, jak komentovali studenti své přednášející: „*Srpná uspala, Pražák uspal, Chotek probudil*.“ Vystupování Karla Chotka vůči studentům charakterizovala jako vystupování gentlemana. Vybrané se podle ní oblékal; v zimě do tmavého, v létě do světlého, na výzkumy nosil oblek plátěný. (Zápis o rozhovoru v archivu autorky.)

24 Srov. CHOTEK, Karel. Lubor Niederle a národopis. Příspěvek k stému výročí narození. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 5, s. 257–266.

25 ROBEK, Antonín. *Dějiny české etnografie I*. Praha: SPN, 1979, s. 173.

26 ROBEK, Antonín. Padesátá léta na fakultě. *Zpravodaj Výboru národní kultury*, 1998, roč. 5, č. 4, s. 27–29.

jinž se obdivoval, vyzdvihl Robek jako vynikajícího pedagoga Oldřicha Říhu, obecně nepřilíši oblíbeného. Pochvalná slova našel pro komunisty Husu a Pertolda, ale Chotka ani nezmínil. Kriticky objektivní zhodnocení Chotkova významu přinesl nekrolog z pera Viléma Pražáka v časech dočasného politického uvolnění poloviny šedesátých let. O Chotkovi-pedagogu napsal: „*Dovedl zájem o národopis vkládat do duší svých nových posluchačů, do té doby o národopisu málo informovaných, jako neklidné semě, které v zkyplené půdě – poutavostí jeho výkladů – pomalu klíčilo a pak se čím dál hlouběji zakořeňovalo, až tu zbuřelo v trvalý, nezničitelný již zájem a vedlo posléze k rozhodnutí v národopise pracovat za každou cenu a po celý život.*“²⁷

V poválečných letech před reformou vysokých škol, která se završila rokem 1953, se Chotkovi podařilo vyškolit několik desítek národopisců, a vytvořit tak skutečnou „Chotkovu pražskou školu“. Počet a tematické složení rigorózních prací jsou toho obrazem, především však skutečnost, že naprostá většina tehdy obhájených disertací (59 z 67) vznikla v Chotkově semináři a pod jeho přímým vedením. K disertacím, obhájeným do roku 1953, se v posledních letech Chotkova působení připojily ještě některé diplomní práce, vzniklé v rámci reformovaného studia. Silná generace poválečných absolventů Chotkovy školy si poté udržela dominantní postavení v akademických pozicích i v aplikační sféře namnoze až do roku 1990.

Počet disertačních prací obhájených na katedře národopisu v jednotlivých letech	
1945/46	1
1946/47	1
1947/48	8
1948/49	6
1949/50	18
1950/51	7
1951/52	12
1952/53	14
celkem	67 ²⁸

■ ■ ■

27 PRAŽÁK, Vilém. Za univerzitním profesorem dr. Karlem Chotkem. *Věstník NSČ při ČSAV a SNS při SAV*, 1967, č. 3–4, s. 27.

28 Pramen: TULACHOVÁ, M. *Disertace pražské university 1882–1953*. Disertace jako závěrečné práce studentů, jimiž absolventi filozofické fakulty – uchazeči o titul PhDr. – prokazovali svou způsobilost, byly zrušeny vysokoškolským zákonem z roku 1950, ale až do roku 1953 bylo možné předkládat disertace k obhajobě. Rokem 1953 možnost nabytí titulu PhDr. skončila, nadále získávali absolventi diplom jako promovani historici (filozofové, filologové atp.).

Vedoucí prací a oponenti disertací z oboru národopis obhájených 1945–1953		
	vedoucí práce	oponent
Karel Chotek	59	5
Josef Král, fil. a sociolog	-	2
Otakar Pertold, indolog	6	3
Drahomíra Stránská	1	25
Václav Husa, historik	1	1
Albert Pražák, děj. literatury	-	1
Jan Eisner, archeolog	-	13
Antonín Matějček, děj. umění	-	2
Jindřich Čadík, archeolog	-	2
Ludvík Svoboda, fil. a sociolog	-	1
Václav Chaloupecký, historik	-	1
Jan Květ, děj. umění	-	3
Václav Vážný, čes. jazyk	-	2
Václav Příhoda, pedagog	-	1
Jiří Horák, literární vědec	-	2
Karel Krejčí, polonista	-	2
Jaroslav Průšek, sinolog	-	1
František Jílek, bohemista	-	1

Tematická skladba disertací z oboru národopis obhájených v letech 1945–1953 ²⁹	
monografie lokální	5
monografie regionální	26
mimoevropská etnologie	6
evropská etnologie	4
dějiny a teorie národopisu	2
folkloristika	6
sídla, architektura, bydlení	11
zemědělství	5
řemesla	5
umění	5
oděv	4
obyčejový cyklus	8
sociální kultura	3
duchovní kultura	10

...

²⁹ Celkový součet prací 67 je překročen vzhledem k charakteru prací vztahujících se k více tématům.

Uvedené přehledy výmluvně charakterizují vznikající pražskou Chotkovu školu v prvních poválečných letech. Její frekventanti až na výjimky ukončili studia obhájením disertací před rokem 1953. Tato skupina však nebyla jednotná a vlivem politických změn po únoru 1948 nedostala možnost klidného odborného vyzrávání. Záhy ji i vnitřně rozdělily názorové pozice a osobní ambice. Na jaře 1949 prošli tzv. nereformovaní studenti fakulty (rozuměj při přijetí na fakultu ještě neprosátí kádrovým sítím) politickou prověrkou. Na oboru národopis prověřovali své kolegy Jaroslav Kramářik a Božena Barabášová-Filová. Výsledek prověrky byl na poslední straně indexu vyznačen razítkem: „*Vyhověl výnosu MŠVU č. A-235/271/48-V/1 dne 21. 1. 1949-Bláha*“.³⁰ Není mi známo, zda někteří ze studentů národopisu museli tehdy fakultu opustit. Další razítko přišlo o půlrok později na počátku akademického roku 1949/50, kdy byli studenti nereformovaného studia postupující do vyšších ročníků zapsáni s podmínkou, že dodatečně složí zkoušku ze společného základu (rozuměj marxismu-leninismu): „*Zapsán podmíněčně, vykoná-li s úspěchem zkoušku ze společenských nauk nejpozději do 31. ledna 1950*“. Zkouška byla součástí politické prověrky.

Od akademického roku 1948/49 vešla v platnost reforma systému studia. Noví studenti, přijímaní do prvního ročníku, skládali přijímací zkoušky a na fakultu se dostali jen ti z nich, kteří vyhovovali „kádrovým předpokladům“. Od tohoto roku do roku 1951/52 probíhalo studium na fakultě ve dvou rovinách: studium dokončovali nereformovaní a vedle nich běžela výuka reformovaných s přísně určeným rozvrhem přednášek a seminářů. Je patrné, že v reformě systému vysokého školství a výuky po komunistickém převratu 1948 zůstávala neujasněna náplň národopisného oboru. Národopis (střídavě označovaný jako etnografie) byl zpočátku jednoznačně přiřazen k historickým oborům. Jeho postavení v různých akademických letech kolísalo mezi samostatnou katedrou a pouhým oddělením katedry československých dějin. Vedoucí této katedry profesor Václav Husa programově směřoval oddělení k výzkumu sociálních poměrů dělníků i venkova a k dějinám dělnických hnutí. Projevilo se to i v obsahu Českého lidu, kde vedle toho probíhala diskuse o tzv. ekonomicko-sociálních formacích v dějinách, zvláštní zřetel tu věnovali (předtřídní) prvobytně pospolné společnosti a různým fázím feudální společnosti, jejichž dějinné relikty měl podle tehdejšího názoru sledovat etnografický obor. Bylo to období

■ ■ ■

30 Cituji z materiálu pro interní potřebu rehabilitační komise Národopisné společnosti při ČSAV z 9. 4. 1990, podepsané A. Plessingerovou. Kopie v archivu autorky.

teoretického i metodického lavírování oboru ve smyslu marxisticko-stalinistické klasifikace před jeho definitivním podřízením sovětské metodologii.

V Seznamu přenášek na zimní semestr 1949/50 byla všem posluchačům filozofické fakulty povinně předepsána dvouhodinová Miloše Kalába Historický materialismus. Na stejný semestr zařadil doc. Josef Voráček do reformovaného rozsahu povinné výuky národopisu přednášku Dějiny prvobytné společnosti, dobový engelsovsky laděný ideologický hit, úlitbu stupňujícímu se tlaku. Nepomohlo mu to, v tomtéž roce dostal zákaz přednášet a po dvou letech byl z fakulty propuštěn. Byl nesmírně sečtělý, o čemž svědčí jeho publikované recenze zahraničních prací, a jako etnosociolog seznamoval studenty s teoretickými proudy poválečné sociální antropologie. Pro další profilaci a orientaci Chotkovy školy bylo jeho propuštění nenahraditelnou ztrátou.³¹ Pokud mohl tehdy někdo teoreticky vymanit obor z pojetí lidové kultury jako kultury předindustriálního venkova, byl to právě Voráček, známý moderních francouzských a anglických směrů etnologie. V hysterickém období, kdy se „největším učitelem stala současná sovětská etnografie“, však právě toto nebylo žádoucí.³²

V roce 1950 se po dvouletém studijním pobytu v SSSR vrátil do Prahy Otakar Nahodil, charakterově problematický člověk a eskamotér politicko-ideologické propagandy.³³ Jak vyplývá z pozdějšího výsledku Nahodila před stranickou komisí FV ZO KSČ Filozofické fakulty UK v Praze dne 24. 6. 1953 a z vyjádření, které této

■ ■ ■

- 31 Doc. Voráček si získal renomé zejména za okupace, kdy v učebnici kulturní antropologie kritizoval rasovou teorii a byl napaden Vlajkou jako škůdce české vědy. Srov. VORÁČEK, Josef. *Úvod do studia člověka, společnosti a civilizace. Člověk a společnost na nižších stupních vývoje a kultury*. Praha: Česká grafická unie, a. s., 1940.
- 32 Citát z příručky NAHODIL, Otakar. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha: Svět sovětů, 1950 (dále: NAHODIL, O. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*), s níž sebevědomě vstoupil do české vědecké komunity a dočasně ji ovládl. Sám příručku prohlašuje za návod k překonání „zastaralé, nepřijatelné a v dnešních podmínkách již reakční metodologie“ (s. 6) a předstírá principů „boje sovětského národopisu proti reakční anglo-americké metodologii, stojící plně ve službách imperialistických podněcovatelů nové světové války“ (s. 7). Ve stejném duchu, místy ještě trapnějším, se nesou další Nahodilovy publikace, sestavené již za spolupráce českých kolegů.
- 33 V následujícím textu vycházím z materiálů AUK, fond FF, k. 688, i. č. 1986, kde jsou uloženy některé zápisy KSČ z chronicky se opakujících afér Otakara Nahodila. Zápis ze zasedání stranické komise FV ZO KSČ FF UK konaného 24. 6. 1953 je zde dochován v rukopisném záznamu a ve stručnějším strojopisném čistopisu. Některé zajímavé detaily, důležité z hlediska vnitrostranických sporů uvnitř KSČ po procesech se Slánským a jeho skupinou, obsahuje jen rukopisný záznam, bohužel obtížně čitelný. Nahodil se patrně musel bránit proti podezření, že byl ve spojení s Bedřichem Geminderem.

organizaci zaslala ZO KSČ Československo-sovětského institutu 22. 6. 1953, působil Nahodil v roce 1946 jako pomocná vědecká síla u Karla Chotka, ale od něho se podle vlastních slov „*nic naučit nemohl*“, protože Chotkovy práce měly „*vyjít před sto lety*“. Z kontextu vyplývá, že Chotkem hluboce pohrdal.³⁴ V prvním náboru na studium v SSSR v roce 1946 neprošel, proto odešel do Bulharska a teprve odtud přes navázané diplomatické styky se dostal do SSSR. Doporučení ke studiu mu vystavil prý buď Chotek, nebo Voráček, to si nepamatuje. Ze SSSR ovšem odcházel nedobrovolně, dokonce za ním šel návrh na vyloučení z KSČ. V Praze získal místo generálního tajemníka Československo-sovětského institutu (ČSI), ale již po roce dostal stranickou důtku, protože „*práci v Institutu fakticky rozvracel*“, a 1. září 1952 byl odvolán. Dokonce vyvstaly mezi straníky dohady, zda nebyl do funkce dosazen úmyslně „nepřítelem“ (rozuměj vnitřním) jako záškodník. Uchytil se na Katedře národopisu FF UK, kde podle jeho slov „*z buržoazní národopisné školy prof. K. Chotka se vydělila první skupina pokrokových národopisců nejmladší generace. Při národop. ústavě UK se vytvořil kolektiv, marxistický národopisný kroužek, jenž si dal za úkol studovati marxismus-leninismus a jeho pojetí národopisné vědy*.“³⁵

Probíráme-li dnes jména Chotkových odchovanců z počátku padesátých let, je evidentní, že plnou třetinu z nich získal Nahodil demagogickými projevy pod rudý prapor jako tzv. marxistický kroužek a zkušeně je vedl tak, aby postupně obsazovali posty a pozice.³⁶ Spojencem mu zvláště v prvních letech byl vrstevník Jaroslav Kramařík (oba se narodili roku 1923), později o osm let mladší Antonín Robek, když Kramařík získal angažmá v ČSAV. Dobová kliše o reakční buržoazní vědě, o paličích třetí světové války v oboru, o genialitě Stalinových teorií i praktických řešení národnostní otázky vstřícně nasávali někteří ze studentů, nadšení ideou jednoduchého řešení světých zítřků v beztrždní společnosti.

■■■

34 Příznačná pro rozkolísanost a nejistotu národopisné komunity počátkem padesátých let je skutečnost, že se O. Nahodil chopil vydání chystaného sborníku k sedmdesátým narozeninám Karla Chotka. Opatřil jej úvodem a předeslal dvěma svými příspěvky. Osobnosti jubilanta a jeho dlouholetých skutečných přátel a spolupracovníků tak upozadil, ač šlo o sborník jubilejní. Viz *Národopisný věstník československý*, 1951/52, roč. 32, č. 3–4. Sborník věnovaný univ. prof. dr. Karlu Chotkovi k sedmdesátým narozeninám.

35 NAHODIL, O. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*, s. 71.

36 O postojích studentů a marxistickém kroužku srov. PETRÁŇOVÁ, Lydia. Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 305–322.

S odstupem času člověku připadá až neuvěřitelné, jak mohl problematický člověk jako Nahodil, který nebyl schopen vyjít ani se stranickými soudruhy, opanovat katedru na několik let.³⁷ Nabízí se jediné vysvětlení, a to, že měl kontakty na zpravodajské služby, vůči nimž byly i stranické organizace zaměstnavatelů bezbranné. Jisté mechanismy však přetrvávaly. V roce 1953 podal prof. Pertold návrh na Nahodilovu docenturu, spolu s posudky D. Stránské, K. Chotka, V. Pražáka, J. Böhma a J. Kramaříka, z nichž první tři byly záporné. Děkan podání zamítl, „s. *Nahodil se však cítil osobně poškozen tím, že jako student z SSSR má být jen odborným asistentem.*“³⁸ I když mnohé Nahodilovi procházelo, na překážky odborného rázu narážel. V roce 1961 se marně ucházel o profesuru na filozofické fakultě v Brně, v roce 1962 údajně získal hodnost DrSc., ale protože byl v disciplinárním řízení, nebyla mu hodnost přiznána.³⁹

V první polovině padesátých let vládl O. Nahodil téměř neomezeně na katedře národopisu (respektive v některých letech na oddělení národopisu při katedře československých dějin), což se neobešlo bez tlaku na ty, kdo se k němu nepřidali, včetně „starého pána“ Karla Chotka. Gentleman z diplomatické školy nebyl zvyklý na studentky demonstrující svou „lidovost“ modrotiskovými sukněmi a haraskami ve vlasech, které na něho útočily slovníkem politruků, a počal se stahovat z pozic.

Jako první přišla na řadu ztráta pozice v Českém lidu, který po roce 1945 obnovili K. Chotek a agrární historik V. Černý jako časopis pro národopis a dějiny venkova. Od 6. ročníku (1951) dostal „*novou ideovou náplň*“, měl nadále „*zrcadlit úspěchy našeho lidu při budování socialismu*“. Je tu patrné historické zaměření a neujasněné místo národopisu. V podtitulu se Český lid přihlásil k agrárním dějinám. Programové prohlášení redaktorky Olgy Skalníkové dobovým jazykem odsoudilo pekařovské tradice a buržoazní metodologii a za svůj vzor prohlásilo časopisy sovětské.⁴⁰ Až do vzniku ČSAV a ČSČH byl poté Český lid publikační

...

37 AUK, k. 688 a 689, i. č. 1986 a 1987. Z dokumentů vyplývá, že ze SSSR byl O. Nahodil v roce 1950 odeslán do ČSR nedobrovolně, administrativní cestou s tím, že porušoval sovětské zákony i slib daný čs. ministerstvu zahraničí, a doprovázel jej návrh Zemljačestva na vyloučení z KSČ. V Praze byl 1951 potrestán stranickou důtkou OV VŠ, 1952 propuštěn z ČSI mj. pro vyzrazování stranického a státního tajemství, 1953 už jako zaměstnanec FF UK obdržel důtku s výstrahou od ÚV KSČ aj.

38 AUK, fond FF, k. 689, i. č. 1987, Zpráva o závěru komise jmenované FV ZO KSČ na filosoficko-historické fakultě UK v květnu 1953 pro prošetření případu s. Nahodila.

39 Doklady viz AUK, fond FF, k. 689, i. č. 1987.

40 SKALNÍKOVÁ, Olga. Za nový Český lid. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 1.

platformou marxistické historiografie, která vlastní časopis dosud neměla. Nahodilovy propagandistické zkušenosti přišly vhod zatím ne zcela zakotveným marxistickým historikům (Oldřich Říha, Václav Husa, Jaroslav Charvát), kterým KSČ dala za úkol zlikvidovat „buržoazní vědu“. Nahodil vnesl do rangu historických věd slovník a argumenty třídního boje, podobně jako do filozofických věd rovněž ze SSSR přišlý Arnošt Kolman. Uvedené číslo Českého lidu zahájilo útok ostrými střelami. Nejprve úvodník Oldřicha Říhy předestřel dogmata marxistického pojetí historie. Po něm Nahodil s Kramaříkem jedním dechem s oslavou Stalinovy geniality ztratili přední české národopisce, Karla Chotka a Antonína Václavíka. Pravda, ke „starému pánovi“ byli poněkud zdrženlivější, neodsoudili ho za migrační teorie jako paliče nové světové války. Zato mu přisoudili pekařovštinu v tom nejvulgárnějším pojetí. S nálepkou pekařovštiny na čele se sotva v prověrkách dalo projít. Je to až směšné, protože pokud něco v Chotkově díle postrádám, je to právě historismus. Věcně vzato, dalo by se tehdy Chotkovi ledacos právem vyčítat: malá publikační aktivita (v průměru jedna publikace ročně včetně recenzí), množství uskutečněných, ale nepublikovaných výzkumů, stovky vynikajících, ale nepopsaných fotografií (stejně bohémsky nezodpovědný přístup měl prý Karol Plicka), především ale Chotkův čechoslovakismus, který byl už tehdy na kritiku zralý, a ten zmínili kritikové jen mimoděk. Z Pekařovy školy (Pekař byl oponentem Chotkovy disertace) si Chotek neodnesl ani základní techniku historikovy práce, tj. systém odkazů a poznámkový aparát.

Odsoudit Chotka jako pekařovce je dnes téměř komické, když hlavním argumentem odsudku byl údajný obdiv k době Karla IV., nikoliv k husitství. Troufám si tvrdit, že Nahodil a Kramařík nečetli ani Pekaře, ani Chotka, ani Marxe a Engelse, pouze papouškovali dobové ideologické floskule. Kritika Chotka a útoky na jeho osobu vedly k tomu, že po fakultní reformě, kdy od školního roku 1953 přestal být národopis v systemizaci pod. č. II/7 oddělením věd historických a získal samostatnost, nebyl Chotek postaven do čela katedry. Vedení katedry ani profesuru nedostala ani Drahomíra Stránská, odborně fundovaná, systematictější pracující a publikačně výkonnější než Chotek, i když vstoupila do KSČ. Vedoucím se stal Otakar Pertold, indolog a profesor srovnávací vědy náboženské, který projevil značnou vstřícnost vůči marxistické ideologii.⁴¹ Karel Chotek dál vyučoval až do

■■■

41 AUK, i. č. 577, Otakar Pertold. Výnos min. vysokých škol čj. 87. 196/53-C z 20. 10. 1953, podepsaný I. náměstkem Kahudou, jmenuje Otakara Pertolda vedoucím učitelem katedry národopisu

roku 1956, kdy vedení fakulty hromadně poslalo do důchodu všechny profesory-nekomunisty starší 65 let.⁴² Chotkovi bylo 75 let a domnívám se, že nad jeho působením v padesátých letech držel ochrannou ruku Zdeněk Nejedlý. V mládí spolupracovali, vždyť Nejedlý vybavil Chotkovo Cerovo notovými zápisy sebraných písní.⁴³

V čem spočíval přínos K. Chotka a čím ovlivnil profesní kariéru žáků své školy? Především důrazem na terénní výzkum, provedený jednotnou metodou, aby mohl být vyhodnocen lokální (regionální) monografií a v konečném důsledku se stát kamínkem do mozaiky národopisné encyklopedie českých zemí, touženém výsledku již několikáté generace, počínaje Emanuelem Kovářem z generace Národopisné výstavy československé.⁴⁴ Metodickou příručku s doporučenými technikami příznačně nepsal sám, ale učinila tak jeho kolegyně a spolupracovnice při výzkumech Drahomíra Stránská.⁴⁵ Metodu národopisných monografií preferoval do konce svého pedagogického působení, jak dosvědčuje tematická skladba poválečných rigorosních prací. Metodu hájil po celý svůj život, prezentoval ji už před první světo-

■ ■ ■

při fil. fak. UK, s příplatkem za tento výkon 220 Kč. Nadále měl přednášet 3 hod. týdně indické realie a dějiny Indie na katedře Blízkého východu a pobírat celkový plat 3 500 + 220 Kč; RUK, čj. 2. 515/56 z 30. 3. 1956, O. Pertoldovi udělena vědecká hodnost DrSc za spis PERTOLD, Otakar. *Pověra a pověrčivost*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1956; RUK F – 2-5/58 z 30. 6. 1958, ukončen pracovní poměr s nositelem Řádu práce O. Pertoldem k 30. 9. 1958.

42 Naposledy je Karel Chotek uveden v Seznamu přenesek na rok 1957/58, a to jako externista. Měl tehdy pro 2. ročník v zimním semestru dvouhodinovou Vývoj národností v ČSR a jejich význam v lidové kultuře, dále výběrovou přednášku Rozbor slovenské lidové kultury hmotné, společenské a duchovní.

43 Srov. CHOTEK, Karel. Cerovo VIII. Národopisná studie Dokončení. *Národopisný věstník československý*, 1906, roč. 1, č. 9, s. 273–281. „Z písní s melodiemi, které pomohl mi upravit p. doc. dr. Zde. Nejedlý, uvedu některé na Cerově zvláště oblíbené.“

44 Chotkovy představy o aplikaci metody národopisné monografie docházely naplnění v jeho vlastních pracích i v pracích jeho prvních žáků a spolupracovníků. Srov. např. Metoda komplexní lokální monografie: K. Chotek, Cerovo (1906, 1912); K. Chotek, Široký Důl (1915); J. Mjartan, Sebedražie (1924); A. Václavík, Podunajská dedina v Československu (1925); D. Stránská, Dolní Poruba (1927). Metoda komplexní regionální monografie: L. Niederle – K. Chotek a kol., Moravské Slovensko 1–2 (1918, 1922); první díl z projektu Národopis lidu československého (red. K. Chotek), dále jen torza. Metoda látkových monografií v kombinaci s lokální (regionální) metodou: K. Chotek, Staré typy valašského domu (1916). Monografie K. Chotkem chystané a ohlašováné: V. Pražák, *Za universitním profesorem dr. Karlem Chotkem*, s. 16–17: Moravské Valašsko, Českomoravská vysočina, Pardubicko, Humpolecké Zálesí, Chodsko, Podkrkonoší, Podorlicko, Lašsko, Podýjí, Orava, Dolní Pováží, Východní Slovensko.

45 STRÁNSKÁ, Drahomíra. *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá, 1936.

vou válkou (slovensky v roce 1924).⁴⁶ Představu o národopisné syntéze postavené na lokálních monografiích jako hlavní úkol oboru prosazoval i na sklonku své kariéry při ustavení Společnosti československých národopisců 23. 5. 1958.⁴⁷ Tehdy již připustil, že studium tradičního venkova je třeba rozšířit o etnické menšiny, dělnictvo a změny vnášené na venkov kolektivizací zemědělství, ale jako hlavní úkol stále zdůrazňoval syntézu.

„*Návrh přípravy k syntéze:*

1. *Zhotovit mapy, které by ukázaly šíření vybraných jevů života a kultury lidu, ale i jejich časové rozvrstvení a překládání.*

2. *Kompletní monografie místní, které mají vyložit jejich vzájemné vztahy a historický vývoj.*“⁴⁸

Vzhledem k proměnám, jimiž lidová kultura ve 20. století procházela (proměny sledoval na Cerovu), byl si Chotek vědom neuskutečnitelnosti původní encyklopedické ideje touto cestou. Nicméně monografickou metodu zpracovávání lidové kultury stále prosazoval jako optimální. Jeho pojetí komplexnosti všech studovaných jevů nemělo daleko k oné „funkci struktury funkcí“, vlastní funkcionalismu, i když to nikdy nevyslovil, pokud vím.⁴⁹ Metoda národopisných monografií se s úspěchem uplatňovala u Chotkových žáků i u žáků jeho žáků. Svědčí o tom krom jiného tematická skladba diplomových prací ze 60.–80. let a konečně i národopisné monografie jednotlivých krajů, které prosadil v osmdesátých letech Antonín Robek (uskutečnily se jihočeská a západočeská).⁵⁰ U monografií „látkových“, jak nazýval studium jednotlivých jevů zpravidla hmotné kultury, prosazoval kombinaci roviny horizontální (geografické) s vertikální (historickou) a právě zde se bez náležité průpravy dopouštěl chyb, když primitivní ztotožňoval s archaickým. Na terénní výzkumy vyjžděl Karel Chotek i po svém penzionování, téměř do konce života. Neobešel se už tehdy bez doprovodu svých bývalých žáků (Emanuela Baláše, Ludvíka Barana,

...

46 CHOTEK, Karel. *Program soupisu národopisného*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1914.

47 Vycházím z diplomové práce VOMLELOVÁ, Eva. *Příspěvek k dějinám české etnografie* (PhDr. Karel Chotek). Praha: FF UK, 1968, s. 67–68.

48 Tamtéž, s. 68.

49 V jubilejním článku k Chotkovým sedmdesátinám, kdy se slova strukturalismus a funkcionalismus rovnala nadávkám, pokusil se L. Baran svého učitele zaštitit tvrzením, že jsou mu tyto metody cizí: „*nepodlehli některým směrům jako strukturalismu a funkcionalismu, ale snažil se objevovat lidový život v celku...*“. Srov. BARAN, Ludvík. Dr. Karel Chotek sedmdesátiletý. *Věci a lidé*, 1952, roč. 3, č. 7–8, s. 381.

50 *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990.

Josefa Vařeky), kteří pořizovali pasportizaci popisovaných a fotografovaných objektů, neboť měl problémy se psaním.⁵¹

Deset let po penzionování a rok před svou smrtí opublikoval pětáosmdesátiletý Chotek rozsáhlou úvahu nad stavem a perspektivami národopisu, kterou Vilém Pražák nazval kšaftem.⁵² Úvaha neovlivnila ani nemohla ovlivnit další vývoj oboru, ale prozrazuje mnohé o Chotkovi samém. „*Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*“, lektorovaný Kramářkem a Scheuflerem, je nesoustavný a nevyrovnaný, ale věcně kritický. Vyjadřuje Chotkovo rozčarování z faktu, že se za jeho života národopis neprosadil tak výrazně mezi vědními disciplínami jako jiné tzv. mladé nauky (dějiny umění, sociologie), což přičetl k tíži součinnosti mnoha diletantských nadšenců a nedostatku osob vědecky orientovaných. Na druhé straně ocenil „*nebyvalý vzrůst počtu odborných pracovníků*“ v souvislosti s ideologickými trendy po roce 1948 a rozvojem muzejnictví financovaného z veřejných prostředků. Ze slovníku historických materialistů převzal některé termíny (feudalismus, kapitalismus), ale k základní marxistické teorii o vzestupném vývoji lidské společnosti se stavěl opatrně, s poukazem na zvraty a regrese a jejich dopad na lidovou kulturu. Svě někdejší teze o archaičnosti (primitivní = archaické) na konci života sám zpochybnil poukazy na nouzová řešení, sociální pokles či rezidua. Těžiště budoucích národopisných výzkumů spatřoval nadále – při tehdejším rozdělení výzkumných tematických polí mezi jednotlivé obory – na vesnici: „*Národopisný přínos se může vztahovat jenom na život a práci venkovského lidu, na kulturu staré vesnice*“.⁵³ Ve vědní systemizaci – navzdory celoživotnímu zdráhání – v podstatě podřídil národopis historii jako jednu z pomocných historických věd, speciálně v oblasti hmotné lidové kultury. Přiblížil se tak svému učiteli Luboru Niederlovi, který de facto národopis vnímal jako pomocnou vědu archeologickou.

Nevíme, do jaké míry Karel Chotek ještě zpovzdálí sledoval přípravu syntézy Lidová kultura, ale zdá se, že stál mimo.⁵⁴ Kdyby se jejího vydání dožil, nepochyb-

...

51 Srov. EÚ AV ČR, v. v. i., oddělení dokumentačních fondů. Dle informací B. Gergelové je zde uloženo celkem 3 726 ks fotografií zhotovených K. Chotkem, z toho v tzv. Reprezenačním archivu Národopisné společnosti 1 104 ks, v Soupisovém výzkumu Národopisné společnosti 2 186 ks a Hlavním katalogu EÚ AV ČR, v. v. i., 436 ks.

52 CHOTEK, Karel. Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými. *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 5, s. 271–291.

53 Tamtéž.

54 *Československá vlastivěda díl III. Lidová kultura*. Praha: Orbis, 1968.

ně by soud o nedostatečné vědeckosti oboru poopravil a patrně by pocítil zadostiučinění nad společným dílem první a druhé generace žáků bratislavské a pražské školy. V úvahách nad národopisnými snahami slovenské i české národopisné školy 20. století, pracujících v intencích Karla Chotka, hovoří Juraj Podoba o „metodologické pasti“.⁵⁵ I tak je možné na poměrně dlouhou etapu vývoje jedné disciplíny pohlížet. Je to však pohled, který nebere v potaz celkový vývoj paradigmatu společenskovědních a humanitních oborů.

...

55 PODOBA, Juraj. Menší brat strážcom tradície: „úděl bílého muže“, českí intelektuáři a slovenský národopis v 20. storočí. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 269–281.

Příloha:

Karel Chotek (12. 3. 1881–24. 9. 1967)

- 1904 ukončil studium dějepisu, zeměpisu, archeologie a antropologie na české Univerzitě Karlo-Ferdinandově v Praze, poté středoškolský učitel
- 1907/08 obhájil disertaci *Rýmovaná kronika česká tak zvaného Dalimila* (vedoucí J. Kalousek, oponent J. Pekař)
- 1912 habilitoval se na FF UK v Praze, předložil habilitační spis *Vývoj ruské kolonizace na severním Kavkaze* (publ. 1910 a 1912) a přednesl inaugurační přednášku *Cerovo* (publ. 1906)
- 1903–1910 prošel studijními pobyty u významných autorit v Leydenu (Schmeltz), Berlíně (Luschan), Curychu (Martin), Paříži (Manouvrier), 1920 v Chicagu (Hrdlička)
- 1913 počal spolupracovat s Národopisnou společností československou, která se stala platformou pro realizaci většiny jeho výzkumných projektů bezmála na půl století
- 1919 spolu s L. Niederlem figuroval jako expert československé delegace na mírové konferenci v Paříži v Komisi pro otázky etnografické, geografické a statistické, v komisi pro vytýčení hranic v poválečném uspořádání Evropy
- 1921/22 jmenován řádným profesorem všeobecného a slovanského národopisu na FF Univerzity Komenského v Bratislavě
- 1929, 5. 3. návrh na povolání Chotka do Prahy a na zřízení „řádne stolice pro obecný národopis se zvláštním zřetelem k národopisu slovanskému“ na FF UK v Praze podepsali: L. Niederle, J. Horák, M. Murko, M. Weingart, B. Foustka
- 1931/32–1956/57 jmenován profesorem všeobecného a slovanského národopisu na FF UK v Praze (s přestávkou 16. 4. 1941–23. 7. 1945)
31. 8. 1957 penzionován; žádal, aby dále mohl vést povinné přednášky Vývoj národností v ČSR a jejich význam v lidové kultuře (1 hod. týdně) a Rozbor slovenské lidové kultury hmotné, společenské i duchovní (2 hod. týdně)

Antonín Václavík a jeho škola¹

Karel Altman

Vcelku lapidární název mé kapitoly Antonín Václavík a jeho škola značí, že se v něm chci věnovat této osobnosti, jež měla zásadní význam pro vysokoškolské studium národopisu/etnologie zejména na Moravě. U zrodu tohoto studia Václavík nejen stál, ale také se přičinil o zabezpečení jeho dalšího rozvoje, zejména vyškolením a výchovou četných žáků, z jejichž řad vzešly další výrazné osobnosti našeho oboru, působící v různých místech.

Nutno předznamenat, že o Antonínu Václavíkovi bylo řečeno i napsáno již skutečně mnohé, výčet životopisných statí i studií analyzujících jeho vědecké dílo i další odborné aktivity obnáší značné množství položek, nadto většinou z pera nejvýznamnějších odborníků z řad badatelů naší vědy. Až by se mohlo zdát, že ke zmíněným bilančním opusům již není co dodat.² Přesto se o to chci v této kapitole pokusit, zejména proto, že v intencích grantového úkolu Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 klademe zvláštní akcent na vzájemnou souvislost národopisných aktivit a na jejich historický kontext.

■ ■ ■

1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

2 Soupis prací o profesoru Antonínu Václavíkovi i soupis pramenného materiálu k životu a dílu této osobnosti přináší – vedle dvacítky studií – rozsáhlá publikace DRÁPALA, Daniel (ed.). *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2010.

V poslední době jsem měl možnost seznámit se nejen s tím, co již bylo k danému tématu sepsáno a publikováno, ale také studovat dokumenty, jež zřejmě neměli předchozí badatelé a autoři statí o Václavíkovi k dispozici, anebo jim (s čestnými výjimkami) nevěnovali zvláštní pozornost, mám na mysli zejména fondy Archivu Masarykovy univerzity v Brně.³

Alespoň krátce k životu této osobnosti. Antonín Václavík se narodil v roce 1891 v Pozlovicích u Luhačovic, zemřel 4. prosince 1959 v Brně. Jeho životní osudy nebyly prosty pestrosti a dramatickosti, ani jeho profesní dráha rozhodně nebyla přímočará a předem jednoznačně determinovaná nebo fádní. Do obojího se nepochybně promítly leckdy dosti dramatické historické události a zvraty, přímo příznačné pro dobu, ve které žil. Jistě zde sehrál svou roli i Václavíkův původ; narodil se v rodině rolníka jako nejmladší ze sedmi dětí, jako jediný mohl v chudé rodině studovat, byť v časově omezené míře. Dlužno dodat, že této možnosti dokonale využil. Maturitu složil v roce 1912 na vyšší reálce v Uherském Brodě a rok poté absolvoval kurz na obchodní akademii v Praze (později, v roce 1922, již v pokročilejším věku a při zaměstnání, si ještě doplnil erudici maturitou na klasickém gymnáziu ve Skalici na Slovensku, tedy v době, kdy už pomýšlel na vysokoškolské studium národopisu). Před první světovou válkou pracoval jako nižší úředník. Od roku 1919 byl Václavík ve službách Ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě, ve třicátých letech tam působil dokonce jako vrchní ministerský komisař. V Bratislavě na tamější Filozofické fakultě Univerzity Komenského však také v letech 1922–1926 studoval zeměpis, etnografii, etnologii a dějiny umění; patřil tedy k prvním studentům Karla Chotka. V dobách oněch vysokoškolských studií se ovšem Václavík svým věkem řadil už mezi třicátníky, ale již předtím a také mezitím instaloval národopisné sbírky muzeí – v Luhačovicích (1918), v Rimavské Sobotě (1920), ve Skalici (1922), v Uherském Brodě (1923). Uspořádal též sbírky Živeny v Turčianském Sv. Martině (1923), národopisné sbírky Pražského hradu (1925) a sbírky Slovenského vlastivedného muzea v Bratislavě (1929). Jak je patrné, velkou část života, své profesní dráhy, jakož i národopisného úsilí věnoval Václavík Slovensku. Přesto i jeho potkal po zániku ČSR osud přečetných Čechů, kteří odtud museli nedobrovolně odejít. Poté od

■ ■ ■

3 Archiv Masarykovy univerzity (dále: AMU), fond Antonín Václavík, A1, Rektorát MU, k. 227/4200 a fond Antonín Václavík, A2, Filozofická fakulta, k. 18/1.

roku 1939 působil jako vědecký pracovník Slováckého muzea v Uherském Hradišti.⁴ Jistého zadostiučinění se A. Václavíkovi dostalo záhy po skončení druhé světové války, skutečně „v prvních porevolučních dnech“, kdy mu bylo obratem vymezeno čestné místo mezi předními vědeckými odborníky, mimo jiné i tím, že byl pověřen zemským národním výborem funkcí národopisného referenta. Ovšem nezůstalo pouze u ní. Jak sám Václavík pyšně uvádí, z ní „*jsem automaticky jako předseda přešel i do VI. sekce (národopisné) Zemské kulturní rady, ustavivši se o něco později*“.⁵

Jak bývá někdy zdůrazňováno, Václavíkův vstup do národopisné vědy byl mimořádně neobvyklý – a můžeme říci impozantní. Po několika nepřilíš významných článcích vydal s pětiletým rozestupem hned dvě rozsáhlé krajové monografie. První z nich – Podunajská dedina v Československu – vyšla v roce 1925 (tedy ještě za Václavíkových studií), druhá nesla název Luhačovské Zálesí a byla publikovaná v roce 1930. Tato díla Václavíkovi zajistila věhlas ve vlasti i v zahraničí, vysokého ocenění se mu dostalo – mimo jiné – i od jeho univerzitního učitele Karla Chotka. Podunajská dedina v Československu podle Chotka zasluhuje uznání jako „*nejšíře založená monografie československého národopisu*“. Na Luhačovském Zálesí oceňuje Chotek zpracování mnohem širšího tématu a knihu velebí jako „*velký dar Václavíkův rodnému kraji*“.⁶

Mimořádně důležitá je ovšem Václavíkova pedagogická činnost, jež si vskutku plně zaslouží označení zakladatelská. I tyto aktivity začal rozvíjet už ve třicátých letech. Krátce po vzniku samostatného československého státu byly – vedle již existující Karlovy univerzity – založeny další dvě, Masarykova v Brně a Komenského v Bratislavě. Ani tehdy však na žádné z nich neexistovalo národopisné pracoviště, kde by bylo možné studovat obor národopis. První univerzitní stolice v našem oboru v tehdejší Československu je spojena se zmíněným Karlem Chotkem, renomovaným pražským národopiscem. Zřídil ji a také sám obsadil

■■■

4 Srov. JEŘÁBEK, Richard. Václavík Antonín. In: BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 240 (dále: JEŘÁBEK, R. *Václavík Antonín*).

5 VÁCLAVÍK, Antonín. Národopisná práce na Moravě. *Vlastivědný věstník na Moravě*, 1947, roč. 2, č. 1, s. 3.

6 Citováno dle JEŘÁBEK, Richard. Antonín Václavík a (sebe)kritika. K stému výročí narození. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 3, s. 216.

v roce 1921 v Bratislavě. Až o deset let později – tedy v roce 1931 – konstituoval národopisné pracoviště na Univerzitě Karlově v Praze.⁷

Co se týče konstituování samostatného studijního oboru národopis, brněnská Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v roce 1919 takřkajíc přišla zkrátka. Ke změně mohlo dojít až po roce 1933, kdy byl připuštěn k habilitaci tehdy už zkušený terénní a muzejní národopisný odborník, autor zmíněných rozsáhlých monografií – Antonín Václavík.⁸ Po svém jmenování docentem (1934) konal A. Václavík jako externista až do roku 1939 na brněnské univerzitě přednášky z českého, slovenského a částečně i slovanského národopisu. Jeho pedagogická činnost však vyvrcholila až po druhé světové válce, když v letech 1945–1959 působil na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde byl v roce 1946 zřízen seminář pro etnografii a etnologii pod jeho vedením. Téhož roku byl Antonín Václavík jmenován univerzitním profesorem.

Na své pedagogické poslání, jež mělo za cíl zabezpečit další rozvoj vědeckého národopisu kvalitními kádry, kladl A. Václavík mimořádný důraz. Když tehdy třídil úkoly českého národopisu na úkoly vědecké, záchranné, osvětové a propagační, napsal doslova: „*Nepochybně největší zájem máme na cílech vědeckých. Bohužel, nemáme pro tuto práci odchovány pracovníky. Toto osudné manko vyplynulo z našeho obecně nepřítivného postoje k lidové kultuře, z překážek, činěných zřízení etnografické stolice při Masarykově univerzitě, zčásti i proto, že se naši národopisní pracovníci všemi silami věnovali slovenskému národopisu.*“⁹ Ono „osudné manko“, o němž se A. Václavík zmiňuje v této své programové stati, v níž ještě zaznívá trpkost z ústrků utrpěných v předválečných letech, hodlal nyní náležitě zapravit systematickou výchovou patřičně erudovaného národopisného dorostu.

Od samého počátku semináře zde Václavík přednášel zejména etnografii Čechů a Slováků, etnografii Slovanů, sociální kulturu, muzeologii, učil přípravu na terénní výzkum, vedl cvičení ve fotografování, měření a kartografii, řídil diplomový seminář. Jeho první asistenti pak vyučovali úvod do studia etnografie, přehled národů světa, dějiny prvobytné společnosti, obecnou etnografii, úvod do dějin náboženství (Karel Fojtík), úvod do folkloristiky, slovanský folklor (Oldřich Sirovátka).

...

7 Srov. JEŘÁBEK, Richard. Etnografie a etnologie na Masarykově univerzitě v letech 1919–1939. *Národopisná revue*, 1993, roč. 3, č. 2, s. 75.

8 Srov. tamtéž.

9 VÁCLAVÍK Antonín. Národopisná práce na Moravě. *Vlastivědný věstník moravský*, 1947, roč. 2, č. 1–2, s. 4.

Toto první stálé národopisné univerzitní pracoviště v Brně však nemělo na různých ustláno, neboť dalších téměř dvacet let nezískalo samostatnost; bylo přičlenováno k té či oné katedře. V roce 1950 se národopisné pracoviště stalo součástí katedry historie, po čase bylo přičleněno ke katedře archeologie a posléze ke katedrám uměnovědným.¹⁰ Byla to éra po únoru 1948, tedy doba upevňování pozic nového režimu, jež s sebou přinášelo radikální, často velmi tvrdé změny ve všech sférách života společnosti.

Lze předpokládat, že při komplikacích v rozvoji nového národopisného pracoviště na brněnské univerzitě mohla svou roli sehrát poněkud vlažná politická angažovanost Václavíkova. Jak je evidentní, A. Václavík rozhodně nepodlehł ideologizaci oboru, k níž docházelo zvláště od konce čtyřicátých let a po celá padesátá léta, tedy po zbytek jeho života.¹¹ Zásadní politické a společenské změny po únoru 1948 proto výrazně ovlivnily Václavíkovo postavení na fakultě, nikoli však k lepšímu. Naopak, od té doby byla jeho pozice dosti problematická, ne-li přímo vratká. Přestože i nadále stál v čele národopisného kabinetu, byl profesorem takříkajíc „ze staré školy“, a to v době, kdy právě školství bylo značně zpolitizováno v intencích nového zřízení. Lidé spjatí s režimem předchozím zde byli spíše trpěni, na jejich místa mnohde nastupovali noví, mladí lidé, začasť jejich žáci, což je ovšem standardní proces, obvykle následující po státních převratech a jiných výrazných mocenských změnách.

Pro zastávání důležité, zejména vedoucí pozice v oblasti režimem natolik střezané, jako bylo vysoké školství, bylo mimořádně důležité členství v komunistické straně. Členstvím v KSČ ostatně byla do značné míry podmíněna téměř každá řídící funkce ve všech oblastech. Jak je zřejmé, ke členství v politických stranách A. Václavík zaujímal vysloveně pragmatické, ne-li přímo utilitární postoje, a to nejen v éře tzv. budování socialismu, ale už dříve, v čase první Československé republiky. V kádrovém dotazníku v roce 1949 uvádí na otázku, v jakých politických stranách byl před rokem 1939, následující výmluvnou odpověď: „V r. 1930 mi bylo doporučeno vstoupiti do agrární strany, k dosažení místa ředitele Zemědělského musea. Místo bylo obsazeno jinak. V roce 1931 jsem ze strany vystoupil.“¹²

...

10 Srov. JEŘÁBEK, R. *Václavík Antonín*, s. 240.

11 Srov. JANČÁŘ, Josef. Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století. In DRÁPALA, Daniel (ed.). *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2010, s. 14 (dále: JANČÁŘ, J. *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*).

12 AMU, fond Antonín Václavík, A2, Filozofická fakulta, k. č. 18/1.

Členem KSČ byl Antonín Václavík pouze krátkou dobu, do strany vstoupil v roce 1948. Můžeme se pouze dohadovat, zdali tak učinil na nátlak vedení fakulty, nebo ho k tomuto kroku přiměla rada blízkých přátel (kterých mnoho neměl) či snad k tomu došlo přispěním stranických aktivistů z řad jeho studentů, jmenovitě Karla Fojtíka. Přesvědčeným komunistou Václavík zřejmě nikdy nebyl, členem se stal z holé nezbytnosti. Ostatně z KSČ již záhy, v roce 1950, vystoupil, přičemž jako důvod udával svůj špatný zdravotní stav, který mu nedovoluje vykonávat požadované aktivity, a současně též tvrdil, že tak učinil „na radu fakultního funkcionáře“, ovšem nejmenovaného. Možná považoval za dostatečné politické krytí skutečnost, že členkou KSČ byla od roku 1948 jeho manželka Lucie Václavíková (která zůstala ve straně přinejmenším do manželovy smrti), jejíž funkce Václavík pečlivě uváděl ve svých životopisech i v dotaznících a evidenčních kartách filozofické fakulty. Stejně tak tam zaznamenal její funkci desítkářky, později předsedkyně odbočky SČSP, kam vstoupila v roce 1950, a také že se zapojila do práce lidosprávy a Civilní obrany.¹³

Domníváme se však, že podstatně větší a účinnější politickou záštitu měl Václavík v některých svých žácích a poté asistentech, kteří mu byli oddáni, zejména v Karlu Fojtíkovi, jenž byl jako agilní funkcionář KSČ značně politicky exponován, ale i ideologicky erudován. Oporou mu jistě byli i Oldřich Sirovátka a Richard Jeřábek, další z jeho studentů a posléze spolupracovníků.

Tyto osobnosti jistě není třeba obšírně představovat. Etnograf Karel Fojtík byl ještě předválečným Václavíkovým žákem, zřejmě jediným z nich, jehož jméno je dnes známo. Na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity tehdy studoval nejen ruštinu a češtinu, ale také indoevropský jazykozpyt a národopis; tehdy pravidelně navštěvoval přednášky Antonína Václavíka. Studium češtiny a ruštiny, přerušené uzavřením vysokých škol, dokončil po osvobození a poté působil na brněnských středních školách, ale také na Krajské politické škole. Po celou dobu však neutíchal jeho zájem o národopis a v roce 1950 nastoupil jako odborný asistent do semináře pro etnografii a etnologii na FF MU. Byl tedy prvním Václavíkovým asistentem. Jak K. Fojtík kdysi opakovaně říkával, považoval za úspěch, že se mu v tom čase politických procesů, například se Šlingem, podařilo z Krajské politické školy odejít bez citelných následků.

...

¹³ Tamtéž.

Ale už v roce 1953 Fojtík přešel jako vedoucí na nově vznikající brněnské pracoviště Kabinetu pro etnografii ČSAV. Svým bádáním v oblasti montánní etnografie, výzkumem dělnictva, průmyslových oblastí a města (na něž se zaměřil společně s Oldřichem Sirovátkou) se ovšem poněkud vzdaloval Václavikovu pojetí národopisu, jež kladlo tradiční důraz na zkoumání kultury vesnického lidu. I po svém odchodu K. Fojtík pravidelně přednášel na univerzitním pracovišti dál, externě, a stejně tak i O. Sirovátka. Proto ani poté neztratil kontakt se svým Mistrem.¹⁴

Jestliže byl Karel Fojtík o generaci mladší než Antonín Václavík, pak jeho dalšího významného žáka – Richarda Jeřábka – dělily od profesora téměř celé dvě generace. Tento národopisec a historik umění byl od roku 1953 asistentem, od roku 1958 odborným asistentem etnografického semináře filozofické fakulty v Brně. Po úmrtí Václavikově se stal vedoucím pracoviště, které v té době tvořilo katedru spolu s archeologií. V roce 1962 se R. Jeřábek habilitoval, což mu umožnilo v roce 1964 ustavit samostatnou katedru etnografie a folkloristiky.¹⁵

Zatímco před druhou světovou válkou bylo dílo Antonína Václavíka přijímáno českou i zahraniční odbornou kritikou značně příznivě, po válce „se stal terčem ideologicky motivovaných útoků“.¹⁶ A. Václavík chápal etnografii jako moderní vědecký obor, jenž má přirozené právo na vlastní svébytnost. Tímto postojem se dostával do konfliktů s tehdejšími organizátory národopisné vědy, jako byli Ota-
kar Nahodil a především Antonín Robek, kteří snižovali tuto vědní disciplínu, ale i vědu jako takovou na pouhou služebnou instituci, jejímž hlavním úkolem bylo podporovat tehdejší vládnoucí režim. Doslova hlásali, že posláním národopisu je „pomáhat vládnoucím strukturám při řešení aktuálních společenských problémů“. Takovou degradaci oboru Václavík striktně odmítal, za což byl ovšem z existenčních pohnutek přinucen k pokořující sebekritice, vynucené na počátku padesátých let.¹⁷

■ ■ ■

14 V roce 1967 byla K. Fojtíkovi umožněna habilitace a o rok později byl na základě obhájení práce z oblasti historické etnografie jmenován docentem.

15 Srov. VÁLKA, Miroslav. Jeřábek Richard. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta 2007, s. 97.

16 Srov. JANČÁŘ, J. *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*, s. 11.

17 Srov. tamtéž, s. 13.

Invektivy vůči jedinému vysokoškolskému profesoru národopisu na Moravě a útoky na něj byly velmi ostré a jejich důsledky dosti nebezpečné. Celou plejádu těchto „drsných a ve své době krajně hazardních výpadů ze strany levicově orientovaných pražských národopisců“ líčí velmi podrobně a plasticky Richard Jeřábek ve studii Antonín Václavík a (sebe)kritika, publikované v Českém lidu v roce 1991.¹⁸ Jejich závažnost pregnantně formuloval R. Jeřábek slovy: „*Byly to útoky natolik razantní a ve svých důsledcích nebezpečné, že pod jejich hrozbou muselo být na celá léta potlačeno samostatné a osobité teoretické myšlení v české etnografii a folkloristice, pokud se potencionálně vymykalo zoficializovanému modelu.*“¹⁹ Jak je jistě dostatečně známo, šlo zejména o některé invektivy v pracích Otakara Nahodila a Jaroslava Kramářka, které vycházely z dogmatického pojetí národopisu, opíraly se o citace vytržené ze souvislostí, jež byly zveřejněny jako doklady Václavíkova „poklonkování před západní buržoasní vědou“. V článku Práce J. V. Stalina o marxismu v jazykovědě a některé otázky současné etnografie oba autoři očernili A. Václavíka jako „*nejvýraznějšího představitele antihistorických tendencí, eklekticky spojujícího všechny současné buržoazní teorie*“.²⁰

Na tyto invektivy Václavík reagoval pokořující sebekritikou; tento jeho zoufalý pokus o ospravedlnění byl přednesen na druhé celostátní národopisné konferenci v roce 1952 a otištěn v časopisu Český lid jako Příspěvek k diskusi o některých otázkách naší ethnografie.²¹ Jak naznačuje Richard Jeřábek, aniž ovšem jmenuje, při formulování této sebekritiky „vedl ruku“ Václavíkovu někdo jiný. Míněn byl nepochybně Karel Fojtík.²²

Útoky na Václavíka měly mimo jiné za následek neustálé odkládání vydání jeho posledního velkého a zásadního díla, které původně neslo název Velikonoce v obyčejích a umění našeho lidu. Jak je zjevné, Karel Fojtík se snažil napomoci publikování této Václavíkovy knihy, která nakonec vyšla po Václavíkově smrti s názvem Výroční obyčej a lidové umění. Fojtík převzal vědeckou redakci a podílel se na definitivním znění díla, tak aby bylo přijatelné pro tehdejší mocné. Sám tehdy napsal v úvodu, že si „*redakční práce vyžádaly mnoho času a úsilí obou recenzentů*“

...

18 JEŘÁBEK, Richard. Antonín Václavík a (sebe)kritika. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 3, s. 216–221.

19 Tamtéž, s. 217.

20 Srov. JANČÁŘ, J. *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*, s. 11.

21 VÁCLAVÍK, Antonín. Příspěvek k diskusi o některých otázkách naší ethnografie. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 5–6, s. 137–143.

22 JEŘÁBEK, Richard. Antonín Václavík a (sebe)kritika. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 3, s. 218.

(tedy Jaroslava Kramaříka a Fojtíka samého), než „*po četných diskusích s autorem*“ nabylo dílo výsledné podoby.²³

Ovšem právě pro různé úpravy textu byl Fojtík kritizován Richardem Jeřábkem, jenž Fojtíkovi i recenzentu Kramaříkovi navíc vyčítal, že se od tohoto díla „*v podstatě distancovali*“, když konstatovali, že Václavík „*zůstal ve své práci poplacen různým idealistickým směrům*“, že na ni „*působily také některé zejména v zahraniční etnografii rozšířené módní směry*“, že ani v tomto díle se nevyhnul „*recidivám svých starších názorů*“.²⁴

Avšak v tehdy nevydaném Václavíkově doslovu ke knize Výroční obyčje a lidové umění, nazvaném Poznámky ke vzniku práce, jenž byl publikován až v roce 1991 právě R. Jeřábkem, stojí Václavíkova slova „*plním milou povinnost poděkovat těm, kteří mi nějakým způsobem přispěli při poslední redakci práce. Dr. Karlu Fojtíkovi, vědeckému pracovníkovi ČSAV, děkuji za četné, zvláště ideologicky cenné připomínky*“.²⁵

Antonín Václavík jako vysokoškolský profesor odborně vychoval značné množství žáků, kteří našli uplatnění ve svém oboru na různých místech. Vedle zmíněných – Karla Fojtíka, Oldřicha Sirovátky a Richarda Jeřábka – nutno uvést alespoň ty nejvýznamnější. Patřili k nim Ludvík Kunz, Jaroslav Štika, Dušan Holý, Václav Frolec, Zdenka Jelínková, Olga Hrabalová, Vlasta Svobodová, Jaromír Gelnar, Alena Jeřábková, Marta Šrámková, Josef Tomeš, Josef Jančář a četní další. Bez těchto Václavíkových žáků, ale i žákyň si nelze představit vývoj českého národopisu ve druhé polovině 20. století, nebo dokonce dodnes.²⁶

K nejlepším Václavíkovým žákům patřili národopisci, kteří dále působili na své alma mater, tedy univerzitním pracovišti v Brně. Jako jisté specifikum lze vidět skutečnost, že dlouhá léta, skutečně celá desetiletí, prakticky až do roku 1989, vyučovali národopis na filozofické fakultě brněnské univerzity pouze pedagogové, kteří byli osobními žáky Václavíkovými – Richard Jeřábek, Václav Frolec, Dušan Holý; k nim od konce šedesátých let přibyl Bohuslav Beneš, jenž ovšem přišel z jiných sfér.

Tito všichni byli i zásluhou Václavíkovou velmi erudovaní a vědecky plodní, což dokládá zejména množství jejich vědeckých studií a knižních publikací. Nadto

...

23 Citováno dle JEŘÁBEK, Richard. Errata. *Národopisná revue*, 1991, roč. 1, č. 3, s. 124.

24 Citováno dle téhož.

25 Citováno dle téhož.

26 JANČÁŘ, J. *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*, s. 14.

začasté spolupracovali na společném díle, jak o tom svědčí třeba monografie Podluží. Kniha o lidovém umění či Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat. Vždy však – jako kmenoví pedagogové – odborně vzdělávali a vědecky vychovávali další a další ročníky studentů našeho oboru, z nichž mnozí jsou autorsky zastoupeni i v tomto díle. Pokračovali tak v zakladatelském působení profesora Antonína Václavíka, jehož odkaz dále rozvíjeli.²⁷ Sám A. Václavík zhodnotil první desetiletí existence a působení etnografického semináře na brněnské univerzitě v poměrně rozsáhlé bilanční stati, jež evidentně vyšla se značným zpožděním, nadto až v roce autorovy smrti.²⁸

Dlužno dodat, že ani takto zabezpečena nebyla vysokoškolská výuka národopisu v Brně prosta problémů. Až skoro pět let po Václavíkově smrti byla v roce 1964 vytvořena samostatná katedra etnografie a folkloristiky. Ta však neměla příliš dlouhého trvání, neboť byla na samém počátku tzv. normalizace zrušena, a to v důsledku politických událostí. V letech 1970–1989 tak byla dříve samostatná katedra opět začleněna v rámci kateder historických jako oddělení etnografie a folkloristiky.²⁹

Naše pojednání o profesoru Václavíkovi by jistě nebylo vyvážené, kdybychom nezmínili i poněkud stinné stránky jeho osobnosti, alespoň jak je líčil člověk z nepovolanejších, Richard Jeřábek, jenž mu „*byl dlouhá léta a po několik roků vlastně jediným blízkým spolupracovníkem na brněnské filozofické fakultě*“ (jak sám napsal). Jeřábek uvádí, že „*na fakultě byl Václavík znám jako nekonciliantní, konfliktní a egoistický člověk, který se postupně dostával skoro s každým do rozporů*“. Na svá asistentská léta proto vzpomíná Jeřábek doslova: „*Václavík ... patřil ke „staré škole*“

■■■

27 Na svého Mistra jeho žáci nezapomínali a jeho život a dílo náležitě oceňovali v patřičně zaměřených statích, jež začasté uveřejňovali u příležitosti Václavíkových kulatých výročí jeho narozenin, a to za jeho života i posmrtně. Z celé řady těchto statí zmiňme alespoň některé: FOJTÍK, Karel. Šedesát let profesora Antonína Václavíka. *Naše Valašsko*, 1951, roč. 14, č. 1–2, s. 161–165. JEŘÁBEK, Richard. K nedožitým pětasedmdesátinám Antonína Václavíka. *Slovácko*, 1966–1967, roč. 8–9, č. 1, s. 5–7. JANČÁŘ, Josef. Třicet pět let vysokoškolské výuky etnografie a folkloristiky v Brně. K nedožitým devadesátinám prof. Dr. Antonína Václavíka. *Národopisné aktuality*, 1981, roč. 18, č. 3, s. 199–206. FROLEC, Václav. K 100. výročí narození Antonína Václavíka. *Slovenský národopis*, 1991, roč. 39, s. 416–417. HOLÝ, Dušan. O svém vysokoškolském učiteli prof. PhDr. Antonínu Václavíkovi s úctou a upřímností. *Universitas. Revue Masarykovy univerzity v Brně*, 2001, roč. 34, č. 1, s. 19–23.

28 VÁCLAVÍK, Antonín. 10 let etnografického semináře university v Brně. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, 1959, roč. 8, řada E (archeologicko-klasická), č. 4, s. 101–107.

29 Srov. JEŘÁBEK, R.. *Václavík Antonín*, s. 240.

profesorů, kteří nenakládali se svými podřízenými zrovna demokraticky, kladli vysoké nároky na práci, ovšemže na práci určenou pro bezprostřední nadřízené. Nepovažoval mne za asistenta etnografického semináře, nýbrž za asistenta svého, který byl nucen kromě agendy pracoviště vyřizovat převážnou část soukromé korespondence, opatřovat prameny a literaturu, pořizovat z ní excerpta, opisovat na psacím stroji, jímž on sám vůbec nevládl, i několikanásobně znovu články z nečitelných rukopisů, čist korektury atd. atd., a to i v mimopracovní době, nejednou i o dovolené.“ Když pak R. Jeřábek odmítal vykonávat práce, „které s pragmatikou asistenta a posléze odborného asistenta vůbec nesouvisely“, dostával se s Václavíkem do ostrých střetnutí, která vyvrcholila profesorem tlakem na Jeřábkův odchod z fakulty. Po prošetření děkanskou komisí ovšem vyzněl spor jako Václavíkova prohra.³⁰

Obdobně v posudku na A. Václavíka z 27. 3. 1956, jenž je podepsán dvěma autory, dr. Kalouskem a dr. Perníčkou, je uvedeno, že Václavík je „povahově ... dosti uzavřený, opatrnický až bolestínský. Projevuje se u něj odtrženost od života na fakultě. Je nedůvěřivý vůči svému okolí, i když dovede v určitých případech jednat s lidmi velmi srdečně.“³¹

Antonín Václavík je dnes uznávaným klasikem české (ale i slovenské) etnologie.³² Jak konstatuje Miroslav Válka ve své stati ve sborníku z konference v Luhačovicích z roku 2009, věnované právě Antonínu Václavíkovi, „dílo profesora Václavíka, jak vědecké, tak pedagogické, je stále aktuální a inspirativní, zejména v současné postmoderní době, kdy v důsledku globalizace jsou znovu akceptovány národní tradice a je podporován institucionální výzkum lidové kultury“.³³ Názor M. Války zde souzní s uznáním Josefa Jančáře, jenž oceňuje, že „i když s postupným rozšiřováním poznatků se etnografická výuka i paradigmatu vědecké práce na brněnském etnografickém semináři ... proměňovaly, Václavíkův odkaz tkví ve vývoji české etnografie velmi výrazně“.³⁴

Václavíkovo zakladatelské působení a celá plejáda osobností z řad jeho studentů, z nichž ti nejlepší se stali jeho spolupracovníky (asistenty a odbornými

■ ■ ■

30 JEŘÁBEK, Richard. Antonín Václavík a (sebe)kritika. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 3, s. 220.

31 AMU, fond Antonín Václavík, A2 Filozofická fakulta, k. 18/1.

32 Srov. JANČÁŘ, J. *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*, s. 11.

33 VÁLKA, Miroslav. Moravská národopisná škola? Realita či fikce? In DRÁPALA, Daniel. *Antonín Václavík (189–1959) a evropská etnologie*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2010, s. 133 (dále: VÁLKA, M. *Moravská národopisná škola? Realita či fikce?*).

34 JANČÁŘ, J. *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*, s. 14.

asistenty) přímo na katedře, daly vzniknout úvahám o specifickém směru, jímž se národopisná bádání na Moravě ubírala. Přispěly k tomu nejen aktivity těchto badatelů samých, ale i porovnání s rozvojem národopisu v kontextu tehdejšího Československa.

Josef Jančář v úvodní studii ve sborníku Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie konstatuje, že Václavíkovi žáci se podíleli na vývoji české etnologie v druhé polovině 20. století „*natolik metodicky odlišně od spíše antropologicky zaměřených prací žáků O. Nahodila a A. Robka, že někdy jsou jejich práce označovány jako ‚moravská škola‘*“.³⁵

K hlavním rysům tohoto vyhraněného přístupu moravských národopisných odborníků k bádání patří důraz, s nímž A. Václavík vedl své žáky k terénním výzkumům a k monografickému zpracování jednotlivých regionů Moravy v kontextu evropských historických a metodologických proudů té doby.³⁶ Zejména pak A. Václavík nepodlehł ideologizaci oboru, jako tomu bylo v té době v Praze, což nepochybně ovlivnilo celkovou atmosféru v řadách jeho žáků a blízkých spolupracovníků, zejména přímo na fakultním pracovišti. Rozhodně nikoli nevýznamnou je pak skutečnost, že po svém pedagogickém působení zanechal Václavík další významný prvek výuky – tematicky zaměřené exkurze studentů po tehdejší Československu. Ty pak byly dlouhá desetiletí i nadále důležitou a ovšem velmi atraktivní součástí výuky, avšak univerzitní pracoviště nadto organizovalo i etnograficky zaměřené poznávací cesty do různých evropských zemí.³⁷

Podle jiných svědectví – například Miroslava Války – však byli Václavíkovi žáci v diskusích o moravské národopisné škole spíše skeptičtí k tomuto hrdému označení, přičemž poukazovali na rozdíly v profilu a charakteru jejich a Václavíkových prací. Jak konstatuje M. Válka, dopustili bychom se fikce, „*pokud bychom o ‚moravské národopisné škole‘ uvažovali v intencích oficiálně deklarovaného směru, zformovaného na základě jedné společné metodologie vědecké práce, na základě společně konstituovaného a realizovaného programu*“.³⁸

Nicméně považujeme za nezbytné upozornit, že jeden z významů termínu „škola“ (podle Slovníku spisovného jazyka českého je těch významů celkem osm)

■ ■ ■

35 Srov. tamtéž.

36 Josef Jančář v této souvislosti poukazuje na studii Lydie Petráňové (PETRÁŇOVÁ, Lydia. Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 1, s. 21–29).

37 Srov. JANČÁŘ, J. *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*, s. 14.

38 VÁLKA, Miroslav. Moravská národopisná škola? Realita či fikce?, s. 133.

říká, že je to „*skupina stoupenců, následovníků, žáků jednoho směru filosofického, uměleckého, (či) vědeckého*“.³⁹ Proto pokud termín „národopisná škola“ nebereme fundamentálně, ale volněji jako obecné směřování vědeckého výzkumu, lze za zakladatele takové školy profesora Antonína Václavíka považovat.⁴⁰

39 *Slovník spisovného jazyka českého* VI, Š–U. Praha: Academia 1989, s. 35.

40 Srov. VÁLKA, Miroslav. Moravská národopisná škola? Realita či fikce?, s. 133.

Škola základ života aneb předběžná analýza vzpomínek tří generací pamětníků na studium národopisu/etnografie před rokem 1989¹

Jiří Hlaváček

Cílem této studie je pokusit se na základě předběžné analýzy a interpretace orálně-historických rozhovorů postihnout reflexi studia národopisu vybraných českých etnografů a etnografek před rokem 1989. Při této snaze vycházím z interview, která byla pořizena s pamětníky pro účely řešení grantového projektu Mezi státním plánem a badatelskou svobodou, jehož hlavním záměrem je zmapování proměny institucionálního a personálního vývoje etnografie a folkloristiky v Československu od konce druhé světové války do pádu komunistického režimu. Všechny rozhovory, s nimiž v tomto textu pracuji, byly uskutečněny dle metodologických standardů orální historie a v souladu s Etickým kodexem České asociace orální historie, z. s.²

Orální historie, kterou lze asi nejsnáze definovat jako obraz minulosti popsany slovy, sama sebe pojímá jako jednu z aktivistických metod sběru dat, jejímž cílem je „zalidnit“ či „demokratizovat“ dějiny.³ Oproti tradičně pojímaným „velkým“

...

- 1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky.
- 2 Etický kodex je dostupný v elektronické podobě na webových stránkách www.oralhistory.cz. [Accesed 17. 10. 2016.]
- 3 Podrobněji k této, v českém prostředí, stále se dynamicky rozvíjející metodě viz např. VANĚK, Miroslav, MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 2. přepracované a doplněné vyd. Praha: Karolinum, 2015.

dějínám, které se ve výkladu často omezují pouze na výčet dat a osob souvisejících s politicky či hospodářsky významnými událostmi, staví orální historie do středu svého zájmu konkrétního člověka, jeho jednání, myšlení a pocity (tzv. aktérskou perspektivu), čímž nabízí jakýsi pohled zdola, který více akcentuje mikrohistorii, individuální prožitky a rozměr každodenního života. Z pohledu orální historie jsou dějiny jednak lidským výtvozem, zároveň však představují také nástroj, jímž jsou lidé v průběhu svého života sami (ať už vědomě či nevědomě) formováni.

Pro orálně-historickou část projektu bylo předem vytipováno okolo pěti desítek potenciálních narátorů a narátorek (dále jen „narátoři“), kteří aktivně působili v oborech etnografie a folkloristika (nebo v jím příbuzných disciplínách) ve zkoumaném období (tj. v letech 1945–1989), přičemž do června 2016 bylo realizováno 50 rozhovorů s 30 z nich. Ve výzkumném vzorku jsou zastoupeni nejen narátoři z centrálních oborových institucí akademické či univerzitní provenience, ale také profesionální nebo laičtí badatelé působící na regionální úrovni v muzejní či aplikované sféře.

S každým respondentem byly uskutečněny dva rozhovory.⁴ V prvním biograficky laděném rozhovoru byli narátoři nejprve požádáni, aby vlastními slovy (a v libovolném rozsahu) převyprávěli svůj životní příběh, ať už od narození či od motivace pro volbu národopisu/etnografie⁵ jako svého studijního oboru. V druhém polostrukturovaném interview již pamětníci odpovídali na předem připravené otevřené otázky rozdělené do několika větších tematických celků (studium, kariéra, institucionální vývoj a metodologicko-teoretické otázky oboru). Ve výjimečných případech (nebo při kratší první biografické části) se oba rozhovory uskutečnily v rámci jednoho setkání. S narátory byl také podepsán informovaný souhlas se zpracováním osobních a citlivých údajů koncipovaný v souladu s platnými legislativními normami.⁶ Všechny zvukové záznamy rozhovorů byly poté doslovně přepsány, opatřeny protokolem o jejich průběhu a transkripty následně zaslány narátorům k autorizaci a k případnému doplnění.⁷ S ohledem na etické

...

4 Celkem se jedná cca o 2 300 normostran přepisů a více než 80 hodin zvukového záznamu.

5 Bez ohledu na název studijního programu tyto dva názvy v textu používám jako synonyma.

6 Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, a zákon č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku.

7 Nahrávky a autorizované přepisy jsou v současnosti uloženy v Digitálních sbírkách Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. (v kopii též v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., a v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i.) a případným zájemcům budou rozhovory za stanovených podmínek (a v souladu s ustanoveními informovaných souhlasů narátorů) zpřístupněny po skončení řešení grantového projektu.

aspekty výzkumu, ale i jeho aktuální stav řešení (tj. současné pořizování dalších rozhovorů a proces jejich autorizace) jsem se rozhodl všechny citace z rozhovorů použité v rámci tohoto textu anonymizovat.

V následující části se pokusím analyzovat a posléze načrtnout nejčtenější typy vzpomínek narátorů a narátorek na období jejich pregraduálního studia, včetně osobní motivace pro studium národopisu/etnografie.⁸ Pro snadnější analýzu narativů jsem se rozhodl pamětníky rozdělit do tří kohort na základě časového období jejich studia. V textu užívám pro tyto kohorty dále pracovní označení první, druhá nebo třetí studentská generace. Každá z těchto generací se víceméně (s jistým přesahem v dolní i horní hranici) časově překrývá s jednou z dekad československých dějin druhé poloviny 20. století (tj. padesátá až sedmdesátá léta).

Vycházím zde z generační teorie Karla Mannheima, resp. z předpokladu, že lidé, kteří absolvovali studium přibližně ve stejném časovém období, sdílejí svým způsobem totožnou historickou zkušenost, tj. lze u nich vysledovat vědomí jakési „generační souvislosti“.⁹ Jednotlivé časové dekády proto lze (s ohledem na dějinný vývoj) zároveň považovat za referenční rámce, jejichž prostřednictvím narátoři ukotvují své vzpomínky (např. éra budování socialismu v padesátých letech, etapa přechodného uvolňování v šedesátých letech a období tzv. normalizace v sedmdesátých letech). Socio-historické, prostorové, situační a individuální kontexty (resp. jedinečné biografické situace) mají v tomto případě (vedle aktuálních názorů a hodnot) zásadní vliv na podobu aktérské výpovědi, tj. narátoři tyto kontexty retrospektivně (ať už vědomě či nevědomě) promítají do svého životního příběhu, čímž ovlivňují způsob (re)konstrukce osobních či epizodických narativů.

Základní informace o narátorech, s jejichž vzpomínkami v tomto textu pracuji (včetně doby jejich studia a zařazení do příslušné studentské generace), jsou přehledně shrnuty v následující tabulce:¹⁰

■ ■ ■

8 Postgraduální studium, resp. získání kandidatury, zde ponechávám záměrně stranou.

9 Tj. sdílení podobných sociálních a duchovních obsahů. Viz MANNHEIM, Karl. Problém generací. *Sociální studia*, 2007, roč. 4, č. 1–2, s. 30.

10 Část biografických údajů převzata z BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007.

Příjmení, jméno narátora	Ročník nar.	Doba studia ¹¹	Studijní obor(y)	Katedra	„Student. generace“
Beránková, Helena	1956	1976–80	národopis, dějiny umění	Brno	3.
Bočková, Helena	1952	1970–76	národopis, historie	Brno	3.
Davidová, Eva	1932	1952–57	národopis, dějiny umění	Praha	1.
Dvořáková, Hana	1948	1967–71	národopis	Brno	2.
Frolcová, Věra	1956	1977–81	národopis	Brno	3.
Hubinger, Václav	1949	1968–74	národopis	Praha	2.
Jiříkovská-Tůmová, Vanda	1933	1952–58	národopis, prehistorie ¹²	Praha	1.
Kalinová, Alena	1955	1974–80	národopis, výtvarné umění	Brno	3.
Kandert, Josef	1943	1961–66	národopis, afrikanistika	Praha	2.
Kovářů, Věra	1932	1950–55	národopis, hudební věda	Brno	1.
Langhammerová, Jiřina	1939	1959–64	národopis	Praha	2.
Matuszková, Jitka	1953	1973–78	národopis, dějiny umění	Brno	3.
Mevaldová, Helena	1952	1970–75	národopis, prehistorie	Praha	3.
Moravcová, Mirjam	1931	1950–55	národopis, historie	Praha	1.
Navrátilová, Alexandra	1946	1963–68	národopis	Brno	2.
Nováková, Lenka	1949	1969–74	národopis, sociologie	Brno	3.
Plessingerová, Alena	1928	1947–52	národopis, slov. filologie	Praha	1.

■ ■ ■

- 11 Narátory, kteří studovali v období na přelomu dvou dekad, zařazují do studentské generace podle dekadý, v níž strávili delší období studia.
- 12 Narátorka nastoupila původně do dvouoborového studia, které však bylo po druhém ročníku zrušeno.

Pospíšilová, Jana	1952	1970–75	národopis, čeština	Brno	3.
Procházka, Lubomír	1956	1975–80	národopis, dějepis	Praha	3.
Staňková, Jitka	1924	1946–50	národopis	Praha	1.
Šenfeldová, Helena	1936	1954–59	národopis	Praha	1.
Šrámková, Marta	1935	1953–58	národopis	Brno	1.
Štěpánová, Irena	1948	1966–71	národopis, sociologie	Praha	2.
Švecová, Soňa	1929	1952–56	národopis	Praha ¹³	1.
Válka, Miroslav	1951	1970–75	národopis, čeština	Brno	3.

Z výše uvedené tabulky vyplývá několik skutečností, které vypovídají o charakteru výzkumného vzorku. Za prvé, dominují v něm zejména zástupci první a třetí generace (9 a 10 narátorů), zatímco představitelé druhé generace spíše absentují (6 narátorů).¹⁴ Za druhé, z genderového hlediska výrazně převažují ženy nad muži (21 narátorek, 4 narátoři). A konečně za třetí, podařilo se dosáhnout téměř vyrovnaného regionálního zastoupení narátorů, pokud jde o místo jejich studia (tj. 13 pražských a 12 brněnských absolventů). Následující analytický exkurz vychází z narativů, v nichž se pamětníci explicitně zmiňují o době svého studia, přičemž jeho cílem je (s ohledem na aktuálně probíhající výzkum) pouze předběžná analýza a interpretace.

Vzpomínky související s dobou studia se objevily jak v narativním, tak v polostrukturovaném rozhovoru. V prvním případě toto téma narátoři víceméně spontánně sami strukturovali (tj. určovali jeho obsah i rozsah), zatímco v druhém byl tazatel tím, kdo prostřednictvím otázek usměrňoval obsah (a zčásti i rozsah)

...

13 Narátorka studovala v letech 1952–1953 v Bratislavě, 1953–1954 v Bratislavě a teprve poté přešla do Prahy, kde absolvovala v roce 1956.

14 Tato disproporce je způsobena zejména tím, že terénní výzkum dosud stále probíhá, tj. v době psaní tohoto článku ještě nebyly nahrány všechny plánované rozhovory se zástupci druhé studentské generace (patří mezi ně např. L. Petránová, J. Langer, B. Šalanda aj.).

vyprávění. Otázky byly zaměřeny na problematiku: motivace pro volbu oboru, kvality a náročnosti studia, personálního obsazení kateder a pracovišť, terénní praxe během studia a dopadů komunistické ideologie na výuku. Na tomto místě je třeba upozornit, že problematika (vysokoškolského) studia národopisu/etnografie v letech 1945–1989 v Čechách i na Moravě nadále zůstává mnohohrstevnatým tématem, které na své detailní zpracování (i přes řadu četných pokusů) stále ještě čeká. Níže proto uvádím alespoň stručný, faktografický přehled studijních možností ve zkoumaném období, který by měl čtenáři poskytnout základní kontext pro orientaci v následující analytické části.

Pokud jde o studium, měli případní zájemci o lidovou kulturu bezprostředně po skončení druhé světové války v podstatě jen dvě možnosti: národopisný seminář Karla Chotka na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze nebo seminář pro etnologii a etnografii pod vedením Antonína Václavíka na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity¹⁵ v Brně. Oba semináře přitom po roce 1945 navázaly na svou předválečnou tradici, jejíž kořeny sahají až do počátku třicátých let 20. století. Další vývoj byl po roce 1948 v Čechách i na Moravě prakticky totožný. Oba semináře v návaznosti na změny ve vysokoškolském vzdělávacím systému po roce prošly nejprve institucionalizací a v pozdějších letech také (několikerou) reorganizací.

Pražské pracoviště se v roce 1950 stalo součástí katedry národopisu a dějin pravěku a o tři roky později (1953) se pod vedením Otakara Pertolda osamostatnilo. V roce 1958 katedra národopisu zanikla a nově bylo založeno oddělení etnografie a folkloristiky při katedře československých dějin a archivního studia, jehož vedoucím se stal Otakar Nahodil. Již v roce 1960 se však oddělení opět stalo samostatným pracovištěm a do čela katedry etnografie a folkloristiky byl dosazen Karel Dvořák. V roce 1971 je vedoucím katedry jmenován Antonín Robek a následující rok je ke katedře přičleněno také Středisko iberoamerických studií (od roku 1981 katedra cizokrajné etnografie).¹⁶ V Brně se národopisné pracoviště stalo, díky restrukturalizaci fakulty v roce 1950, nejprve součástí katedry historie, později archeologie a následně přešlo pod katedry uměnovědné. Teprve v roce

♦ ♦ ♦

15 V letech 1960–1990 dočasně přejmenována na Univerzitu Jana Evangelisty Purkyně.

16 ŠTĚPÁNOVÁ, Irena, VALÁŠKOVÁ, Nada. Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 1093–1094.

1964 byla vytvořena samostatná katedra etnografie a folkloristiky, kterou vedl Richard Jeřábek. V letech 1970–1989 bylo pracoviště opětovně začleněno pod historickou katedru jako oddělení etnografie a folkloristiky.¹⁷

„Já jsem národopis vůbec studovat nechtěla!“¹⁸

Vzpomínky tří generací etnografů a etnografek na počátek doby studia přinesly poměrně překvapující zjištění, pokud jde o jejich motivace pro volbu oboru. Více než dvě třetiny narátorů v rozhovorech přiznaly, že národopis původně vlastně vůbec studovat nechtěly. Ve většině případů pro ně byl obor, jemuž se mnozí dodnes aktivně věnují, pouze jakousi záložní variantou pro případ neúspěšného přijetí na některý z vysněných oborů (populární byla mezi narátory zejména historie, archeologie či dějiny umění), popř. po jeho nevypsání v požadované dvojkombinaci.¹⁹ Národopis tedy mnohdy představoval menší zlo, přičemž až v průběhu studia došli narátoři k závěru, že etnografie je pro ně tím polem, na němž by se chtěli dále profesně realizovat: *„Chtěla jsem studovat historii, ale ona byla dvouoborová, a já jsem na to šla vylučovací metodou. Kunsthistorii ani češtinu jsem dělat nechtěla a na archeologii byl požadavek praxe na vykopávkách, kterou jsem neměla. A na etnologii byl požadavek Horák ze staré Vlastivědy, asi 150 stránek, tak jsem si to půjčila v archivu. [...] Když teda není historie samotná, tak jsem si k tomu něco vybrat musela.“²⁰*

Motiv jakési osudové náhody se objevuje v rámci výzkumného vzorku napříč všemi generacemi pamětníků a nepochybně souvisí také s tím, jak je podle jejich názoru etnografie (ale i etnologie) dlouhodobě vnímána nejen u veřejnosti, ale i v rámci dalších humanitních věd.²¹ V tomto ohledu se podle jejich názoru jedná o „popelku“, která byla před rokem 1989 nejprve ve stínu historie a po roce 1989 (a zejména pak po roce 2000) ve stínu socio-kulturní antropologie. V pocitu méněcennosti nepochybně hraje svou roli také (kolektivně sdílená) představa o ne-

...

17 VALÁŠKOVÁ, Naďa, JEŘÁBEK, Richard. Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 1094–1095.

18 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-01 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

19 Národopis byl zpravidla vypisován jako dvouoborové studium, v některých letech jej však bylo možné studovat i jednooborově, popř. nebyl obor vůbec v daném akademickém roce otevřen.

20 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-02 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

21 Viz např. od roku 1953 absolventům národopisu udělované označení „promovaný historik“.

náročnosti studia: „*Já jsem si primárně etnografii nevybrala. Já jsem šla studovat jiný obor a hledala jsem, protože to bylo dvouoborové studium, další obor, který by mi vyhovoval. Měla jsem v prvé řadě vybranou historii, ale kamarádka mi to rozmlouvala, že je to velice náročné studium na to, aby si člověk zapamatoval spoustu dat a jmen, ať to ještě zvažím. A měla jsem další kamarádku, která už etnografii studovala rok nade mnou, pozvala mě dokonce do jedné hodiny, že jsem se tam nějak jako vmísila mezi ty posluchače na nějaký seminář, kde to šlo, a potom jsem se rozhodla pro etnografii.*“²²

Druhý motiv pro studium národopisu je již méně překvapivý a souvisí s pozitivním vztahem narátorů k lidové kultuře. Příčiny tohoto stavu jsou víceméně totožné a vycházejí obvykle z regionální příslušnosti pamětníků, resp. z jejich rodinných kořenů. Zejména u pražských rodáků byla pak záliba v lidové kultuře důsledkem širšího rodinného zázemí pamětníků (resp. vztahu jejich rodičů či prarodičů k některé z národopisně živých oblastí mimo jejich současné bydliště), u narátorů z Moravy to pak logicky byl intenzivní kontakt s lidovými zvyky a tradicemi již od dětství: „*Jak jsem se dostala ke studiu národopisu? To je velmi jednoduché, protože rodina mé maminky pochází z živého národopisného regionu. [...] Jako dítě jsem tam trávila prázdniny a jezdili jsme tam na hody, byla jsem fascinována tím svátečním krojem, když se objevili ti kluci v těch červenících, tak to pro mě bylo jako zjevení. [...]. Navíc moje stařenka byla zdatnou vyšivačkou, vypravěčkou a vymýšlela si pro nás pohádky. V podstatě všichni maminčini sourozenci byli nějakým způsobem tvůrci.*“²³

S pozitivním vztahem k lidové kultuře souvisí i motiv romantických představ, jejichž výskyt byl v rozhovorech typický především pro první poválečnou (tj. nejstarší) studentskou generaci pamětnic: „*Bylo to jednak upnutí se k lidové kultuře jako symbolu češtví, čili to byl jeden motiv. A ten druhý motiv byla genealogie, poněvadž mě zajímaly rodinné vztahy a konstruování rodinných tradic. Ovšem ne tedy v lidovém prostředí, ale naopak v prostředí obrozenců, čili v tom historickém.*“²⁴ V rámci první studentské generace byl také často explicitně zmiňován vliv literárních autorů 19. století (F. L. Čelakovský, K. J. Erben nebo K. Světlá).

...

22 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-03 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

23 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-04 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

24 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-05 (1. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

„Kdo prostě měl na to nervy, tak to udělal každéj.“²⁵

Zajímavé postřehy přinesly z generačního hlediska odpovědi týkající se charakteristiky studia. Specifická je v tomto případě zkušenost nejstarších narátorek, které zažily studijní systém ještě před vysokoškolskou reformou v roce 1948 (tj. bez rozdělení studentů do ročníků a bez předepsaných povinných předmětů).²⁶ Studenti si v této době zapisovali předměty libovolně podle svého vlastního zájmu, což podle pamětnic kladlo větší nároky na studenty (resp. jejich samostatnost). Stejně tak bylo podle narátorek nereformované studium výhodnější i pro vyučující, protože jim umožňovalo přednášet o tématech, jimiž se aktuálně zabývali: *„Já si nemyslím, že Chotek, Stránská nebo Pražák by byli [...] pro to pevný studium. [...] To bylo nařízení a oni se do toho vešli, ale nemyslím si, že z toho byli nadšeni.“²⁷*

Pokud jde o zhodnocení náročnosti studia, každá generace na tuto otázku odpovídala poněkud odlišně. Zástupci první generace považují studium národopisu za „relativně obtížné“, ale zároveň zdůrazňují, že díky svému nadšení pro studium (které zčásti nepochybně pramenilo také z euforie po opětovném otevření vysokých škol v roce 1945) nebyl problém větší náročnost zvládnout. Druhá generace naopak považuje své studium někdy až za extrémně „jednoduché“, což podle narátorů souvisí také s personální obměnou, k níž v tomto období na katedře došlo (např. odchod Drahomíry Stránské nebo Karla Chotka): *„To fakt nebylo těžký studium. Ale to není povahou oboru, je to povahou těch lidí, který učili.“²⁸*

A konečně, pro třetí generaci bylo studium sice „poměrně snadné“, nicméně narátoři opakovaně zdůrazňují, že vždy záleželo na dotyčném jedinci, s jakým nasazením přistoupil ke splnění studijních povinností, tj. zda byl ochoten udělat i něco navíc. Celkově se tedy náročnost studia, alespoň ve vnímání pamětníků (a zřejmě i pod vlivem postupné ideologizace oboru), pozvolna snižuje. Důležitý prvek pro pochopení hodnocení obtížnosti studia představuje regionální klíč. Zatímco absolventi pražské katedry hovořili spíše o snadném studiu, absolventi z Brna naopak považovali studium za těžší, přičemž každý z nich se při své reflexi

■ ■ ■

25 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-06 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2016.

26 Národopis se stal základním předmětem studia na Filozofické fakultě UK v Praze teprve v říjnu 1948 na základě výnosu Mministerstva školství a osvěty ČSR.

27 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-07 (1. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

28 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-08 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2016.

vyjadřoval pouze ke své alma mater (tj. běžně nedocházelo ke srovnání mezi Prahou a Brnem).

Významnou odchylku nenalezneme ani v případě přítomnosti (či naopak absence) teorie a metodologie ve výuce. Jak mezi pražskými, tak mezi brněnskými absolventy nalezneme (bez ohledu na generační příslušnost) skupiny, které mají pocit, že jejich studium nebylo dostatečně teoreticky a metodologicky ukotveno,²⁹ ale zároveň i narativy naprosto opačné.³⁰ Ačkoliv se v rámci rozhovorů objevily názory, že Praha byla obecněji a teoretičtěji zaměřená, zatímco Brno se díky blízkosti národopisně živého terénu orientovalo spíše na praxi, odpovědi narátorů na konkrétní otázky po teoriích a metodách tato tvrzení (zejména v případě brněnské katedry) nijak nepotvrdily. Zdá se, že šlo tedy spíše o otázku osobních preferencí vyučujících, v nichž někteří akcentovali spíše teorii, jiní naopak zase praxi. Takové osobnosti se přitom nacházely jak v Praze, tak v Brně.

Samostatnou kapitolou je v návaznosti na předcházející téma také otázka kvality učitelského sboru (ať už šlo o interní či externí pedagogy). V tomto ohledu představují orálně-historické rozhovory bohatý pramen osobních vzpomínek na řadu významných osobností a jejich působení před rokem 1989. Zatímco první generace nejčastěji zmiňuje „zakladatelská“ jména jako Karel Chotek, Drahomíra Stránská, Vilém Pražák nebo Antonín Václavík; druhá generace se již vyjadřuje zpravidla o mnohem početnější skupině lidí (Otakar Nahodil, Otakar Pertold, Antonín Robek, Oldřich Sirovátka, Karel Fojtík, Karel Dvořák, Richard Jeřábek, Václav Frolec, Dušan Holý, Bohuslav Beneš aj.), která se v podstatě kryje se vzpomínkami třetí generace. Nejrozporuplnějšími osobnostmi československé etnografie před rokem 1989 napříč rozhovory zůstávají jména jako Antonín Robek nebo Otakar Nahodil: „*Docent Robek? Vím, že je to osobnost ambivalentní, a asi se o něm budou zmiňovat všichni, protože jestli někdo byl v téhle době v oboru osobnost, ať už tak nebo tak, s jakýmkoliv znamínkem, tak to byl skutečně on, protože on ten*

■ ■ ■

29 „Já bych řekla, že člověk měl možná větší očekávání, že to studium nebylo takové systematické, že začínalo samozřejmě tou ‚dědkologií‘, jako historie a tak, ale že bychom probrali všechny ty oblasti národopisu nebo co se týká lidové kultury. Co mě na tom studiu ještě zarazilo, že ani ti učitelé nešli nějak do bloubyky nebo možná je to nenapadlo se zeptat na určité praktické věci.“ COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-09 (3. generace), vedl Jiří Hlaváček, 2015.

30 „Takže si myslím, že ta příprava, ta brněnská etnologie byla po mnoha stránkách opravdu vynikající. Navíc ještě jedna věc, oni v těch přednáškách tenkrát nám vykládali i různé teorie. Etnickou teorii, autochtonní teorii, migrační teorii a tak dále.“ COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-10 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

obor reprezentoval navenek a on byl opravdu tak silná osobnost, že ani nemusel nic říkat a bylo jasné, co chce. A vlastně všichni se mu automaticky podřizovali, protože to jeho charisma a osobnost byla tak silná, že prostě to ani nešlo nijak příliš oponovat, protože on reagoval takovým způsobem, že to toho člověka zpravidla velmi překvapilo a on se chytil za hlavu a možná se i trochu vyděsil. Prostě bylo to docela zajímavé se s ním stýkat a mít ho i jako učitele, on jako přednášející měl svoje specifika, protože on toho vlastně přednášel docela málo. Jednak byl ten typ, že neustále něco organizoval, on byl typ velmi výkonného manažera. Měl velmi mnoho povinností, funkcí, schůzí, takže na tu vlastní pedagogickou činnost mu přišel časů nezbývalo. [...] A on většinou začínal přednášky - tak co, jak se máte a co je nového? A tak podobně, čili bylo to dost neformální. A na jednu stranu mi to imponovalo, na druhou stranu mě to trochu štvalo, protože jsem si říkala – ale vždyť on nám vlastně nic odborného neřekne. [...] Navíc ještě k tomu byl neobyčejně pevně přesvědčený o tom, že ta jeho interpretace je správná. A s tím i umřel, to prostě byl člověk naprosto přesvědčený, to nebyla žádná póza, nebyl to žádný kariérismus. [...] Ale samozřejmě je to zcela subjektivní hodnocení, a pokud tady bude sedět někdo jiný, kdo má jiné vzpomínky, tak to vyzní zase jinak.“³¹

Dobové politické pozadí se podle názoru pamětníků do obsahu přednášek tradičního národopisu prakticky nepromítalo, jakkoliv oficiálně byla komunistická ideologie samozřejmou „fasádou“, kterou bylo třeba udržovat stále natřenou, a to zejména skrze aktuální badatelská témata (např. několikaleté projekty věnované dělnickému hnutí nebo výzkumu socialistické vesnice), jež byla preferována na úkor těch tradičních (např. duchovní kultura). Problém s politickou angažovaností studentů a vyučujících byl především záležitostí padesátých a sedmdesátých let, což souviselo se stranickými prověrkami po únoru 1948 a po srpnu 1968: „Na začátku sedmdesátých let [...] už měli někteří ti kantoři problémy. Tam byla ta hrozba komplexního hodnocení, byly prověrky, tedka kdo byl vyloučený, vyškrtnutý a to všechno samozřejmě, tím jsme docela žili.“³² Politické otázky a jejich odraz ve výuce, složení pedagogického sboru i v každodenním studentském životě (v souvislosti s členstvím ve Svazu socialistické mládeže apod.) pak reflektovali ve svých vyprávěních především narátoři, kteří studovali v Praze.

31 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-11 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

32 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-12 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

Dalším charakteristickým rysem studijního oboru byl dlouhodobě malý počet jeho studentů. Porovnáme-li výpovědi pamětníků, pak se v průměru jednalo o 5–10 lidí v rámci jednoho ročníku, přičemž existovaly také výjimky, kdy v ročníku zůstali pouze 2–3 studenti, popř. obor nebyl v daném roce otevřen vůbec. Výhodou takto malého počtu byla poměrně neformální atmosféra a určitá svoboda, která pravděpodobně přiměla řadu lidí, kteří studovali dva obory, psát závěrečnou práci právě z národopisu: „*Navíc to studium dvou tak rozdílných oborů bylo docela zajímavé, protože ten můj druhý obor byl velký a etnografie byla obor malý, takže atmosféra na obou těch oborech byla úplně odlišná. Na tom velkém nás byla plná posluchohárná, ani jsme se tak moc neznali, samozřejmě od vidění ano, nějaké kontakty byly. Ale všichni jsme věděli, že studujeme řadu dalších oborů v kombinaci. Na etnologii jsme se znali všichni navzájem, velmi intenzivně a ze všech ročníků.*“³³

Vazby mezi studenty a pedagogy byly dále upevňovány také prostřednictvím neformálních setkání. Např. v Praze byl jednou z nejpopulárnějších akcí mezi studenty v šedesátých letech předvánoční národopisný večírek: „*Pro další poznávání [...] etnografický obce byl důležitý předvánoční čas, protože zhruba dva roky před naším nástupem začali příslušníci třetího ročníku pořádat národopisné večírky. Ten se konal vždy v pátek těsně před Vánoci a [...] během dne bylo normální školení dálkařů, čili ti pak zůstávali do večera. Automaticky tam přicházeli všichni etnografové a podobní přátelé z celé Prahy a přijížděli bývalí absolventi z Čech a případně i z Moravy. Nebyli tam zváni jen učitelé a absolventi z Brna. Takže tam, jak jsem později pochopil, byl takový mírný napnelismus, ale tohle bylo hrozně zajímavé, protože jsme měli možnost postupně poznat všechny kolegy [...] v rámci Prahy i venkova, protože tam přijížděli z muzeí, a pochopitelně, když se pije, jedí se chlebičky a vydrží se tam do čtyř, do pěti do rána, tak se člověk leccos dozví. Ty večírky byly charakterizované klasickým soukromým principem, to znamená, že docent Dvořák jako přednosta zaplatil nejvíce, ostatní učitelé méně, my se složili, pak tam nosili všichni hosti zase buď peníze, nebo jídlo. No a to se pak propilo a snědlo. Čili to bylo před těmi Vánocemi. Ale v podstatě s normalizací ty večírky skončily.*“³⁴

S velikostí oboru a celkově neformální atmosférou souvisí také způsob zadávání ní témat závěrečných prací, k čemuž docházelo ve většině případů po dohodě s vy-

...

33 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-13 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

34 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-14 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

učujícím. Tento postup byl všemi narátory hodnocen kladně, protože zaručoval určitou míru svobody (na rozdíl od jiných oborů, kde byla témata zadávána bez možnosti výběru). Na druhé straně, přibližně třetina narátorů přiznala, že téma závěrečné práce se odvíjelo od jejich první ročníkové práce, která jim však byla zadána ročníkovým vedoucím. Pokud tedy dotyčný student či studentka narazili na školitele s jasnou představou, popř. s aktuálně řešeným výzkumným záměrem, záleželo zřejmě na vzájemném konsenzu.³⁵ Obecně pak bylo podle narátorů (cca do začátku šedesátých let) obtížnější prosadit si téma z oblasti etnografie současnosti, protože do té doby převládalo spíše paradigma historické etnografie (byť zde pochopitelně již od padesátých let byly soustavně „protežovány“ výzkumy související s dělnickým hnutím).

Možnost publikovat či zúčastnit se konferencí během pregraduálního studia nebyla narátory v rozhovorech nijak zásadně tematizována (resp. témata tohoto typu se objevují obvykle až v souvislosti s interní aspiranturou). Stejně tak studijní pobyty v zahraničí byly u výzkumného vzorku spíše výjimečné (pomineme-li tradiční brněnské exkurze organizované Richardem Jeřábekem) a omezovaly se zpravidla na lidově-demokratické státy (zejména na Polsko a Bulharsko).

„Dobrý den stařečku, jestlipak se u vás taky peklo takové rázovité pečivo?“³⁶

Poměrně obsáhlý korpus vzpomínek byl v rámci polostrukturovaných rozhovorů věnován problematice povinných terénních výzkumů, praxí a exkurzí, které narátoři realizovali a absolvovali během studia. Již na první pohled je mezi absolventy pražské a brněnské katedry znatelný rozdíl, pokud jde frekvenci akcí tohoto typu.³⁷ Zatímco pro narátory z Moravy představuje kolektivní terénní výzkum (tj. nikoliv výzkum pouze za účelem přípravy vlastní závěrečné práce) přirozenou součástí studia národopisu, narátoři z řad pražských studentů jej zpravidla chápali spíše jako občasný výjezdní zpestření výuky mezi klasickým formátem přednášek. V tomto případě však vycházíme pouze z převážující četnosti výskytu takových tvrzení.

...

35 Viz např. vzpomínky Jaroslava Štíky, kterému prof. Václavík téma na konci třetího ročníku prostě přidělil. ŠTIKA, Jaroslav. O jedné diplomové práci. In VÁLKA, Miroslav, JEŘÁBEK, Richard (eds.). *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 1945–2005*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 21.

36 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-15 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

Skutečnost však byla zřejmě mnohem pestřejší, protože i u pražských studentů narazíme v první a druhé generaci na narace, které obecně rozšířenou představu o minimálním významu terénního výzkumu ve výuce národopisu v Praze poněkud nabourávají: „Mezi prvním a druhým ročníkem jsme byli s Kramaříkem na Poběžovic-ku, čili na Tachovsku. Mezi druhým a třetím ročníkem jsme byli se Stránskou v Domažlicích, kde jsme dělali klasický domazlický vesnice tradiční. A mezi třetím a čtvrtým ročníkem jsme byli na Těšínsku, na Jablunkovsku, a to byly vždycky výjezdy několika-týdenní s dohledem vyučujícího profesora.“³⁸ Z rozhovorů dále vyplývá, že terénní výzkumy organizované pražskou katedrou byly spíše záležitostí individuálních vyučujících a týkaly se pouze několika studentů (jakkoliv reálně se – s ohledem na jejich celkový počet – většího množství ani týkat nemohly), nešlo tedy o velké kolektivní výjezdní akce celých ročníků, jako tomu bylo v Brně. Nejznatelnější roz-díl v reflexi pražských a brněnských pobytů v terénu však nalezneme v narativech třetí generace: „Já vím, že jednou jsme byli ve Strážnici někde a večer jsme se setkali s pražskými studenty a oni se nám chlubil, jak Robek jim dělal vzorový terénní výzkum na národním výboru v Přerově nad Labem. [...] Pak jsme se teda rozloučili a šli jsme někam popít a prostě jsme se strašně poštěbovali – co to je za zkušenost, když my každý rok jezdíme na 14 dní do terénu a máme v ruce hromadu dotazníků.“³⁹

Z rozhovorů je dále patrné, že v obou regionech (bez ohledu na rozdílnou dů-ležitost, která byla terénnímu výzkumu studenty či jejich vyučujícími přikládána) pamětníci v rámci první a druhé generace reflektovali pocity jakési nedostatečné teoreticko-metodologické připravenosti před prvním vstupem do terénu.⁴⁰ S urči-tou mírou nadsázky lze říci, že značná část narátorů byla předem vybavena pouze jedinou poučkou: „Základní instrukce tehdejšího národopisce – kde vás vyhoděj dveřma, vlezte tam oknem!“⁴¹

Narátoři z třetí generace na tom sice byli již o poznání lépe, jak vyplývá z ná-sledujícího úryvku, ale ani oni nebyli připraveni na všechna úskalí čekající na

■ ■ ■

37 Soupis realizovaných studentských terénních výzkumů brněnské katedry je přehledně zpracován v publikaci k 60. výročí Ústavu evropské etnologie. Viz VÁLKA, Miroslav, JEŘÁBEK, Richard (eds.). *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 1945–2005*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 66–67.

38 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-16 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

39 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-17 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

40 Mnozí narátoři vzpomínají, že na dlouho dobu pro ně byla základním titulem k této problematice pouze Příručka lidopisného pracovníka od Drahomíry Stránské z roku 1936.

41 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-18 (1. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

národopisce v terénu: „*A co se týče té průpravy, jednak jsme měli v prvním ročníku všichni kurz Základní metody a techniky národopisného výzkumu, byla to zkouška a zápočet. Takže jsme průpravu měli, protože ty výzkumy byly vždycky v květnu nebo v červnu. A před výzkumem ve Strážnici si nás zavolali do posluchárny [...] a teď nám právě vykládali, jak se máme chovat, ale neřekli nám, že nemáme mít krátké sukni. [...] Tak jsem ve Strážnici hned druhý den zlikvidovala krátkou sukni, protože když jsem s těmi domácími pány chodila do toho vinného sklepa a ty manželky koukaly, jak mně koukají na nohy, tak jsem zjistila, že to není to pravé ořechové na výzkumu. A taky nám neřekli, že se máme ráno pořádně nasnídat!*“⁴²

Jak je patrné z výše uvedeného úryvku, narace spojené s terénním výzkumem byly často vyprávěny ve velmi uvolněné atmosféře. Není proto překvapením, že místo pasáží věnovaných vyhodnocování či metodologickému postupu sběru dat pamětníci věnovali pozornost zejména úsměvným zážitkům z terénu (což nepochybně souvisí také s obecným charakterem vzpomínek na dobu jejich mládí): „*A jinak jsme jezdili na výzkumy, třeba Francova Lhota na Valašsku, to bylo dokonce už v prvním ročníku. Obrovská dlouhá vesnice bez elektřiny [...] a tahali jsme takový velký těžký magnetofon Sonet. A vzpomínám si, že jsem s tím magnetofonem potkala nějakou baběnkou, která si v nůši nesla nákup, a že bývá někde tam v těch chotářech. Tak já jsem jí pomáhala nést ten nákup, a ještě ten Sonet, do jakési roubenky tam někde v horách. A když jsme tam dorazili, tak ona řekla, že tam nemá elektriku, takže jsem ten magnetofon táhla zbytečně.*“⁴³

Závěrem k pamětnické reflexi studia

Záměrem této stati nebylo podat objektivní nebo faktograficky přesný obraz o stavu výuky národopisu či etnografie na pražské a brněnské katedře ve zkoumaném období, ale naopak nabídnout bytostně subjektivní (nicméně, jak jsme viděli, v některých případech také kolektivně sdílený) exkurz do názorů vybraných českých etnografů a etnografek na kvalitu a podmínky jejich studia před rokem 1989.

Z předběžné analýzy rozhovorů vyplývá, že vzpomínky na období studia nepochybně představují jedno z badatelsky nosných témat pro narativní výzkum.

42 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-19 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

43 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-20 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

Národopis jako obor nebyl ve zkoumaném období v rámci společenských věd příliš populární a mnozí narátoři se tak k jeho studiu dostali víceméně náhodou. Studium jako takové nebylo považováno za nijak extrémně náročné a jeho kvalita měla podle pamětníků v průběhu času spíše sestupnou tendenci. Určujícími faktory byla především poměrně uzavřená (a v průběhu času konstantní) skupina významných a charismatických osobností, které svými badatelskými (ale i politickými) zájmy dlouhodobě určovaly – ať už v pozitivním, či v negativním slova smyslu – profilaci oboru; na druhé straně významnou roli sehrála v tomto případě také samotná zainteresovanost studentů a studentek na předmětu studia. Rozhovory také poukázaly na nuance ve vnímání oboru mezi pražskými a brněnskými absolventy a na další regionální specifika související zejména s problematikou terénního výzkumu.

Předkládaný přehled aktérských reflexí nicméně nelze považovat (i s ohledem na stále probíhající sběr dat)⁴⁴ za definitivní nebo vyčerpávající. Jedná se spíše o jakousi prvotní sondu do narativů, které byly získány v rámci orálně-historického terénního výzkumu a které na své komplexní zpracování a interpretaci erudovanými badateli z řad etnologů či historiků teprve čekají.

...

44 V tomto případě je tazatel i badatel v jedné osobě vázán zejména etikou orálně-historického výzkumu, která – dokud není ukončena fáze autorizace všech přepisů rozhovorů – umožňuje pracovat se sebranými daty pouze v obecné rovině a anonymizovanou formou.

III. PLÁNOVÁNÍ VĚDY VERSUS OSOBNÍ KREATIVITA

Etnografický výzkum jako státní úkol i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie a folkloristiky v letech 1952–1989¹

Doubravka Olšáková

Státní plán základního výzkumu představoval po roce 1958 východisko badatelské a výzkumné agendy ve všech oborech základního výzkumu. Tyto plány byly v duchu centrálního plánování státního socialismu ustavovány pro krátkodobý i dlouhodobý výhled, rozsahem tedy pokrývaly časové období od jednoho roku do 20 let. Plánování dlouhodobého vědeckého vývoje, z něhož se mj. v osmdesátých letech zrodila v Československu svébytná disciplína „prognostika“, poukazuje na krátkodobé i dlouhodobé priority politického režimu v oblasti vědní politiky. Modifikace plánu a zejména výstupy jednotlivých plánů pak poukazují na proměnu vnitřní i vnější dynamiky vývoje jednotlivých oborů, a představují tak pro historiky vědy jedinečný historický pramen k analýze technokratického přístupu státního socialismu.

Vzhledem k těsné provázanosti plánované vědy a státního socialismu se při pokusu o periodizaci vývoje státních plánů přikláním k dataci ustavené jednotlivými pětiletkami, podle nichž se státní plány odvíjely, a to i v dlouhodobých dvacetiletých výhledech.² Komplementárně jsou však v textu zdůrazněny také jed-

...

- 1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky. Ráda bych zde poděkovala všem kolegům výzkumného týmu za cenné rady a zpřístupnění dobových archivních materiálů i aktuálních textů k tématu.
- 2 Souhrnně srov. HERMANN, Tomáš, OLŠÁKOVÁ, Doubravka (eds.). *Plánování socialistické vědy. Dokumenty z roku 1960 ke stavu a rozvoji přírodních a technických věd v Československu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013.

notlivé „milníky“ ve smyslu institucionálním či ve smyslu dovršení jednotlivých vývojových etap, které předznamenávalo vydání, resp. pokus o vydání velkých syntéz či významných prací v oboru. Aktéry a nositeli změn se v československém prostředí staly především nejvyšší koordinační jednotky, tj. akademické ústavy, jejichž hierarchicky nejvyšší postavení se odvíjelo od paragrafu 2, odst. 2b, zákona č. 52/1952 o ČSAV, který byl přijat 29. října 1952. Z prostředí těchto mocensky velmi pevně etablovaných vědeckých elit jednotlivých ústavů se pak rekrutovaly osobnosti, které zaujímaly v rámci celého systému dostatečně silnou a pevnou pozici, jež jim umožňovala ovlivňovat chod celého systému vědní politiky.³ Na rozdíl od tzv. „knížat vědy“, specifické elity vědců úzce spjatých s činností ČSAV i univerzitních pracovišť před 1968, se však v dlouhodobé perspektivě v důsledku prosadila nejrazantnější generace „post-normalizační“.⁴ Vnitřní vývoj jednotlivých oborů však ovlivňovala také mezinárodní vědecká politika, v níž sehrával po celou dobu existence socialistického bloku důležitou roli tzv. omezený internacionalismus a sovětský mocenský tlak odkazující na kulturní imperialismus Sovětského svazu v tomto prostoru.

Dosavadní dějiny etnografie, resp. dílčí studie k tomuto tématu sepsané především samotnými etnografy či antropology,⁵ nahlížely vývoj daného oboru především z vnitřní perspektivy vymezené a zároveň silně omezené tradičními mantinely tohoto vědeckého oboru, resp. oborů. Cílem tohoto textu je proto nastínit

...

- 3 K teorii komunikace v politických systémech srov. především práce Karla Deutsche, DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. Praha: Svoboda, 1971.
- 4 MÍŠKOVÁ, Alena, BARVÍKOVÁ, Hana, ŠMIDÁK, Miroslav. *Československá akademie věd 1969–1972: restaurace komunistické moci ve vědě*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. K univerzitním pracovištím srov. např. PETRÁŇ, Josef, PETRÁŇOVÁ, Lydia. *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha: Karolinum, 2015, s. 449, 453.
- 5 Kromě dále citované literatury srov. také WOITSCH, Jiří, HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002; ALTMAN, Karel. *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2013; POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii: 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006; TYLLNER, Lubomír, SUCHOMELOVÁ, Marcela, THOŘOVÁ, Věra (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005; ŠRÁMKOVÁ, Marta. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000: (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008; HANN, Chris, SÁRKÁNY, Mihály, SKALNÍK, Petr (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia. Bd. 8. Münster: LIT Verlag, 2005.

širší kontext jejich vývoje především z perspektivy relativně nového oboru science and technology studies.⁶ V případě etnografického⁷ výzkumu se zde pokoušíme sledovat nejen proměnu technokraticko-ideologického přístupu k definici hlavních badatelských priorit, ale především strategie, které jednotliví aktéři používali k prosazení svých cílů na úrovni (1) komplexního úkolu, což byl celostátní úkol, který byl součástí tzv. stěžejního plánu, a dále na úrovni (2) hlavního úkolu realizovaného na národních úrovních, tj. české a slovenské, a na úrovni (3) dílčích úkolů, které byly řešeny na úrovni jednotlivých ústavů.⁸ Tam, kde je jasně prokazatelný vliv politické moci na zapojení etnografie do mezinárodního kontextu, ať již globálního či pouze sovětizačního, jsou analyzována i tato rozhodnutí a jejich dopad na celkový rozvoj oboru. Časově se tento text soustředí na dlouhodobý vývoj od počátků nové institucionalizace oboru v letech 1952/53 až po poslední, osmou pětiletku (1985–1990). Opírá se proto především o archivní prameny z provenience centrálních orgánů ÚV KSČ a ČSAV, kde jsou uloženy komplexní zprávy a studie o plnění či kontrole plnění státních plánů.⁹

Od úvah k prvnímu komplexnímu státnímu plánu (1952–1975)

První úvahy o zaměření československé etnografie vznikaly společně s centrálním pracovištěm tohoto oboru, za něž byla v nově rodícím se systému považována ČSAV, kde byl etnografický výzkum soustředěn na pracovišti Kabinetu pro národopis a Kabinetu pro lidovou píseň.¹⁰ Na jedné z prvních schůzek národopisců k otázce budoucího vývoje oboru tak vznikl stručný nástin vývoje etnografie ve

■■■

- 6 LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social: an Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2007; SISMONDO, Sergio. *An introduction to science and technology studies*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010; *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. Anniversary ed. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2012.
- 7 Ve sledovaném období se obor většinou označoval, opět nikoliv bez ideologických a dalších konotací, jako „etnografie a folkloristika“. Pro zjednodušení však v dalším textu používám převážně termín „etnografie“.
- 8 Dílčí úkoly, tj. úkoly řešené na úrovni badatelských oddělení jednotlivých ústavů, ponechávám z velké části stranou.
- 9 Vzhledem k tomu, že dosud nebyl ukončen proces archivního zpracování a zpřístupnění všech relevantních pramenů, považujeme tuto studii především za stručný a všeobecný nástin vývoje vypracovaný na základě komplexních státních plánů uchovaných v archivech vedení ČSAV a na základě dochovaných zpráv Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- 10 Ke vzniku samostatného pracoviště srov. text Adély Mackové Júnové v této knize.

třech hlavních oblastech, kterými byly (1) dějiny kultury českého lidu, (2) dějiny českého národopisu a (3) teorie a praxe národopisu. Hlavním úkolem se pak stalo studium proměn dějin kultury českého lidu v kontextu (a) socialistické industrializace a (b) proměn zemědělství (později artikulováno jako téma „socialistická vesnice“). V padesátých letech byl ovšem nejvýznamnějším úkolem (c) sběr materiálu – tj. záchranné výzkumy, které byly ovšem definovány jako přímý důsledek dvou předchozích vývojových trendů: „*V souvislosti se socialistickou industrializací a hlubokými proměnami v zemědělství vyvstávají pro etnografii a folkloristiku mimořádně naléhavé úkoly záchranné, při nichž jde o sebrání a zaznamenávání národopisného a folkloristického materiálu, který rychle mizí.*“¹¹

Ideologický rámec vymezily pro obor etnografie tři základní konference, které ovlivnily také aplikační sféru.¹² První celostátní národopisná konference se uskutečnila v lednu 1949 v Praze, nové vymezení ideologického rámce bylo potvrzeno II. celostátní národopisnou konferencí v dubnu 1952, k níž došlo fakticky jen v těsném závěsu po velké ideologické konferenci vysokoškolských vědeckých pracovníků Marxisticko-leninskou ideovostí a stranickostí proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě, jež na přelomu února a března 1952 v Brně vytyčila nový koncept humanitních věd celkově.¹³ Poslední ze série těchto konferencí, III. celostátní národopisná konference z října 1953, pak jen potvrdila předchozí závěry; po fázi tvrdého ideologického tlaku na jednotlivé představitele oboru však také poprvé vymezila konkrétní výzkumnou agendu.¹⁴

■ ■ ■

- 11 Archiv Akademie věd ČR (dále: A AV ČR), fond Sběrka základních dokumentů pracovišť ČSAV (dále: SZDP ČSAV), I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku (dále: UEF). Zpráva o činnosti za rok 1954, s. 1.
- 12 Těmto důležitým konferencím byla již věnována dostatečná pozornost jinde, naposledy srov. JÜNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. Státní ústav pro lidovou píseň a Československá akademie věd 1952–1953. *Český lid*, 2015, roč. 102, č. 4, s. 419–435. K aplikační sféře na Slovensku srov. MRUŠKOVIC, Štefan. K dějinám spolupráce Slovenského národního muzea v Martine a Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. *Ernologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 178 a dál.
- 13 Srov. PETRÁŇOVÁ, Lydia. Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĐURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). *Práce z dějin vědy*. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 308–309 (dále: PETRÁŇOVÁ, L. *Lid, národ a český národopis*); *Marxisticko-leninskou ideovostí a stranickostí proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě: Sborník dokumentů I. ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně 27. února – 1. března 1952*. Praha: Naše vojsko, 1952.
- 14 PETRÁŇOVÁ, L. *Lid, národ a český národopis*, s. 309.

Co do „hierarchie“ jednotlivých úkolů, stála v popředí zájmu socialistická industrializace, kde se výzkum soustředil do hlavních průmyslových oblastí. Vychází pracovní hypotézou marxistické, v padesátých letech však silně sovětizované etnografie, bylo prokázat prvořadý „význam dělnické třídy v kulturním rozvoji národa“. ¹⁵ V kontextu celého Československa však překvapí především důraz na Kladensko či Žďársko, zatímco nejsilněji industrializovaná oblast Ostravska se dostává do centra pozornosti českých etnografů fakticky mnohem později. Vysvětlením na počátku padesátých let může být hledání nové role Slezského studijního ústavu, do jehož gesce výzkum ostravského regionu zcela přirozeně zapadal. ¹⁶

Na druhém místě za výzkumem socialistické industrializace se pak ocitlo téma socialistické vesnice, které rezonovalo s celkovým přístupem ke změně zemědělské politiky pod vlivem nové mocenské politiky KSČ. Na scéně se však vedle hlavních směrů uvedených výše objevilo také téma „národního obrození“, které se stalo v hierarchii tematického výzkumu další položkou za socialistickou vesnicí. Zatímco vytýčení socialistické industrializace a socialistické vesnice odpovídá radikální změně, kterou procházel sociálně-kulturní život velké části československé populace, vřazení národního obrození mezi hlavní výzkumné směry odpovídá novým ideologickým prioritám redefinice československých dějin, jak je stanovil v nové poválečné vzdělávací a kulturní politice Zdeněk Nejedlý. ¹⁷

V představách těch nejsmělejších stalinistů své doby, k nimž bezesporu patřil také Otakar Nahodil, měl být výzkumný plán jakousi „směrnici“, která předjímala jak zadání úkolu, tak metodiku a pracovní hypotézu. Plán vypracovaný v rámci ČSAV se tak měl fakticky stát závazným úkolem všech etnografických pracovišť, přičemž samotným etnografům zaměstnaným v ČSAV měla připadnout role koordinátorů a garantů tohoto výzkumu. Role koordinátora jednotlivých úkolů základního výzkumu státního plánu pak zpravidla, ovšem ne vždy, skutečně připadla akademickým pracovištím, na realizaci státního úkolu se však podílela také univerzitní pracoviště, muzea a další specializovaná pracoviště.

■ ■ ■

15 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF, Zpráva o činnosti za rok 1954, s. 1.

16 K tomu komplexně Knapík, Jiří. *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1958: Proměny vědeckého pracoviště v regionu*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004.

17 GÓRNY, Maciej. *Między Marksem a Palackým: historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. Warszawa: Trio, 2001. K institucionálnímu vývoji srov. DEVÁTÁ, Markéta a kol. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010.

Původní vymezení tohoto konceptu – stejně jako původní koncept fungování ČSAV vůbec – vyhrazoval velkou část agendy také popularizaci vědy, v níž byla etnografům vyhrazena specifická role v tzv. „boji za vědecký ateismus“. Tuto specifickou funkci obor plnil až do osmdesátých let, jak vyplývá ze zpráv o činnosti i z tohoto období.¹⁸ V tomto smyslu se však etnografům nikdy nepodařilo pevněji institucionálně etablovat, jak např. požadovali v padesátých letech Otakar Nahodil a Jaroslav Kramařík, kteří navrhovali ustavení samostatné etnografické sekce nově vznikající Čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí.¹⁹ Fragmentace tohoto „úkolů“ mezi mnoha pracovišti, z nichž je nutno uvést především Československo-sovětský institut, kde plnil roli tajemníka Otakar Nahodil, a Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, pak měla v sedmdesátých letech po vzniku samostatného Ústavu pro studium vědeckého ateismu neblahé důsledky i pro samotný obor, o jehož ideologické „spolehlivosti“ panovaly jisté obavy i na nejvyšší úrovni ÚV KSČ.

Všeobecné diskuse a období hledání nového „poslání“ tohoto oboru pragmaticky ukončil vznik samostatného Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, jehož badatelská agenda se v prvních letech zaměřila na jednotlivosti, z nichž byl první „dlouhodobý“ plán ustaven kompilačně.²⁰ S výjimkou ustavení všeobecných okruhů se v té době kalkulovalo především se vznikem dílčích studií a sborníků, které budou později sloužit jako odrazový můstek k sestavení větších syntéz.

Tento způsob plánování odpovídal administrativnímu postupu v rámci ČSAV v přechodném období mezi první a druhou pětiletkou (1948–1953 a 1956–1960), kdy o skutečném plánování vědy a výzkumu lze hovořit teprve v období od roku 1956. V tisku se v průběhu druhé pětiletky například začínají objevovat úvahy sovětského fyzika P. L. Kapicy o organizaci výzkumu v SSSR, kde se poprvé objevuje například téma tzv. „komplexního výzkumu“ (dnes označovaného

...

18 Namátkově např. A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29. Jiří Horák předsednictvu VI. sekce ČSAV – Zpráva o promítnutí studia vědeckého ateismu do práce ústavů VI. sekce, 23. 7. 1959; dále též A AV ČR, SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1974, b.s.; Tamtéž, Zpráva o činnosti za rok 1979, s. 17; Zpráva o činnosti za rok 1981, s. 23.

19 A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29. Zápis z 1. schůze vědecké rady Národopisného kabinetu konané 6. října 1952, s. 3. K činnosti této společnosti srov. OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha: Academia, 2014 (dále OLŠÁKOVÁ, D. *Věda jde k lidu!*).

20 A AV ČR, fond ÚEF, k. 3, i. č. 22. Složka Výhledový plán vědecko-výzkumných úkolů do roku 1960 (zde především korespondence vedení ÚEF s vedením ČSAV z března 1954).

jako interdisciplinární), jenž by měl vést a v rámci Akademie věd SSSR také vedl k ustavení vědeckých týmů, které měly existovat pouze účelově, tj. za účelem splnění výzkumného úkolu.²¹ Diskuse posléze vyvrcholila v roce 1959, kdy proběhla v Praze velká mezinárodní konference O plánování ve vědě. Jednalo se fakticky o první konferenci tohoto typu ve střední Evropě a v socialistickém bloku vůbec. Ve dnech 19.–22. září 1959 na ní vystoupilo několik desítek řečníků, mezi nimiž byli např. J. D. Bernal, P. L. Kapica, I. Málek a další.²²

Ambiciózní koncept „komplexního výzkumu“, tak jak jej podal Pjotr Kapica, však na počátku šedesátých let zřejmě narazil na přirozené hranice vymezené technokratickým přístupem státního socialismu. Do tohoto období například spadají první pokusy o založení střediska iberoamerických studií coby výzkumného centra pod vedením J. Polišenského, k jehož realizaci nakonec dojde v roce 1967, kdy je teprve možné oficiálně modifikovat a pozměnit rámce výzkumných plánů. K ustavení tohoto centra tak mohlo dojít – a také došlo – teprve po změně celkového rámce státního plánu a redefinici jeho výzkumných úkolů, kam byla zařazena i mimoevropská etnografie. V roce 1964 se totiž stal Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, jemuž byl roku 1958 potvrzen s definitivní platností do roku 1975 jako hlavní úkol Dějiny české lidové kultury, spoluřešitelem státního úkolu č. 304/2 Vývoj společnosti a kultury rozvojových zemí a od roku 1967 působil jako spoluřešitel také dalších dvou úkolů Dějiny Afriky a Kvalitativní změny v novém vývoji společenské struktury národů Latinské Ameriky (úkoly X–12–1–1 a X–12–1–11).²³

V zájmu o mimoevropská témata se odráží především dobová proměna sovětských priorit v oblasti mezinárodní vědecké politiky, stejně jako přirozený zájem československé vědy o vývoj na druhé straně železné opony. O silném a přetrvávajícím vlivu sovětské vědní politiky na československou vědeckou obec v té době, který v mnohém koriguje mýtus „zlatých šedesátých“ v československé vědě, svědčí žádost profesora Sergeje Pavloviče Tolstova z roku 1960, aby se Československo zapojilo do Mezinárodní unie antropologických a etnologických věd (dále jen IUAES).²⁴ Z dochovaných pramenů vyplývá, že profesor Tolstov apeloval na československou

■ ■ ■

21 KAPICA, Piotr I. Některé otázky organisace výzkumu. *Vesmír*, 1958, roč. 37, č. 6, s. 179.

22 *O plánování ve vědě*. Praha: Práce, 1960.

23 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1964, s. 2; A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1967, s. 1.

24 Národní archiv (dále: NA), fond ÚV KSČ – Sekretariát 1954–1962, sv. 226, aj. 383, bod 10. Zasedání stálé rady Mezinárodní unie antropologických a etnografických věd v Praze 1962, 10. března 1962.

účast v IUAES především z toho důvodu, že bylo zapotřebí pečlivě připravit a naplánovat mezinárodní kongres této unie v Moskvě v roce 1964.²⁵ Jak si Sověti vyzkoušeli již v minulosti na příkladu velkých globálních programů typu Mezinárodní geofyzikální rok (1957–1958) či paralelně se rodícího Mezinárodního biologického programu (1964–1974), nejsilnější zbraní prosazování zájmů SSSR byla pečlivá koordinace hlasování socialistických států na valných shromážděních. Právě sovětský plán svolání této koordinační schůzky stálé rady IUAES do Prahy v roce 1962, který představil profesor Tolstov v roce 1960 českým a slovenským vědcům, byl hlavním důvodem jeho žádosti o aktivní zapojení československé etnografie do mezinárodního dění. Zasedání Stálé rady IUAES v Praze na pařížském kongresu IUAES v roce 1960 nenavrhli sami českoslovenští vědci, ale profesor Tolstov, předseda IUAES v letech 1960–1968, který – jak praví důvodová zpráva projednávaná sekretariátem ÚV KSČ – „*zdůvodnil tento návrh v dopise hlavnímu sekretáři ČSAV akademiku J. Kožešníkovi tím, že podle jeho názoru 'ze zemí lidové demokracie dosáhla československá etnografie největšího rozvoje'*“.²⁶ K tomuto jeho stanovisku bezesporu přispělo mj. i vystoupení českých, ale především pak slovenských etnografů na této konferenci, kde např. vystoupila Božena Filová s příspěvkem K niektorým aktuálním metodologickým otázkam národopisnej vedy.²⁷

Pokračování Tolstovovy zprávy pak přirozeně zdůrazňuje, že „*čs. komitét spolu s komitétami ostatních lidově-demokratických států bude usilovat o to, aby struktura budoucího kongresu odpovídala současným požadavkům pokrokové etnografické a antropologické vědy a aby na budoucím kongresu byly co nejvíce uplatněny závažné výsledky etnografie a antropologie socialistického tábora.*“²⁸ V rámci IUAES pak Československo v letech 1960–1970 zastupovala Olga Skalníková z pozice tajemnice národního komitétu.²⁹

...

- 25 K průběhu příprav kongresu srov. TRONÍČEK, Chrudoš. Příprava VII. mezinárodního kongresu Mezinárodní unie anthropologických a ethnologických věd. *Anthropologie* (Brno), 1963, roč. 1, č. 2, s. 90–91.
- 26 NA, fond ÚV KSČ – Sekretariát 1954–1962, sv. 226, aj. 383, bod 10. Zasedání stálé rady Mezinárodní unie anthropologických a etnografických věd v Praze 1962, 10. března 1962, f. 3.
- 27 Rozhovor s Boženou Filovou, ředitelkou Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied v rokoch 1958–1959. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 220 (dále: *Rozhovor s Boženou Filovou*).
- 28 NA, fond ÚV KSČ – Sekretariát 1954–1962, sv. 226, aj. 383, bod 10. Zasedání stálé rady Mezinárodní unie anthropologických a etnografických věd v Praze 1962, 10. března 1962, f. 4.
- 29 Srov. např. SKALNÍKOVÁ, Olga. Mezinárodní Unie anthropologických a etnografických věd připravuje svůj kongres v r. 1968 v Tokiu. *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 6, s. 357–358. Srov. též VAŘEKA, Josef, FROLEC, Václav. *Lidová architektura: encyklopedie*. 2. přeprac. vyd. (v nakl. Grada 1. vyd.) Praha: Grada, 2007, s. 438.

Do období konce padesátých a počátku šedesátých let spadá také iniciativa českých, slovenských a polských etnologů o koordinaci výzkumu lidové kultury ve střední a východní Evropě, na jejímž konci stojí v roce 1959 vznik Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně (MKKKB), v jejímž rámci přináležejí významná role V. Frolcovi.³⁰

O vysoké míře internacionalizace československé etnografie, která stojí v ostřím protikladu ke stalinizaci tohoto oboru v padesátých letech a k pozdější normalizaci po roce 1970, svědčí například to, že zpráva o činnosti ÚEF za rok 1967 uvádí, že zaměstnanci tohoto ústavu se zúčastnili celkem 18 mezinárodních konferencí doma i v zahraničí a aktivně působí v řídicích orgánech 8 mezinárodních vědeckých organizací.³¹

Vedle silné internacionalizace výzkumu se v šedesátých letech dostává do popředí také etnografie současnosti, která se pevně etabluje již v roce 1964 v rámci pod-úkolů státního plánu Dějiny kultury 20. století, kdy byl původní úkol Dějiny československé lidové kultury rozdělen na dva pod-úkoly Dějiny české a slovenské lidové kultury (hlavní řešitel ÚEF ČSAV, vedlejší NÚ SAV) a Dějiny kultury 20. století.³² Po období institucionálního budování oboru a kritického vyhodnocování závěrů výzkumů, což z pohledu vývoje čs. etnografie plně charakterizuje povahu činnosti v padesátých letech, se v šedesátých letech také dostává poprvé ke slovu odborná redefinice teoretických východisek čs. etnografie.³³

Pokusy o syntézu

Dvacet let po ustavení nové institucionální báze a po vytýčení rámcových podmínek vývoje etnografie v Československu měl vstoupit do poslední fáze realizace také onen hlavní úkol českých a slovenských etnografů – sepsání syntézy Dějiny kultury českého a slovenského lidu. Cílem této syntézy nemělo být nic jiného než sepsat dějiny této kultury z marxistického hlediska.

■ ■ ■

30 K činnosti této komise srov. též GAŠPARÍKOVÁ, Viera. Od výzkumu k syntéze. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 71–77; PODOBA, Juraj. MKKB: jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu, ktorá neskončila dobre. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 95–102.

31 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1967, s. 6.

32 V roce 1964 je ÚEF ČSAV pověřen také koordinací úkolů Kulturní vývoj Československa.

33 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1969, kapitola „Teorie etnografie současnosti“.

Zatímco původní plán předpokládal započetí prací na syntéze zhruba po 15 letech a její dokončení ve „čtvrté pětiletce“, díky spolupráci se Sověty vzniklo první větší souborné dílo již na konci padesátých let. V roce 1956 oslovil Československo s nabídkou spolupráce Etnografický ústav AV SSSR, který měl na starosti jeden z nejambicióznějších etnografických projektů té doby *Narody mira*. Rozhodnutí připojit se k tomuto projektu padlo v Praze mj. také z čistě utilitárních důvodů: od rozpracování tématu českého a slovenského národa v rámci tohoto velkého sovětského projektu si představitelé ÚEF slibovali, že tím položí základy pro pozdější práci a syntézu *Dějin kultury českého a slovenského lidu*.³⁴ Nabídku proto přijali, v relativně krátkém časovém období tří let rukopis dokončili a roku 1959 odeslali do Moskvy. Jeho další osudy jsou fakticky neznámé, přestože v sedmdesátých letech se historie společných projektů opakuje: v roce 1973 kontaktuje pražské pracoviště ÚE AV SSSR, který se po projektu *Narody mira* pustil do projektu *Etnografie Slovanů* a Československo oslovil s žádostí o vypracování dílu věnovaného Čechům a Slovákům. To je posléze v roce 1975 odesláno do Moskvy, nikdy však nevyšlo.³⁵ V osmdesátých letech se pak projekt *Etnografie Slovanů* znovu vrací na scénu, když po roce 1981 polští etnologové odmítli pokračovat v práci na svazku věnovaném západním Slovanům a sovětská strana požádala Československo o převzetí tohoto úkolu, s čímž česká strana souhlasila. Ani v tomto případě však nebyl výsledný rukopis publikován.

Na konci padesátých let tak byly fakticky naplněny základní předpoklady pro iniciaci vzniku první větší syntetické práce, která měla povstat na svazku *Národy světa: Národy střední a jihovýchodní Evropy*, konkrétně pak český a slovenský národ. Jiří Horák, tehdejší ředitel ÚEF ČSAV a bývalý velvyslanec v Moskvě (1945–1948),³⁶ proto detailně rozpracoval plánovanou synopsi *Dějiny kultury českého lidu*, kde zastával roli hlavního redaktora. Etnografickou část zaštiťovali Emanuel Baláš a Vladimír Scheufler, folkloristickou Jiří Horák a Karel Vetterl. V dlouhodobém horizontu se počítalo s dokončením kolem roku 1970, aby stih-

■ ■ ■

34 A AV ČR, fond ÚEF, k. 3, i. č. 22. Jiří Horák presidiu VI. sekce ČSAV: Rozbor a komentář k výhledovému plánu vědecko-výzkumných úkolů do roku 1960 (ze dne 30. 4. 1957).

35 K osudu velkých syntéz srov. též *Rozhovor s Boženou Filovou*, s. 223, 232–233.

36 K jeho působení a „vy-akčnění“ z postu velvyslance Československa v Moskvě viz POLIŠENSKÁ, Milada, *Soudruzi a excelence: vliv komunistů na československém velvyslanectví v Moskvě po druhé světové válce*. In KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOCIAN, Jiří, KOKOŠKA, Stanislav (eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha: Národní archiv, 2005, s. 48–52.

la tato syntéza vyjít do plánovaného konce státního úkolu v roce 1975. Fakticky vzato však zůstal tento pokus o jednu z největších a nejdetailnějších syntéz pouze v podobě detailního scénáře dochovaného v archivním fondu VI. sekce ČSAV.³⁷ Ve „vyšším zájmu“ se totiž hlavní pozornost ČSAV upřela směrem k vlajkové lodi ČSAV v oblasti popularizace vědy na konci padesátých let, kterou se stal Mackův projekt oživení Československé vlastivědy. V rámci svého působení v Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, jejímž hlavním cílem byla popularizace vědy, inicioval Josef Macek oživení několika vlastivědných časopisů a nejvýznamnějšího edičního počínu meziválečného Československa Československá vlastivěda (1929–1936), které se v minulosti těšily velké přízni a které měly být na konci padesátých let převedeny pod egidu Čs. společnosti. Od jejich oživení si sliboval nejen zájem širší veřejnosti o danou problematiku, ale v ideologické rovině se jednalo o redefinici hlavních „vlastivědných“ východisek z pohledu marxistického pojetí československých dějin: *„Před třiceti lety sice vznikla několikaskvazková Československá vlastivěda, která byla cenným dílem a získala si oblibu veřejnosti. Dnes už ovšem nemůže plnit svou funkci, neboť vědecké poznání zatím značně pokročilo a její celková koncepce je poplatná minulé buržoazní epoše. Nová Československá vlastivěda vychází ze soudobého stavu naší socialistické republiky a jejím filosofickým základem je teorie marxismu-leninismu. Do jisté míry je bilancí výsledků dosažených československou marxistickou vědou v uplynulých dvaceti letech.“*³⁸

Ambiciózní Mackův plán však zůstal nedokončen, neboť v letech 1963–1970 vyšly jen čtyři, navíc ještě nedokončené tematické díly.³⁹ Vzhledem k osudům celé edice po roce 1971, kdy plánovaný svazek Umění – Fotografie a film skončil ve stránkových korekturách a nikdy nebyl vytištěn, lze předpokládat, že obdobný osud by postihl také svazek Lidová kultura, pokud by byl jeho tisk naplánován po roce 1971. Tento svazek tak v daném období představuje paradoxně jediný skutečně realizovaný pokus o syntézu.

■ ■ ■

37 A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29. Složka ÚEF, Plán díla: Dějiny kultury českého lidu.

38 OLŠÁKOVÁ, D. *Věda jde k lidu!*, s. 322.

39 Katalog NKP uvádí tyto díly: Díl I, Příroda. Sv. 1. 1968. 852 s., 16 s. obr. příl., 8 l. map; díl II, Dějiny. Sv. 1. 1963. 647 s., 20 s. obr. příl., 32 l. map; díl II, Dějiny. Sv. 2. 1969. 697 s., 20 s. obr. příl.; díl III, Lidová kultura. 1968. 783 s., 24 s.; díl IV, Dějiny. [1968]. 637 s.; díl IX, Umění. Sv. 3, Hudba. 1971. 433 s.; díl IX, Umění. Sv. 4, Divadlo. 1970. 459 s.

Zvláštním typem syntézy byl pak projekt Etnografického atlasu, který byl původně koncipován pro celou ČSSR, po federalizaci republiky však došlo k rozdělení prací na českou a slovenskou část.⁴⁰ Přípravné a administrativní práce navazovaly na starší debaty, které se objevily již v meziválečném období, po roce 1948 však byly první praktické kroky k faktické realizaci původního záměru realizovány především v šedesátých letech, kdy byly roku 1967 ustaveny dvě komise (komise agrárně-etnografická a komise pro společenské vztahy a jevy duchovní kultury), ovšem po roce 1968 deklarovali Slováci své přání pokračovat výlučně v práci na Etnografickém atlasu Slovenska, čímž se stávající koncepce zcela rozpadla a cesty české a slovenské etnografie se rozešly.⁴¹

Normalizace

Zatímco všeobecně přijímanou tezí o sovětizaci středo- a východoevropské vědy je datace sovětizačních tendencí a trendů do počátku padesátých let, kdy je za symbolické ukončení stalinistického tlaku považován rok 1956, vývoj české etnografie v sedmdesátých letech navozuje motiv opětovné, paradigmaticky mnohem vlivnější sovětizační vlny, která zasáhla v československém vědeckém prostředí především sociální a humanitní vědy.

K přerušení stávajících výzkumů došlo po roce 1968 nejen z politických důvodů, ale také v důsledku federalizačních zákonů, kdy od 1. ledna 1969 byl původní státní úkol X–13–6 Vývoj české a slovenské lidové kultury rozdělen na X–13–6 Vývoj české lidové kultury koordinovaný ÚEF ČSAV a X–13–9 Vývoj slovenskej ľudovej kultúry koordinovaný NA SAV (viz Příloha I.).⁴² V roce 1971 je u příle-

■ ■ ■

40 K tématu realizace a vzniku etnografického atlasu srov. text Jiřího Woitsche v této knize. Viz též WOITSCH, Jiří. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska: stav a perspektivy výzkumu. *Český lid*, 2012, roč. 99, č. 1, s. 67–83.

41 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1968, příloha: Zpráva koordinátora o plnění úkolů státního plánu X–13–6 (VI. Scheufler), s. 2. K vývoji slovenských syntéz podrobněji SLAVKOVSKÝ, Peter. Vedecké syntézy druhej polovice 20. storočia – výzvy i limity (Etnografický atlas Slovenska, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry). *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 16–29 (dále: SLAVKOVSKÝ, P. *Vedecké syntézy*).

42 A AV ČR, fond Odbor vědeckého plánu Sekretariátu prezidia ČSAV (dále: OVP SP ČSAV), k. 64 (232). Zpráva koordinátora státního plánu badatelského výzkumu k uzavření čtvrtého pětiletého plánu, 29. prosince 1970 (autor J. Jech), s. 1.

žitosti nové pětiletky spuštěn další státní výzkumný plán, v němž se v rámci komplexního úkolu VIII–3 Historický vývoj Československa ve vztahu k ostatnímu světu objevuje také hlavní úkol VIII–3–9 Vývoj lidové kultury v českých zemích a na Slovensku.

Po celou dobu realizace státního plánu byla do výzkumu zapojena veškerá etnografická pracoviště v Československu, tedy i univerzity, muzea a další specializované instituce, lišila se pouze míra jejich angažmá a jejich konkrétní role.⁴³ Díky zákonnému vymezení postavení ČSAV se však předpokládalo, že hlavní koordináční úloha v oblasti základního výzkumu přináležejí právě pracovištím ČSAV. O „křizi“ pražského pracoviště po roce 1968 a specifické situaci v oblasti koordinace etnografického výzkumu, kterou v sedmdesátých a osmdesátých letech ovlivnily především politické rozhodnutí o společenské normalizaci a dozvuky federalizačních debat mezi Čechy a Slováky, svědčí mj. to, že tradiční centrální pracoviště ÚEF ČSAV nebylo v sedmdesátých letech koordinátorem ani členem řešitelského týmu žádného státního úkolu a hlavní těžiště koordináčních a plánovacích prací v tomto oboru se přesouvá na Slovensko. Členkou rady stěžejního úkolu VIII–3 Historický vývoj Československa ve vztahu k ostatnímu světu, tedy rady na státní úrovni, byla jmenována ředitelka Národopisného ústavu SAV Božena Filová, která tuto funkci vykonávala až do roku 1980. Bližší vymezení hlavních a dílčích úkolů konzultovala B. Filová z pověření předsedy přípravného výboru tohoto stěžejního úkolu R. Richty s archeologem J. Poulikem a historikem O. Říhou.⁴⁴ (viz Příloha II.)

„Frustrace“ českých etnografů z přesunu těžiště koordináčních prací z Čech na Slovensko byla obrovská, jak ostatně vzpomíná Daniel Luther na vystoupení Antonína Robka ve Smolenicích, kde Boženě Filové vytkl, *„že on sa nedá majorizovať*

■ ■ ■

43 Role aplikační sféry je v tomto textu zmiňována pouze okrajově, v rámci státních plánů se však rozvíjela stejně intenzivně jako základní výzkum. Srov. například výstup jednoho z pod-úkolů státního plánu Národopisná muzea v přírodě, kde byla závěrečným výstupem metodická příručka, na níž se podílelo Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Slovenské národné múzeum v Martine a Ústav lidového umění ve Strážnici, srov. KRIŠTEK, Igor a kol. *Národopisná muzea v přírodě: Teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 1981.

44 Srov. A AV ČR, fond OVP SP ČSAV, k. 66 (234). Presidium ČSAV B. Filové, ředitelce NA SAV, dne 31. 8. 1970. V letech 1976–1980 byl předsedou tohoto stěžejního úkolu J. Purš, srov. A AV ČR, fond OVP SP ČSAV, k. 28 (323). Rady stěžejních úkolů 6. pětiletky – Rada stěžejního úkolu VIII–4.

*menším ústavom a že my na Slovensku vôbec netušíme, o čo vlastne ide...*⁴⁵ Pražské, tedy fakticky ještě stále centrální pracoviště bylo v té době paralyzováno nastupující normalizací. Do čela ÚEF ČSAV nastupuje na 19 let Antonín Robek, který se ujímá své nové funkce k 15. 2. 1972. Jeho hlavním úkolem byla konsolidace ústavu, která se opírala o dva hlavní pilíře: novou personální politiku a změnu vnitřní struktury ústavu.

O čtyři měsíce později ustavuje A. Robek k 28. 6. 1972 nová oddělení, kdy každému oddělení je svěřen jeden pod-úkol státního plánu: oddělení etnografie národního obrození řeší pod-úkol Lid a lidová kultura národního obrození, etnografie socialistické společnosti řeší pod-úkol Kultura a styl socialistické vesnice. O týden později je ke dni 6. 7. 1972 ustaveno ještě další oddělení etnografie dělnické třídy, které se zabývá úkolem Kultura a způsob života čs. dělnictva. Celková konsolidace ústavu je podle A. Robka dokončena k roku 1973.⁴⁶

V letech 1973–1975 lze pozorovat stupňující se tlak na politickou a ideologickou angažovanost ústavu, stejně jako na celou jeho produkci. V produkci ústavu se tak začínají objevovat jak témata historie českého národopisu či teorie etnografie, která byla vytyčena jako jeden z hlavních směrů výzkumu, ovšem soustavné pozornosti se jim v minulosti nedostávalo, tak také témata konfrontační jako například práce *„o fašistické etnografii a jejich dědicích [...] a studie o ideologii emigrantů-etnografů [...]“*.⁴⁷

Stejně jako prošel na konci padesátých let zásadní transformací celý systém vědeckého plánování, vznikaly v sedmdesátých letech další pokusy o ustavení pevnější multi- a interdisciplinární spolupráce zejména humanitních a společenských věd. V letech 1976–1980 je proto pro společenské vědy spuštěn tzv. *„jednotný výzkumný program“*, jehož hlavní zásadou bylo *„komplexní teoretické řešení velkých, prakticky naléhavých otázek“*.⁴⁸ Důvody k vytvoření tohoto výzkumného programu shrnul lapidárně na zasedání ideologické komise ÚV KSČ J. Fojtík: *„[...] naše*

...

45 LUTHER, Daniel. ŠPZV – spomienky na plánovanú vedu. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 92. Srov. též *Rozhovor s Boženou Filovou*, s. 234–236.

46 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1973, b.s. (Stručná perspektiva dalšího vývoje činnosti pracoviště).

47 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1974, b.s. (Plnění plánu výzkumných prací).

48 A AV ČR, fond OVP SP ČSAV, k. 31 (326). Jednotný výzkumný program společenských věd 1976–80.

*společensko-vědní fronta nemá institucionální síť.*⁴⁹ Vývoj společenských věd se měl rozvíjet v úzké spolupráci jednotlivých oborů v sedmi oblastech, které pokrývaly např. komplexní zpracování a budování rozvinuté socialistické společnosti, otázku intenzivního rozvoje výrobních sil či teoretické otázky vývoje a funkce strany. Budoucí vývoj etnografie ovlivnily v tomto smyslu především okruhy Světový revoluční proces, kam spadal také výzkumný úkol Historický vývoj Československa jako součást světových dějin, a dále okruhy Boj proti buržoazní a revizionistické ideologii a Formování socialistického způsobu života a socialistického života.

I po dokončení „konsolidace“ však zůstává ÚEF ČSAV v jakési „izolaci“ i v následujících letech, neboť jednotlivé společensko-vědní a humanitní ústavy ČSAV například v letech 1976–1980 koordinují 1–8 hlavních plánů (např. Ekonomický ústav 8, Ústav československých a světových dějin 3, Orientální ústav 2, Ústav vědeckého ateismu 1), zatímco ÚEF či jiné etnografické pracoviště bychom v koordinačních materiálech a analýzách hledali marně.⁵⁰ Těžiště koordinačních prací zůstává až do roku 1980 v NÚ SAV.

Etnické procesy

Lze předpokládat, že až do roku 1978 pracovalo pražské pracoviště na hlavních úkolech fakticky vymezených v padesátých letech, kdy v období 1975–1978 byly pod Robkovým vedením zevšeobecněny předchozí výzkumy a výše uvedené hlavní práce tak představují splněný úkol Dějiny kultury českého a slovenského lidu (1958–1975).⁵¹ V letech 1975–1978 vychází pod vedením J. Vařeky a A. Robka několikavazkový soubor statí k tématu etnografie národního obrození,⁵² které se staly základem pro vypracování makety Český lid v době národního obrození.⁵³

■ ■ ■

49 NA, fond ÚV KSČ – Ideologická komise, 1971–1980, sv. 2, aj. 7, bod 0b. Zápis ze zasedání ideologické komise ÚV KSČ ze dne 18. května 1977, f. 41.

50 A AV ČR, fond OVP SP ČSAV, k. 28 (323). Rozdělení resortů a ústavů ČSAV ve SPZV.

51 V tomto smyslu také vymezovalo hlavní výzkumné úkoly čs. etnografie zpřesnění dlouhodobého perspektivního vývoje do r. 1980, který byl vypracován presidiem ČSAV 27. 6. 1968, srov. OVP SP ČSAV, k. 77 (372), Zpřesněná úvaha o rozvoji badatelského výzkumu a rozvoji Akademie v dlouhodobém výhledu do r. 1980, 27. 6. 1968, s. 63–65.

52 ROBEK, Antonín a kol. *Etnografie národního obrození*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1975–1978. 5 sv. Národopisná knižnice; 15, 21, 22, 29, 34. (Sestavitel dalších dílů: Vladimír Scheufler, Jitka Staňková, Hannah Laudová, Vlasta Suková, Iva Heroldová, Václav Šmelhaus obsahuje sv. 1. 1975. 233 s.; sv. 2. 1976. 206 s.; sv. 3. 1978. 192 s.; sv. 4. 1978. 276 s.; sv. 5. 1978. 318 s.).

53 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1978, s. 5.

V sedmdesátých letech jsou také dopracovány dva hlavní výstupy dělnické etnografie: dva svazky makety, které vytvořily základ pro pozdější celkové pojetí dělnictva staré Prahy a dalších významnějších prací z tohoto oboru.⁵⁴

V okamžiku finalizace závěrů prvního dlouhodobého perspektivního plánu (1958–1975) však pod vedením A. Robka přichází v pojmání československé etnografie zásadní zlom, kdy začínají být do českého a slovenského prostředí, které působilo velmi dlouho pod vlivem doznívajícího strukturalismu a dalších meziválečných vlivů, implementovány i teorie dosud československou etnografií příliš nezohledňované.

Počátky této paradigmatické změny je třeba hledat v zesíleném tlaku na obnovení spolupráce s AV SSSR, který s sebou pro ÚEF ČSAV přinesl v roce 1977 podpis bilaterální smlouvy o spolupráci na výzkumném tématu Etnické procesy. Rok poté, jak čteme v archivních materiálech, „byla v Moskvě posouzena koncepce ÚEF ke studiu etnických procesů“ a v Praze vzniká nové oddělení „etnických procesů“.⁵⁵ Náplň činnosti tohoto oddělení tak byla fakticky nejprve schválena v Moskvě a teprve poté vedením ČSAV, neboť prezidium ČSAV projednalo a schválilo vznik tohoto oddělení teprve na svém jednání roku 1979.⁵⁶ Oddělení etnických procesů se zaměřilo na analýzu novo-osídlenecké politiky v pohraničí, na reemigraci, řeckou imigraci či „cikánskou problematiku“, a to především v dobovém vymezení od roku 1945 po současnost. Vzhledem ke specifickým okolnostem vzniku tohoto oddělení nepřekvapí, že teoreticky i metodologicky se budoucí výzkum opíral především o sovětské vzory, zejména o dílo J. V. Bromleje.⁵⁷ Pro české prostředí se nicméně jednalo o nové téma, jak dokládá také velká řada programových statí, které vycházely v Českém lidu po celá osmdesátá léta 20. století.⁵⁸

...

54 KLÍMOVÁ, Dagmar, MARKL, Jaroslav. *Etnografie pražského dělnictva: Maketa. Sv. 2. Pražské děti. Zpěv pražského dělnictva. Dělnická tradice a vypravěčský repertoár v prostředí velkoměsta – Praha 1850–1936*. Praha: Československá akademie věd, 1975.

55 A AV ČR, fond SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1979, s. 4.

56 Tamtéž.

57 BROMLEJ, Julian Vladimirovič. *Etnos i etnografija*. Moskva: Nauka, 1973 (slovensky Etnos a etnografia. Bratislava: Veda, 1980). Srov. též BROUČEK, Stanislav. Etnicita, etnikum, etnosociální organismus. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 3, s. 171–174; HUBINGER, Václav. Etnos a etnikum. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 4, s. 43–50.

58 ROBEK, Antonín. Česká etnografie a studium etnických procesů. *Český lid*, 1981, roč. 68, č. 1, s. 1–2; ROBEK, Antonín. K některým otázkám etnických procesů v ČSR. *Český lid*, 1986, roč. 73, č. 2, s. 65–66; BROUČEK, Stanislav, HUBINBER, Václav, SKRUŽNÝ, Ludvík, VASILJEV, Ivo. Slovník etnických procesů. (Nástin koncepce). *Český lid*, 1987, roč. 74, č. 1, s. 3–10; BROUČEK,

Nástup „etnických procesů“ jako hlavního metodického směru i výzkumného problému sedmé pětiletky (1981–1986) vrátilo pražský ÚEF do funkce hlavního koordinátora hlavního úkolu státního plánu, a to i přesto, že na Slovensku se tomuto tématu dostávalo značné pozornosti již v první polovině sedmdesátých let 20. století.⁵⁹ Právě to se však stalo slovenským institucím osudné, neboť při diskusi o státním plánu společenských věd se hlavní koordinátor akademik Snítal pozastavil na konci října 1978 nad tím, že zintenzivnění národnostních výzkumů musí v sedmé pětiletce překonat „tu jednostrannost, která se na tomto úseku vědy vytvořila, a to že těžiště tohoto výzkumu je jednostranně ve slovenských institucích. To není do budoucna možné.“⁶⁰ Přesun těžiště ze Slovenska do Prahy byl po tomto vystoupení otázkou času, resp. další pětiletky, kdy se pod vedením A. Robka zrodil hlavní plán VIII–9–4 Teoretické problémy etnických procesů, který se v materiálech dochoval v původním vymezení (viz Příloha III.).

Nejednalo se však o proces jednoznačný, neboť například při diskusi ideologické komise ÚV KSČ 18. května 1977 byl jako jediný ústav, v jehož případě vznikly pochybnosti o schopnostech koordinovat hlavní úkol, jmenovitě uveden přímo Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.⁶¹ Stalo se tak bezesporu spíše kvůli jisté konzervativnosti tradičního výzkumu ÚEF ČSAV, kde dosud nebyla etnickým procesům věnována soustavná pozornost, což vzbuzovalo jisté pochybnosti nejvyšších míst. Radovan Richta, stěžejní postava plánování vědy v sedmdesátých a osmdesátých letech, však v diskusi definoval poslání ÚEF jasně: pokud je třeba studovat interetnické procesy, pak ÚEF musí za tímto účelem vyčlenit dostatečný počet pracovníků – ze 40 pracovníků například polovinu.⁶²

Posun od „tradičních“ témat etnografického výzkumu typu lidová kultura k „etnickým procesům“ je proto nutno přičíst na vrub nejen zesílenému politickému

■ ■ ■

Stanislav. Porada o slovníku etnických procesů (Praha, 4. červen 1987). *Český lid*, 1987, roč. 74, č. 4, s. 240–241; BROUČEK, Stanislav, VASILJEV, Ivo. K typologii etnických procesů. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 4, s. 231–233; LIPAVSKÁ, Helena, SECKÁ, Milena. Přínos etnografie dnešku – studium etnických procesů. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 2, s. 114. Za upozornění na texty citované v poznámce 57 a 58 děkuji J. Woitschovi.

59 BENŽA, Mojmir. Slovenské menšiny vo výzkumných plánoch Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 50.

60 A AV ČR, OVP SP ČSAV, k. 31 (326). Zasedání rady státního programu výzkumu VIII (stenografický záznam), 31. října 1978, akad. Snítal, 15/1.

61 NA, fond ÚV KSČ – Ideologická komise, 1971–1980, sv. 2, aj. 7, bod 0b. Zápis ze zasedání ideologické komise ÚV KSČ ze dne 18. května 1977, s. 3, f. 9.

62 Tamtéž, f. 61.

i ideologickému tlaku na „konsolidaci“ pražského pracoviště v průběhu sedmdesátých let, ale také jisté snaze prokázat v očích politické moci dostatečné kompetence k zastávání mocenských pozic v československé vědě. V mnohém však vycházela sama akademická obec politické moci vstříc, jak vyšlo najevo zejména v souvislosti s informacemi o plnění dílčího úkolu VIII–9–4/06 České a slovenské etnikum v zahraničí a národnostní otázka v ideodiverzní činnosti v zahraničí a u emigrace, v jehož rámci vzniklo z pera Antonína Robka několik expertních materiálů pro potřeby politické moci, které byly klasifikovány jako důvěrné či byly určeny pro velmi úzký okruh čtenářů. Jednalo se například o práci Národnostní otázka v české emigraci po roce 1948 (Praha 1985), která byla označena za důvěrný materiál pro potřeby ÚV KSČ, či Národnostní otázka v ideodiverzní činnosti v zahraničí a u emigrace: analýza pro státní a stranické orgány (Praha 1985). Závěrečná zpráva ÚEF také uvádí jeho významný podíl na přípravě neblaze proslulého televizního pořadu Krok do neznáma (1984), jehož cílem bylo útočně agresivním stylem dehonestovat nejen československé emigranty a jejich činnost v zahraničí.

Závěr: Etnografie jako mocenský problém?

Postavení společenských věd v šedesátých letech bylo v rámci ostatních věd zcela specifické a v rámci ČSAV dokonce jedinečné. Zpráva o uzavření státního plánu badatelského výzkumu na léta 1966–1970 uvádí při analýze výzkumné kapacity společenské vědy na prvním místě (23 % z celkového objemu výzkumné kapacity), zatímco lékařské vědy a péče o zdraví na druhém místě pokrývaly 21 % a výzkum neživé hmoty 17 %.⁶³ Jednalo se však pouze o vedlejší efekt silného důrazu na roli sociálních a humanitních věd v rámci světonázorového pohledu na svět, kdy jediným možným interpretačním rámcem se stal marxismus.

Postavení etnografického výzkumu a především pak jeho priority jasně poukazují na priority nového režimu, jehož prvořadým cílem bylo vybudovat na marxistické koncepci lidu a národa novou „kolektivní paměť“ československé společnosti. Tento přístup a přesun politicko-ideologického těžiště československé etnografie v období let 1948–1989 odráží zřejmě nejlépe a nejzřetelněji osudy „velké“ syntézy. Od ryze sovětského projektu padesátých let Narody mira se v šedesátých

63 A AV ČR, fond OVP SP ČSAV, k. 64 (232). Zpráva o uzavření státního plánu badatelského výzkumu na léta 1966–1970, s. 3.

letech přesouvá hlavní pozornost etnografů k československé společnosti a redefinici jejího vztahu k vlastnímu státu, který symbolizuje svazek Československá vlastivěda, aby se pak posléze přesunulo těžiště díky dalšímu svazku Etnografie Slovanů znovu blíže sféry vlivu SSSR. Vlastní odborná práce představovaná Etnografickým atlasem či Dějinami lidové kultury tak zůstala paradoxně v pozadí a byla dokončena teprve v pozdních osmdesátých letech či až po roce 1989.⁶⁴ Právě torzovitost syntézy vlastního odborného výzkumu poukazuje na hlavní rys etnografie v tomto období – systémovou a až příliš těsnou závislost na politické moci a jejích prioritách. V širším kontextu však náleží etnografii v rámci humanitních a společenských věd přece jen specifické místo, neboť předmět jejího výzkumu se dostal po federalizaci Československa v roce 1968 do centra pozornosti československé politiky. Obavy Ideologické komise ÚV KSČ světit koordinaci výzkumu interetnických procesů odbornému a nikoliv stranickému pracovišti nejsou ničím jiným než strachem ze ztráty kontroly nad diskusí o povaze existence československého státu.

...

64 K vývoji slovenských syntéz podrobněji SLAVKOVSKÝ, P. *Vedecké syntézy*, s. 16–29.

Příloha I.

Federalizační opatření v rámci zpřesněného státního plánu badatelského výzkumu na rok 1970: podúkoly: X–13–6 Vývoj české lidové kultury a X–13–9 Vývoj ľudovej kultúry na Slovensku⁶⁵

Číslo a název komplexního úkolu: X–13 Dějiny Československa od nejstarších dob až po současnost

Číslo a název hlavního úkolu: X–13–6 Vývoj české lidové kultury

Hlavní pracoviště: Ústav etnografie a folkloristiky ČSAV

Koordinátor: Dr. Vl. Scheufler, CSc.

Číslo a název dílčího úkolu	Pracoviště – resort	Odpovědný pracovník	Hodiny v tisících/ z toho VŠ	Pozn.
1. Etnografie českých zemí	ÚEF ČSAV	O. Skalníková – J. Vařeka	41,8/33,8	
Vývoj lidového interiéru	Národop. odd. Nár. muzea – Histor. muzeum MK ČR	H. Johnová		Ukončen 1969
Archeologické-etnografické paralely	Národopisný ústav Moravského muzea	L. Kunz	1,5/1,5	
Prameny k etnografii Moravy do 1840	Brno NV			
2. Folklor českých zemí (slovesný, hudební, taneční)	ÚEF ČSAV	J. Jech K. Vetterl	39,8/29,6	
3. Národopisný atlas	ÚEF ČSAV	V. Scheufler	2,0/2,0	
4. Základný etnomuzikologický výzkum Slovenska I.	Ústav hudobnej vedy SAV	L. Lang	10,3/7,8	

⁶⁵ Zpracováno podle A AV ČR, OVP SP ČSAV, k. 62 (230). Zpřesněný státní plán badatelského výzkumu na rok 1970.

Číslo a název komplexního úkolu: X-13 Dějiny Československa od nejstarších dob až po současnost

Číslo a název hlavního úkolu: X-13-9 Vývoj ľudovej kultúry na Slovensku

Hlavní pracoviště: Národopisný ústav SAV

Koordinátor: Dr. B. Filová, CSc.

Číslo a název dílčího úkolu	Pracoviště – resort	Odpovědný pracovník	Hodiny v tisících/ z toho VŠ
1. Vývoj ľudovej kultúry na Slovensku	NA SAV	B. Filová	44,9/29,8
2. Tradičná ľudová kultúra karpatskej oblasti. Komparatistické štúdium interetnických vzťahov	NA SAV	J. Mjartan	3,6/1,7

Příloha II.

Upřesněný státní plán na rok 1975⁶⁶

Číslo a název hlavního úkolu: VIII–3–9 Vývoj ľudovej kultúry v českých zemiach a na Slovensku

Hlavní pracoviště: Národopisný ústav SAV, Bratislava

Koordinátor: Dr. B. Filová, CSc.

Číslo a název dílčeho úkolu	Pracoviště	Odpovědný pracovník
1. Tradičná ľudová kultúra v českých zemiach a na Slovensku	NA SAV, Bratislava ÚEF ČSAV, Praha–Brno FF UJEP FF UK, Bratislava Slovenské národné muzeum Martin Moravské múzeum Brno Slezské múzeum Opava	B. Horváthová J. Kramářik V. Frolec J. Michálek Š. Mruškovič L. Kunz Z. Vachová
2. Premeny ľudových tradícií v dedinskom, mestskom a priemyselnom prostredí	ÚEF ČSAV, Praha–Brno NA SAV, Bratislava FF UJEP, Brno Slovenské národné muzeum Martin Moravské múzeum Brno Katedra etnografie a folkloristiky FF UK, Bratislava Katedra etnografie a folkloristiky FF UK, Praha	H. Hynková A. Prauda R. Jeřábek Š. Mruškovič L. Kunz L. Droppová J. Šťastný
3. Interetnické súvislosti českej a slovenskej ľudovej kultúry	Katedra historie a etnografie FF UJEP, Brno NA SAV FF UK, Bratislava ÚEF ČSAV, Praha–Brno Ústav lidového umění, Strážnice Kabinet etnografie FF UK, Bratislava Matica slovenská, Bratislava VMP Rožnov pod Radhoštěm	R. Jeřábek J. Botík J. Podolák K. Fojtík J. Tomeš J. Komorovský J. Siráčky J. Štika
4. Dejiny a teória českej a slovenskej etnografie a folkloristiky	NA SAV, Bratislava ÚEF ČSAV, Praha–Brno FF UJEP, Brno Slezské muzeum, Opava Katedra etnografie a folkloristiky FF UK, Bratislava Katedra etnografie a folkloristiky FF UK, Praha	V. Urbancová K. Fojtík D. Holý Z. Vachová J. Michálek K. Dvořák

...

⁶⁶ Zpracováno podle A AV ČR, OVP SP ČSAV, k. 84 (256).

Příloha III.

Přehled hlavních úkolů 7. a 8. pětiletky (1981–1986, 1986–1991)⁶⁷

Hlavní úkol státního výzkumu VIII–9–4, 1981–1986, hlavní řešitel: ÚEF ČSAV „Teoretické problémy etnických procesů“	Hlavní úkol státního výzkumu IX–9–3, 1986–1991, hlavní řešitel: ÚEF ČSAV „Teoretické problémy etnických procesů. Etnické procesy v ČSSR“
VIII–9–4/01 – Teoretické problémy etnických procesů	IX–9–3/01 – Teoretické problémy etnických procesů v ČSSR
VIII–9–4/02 – Etnické procesy v ČSR a SSR	IX–9–3/02 – Vznik buržoasních národů a národností na území Československa a v Evropě
VIII–9–4/03 – Úloha dělnictva a dělnické třídy v etnických procesech v ČSSR	IX–9–3/03 – Úloha dělnické třídy v etnických procesech v ČSSR
VIII–9–4/04 – Etnografické aspekty formování buržoasního a socialistického národa	IX–9–3/04 – Vesnice v etnických procesech
VIII–9–4/05 – Úloha vesnice v etnických procesech v ČSSR	IX–9–3/05 – Vnitřní a mezinárodní důsledky etnických procesů zahraničních pracujících v ČSSR
VIII–9–4/06 – České a slovenské etnikum v zahraničí a národnostní otázka v ideodiverzní činnosti v zahraničí a u emigrace	IX–9–3/06 – Sociální a etnické problémy postavení a vývoje cikánského etnika v ČSSR
	IX–9–3/07 – České a slovenské krajanské hnutí v cizině a jeho vztah k národnostní otázce

...

67 Zpracováno podle A AV ČR, SZDP ČSAV, I. řada, ÚEF. Zpráva o činnosti za rok 1981 a 1986.

Se sovětským národopisem na věčné časy! Fikce, či realita? ¹

František Bahenský

Etnologie či spíše etnologové se po čtvrtstoletí od přelomových společenských a politických změn konce 20. století dostávají k prvnímu pokusu o analytický, potažmo syntetický pohled na dějiny oboru v letech 1945–1989.

Zejména míra sovětizace disciplíny v poúnorových letech se jeví klíčovou pro další směřování oboru. Na národopis/etnografii je ovšem nutné v inkriminovaném období nahlížet jako na mnohoúrovňovou disciplínu, kde ideologické průsaky nebyly zdaleka rovnoměrné. Jiný obraz podávají vrcholové oborové instituce, tedy ČSAV (na Slovensku pak SAV) a vysokoškolská pracoviště, jiný např. krajská a regionální muzea. Minimálně na těchto dvou úrovních pak bylo rozhodující personální složení jednotlivých týmů, potažmo vedoucích pracovníků. Další stěžejní otázku představuje samotné definování tzv. sovětské školy v národopise, která bývala samotnými aktéry vnímána jako zcela specifická a svébytná: „*Sovětská věda není pouhou částí světové vědy, vyvíjející se na území SSSR, nýbrž vědou podstatně zvláštního zřízení a charakteru.*“²

V první části kapitoly bude tudíž pozornost zaměřena na teoreticko-metodologická východiska sovětské národopisné školy. Ve druhé části se pokusíme na vy-

...

- 1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky.
- 2 NAHODIL, Otakar. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha: Svět sovětů, 1950, s. 4 (dále: NAHODIL, O. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*).

braných příkladech ukázat reálný dopad této školy na dění ve vrcholové oborové instituci po roce 1948, tedy Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV.

I přes četné proklamace o své jedinečnosti je možné při troše zjednodušení sovětskou etnografickou vědu po celou dobu její existence pokládat víceméně za evolucionistickou. Ačkoli se bolševici považovali za tvůrce nové společnosti, potažmo nového světa, jejich zdánlivě ojedinělý výklad dějinného vývoje má silně tradicionalistické kořeny. Důraz na stadiální vývoj lidské společnosti, který tvořil ústřední bod jejich výkladu, nebyl dobově ničím novým (např. L. H. Morgan). Evolucionistický model založený na představě vývoje jednodušších (primitivních) kulturních forem ve formy vyspělejší, komplexnější představoval stěžejní vědecké paradigma druhé poloviny 19. století.

Sovětská etnografická věda se sice vždy vymezovala vůči soudobým západoevropským metodologickým proudům a liberálně-buržoazním teoriím, přesto vidíme, že v řadě případů je jimi silně ovlivněna (V. G. Bogoraz-Tan, L. Šternberg). Základní ideová východiska německo-rakouské školy kulturních okruhů se například objevila v rádobě novátorské sovětské škole hospodářsko-kulturních typů (N. N. Čeboksarov). Z nahlížení na jednotlivé kultury jako na stadia předpokládaného lineárního vývoje směrem k ideální beztrždní komunistické společnosti vytvořili čelní bolševičtí představitelé základ svého výkladu.

Bolševici v ideové i praktické rovině představovali zvláštní směs primordialisticko-konstruktivistické vize národa (primordialisté z přesvědčení, konstruktivisté následnými činy). Etnicitu považovali za klíčovou lidskou skupinovou identitu existující již v předmoderní době. Vazby vzniklé narozením, příbuzenstvím, náboženstvím a jazykem představovaly trvalou a svobodnou, vůlí nezměnitelnou danost lidské existence, která zařazovala jednotlivce do určité skupiny a odlišovala je od ostatních. Příslušnost k určité skupině, potažmo národu, byla pak přirozenou součástí lidské bytosti.³

S národy zacházeli jako s neproblematickou daností (nikoli jako s ideovým principem, který by bylo třeba podrobit kritickému zkoumání). Vycházeli z přesvědčení, že tato entita existuje odpradáвна, zažívala slavnější a poněkud méně velkolepé časy, po kterých bylo nutné národ probudit ze spánku. Národy se představovaly jako cosi věčného a univerzálního, mající navíc své charakteristické rysy, mezi nimiž se obvykle na prvním místě zmiňoval jazyk a kultura. Objektivní exis-

...

3 GELLNER, Arnošt. *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal, 1993.

tence národa „za všech okolností a ve všech dobách“ se považovala za samozřejmou. Národ se jevil odvěkou kategorií, jehož existenci bylo možno a nutno oživo-
vat, obrozovat, poněvadž představoval specifickou hodnotu lidského rodu.⁴

Ve spojení s marxistickou dialektikou pak sovětská věda v historickém vývoji populací rozlišovala tři úrovně, které odpovídaly třem vývojovým sociálně-ekonomickým stádiím. Prvním byl kmen, zahrnující předtřídní a raně třídní společnosti, druhým stupněm národnost, označující etnické skupiny tzv. třídní společnosti do konce období feudalismu, a třetím novodobé národy v epoše kapitalismu a budovaného socialismu. Z výše uvedeného je pak zřejmé, proč byly populace žijící na území tehdejšího SSSR šmahem označovány za národy, ač jimi ve skutečnosti mohly být jen stěží.⁵

Pro sovětskou etnografickou školu bylo po druhé světové válce příznačné několik výrazných specializací. Na prvním místě bychom mohli zmínit studium etnického a kulturního rozvoje národů a národností SSSR v období přechodu ke komunismu, rovněž studium etnického a kulturního rozvoje dalších národů světa (etnická skladba, vymezení etnických území a hranic, studium původu/etnogeneze a vývoje materiální, duchovní a sociální kultury, společenské uspořádání), dále studium dějin prvobytně pospolné společnosti, stejně jako dějin samotné etnografické vědy. K nejrozšířenějším patřila etnogenetická a etnická studia, která následně vyústila v teorii etnosu.⁶ Etnogenetická studia se v rámci sovětské etnografie začala bouřlivě rozvíjet zejména kvůli podstatným vnitřním změnám.⁷ Vedení země se distancovalo od proklamované rovnostářské národnostní politiky meziválečného období a začala pozvolná rusifikace SSSR. Ta zrodila mezietnickou rivalitu, která nebyla již nesena ruskou elitou u neruských populací, ale první generací národní inteligence. Dominance až protežování Rusů, potažmo Slovanů, nutilo vrcholné představitele neruských populací k adekvátní odpovědi. Tou se stal na první pohled seriózní vědecký výzkum, který by snesl označení „Důležitost

■ ■ ■

4 Např. BROMLEJ, Julian Vladimirovič, KOZLOV, Viktor Ivanovič. Leninizm i osnovnyje tendencii etničeskich procesov v SSSR. *Sovětskaja etnografija*, 1970, č. 1, s. 3–15; ABRAMZON, Saul Matvejevič, POTAPOV, Leonid Pavlovič. Značeniye idejno-teoretičeskogo nasledija V. I. Lenina dlja sovětskoj etnografii. *Sovětskaja etnografija*, 1970, č. 2, s. 3–22.

5 ČEBOKSAROV, Nikolaj Nikolajevič, ČEBOKSAROVA, Irina Abramovna. *Narody, rasy, kulturny*. Moskva: Nauka, 1971.

6 BROMLEJ, Julian Vladimirovič. *Etnos i etnografija*. Moskva: Nauka, 1973.

7 ŠNIRELMAN, Viktor. Etnogeneze jakožto etnopolitika aneb Proč se sověti tolik věnovali etnogenetickým studiím?. *Český lid*, 1997, roč. 84, č. 1, s. 39–57.

vlastního etnika v minulosti“. Právě důraz na národní konsolidaci v dávné minulosti, jazykovou stabilitu, neměnnost obývaného teritoria, či dokonce spojení se slavnou starověkou kulturou nebo říší výrazně posilovalo ambice na významnější postavení v současnosti. Potvrzená příbuznost se Slovany pak byla snem mnohých neruských intelektuálů. Etnogenetická studia tak ve velké míře představovala účelové odborně-ideologické fabulace, které měly s vědou pramálo společného.⁸

Tvůrcem teorie etnosu byl na počátku sedmdesátých let 20. století vlivný ruský historik a etnograf Julian Vladimirovič Bromlej, který zastával v letech 1966–1990 funkci ředitele Etnografického ústavu Akademie věd SSSR. Vedle středověkých agrárních dějin Chorvatska se především zabýval teoretickými otázkami národnostní problematiky a otázkou vztahu etnografie s dalšími společenskovědními disciplínami. Bromlejovo dílo je završením snahy minimálně dvou generací sovětských badatelů, kteří usilovali o marxistický dějinný výklad etnických procesů. Jednotlivá etnická společenství nabývala podle stupně společensko-ekonomického vývoje formu kmene, národnosti (feudálního národa), buržoazního národa a socialistického národa. Snaha po komplexním terminologickém postižení a odlišení všech historicky vzniklých lidských společností a jejich částí pak stála u vzniku pojmů etnosociální organismus, etnikum, etnos, etnická skupina, etnické společenství.

Jakým způsobem se promítla východiska sovětské etnografie v našem vědeckém prostředí? K prvním pokusům o paradigmatickou změnu v oboru dochází záhy po tzv. Vítězném únoru. Prvním a stěžejním úkolem se stalo kritické zhodnocení dosavadního stavu bádání. Etnografie se tak začala úzce vymezovat vůči meziválečné buržoazní vědě, přičemž speciální pozornost se věnovala novým pohledům na vývoj a počátky oboru. V tomto duchu se do popředí dostávají díla Pavla Josefa Šafaříka, Karla Jaromíra Erbena, Josefa Máneše nebo Boženy Němcové. Slovanskými starožitnostmi Lubora Niederleho pak byl dle marxistických badatelů ukončen pokrokový vývoj vědy.⁹

■ ■ ■

8 Srov. ČEBOKSAROV, Nikolaj Nikolajevič (ed.). *Rannaja etničeskaja istorija narodov Vostočnoj Azii*. Moskva: Nauka, 1977; DĚRŽAVIN, Nikolaj Sevastjanovič. *Proischoždenije ruskogo naroda*. Moskva: Sovětskaja nauka, 1944; GORJUNOVA, Jekatěrina Ivanovna. *Etničeskaja istorija Volgo-okskego meždurečija*. Moskva: Nauka, 1961; JERMATOV, Mutal Muchamedovič. *Etnogenez i formirovanie predkov uzbekeskogo naroda*. Taškent: Uzbekistan, 1968; VASILJEV, Vladimir Ivanovič. *Problemy formirovanija severosamijskich narodnostej*. Moskva: Nauka, 1979.

9 KRAMAŘÍK, Jaroslav. Práce Boženy Němcové o Chodsku a její význam v dějinách našeho národopisu. I.–XVI. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 5–6, s. 103–107; č. 7–8, s. 150–157; č. 9–10, s. 199–206; č. 11–12, s. 249–251; 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 16–21; č. 3–4, s. 77–82; č. 5–6, s. 107–109; č. 7–8,

Zdrcující kritice byl podroben Karel Chotek a jeho „škola silně podbarvená buržoazním nacionalismem“. ¹⁰ Otakar Nahodil s Jaroslavem Kramářikem charakterizovali národopis jako „služku a obhájce kapitalistického řádu.“ ¹¹ Kritizována byla za omezenost tématu pouze na český a slovenský lid a jeho kulturu, českou a slovenskou vesnici a hlavně lidové umění. Výraznou výtkou se stalo zamlčování třídního boje, kdy byl za hlavního reprezentanta vesnické kultury považován bohatý sedlák. Na druhou stranu škola byla nacionalisticky zaměřená, neřešila otázky obecné etnografie a vykazovala chaos v teoretickém a metodologickém ukotvení, který byl způsoben reakčními idejemi kosmopolitismu, antihistorismu a formalismu.

Marxistická etnografie se měla nově soustředit na dialektický materialismus a třídní pojetí. Aplikace marxismu-leninismu se odrazila v národopisné vědě právě důrazem na historismus, který předpokládal studium předmětů, událostí a jevů v jejich vzniku, vývoji a zániku v souvislosti s konkrétními historickými podmínkami. ¹² Podle Nahodila „... máme-li správně pochopit marxisticko-leninský výklad jednotlivých jevů, spadajících do oblasti etnografie, můžeme dosáhnout úspěchu především tehdy, budeme-li se opírat o bohatou zkušenost sovětské etnografické vědy. Je třeba jítí dále, analysovat sovětské vědecké práce a učit se od sovětských etnografů komplexnímu studiu jednotlivých jevů na základě metody historického materialismu.“ ¹³

Nejagilnějším a nejzapálenějším sovětizátorem disciplíny byl bezpochyby Otakar Nahodil, jehož role není dodnes v úplnosti ozřejmena. ¹⁴ „Patřil totiž k nejvlivnějším a nejaktivnějším ideologům nově se formujícího marxistického metodologického

■ ■ ■

s. 164–166; č. 9–10, s. 212–215; č. 11–12, s. 255–256; 1953, roč. 40, č. 1, s. 14–16; č. 2, s. 65–67; č. 3, s. 121–124; č. 4, s. 157–160; č. 5, s. 220–224; č. 6, s. 257–259; SKALNÍKOVÁ, Olga. Karel Jaromír Erben – národopisec a folklorista. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 11–12, s. 251–252; NAHODIL, O. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*, s. 69–70.

10 NAHODIL, O. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*, s. 70.

11 NAHODIL, Otakar, KRAMAŘÍK, Jaroslav. *J. V. Stalin a národopisná věda*. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1952, s. 81 (dále: NAHODIL, O., KRAMAŘÍK, J. J. *V. Stalin a národopisná věda*).

12 NAHODIL, Otakar. Za nové pojetí národopisné vědy. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 3–4, s. 55.

13 NAHODIL, O., KRAMAŘÍK, J. J. *V. Stalin a národopisná věda*, s. 87–88.

14 Kontroverze ve vědeckém ale i osobním životě dovedly Nahodila v roce 1966 k nečekané emigraci do Spolkové republiky Německo, kde působil mimo jiné na univerzitě ve Freiburgu. V těsně porevolučním období pak šokoval českou etnologickou obec svou žádostí o rehabilitaci, která byla jednoznačně zamítnuta. V roce 1995 proto vydal vlastním nákladem autorehabilitační spisek *Totalitní hodnocení totality*, kde se stylizoval do role oběti komunistického režimu. Viz NAHODIL, Otakar. *Totalitní hodnocení totality*. Praha: Otakar Nahodil (vl. nákladem), 1995.

*ho směru našeho oboru... Postupem času se stal též iniciátorem a spoluorganizátorem tehdejších zásadních koncepčních i personálních změn v českém národopise: alespoň pokud se týká pražských poměrů.*¹⁵

Nahodilovo zrání ve smíšeném česko-ruském rodinném prostředí ho osudově předurčovalo k dráze rusofila/sovětofila. Vše bylo navíc umocněno poválečným studiem na Leningradské státní univerzitě, kde se stal zapáleným marxistou. Po svém návratu začal české prostředí v pravidelných intervalech seznamovat se základními díly či východisky sovětské marxistické etnografie. V roce 1950 tak spatřila světlo světa práce Sovětský národopis a jeho pokroková úloha, která se měla stát mantrou nových přístupů a pohledů. Vzorem jí byla kniha jednoho z nejvlivnějších sovětských badatelů S. P. Tolstova *Sovětská škola v národopise*, která vyšla o rok dříve.¹⁶

Etnografie je nově definována jako historická rekonstrukční disciplína, která se snaží odhalit zákonitosti vývoje lidské společnosti či populací od nejstarších dob po současnost. Hlavní úkoly představovaly rekonstrukce dějin prvobytně pospolné společnosti,¹⁷ porobených mas v otrokářské a feudální společnosti, dějin kulturních kontaktů jednotlivých národů, potažmo celých historicko-kulturních oblastí v různých obdobích světových dějin, v neposlední řadě studium matriarchátu¹⁸ a etnogeneze. V tomto smyslu se disciplína silně překrývala s archeologií. K dalším stěžejním tématům sovětské národopisné školy patřilo studium kolchozní/družstevní vesnice, dělnictva, přežitků, náboženských pověr a etnických procesů.¹⁹

O dění v oboru velice dobře vypovídají i tři celostátní národopisné konference (konané v letech 1949–1953),²⁰ které v plné nahotě ukazují nejen potíže s novým

■ ■ ■

- 15 JIŘÍKOVSKÁ, Vanda, MIŠUREC, Zdeněk a kol. Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948. *Národopisný věstník československý*, 1991, roč. 7 (50), s. 10.
- 16 TOLSTOV, Sergej Pavlovič. *Sovětská škola v národopise*. Praha: Mladá fronta, 1949.
- 17 NAHODIL, Otakar. *O kultuře prvobytně pospolné společnosti*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.
- 18 Za všechny uvedme alespoň práci: KOSVEN, Mark Osipovič. *Matriarchát: Dějiny problému*. Praha: Melantrich, 1952.
- 19 Např. TOLSTOV, Sergej Pavlovič. Úkoly sovětské etnografie. *Český lid*, 1955, roč. 42, č. 2, s. 58–60; TOLSTOV, Sergej Pavlovič. Základní úkoly a cesty vývoje sovětské etnografie. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 5–6, s. 108–114.
- 20 Srov. I. celostátní národopisná konference. *Český lid*, 1949, roč. 36, č. 1–2, s. 44–45; Resoluce II. celostátní národopisné konference. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 2; SKALNÍKOVÁ, Olga. II. celostátní národopisná konference. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 1–2; Resoluce III. celostátní konference etnografů. *Český lid*, 1953, roč. 40, č. 6, s. 244–245; SKALNÍKOVÁ, Olga. III. celostátní etnografická konference. *Český lid*, 1953, roč. 40, č. 6, s. 241–243.

definováním předmětu výzkumů, ale i institucionální nestabilitu. Za sovětskou stranu se jednání pravidelně účastnil P. I. Kušner,²¹ který za jeden z hlavních problémů československé etnografie označoval množství vytčených cílů a úkolů. Rovněž možná překvapivě brzdil mechanické přejímání výzkumných metod a zkušeností sovětských etnografů, přičemž zdůrazňoval rozdílný stupeň vývoje obou společností.²² Účinnou platformou pro sovětizaci národopisu byl od počátku padesátých let i zbrusu nový ústřední etnografický časopis Československá etnografie, v jehož čele nemohl stát nikdo menší než Otakar Nahodil. Hlavní poselství nastínila redakce v úvodním čísle časopisu: „...vyzbrojiti naše pracovníky v oblasti etnografie a folkloristiky nejdůležitějšími theoretickými znalostmi. A toto rozvinutí práce v oblasti theoretického bádání bude nesporně hlavní pákou při odstraňování škodlivých přežitků buržoasní idealistické vědy, především antihistorických tendencí, stejně jako vlivu kosmopolitických, nacionalistických a jiných zhoubných idejí“.²³ Časopis svou vnitřní strukturou plně kopíroval ústřední sovětský etnografický časopis Sovětskaja etnografija. Na rozdíl od upozaděného a popularizačního Českého lidu byla velká pozornost zaměřena na oddíly cizokrajná etnografie a teoreticko-metodologické problémy.²⁴ V nich vycházelo množství zásadních statí především sovětských badatelů V. I. Čičerova, P. I. Kušnera, S. P. Tolstova či dalších vědců ze spřátelených zemí východního bloku (rumunského etnografa Romula Vulcanesca nebo polské badatelky Barbary Szydlówské-Ceglové). Mimoevropskou problematiku pak představovali výhradně domácí badatelé: Otakar Pertold, Kamil Zvelebil, Václav Marek, Čestmír Loukotka a začínající Ladislav Holý.

Etnografie jako malý vědní obor nemohla nikdy pokrýt výše nastíněnou širokou paletu témat. V padesátých letech se tak profilely dvě základní specializa-

...

- 21 KUŠNER, Pavel Ivanovič. Referát profesora Lomonosovy university Pavla Ivanoviče Kušnera na etnografické konferenci v Liblicích 21. 10. 1953. Ethnografické studium současného vesnického způsobu života v SSSR. *Český lid*, 1953, roč. 40, č. 6, s. 245–251.
- 22 PETRÁŇOVÁ, Lydia. Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 309.
- 23 NAHODIL, Otakar. O programu nového ethnografického časopisu. *Československá ethnografie*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 1.
- 24 BAHENSKÝ, František. Ústav pro etnografi a folkloristiku ČSAV ve světle své časopisecké produkce v letech 1953–1962. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 145–149.

ce, které se budou následně rozvíjet až do pozdních osmdesátých let 20. století, etnografie dělnictva²⁵ a etnografie družstevní vesnice.²⁶ Obě mohly do jisté míry vycházet ze starších prvorepublikových výzkumů, i když v novém teoreticko-metodologickém hávu. Z ostatních badatelských směrů se i přes Nahodilovu extrémní snahu nepodařilo dlouhodobě uchytit již žádnému z nich.²⁷

Počátek šedesátých let znamená v našem oboru dobu nevídaných možností. Na pozadí tradičních výzkumných témat (dělnictvo, družstevní vesnice, tradiční lidová kultura) se před několika vyvolenými badateli otevíraly dveře k výzkumům v Africe, Asii, Latinské Americe. Změnu odstartovaly ambice SSSR v tzv. třetím světě. Ten doznal po druhé světové válce zásadních změn a Moskva usilovala v procesu dekolonizace o ideologicko-politické ovládnutí rozsáhlých oblastí (OSN vyhlásila rok 1960 Rokem Afriky). Uplatnila zde již mnohokrát osvědčený model bratrské výpomoci kulturně méně vyspělým populacím, tzv. utiskovaným národům. Zjednodušeně řečeno opět využila svoji koncepci národně-teritoriální autonomie realizovanou v „malém“ na vlastním teritoriu ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Punc těmto světovládným tendencím SSSR dodávaly právě etnografické výzkumy. Moskva, tvrdě kritizující zpolitizování antropologického bádání v první polovině 20. století koloniálními mocnostmi,²⁸ vstoupila do stejné řeky a pod vědeckým pláštěm prováděla přesně to, co dříve odsuzovala.

■ ■ ■

- 25 Srov. FOJTÍK, Karel, SIROVÁTKA, Oldřich. *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: ČSAV, 1961; ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Mirjam, ŠTASTNÁ, Jarmila (eds.). *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981 (dále: ROBEK, A., MORAVCOVÁ, M., ŠTASTNÁ, J. (eds.). *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*); SKALNÍKOVÁ, Olga a kol. *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959.
- 26 Srov. FROLEC, Václav. *Jihomoravská družstevní vesnice. Etnografická charakteristika*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 1989; KRAMAŘÍK, Jaroslav. K některým otázkám národopisného výzkumu družstevní vesnice. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 3–5; SKALNÍKOVÁ, Olga. Budování socialismu na vesnici a několik národopisných otázek. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 23–25.
- 27 Srov. např. texty k náboženským pověrám a přežitkům: NAHODIL, Otakar. *Jak vznikly náboženské pověry*. Praha: Mladá fronta, 1954; NAHODIL, Otakar. *O původu náboženství*. Praha: Orbis, 1954; NAHODIL, Otakar. *Vznik náboženství*. Praha: Orbis, 1956; NAHODIL, Otakar, ROBEK, Antonín. *Původ náboženství*. Praha: Orbis, 1961 (dále: NAHODIL, O., ROBEK, A. *Původ náboženství*).
- 28 *Anglo-americká etnografie ve službách imperialismu*. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1953; POTĚCHIN, Ivan Izosimovič. Funkcionalna škola v etnografii na službě britanského imperialismu. *Sovětskaja etnografija*, 1948, č. 3, s. 33–49; POTĚCHIN, Ivan Izosimovič. Úlohy boja s kozmopolitizmom v etnografii. *Národopisný sborník SAVU*, 1951, roč. 10, s. 89–112; STALIN, Josef Vissarionovič. *Marxismus a národnostní a koloniální otázka*. Praha: Svoboda, 1949.

V Ústavu pro etnografi a folkloristiku ČSAV se tak zformovala skupina badatelů zaměřených na mimoevropskou či cizokrajnou etnografi, kteří úzce spolupracovali s Orientálním ústavem ČSAV. K výrazným osobnostem Oddělení etnografie rozvojových zemí patřili zejména Ladislav Holý a Milan Stuchlík. Vedle nich prováděli výzkumy v Africe Olga Skalníková a Jiřina Svobodová, v Latinské Americe Miloslav Stingl a jazykovědec Čestmír Loukotka.²⁹ Nejvýznamnější prací, která z těchto výzkumů vyšla v tehdejší Československu, byl Holého *Rozpad rodového zřízení ve východoafrickém Mezijezeří*.³⁰ Práce z roku 1963 byla prvním větším dílem později věhlasného sociálního antropologa působícího na skotské St. Andrews University a v plné míře odrážela základní ideová východiska sovětské etnografické vědy, zejména svým důrazem na etnogenetické pojetí studovaných problémů. Nutno zdůraznit, že nová specializace v rámci ústavu byla po celou dobu své existence v šedesátých letech marginální, ale svým politickým významem a přesahem nejviditelnější.

Práce Holého a dalších etnografů ze spřátelených zemí východního bloku se hodily na vrcholné ideologické scéně zápasu dvou supervelmocí. SSSR se až do svého zániku považoval za ochránce utlačovaných národů světa, přičemž s oblibou zdůrazňoval rozpor mezi deklarovanými cíli USA navenek a realitou na vnitropolitické scéně.³¹ Šlo o prosazování demokracie a konceptu lidských práv ve světě, přičemž na domácí scéně zemí zmítaly občanské nepokoje Afroameričanů, kteří usilovali o ukončení rasové segregace a diskriminace. Zrod afrikanistiky či iberoamerikanistiky tak v našem prostředí nejen přímo souvisel s velmocenskými ambicemi Moskvy, ale mohli bychom snad hovořit o nové „kulturní revoluci“, kterou v těchto oblastech SSSR realizoval prostřednictvím studentů a v roce 1960 nově založené Univerzity družby národů.³²

V „dlouhém“ normalizačním období je pro náš obor typické (vedle tradičních badatelských zaměření) zejména pozvolné přejímání Bromlejoyv teorie et-

...

29 SKALNÍKOVÁ, Olga, PETRÁŇOVÁ, Lydia. Etnografické studium v letech 1964–1975. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 287–304.

30 HOLÝ, Ladislav. *Rozpad rodového zřízení ve východoafrickém Mezijezeří*. Praha: ČSAV, 1963.

31 Např. GROMOV, Jurij Aleksandrovič. Amerikanskaja buržuažnaja sociologija i negriťjanskaja problema. *Rasy i narody*, 1973, sv. 3, s. 141–155.

32 Podrobněji na <http://www.rudn.ru/?pagec=13>. [Accessed 17. 10. 2016.].

nosu, potažmo široké problematiky etnických procesů.³³ Osudy disciplíny se pak víceméně překrývaly s životní drahou ústředního normalizátora oboru. Antonín Robek byl schopným organizátorem a plodným autorem. Z jeho díla uveďme alespoň *České lidové pověry* (1959), *České lidové kronikářství* (1960), *Původ náboženství* (1961), *K etnografickému studiu sociálních vztahů* (1965), *Lidové zdroje národního obrození* (1974), *Dějiny české etnografie* (1976) a *Stará dělnická Praha* (1981, spoluautory byly Mirjam Moravcová a Jarmila Šťastná).³⁴ Téměř dvacet let vedl zároveň Katedru etnografie a folkloristiky na pražské Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Pro etnografii Robkovy éry bylo svým způsobem typické téměř absolutní přejímání, či dokonce kopírování úkolů řešených v SSSR. V nové struktuře ústavu se tak objevují mimo jiných dvě tematická oddělení, která reagují na aktuální „vědecký tlak“ Moskvy: Oddělení etnických procesů a Oddělení etnografie Slovanů (Brno). Státní plány a úkoly³⁵ pak byly šity na míru našemu prostředí. Úkol tzv. jednotného plánu společenských věd s názvem *Rozvoj a sblížování národů a národností v ČSSR* vyplnil celou druhou polovinu sedmdesátých let.³⁶ Docházelo dokonce k jakémusi zdvojování témat: výzkumy úlohy českého dělnictva v etnických procesech, úloha vesnice v etnických procesech, etnické procesy v ČSSR (novoosídlenecské pohraničí, Romové/Cikáni, menšiny).

Závěrem je třeba konstatovat, že v případě Ústavu pro etnografii a folkloristiku bylo možné v celém sledovaném období vypořádat jasné paralely vývoje oboru v SSSR a ČSSR. Vedoucí osobnosti i řešená témata a úkoly byly úzce koordinovány. Speciálně pro tuto instituci tak doslova platilo: se sovětským národopisem na věčné časy!

■ ■ ■

33 BROMLEJ, Julian Vladimirovič. *Etnos a etnografia*. Bratislava: VEDA, 1980; BROUČEK, Stanislav. Etnicita, etnikum, etnosociální organismus. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 3, s. 171–174; HUBINGER, Václav. Etnos a etnikum. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 4, s. 43–50; VASILJEV, Ivo. Etnikum, etnické společenství, etnická skupina. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 4, s. 169–171.

34 NAHODIL, Otakar, ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. Praha: Orbis, 1959; NAHODIL, Otakar, ROBEK, Antonín. *České lidové kronikářství*. Praha: Orbis, 1960; NAHODIL, O., ROBEK, A. *Původ náboženství*; ROBEK, Antonín. *K etnografickému studiu sociálních vztahů*. Praha: SPN, 1965; ROBEK, Antonín. *Lidové zdroje národního obrození*. Praha: Universita Karlova, 1974; ROBEK, Antonín. *Dějiny české etnografie I*. Praha: SPN, 1976; ROBEK, A., MORAVCOVÁ, M., ŠTĚSTNÁ, J. (eds.). *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*.

35 Viz kapitola D. Olšákové v této knize na s. 125–147.

36 TYLLNER, Lubomír, SUCHOMELOVÁ, Marcela, THOŘOVÁ, Věra (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 65–68.

Podíl etnografie na interdisciplinárním výzkumu socialistické jihomoravské vesnice a perspektivy současné historické etnologie¹

Věra Frolcová

Dnešní generace a badatele narozené a tvořící v době socialismu spojuje snaha o vypovídací hodnotu výzkumů, perspektivy etnologie² a spolupráci s příbuznými obory. Proto se pokusím podat zprávu o etnografických výzkumech současnosti z konce sedmdesátých let 20. století, koncipovaných a realizovaných na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně.³ Vycházím z autopsie absolventky etnografie a folkloristiky na tehdejší katedře historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy filozofické fakulty, řadového pracovníka Etnologického ústavu Akademie věd České republiky a z dnešního úhlu pohledu, zaměřeného na základní výzkum.⁴ Během univerzitních studií (1977–1981) jsem se učila terénní

...

- 1 Kapitola vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.
- 2 Z terminologického hlediska používám pro dobové výzkumy dobové pojmy národopis, národopisný (synonyma etnografie, etnografický). V současném jazyce respektuji pojetí, na němž se shodují české etnologické a antropologické slovníky: Pojem etnografie jako sběr dat a heuristiku, pojem etnologie (ve smyslu evropské či kontinentální etnologie) jako výklad a komparaci materiálu v historických a kulturně-prostorových perspektivách: JANČAŘ, Josef a kolektiv. *Malý etnologický slovník*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2011, s. 22–27 (dále: MES); SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011 (dále: SOUKUP; V. *Antropologie*), s. 125; srov. UHEREK, Zdeněk. Etnografie jako výzkumný nástroj na počátku 21. století. Příspěvek k diskusi o etnologické metodologii v podmínkách České republiky. *Národopisný věstník*, 2014, roč. XXXI (73), č. 1, s. 4–5.
- 3 V roce 1990 se brněnská univerzita vrátila k původnímu názvu Masarykova univerzita.
- 4 S ohledem na rozsah kapitoly nevěnuji pozornost folkloristickým výzkumům, které čerpalý jak ze společné, tak vlastní specifické metodologie a zaslouží si samostatnou pozornost.

výzkum a pojetí národopisu jako historické vědy. Jedním z jeho úkolů je poznávat současný stav lidové kultury v konkrétním čase a místě a kontexty všech spontánních a oficiálních kulturních proudů.⁵ V dobovém odborném jazyce to náleželo do tzv. etnografie současnosti. Pojem přesahoval názorové a jazykové hranice, byl užívaný v německém jazykovém prostoru, zakódovaný též v názvu a programu rakouského akademického ústavu (Institut für Gegenwartsvolkskunde der Österreichischen Akademie der Wissenschaften).⁶ Etnografii současnosti nelze chápat jako jeden směr,⁷ nýbrž soubor různých paradigmat, která respektují další historické, kartografické, strukturalistické, semiotické a jiné směry; liší se však tím, že současnost (dokumentaci současnosti) chápou jako východisko výzkumu. Tento požadavek má kořeny prakticky již na konci 19. století. Tehdy vznikaly nároky na změnu národopisného bádání s romantickými náhledy a na rozšíření předmětu, a to ve prospěch poznávání skutečného dobového stavu a vývoje lidové kultury, a také ve prospěch bádání o průmyslových regionech, o městě a jeho obyvatelích. Koncem šedesátých let 20. století se k západním a východním směrům etnografie současnosti vyjádřili obsažným textem Olga Skalníková a Karel Fojtík.⁸ Poukázali na jejich šíři, různorodost v názvech a programech, seznámili odbornou veřejnost s dobovými sociálně a kulturně antropologickými výzkumy a s blízkými sociologicky orientovanými iniciativami jak ve slovanských zemích, tak v anglofonním a germanofonním prostředí.

■ ■ ■

- 5 FROLEC, Václav. Dvojí proud v kultuře lidu. *Národopisné aktuality*, 1983, roč. 20, č. 4, s. 229, 235–238; JEŘÁBEK, Richard. „Malá“ a „velká“ tradice na současně vesnici. Na příkladu výtvarné kultury. In FROLEC, Václav (ed.). *Současná vesnice*. Brno: Blok, 1978, s. 74–78 (dále: FROLEC, V. (ed.). *Současná vesnice*).
- 6 Od roku 1974 vycházela ediční řada Mitteilungen des Instituts für Gegenwartsvolkskunde, dostupná částečně v českých knihovnách. Jako zvláštní svazek vydal ústav: SCHMIDT, Leopold. *Gegenwartsvolkskunde. Eine bibliographische Einführung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1976.
- 7 SKALNÍKOVÁ, Olga. Etnografie současnosti. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (dále: NEČMS). 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 195. Polské směry hodnotí BIERNACKA, Maria. Współczesność jako przedmiot badań. In JASIEWICZ, Zbigniew. *Tradycja i przemiana. Studia nad dziejami i współczesną kulturą ludową*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1978, s. 89; směry německé etnografie současnosti uvádí BAUSINGER, Hermann. *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*. Berlin und Darmstadt: Carl Habel Verlagsbuchhandlung, s. a., s. 267–269 (dále: BAUSINGER, H. *Volkskunde*).
- 8 SKALNÍKOVÁ, Olga, FOJTÍK, Karel. Etnografie současnosti – východiska a výsledky. *Český lid*, 1969, roč. 56, s. 255–272 (dále: SKALNÍKOVÁ, O., FOJTÍK, K. *Etnografie současnosti*).

V sedmdesátých letech 20. století se rozvíjela etnografie současnosti také v brněnském univerzitním centru. Program obsahoval více větví a zahrnoval empirické výzkumy a teorii. Monografické výzkumy vesnice se realizovaly jako kolektivní a víceoborové projekty, individuální bádání probíhalo podle specializací našich učitelů. Byly to jednak tematické případové studie, jednak výzkumy aktuálních jevů a jejich reflexí (vztahy obcí v procesu slučování JZD a vesnic; spontánní a organizované formy lokální kultury; dobová vlna moravanství). Teoretické studie se zabývaly např. terminologií a systematikou lidové kultury v nových historických podmínkách, vztahem kulturní kontinuity a diskontinuity, modelem periodizace české lidové kultury nebo dobovými otázkami lidové kultury jako faktoru etnické identity v době budování tzv. evropského domu.⁹ Zájem a odpověď na současnost představují jeden z širšího spektra námětů, které v té době na brněnské univerzitě směřovaly zejména k empirickým a teoretickým otázkám kulturního prostoru střední a jihovýchodní Evropy, geneze a interetnických vztahů,¹⁰ k analytickým, strukturalistickým a semiotickým metodám studia folkloru. Paradigma národopisu na brněnské univerzitě v sedmdesátých letech 20. století tak obsahovalo jednak náměty základního a aplikovaného výzkumu, které zajímaly politiku, jednak nezávislé, svobodné výzkumné iniciativy.

Námět současné vesnice jako jeden z programů československé etnografie současnosti byl koncem sedmdesátých let článkem řetězu, částkou delší periody 1948–1989, která pramení v poválečných letech. Roku 1952 reagovala československá národopisná konference na sovětské diskuse k výzkumu kolchozního rolnictva a formulovala cíl studovat družstevní vesnici,¹¹ ještě v padesátých letech se o to pokusilo brněnské univerzitní národopisné pracoviště (Střítež nad Bečvou).¹² Jedna z prvních monografií české družstevní vesnice (Komárov) vyšla v zahraničí anglicky v edici

■■■

- 9 FROLEC, Václav. Národopisná utopie nebo kulturní perspektiva? Lidová kultura jako faktor etnické identity. *Národopisné aktuality*, 1989, roč. 26, č. 3, s. 145–158.
- 10 Zvláštním počinem je činnost Mezinárodní komise pro výzkum lidové kultury v Karpatech a na Balkáně (PODOBA, Juraj. MKKKB. Jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu, ktorá neskončila dobre. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, s. 95–102).
- 11 KRAMAŘÍK, Jaroslav. K některým otázkám národopisného výzkumu družstevní vesnice. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1, s. 3–5. Autor formuluje jazykem padesátých let zadání, k metodě monografie jedné vesnice je skeptický a pro začátek doporučuje „omezit“ výzkum asi na osm vesnic okresu (tamtéž, s. 4).
- 12 JEŘÁBEK, Richard a kol. *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981, s. 7 (dále: JEŘÁBEK, R. a kol. *Proměny jihomoravské vesnice*).

Case studies in cultural anthropology.¹³ Monografický výzkum současné vesnice tedy nebyl novinkou; nová však byla historická realita, fáze vývoje sedmdesátých let 20. století. Empirické výzkumy probíhaly ve více centrech tehdejší československé etnografie.¹⁴ Na brněnské katedře historie a etnografie byly předmětem zájmu dvě modelové situace, a to typy jihomoravské vesnice starousedlické (Brumovice, Petrov, Žarošice, Prušánky) a nově osídlené (Horní Věstonice).

Projekty se realizovaly jako návratný¹⁵ nebo výchozí výzkum¹⁶ a obojí poskytuje pramen a možné východisko kritických návratných studií v terénu. Záměr základního výzkumu odpovídal moderním tendencím a diskusím o vývoji oboru, rozvíjeným také u našich německých a polských sousedů, a podobné empirické pokusy, motivované vstupem industrializace, masové komunikace a dalších novot do života vesnice, probíhaly i jinde v Evropě.¹⁷ Z hledisek aplikovaného výzkumu tyto aktivity u nás podporovala nebo iniciovala oficiální kulturní politika, která cíleně sledovala možnosti využití vybraných tradic lidové kultury pro formování socialistické kultury a pro vytváření jejího pozitivního obrazu. Na jižní Moravě (na úrovni kraje) tak vznikl v roce 1972 rozsáhlý projekt nazvaný *Revoluční proměny jihomoravského venkova a zemědělské krajiny*, na němž se podílely společenské, přírodní a technické vědy, koordinovaný Moravským zemským muzeem.¹⁸ Národopisné a interdisciplinární výzkumy současné vesnice, realizované brněnským univerzitním pracovištěm, probíhaly dále v rámci československých projektů, formulovaných jako fakultní a dílčí úkoly státního plánu základního výzkumu.¹⁹

■ ■ ■

- 13 SALZMANN, Zdeněk, SCHEUFLER, Vladimír. Komárov. *A Czech Farming Village*. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London, Sydney: Hort, Rinehart and Winston, Inc., 1974.
- 14 Z iniciativy Národopisného ústavu Slovenské akademie věd, s nímž brněnští etnografové spolupracovali, proběhl výzkum obce Sebechleby. PRANDA, Adam (ed.). *Spôsob života družstevnej dediny. Z etnografických výskumov obce Sebechleby*. Bratislava: Veda, 1986.
- 15 JEŘÁBEK, R. a kol. *Proměny jihomoravské vesnice*.
- 16 FROLEC, Václav a kol. *Horní Věstonice. Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984 (dále: FROLEC, V. a kol. *Horní Věstonice*).
- 17 Viz Tabulka a následující komentář.
- 18 FROLEC, Václav (ed.). *Revoluční proměny jihomoravského venkova. Sborník příspěvků z konference o integrovaném společenskovo vědním výzkumu současné vesnice a malého města*. Brno: Blok, 1981.
- 19 Projekt Dějiny české a slovenské lidové kultury probíhal pod vedením Richarda Jeřábka (JEŘÁBEK, R. a kol. *Proměny jihomoravské vesnice*, s. 8); Současná vesnice – místo a význam tradic ve způsobu života a kultuře pracujících byl vedený Václavem Frolecem – FROLEC, Václav. *Jihomoravská družstevní vesnice. Etnografická charakteristika*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 1989, s. 103, 15 (dále: FROLEC, V. *Jihomoravská družstevní vesnice*).

Etnologie a dvojí koncepce monografie současné vesnice

Při vzniku metodologie výzkumu současné vesnice v sedmdesátých letech 20. století byla zvažována dvojí koncepce: národopisná a mezioborová. Realita vesnice a charakter úkolu vedly k preferování víceoborových projektů, a to ve prospěch úrovně metody monografie vesnice a nového vymezení národopisného výzkumu.²⁰ Otevřenost sociologii v metodologických otázkách etnografie současnosti a výzkumu lokality byla všeobecná: má předchůdce v Bláhově pokusu o sociologický výzkum obce Velká nad Veličkou,²¹ ve Schwieteringově škole, koresponduje s tübingenskými diskusemi a nároky na národopis současnosti ad.²² Uskutečnit sociologický výzkum v národopisném projektu však nebylo snadné, jak napovídají hlasy Karla Fojtíka a Siegmunda Musiata v diskusi na konferenci o etnografii současnosti v Bad Saarow v roce 1967.²³

Příklady realizované interdisciplinární monografie současné vesnice představují kolektivní práce rakouského týmu o lokalitě Tadtén v panonském Burgenlandu (1976),²⁴ motivovaná etnografickými, sociologickými a jazykovědnými záměry, a dvě monografie jihomoravské vesnice (Brumovic a Horních Věstonic), zpracované na oddělení etnografie brněnské univerzity. Na národopisné monografii obce Brumovice, vedené Richardem Jeřábkem, se podílely obory historie a sociologie a zhodnotil ho Miroslav Válka.²⁵

Výzkum vesnice Horní Věstonice se uskutečnil jako víceoborový výzkumný projekt, v němž hrál národopis dominantní, koncepční a koordinující roli. Zastával ji Václav Frolec a na národopisných kapitolách pracovali i další pedagogové – Richard Jeřábek, Bohuslav Beneš, Dušan Holý. Horní Věstonice zastupují historický modelový případ družstevní a pohraniční nově osídlené vesnice v česko-rakouské kontaktní oblasti. Václav Frolec přikládal značný význam vývoji socioprofesionální struktury lokality, společenským změnám a kulturní komunikaci, a proto preferoval

...

20 FROLEC, V. *Jihomoravská družstevní vesnice*, s. 20.

21 BLÁHA, Arnošt Inocenc. Sociologický výzkum Velké. *Sociologická revue*, 1932, roč. 2, č. 1–2, s. 92–99.

22 BAUSINGER, H. *Volkskunde*, s. 269.

23 JACOBET, Wolfgang, NEDO, Paul (eds.). *Probleme und Methoden volkskundlicher Gegenwartsforschung*. Berlin: Akademie-Verlag, 1969, s. 32 (dále: JACOBET, W., NEDO, P. (eds.). *Probleme und Methoden*).

24 GAÁL, Károly, BOCKHORN, Olaf (eds.). *Tadtén. Eine dorfmonographische Forschung der Ethnographia Pannonica Austriaca 1972/73*. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1976.

25 VÁLKA, M. *Sociokulturní proměny*, s. 15–16.

a také realizoval přímou účast sociologie a dalších oborů (historie, jazykověda, filozofie a religionistika, hudební věda) na monografickém výzkumu obce. Etnografie se v sociologii nerozplynula: sledovala soudobý stav a proměny vesnice v kategoriích teorie kultury, sociologie v kategoriích společenského systému.²⁶ Ve prospěch národopisného projektu spolupracovali sociologové Ivo Možný, Svatomíra Přadková, Pavel Pácl, Hana Librová, filozofové a religionista Lubomír Nový, Jiří Gabriel, Ivan Holý, historikové Bedřich Čerešňák, Lubomír Slezák, jazykovědci Jan Chloupek, Marie Krčmová, muzikologové Miloš Štědroň, Stanislav Tesař a pedagog Milan Přadka. Na terénních výzkumech se velkou měrou podíleli studenti národopisu.

Starousedlické i pohraniční vesnice v procesu změn byly zkoumány ve dvojí perspektivě: objektivní a subjektivní. Vypovídá o tom také metodika empirických výzkumů, založená na kvalitativních a kvantitativních metodách šetření a zpracování dat. Metodologické východisko rozvíjí jednak národopisný koncept kontinuity a diskontinuity, jednak se posouvá k interpretativnímu pojetí kultury; odpovídá „dvojí konstituci historických procesů“ a jejich reflexím v kultuře. V tomto smyslu jsou citované monografie českou stopou ve spektru nových historicko-antropologických proudů evropského národopisu poslední třetiny 20. století.²⁷ V české pohraniční obci byly předmětem výzkumů procesy společenské a kulturní adaptace a integrace, formování způsobu života a kultury od příchodu prvních přesídlenců do obce (1945) do ukončení terénních šetření (1975). Ve specifických podmínkách nového osídlování probíhaly výzkumy „starého a nového“ v kultuře a způsobu života generací a socioprofesionálních skupin obyvatel, utváření tradice v nových podmínkách a společenské a kulturní změny, které v různém odstupu následovaly po časovém mezníku konce druhé světové války a přesídlení. Další mezníky znamenaly slučování obcí a jednotných zemědělských družstev od šedesátých let 20. století. Podobná východiska, nahlížená ve dvojí perspektivě, mohou být nosná také v dnešní koncepci mezioborového nebo etnologického výzkumu současnosti, který si klade otázku, co znamenal rok 1989 pro život malé lokální společnosti určitého typu, pro vznik a vývoj české venkovské farmy a pro dějiny lidové kultury. Na vymezení klíčového pojmu kulturní změna se antropologické a etnologické slovníky a kompendia shodují. Je to nehodnotící kategorie, která označuje proces vzniku, transformace

...

26 FROLEC, V. *Jihomoravská družstevní vesnice*, s. 20.

27 Srov. PETRÁŇOVÁ, Lydia. Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu. K problému integrované „historické sociální vědy“. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 1, s. 22 (dále: PETRÁŇOVÁ, L. *Nové historickoantropologické proudy*).

(též restrukturalizace) a zániku kultur nebo jejich elementů různé geneze; rozlišují se kulturní změny vnitřní a vnější.²⁸ Z etnologického a antropologického úhlu pohledu probíhá změna na podloží určité kulturní kontinuity,²⁹ etnologie a dějiny mentalit se vyrovnávají s otázkou dlouhodobosti procesů změn probíhajících nezávisle na historických meznících.³⁰ V historické koncepci dějin kultury jako objektivované reality souvisí s mechanismem změny inovace, která je až v určité fázi zobecnění ve společenských poměrech kritériem vývoje.³¹ Paralely bádání o současnosti v evropském národopise ukazují podobný záměr hledat indikátory proměn lidové kultury a způsobu života prostřednictvím časových mezníků a inovací: pro švédského badatele je to rok 1870, který předznamenává počátky a dopady industrializace v řemeslnickém městském prostředí.³²

Více poloh zaznamenává v programech monografie vesnice časové vymezení současnosti, podstatné pro paradigma každého směru etnografie současnosti. Václav Frolec chápal současnost jako výsledek dlouhodobého vývoje, a proto prosazoval synchronní a diachronní přístupy v jedné koncepci, které lze z dnešní perspektivy chápat jako spojení etnologické a antropologické metodiky.³³ Vymezoval je bezprostřední přítomností a léty 1945–1948, a to jak v programu monografie

■ ■ ■

- 28 SOUKUP, V. *Antropologie*, s. 415; MES, s. 54; KWAŚNIEWSKI, Krzysztof. Zmiana kulturowa. In STASZCZAK, Zofia (ed.). *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa – Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987, s. 381–384 (dále: SE); NEČMS pojem neobsahuje (pouze pojem akulturace).
- 29 FROLEC, V. *Jihomoravská družstevní vesnice*, s. 39–40; PODOBA, Juraj. *Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí*. Bratislava: Sasa, 2011, s. 19, 228–229 (dále: PODOBA, J. *Vývoj staviteľstva*); STANEK, Milan, WEISSOVÁ, Florence. Metóda v etnológii. *Český lid*, 1995, roč. 82, č. 2, s. 93.
- 30 DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha: Dokořán, 2002, s. 24 (dále: DÜLMEN, R. *Historická antropologie*).
- 31 PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II/1*. Praha 1985, s. 101. Příklad dobové novoty (dědy Mráze) zpracoval v etnologické studii DRÁPALA, Daniel. Kulturní konstanty a inovace v životě obcí moravského Záhoří v éře socializace venkova. *Národopisná revue*, 2011, roč. 21, č. 2, s. 83–92.
- 32 EK, Sven B. Zur volkskundlichen Erforschung der industriellen Perioden in Schweden. In JACOB, Wolfgang, NEDO, Paul (eds.). *Probleme und Methoden volkskundlicher Gegenwartforschung*. Berlin: Akademie-Verlag, 1969, s. 45.
- 33 Srov. KRAMER, Karl-Sigismund. Historische Methode und Gegenwartsforschung in der Volkskunde. In BAUSINGER, Hermann (ed.). *Populus Revisus. Beiträge zur Erforschung der Gegenwart*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1966, s. 10 (dále: KRAMER, K. S. *Historische Methode*); STOKLUND, Bjarne. Zum Ansatz und theoretischen Hintergrund der Gemeindestudien in Skandinavien. In WIEGELMANN, Günter (ed.). *Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa. Beiträge des 21. Deutschen Volkskundekongresses in Braunschweig (5. – 9. Sept. 1977)*. Münster: F. Coppenrath, 1979, s. 39–40 (dále: STOKLUND, B. *Zum Ansatz*); BURSZTA, Józef. Methoden und Resultate

nově osídlené, tak také starousedlické vesnice. V archivním výzkumu nebyl dosah časové retrospekce limitován, zahrnoval většinou klíčové období první republiky (sem sahala také paměť nejstarších generací informátorů) a přelom 19. a 20. století.³⁴ Jiný koncept diachronní metody v národopisném bádání, založený na rekonstrukci časových mezníků životnosti a retrospektivní analýze synchronního dokumentu, tvořil Václav Frolec při tematickém výzkumu letničních obyčejů, které dlouhodobě sledoval v terénu Moravy.³⁵

Poznání kulturní tradice a změny v diachronní koncepci etnologického výzkumu současnosti lze nárokovat v různých geografických a historických podmínkách a odpovídajících diskurzích. Naznačený záměr etnografie současnosti a metoda monografie vesnice se rozvíjely i v dalších evropských zemích, jak dokládají sborníkové publikace a konference.

Výzkum současné vesnice – paralely na evropském Východě a Západě

Research into Contemporary Village – parallels in the European East and West

ZÁPAD / West	VÝCHOD / East
5.–9. 9. 1977 Braunschweig Günter Wiegelmann: Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa The Village in Transformation. Ethnographical researches into the village in Europe	24.–25. 5. 1977 Strážnice Václav Frolec: Současná vesnice. Teoretické, metodologické a kulturně politické problémy integrovaného společenskovědního výzkumu The Contemporary Village. Theoretical, methodological and cultural-political issues of the integrated social-scientific research
1966 Tübingen Hermann Bausinger: Das Volksleben unserer Zeit. Forschungs- methoden und Forschungsergebnisse The Life of the People at Present. Research methods and results	1967 Bad Saarow Paul Nedo: Probleme und Methoden volkskundlicher Gegenwartsforschung Issues and Methods of the Ethnographical Research at Present

■ ■ ■

der ethnologischen Untersuchungen lokaler Gemeinschaften in Polen. In WIEGELMANN, Günter (ed.). *Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa. Beiträge des 21. Deutschen Volkskundekongresses in Braunschweig (5. – 9. Sept. 1977)*. Münster: F. Coppenrath, 1979, s. 50–51.

34 K časovým souvislostem kulturních změn socialistického období a historickému záběru metodologie výzkumu srov. PODOBA, J. *Vývoj stavitelstva*, s. 18–19.

35 FROLEC, Václav. Časové a sociálně významové proměny výročního obyčeje. Na příkladě jízdy králů. *Slovenský národopis*, 1979, roč. 27, č. 3, s. 419–448 (dále: FROLEC, V. *Časové a sociálně významové*).

Podle konferencí a publikací se téma řešilo jak na evropském Západě (1966 Tübingen, 1977 Braunschweig), tak na Východě (1967 Bad Saarow, 1977 Strážnice). V Bad Saarow a v Braunschweigu se sešli badatelé západního i východního bloku (ve smyslu dobového politického rozdělení); Karel Fojtík se setkal s Hermannem Bausingerem, dobře zastoupeno bylo skandinávské, německé a polské bádání. Na rozdíl od Poláků, kteří roku 1977 přijeli do Strážnice i do Braunschweigu, česká účast na tomto 21. německém a mezinárodním národopisném kongresu chybí. Nechybí však sborník z tohoto podniku v soukromé knihovně Václava Frolce. Dobrou kontaktní roli sehrávali polští badatelé (Józef Burszta, Anna Szyfer a další) nebo maďarský etnograf Tamás Hofer, kteří rozvíjeli značné aktivity na poli výzkumu přeměn lokálních společností, zúčastňovali se mezinárodních symposií včetně českých a v roce 1978 sami pořádali navazující konferenci v jednom z polských center tohoto směru, v Olsztynu.³⁶ Společným předmětem konferencí byla etnografie současnosti a její odpověď na fakta industrializace, urbanizace, masové kultury a migrací obyvatel; socializace vesnice byla další historická realita, vlastní socialistickým zemím. Jedna z cest směřovala k mikroanalýze a metodě monografie vesnice, za ideální byly považovány víceoborové projekty.³⁷

Zatímco ve východním bloku tyto výzkumy dostaly negativní známku socialistického diskurzu, podobné aktivity a diskuse o národopisném výzkumu současnosti probíhaly ve Skandinávii a v západoněmeckých centrech národopisného výzkumu (Mnichov, Tübingen, Münster, Marburg). Ve světle uvedených konferencí a konferenčních sborníků problém bádání nespočíval v rozdílných politických a společenských diskurzech. Z hlediska vývoje národopisu a základního výzkumu více vyznívají společné otázky koncepční a metodologické. Diskutuje se o rozšíření předmětu, zdůrazňuje mezioborovost a ideál spojit studium tradice, inovace

■■■

mové proměny). Z věcného hlediska rozvíjí námět kriticky na příkladu Hluku PAVLICOVÁ, Martina. *Lidová kultura a její historicko-společenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2007.

36 LUMA, Jadwiga, SZYFER, Anna (eds.). *Společności lokalne a ich przemiany*. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1980.

37 JEST, Corneille. Methoden und Ergebnisse multidisziplinärer Forschung im Alpwirtschaftsgebiet des Aubrac, Frankreich (1964–1966). In JACOBET, Wolfgang, NEDO, Paul (eds.). *Probleme und Methoden volkskundlicher Gegenwartsforschung*. Berlin: Akademie-Verlag, 1969, s. 17; WIEGELMANN, Günter. Gemeindestudien in Deutschland. Trends – Probleme – Aufgaben. In WIEGELMANN, Günter. (eds.). *Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa. Beiträge des 21. Deutschen Volkskundekongresses in Braunschweig (5.–9. Sept. 1977)*. Münster: F. Coppenrath, 1979, s. 71 (dále: WIEGELMANN, G. *Gemeindestudien*); STOKLUND, B. *Zum Ansatz*, s. 39.

a změny, synchronní s diachronním přístupem. Studovat kategorie tradičních jevů bylo však ještě částečně zatíženo modelem studia přelomu 19. a 20. století, kdy dozníval romantický cíl podat svědectví o minulosti národa: paradigma národopisu vymezovala rolnická kultura, jednostranná orientace bádání na kulturní formy, považované za přežitek, studovaná kultura se stávala ideální sumou blíže neurčených „původních“ prvků různé geneze na bázi dělení hmotné a duchovní kultury; sběr a výklad materiálu směřoval od jednotlivostí k obecnému. Kromě výběru etnografických faktů navíc z národopisného paradigmatu přelomu 19. a 20. století neobstály interpretační postupy indukce, generalizace poznatků a objektivizace faktů; chyběl pohled „zdola“, chybělo napětí mezi ideálem a realitou doby. To se pokusila překonávat středoevropská etnografie současnosti v nových podmínkách druhé poloviny 20. století a k těmto snahám patří i interdisciplinární monografie jihomoravských vesnic, realizovaná na brněnské univerzitě.

Vztah k terénu a jisté umění terénního výzkumu, rozvíjené ve Václavíkově škole na tomto národopisném pracovišti (a vštěpované od prvního semestru dalším žákovským generacím), zůstávají podstatné. Příprava terénního výzkumu vycházela z praxe i teorie a zastupuje fázi sběru dat profesionálními etnografy včetně studentů oboru.³⁸ Za dobu mého studia jezdil s námi studenty na terénní výzkumy Václavíkův žák Václav Frolec, který měl tehdy jednak zkušenosti z jihomoravského a bulharského terénu, jednak teoretickou přípravu ze studijních pobytů na univerzitách v Sofii (1961–1962) a v Münsteru (1968–1969). Vycházel zejména z regionálních a tematických záměrů; studie k metodologii evropského výzkumu stavitelství³⁹ překračovala dobu⁴⁰ a souběžně vznikala pokus o celostní koncept výzkumu vesnice. Václav Frolec kritizoval opakované konvenční představy o lidové kultuře, překonané analýzami empirických dat, formuloval hypotézy k výzkumu vesnice jako malé lokální společnosti⁴¹ a některé z nich neztratily platnost na počátku 21. století.

■ ■ ■

38 KANDERT, Josef. Etnografické výzkumné techniky v českých zemích a důsledky jejich používání. *Lidé města*, 2005, roč. 7, č. 1, s. 42 (dále: KANDERT, J. *Etnografické výzkumné techniky*).

39 FROLEC, Václav. Směry a metody v evropském bádání o lidovém stavitelství a jejich aplikace na karpatskou problematiku. In *Lidové stavitelství v karpatské oblasti*. Bratislava: Veda, 1974, s. 9–21.

40 „Jednou z mála výjimek, které ‚potvrzují pravidlo‘, výjimkou daleko překračující dobové teoretické a metodologické výboje českých etnografů, byl Václav Frolec, který se snažil vnést do domácí etnografie alespoň evropské poměry (evropskou kvalitu).“ KANDERT, J. *Etnografické výzkumné techniky*, s. 44.

41 FROLEC, V. *Jihomoravská družstevní vesnice*, s. 22–28. K otázce exogenních a endogenních změn srov. SZYFER, Anna. Teoretické a metodologické aspekty přeměn v západních a severních krajích Polska. In FROLEC, Václav (ed.). *Současná vesnice. Teoretické, metodologické a kulturně politické problémy integrovaného společenskovo-étnického výzkumu*. Brno: Blok, 1978, s. 176–177.

Terénní výzkum současné vesnice obsahoval tyto části: orientační předvýzkum (výběr informátorů, rodin, skupin a stanovení tzv. reprezentativního vzorku); zúčastněné pozorování a dokumentace spontánních příležitostí; stacionární výzkum (s možností bydlení v obci); organizované besedy s místními experty a autoritami (iniciátoři kulturních akcí, starosta obce, představitelé družstva, stárek jako reprezentant svobodné mládeže, vedoucí cimbálové hudby a folklorního souboru, soukromí vinaři, vypravěči, zpěváci); organizované dotazníkové výzkumy v rodinách podle jednotné/společné metodiky;⁴² pro výzkumy hudebního vkusu byla užita metoda zvukového dotazníku. Archivní bádání probíhalo standardně a zahrnovalo dostupné (tj. světské) písemné a obrazové prameny (obecní, školní a spolkové kroniky, matriky, sčítací operáty, inventáře pozůstalostí, plány kulturně výchovné činnosti, programy organizovaných kulturních akcí, rukopisné zpěvníky, rodinné kroniky a fotografie).

Metodika národopisných výzkumů a vyhodnocení dat zaznamenává posun: zatímco starší přístupy byly založeny zejména na úsilí o sběr u nejstarších pamětníků a objektivizaci faktů, výzkumy současné jihomoravské vesnice zdůraznily význam metod subjektivní povahy, tj. kontext a pohled „zdola“, emickou perspektivu. Kulturní jevy sledovaly jako fenomény spojené s nositeli, zastoupeny byly všechny generace.⁴³ Kategorie věku, pohlaví a profese informátorů byly hledisky terénních záznamů i třídění a vyhodnocení dat. Metodologická otázka výkladu a míry zobecnění probíhala převážně na úrovni skupinové typizace (generační, socioprofesionální, rodinné, zájmové).⁴⁴ Částečně jí posloužily také individuální osudy a reflexe doby, zaznamenávané jako vzpomínková vyprávění na magnetofon, kompletní výpovědi zůstaly archivované v prepisech zvukových záznamů. Bohatý

...

42 Vzory dotazníků byly publikovány (FROLEC, V. a kol, *Horní Věstonice*, s. 565–597). Obsáhlý pramenný soubor vyplněných dotazníků všech uvedených úkolů etnografie současnosti brněnské katedry je archivován na Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

43 V obci Prušánky se pod Frolcovým vedením realizovaly nově také studentské výzkumy u generace školních dětí, z nichž vznikly ročníkové a diplomové práce, některé částečně publikované. Z této obce je zachován obsáhlý fond pramenů a dotazníkových šetření. Zamýšlená monografie Prušánek a obcí, sloučených v jednom zemědělském družstvu (s připravovaným názvem Domov pod lužním lesem), pro úmrtí Václava Frolce 14. 5. 1992 nebyla dokončena.

44 Srov. BOTIKOVÁ, Marta. Similarities Between Ethnological and Historical-anthropological Research in Slovak Ethnology of the Second half of the 20th Century. In BOTIKOVÁ, Marta, HERZÁNOVÁ, Ľubica (eds.). *Nové perspektívy v sociálnych vedách a historická antropológia*. Bratislava: Danubiaservis, s.r.o., 2003, s. 26.

materiál individuální povahy získávaly folkloristické výzkumy, které si zaslouží samostatnou pozornost. Podobné přístupy se prosazovaly ve více centrech národopisného výzkumu současnosti. Na národopisném kongresu v Bremen (1985) hodnotí Ingeborg Weber-Kellermann odklon od kánonu jako velký pozitivní obrat národopisu.⁴⁵ Folkloristicky vzdělaný badatel tak překvapen není: kontext a pohled „zdola“ používaly už dříve folkloristické výzkumy, podle Karla Fojtíka zpracovávali např. Rusové obraz života před revolucí a po ní prostřednictvím biografie typické rolnické nebo dělnické rodiny.⁴⁶

Změna národopisného paradigmatu české mezioborové monografie vesnice sedmdesátých let 20. století spočívala v několika aspektech: v případové studii v rámci interdisciplinárního projektu, zaměřeného na vybrané modelové typy soudobé vesnice; v úloze národopisu jako koordinátora mezioborového projektu s přímou účastí sociologie; v širším předmětu (produkce a recepce, spontánní a organizované formy kultury, jejich komunikace), ve „dvojí konstituci historických procesů“ a v jejich reflexi v kultuře a způsobu života (objektivní a subjektivní perspektiva), k níž posloužily kvalitativní a kvantitativní metody výzkumu a vyhodnocení dat.

Výsledky československých týmových výzkumů současnosti získaly domácí a některé zahraniční recenze v odborném tisku,⁴⁷ avšak jistá izolace těchto výsledků mohla pramenit jak z diskurzu, tak z češtiny jako jazyka vědy. Podobně také dobový ohlas německých prací národopisu současnosti ve střední Evropě byl podle názoru Güntera Wiegelmanna nevýrazný.⁴⁸ To koresponduje např. s publikací amerického antropologa Johna W. Cola, který se vyjadřuje k monografii vesnice v evropských studiích sedmdesátých let 20. století na základě textů v angličtině (cituje práci maďarského etnografa Tamáse Hofera) a nereflextuje Olsztyn, Marburg, Tübingen, Prahu, Brno a další centra evropského národopisu současnosti

■ ■ ■

45 WEBER-KELLERMANN, Ingeborg. *Kindheit als Kontext*. In KÖSTLIN, Konrad (ed.). *Kinderkultur. 25. Deutscher Volkskundekongress in Bremen vom 7. bis 12. October 1985*. Bremen: Bremer Landesmuseum für Kunst- und Kulturgeschichte, 1987, s. 41–42; DÜLMEN, R. *Historická antropologie*, s. 12–13; FROLCOVÁ, Věra. Z myšlenek Václava Frolce o perspektivách oboru. In *Vědecký odkaz Václava Frolce (1934–1992)*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1995, s. 63, 65–66.

46 SKALNÍKOVÁ, O., FOJTÍK, K. *Etnografie současnosti*, s. 260.

47 FROLCOVÁ, Věra. *Václav Frolec (1934–1992). Bibliografická příloha Národopisné revue č. 6*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1994, s. 10, 13.

48 WIEGELMANN, G. *Gemeindestudien*, s. 74.

z jazykových důvodů.⁴⁹ Těmto dílčím poznatkům k ohlasům etnografie současnosti zatím chybí více podkladů.

Kritický přístup k etnografii současnosti druhé poloviny 20. století je namístě. Z hlediska bádání a dobového diskurzu se ztotožňuji s názorem účastníka Frolcova výzkumu a člena týmu Lubomíra Nového, kterého politická nesvoboda tvrdě postihla zákazem veřejné činnosti na univerzitě. Podle Nového měl vědec v té době (v sedmdesátých letech 20. století) na vybranou: buď zvolí malé a neutrální téma a bude minimalizovat zájem „shora“, nebo najde odvahu a zvolí aktuální soudobé téma, které podle odborných hledisek považuje za důležité, ale s nímž může být automaticky zařazen do interpretačního schématu doby. Vztít na sebe takový úkol a pokusit se o dobrý profesionální výzkum kladlo nároky vědecké a osobnostní. Podle Nového v rámci schématu o pozitivěch rozvinutého socialismu vzniklo mnoho autentických terénních pramenů a kvalitní analýzy.⁵⁰ Názor nezůstal ojedinělý.⁵¹ Nové kritické přehodnocení přínosu tohoto směru, formovaného v období socialismu, může přinést dnešní pohled na představenou koncepci, na multi- či interdisciplinaritu,⁵² na kladení otázek nebo na téměř ojedinělý pokus o kvantitativní metodiku při etnografickém výzkumu v emické perspektivě. Samostatnou kapitolou je metodologický vývoj v oblasti folkloristických výzkumů současnosti.

...

49 COLE, John W. Anthropology comes part-way home: Community studies in Europe. *Annual Review of Anthropology*, 1977, roč. 6, s. 366. Srov. BURSZA, Józef. Społeczności lokalne od tradycyjnych do współczesnych. Zarys problematyki. In *Społeczności lokalne a ich przemiany*. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1980, s. 16–18.

50 NOVÝ, Lubomír. K sociologickým aspektům výzkumu přeměn jihomoravské vesnice. In DOROVSKÝ, Ivan, FROLCOVÁ, Věra, NEKUDA, Vladimír. *Vědecký odkaz Václava Frolce (1934–1992)*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Národopisná společnost při AV ČR v Praze, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 1995, s. 45–46 (dále: NOVÝ, L. *K sociologickým aspektům*).

51 MUSIL, Jiří. Ivo Možný – sedmdesátník. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2002, roč. 38, č. 5, s. 631–634.

52 Srov. NOVÝ, L. *K sociologickým aspektům*, s. 45–46. Příklady interdisciplinarit zastupují výzkumy hudebního vkusu metodou zvukového dotazníku a výzkum návštěvníků folklorních slavností (FROLEC, Václav, SIROVÁTKA, Tomáš. Sociologický výzkum „Strážnice 1980“. *Národopisné aktuality*, 1981, roč. 18, s. 93–105).

Perspektivy

Má národopis/etnologie současnosti na počátku nového tisíciletí předmět studia? Více než sto let se opakují názory, že lidová kultura zanikla nebo zaniká,⁵³ a na druhé straně zní teze, že lidovou kulturu nelze považovat za kategorii historicky uzavřenou.⁵⁴ Jednou z odpovědí na položenou otázku je monografie brněnského absolventa Juraje Podoby o stavebním vývoji a bydlení ve venkovském prostředí 20. století, která se originálním způsobem vyrovnává se staršími výsledky a s novými nároky etnografie současnosti.⁵⁵ Znalci terénu publikují dokumenty z oblasti mezičetnických kontaktů nebo živých tradic lidové kultury, spojených například s kalendářem svátků. Toto, na první pohled zastaralé pole národopisu na počátku třetího tisíciletí znovu evokuje staronové otázky metodologie etnografického výzkumu reliktní a novot, konzervativních a aktuálních intencí slavení svátků, kulturní tradice a změny, jejich reflexí. Po roce 1989 je nese nová vlna návratů některých tradic lidové kultury, spojených s křesťanským kalendářem. To je jedna z oblastí oborového a mezioborového studia, v níž může evropská etnologie zaujmout nezastupitelné postavení, protože má vypracované postupy pro bádání o dvojím kulturním proudu, neseném tisíciletým vývojem písemnictví, křesťanského kultu a kultury. Z brněnského odkazu etnografie současnosti k nim patří metodické inspirace pro takový koncept historické etnologie, který počítá se současným terénním dokumentem jako článkem historického vývoje. Jiný směr dnešní etnologie současnosti představuje slovenský projekt výzkumu svátku jako sociálního fenoménu.⁵⁶

Vedle metodologických a metodických inspirací přinesly počiny etnografie současnosti druhé poloviny 20. století podklady ke kritickým návratným výzku-

■■■

53 „Zatímco ještě počátkem našeho století [tj. 20. století – pozn. VF] mohli národopisci terénně zkoumat živou každodennost tradiční kultury, na sklonku století je takový výzkum možný jedině jako historické studium zaniklé sociokulturní struktury.“ (PETRÁŇOVÁ, L. *Nové historickoantropologické proudy*, s. 21.)

54 FROLEC, Václav. *Česká lidová kultura v historickém vývoji*. Praha: Ústav pro výzkum kultury, 1987, s. 60 (dále: FROLEC, V. *Česká lidová kultura*); VÁŘEKA, Josef. Národopis/etnografie/etnologie a antropologie. *Český lid*, 2005, roč. 92, č. 2, s. 187.

55 PODOBA, J. *Vývoj stavitelstva*.

56 POPELKOVÁ, Katarína a kolektiv. *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, 2014; recenze in *Ethnologia Europae Centralis*, 2015, č. 12, s. 229–231.

mům a podle Frolcova záměru i podklady pro periodizaci dějin lidové kultury, do níž dnes patří také uzavřené 20. století. V tomto náročném úmyslu, který směřuje mj. k řešení věčné otázky vztahu mikro- a makroanalýz a k perspektivám etnologie jako historické vědy, se nezávisle na sobě shodují Václav Frolec a Günter Wiegelmann⁵⁷ a každý přitom hledá jinou cestu.

Za pokusy o posun a rozvoj bádání našich učitelů na brněnské univerzitě na poli etnografie současnosti sedmdesátých a osmdesátých let 20. století stojí především tvořivá osobnost, schopná individuální práce, týmové spolupráce a vedení mezioborového projektu. Tyto výsledky mohou a nemusejí být v dějinách oboru reflektovány. Nezávisle na tom zůstává jejich nadčasovost v tom, že vyzývají ke spolupráci antropologických a etnologických směrů a poskytují historické etnologii a antropologii prameny vesnice a malého města druhé poloviny 20. století. Každé originální vědecké bádání v našich oborech začíná u kritické heuristiky a lidské tvořivosti.

♦ ♦ ♦

57 FROLEC, V. *Česká lidová kultura*. Kapitola Periodizace české lidové kultury, s. 19n; srov. WIEGELMANN, Günter. *Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie. Diskussionen um Regeln und Modelle*. Münster: Lit, 1991, Kapitola Die Aufgabe, Volkskultur zu periodisieren, s. 219 an.

Paradoxy vědeckého projektování v etnologii

Alexandra Navrátilová

Na řadu prací a diskusí k dějinám našeho oboru z posledních let navazuje výzkumný projekt Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989. Uvedené období, charakterizované dvěma vnitřně diverzifikovanými póly (plán–svoboda), má několik rovin interpretace, které se prolínají a z různých perspektiv mohou jak naznačovat, tak i zastírat závažnost otázky, v jaké míře byla existence státního plánu „svěrací kazajkou“ badatelské svobody. Problém není jen v pojmech, ale v paradoxně pojaté povaze vyhrocených polarit. Proto bych si chtěla povšimnout vybraných aspektů četných souvislostí pojetí státního plánu jako formy „dohledu“ státu a jeho reálného vlivu na svobodu/nesvobodu bádání, a to na základě osobní zkušenosti etnografa ze značné části této doby.

Státní plán

Při současném, převážně negativním vnímání pojmu „státní plán“, ve vztahu k celému období spojeném nejčastěji se sociálním inženýrstvím a direktivním řízením z politického centra, je snadné si představit, že takto předjímaná úloha plánu v práci etnografických pracovišť by se mohla ubírat v zjednodušeném schématu. Vyjdeme-li z tohoto poněkud vágního pojetí státního plánu ve smyslu direktivy, pak měl platnost především pro stranicko-státní schvalovací mechanismus, zabezpečení systémové a řídicí činnosti pracovišť ve financování a kontrole, ve stanovení počtu vědeckých a dokumentačních pracovníků, způsobů prezentace výzkumných výsledků včetně prostředků na publikační činnost, žádoucí zahraniční aktivity atd.

Podstatná pro badatelskou práci byla subjektivní stránka procesu plánování, tj. mimo jiné zejména odpovědnost konkrétních vedoucích, váha jejich osobního kreditu a autority, postavení stranické organizace, sociální soudržnost a atmosféra pracovišť. Domyslíme-li tyto reálné konsekvence, ve vztahu k badatelské svobodě není ani tak podstatné sledovat znění plánů, ale spíše proces, prostředí a výsledky realizace badatelské práce. Sdělnou hodnotu mělo v tomto kontextu např. každoroční hodnocení práce jednotlivých oddělení Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, které poskytovalo věcný přehled o skutečně realizovaných výstupech. Vypovídalo (vedle očekávaných formulací), jakou formou se v obecném rámci státního plánu splétalo povětšinou kompromisní zaměření vědeckovýzkumné práce jednotlivců se zachováním odborné kontinuity a jaká byla míra tolerance k bádání vykonávaném mimo oficiální proud. Brněnské pracoviště ÚEF ČSAV může být v tomto směru dokladem diferencovaného přístupu ke všeobecně vyhlášeným programům pro sedmdesátá a osmdesátá léta. Roli v tom jistě sehrávala skutečnost, že v něm od samého počátku (a později i v jeho čele) působil Karel Fojtík, osobnost na jedné straně se silným režimně politickým kreditem, na druhé straně odborně fundovaná, s empatickým stylem řízení. Na škodu efektivnosti práce pobočky měl i přílišný respekt k stranickému složení a stabilitě pracoviště, obecně vedoucí k toleranci slabších odborných výkonů některých jednotlivců i k jejich malé ochotě ke zvyšování kvalifikace.

Výhody státem zabezpečované péče o kulturní dědictví byly v počátcích druhé poloviny čtyřicátých let spatřovány v provázanosti programu prvorepublikového národopisného hnutí a odborného bádání, orientovaného na zachycení mizejících tradičních i současných projevů lidové kultury. Systémové řešení státním plánem mělo vést k překonání prvorepublikové, z valné části nepřilíš štědré státní, dobrovolné a milodarové podpory odborných aktivit na vysokých školách, v muzeích i národopisných společnostech a nahradit je cíleným, institucionálně garantovaným výzkumným plánem. Optimistické předpoklady aktérů národopisných diskusí po roce 1945 následně znehodnotila dobově odstupňovaná „kádrová“ tvrdost, ideologická jednorozměrnost interpretací, zavedení cenzury, vnitřní autocenzury a další metody regulace vědeckovýzkumné práce, často retardující dynamiku vývoje oboru.

Mimo výzkumné úkoly, řešené v rámci SPZV (státních plánů základního výzkumu) existovala nepreferovaná témata, jejichž realizaci umožňovaly různé odborné stálé i dočasné komise. Přední místo mezi nimi měla Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně založená v roce 1959. Byla nosným organizačním základem, sdružujícím etnografy a folkloristy ze zemí socialistického bloku (mimo NDR) a Jugoslávie. Poskytovala prostor pro úzkou sou-

činnost pracovníků různých akademických, vědecko-výzkumných a univerzitních institucí, muzejníků ad. V rámci této komise se řešila témata, jejichž studium bylo na počátku sedmdesátých let omezeno, např. problematika zbojnického folkloru ve vztahu ke slovenskému a polskému karpatskému území. Způsob formování, organizace a charakter práce této komise i její limity závisely především na jednotlivých osobnostech, účast na nich byla financována institucemi a ústavu. Svěbytnou platformou národopisné obce v sedmdesátých a osmdesátých letech byla sympozia s mezinárodní účastí, pořádaná v Ústavu pro lidové umění ve Strážnici, ale také různé semináře, soutěže i další aktivity. Vytvářely prostor pro dlouhodobé setkávání a spolupráci odborníků z různých institucí, kteří pracovali společně na publikačních výstupech, na řešení metodologických a terminologických problémů. Karpatské komise a strážnických setkání se větším podílem účastnili etnografové a folkloristé z Moravy a Slovenska a jejich přínos patří k dosud nedostatečně zhodnoceným stránkám dějin etnografie.

Badatelská svoboda

K badatelské svobodě poznamenejme, že nemá samozřejmý kontext. Odkazuje rovněž k různým kontextuálním významům, které je třeba v projektu dešifrovat. Alespoň naznačím, že pokud je spojena s respektovaným právem na autonomní zkoumání v konkurenčním prostředí myšlenek a vizí, s veřejnou, mocensky neokřikovanou interpretací názorů, pak se s ní z merita věci nemůžeme v rámci totalitně organizovaného společenského systému setkat. Studium „nik svobody“ by tak vyžadovalo preciznější vymezení než proponované bádání, podle „vzdálenosti“ od státního dohledu, pokud se nechceme pohybovat v rovině banální skutečnosti, že v tichu pracoven, v intimní sféře osobního hledání, tápání a pochybností, které patří k základní výbavě badatele, se lze cítit svobodnými. Existuje přirozeně rovina postulátu badatelské svobody, jak je obsažena ve statutu Akademie věd, ale i situace prožitku svobody při demokratické volbě tematických záměrů pracovníků Etnologického ústavu po roce 1990, z nichž valná část zůstala na papíře pro „výrazně omezené finance“¹ nebo pro jiné limity. Stručně řečeno, pojetí nik jako

...

1 UHEREK, Zdeněk. Léta devadesátá a současnost. In TYLLNER, Lubomír, SUCHOMELOVÁ, Marcela, THOŘOVÁ, Věra (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 82.

center kreativity je spojeno s mnoha rozcestníky tohoto pojmu, odkazujícími na škálu postojů, vymezovaných pozitivní deviací.

Zájem zhodnotit a rekognoskovat odborný i morální přínos politicky perzekvovaných etnografů a folkloristů, kteří byli na vrcholu sil přinucení z ideologických důvodů opustit pracoviště, se neomezuje jen okruhem Akademie věd. Týká se i odborných pracovníků muzeí a dalších institucí. Někteří z nich setrvali na svých místech bez možnosti dalšího odborného růstu, jiní byli nuceni pracovat zcela mimo obor. Jsou mezi nimi i ti, kteří publikovali pod cizím jménem nebo jejichž jména se musela vynechat z autorských scénářů výstav. Na Moravě k nim patřili např. Karel Pavlišťík a Josef Jančář, kteří si i přesto uchovali zájem o odbornou práci, neoficiální cestou napomáhali při řešení některých projektů, podíleli se nezanedbatelným přínosem na folklorní souborové činnosti. Jsou i případy, kdy „odejít“ pracovníci působili po určitou dobu v jim blízkých institucích (Jaromír Jech a Oldřich Sirovátka v Ústavu pro českou literaturu ČSAV), aby se po čase, v nových poměrech, vrátili na své pracoviště. Jde o tak široce pojatý koncept, že je zřejmě nemyslitelný bez podílu dalších institucí.

Dva případy direktivních zásahů do profilace bádání

Nemohu nezmínit kontroverzní pětiletý projekt Etnografie Slovanů, koncipovaný jako několikaskvazkové dílo o jednotlivých slovanských národech.² Jeho zpracováním byla v rámci Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV pověřena brněnská pobočka. Projekt byl iniciovaný a koordinovaný sovětskými etnografy a měl, jak se ukázalo později, pomíjivou politickou životnost. Vynaložilo se na něj značné úsilí, byly utlumeny i některé rozdělané práce. Nebyla však doceněna předválečná historie nezájmu sovětské politiky o studium Slovanů (hledisko internacionalismu, etnicky rozrůzněná země s obavou o preferování jedné národnosti aj.), který zpětně vyplynul na povrch při ukončování prací. Pracovní setkávání na sympozích byla poznamenána nekompatibilitostí tematických priorit lidové kultury zapojených zemí i setrvalostí předsudků a rozporů sousedících států (Balkán). Práce na syntéze se rozplývaly ve sporech o regionální identitu jevů a odlišnou rozvinu-

...

2 Jen pro srovnání – na fundovaném, etnolingvisticky pojatém díle o svatbě u Slovanů, vydaném v roce 2012, pracoval graduovaný autor bezmála 15 let. Viz GURA, Alexandr Viktorovič. *Brak i svadba v slavjanskoj kulture: semantika i symbolika*. Moskva: Izdatelstvo Indrik, 2012.

tost bádání, o pojetí autenticity a územního rozlišení různých jevů lidové kultury a mnoha dalších. Pozice české etnografie nebyla nijak silná – chyběly srovnávací práce z některých oblastí lidové kultury, kartografické výzkumy, etnolingvistické studie. Pracovníci pak v subjektivní rovině vnímali donucovací prvek v řízení, který je po určitou dobu zbavil možnosti kontinuálně pokračovat v započatých výzkumech.³ Připomínám tuto zkušenost i proto, že by měla vést k obezřetnosti při promýšlení záměru zkoumat otázky vývoje etnologie ve střední Evropě v letech 1945–1989.

Do práce brněnské pobočky direktivně zasáhlo zřízení Ústavu slavistiky v roce 1988.⁴ Vznikl přes nesouhlasná stanoviska vedoucích brněnských poboček společenskovědních ústavů z iniciativy stranických a státních orgánů, vedených pragmatickou snahou mít možnost zasahovat do personálních, ekonomických a koncepčních záměrů pracovišť. Nově ustavené oddělení etnografie a folkloristiky sestavilo koncepci svého odborného zaměření takovým způsobem, aby pracovníci mohli pokračovat v započatých tématech a výzkumech a aby nedošlo k přerušení spolupráce s pražským ústavem.⁵ Přes krátké trvání (ústav byl zrušen k 1. lednu 1990) měl i svá pozitiva, zlepšila se situace v ediční činnosti a posílila se samostatnost v pořádání některých akcí, jako byl např. etnomuzikologický seminář v Havířově v roce 1988. Lze důvodně předpokládat, že i kdyby nedošlo ke zrušení ústavu, nebyl by v podobě oddělení etnografie a folkloristiky a vzhledem k nesourodemému oborovému složení ústavu badatelsky životaschopný. I tak mohou vypadat konce deformací politickým řízením.

Jedna osobní cesta

Při sledování imanentního vývoje oboru ve vymezeném mezidobí patří Karel Fojtík k výrazným osobnostem nejen brněnského pracoviště. Podle mého názoru si zaslouží věcnou pozornost v diskusích o vývoji etnografie jako svébytného oboru

■ ■ ■

3 Ještě na počátku osmdesátých let doznívaly (bezúspěšně) snahy o přepracování a rozšíření rozpracovaného rukopisu a K. Fojtík byl spolu s etnografkou E. Horváthovou z Bratislavy pověřen redakcí části o západních Slovanech.

4 Upozorňuji, že v encyklopedii lidové kultury sv. 2. je pod heslem Karel Fojtík na s. 53 mylně uveden název Slovanský ústav a jeho vedení Fojtíkem, který byl v té době již na odpočinku.

5 Více k tomuto viz NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. K orientaci slavistického zaměření etnografie a folkloristiky (Ústav slavistiky v Brně). *Slovenský národopis*, 1990, roč. 38, č. 3, s. 415–420.

s vlastní vnitřní dynamikou. Chci ve stručnosti glosovat jeho přístupy, které ve své době obohacovaly předmět a metody etnografického bádání. Jako asistent brněnského etnografického semináře Antonína Václavíka znal jeho způsob studia jevů, ale z kritického vztahu k tradičním obrazům vesnického života a z osobní znalosti vesnického prostředí se svou celoživotní prací soustředil na historicko-etnografické studium jeho sociální skladby a sociálních institucí společenského a rodinného života. Od propagandistického pojetí „kulacké kultury“ se propracovává k rozpoznání místa selské vrstvy v tradiční lidové kultuře a spatřuje v ní profilujícího činitele uchovávání tradic vesnického společenství. Jeho studie z druhé poloviny padesátých a počátku šedesátých let věnované zkoumání sociální skladby vesnických i městských obyvatel 16.–20. století přesáhly v té době pojetí respektovaných německých studií. Kriticky se vymezoval k národopisným sběrům, pokud nebyly spojovány s pracovními, životními, sociálněprávními a dalšími podmínkami a sociálně, třídně a etnicky diferencovaným kontextem. Těmito přístupy usměrňoval výsledky výzkumů svých spolupracovníků, někdy i k jejich nelibosti.

Od sklonku šedesátých let uplatňuje archivní pramenné studium, historické, demografické a sociologické přístupy jako integrální součást etnografického studia a dokládá vliv starších složek způsobu života a společenské skladby na životnost tradice. „*Nelze pochopit neuvěřitelnou životnost některých souborů tradičních jevů bez poznání jejich relevance pro každého člena tradičního společenství ve starším období, bez jejich významu jako prostředku zabezpečení nejzákladnějších jistot v daných podmínkách (vesnice, městečka), a to v ohledu osobním, majetkovém, právním.*“⁶ V mnohém jeho přístupy nekonvenovaly ideologii státních plánů. Studium dělnictva prosazoval do politického úkolu pracoviště s přístupem, že jde především o neprobádaný fenomén nositelů specifických projevů sociální soudržnosti a tradice. Monografie o kultuře a způsobu života obyvatel kamenouhelného revíru Rosicko-Oslavansko, vydaná v roce 1961 s výrazným podílem O. Sirovátky, nebyla v prvé řadě o pokrokových tradicích lidu, jak znělo zadání státního plánu,⁷ ale průkopnickou, pečlivou, sociologicky pojatou etnografickou a folkloristickou sondou, podloženou osmiletým terénním a pramenným výzkumem.

6 NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Sedmdesátiny Doc. Dr. Karla Fojtíka, CSc. *Národopisné aktuality*, 1988, roč. 25, č. 2, s. 94.

7 Podobné dlouhodobé výzkumy byly řešeny i na pražském pracovišti v severočeském hnědouhelném revíru a v zátopových oblastech vodních staveb.

Fojtíkův odborný rozhled a přístupy se zúročily v kapitole Společenský a rodinný život v syntéze Lidová kultura z roku 1968 (přípravné práce na ní začaly již v roce 1958).⁸ I když mnohé vědomě opomíjené problémy a témata určitě nezdobí početnou redakční radu, její přínos pro další období je nepominutelný. V části zpracované Fojtíkem se stačí trpělivě prokousat jeho dlouhými a složitými souvětími, abychom rozpoznali obrysy nového pojetí, překonávající rané stadium jeho prací, které by mohlo i po padesáti letech obohatit mnohou současnou sociálně-antropologickou práci. Neškodilo by, kdyby si autoři kritizující metodologickou stagnaci a národopisný konzervatismus našeho oboru povšimli teoretických zobečnění v dalších jeho pracích, zkoumajících např. roli příbuzenství, rodinných, sousedských a sociálních vztahů v městském a vesnickém prostředí, problémy determinace a autonomie jednotlivých oblastí obřadní kultury a jiné otázky. Teoreticko-metodologické základy národopisu v urbánním prostředí zpracoval spolu s O. Skalníkovou v publikaci K teorii etnografie současnosti (1971),⁹ která ještě dlouhá léta poté nebyla překonána.

Jako externí pedagog na katedře etnografie a folkloristiky UJEP v polovině šedesátých let Fojtík přednášel studentům západoevropské antropologické a sociologické teorie, importované ze studijního pobytu ve Spolkové republice Německo a čerpané ze zahraničních autorů, jejichž práce si sám obstarával, široce excerpoval a excerpta velkoryse sdílel se svými spolupracovníky. Nebyl příznivcem sociálně-antropologických konstrukcí a asi by se lehce usmíval nad modelováním, opírajícím se – zjednoduším-li – o kvalitativní výzkum pěti či více přátel či známých k doložení pracovní hypotéz. I když znal relevantní literaturu, nerouboval tvrzení získaná z okruhu vzdálených kultur či z odlišně formovaných prostředí na interpretaci jevů české kultury; svůj výklad opíral o materiály doložené v pramenech a terénních nálezech.

Když se Fojtík v roce 1973 ujímá řízení brněnské pobočky, nelze v jeho vedení zcela pominout vliv Robkova programu přestavby pražského pracoviště, na rozdíl od něj však neeliminuje výzkumy a katalogizační práce slovesných a hudebních folkloristů, i když je nucen je z finančních důvodů omezit. Jeho vztah ke

♦ ♦ ♦

8 *Lidová kultura. Československá vlastivěda*. Díl III. Připravila Socialistická akademie ve spolupráci s Československou akademií věd. Praha: Orbis, 1968.

9 SKALNÍKOVÁ, Olga, FOJTÍK, Karel. K teorii etnografie současnosti. *Rozpravy ČSAV*. Řada společenských věd 1971, roč. 81, sešit 6. Praha: Academia. Nakladatelství ČSAV, 1971.

státním plánům se vyznačoval porozuměním odborné profilaci pracovníků, téma jejich bádání dokázal skloubit s široce formulovaným zněním stanovených úkolů a v případech, kdy se mýjela zadání, umožňoval pokračovat v rozpracovaných programech v rámci kooperací s dalšími pracovišti. Nejde mi o Fojtíkův medailon, ale o podnět k oživení zájmu o jeho přínos, který pokládám za nepominutelný.

Své poznámky chci uzavřít úvahou, že badatelská svoboda v užším smyslu svého významu není ani stav, ani abstrakce, spíše trvalá výzva k překonávání také novodobých skrytých i zjevných determinací, které devalvují hodnotu odborné práce preferováním kvantity nad kvalitou, podporující honbu za co největším počtem titulů, povrchnost a uspěchanost na úkor časově a odborně náročné heuristické, historické a jiné analytické práce. Oddávám se naději, že tato honba neuemoří záměry skutečně důkladného poznání dějin našeho oboru.

IV. NÁRODNÍ A MEZINÁRODNÍ PROJEKTY A KONTAKTY

Etnokartografie ve 20. století: Od národních atlasů k atlasu evropskému a zpět¹

Jiří Woitsch

Etnokartografická metoda bezesporu patřila k nejrozšířenějším a nejproduktivnějším badatelským přístupům, které byly v etnologii kdy aplikovány. Etnokartografie a zpracovávání etnografických atlasů představovaly ve 30.–80. letech 20. století úhelný kámen řady národních etnologických badatelských škol, ale setkáváme se s nimi i ve státech, kterým nebyla kulturně-historicky orientovaná evropská etnologie jako svébytný badatelský a interpretační diskurz zcela vlastní: ve Francii, Velké Británii či někdejší Sovětskému svazu. Jako jeden z mála metodických postupů byla etnokartografie masově aplikována bez ohledu na politicko-ideologické rozštěpení světa na dva antagonistické mocenské bloky a byly to právě komparativně zacílené etnokartografické výzkumy, v nejsmělejších představách směřující až k vypracování etnologického atlasu Evropy, které od konce padesátých let 20. století propojily etnology na obou stranách „železné opony“. Etnokartografie jako celoevropsky pojímaná komparativní specializace byla též jedním z hybatelů transformace původně národně a etnocentricky zaměřených etnologických směrů výzkumu (národopis, Folklivsforskning, Volkskunde) v tzv. evropskou etnologii, s čímž souvisely i zásadní teoretické změny v těchto oborech, resp. oboru.

...

1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

Nastíněný obraz etnokartografie jako mimořádně progresivního a evropsky integrativního badatelského směru je však nutně nepřesný. Etnokartografie se nevyvíjela ve všech částech Evropy se stejnou dynamikou, někde nevznikla vůbec a i v přístupech ke studovanému materiálu (tematickým zaměřením a způsoby sběru dat počínaje a interpretací a způsoby prezentace map konče) se mnohdy značně různila. Odlišné byly postoje i cíle jednotlivých badatelů a jejich skupin, někdy se dostávajících do ostrých vědeckých a osobních (zejména generačních) konfliktů. Na osudech etnokartografie se proto dají skvěle dokumentovat dějiny národopisu a evropské etnologie jako takové, a to prakticky od jejich počátků až do současnosti, kdy geograficky orientované přístupy, včetně „klasické“ etnokartografie, zažívají pozoruhodný revival. Proces tvorby etnografických atlasů a s tím spojené vytváření mezinárodních badatelských sítí ukazuje na (ne)spolupráci různých etnologických vědeckých škol, jejich teoreticko-metodologické odlišnosti i rozdílné ambice v národních i mezinárodních měřítcích. Zdánlivě jednotlivý etnokartografický diskurz a jeho „produkty“ v podobě etnografických atlasů se tak jeví být ideálním materiálem pro analýzu rozmanitosti přístupů, se kterými se v dějinách etnologie v evropském prostoru setkáváme.

Cílem této kapitoly je začlenit dějiny české, resp. československé etnokartografie do evropských kontextů a poukázat na jevy, kterými se v této národopisné specializaci projevoval obecný vývoj etnologie. Příspěvek staví na předpokladu, že kromě vnitřní dynamiky vývoje oboru v Čechách a na Moravě (dané teoreticko-metodologicky, personálně atd. a od padesátých let 20. století i radikálními limity ideologickými projevujícími se v plánování vědy) byla naše etnokartografie více či méně ovlivňována i vývojem celoevropským. Zároveň se v textu pokusím stručně nastínit zásadní rozdíly mezi směřováním etnokartografie v Čechách a na Slovensku, které můžeme pozorovat nejpozději od druhé poloviny šedesátých let 20. století, jež hluboce poznamenala stav oboru v těchto státech i následujících desetiletích. Východiskem pro předestřenou analýzu jsou jednak četné práce, které byly dějinám etnologie i etnokartografie věnovány především v tzv. západní Evropě,² naše i zahraniční výsledky etnokartografického bádání (zejména publikované

■ ■ ■

- 2 Tyto práce jsou dále průběžně citovány. Jednoznačně největší pozornost byla prozatím věnována po stránce institucionální, personální, odborné, kulturní i ideologické německé etnokartografii. Srov. GANSOHR-MEINEL, Heidi. *„Fragen an das Volk“ Der Atlas der deutschen Volkskunde 1928–1945. Ein Beitrag zur Geschichte einer Institution.* Würzburg: Königshausen & Neumann, 1993; SIMON, Michael. Der Atlas der Deutschen Volkskunde – Kapitel oder Kapital des Faches?. In SCHMITT,

etnografické atlasy, dílčí etnokartografické studie i teoreticky zaměřené texty),³ jednak archivní materiály dokumentující výzkumnou a organizační činnost Ústavu pro etnografi a folkloristiku (dále ÚEF) ČSAV (jako pracoviště, které v ČSSR, resp. ČSR na oficiální úrovni přípravu etnografického atlasu řídilo) a v neposlední řadě prameny uložené v nezpracované pozůstalosti Jaroslava Kramářka. Tento badatel byl zejména v šedesátých letech sice nikoliv jediným, ale na poli etnokartografie asi nejintenzivněji mezinárodně „zasítovaným“ československým vědcem. Prostřednictvím jeho činnosti lze alespoň částečně zmapovat, jakým způsobem byl tehdejší evropský etnokartografický kvas zprostředkováván do Československa a vice versa a jak byly aktivity cílené ke vzniku československého (českého, slovenského) etnografického atlasu prezentovány v zahraničí.

19. století: Kořeny

Etnokartografii, tak jak ji známe z pozdějších desetiletí, lze považovat za průsečík kulturně-historických a historicko-srovnávacích metodických přístupů na teoretické rovině silně ovlivněných evolucionismem, difusionismem a migracionistickými teoriemi 19. a počátku 20. století, v pozdější fázi pak přístupy funkčně-strukturálními. V obecné epistemologické rovině byla a je etnokartografie postavena na předpokladu (který je výzkumem více či méně úspěšně potvrzován) historicky proměnlivého vztahu mezi lidovou kulturou, resp. jejími jednotlivými prvky včetně jejich vzájemných vztahů, přírodním prostředím, klimatem atd. Počátky etnokartografického výzkumu jsou jednoznačně spojeny s tzv. jazykovým zeměpisem, který se rozvíjel zejména v Německu a Francii od druhé poloviny 19. století, avšak navazoval např. na starší pokusy Johanna Schmellera o kartografické zachycení bavorských dialektů.⁴ Lingvistické přístupy později silně ovlivnily

■■■

Christoph (ed.). *Völkenskundliche Grossprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Münster: Waxmann Verlag, 2005, s. 51–62; GROSCHWITZ, Helmut. Rewriting „Atlas der deutschen Volkskunde“ postkolonial. In HOFFMANN, Beatrix, MAYER, Steffen (eds.). *Objekt, Bild und Performance. Repräsentationen ethnographischen Wissens*. Berlin: Panama Verlag, 2015, s. 29–40. Komplexní moderní a poněkud skeptické pojednání podává SCHIPPERS Thomas K. La cartographie, serpent de mer de l'ethnologie européenne. *Ethnologie française*, 2004, roč. 34, č. 4, s. 627–637.

- 3 Cílem této spíše obecně a souhrnně pojaté kapitoly není rozebírat proces vzniku desítek jednotlivých národních atlasů. Pro podrobnosti o alespoň některých z nich srov. kapitolu M. Ramšak na s. 278–298.
- 4 SCHMELLER, Johann. *Die Mundarten Bayerns*. München: Karl Thienemann, 1821. Srov. mapovou přílohu této práce.

např. i Ratzelovu antropogeografickou školu a k jejich protnutí s národopisu nejbližším oborem – folkloristikou došlo v ucelené podobě v rámci tzv. finské školy.⁵ Nejsilnější metodickou inspirací a ve své propracovanosti a komplexitě mnohdy nedostižným vzorem se pro etnokartografii stala ale zejména konkrétní lingvisticko-geografická díla německá, francouzská a švýcarsko-italská, přičemž zejména posledně jmenovaný atlas sestavený pomocí extrémně detailních dotazníků silně ovlivnil i mechanismy sběru dat národopisci.⁶

V citovaných jazykových atlasech byly kromě otázek čistě jazykových nezřídka zmapovány i jevy a procesy kulturně-historické, včetně řady fenoménů jednoznačně spadajících do sféry folkloru a lidové kultury, včetně hmotné. Koneckonců i celá řada moderních jazykových atlasů, včetně toho českého,⁷ prostřednictvím detekce určitého pojmenování (např. nástroje) zároveň nepřímou zachycuje i geografickou distribuci příslušného artefaktu v různě definovaném časovém horizontu. K přímé, metodicky nijak nemodifikované aplikaci jazykového zeměpisu nezřídka přistupovali i sestavovatelé prvních etnografických atlasů, případně byl tento přístup používán při výzkumu nativních terminologických hranic.⁸ K důsledné analýze prostorových vztahů kulturních a sociálních jevů se nejpozději na konci

...

- 5 K těmto otázkám podrobněji WOITSCH, Jiří. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska: stav a perspektivy výzkumu. *Český lid*, 2012, roč. 99, č. 1, s. 67–83. Některé níže uvedené formulace z této studie vycházejí. Z Ratzelových prací využívaných i etnokartografy srov. zejm. RATZEL, Friedrich. Über die geographische Methode in der Ethnologie. *Geographische Zeitschrift*, 1897, roč. 3, č. 5, s. 268–278 a TÝŽ. *Anthropogeographie I-II*. Stuttgart: Engelhorn, 1912.
- 6 Sprachatlas des Deutschen Reichs začal sestavovat Georg Wenker v roce 1876 nejprve na regionální, posléze na celoněmecké úrovni. Srov. WREDE, Ferdinand, MITZKA, Walther MARTIN, Bernhard (eds.). *Deutscher Sprachatlas auf Grund des Sprachatlas des Deutschen Reiches von Georg Wenker. Begonnen von Ferdinand Wrede, fortgesetzt von Walther Mitzka und Bernhard Martin*. Marburg: N.G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, 1927–1956. Dále srov. GILLÉRON, Jules, ÉDMONT, Édmond. *Atlas linguistique de la France I–IX*. Paris: Champion, 1902–1910 a JUD, Jakob, JABERG, Karl. *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz I–VIII*. Zofingen und Bern: Ringier, 1928–1960.
- 7 BALHAR, Jan a kol. *Český jazykový atlas 1–6*. Praha: Academia, 1992–2011. Atlas byl sestavován pomocí dotazníků vyplňovaných profesionály v síti přesně určených výzkumných lokalit.
- 8 A to i v české etnokartografii zejména při výzkumu názvoslovných hranic v lidovém stavitelství. Srov. PRAŽÁK, Vilém. K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franskému domu. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 5, s. 267–275; Etnologický ústav AV ČR, fond Vilém Pražák, sign. III Bd, i. č. 94, k. 5; Tamtéž sign. III Bj, i. č. 244, k. 22. Pražákovy výzkumy etymologických hranic později rozšiřoval i Josef Vařeka. Srov. např. VAŘEKA Josef. Lidový dům na Příbramsku. Názvoslovná hranice termínů „sín–dům“ užívaných pro vstupní prostor obydlí. *Vlastivědný sborník Podbrdsku*, 1978, roč. 13, č. 1, s. 87–91.

19. století obrátili i ekonomové, resp. národohospodáři a o něco později v podobě studia a vymezování tzv. kulturních areálů i někteří kulturní antropologové. Zcela samostatnou a mimořádně významnou kapitolu pak samozřejmě sehrává studium geografické, které bylo na výzkum korelací mezi prostorem a lidskými společenstvími zaměřeno ze samotné podstaty. Pokroky v geografických teoriích a metodách, zdá se, nicméně etnografie recipovala spíše zprostředkovaně prostřednictvím zmíněných lingvisticko-geografických prací.

Jak vidíme, evropská etnokartografie mohla na počátku 20. století čerpat z bohatých inspiračních zdrojů, jejichž primárním cílem ovšem nebylo studium (lhostejno jak vymezené) tzv. lidové kultury. Za symbolického zakladatele etnokartografie tak bývá často pokládán až Wilhelm Pessler, který v roce 1906 publikoval mapy rozšíření saského halového domu.⁹ I v prostředí německém měl ovšem Pessler při studiu geografické typologie lidového domu četné předchůdce.¹⁰ Ani Pessler, ani žádný z jeho současníků ještě v této chvíli nedospěli k formulaci obecných východisek a metodologických principů kartografického studia tzv. tradiční kultury. K tomu začalo docházet až od dvacátých let 20. století v některých zemích střední a severní Evropy, všude pod vlivem zmíněných jazykových atlasů a kulturně-historických teorií, v případě Německa bohužel někdy kontaminovaných (i u Pesslera, který se promýšlení obecných zásad etnokartografie od poměrů regionálních k celoevropským věnoval po celou svoji odbornou dráhu) dobově podmíněným nacionalismem.¹¹ Více či méně nezávisle na sobě se centry atlasové práce stalo Polsko, Německo, Švýcarsko a Skandinávie, konkrétními výzkumy i extrémně podstatnými teoretickými podněty do debaty přispěli

■■■

- 9 PESSLER, Wilhelm. *Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung*. Braunschweig: Vieweg, 1906.
- 10 MEITZEN, August. *Das deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen*. Berlin: b. n., 1882; HENNING, Rudolf. *Das deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1882.
- 11 Viz PESSLER, Wilhelm. *Deutsche Volkstumsgeographie*. Braunschweig: Georg Westermann, 1931; TÝŽ. *Der niedersächsische Kulturkreis*. Hannover: Niedersächsische Verlagsgesellschaft, 1925; TÝŽ. Die geographische Methode in der Volkskunde. *Anthropos*, 1932, roč. 27, č. 5–6, s. 707–742; TÝŽ. Die geographische Methode in der Volkskunde Europas. In *Travaux du premier Congrès international de Folklore (Paris 1937)*. Tours: Arrault et Cie, 1938, s. 267–271; TÝŽ. *Volkstumsgeographie als Allgemeingut*. Hannover: Niedersächsisches Volkstummuseum, 1938. K širším kontextům viz JACOBET, Wolfgang, LIXFELD, Hannjost, BOCKHORN, Olaf (eds.). *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der Volkskunde in Deutschland und Österreich in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1994.

i badatelé z dalších zemí¹² a definitivně došlo k ustavení zcela nového a komplexního výzkumného paradigmatu, které mělo mimořádný potenciál vymanit konzervativně pojmávaný národopis resp. etnografi z národních romantizujících kontextů směrem ke komparativnímu studiu předindustriální kultury a společnosti na evropském kontinentu.

Dvacátá až čtyřicátá léta 20. století: Ustavení paradigmatu

V Německu a Polsku se práce na komplexně pojatém etnografickém atlase shodně rozběhly v letech 1924–1926, a to způsoby, které reprezentovaly dva základní přístupy ke sběru materiálu i konceptualizaci celého atlasu. Wilhelm Pessler, Heinrich Harmjanž, Erich Röhr a další spolupracovníci koncipovali Německý národopisný atlas (dále ADV)¹³ na tzv. etnickém principu etnokartografické práce. Předmětem výzkumu tudíž byla tradiční kultura těch skupin obyvatelstva Německa a řady dalších států střední, východní a jižní Evropy, které byly v etnickém a politickém slova smyslu považovány za Němce. Sběr dat byl prováděn pomocí dotazníku¹⁴ obsahujícího více jak 200 otázek, jež byl postupně rozeslán tisícům dobrovolných regionálních spolupracovníků (zejména učitelů a úředníků), což ovšem nepostačilo k rovnoměrnému pokrytí výzkumného teritoria. ADV byl dokončen a publikován v letech 1937–1939, avšak přes řadu metodických prvenství je zatížen i množstvím nedostatků, z nichž zjevná etnizace, nacionalizace až nacifikace tématu je jen jedním z mnoha.

V tehdejší Československé republice zahrnul výzkum týkající se zejména nejarchaičtějších forem vesnické selské hmotné kultury a folkloru (považovaných za „ryzí“ kulturní hodnoty německého národa) i německé jazykové oblasti v pohraničí a řadu německých jazykových ostrovů, kam byly zasílány dotazníky v letech 1929–1935. Pro tehdejší jazykově české bádání se německý atlas stal první výraz-

...

12 Etnokartografie se pod silným německým vlivem začala rozvíjet již ve třicátých letech 20. století v Maďarsku. Srov. GUNDA, Béla. A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. *Néprajzi Értésítő*, 1939, roč. 31, č. 2–4, s. 294–300. Nezapomínejme ale např. ani na starší dílo J. Cvijiće: CVIJIĆ, Jovan. *La Péninsule balkanique. Géographie humaine*. Paris: Librairie Armand Colin, 1918.

13 HARMJANZ, Heinrich, RÖHR, Erich (eds.). *Atlas der deutschen Volkskunde 1–5*. Berlin – Leipzig: Kommissionsverlag – Verlagsbuchhandlung S. Hirze, 1937–1939.

14 SCHLENGER, Herbert. *Methodische und technische Grundlagen des Atlas der deutschen Volkskunde*. Berlin: Karl Siegmund, 1934.

nou možností k seznámení se s metodami etnokartografického výzkumu a později též (nepříznívanou) výraznou inspirací po stránce metodické, zejména směrem k budování sítě dobrovolných spolupracovníků Národopisné společnosti vyplňujících dotazníky. Vedle znalosti ADV lze u českých a slovenských národopisců očekávat už v předválečném období i obeznámenost s atlasem polským i západoevropskými atlasy jazykovými, o etnokartografické metodě bylo samozřejmě referováno na dobových vědeckých kongresech atd. Pro českou, resp. československou vědeckou etnografii paradigmaticky formovanou především dílem Karla Chotka však etnokartografie takříkajíc „nebyla na pořadu dne“, což mutatis mutandis platí i pro doznívající sběratelské paradigma zíbrtovské. Chotek, ač sám částečně ovlivněn geografii, preferoval hloubkové monografické výzkumy vybraných lokalit a ve srovnání s nimi svého druhu „povrchní“ etnokartografie mu nebyla vlastní, jakkoliv s ní byl přinejmenším v padesátých letech 20. století již dokonale obeznámen.¹⁵ Kromě několika spíše informativních referátů a výjimečného (polemikou s Bruno Schierem nastartovaného) pokusu Drahomíry Stránské¹⁶ proto v předválečném období u nás žádné iniciativy směrem k práci na etnografickém atlasu nezaznamenáváme.

V letech 1934–1936 byl publikován atlas polské lidové kultury vypracovaný paralelně s atlasem německým pod vedením Kazimierza Moszyńskiego.¹⁷ Tento první polský atlas, ač do značné míry setrval na etnickém principu a byl soustředěný na jevy duchovní kultury, opět romanticky konceptualizované jako archaické doklady kultury národní, znamenal v důsledku přímé nápodoby některých postupů italsko-švýcarského jazykového atlasu výrazný metodický posun až průlom. Moszyński v něm totiž aplikoval metodu terénního sběru dat prostřednictvím profesionálních

■ ■ ■

- 15 Konstitutivní úlohu pro český národopis měla práce CHOTEK, Karel. *Program soupisu národopisného*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1914. O Chotkově obeznámenosti s etnokartografií v období poválečném nicméně svědčí jím ve školním roce 1951/52 vedená rigorózní práce Ivo Čáslavky (oponentkou byla D. Stránská). Srov. ČÁSLAVKA, Ivo. *Etnografie a kartografická metoda zpracování výsledků jejího bádání*. Archiv Univerzity Karlovy v Praze, i. č. 2955, rukopis.
- 16 STRÁNSKÁ, Drahomíra. O soupis a atlas lidových staveb v Československu. *Národopisný věstník československý*, 1934/1935, roč. 27/28, s. 85–98. Pro vývoj naší etnokartografie a studia lidového stavitelství byla klíčová velmi komplexně pojatá a empiricky precizně založená – a ovšem též „riehlovským duchem“ a nacionalistickými interpretacemi zatížená – práce SCHIER, Bruno. *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1932, která obsahovala mapy domových typů ve středovýchodní Evropě.
- 17 MOSZYŃSKI, Kazimierz, KLIMASZEWSKA, Jadwiga (eds.). *Atlas kultury ludowej w Polsce I–III*. Kraków: Nakł. Polskiej akademii umiejętności, 1934–1936.

spolupracovníků v předem určených lokalitách rovnoměrně rozmístěných po celém území Polska. Výzkum proběhl velice rychle a jednotným způsobem, v rovině způsobu sběru dat a jejich validity tak polský atlas ten německý výrazně předčil.

Pro ustanovení etnokartografického paradigmatu ve dvacátých a třicátých letech 20. století, které bylo v poválečné době dále rozvíjeno, měly kruciální význam ještě další dva projekty národopisných atlasů a jedna teoretická studie. Studií mím práci Petra G. Bogatyreva z roku 1928,¹⁸ ve které se, možná trochu překvapivě, tento autor přihlásil k nutnosti sledovat lidovou kulturu v čase a prostoru, avšak zároveň vyslovil a teoreticky zdůvodnil požadavek na doplnění takového výzkumu o rozbor vztahů a funkcí jednotlivých kulturních prvků. Etnokartografie tak byla obohacena o – i v poválečném bádání východoevropském systematicky aplikovanou, avšak z ideologických důvodů nepříznávanou¹⁹ – metodu strukturně-funkcionální. Uvedené průlomové atlasové projekty vznikly pod vedením Sigurda Erixona ve Švédsku a Richarda Weisse ve Švýcarsku a ačkoliv byly dokončeny až po druhé světové válce, studie k jejich teoreticko-metodickému pojetí oba badatelé publikovali již ve třicátých letech 20. století.²⁰

Švédský etnografický atlas se začal připravovat pod vedením S. Erixona a Åke Campbella od roku 1937 na podobných principech sběru dat (dotazníky vyplňované dobrovolnými spolupracovníky, soustředění na archaické jevy švédské kultury) jako ADV. Empirická základna výzkumu hmotné kultury byla však obohacena v duchu extrémního důrazu skandinávské Folklivsforskning na materiální kulturu o studium muzejních sbírek artefaktů. Průlomovou inovací, tentokrát v rovině tematické, byla Erixonova snaha postihnout též nejrozumnější sociální vzta-

■■■

- 18 BOGATYREV, Petr. K voprosu ob etnologičeskoj geografii. *Slavia*, 1927–1928, roč. 7, s. 600–611. Studie byla otištěna jako BOGATYREV, Petr. K otázce etnologické geografie. In KOLÁR, Jaroslav (ed.). *Souvislosti tvorby. Cesty k struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971, s. 27–37.
- 19 Absolutním „úletem“ a příkladem pozitivní deviace typické právě pro etnokartografii je v tomto smyslu odkazování na funkcionální přístupy a přímo i Bogatyreva v práci KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Etnografický atlas Slovenska (projekt a dotazník)*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1970, s. 7, pozn. 3 a 4, s. 13–14, pozn. 28.
- 20 Srov. ERIXON, Sigurd. Atlas der nordischen Volkskultur. *Folk-liv*, 1937, roč. 1b, s. 306–307; TÝŽ. Die Frage der kartographischen Darstellung vom Standpunkt der nordischen Ethnologie in Schweden aus betrachtet. *Folk-liv*, 1937a, s. 168–180. TÝŽ. Der Atlas der schwedischen Volkskultur. *Folk-liv*, 1940, roč. 4, s. 93–96. Z nejdůležitějších Weissových prací srov.: WEISS, Richard. Die geographische Methode in der Volkskunde. *Vox Romanica*, 1936, roč. 1, s. 370–383; TÝŽ. *Volkskunde der Schweiz. Grundriss*. Zürich-Erlenbach: Rentsch, 1946; TÝŽ. *Einführung in den Atlas der schweizerischen Volkskunde*. Basel: Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, 1950.

hy a hierarchie, včetně symbolických vztahů ustanovovaných a manifestovaných právě prostřednictvím materiální kultury. První díl švédského atlasu z roku 1957²¹ je souhrnně věnovaný právě jen zdánlivě odtažitě materiální a sociální kultuře. Skandinávská etnologie se později přihlásila i k tzv. územnímu pojetí etnokartografie, prvenství v tomto smyslu ale patří badatelům švýcarským.

Švýcarský etnograf a lingvista R. Weiss je autorem bezesporu nepropracovanější koncepce etnografického atlasu, jaká kdy vznikla a byla realizována.²² Inspirován byl opět francouzským a švýcarsko-italským jazykovým atlasem, zároveň pečlivě reflektoval i teoreticko-metodologická východiska atlasů polského a německého i etnokartografickou práci ve Skandinávii. Weiss se v prostředí mnohonárodnostního Švýcarska radikálně rozešel s etnizujícími přístupy a atlas založil na tzv. územním principu (sledování kulturních prvků v historicky proměnlivých hranicích Švýcarska bez ohledu na domnělou etnicitu jejich nositelů). Stejně jako polští badatelé volil sběr dat pomocí jednotného dotazníku vyplňovaného v terénu profesionály, a to v promyšleně vybraných lokalitách pokrývajících celé Švýcarsko. Stejně jako Erixon ve Švédsku studoval Weiss nejen podobu a funkce materiální kultury nebo folkloru, ale i sféru sociálních vztahů. Až potud švýcarský atlas aplikoval a inovativně kombinoval již osvědčené postupy, nicméně ty navíc doplnil ve dvou zásadních rovinách: Weiss a jeho spolupracovníci jednak sledovali nejen kulturu venkova, ale i dalších společenských vrstev (obyvatelé malých měst, dělnictvo atd.), jednak odmítli redukovat výzkum na zaznamenávání přežitků, ale naopak sledovali vývoj kultury od druhé poloviny 19. století až do doby provádění výzkumu. Švýcarský etnografický atlas byl tedy jako první věnován i v té době živým, aktuálním, tzv. současným kulturním jevům a procesům. Nutno konstatovat, že poslední jmenovaná inovace byla natolik radikální (a pro výzkum a vyhodnocení materiálu náročná), že většina v Evropě později prováděných etnokartografických výzkumů na studium „současnosti“ bohužel rezignovala, nebo se mu věnovala jen ve velmi omezené míře.²³

...

21 ERIXON, Sigurd (ed.). *Atlas över svensk folkkultur 1. Materiel och social kultur*. Uddevalla: Niloe, 1957. Druhý díl vyšel až o dvě desetiletí později: CAMPBELL, Åke, NYMAN, Åsa (eds.). *Atlas över svensk folkkultur 2. Sägen, tro och högtidssed*. Uppsala: Kungl Gustav Adolfs Akademien, 1976.

22 GEIGER, Paul, WEISS, Richard, ESCHER, Walter, LIEBL, Elsbeth, NIEDERER, Arnold (eds.). *Atlas der schweizerischen Volkskunde*. Basel: Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, 1950–1995.

23 Švýcarská etnologie se časově extrémně širokého vymezení „lidové kultury“ drží dodnes. Symptomatický je svým názvem i obsahem práce HUGGER, Paul (ed.). *Handbuch der Schweizerischen Volkskultur. Leben zwischen Tradition und Moderne. Ein Panorama des schweizerischen Alltags 1–3*. Zürich: Offizin Verlag, 1992.

Na konci třicátých let tedy evropští etnologové disponovali uceleným paradigmatem – etnokartografií sledující lidovou kulturu v maximální komplexitě v čase, prostoru a funkci, a to na základě rozsáhlých kolektivních výzkumů prováděných převážně dotazníkovou metodou buď přímo v terénu, nebo za pomoci dobrovolných laických spolupracovníků. Typický etnografický atlas byl tvořen až stovkami specializovaných map doprovázených různě podrobnými komentáři. Výzkumy byly vedeny snahou zmapovat lidovou kulturu na co nejširším prostoru (vymezeném etnicky či teritoriálně) a dotknout se co nejširšího spektra kulturních prvků s cílem poznat a zmapovat je jednak samostatně, jednak odhalit jejich vzájemné, často velmi subtilní vztahy a korelace. Takové pojetí etnokartografie vyžadovalo krom dotazníkové metody sběru dat zejména vytváření rozsáhlých týmů laických i profesionálních tazatelů, které mohly čítat i řádově stovky osob, dlouhotrvající přípravu, kvalitní a personálně početné organizační zázemí a tým vědců provádějící vyhodnocení získaných informací. Realizace i prezentace výzkumů mohla trvat až desítky let a být doprovázena i generační obměnou badatelských kolektivů.

Padesátá léta 20. století: Metodická roztržičnost, národní atlasy a počátky mezinárodní spolupráce

Na teoretické úrovni i při realizaci konkrétních výzkumných projektů bylo etnokartografické paradigma precizováno v dílech S. Erixona a R. Weisse nejpozději v průběhu čtyřicátých let 20. století. Druhá světová válka samozřejmě do vědeckého života v Evropě vnesla chaos a v mnoha případech jej i tragicky poznamenala, nelze se proto divit, že etnologie jako taková i etnokartografie ještě nějakou dobu po jejím konci nevykazovaly významnější vývoj. Na počátku padesátých let 20. století nicméně nastává doslova masový rozvoj etnokartografie napříč celým kontinentem. Ten v sobě krom četných pozitiv, extrémního rozhojnění badatelské základny, realizace řady dlouhodobých výzkumů, jejichž empirická hodnota je mnohdy oceňována až dnes (zejména pokud je možno využít a nově interpretovat např. původní dotazníky a záznamy z terénních výzkumů), zahrnoval i četná negativa.

Nejzásadnějším slabým místem evropské etnokartografie (což se ovšem týkalo prakticky veškerého vědeckého výzkumu včetně přírodních věd) byla přetrvávající uzavřenost bádání do národních či jazykových vědeckých tradic, která byla v padesátých letech 20. století ad absurdum posílena antagonismem dvou vzniknuvších politicko-ideologických bloků. Zejména ve sféře mocenského vlivu SSSR pak docházelo k programovému odmítání „buržoazních“, „imperialistických“

apod. vědeckých teorií a metod, což se bolestně dotýkalo zejména humanitních a sociálních věd, jejichž možnosti vědecké spolupráce a dialogu s tzv. Západem byly podvázány. Z těchto a dalších důvodů lze poválečné období až do první poloviny šedesátých let 20. století charakterizovat jako dobu fragmentarizace výzkumů, metodických bifurkací a teoretického tápání uzavřeného do prostředí jednotlivých národních etnokartografických škol a konkrétních pracovišť. U etnografických atlasů zpracovávaných či vydaných v této době proto zaznamenáváme různá vymezení výzkumného terénu (aplikace etnického nebo teritoriálního principu), různé přístupy k výběru výzkumných lokalit (rovnoměrný a systematický či náhodný výběr), různou míru profesionalizace sběru dat (laičtí dopisovatelé versus školení národopisci). Atlasy jsou někde zaměřeny více na materiální kulturu, jinde je preferováno studium folkloru a zvykosloví, výzkum je organizován a financován vědeckými společnostmi, státními institucemi i prováděn „jen“ zapálenými jednotlivci atd. Obecně je nekoordinovaný a jeho výsledky v evropském měřítku nesrovnatelné a komparativně málo použitelné.

V letech 1950–1960 byla, s výše uvedenými extrémními rozdíly, publikována nebo začala vycházet celá řada národních či regionálních etnografických atlasů od těch špičkových (včetně již uvedených atlasů švýcarského a švédského) po spíše méně povedené. Publikovány byly přinejmenším první svazky atlasů rakouského,²⁴ belgického a holandského,²⁵ či nově koncipovaného atlasu polského.²⁶ Po ustanovení různě sofistikovaných atlasových center se dále rozběhly (někdy v návaznosti na dílčí aktivity předválečné) přípravné nebo již heuristické práce i ve Finsku, Dánsku, Itálii, Velké Británii, Francii, Portugalsku, Řecku,

■ ■ ■

- 24 BURGSTALLER, Ernst, HELBOK, Adolf, WOLFRAM, Richard, LENDL, Egon, KRETSCHMER, Ingrid, KLENK, Edith (eds.). *Österreichischer Volkskundeatlas. Kartenmaterial*. Linz: Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich – Böhlau, 1959–1978; WOLFRAM, Richard (ed.). *Österreichischer Volkskundeatlas. Kommentar*. Linz: Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich – Böhlau, 1959–1981.
- 25 MEERTENS, Pieter Jacobus, MEYER, Maurits de, VOSKUIL, Johannes Jacobus (eds.). *Volkskunde-Atlas voor Nederland en Vlaams-België 1–4*. Amsterdam – Antwerpen: Standaard-Boekhandel, 1959–1969.
- 26 GAJEK, Józef (ed.). *Polski atlas etnograficzny*. Warszawa: Instytut Historii Kultury, Materialnej PAN, 1964–1981. K dějinám polského atlasu srov. důležité přehledové studie (bohužel málo reflektující evropské kontexty) KŁODNICKI, Zygmunt. *Polski atlas etnograficzny – historia, stan obecny i perspektywy*. *Lud*, 2001, roč. 85, s. 239–275; TÝŽ. *Polski atlas etnograficzny – stan prac. Ethnologia Europae Centralis*, 2005, roč. 7, s. 100–105.

Rumunsku, Norsku, Irsku, Turecku, Jugoslávii, Bulharsku či Maďarsku.²⁷ Již záhy po válce bylo poukazováno na problematičnost německého atlasu, která často hraničila s politickým služebnictvím nacistické ideologii, důsledkem pak byla jeho systematická revize, průběžné doplňování a vydávání atlasu v tzv. nové řadě.²⁸ V některých zemích (Německo, Rakousko) začaly být vydávány i etnografické atlasy regionální.

Zvláštní místo z hlediska dějin i naší etnokartografie patří SSSR, neboť tamější nesmělé a metodicky nepřilíš propracované výzkumy především materiální kultury²⁹ sloužily jako důležitý argument legitimizující v padesátých letech 20. století i později naše domácí etnokartografické snahy. Nutno ovšem dodat, že přístupy sovětských badatelů, etnokartograficky dokládajících striktně evolucionisticky pojmávaný stadiální vývoj kultury Rusů či tzv. malých národů Sibiře, reálný dopad na východoevropskou etnokartografii přes časté formální citace neměly. O mnoho významnější se jeví být dokonalá obeznámenost přinejmenším některých českých a slovenských etnologů s etnokartografií rakouskou,³⁰ jejíž závěry byly pilně využívány mj. při výzkumech lidového stavitelství a agrární kultury. Rakouský národní atlas i etnokartografické práce zemské byly svým pojetím velice blízké atlasu švýcarskému, a přinášely k nám tudíž ty nejrelevantnější možné inspirace.

V rámci možného budoucího rozvoje české etnokartografie bylo (díky snaze D. Stránské) podstatně dobudování a stabilizace sítě dopisovatelů Národopisné

...

- 27 Přehled vychází z referátů a diskusí na etnokartografické konferenci v Záhřebu (viz dále v textu), které si pečlivě zaznamenal, případně jejich cyklostylované kopie pečlivě schraňoval, J. Kramářík. Srov. Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramářík, k. 4 (ručně psané zápisky ze zahraničních konferencí); k. 14 (kopie materiálů z atlasových konferencí); k. 36 (ručně psané zápisky ze zahraničních konferencí).
- 28 ZENDER, Matthias, COX, Heinrich Leonard, GROBER-GLÜCK, Gerda, WIEGELMANN, Günter, SIMON, Michael (eds.). *Atlas der deutschen Volkskunde. Neue Folge*. Marburg: Elwert, 1959–1982. K inovacím v rámci německé poválečné etnokartografie přímo se odkazujícím na S. Erixona srov. WIEGELMANN, Günter. The Atlas der deutschen Volkskunde and the Geographical Research Method. *Journal of the Folklore Institute*, 1968, roč. 5, č. 2–3, s. 187–197.
- 29 KUŠNER, Pavel Ivanovič (ed.). *Russkie Istoriko-Etnografičeskij Atlas I–II*. Moskva: Nauka, 1967–1970; LEVIN, Maksim Grigorjevič, POTAPOV, Leonid Pavlovič (eds.). *Istoriko-etnografičeskij atlas narodov Sibiri*. Moskva – Leningrad: Nauka, 1961.
- 30 Srov. pečlivé výpisky J. Kramáříka z komentářů k rakouskému etnografickému atlasu a mapy polského a rakouského atlasu, které mu sloužily jako pracovní podklady (doplňoval je o vlastní údaje zjištěné z literatury i v terénu) k vlastní práci. Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramářík, k. 19, 20, 23, 38.

společnosti československé, kteří měli být využiti právě při přípravě atlasu.³¹ Nelze ovšem nevidět, že tato síť nikdy neodpovídala a patrně ani odpovídat nemohla elementárním principům atlasové práce – tedy přiměřenému a pokud možno rovnoměrnému pokrytí studovaného území. V roce 1962 sice pod vedením D. Stránské pracovalo v českých zemích na 400 dopisovatelů, některé regiony (zejména pohraniční) ale zůstávaly zcela nepokryty a počet dopisovatelů v dalších letech klesal. Výsledky dotazníkových akcí Národopisné společnosti byly pro etnokartografii tudíž cenným, ale značně disparátním zdrojem dat³² a lpění na jejich využití jako hlavní cesty při sběru dat přivádělo český etnokartografický výzkum do slepé uličky, což se později jasně ukázalo při rozštěpení bádání v Čechách a na Slovensku.

Nový výzkumný a ideologický program marxisticky (stalinisticky), a tudíž historicky orientované etnografie na jednu stranu historicky orientované etnokartografii přál, zároveň ovšem nabízel i jiné výzkumné priority, kterým byla v padesátých letech v českém i slovenském národopise dána přednost. Z výzkumných plánů i zpráv o činnosti ÚEF ČSAV³³ je evidentní jednak důraz na nová témata (hornictvo, socialistická vesnice), kde etnokartografie nepřipadala jako metodický přístup v úvahu, jednak na široce formulované dějiny lidové kultury. Jejich výzkum byl v Čechách i na Slovensku ovšem realizován striktně (a úspěšně) chotkovsky na úrovni lokálních a tematických monografií, tedy opět bez systematického mapování kulturních jevů. Pro padesátá léta 20. století jsou proto v české a slovenské etnologii typické – pokud na ně vůbec narazíme – spíše drobnější ad hoc prováděné kartografické výzkumy doprovázející zpravidla jinak

■■■

31 MEVALDOVÁ, Helena, TAUBEROVÁ, Monika. *Drahomíra Stránská. Osobnost evropské etnologie*. Praha: Národní muzeum, 2011, s. 50, s. 57.

32 K dopisovatelské síti a dotazníkům Národopisné společnosti viz ŠENFELDOVÁ, Helena. *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha: Česká národopisná společnost, 2010 a DRÁPALA, Daniel (ed.). *Dotazníky České národopisné společnosti*. Praha: Česká národopisná společnost, 2014 (dále: DRÁPALA, D. *Dotazníky*).

33 Srov. kapitolu D. Olšákové v této knize na s. 125–147. Představitelé národopisné společnosti (V. Pražák, K. Chotek, D. Stránská) sice v memorandu z 9. 6. 1954 požadovali, aby byl v ÚEF ČSAV zřízen zvláštní Odbor pro vypracování velkých komplexních děl, a explicitně zmiňovali i atlas, ale k ničemu podobnému nedošlo. Viz Archiv AV ČR, fond Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1952–1965, k. 3. Ve zprávách o činnosti ÚEF je etnokartografie zmiňována jen velmi řídce, zpravidla v souvislosti s vypracováním map k monograficky pojednanému tématu. Viz Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů pracoviště ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku. Zprávy o činnosti za roky 1954, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965.

koncipovaný velký výzkum a další z apelů D. Stránské zůstal opět oslyšen.³⁴ V českém i slovenském prostředí však byla řada z výzkumů provedených v padesátých letech publikována nebo zužitkována v rozsáhlejších dílech o jedno až dvě desetiletí později.³⁵ Stejně tak je možno doložit, jak bylo zmíněno, že příslušné akademické instituce a někteří badatelé měli přístup k moderní etnokartografické produkci, účastnili se mezinárodních konferencí, kde bylo o etnokartografii referováno, případně na půdě našich institucí přednášeli významní zahraniční etnokartografové (B. Bratanić, J. Gajek, L. Takács).³⁶

Chaotický stav etnokartografie na kontinentální úrovni, nikoliv však explicitně ve východní Evropě, jako první reflektoval koncepčně uvažující S. Erixon, který v roce 1953 inicioval vznik kartografické pracovní skupiny na půdě Commission des Arts et Traditions Populaires (CIAP, později SIEF – Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore), tedy vrcholné profesní organizace sdružující etnology a folkloristy z celého světa. Kartografická pracovní skupina byla vůbec první speciálně orientovanou pracovní skupinou CIAP, což kromě výjimečných organizačních schopností S. Erixona dobře odráží význam, který byl v rámci disciplíny, resp. jeho snah o konstituování tzv. evropské etnologie, etnokartografii přikládán. Právě na půdě této pracovní skupiny a právě díky Erixonovi se následně zrodil jedinečný projekt mezinárodního srovnávacího výzkumu, do kterého se v šedesátých letech intenzivně zapojili i badatelé z Československa.

Šedesátá a sedmdesátá léta 20. století: Čas velkých projektů

Léta šedesátá a první polovinu sedmdesátých let 20. století můžeme bez nadsázky označit za „zlatou éru“ evropské etnokartografie. V národopisné kartografii tehdy sice nedošlo k žádným velkým průlomům metodickým a na úrovni teorií vlastně „jen“ k masivnímu nástupu komparatistiky, stejně tak více či méně intenzivně

34 STRÁNSKÁ, Drahomíra. Historicko-etnografický atlas Československa. *Národopisný věstník československý*, 1956, roč. 33, s. 300–321.

35 Týká se to hlavně níže citovaných prací J. Kramářka, J. Vařeky a V. Frolce.

36 Srov. např. recenze KLÍMOVÁ, Dagmar. Práce jihoslovenských akademií věd na archeologickém historickém a ethnografickém atlasu. *Český lid*, 1960, roč. 47, č. 3, s. 143–144; STRÁNSKÁ, Drahomíra. Polský atlas národopisný. *Český lid*, 1957, roč. 44, č. 3, s. 142; MARKUŠ, Michal. Helbok Adolf. Der Österreichische Volkskunde-Atlas. *Slovesný národopis*, 1956, roč. 4, č. 4–5, s. 521–524. Dílčí aktivity na Slovensku sumarizuje KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Etnografický atlas Slovenska (projekt a dotazník)*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1970, s. 23–25.

pokračovaly výzkumy a publikování atlasů ve výše uvedených a některých dalších zemích.³⁷ Pro etnologii jako celek ovšem tato zlatá éra znamenala dobu krátkého, ale bezprecedentně intenzivního propojení badatelů napříč Evropou, vznik hned několika (zčásti dodnes fungujících) profesních sdružení a publikačních platforem a zejména zrychlení radikální tematické a teoreticko-metodologické redefinice celé disciplíny směrem od národních etnografií, zatížených mnohdy problematickou minulostí, k celoevropsky rozkročené moderní disciplíně: evropské etnologii. Ta měla být v duchu svého zakladatele, již několikrát uváděného S. Erixona, srovnávací historickou vědou orientovanou na výzkum sociálních vztahů a struktur, materiální kultury a folkloru Evropy a měla se věnovat i výzkumům aktuálních společenských jevů a procesů. V tomto smyslu byla nově ustanovovaná evropská etnologie silně ovlivněna anglofonními tradicemi antropologického výzkumu a Erixon sám ji chápal jako jasně rozhraničenou a svébytnou, avšak zároveň integrální součást vědy o člověku, dnes bychom možná použili termín obecné antropologie.³⁸

Erixonův dlouho se zpřesňující a proměňující program evropské etnologie,³⁹ ač marxismem ovlivněný málo nebo vůbec, byl díky důrazu na materialitu a folklor a aplikaci historických metod výzkumu dobře srozumitelný – a pro polevující ideologický dozor akceptovatelný – i ve východní Evropě. Současně byl alespoň v některých případech přijatelný i pro české badatele otevřeně či skrytě navazující na tradice chotkovského národopisu, ale třeba i pro folkloristy tendující k přístupům

...

37 Např. DIAS, António Jorge, GALHANO, Fernando (eds.). *Atlas etnológico de Portugal continental*. I. Lisboa: Centro de estudos de etnologia peninsular, Instituto de alta cultura, 1968; VUORELA, Toivo (ed.). *Suomen kansankulttuurin kartasto 1: Aineellinen kulttuuri*. Helsinki: Finnish Literature Society, 1976.

38 ROGAN, Bjarne. Sigurd Erixon on the Post-War International Scene. *International Activities. European Ethnology and CIAP from 1945 to the mid 1950s. Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, 2013, roč. 69, s. 89–152.

39 K formování evropské etnologie srov. přehledně LOZOVIUK, Petr. *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, 2005, s. 18–20. Za paradigmatické texty nového oboru lze považovat zejména studie ERIXON, Sigurd. *Regional European Ethnology I. Main Principles and Aims with Special Reference to Nordic Ethnology. Folk-liv*, 1937, roč. 1a, s. 89–108; TÝŽ. *Regional European Ethnology II. Functional Analysis – Time Studies. Folk-liv*, 1938, roč. 2, s. 263–294; TÝŽ. *European Ethnology as Social Science. In Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale. Arnheim 1955*. Arnheim: Het Nederlands Openluchtmuseum, 1956, s. 56–61; TÝŽ. *European Ethnology in our Time. Ethnologia Europaea*, 1967, roč. 1, č. 1, s. 3–11; TÝŽ. *Urgent Ethnological Tasks. Ethnologia Europaea*, 1967, roč. 1, č. 1, s. 163–169.

funkčně-strukturálním. Z hledisek globálního politického a společenského vývoje se evropská etnologie objevila v době uvolňování některých bariér mezi Východem a Západem, z hlediska československého v době dynamických společenských změn směřujících k reformě státněsocialistického zřízení. Tyto změny měly i zcela praktické důsledky (omezení cenzury, snadnější cestování, přístup k zahraniční literatuře) usnadňující doposud nemyslitelnou vědeckou komunikaci a navazování blízkých osobních styků.

Zároveň jak v západní Evropě, tak u nás i jinde v Evropě východní právě v této době intelektuálně dozrávala nebo byla na vrcholu silná a organizačně i vědecky schopná badatelská generace, vyznačující se odvahou k metodické reorientaci vlastní disciplíny. Konečně nutno poznamenat, že osobní i institucionální poměry v evropském etnologickém výzkumu, etnokartografii nevyjímaje, byly silně poznamenány hlubokým rozkolem mezi tradicionalisty a právě reformní skupinou S. Erixona, který se silně projevil v konfliktu o budoucí směřování CIAP / SIEF v roce 1964.⁴⁰ Z něj odešli propagátoři nového pojetí disciplíny dočasně poraženi a okamžitě začali hledat cesty k novým formám mezinárodní spolupráce, a to včetně vítané spolupráce – neboť nový diskurz teritoriálně, personálně i intelektuálně posilující – s badateli z východní Evropy.

Nastíněné předito spolu málo souvisejících nebo zcela mimoběžných procesů vědeckých, společenských a dalších mělo za následek raketový nástup paradigmatu evropské etnologie, která se posléze ukázala jako diskurz schopný v evropském prostoru plnohodnotně konkurovat jak sociokulturní antropologii, tak zastarávajícím partikulárním národním etnografiím. Z hlediska dějin etnokartografie obecně a té české a slovenské zvláště však byly v šedesátých letech podstatnější události a aktivity jiné. Předně neustále rebelující kartografická pracovní skupina CIAP / SIEF se v roce 1965 od této společnosti odtrhla a transformovala se v nezávislou (a s novým vymezením evropské etnologie zcela souznějící) Ständige Internationale Atlaskommission (SIA). Její proměnlivá členská základna se sestávala zhruba

■ ■ ■

40 K „souboji“ o SIEF a souvisejícím událostem na evropské etnologické scéně srov. ROGAN, Bjarne. From CIAP to SIEF. Visions for a Discipline or Power Struggle?. In NIC CRAITH, Máiréad, KOCKEL, Ulrich, JOHLER, Reinhard (eds.). *Everyday Culture in Europe: Case-Studies and Methodologies*. London: Ashgate, 2008, s. 19–64; TÝŽ. The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry. *Ethnologia Europaea*, 2008, roč. 38, č. 1, s. 66–78; TÝŽ. When the Folklorists Won the Battle but Lost the War: The Cumbersome (Re-)Birth of SIEF in 1964. *Cultural Analysis*, 2014, roč. 13, s. 23–50.

ze 30 vědců, většinou v minulých desetiletích intenzivně angažovaných v národních atlasových projektech. Publikačním kanálem pro prezentaci etnokartografických výzkumů napříč Evropou i obecných teoretických východisek evropské etnologie se stal časopis *Ethnologia Europaea* založený v roce 1966, v jeho redakční radě a na jeho stránkách se setkáváme s většinou etnologů angažovaných v SIA.

Mezi nejaktivnější členy SIA můžeme na základě konferenčních programů, autorství nejrůznějších návrhů, členství v pracovních výborech či autorství konkrétních mapových výstupů EAE počítat tyto osobnosti:⁴¹ Jenö Barabás, Branimir Bratanić, Nils-Arvid Bringéus, Ernst Burgstaller, Jorge Dias, Sigurd Erixon, Alexander Fenton, Józef Gajek, John Granlund, Béla Gunda, Ole Hojrup, Pieter J. Meertens, Arnold Niederer, Holger Rasmussen, Bjarne Stoklund, Sergej Tokarev, Kustaa Vilkkuna, Johannes Voskuil, Toivo Vuorela, Günter Wiegmann, Matthias Zender. Jak vidíme, vesměs se jedná o nejrespektovanější badatele, kteří ve druhé polovině 20. století v daných státech vůbec působili. Jejich výběr, domnívám se, vycházel z předchozích osobních kontaktů v okruhu erixonovské evropské etnologie, resp. kartografické pracovní skupiny CIAP, zájmu o etnokartografii v rámci národních atlasových projektů a mezinárodního badatelského renomé. V případě Československa se práce v SIA účastnili jak prominenti (nicméně již se výrazně odchyloující od stalinistických dogmat), tak badatelé méně angažovaní, v letech 1966–1978 se lze v programech etnokartografických konferencí setkat s těmito osobnostmi: Soňa Kovačevičová, Jaroslav Kramářík, Štefan Mruškovič, Ján Podolák, Vladimír Scheufler, Josef Vařeka.

Pravidelné konference SIA se v následujícím desetiletí uskutečnily v Záhřebu (1966),⁴² Bonnu (1968),⁴³ Helsinkách (1970),⁴⁴ Stockholmu (1972),⁴⁵ Visegrádu

■ ■ ■

41 Srov. zejména Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramářík, k. 14 (kopie materiálů z atlasových konferencí, programy konferencí a soupisy účastníků, Calls for Papers, vše z let 1966–1974).

42 *Bericht über die internationale Arbeitskonferenz über die ethnologische Kartographie*, 8.–10. Februar 1966 in Zagreb. Zagreb: b. n., 1968. Konference se zúčastnili J. Kramářík, Š. Mruškovič a J. Podolák.

43 FELLEBERG, Reinold. (ed.). *Bericht über die II. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, 12.–15. März 1968 in Bonn. Bonn: b. n., 1970. Konference se zúčastnili J. Kramářík, V. Scheufler, Š. Mruškovič a J. Podolák.

44 FELLEBERG, Reinold. (ed.). *Bericht über die III. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, 11.–14. Mai 1970 in Helsinki. Bonn: b. n., 1972. Konference se zúčastnili J. Kramářík, V. Scheufler, J. Podolák a S. Kovačevičová.

45 *Beschlüsse der IV. Internationalen Arbeitstagung für ethnologische Kartographie. Stockholm und Uppsala*, 18.–21. Juli 1972. Bonn: b. n., 1972. Konference se zúčastnili J. Podolák a S. Kovačevičová.

(1974)⁴⁶ a St. Pölten (1976).⁴⁷ Setkání byla koncipována jako intenzivní pracovní semináře, na kterých vedle několika zásadních příspěvků metodologického charakteru vždy došlo na zevrubnou prezentaci pokroků etnokartografického bádání v jednotlivých státech. Patrně v závislosti na finančních možnostech organizátorů a referentů byly účastníkům jednání předem rozesílány abstrakty referátů i plné texty „hlášení“ o dílčích národních etnokartografických projektech, přičemž zejména o těch bylo zjevně velmi pečlivě a kriticky diskutováno.⁴⁸ Spíše jako perličku dokreslující dobovou atmosféru a osobnosti participantů poznamenávám, že referáty i diskuse, aniž by to přinášelo sebemenší problémy, probíhaly střídavě v angličtině, francouzštině a němčině, nejčastěji užívaným jazykem a primárním jazykem oficiálních dokumentů SIA byla němčina. Českoslovenští badatelé spojovali pobyty na atlasových konferencích se studiem zahraniční literatury a atlasových projektů a tyto poznatky velice rychle zprostředkovávali domácímu publiku.⁴⁹

Hned na první konferenci v Záhřebu (promyšlení projektu nicméně muselo trvat již dlouhou dobu předtím) byl prezentován záměr na vypracování Etnologického atlasu Evropy (EAE),⁵⁰ který se regionálním vymezením, komparativním pojetím a mnoha dalšími rysy velice podobal již dříve proponovanému a ve stej-

■ ■ ■

46 KISBÁN, Eszter (ed.). *Bericht über die V. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, 24.–27. September 1974 in Visegrád / Ungarn. Budapest: b. n., 1974; VÁŘEKA, Josef. Pracovní konference etnologického atlasu Evropy v Maďarsku (Výšegrad, 23.–28. září 1974). *Český lid*, 1975, roč. 62, č. 2, s. 107–108. Konference se zúčastnil J. Vařeka, J. Podolák a S. Kovačevičová.

47 *Bericht über die VI. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, 19. bis 24. September 1976 in St. Pölten (Österreich). Wien: b. n. 1977; VÁŘEKA, Josef. VI. mezinárodní konference organizační komise Etnografického atlasu Evropy (EA). (St. Pölten, 19.–24. září 1976). *Český lid*, 1977, roč. 64, č. 2, s. 116–117. Konference se zúčastnil J. Vařeka a S. Kovačevičová.

48 Srov. Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramář, k. 4 (ručně psané zápisky ze zahraničních konferencí).

49 KRAMAŘÍK, Jaroslav. Některé agrárněetnografické poznatky týkající se sousedství Čech, získané studiem dotazníků Atlasu německého národopisu v Bonnu. *Český lid*, 1967, roč. 54, č. 6, s. 350; TÝŽ. První výsledky dotazníkové akce atlasu německého národopisu o starých způsobech práce v zemědělství a několik poznámek z hlediska českého národopisce. *Český lid*, 1971, roč. 58, č. 4, s. 202–212.

50 KRAMAŘÍK, Jaroslav. Mezinárodní konference o národopisné kartografii v Záhřebě. (8.–10. února 1966). *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 4, s. 245–247; Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramář, k. 14 (kopie materiálů z atlasových konferencí, programy konferencí a soupisy účastníků, Calls for Papers, vše z let 1966–1974); *Bericht über die internationale Arbeitskonferenz über die ethnologische Kartographie*, 8.–10. Februar 1966 in Zagreb. Zagreb: b. n., 1968. Konference se zúčastnilo 35 badatelů z 22 zemí.

né době finalizovanému záměru sestavit Evropský etnologický lexikon.⁵¹ Projekt představil významný jugoslávský etnolog a etnokartograf Branimir Bratanić,⁵² který byl spolu s S. Erixonem, J. Barabásem a M. Zenderem autorem celé koncepce EAE. M. Zender zároveň prezentoval podrobný dotazník pro jednotně koncipovaný sběr dat pro mapy uvažované v měřítku 1:4 000 000. Přímo v Záhřebu byla započata nelehká debata o výběru konkrétních témat, kterým by se na evropské úrovni měla věnovat pozornost. Jako nejslibnější se prozatím jevílo mapování orebného nářadí, mlatebních technik a výročních obyčejových ohňů. Koordinací prací na EAE byli pověřeni účastníci záhřebské konference, kde také vznikla později dále precizovaná organizační struktura SIA, resp. EAE. Ta se dělila do tzv. organizačních (pracovních) komisí, které byly tematicky vymezené, komunikaci zprostředkovávaly dva sekretariáty – v Bonnu a Záhřebu.

Témata EAE byla v dalším desetiletí opakovaně a dosti bouřlivě probírána s vědomím zcela zjevného faktu, který mj. o 20 let později vedl ke krachu celého projektu, tedy rozdílné dynamiky výzkumů a pokroků dosažených v jednotlivých státech. EAE sice byl koncipován jako komparativní projekt začínající „na zelené louce“ a Zenderův dotazník měl být užíván k primární práci v terénu, avšak už v Záhřebu se ukázalo, že často nezbude nic jiného než práce rozběhnout na základě porovnávání a slučování informací z již hotových výzkumů a atlasů národních. První tematické okruhy EAE proto kopírovaly staršími výzkumy dobře pokryté otázky agrárně-etnografické a výzkum obyčejů. V pozdějších letech se tematické spektrum rozšířilo na vybrané aspekty lidového stavitelství (např. typologii stavebních materiálů) a stravování (výroba a konzumace jedlých tuků a olejů) a další agrárně-etnografické jevy (chov dobytka, pastevectví) Nejpozději v roce 1976 tak měla SIA už 4 pracovní komise – pro stavitelství, stravu, chov dobytka a lidové obyčeje.⁵³

...

51 K lexikonu viz jeho precizovaný projekt vypracovaný Committee of Handbooks of European Ethnology ze 7. 6. 1966, který byl prezentován na konferenci evropské etnologie ve švédské Julitě v září 1966, uložený v Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramář, k. 4 (materiály ze zahraničních konferencí).

52 Bratanićovo postavení bylo velmi silné už v rámci pracovní skupiny CIAP / SIEF a později SIA a ne náhodou se první konference k EAE konala právě na jeho domácí půdě v Záhřebu. Po smrti S. Erixona v roce 1968 se Bratanić stal předsedou SIA a na projekt EAE měl velký, díky zaujímání velmi mocenských postojů však zejména v sedmdesátých letech 20. století ne vždy pozitivní vliv. Bratanić byl hlavním autorem koncepce etnografického atlasu Jugoslávie. Srov. BRATANIĆ, Branimir. Etnološki atlas Jugoslavije. *Etnološki pregled*, 1959, roč. 7, č. 1, s. 9–18.

53 Na témata, která byla pro EAE postupně připravována či se o nich alespoň uvažovalo, do určité míry reagovaly i některé konkrétní výzkumy našich badatelů angažovaných na půdě SIA. Dobře to lze

Po smrti S. Erixona v roce 1968, která zpětně nahlíženo celý projekt výrazně negativně poznamenala, se hlavním organizátorem aktivit směřujících k vypracování EAE stal formálně B. Bratanić, sběr dat, práci na dotaznících atd. měl ale na starosti hlavně M. Zender (editor nové řady ADV) a práce zapojených badatelů ze západní i východní Evropy, alespoň tomu napovídá průběh dalších konferencí v letech 1968, 1970 a 1972, pokračovala s neutuchajícím tempem. V podstatných částech Evropy však žádné solidní etnokartografické výzkumy stále ani nezačaly, nebo byly většinou ostatních zemí zcela nekomplementární (Španělsko, Francie, Itálie, SSSR), což se ukázalo být na jednu stranu impulzem k horečnému vyjednávání a hledání tematicky i metodologicky spřízněných badatelů, posléze ale jednou z nepřekonatelných limit projektu. Českoslovenští badatelé rychle dosáhli na půdě SIA, resp. v rámci projektu, respektovaného postavení a o jejich pravidelnou účast na atlasových konferencích byl i u organizátorů setkání v západní Evropě eminentní zájem. V době největšího vzestupu aktivit na EAE a nadějného mezinárodního zasítování českých a slovenských etnokartografů však u nás na politické a společenské scéně i v rámci kartografického diskurzu samotného došlo ke změnám a událostem značně problematickým a z hledisek dalšího směřování české etnokartografie jednoznačně regresivním.

V polovině šedesátých let 20. století čeští a slovenští etnografové zaměření na domácí terén⁵⁴ de facto ukončili práce na vědecko-populárním díle Československá vlastivěda a v rámci plnění dlouhodobého a v této chvíli již značně rozvolněného státního plánu výzkumu označeného od roku 1964 Dějiny české a slovenské lidové kultury se po dlouhé době spíše okrajového zájmu znovu obrátili k etnokartografii. V předchozím a ani v tomto období nejsou v příslušných výkazech ÚEF ČSAV etnokartografické výzkumy akcentovány (ačkoliv byly prováděny), nicméně od poloviny šedesátých let 20. století měly atlasově orientované práce

...

sledovat na dotaznících Národopisné společnosti československé v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, z nichž některé byly – kromě potřeb českého národopisného atlasu – zjevně zacíleny na témata, která byla formulována právě v rámci EAE. Např. J. Kramářík vypracoval hned několik dotazníků zacílených na problematiku agrární kultury (Velký dotazník č. 8 z roku 1964; Malé dotazníky č. 1–6 z let 1967–1969) a výročních ohňů (Malý dotazník č. 3 z roku 1968 za využití Velkého dotazníku D. Stránské č. 6 z roku 1963) Kramáříkova mapa výročních ohňů vypracovaná převážně na základě informací z dotazníků byla skutečně posléze M. Zenderem zahrnuta do celoevropského kartogramu. Přehled zmiňovaných dotazníků Národopisné společnosti československé podává DRÁPALA, Daniel. *Dotazníky*, s. 29–40, s. 43–49.

54 Pomíjíme zde dobové podmíněnou ideologickou preferenci tzv. cizokrajné etnografie.

v badatelském programu ústavu své místo, a to včetně podpory cest zaměstnanců na mezinárodní konferenci.⁵⁵

V lednu 1965 proběhla v Uherském Hradišti tematická konference Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV věnovaná možnostem přípravy etnografického atlasu ČSSR. Výběr organizujících institucí – tedy profesních společností, jakkoliv v dané době postavených pod kuratelou Akademie věd – signalizoval uvažovanou kontinuitu se staršími iniciativami D. Stránské a možný příklon k dotazníkovému pojetí atlasu za využití laické sítě dopisovatelů. Již na této konferenci a ještě mnohem výrazněji na valném shromáždění obou národopisných společností v březnu téhož roku v Poděbradech⁵⁶ se ale náhle a ve vši nahotě projeví zásadní metodologické rozdíly v pojetí etnokartografické práce mezi slovenskými a českými badateli. V Poděbradech sice ještě byly ustanoveny společné pracovní skupiny (tzv. atlasové komise) zaměřené jednak na koordinaci celého projektu, jednak na nejnosnější a badatelsky nejlépe pokrytá výzkumná témata – lidovou architekturu a agrární etnografii, v nichž se sešli i všichni čeští a slovenští etnologové angažovaní v projektu EAE. Během nemnoha dalších let se ale cesty české a slovenské etnokartografie definitivně rozešly.⁵⁷

V institucionální rovině a na úrovni závazných rozhodnutí vedení ČSAV, resp. SAV, která byla usnadněna a urychlena i federalizačními zákony a z nich vyplývajícími reformami plánování vědy, byl rozchod nenávratně posvěcen nejpozději na podzim roku 1968 a na jaře 1969. Od této chvíle můžeme projekt společného

■ ■ ■

55 Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů pracovišť ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku. Zprávy o činnosti za léta 1965, 1966, 1968, 1969, 1970, 1971.

56 VAŘEKA, Josef. Zpráva o Valném shromáždění a výroční konferenci Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenské národopisné společnosti pri SAV, konané v Poděbradech ve dnech 16.–18. března 1966. *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 4, s. 247–248. Materiály z konference byly publikovány ve Věstníku Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, 1966, č. 1–2, s. 16–59.

57 Projeví se to v té době publikovaných vyložene protichůdných „programových“ textech. Viz KRAMAŘÍK, Jaroslav. O některých problémech etnokartografického studia a jejich významu pro národopisnou práci v ČSSR. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 1, s. 6–23; KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Atlas ľudovej kultúry a problematika vývinu ľudovej kultúry na Slovensku. *Slovenský národopis*, 1969, roč. 17, č. 2–3, s. 413–420; KOVAČEVIČOVÁ, Soňa, DANGLOVÁ, Olga. Etnografický atlas Slovenska. *Slovenský národopis*, 1969, roč. 17, č. 4, s. 630–634. Slovenský „příběh“ tohoto rozchodu vč. rekapitulace neuvěřitelně bleskové institucionalizace etnokartografie na Slovensku podává KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Etnografický atlas Slovenska (projekt a dotazník)*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1970, s. 15–17, s. 25–26.

etnografického atlasu ČSSR považovat jednoznačně za mrtvý, jakkoliv národní atlasy český a slovenský měly být i nadále v deklaratorní rovině východiskem k jeho zpracování a příslušná koncepce byla rozpracovávána.⁵⁸

Rozštěpení české a slovenské etnokartografie, ostře kontrastující s konvergencí na celoevropské scéně, ve kterých se etnologové z obou zemí silně angažovali, lze interpretovat jako průsečík mnoha vlivů. Nepochybnou roli v něm z mého pohledu sehrály silné národně-emancipační ambice Slovenska vyjádřené ve federalizaci celého státu, které se nemohly nevyhnout ani sféře vědeckého výzkumu. Zdá se však, že mnohem podstatnější byly rozdíly metodologické, snaha programově navazovat na odlišné intelektuální tradice (A. Melicherčík) a v neposlední řadě radikální odlišnost výzkumných terénů, ve kterých se etnokartografický výzkum měl odehrávat. Slovenští badatelé, kteří měli možnost lidovou kulturu či její podstatné reliktu a různé vývojové fáze zachytit v terénu, dali přednost – nutno dodat, že mnohem modernější, promyšlenější a kvalitnější – koncepci teritoriálního atlasu „švýcarského typu“. Atlas velmi rychle koncipovali jako centrálně řízený projekt, na kterém se měla podílet prakticky celá profesionální národopisná obec, projekt opřený o komplexní terénní výzkum v předem stanovené síti lokalit, sledující vývoj lidové kultury diachronně, ovšem s mimořádným důrazem na vzájemnou provázanost kulturních prvků, společenských vztahů a struktur. Inspirace Bogatyrevem byla zcela zjevná a otevřeně deklarovaná.

Takto kvalitně koncipovanému atlasu se dostalo podpory z nejvyšších oficiálních míst a po ustanovení Centra etnografického atlasu Slovenska pri Národopisnom ústave SAV na počátku roku 1970 se stal pevnou součástí a úhelným kamenem vývoje slovenské etnologie v dalších dvaceti letech. Ne vše sice probíhalo bezproblémově,⁵⁹ avšak mimořádné úsilí slovenských etnologů bylo v roce 1990 korunováno úspěchem v podobě vydání atlasu plně srovnatelného s atlasem švýcarským či rakouským.⁶⁰

Krach společné práce na etnografickém atlasu ČSSR se ukázal být počátkem konce, resp. více jak dvě desetiletí trvajícího hlubokého úpadku etnokartografie v Čechách. Čeští národopisci pohybující se v terénu, kde lidová kultura zmizela

■■■

58 KOVAČEVIČOVÁ, Soňa, FROLEC, Václav, VAŘEKA, Josef. *Etnografický atlas ČSSR. Návrh projektu*. Bratislava – Brno – Praha, 1975 (nepublikovaný rukopis).

59 Podrobněji SLAVKOVSKÝ, Peter. Vedecké syntézy druhej polovice 20. storočia – výzvy i limity (Etnografický atlas Slovenska, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry). *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 16–29.

mnohdy již na konci 19. století, na konci šedesátých let 20. století nevypracovali projekt ani vzdáleně se svou promyšleností blížící projektu slovenského atlasu.⁶¹ Na heuristicko-metodické rovině setrvali na překonaném způsobu sběru informací pomocí dotazníků vyplňovaných laickými dopisovateli a především směřovali k monografické aplikaci kartografické metody na vybrané jevy a formy lidové kultury,⁶² nikoliv tedy na lidovou kulturu jako celek propojený celou řadou vazeb. Takový přístup sice relativně rychle přinášel, zejména bylo-li možno navázat na starší výzkumy, vysoce validní a precizně pramenně podložené výsledky, avšak výsledky značně fragmentarizované a vzájemně nepropojitelné. Aplikace etnokartografické metody se navíc omezila jen na velmi omezené spektrum témat, prakticky pouze ze sféry studia lidové architektury a agrární etnografie.

V roce 1978 narychlo vydaný první svazek českého Etnografického atlasu obsahující programové statě již zesnulého J. Kramářka a J. Vařeky⁶³ tak zpětně nahlíženo jen potvrdil, jak rychle české bádání během několika málo let zaostalo za slovenským. Ve svěbytném postavení se zároveň ocitlo prostředí moravské, postrádající tradice systematického etnokartografického výzkumu docela, kde se ovšem v osobě Václava Frolce objevil badatel schopný iniciovat, či dokonce individuálně realizovat v balkánsko-karpatském prostoru mj. komparativní etnokartografické výzkumy přesně zapadající do konceptu erixonovské evropské etnologie. Nulové institucionální zázemí⁶⁴ ovšem vedlo k tomu, že v důsledku šlo opět o výzkumy

■ ■ ■

- 60 KOVAČEVIČOVÁ, Soňa (ed.). *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Veda – Slovenská kartografia, 1990.
- 61 Otázka je, zda takový projekt mohl v extrémně urbanizované a industrializované zemi s kolektivizovaným venkovem ve druhé polovině 20. století vůbec vzniknout. Na srovnatelném teritoriu se ani nikde jinde v Evropě s etnokartografickým výzkumem takto pozdě nezačalo.
- 62 Z obrovského množství takto orientovaných studií srov. např. KRAMAŘÍK, Jaroslav. Dva typy starého zemědělského nářadí a jejich severní hranice v Pošumaví. *Agrikultúra*, 1963, roč. 2, s. 41–54; VAŘEKA, Josef. Výsledky etnokartografického studia větrných mlýnů v ČSSR. *Český lid*, 1975, roč. 62, č. 1, s. 1–8; TÝŽ. K otázce vývoje a geografického rozšíření kamenného domu v Čechách. *Český lid*, 1973, roč. 60, č. 2, s. 86–94; VAŘEKA, Josef, SCHEYBAL, Josef Václav. Hrázděný dům v Čechách a jeho vztah k oblastem patrové lidové architektury. *Český lid*, 1976, roč. 63, č. 1, s. 4–22.
- 63 KRAMAŘÍK, Jaroslav. Problém regionální diferenciace starších forem české lidové kultury ve světle dosavadních výsledků etnokartografických snah. In *Etnografický atlas 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 39–125; VAŘEKA, Josef. Současný stav, cíle a teoretické problémy etnokartografického studia lidového stavitelství v českých zemích. In *Etnografický atlas 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 127–139.
- 64 Pro etnokartografii je zvláště fatální to, že jde o metodu sběru a vyhodnocení dat nerealizovatelnou bez početných a dobře zabezpečených výzkumných týmů. Její existence v podobě jednoznačné badatelské niky reprezentované jedním výjimečným vědcem nebo i jejich malou skupinou je tudíž nemožná.

zaměřené na omezenou sféru striktně tematicky definovaných forem lidové kultury.⁶⁵

Nastíněné problémy a divergence koncepcí a teoreticko-metodologické však nebyly jedinou příčinou poměrně neslavného vyústění českých atlasových prací na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Do vývoje této oborové specializace totiž brutálním způsobem zasáhly události odlišného charakteru. Neschopnost formulovat vlastní promyšlený etnokartografický program (třebas postavený na problematickém dopisovatelském sběru dat) a institucionálně jej zaštitit nepochybně souvisela se stále se prohlubujícími zdravotními problémy J. Kramářka, který, jsa intenzivně zapojen do přípravy EAE, k tomu měl ty nejlepší předpoklady. Kramářík s etnokartografií počítal ještě v připravované koncepci nově zřízeného Oddělení etnografie národního obrození.⁶⁶ Samostatně pojímané etnokartografické výzkumy už ale rozhodně nebyly v souladu s obsahem výzkumných podúkolů státního plánu, které mezi oddělení v normalizaci těžce zasaženém ústavu rozdělil jeho nejpозději od roku 1972 neomezený vládce Antonín Robek.⁶⁷

■ ■ ■

65 Špičkovou kvalitu Frolcových výzkumů to nikterak nediskvalifikuje, jen prostě platí, že ani jeho dílo nepoložilo metodický či empirický základ českého etnografického atlasu, který by se svou propracovaností blížil tomu slovenskému. Z jeho nejdůležitějších etnokartograficky koncipovaných prací srov. FROLEC, Václav. Kulturní rozhraní v povodí Moravy a Dyje ve světle studia vinařských nástrojů. *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, 1966, roč. 5, s. 191–198; TÝŽ. Formen des Hofes in Mähren und Schlesien. Beitrag zum ethnographischen Atlas der ČSSR, *Etnologia Slavica*, 1973, roč. 5, s. 97–118; TÝŽ. Stavební materiál a střecha lidového domu na Moravě a ve Slezsku ve světle etnokartografického studia. *Slovenský národopis*, 1973, roč. 21, č. 4, s. 627–633; TÝŽ. Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají. Praha: Academia, 1970; TÝŽ. Kulturní vztahy v lidovém stavitelství v Karpatech. *Slovenský národopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 169–201. Těž monumentální Frolcova syntéza moravské tradiční architektury je opřena o etnokartografickou metodu. Viz FROLEC, Václav. *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok, 1974.

66 Etnologický ústav AV ČR, fond Jaroslav Kramářík, k. 37. Dokument je nedatovaný a pravděpodobně se jedná o dílčí pracovní verzi, není jasné, zda se etnokartografie v podobě předložené vedení ÚEF vůbec objevila.

67 Naposledy byla příprava atlasu, kterou měl koordinovat na úrovni ÚEF ČSAV, zahrnuta do „federalizačního“ výzkumného plánu na rok 1970. K tomu viz kapitolu D. Olšákové na s. 125–147 a Přílohu 1 k této kapitole. Organizační řád normalizovaného ústavu schválený prezidiem ČSAV 28. 6. 1972 se samostatností etnokartografie nepočítal ani v nejmenším a ve zprávě o činnosti ÚEF z roku 1972, ve které se obšírně referuje právě o nové náplni práce jednotlivých oddělení (souladné s novými státními plány a závěry XIV. sjezdu KSČ), není atlasovým pracem věnováno bytí jediné slovo. Viz Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů pracoviště ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografi a folkloristiku. Zpráva o činnosti za rok 1972; Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů pracoviště ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografi a folkloristiku. Organizační řád ze dne 18. 12. 1972.

Těžko soudit, jak by v dalších letech probíhaly debaty o zachování atlasového výzkumu v ÚEF ČSAV mezi nemilosrdným normalizátorem na straně jedné a někdejší stalinistou, poté značně moderně erixonovsky orientovaným etnologem s mimořádným rozhledem, který se ovšem po prověrkách opět bojovně hlásil k sovětským vědeckým vzorům,⁶⁸ na straně druhé. Předčasně a navýsost smutně je ukončila Kramářikova smrt v březnu 1974.⁶⁹

V následujících 15 letech byla etnokartografie z českého a moravského akademického provozu bezvýhradně eliminována. Pro A. Robka představovala přístup nechtěný a dost možná opovrhovaný jak z důvodů ideologických, tak kvůli jeho vlastní tematické a metodické profilaci, etnokartografii na hony vzdálené. V předmluvě k uvedenému atlasovému dílu z roku 1978 Robek několikrát zdůrazňuje, že etnokartografii nelze pěstovat samoúčelně a že je „jednou z pomocných metod etnografie“, která má „*utilitárně*“ vysvětlit určité jevy „*v oblastech, které bezprostředně potřebujeme pro plnění státního plánu*“, např. studia dělnictva. V závěru předmluvy dokonce Robek etnokartografii staví na úroveň „*strojového zpracování dat*“.⁷⁰ Jak vidno, jedna z nejprogresivnějších specializací integrující etnografy z celé Evropy a ve stejné době zapříčínující dynamický rozvoj slovenského národopisu byla v Čechách marginalizována tím neradikálnějším možným způsobem, jakkoliv nebyla formálně „zakázána“.

Pokud v osmdesátých letech 20. století nějaké atlasové práce na půdě ÚEF ČSAV přece jen probíhaly, dělo se tak jen v zanedbatelné míře, neboť hlavní exponenti naší etnokartografie v předchozím období měli z moci úřední přiděleny zcela jiné badatelské úkoly, případně se etnokartografie nejspíše zřekli dobrovolně.⁷¹ Česká etnologie se v osmdesátých letech 20. stala kromě několika málo dalších (staro)nových specializací (studium dělnictva, tzv. současné vesnice, dějin lidové kultury v 18. a 19. století) a specializací reagujících na trvalou společenskou

■■■

68 KRAMAŘÍK, Jaroslav. Historismus jako základní princip sovětské etnografie. *Český lid*, 1972, roč. 59, č. 4, s. 197–206.

69 Kramářikovo angažmá v EAE poté převzal J. Vařeka, který se jako jediný zástupce z Čech účastnil dalších konferencí.

70 ROBOK, Antonín. Úvodem. In *Etnografický atlas 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 11–12.

71 Zmínky o „vypracování map“, „etnokartografickém pojednání“ apod. se velmi zřídka objevují i ve výročních zprávách ÚEF ČSAV z druhé poloviny sedmdesátých a osmdesátých let, zcela v nich ale chybí např. informace o (v daném roce doložené) účasti na atlasových konferencích. Srov. např. Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů pracovišť ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku. Zpráva o činnosti za rok 1974, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985.

objednávku a zájem o archaickou kulturu venkova (výzkum lidové architektury, oděvu, stravy) ve svém dominantním proudu především bromlejovsky vymezenou „vědou o etnických procesech“. Vývoj české etnologie tak – zcela absurdním způsobem – vnějškově (v jádru ovšem zoufale metodologicky zaostale a pod těžkou normalizační ideologickou dekou) souzněl s turbulentním obdobím druhé poloviny sedmdesátých a osmdesátých let v západní etnologii a etnokartografii. I tam se totiž od atlasových výzkumů velice náhle a neuváženě upustilo.

Osmdesátá a devadesátá léta 20. století: Frustrace i nová naděje

Většina tradičních národních etnologických škol, panevropsky zakotvený projekt evropské etnologie S. Erixona i některé v principu podobné a více či méně nezávisle vzniknuvší v této době již propojené reformní proudy v prostředí německé a švýcarské Volks- a Völkerkunde⁷² se ve druhé polovině sedmdesátých let a v průběhu následujících desetiletí ocitly na existenciálním rozcestí. Etnologie, podobně jako další historické vědy, samotné dějepisectví nevyjímaje, se v důsledku radikálních aplikací noetických výzev souvisejících s tzv. lingvistickým obratem a nástupem filozofické a vědecké postmoderny ocitly v západní Evropě pod palbou zdrcující kritiky. Zmíněné obory a mnohé další byly pranýřovány pro svůj údajný naivní empiricismus, nacionalismus a skrytý rasismus, nedostatek analyticky promyšlených výzkumů, nedostatečné zohlednění akterských a interpretačních pozic samotných badatelů a literární povahy odborných textů atd. Samotný pojem a koncept kultury byl doslova ukřížován.⁷³ Pozdní konstruktivistická ofen-

...

72 K transformaci švýcarské Volkskunde v evropskou etnologii v 60. letech 20. století, na které měl klíčový podíl Arnold Niederer, viz KUHN, Konrad J. Europeanization as Strategy. Disciplinary Shifts in Switzerland and the Formation of European Ethnology. *Ethnologia Europaea*, 2015, roč. 45, č. 1, s. 80–97. Proměny německého národopisu zase dobře osvětluje sborník DOW, James R., LIXFELD, Hannjost (eds.). *German Volkskunde: A Decade of Theoretical Confrontation, Debate, and Reorientation (1967–1977)*. Bloomington: Indiana University Press, 1986 a práce SCHMOLL, Friedemann. Das Europa der deutschen Volkskunde. Skizzen zu Internationalisierungsprozessen in der Europäischen Ethnologie des 20. Jahrhunderts. In JOHLER, Reinhard, MATTER, Max, ZINN-THOMAS, Sabine (eds.). *Mobilitäten. Europa in Bewegung als Herausforderung kulturanalytischer Forschung*. 37. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde. Münster: Waxmann, 2011, s. 425–434.

73 Biblií všech těchto kritik se stal sborník CLIFFORD, James, MARCUS, George E. (ed.). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1986; zpochybnění etnokartografického diskurzu věnuje velkou pozornost SCHIPPERS Thomas K. La cartographie, serpent de mer de l'ethnologie européenne. *Ethnologie française*, 2004, roč. 34, č. 4, s. 627–637.

ziva, často vyhoceně a rétoricky neférově nastolující jinak zcela oprávněné otázky a pochybnosti o povaze etnologického bádání a psaní, západoevropskou etnologii hluboce zasáhla. Výsledkem bylo nezřídka rychlé opouštění zažitých témat a přístupů a příklon ke konstruktivisticky orientované poststrukturalistické sociokulturní antropologii. Někdy šlo o proces trvalý a nevratný, protože za specifických okolností badatelsky produktivní, v tradičních etnologických velmocech (německo-jazyčné státy, Skandinávie) v drtivé většině pouze dočasný, nejpozději v průběhu devadesátých let vystřídaný opětovným masivním příklonem ke svébytné komparativně a na interkulturní komunikaci zacílené evropské etnologii.⁷⁴ Tedy etnologii většinou více či méně inspirované programem S. Erixona a na konci 20. a počátku 21. století konceptuálně rozvíjené zejména Orvarem Löfgrenem, Bjarne Stoklundem, Wolfgangem Kaschubou, Jonasem Frykmanem, Konradem Köstlinem, Reinhardem Johlerem, Klausem Rothem a dalšími.⁷⁵

Pro etnokartografii měl však lingvistický obrat a nástup antropologického poststrukturalismu fatální následky. V řadě zemí byly různě dlouhou dobu probíhající atlasové výzkumy utlumeny či zcela opuštěny jako odborně antikvované a nerelevantní. V případě projektu EAE se výše uvedené tendence projevyly již na konferenci v St. Pölten⁷⁶ a zejména na (na dlouho poslední) mezinárodní

■ ■ ■

- 74 Sociokulturní antropologie se v drtivé většině případů ukázala být nekomplementární evropskému výzkumnému terénu, navíc byla etnology často vnímána jako mocenský diskurz, v jehož rámci budou evropští badatelé vždy považováni za druhořadé. Vývoj švédské etnologie a antropologie proto T. Gerholm velmi pěkně popisuje jako volbu mezi produkcí antropologického poznání periferního významu a vůdčí rolí při vytváření vědění etnologického. Viz GERHOLM, Tomas. Sweden: central ethnology, peripheral anthropology. In VERMEULEN, Han F., ROLDÁN, Arturo Alvarez (eds.). *Fieldwork and Footnotes. Studies in History of European Anthropology*. London – New York: Routledge, 1995, s. 159–170.
- 75 K metodologickým pozicím evropské etnologie od devadesátých let srov. např. KASCHUBA, Wolfgang. *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München: Beck, 2003 a BREDNICH, Rolf. W. *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder Europäischen Ethnologie*. Berlin: Dietrich Reimer, 1994; STOKLUND, Bjarne. European Ethnology between Two Turns of Centuries. The Danish Experience. In *Völkultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende. Festschrift für Konrad Köstlin zum 60. Geburtstag am 8. Mai 2000*. Wien: Institut für Europäische Ethnologie, 2000, s. 47–59. Pro středoevropské prostředí má zásadní význam monografie LOZOVÍUK, Petr. *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, 2005.
- 76 O ostré kritice zkostnatělosti SIA referoval ve své zprávě dokonce J. Vařeka. Srov. VAŘEKA, Josef. VI. mezinárodní konference organizační komise Etnografického atlasu Evropy (EA). (St. Pölten, 19.–24. září 1976). *Český lid*, 1977, roč. 64, č. 2, s. 117.

etnokartografické konferenci v Enniskillen (1978)⁷⁷ poznamenané navíc – už poněkoliakáté zasáhly do dějin evropské etnokartografie vlivy mimovědecké – ostrým mocenským a generačním konfliktem mezi nejstarší generací aktivně působících etnokartografů (M. Zender, B. Bratanić) a jejich mladšími kolegy.⁷⁸ Činnost SIA byla tímto konfliktem v podstatě paralyzována a vydání prvního svazku EAE editovaného M. Zenderem,⁷⁹ který byl věnován výročním ohňům, lze považovat za malý zázrak a pozdní a jediný hmatatelný dozvuk mimořádného vzepětí celoevropsky koncipované komparativní etnokartografie v předchozích desetiletích.

Práce na EAE byla vydáním tohoto svazku de facto ukončena, neboť se ukázalo, že krom obtíží a konfliktů personálních, organizačních a materiálních je práce na etnografickém atlase Evropy limitována i nezájmem badatelů v zemích, které už národní atlasy mají. V nich nebylo možné v čase fatální problematizace celého kartografického diskurzu najít nové spolupracovníky, v zemích, kde se na atlasech pracovalo, byly aktivity jako neperspektivní utlumovány, případně se znovu a metodologicky poněkud regresivně soustředily pouze na mapování lidové kultury na vlastním teritoriu. Celoevropská krize etnokartografického bádání následně vedla k tichému opuštění rozsáhlých projektů a personálně silně oslabená SIA se jako International European Ethnocartographic Working Group a dnes jako Space-lore and Place-lore Working Group dostala zpět pod křídla SIEF. Erixonův projekt EAE tedy můžeme celkově hodnotit jako neúspěšný.

...

77 FENTON, Alexander (ed.). *Report of the Seventh International Working Conference of the Ethnological Atlas of Europe and its Neighbouring Countries, 16–20 September 1978 at Enniskillen, Northern Ireland*. Belfast: b. n., 1981.

78 Pozadí a průběh těchto konfliktů nejsou ještě dostatečně kriticky zmapovány. Pozoruhodně je ale v beletristické podobě zachytil jeden z přímých aktérů, holandský badatel a spoluautor holandského etnografického atlasu J. J. Voskuil, autor sedmidílného románu *Het Bureau*, který se odehrává na půdě fiktivního, avšak dobře identifikovatelného etnologického výzkumného ústavu a jehož hrdinové (vesměs opět dobře rozpoznatelní reálně existující holandští i evropské etnologové) se mj. účastní i etnokartografických konferencí. V románu vystupuje i několik postav, jejichž jména a charakteristiky jednoznačně odkazují k českým a slovenským etnologům (např. Soňa Kovačevićová se v románu objevuje v postavě Heleny Slovicevicové). K Voskuilovu románu, identifikaci postav a značné výpovědní hodnotě díla o dějinách evropské etnologie srov. ROOIJAKKERS, Gerard, MEURKENS, Peter. *Struggling with the European Atlas: Voskuil's Portrait of European Ethnology*. *Ethnologia Europaea*, 2000, roč. 30, č. 1, s. 75–95.

79 ZENDER, Matthias. *Forschungen zum ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Bd. I: Die Termine der Jahresfeier in Europa*. Göttingen: Schwanz, 1980. Podklady pro Čechy a Slovensko zpracovali J. Kramařík a J. Podolák.

Negativní hodnocení osmdesátých let 20. století v evropské etnokartografii však musíme přece jen relativizovat poukazem na některé evidentní úspěchy i momenty zakládající šance na rozvoj této specializace v pozdější době. Hned v několika zemích (Německo, Maďarsko, Slovensko, Jugoslávie)⁸⁰ se přes veškerá protivenství podařilo atlasový výzkum dokončit a publikovat atlasy celé či jejich první svazky. Jinde výzkum i nadále probíhal prakticky v neztenčené míře a především se objevily zcela nové technické možnosti (zejména tzv. geografické informační systémy) umožňující počítačové zpracování a dosud nepředstavitelně detailní analýzy prostorových dat.⁸¹ Právě prostředí GIS, které nemůžeme chápat jako pouhou technickou pomůcku, ale technologii přinášející i revoluční změny metodologické, se posléze ukázalo být nástrojem jak pro tvorbu nových atlasových projektů, tak i rekonceptualizaci těch starších. Na konci osmdesátých let totiž přichází – předchází kritikou nepochybně, i když paradoxně motivovaná – nová vlna zájmu o starší publikované atlasy a zejména dochované dotazníky a další nástroje, kterými byla pro jejich tvorbu sbírána data.⁸² Ty se ukazují být zajímavým podkladem ke kritickému zhodnocení dobových výzkumných metod na straně jedné i nepřebornou studnicí nových informací předchozími badateli záměrně pomíjených či s ohledem na dobovou epistemologii vůbec nevnímaných na straně druhé.

■ ■ ■

- 80 PALÁDI-KOVÁCS, Atila, SZOLNOKY, Lajos (eds.). *Magyar néprajzi atlasz I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987; BELAJ, Vitomir (ed.). *Etnološki atlas Jugoslavije. Karte s komentarima = Etnologischer Atlas von Jugoslawien. Karten mit kommentaren Sv. 1 (Band 1.)*. Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1989. V Maďarsku, Jugoslávii i na Slovensku probíhala paralelně s prací na atlasu i příprava národopisných encyklopedií, která ve všech třech případech také dopadla úspěšně (v případě Jugoslávie byl materiál později zpracován do encyklopedií nástupnických států). Srov. ORTUTAY, Gyula (ed.). *Magyar néprajzi lexikon* 1–5. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977–1982; BOTÍK, Ján, SLAVKOVSKÝ, Peter (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1–2*. Bratislava: Veda, 1995. K běžné souvislosti národopisných atlasů a encyklopedií viz kapitolu M. Ramšák na s. 278–298.
- 81 *Handbook on Geographical information Systems and digital Mapping*. New York: United Nations, 2000; SCHIPPERS, Thomas. Ethnogeography and multi-media technologies. In *Evropský kulturní prostor – jednotu v rozmanitosti. Sborník z 10. mezinárodního etnokartografického sympozia v Třešti*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 1997, s. 55–57; WOITSCH, Jiří. Ethnographical atlas of Bohemia, Moravia and Silesia in the new millennium: Using historical sources and GIS. *Acta Ethnographica Hungarica*, 2012, roč. 57, č. 1, s. 41–53.
- 82 Atlasová data nově interpretuje např. STOKLUND, Bjarne. Ethnological Interpretations of Imple-ments: The Hayrake as an Example. *Ethnologia Europaea*, 1990, roč. 20, č. 1, s. 5–14 a TÝŽ. *Tin-genes kulturhistorie. Etnologiske studier af den materielle kultur*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2003. Od devadesátých let 20. století je tento trend extrémně silný a produktivní i v Polsku a na Slovensku.

Od devadesátých let 20. století do současnosti: Slibný etnokartografický epilog

Jakkoliv již přesahujeme chronologickou perspektivu této monografie, dovolíme si před formulací závěrečných úvah velmi stručně dovést příběh české a evropské etnokartografie až do současnosti charakterizované ožíváním – samozřejmě výrazně inovovaných – etnokartografických přístupů. Ty byly na evropské úrovni vedle již zmíněné obecné revitalizace paradigmatu evropské etnologie posíleny i „specializací“ sociokulturní antropologie, resp. humanitních a sociálních věd obecně. Historicky vůbec poprvé se tak protnul obecný vývoj paradigmatu humanitních věd s dynamikou rozvoje národopisné kartografie.

Až do devadesátých let 20. století byly takové překryvy minimální, ba spíše šlo o vývoj protichůdný. Po vzestupu zájmu o prostor v historii, sociologii a dalších oborech ve třicátých letech 20. století,⁸³ kdy se etnokartografie teprve rodila, došlo po druhé světové válce spíše k úpadku takto orientovaných studií, snad jen s výjimkou braudelovské fáze vývoje školy Annales, ve stejné době zažívala etnokartografie zmíněný zlatý věk. Etnokartografie jako silně empirická a objektivizující specializace se následně v sedmdesátých a osmdesátých letech dokonce dostala do vyhroceného konfliktu s dobovými změnami v humanitních a sociálních vědách stavicími na tzv. postmoderně. Změnu přinesl až tzv. spatial turn⁸⁴ na sklonku 20. století. Nahlíženo ze současné perspektivy šlo o vědeckou revoluci stejně významnou jako tzv. linguistic turn. Od devadesátých let 20. století se zájem o rozmanitě konceptualizovaný prostor neustále zvyšuje a „specializace“ je jednoznačně jedním z nejmodernějších výzkumných trendů napříč všemi disciplínami humanitních a sociálních věd – ať už jde o jeho konceptualizaci ve smyslu fyzicko-geografickém, či zcela jinak pojímané výzkumy sociálního, kulturního nebo aktérsky konstruovaného a zakoušeného prostoru či místa.⁸⁵ V současné etnologii a antro-

...

83 K těmto trendům přehledně IGGERS, Georg. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Lidové noviny, 2002; KOSELLECK, Reinhart. *Raum und Geschichte*. In KOSELLECK, Reinhart. (ed.). *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000, s. 78–96.

84 SOJA, Edward W. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. New York: Verso, 1989.

85 K těmto rozdílům přehledně GÜNZEL, Stephan (ed.). *Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag, 2000.

pologii je patrně nejvlivnějším takto orientovaným badatelským směrem rozmanitě teoreticky podložené studium krajiny jako specifického průsečíku fyzického (přírodního) prostředí, mocenských struktur, subjektivních představ, dějin a paměti.⁸⁶

Po zásadních politických a společenských změnách roku 1989 se začala etnokartografická práce znovu rozvíjet i v českých zemích a atlasové práce se v devadesátých letech 20. století soustředily pod metodickým vedením J. Vařeky v dnešním Etnologickém ústavu AV ČR.⁸⁷ Lze konstatovat, že v teprve v této době, po téměř sto letech plánů a prací na etnografickém atlasu, získala česká etnokartografie jasnější institucionální zakotvení, ovšem fatální zpoždění ve sběru dat a řadu dalších hendikepů již nemá šanci dohnat. Novou nadějí pro historicko-etnokartografický výzkum jsou proto nejen u nás především projekty vycházející z podnětů tzv. digital humanities.⁸⁸

Etnokartografie, prožívající v poslední době díky rozvoji geografických informačních systémů, digital humanities, extrémnímu zájmu o časoprostorové vztahy v kulturních systémech i díky aplikaci nových interpretativních přístupů (např. tzv. auto-etnokartografie) znovuzrození, byla vždy přístupem progresivním, díky komparativnímu a holistickému pojetí výzkumů též přístupem vpravdě nadnárodním a od padesátých let. 20. století i přístupem radikálně nabourávajícím etnickou sebestřednost národních etnografických škol. Její aktuální stav u nás i na evropském kontinentu můžeme považovat za nadějný a směřující k dokončení,

■ ■ ■

- 86 Přehledně MÁCHA, Přemysl. Krajiny antropologie a antropologie krajiny. *Český lid*, 2010, roč. 97, č. 2, s. 225–246; PAUKNEROVÁ, Karolína, GIBAS, Petr. Krajina jako téma, terén i problém současné společenské vědy: antropologické čtení krajiny. In BLÁŽKOVÁ, Tereza. *Krajina jako antropologická čítanka*. Praha: TOGGA, 2015, s. 7–18; PAUKNEROVÁ, Karolína. Krajina. In STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2014, s. 356–364.
- 87 K novému rozvoji etnokartografie v Čechách v devadesátých letech 20. století viz VAŘEKA, Josef. Etnokartografické studium v českých zemích a otázka realizace národopisného atlasu. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 2, s. 123–125; TÝŽ. Etnokartografická východiska k začlenění české lidové kultury do středoevropského prostoru. *Český lid*, 1996, roč. 83, č. 3, s. 265–274; SCHEUFLEER, Vladimír. *Etnografický atlas 2*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1991; TÝŽ. Několik poznámek k národopisným atlasům. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 2, s. 129–130.
- 88 *Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900)*. Dostupné na: <http://gistralik.muni.cz/>. [Accessed 17. 10. 2016.]; *Polski Atlas Etnograficzny – opracowanie naukowe, elektroniczny katalog danych, publikacja zasobów w sieci Internet, etap I*. Dostupné na: <http://www.archiwumpae.us.edu.pl/>. [Accessed 17. 10. 2016.]; BORSOS, Balázs. The Digitalized Version of the Atlas of Hungarian Folk Culture. *Acta Ethnographica Hungarica*, 2012, roč. 57, č. 1, s. 3–32.

novému využití či reinterpretaci starších atlasových výzkumů (Finsko,⁸⁹ Česká republika,⁹⁰ Polsko,⁹¹ Slovensko, Slovinsko,⁹² Rumunsko,⁹³ Švýcarsko, Německo⁹⁴), vytváření velkých postupně propojovaných on-line etnokartografických databází naplňujících ideu EAE (Maďarsko, Slovinsko, Dánsko, Švýcarsko) i k epistemologicky odlišným směrům tradiční etnokartografií jen vzdáleně a pietně inspirovaným primárně vycházejícím z teorií Bruno Latoura.⁹⁵

Závěr

Na předchozích stranách byly nastíněny hlavní mezníky v dějinách evropské etnokartografie z hledisek tematických, teoreticko-metodologických i personálních. Zároveň jsme se pokusili s těmito mezníky propojit i vývoj etnokartografie české, resp. československé a omezeně i slovenské. Zjištěné poznatky, přičemž je zřejmé, že celá řada témat zůstává otázkou dalšího studia především v zahraničních archi-

■ ■ ■

- 89 SARMELA, Matti (ed.). *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2*. Helsinki: Finnish Literature Society, 1994.
- 90 MARTÍNEK, Zdeněk. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III. Řemeslná, domácí a manu-fakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2000; JEŘÁBEK, Richard, MAUR, Eduard, ŠTIKA, Jaroslav, VAŘEKA, Josef. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900): národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2004; EBELOVÁ, Ivana, ŘEZNÍČEK, Michal, WOITSCHOVÁ, Klára, WOITSCH, Jiří. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V. Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2007; HOLUBOVÁ, Markéta. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009; BAHENSKÝ, František, DOHNAL, Martin, VAŘEKA, Josef, WOITSCH, Jiří. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VII. Lidové stavitelství*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2015.
- 91 Souhrnně viz PIĘNCZAK, Agnieszka. The Polish Ethnographic Atlas: Research Achievements and Prospects. *Ethnologia actualis*, 2015, roč. 15, č. 2, s. 81–94.
- 92 Srov kapitolu M. Ramšak na s. 278–298 v této knize a dále např. ĐAKOVIĆ, Branko. Vprašalnice etnološkega Atlasa in Slovenci. *Etnolog*, 2003, roč. 13 (64), s. 503–526.
- 93 GHINOIU, Ion (ed.). *Atlasul etnografic Român 1–5*. Bucuresti: Academiei Romane, 2003–2013 (vydávání ještě není ukončeno).
- 94 SIMON, Michael. „Volksmedizin“ im frühen 20. Jahrhundert. Zum Quellenwert des Atlas der Deutschen Volkskunde. *Volkskunde in Rheinland-Pfalz*, 2003, roč. 18, č. 1, s. 141–154.
- 95 MUNK, Anders Kristian, JENSEN, Torben Elgaard. Revisiting the Histories of Mapping: Is there a Future for a Cartographic Ethnology?. *Ethnologia Europaea*, 2014, roč. 44, č. 1, s. 31–47; FRYKMAN, Jonas a kol. Sense of Community: Trust, Hope and Worries in the Welfare State. *Ethnologia Europaea*, 2009, roč. 39, č. 1, s. 7–46; LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005; TÝŽ. *An Inquiry into Modes of Existence*. Cambridge MA: Harvard University Press, 2013.

vech,⁹⁶ můžeme shrnout do několika níže uvedených bodů. Ty chápeme jednak jako vyargumentované závěry provedeného výzkumu, jednak jako diskusní teze, které by měly být odrazovým můstkem pro další bádání.

(1) Dynamika vývoje evropské etnokartografie se do značné míry kryje s dynamikou celkového vývoje národopisu, resp. evropské etnologie. Poněkud menší korelaci můžeme zaznamenat s rozvojem zájmů o časoprostorové vztahy v humanitních a sociálních vědách obecně.

Etnokartografie se jako komplexní paradigma ustavuje ještě v prostředí národních etnografických škol ve 20.–40. letech 20. století. Staví na východiscích jazykového zeměpisu a hned od začátku ji charakterizuje značná vnitřní konceptuální i metodologická diverzita. Švýcarský a švédský atlas a s nimi úzce související teoretické práce jejich sestavovatelů jsou následně v padesátých letech jednoznačným a v našem bádání zcela opomíjeným počátkem radikální rekonceptualizace etnocentristických národních etnografií směrem ke komparativní disciplíně nových kvalit – evropské etnologii.

Práce spojené s EAE byly v šedesátých a na počátku sedmdesátých let 20. století výkladní skříň nově badatelské orientace, která v západní Evropě velice rychle nahradila starší Volkskunde, Nordisk etnologi atd. a byla moderně zaměřena na studium sociálních vztahů, interkulturní komunikace, tzv. současnosti atd., avšak zároveň si ponechala některé podstatné teoreticko-metodologické rysy, bez kterých je studium evropského terénu nemožné (senzitivita k historicitě jevů, důraz na studium materiální kultury, narativity). Evropský atlasový projekt i řada současně nastartovaných výzkumných programů byly postaveny na důsledně komparativistickém přístupu a konceptu Evropy a sousedících oblastí jako jednotného kulturního prostoru, jehož lokální a regionální specifika je možno empiricky dokumentovat a analyzovat.

V osmdesátých letech 20. století byla východiska a výsledky evropské etnologie a etnokartografie obzvláště zpochybněna ze sociálně-antropologických (konstruktivistických, postmoderních) pozic. Zároveň došlo ke generačním konfliktům v rámci evropské etnokartografické obce a vystupňovaly se obtíže organizační. Výsledkem byla marginalizace etnokartografie, trvající až do její revitalizace po roce 2000 (která souvisí s tzv. obratem k prostoru v humanitních a sociálních vědách). Některé atla-

■ ■ ■

96 I pro české prostředí by mohly být velice cenné výzkumy v pozůstalosti S. Erixona uložené v Nordiska Museet ve Stockholmu. Viz <http://www.nordiskamuseet.se/artiklar/sigurd-erixon-1888-1968>. [Accessed 17. 10. 2016.]. Srov. též ARNSTBERG, Karl-Olov. *Utforskaren. Studier i Sigurd Erixons etnologi*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1989.

sové projekty byly nedokončeny a zastaveny (vč. EAE) a pokud výzkum pokračoval, vrátil se zpět do zpravidla teritoriálně vymezených národních rámců.⁹⁷

Vývoj etnokartografie v Čechách a Československu byl všem zmíněným trendům do značné míry mimoběžný, ke konvergenci došlo pouze v šedesátých letech 20. století při participaci na projektu EAE. Etnokartografické teorie a metody byly sice v našem prostředí vždy známy a diskutovány, až na naprosté výjimky (D. Stránská) však nebyly po dlouhou dobu vůbec aplikovány. Na úrovni komplexního výzkumu se rozvinuly pouze na Slovensku v sedmdesátých letech 20. století při práci na teritoriálně vymezeném národním atlase, tedy více než 30 let po vzniku obdobných děl jinde v Evropě. V Čechách z důvodů heuristických, metodologických, personálních i ideologických vždy zůstalo při fragmentarizované aplikaci etnokartografie na dílčí monografická témata, případně byla tato specializace (osmdesátá léta 20. století) z akademické sféry zcela odstraněna. Na rozdíl od všech sousedních států zde koncepčně ucelený etnografický atlas nikdy nevznikl.

(2) Na rozvoj evropské etnokartografie měly naprosto zásadní dopad události čistě osobního, „mimovědeckého“ charakteru. Hybatelem celé řady aktivit směřujících k integraci (zdaleka nejen) etnokartografických výzkumů v celé Evropě byl mimořádně charismatický a respektovaný S. Erixon, jehož projekt komparativní evropské etnologie měl značný potenciál k zásadní tematické a teoreticko-metodologické redefinici národně orientovaných etnografických škol. Erixonova smrt v roce 1968 tyto snahy oslabil, což se nad jiné významně týká i projektu evropského etnologického atlasu.

V prostředí českém, resp. československém byla obdobně fatální událostí předčasná smrt J. Kramaříka v roce 1974. Kramařík se k etnokartografii otevřeně hlásil i na počátku normalizačního období a lze předpokládat, že by jeho autorita odborná, ale v kontextu doby především politicko-ideologická přispěla k omezenému zachování etnokartografie ve výzkumném programu ÚEF ČSAV. Po Kramaříkově smrti ztratila etnokartografie v prostředí pokřiveném ideologizací vědy jednak koordinační oporu, jednak (a možná hlavně) potřebnou oporu mocenskou a byla z výzkumného programu ÚEF ČSAV A. Robkem po polovině sedmdesátých let zcela bezproblémově eliminována.

■ ■ ■

97 Podobný osud potkal i jiné nadnárodní projekty a v současné době je evropská etnologie jako celek sice metodologicky poměrně koherentní, avšak tematicky i teritoriálně roztržštěná. Velké nadnárodní komparativní projekty nejsou realizovány téměř vůbec. Srov. SCHMITT, Christoph (ed.). *Volkskundliche Grossprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Münster: Waxmann Verlag, 2005.

K podstatným „mimovědeckým“ vlivům na rozvoj etnokartografie, rezultujícími v úspěšné realizaci řady bezprecedentních mezinárodních projektů a započetí mnoha dalších (byť později přerušených, nedokončených nebo zcela zkrachová-
vších), musíme počítat „zasítování“ badatelů, ke kterému došlo napříč Evropou na konci padesátých, v šedesátých a na počátku sedmdesátých let 20. století. Při pohledu na autory paradigmatických textů i „obyčejné“ dobové odborné produkce, představitele vědeckých společností, členy redakčních rad atd. nelze nevidět, že etnologické vědění posouvala v Evropě kupředu skupina maximálně 50 vědců (v případě samotné etnokartografie půjde o cca 30 odborníků), od sedmdesátých let 20. století postupně rozšiřovaná o jejich bezprostřední žáky. Týká se to bez rozdílu západní i východní Evropy, které shodně ještě nebyly postiženy pozdější masifikací, anonymizací a simplifikací univerzitního studia a akademického provozu. Mezi touto skupinou vědců, i při absenci dnes samozřejmých elektronických forem komunikace, fungovala trvalá a až nepředstavitelně intenzivní interakce, nezdědka přesahující odborné i formálně-zdvořilostní horizonty a nabývající charakteru hluboce lidských osobních přátelství. Vzájemné informování o událostech ze soukromého života bylo běžné, návštěvy v rodinách zahraničních kolegů standardem, konferenční večírky, společné exkurze a výlety a ovšem též bujará dobrodružství nedílnou součástí vědeckého života. To vše při zachování vzájemného respektu a bez ohledu na původ na jedné či druhé straně železné opony. Samozřejmě nešlo o prostředí bezvýhradně idylické, jak o tom svědčí krach evropského etnokartografického projektu v osmdesátých letech 20. století, způsobený i osobními animozitami a řevnivostí, avšak v několika předcházejících desetiletích jsme konfrontováni se zcela bezprecedentním zasítováním málo početné a přitom odborně i organizačně nesmírně schopné skupiny badatelů. Je zjevné, že čilé osobní vztahy v jejím rámci přispěly k celkovému nastartování erixonovského projektu komparativní evropské etnologie, na kterém se, jak jsme viděli, na samém počátku podílelo i několik československých vědců.

(3) Na celoevropské úrovni můžeme konstatovat rozštěpení etnokartografie od jejích samotných počátků hned do několika vzájemně se překrývajících badatelských škol a dílčích směrů, které se navíc podstatně proměňovaly v čase. Samostatnou kapitolou je využívání různých technických prostředků při sběru a analýze dat, které atlasy odlišuje hlavně v míře jejich detailnosti a technickém (grafickém) zpracování, na jejich obsah ale nemá valný vliv. Za nejpodstatnější rozdíly v aplikaci etnokartografické metody můžeme ve druhé polovině 20. století považovat následující jevy:

- aplikace etnizujících nebo teritoriálních principů etnokartografické práce. Přístupy etnizující jsou ještě poznamenány nacionálními kořeny národopisu v 19. sto-

letí i etno-emancipačními či přímo za hranicí vědeckosti stojícími expanzivními politickými zájmy. Takto pojaté etnokartografické výzkumy a atlasy se selektivně zaměřují na kulturu esencionalisticky etnicko-jazykově definovaného národního společenství a z analýzy eliminují jakékoliv „nežádoucí“ kulturní prvky, resp. vůbec jim nevěnují pozornost už na úrovni sběru dat. Extrémním příkladem je první řada německého etnografického atlasu, později byl etnický princip uplatněn např. při tvorbě atlasu maďarského a je typický i pro kartografování „diaspor“.⁹⁸ Opakem etnizující optiky a pro vývoj národopisu v evropském měřítku zásadním průlomem je pojetí teritoriální. Předmětem analýzy se stávají kulturní prvky vyskytující se na určitém teritoriu bez ohledu na etnicitu jejich nositelů. Takové teritorium může být definováno hranicemi historických regionů, národních států či – jako v případě projektu evropského etnologického atlasu – celé Evropy. Teritoriálně pojaté atlasy jsou vždy silně poznamenány nejrůznějšími komparativistickými tendencemi zejména skandinávské a švýcarské etnologie.

- specifikace výzkumných lokalit. Bez ohledu na etnické či teritoriální vymezení atlasu bylo nutné ve fázi sběru dat zvolit konkrétní lokality, kde bude probíhat terénní výzkum / kam budou zasílány dotazníky. Starší pojetí, nicméně užívané u některých témat a na úrovni regionálních atlasů ještě hluboko do druhé poloviny 20. století, spoléhalo na subjektivní badatelský výběr „typických“ lokalit ne vždy rovnoměrně pokrývajících sledovanou oblast. Přístup opačný spočíval ve zcela náhodném výběru lokalit, jejichž rovnoměrná distribuce byla zajištěna prostřednictvím čtvercové sítě o různé hustotě, na které byla sledovaná oblast rozčleněna.
- aplikace diachronních a synchronních přístupů. Etnografické atlasy se silně liší právě v míře historizace předmětu analýz. Část z nich má ambici postihnout dané kulturní prvky diachronně, zaměřuje se tudíž na jejich proměny v čase, dosti často v rozmezí až stovek let (nejčastěji od 16. do první poloviny

■ ■ ■

98 Po dokončení teritoriálního atlasu Slovenska se na etnicky vymezené diasporu zaměřila etnokartografie slovenská. Viz BENŽA, Mojmir (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1998; TÝŽ (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii*. Bácsky Petrovac: Matica Slovenská v Juhoslávii, 2002; TÝŽ (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Chorvátsku*. Našice: Zväz Slovákov v Chorvátsku a Dom zahraničných Slovákov, 2005; TÝŽ (ed.). *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2006; TÝŽ (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Poľsku*. Krakow: Spolok Slovákov v Poľsku, 2015; DIVIČANOVÁ, Anna (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba - Békecsaba, Slovenský výskumný ústav, 1996.

20. století) a můžeme je označit za diachronně koncipovaná díla. Atlasy jiné, přímo či nepřímě a přiznaně či nepřiznaně jednoznačně ovlivněné funkčním strukturalismem, sledují lidovou kulturu buď v jednom časovém okamžiku (zpravidla vztaženém ke konstruované „zlaté době“ tradiční kultury v 19. století), či ve více následných fázích blížících se až době sestavení samotného atlasu (aplikován je v oslabené podobě tedy i diachronní přístup, obohacený o teoreticky průlomové etnografické studium „současnosti“), avšak primárně s důrazem na funkce a vzájemné vztahy sledovaných fenoménů. Z hlediska dějin etnokartografie v českých zemích platí, že po určitém váhání se etnokartografie na Slovensku přihlásila ke kombinaci synchronního a diachronního principu, v Čechách převažovaly přístupy diachronní.

- sběr dat pomocí terénních výzkumů, dotazníků nebo studií pramenů a literatury. S preferencí diachronních či synchronních přístupů ke studovanému materiálu velmi úzce souvisí i zvolený způsob sběru dat, který byl zároveň determinován mírou institucionalizace a profesionalizace oboru v daném státě i materiálními podmínkami, za kterých výzkum probíhal. První možností, vývojově starší, ale užívanou i později zejména v zemích, kde atlasy realizovaly málo početné skupiny vědců ve spolupráci s (polo)laickými spolupracovníky, bylo využití dotazníků. Ty byly připraveny centrálně a rozeslány s příslušnými instrukcemi, jejich vyplnění však již probíhalo zcela mimo kontrolu organizátorů atlasového výzkumu, ti přišli znovu ke slovu až ve fázi vyhodnocení dotazníků. Druhou krajní možností byl a je terénní výzkum početných skupin školených profesionálů, respektující všechny zásady terénní etnografické práce. I při něm mohly být používány určité typy dotazníků, sloužící ale spíše jako strukturující evidenční pomůcka usnadňující pozdější agregaci získaných poznatků. Konečně třetí alternativa (studium literatury, muzejních sbírek, archivních pramenů) byla v drtivé míře doplňkovou heuristickou strategií, výjimku tvořila výjimečná témata. K výrazné preferenci „neterénních“ přístupů ke sběru dat došlo jen výjimečně, jedním z mála příkladů je právě etnokartografie v Čechách nebo skandinávské studium muzejních sbírek.⁹⁹

■ ■ ■

99 Z výzkumu muzejních sbírek vycházejí i nejnovější mapové aplikace vzniklé v ČR zaměřené na problematiku lidového oděvu, které byly zpracovány v rámci projektu Tradiční lidový oděv na Moravě. Identifikace, analýza, konzervace a trvale udržitelný stav sbírkového materiálu z let 1850–1950 ve spolupráci Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici a Masarykovy univerzity v Brně. Více viz <http://www.nul.k.cz/Informace.aspx?sid=827>. [Accessed 17. 10. 2016.].

- vymezení výzkumného, resp. tematického pole související s definováním tzv. lidové kultury v rámci jednotlivých badatelských tradic. Pro sledované rozdíly v etnokartografické práci se jako klíčové ukazují být dobově proměnlivé přístupy k předmětu výzkumu. Zatímco v Německu či Polsku je jím zcela dominantně kultura venkovská (rurální), ve Skandinávii a Švýcarsku došlo k teoreticko-metodologicky podstatnému rozšíření záběru výzkumů i na kulturu obyvatel malých měst a další sociální skupiny (např. dělnictvo).
- s tematickým vymezením atlasových prací úzce souvisí i (nenaplnitelná) limita jejich úplnosti co do postihu sféry materiální, sociální, duchovní, narativní atd. Preferování problematiky materiální kultury bylo obecným jevem, avšak přinejmenším novější atlasy (typicky atlas slovenský), realizované co se týče promyšlených projektů a následného sběru dat pomocí jednotných dotazníků či terénních výzkumů od šedesátých let 20. století, se o zcela komplexní postihu různě definované lidové kultury přinejmenším pokoušely. Atlasy starší či realizované v etnokartografii nepříznivém prostředí (atlas český) nezřídka na komplexitu rezignovaly a vydaly se cestou de facto monografického zpracování dějin určitého prvku tradiční kultury.
- institucionální zázemí atlasové práce. V demokratickém prostředí předválečné Evropy i sférách svobodné tzv. západní vědy v době následně se lze setkat zhruba se třemi organizačními principy (někdy kombinovanými) atlasové práce. Možnost první představují individuální projekty výjimečných osobností a různě početných skupin jejich odborných či častěji laických spolupracovníků. Princip druhý, typický pro drtivou většinu atlasových projektů západní Evropy v padesátých a šedesátých letech 20. století, bylo organizační a finanční zaštitění atlasových prací profesionálními, avšak neakademickými institucemi, které zprostředkovávaly i participaci (většinou nezbytných) laických dobrovolných spolupracovníků, případně za účelem vypracování atlasu přímo zřízenými meziinstitucionálními pracovními výbory či komisemi. Nejaktivnějšími institucemi organizujícími atlasovou práci byly etnografické společnosti či významná muzea a podobným směrem se zprvu – za využití dopisovatelské sítě Národopisné společnosti – pohybovaly i snahy o realizaci českého, resp. československého etnografického atlasu. Konečně možnost třetí, na Západě méně obvyklá, zato ovšem typická pro centrálně organizovanou a v prostředí plánované vědy se odehrávající kartografii východoevropskou, byla koordinace atlasových prací příslušnými ústavy národních akademií věd či (méně často) univerzitními pracovišti.
- na pomezí uvedených organizačních principů se odehrávaly aktivity směřující v 50.–80. letech 20. století k mezinárodní koordinaci atlasových prací.

Na činnosti zmíněné pracovní skupiny SIEF či samotné SIA se podílela pestrá paleta badatelů různého zázemí z celé Evropy. Na východě Evropy celý projekt EAE unikal ostrému ideologickému dohledu či odsouzení, na naší scéně byl často referován dokonce jako „pokrokový“, i když zcela evidentně přispíval též k zasítování českých a slovenských etnologů se západními vědci a přinášel metodologické inovace posilující výrazný odklon českého národopisu od zahleděnosti do domácího výzkumného terénu.

(4) Etnokartografie dosáhla, jak bylo dokumentováno na konkrétních případech, řady vynikajících výsledků na úrovni regionálních výzkumů i v případě národních etnografických atlasů. Pro vývoj etnologického diskurzu nicméně znamenala průlom především v ohledech teoreticko-metodologických a personálních. Po druhé světové válce se národní historicky orientované etnografické školy ocitly na rozcestí zapříčiněném mj. i diskreditací extrémně etnizovanou až rasovou optikou deformovaného bádání v nacistickém Německu. Jednou z alternativ (i když ne jedinou a nikoliv bezproblémovou a bezproblémově prosazovanou) k anti-kvovaným „národním etnografiím“ se stal od třicátých let 20. století postupně upravovaný a zpřesňovaný a též několikrát radikálně rekonceptualizovaný projekt evropské etnologie (*Ethnologia Europaea*) švédského velikána S. Erixona.

Erixon své představy o evropské etnologii jako *de facto* regionální specializaci univerzální antropologické vědy o člověku v konečné fázi postavil na tematické trojjednotnosti (výzkum sociálních struktur, materiální kultury a narativity/folkloru). Jím proponovaná disciplína si ponechávala povahu historické vědy a tomu odpovídající prameny a držela se orientace na evropský terén. Evropská etnologie se zároveň měla mnohem intenzivněji soustředit na tematicky a sociálně široce chápané studium „současnosti“ a „v současnosti“, spíše než na dokumentaci archaických přežívajících reliktních zanikajících či zaniklé romanticky konstruované lidové kultury. Erixon a celá řada jeho podobně progresivně uvažujících evropských spolupracovníků (kromě řady již jmenovaných např. Wolfgang Steinitz či Georges-Henri Riviére) se při výzkumech současných společností nechali velmi silně inspirovat přístupy antropologickými. Při realizaci konkrétních projektů se úhelným kamenem erixonovské evropské etnologie stala široce definovaná komparatistika vyžadující aplikování jednotné terminologie a jednotné systematiky kulturních a společenských jevů.

Pro realizaci Erixonem a jeho spolupracovníky a následovníky stanovených cílů se etnokartografie stala v podobě projektu EAE vynikající laboratoří pro aplikaci nových metodologických přístupů a jedním z nejúspěšněji rozběhnutých projektů vůbec. Pozdější selhání záměru na sestavení EAE na tom nic nemění. Ne náhodou

se skladba participantů pravidelných evropských etnokartografických konferencí prakticky kryje se složením redakční rady časopisu *Ethnologia Europaea* i skupinou „rebelů“, kteří se na přelomu padesátých a šedesátých let pokusili neúspěšně reformovat konzervativní a na pozicích antikvovaného romanticky a nacionálně orientovaného národopisu stojící vrcholovou oborovou organizaci CIAP / SIEF.

Právě pozice evropské etnologie jako nově se rodícího paradigmatu, kritizujícího (ovšem absolutně nikoliv z ideologických pozic) akademické prostředí západní vědy a její teoreticko-metodologické přístupy, mohla být jedním z důvodů pro akceptaci komparativně zacílené evropské etnologie a etnokartografie na druhé straně železné opony. Těžko soudit, nakolik se mohli badatelé z východní Evropy detailně orientovat v zákulisních sporech v rámci CIAP / SIEF, na počátku šedesátých let 20. století byly alespoň některým z nich dokonce bližší nadnárodní struktury sociokulturní antropologie.¹⁰⁰ O jedno desetiletí později ovšem již nalézáme ty nejschopnější východoevropské etnology pevně usazené ve strukturách nové erixonovské evropské etnologie. Zájmy progresivních badatelů ze Západu formulujících nutnost skutečně celoevropských srovnávacích výzkumů se tak neopakovatelně – a jen díky dobovým společenským, kulturním a politickým okolnostem – proluly se snahou silné generace východoevropských etnologů hledajících cestu k oživení stalinistickými dogmaty a formálním marxismem poznamenané disciplíny.

(5) Při realizaci etnokartografických výzkumů v Československu, jak bylo zmíněno v bodě (1), došlo na konci šedesátých a na počátku sedmdesátých let k zásadnímu rozštěpení českého a slovenského vědeckého prostředí, a to hned z několika důvodů. Příčiny rozchodu, nikoliv bouřlivého, ale ve svých důsledcích extrémně závažného, byly mnohovrstevnaté. V první řadě šlo o důvody související s vývojem národopisu v Čechách a na Slovensku a s radikálně odlišnou povahou „výzkumného terénu“, což nezbytně vedlo k preferenci odlišných badatelských

...

100 Dnes nejuznávanější znalec dějin evropské etnologie B. Rogan dosti striktně tvrdí, že ve srovnání s etnologií západní „*ethnology in Eastern Europe felt a closer kinship with IUAES (and with anthropology)*“. ROGAN, Bjarne. The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry. *Ethnologia Europaea*, 2008, roč. 38, č. 1, s. 74. Nutno k tomu ovšem dodat, že zmiňované „antropologické angažmá“ mělo v sovětském bloku jasné mocenské motivace směrem k vývozu ideologií do dekolonizovaných regionů. Podobný světovládný potenciál na domácí/evropský terén orientovaná etnologie či folkloristika postrádaly, tudíž chyběla i masivní podpora členství v oborových institucích a vysílání početných delegací na pravidelné kongresy. Účast a práce v evropských vědeckých společnostech i neformálních odborných sítích se tudíž v rámci evropské etnologie otevírala i pro badatele méně konformní a ideologicky vyprofilované.

a interpretačních přístupů. V českých zemích byla tzv. tradiční lidová kultura ve druhé polovině 20. století již značně nivelizovaná nebo zcela zaniklá a etnografové zároveň měli možnost se opřít o poměrně velké množství historicky orientovaných prací. Výsledkem byla preference diachronního pojetí etnokartografie, zaměřený se pouze na partikulárně monograficky („chotkovsky“) sledované a dostatečným množstvím historického materiálu dokumentované jevy (převážně ze sféry hmotné kultury). Kromě archivního výzkumu se stala pro sběr empirických dat podstatná dopisovatelská síť spolupracovníků Národopisné společnosti. Naproti tomu na Slovensku se jako jednoznačně nosnější a – zpětně nahlíženo – produktivnější, teoreticko-metodologicky modernější a pro celý obor přínosnější ukázal být komplexní terénní výzkum ještě stále existujících reliktnů lidové kultury (a jejich nositelů) uplatňující synchronní i diachronní přístupy a ovlivněný funkčně-strukturálními přístupy. Terénní výzkumy zároveň vyžadovaly mnohem pečlivější plánování, vypracování jednotných metodologických postupů, dotazníků atd.

Rozdílná cesta, kterou etnokartografie v Čechách a na Slovensku nastoupila v předchozích desetiletích, byla dovedena do institucionální podoby v sedmdesátých letech 20. století. Zatímco na Slovensku se práce na dlouhodobých projektech (EAS, národopisná encyklopedie) stala oficiálním nosným badatelským programem, na kterém se podílela drtivá většina profesně aktivních etnografů i studentů oboru, v Čechách nic takového nenastalo. Hned několik generací slovenských badatelů mělo možnost dozrát, nebo naopak započít vlastní vědeckou dráhu v prostředí metodicky i empiricky skvěle zakotveného projektu. Terénní etnokartografické výzkumy tzv. lidové kultury byly zároveň méně náchylné k nejrozumnějším ideologickým manipulacím a poskytovaly u motivovaných vědců značný prostor pro sledování a následné analýzy celé plejády jevů a procesů tehdejšího každodenního života, které s atlasovým výzkumem *de facto* nesouvisely. Slovenská etnologie tak, domnívám se, vstupovala do polistopadového období právě díky projektu EAS po všech stránkách v lepší kondici než etnologie v českých zemích, což se týkalo zejména pracovišť řízených A. Robkem.

Masivní rozvoj etnokartografie na Slovensku a její přímá i nepřímá podpora z oficiálních společensko-politických kruhů, včetně „plánovačů vědy“, nicméně mohla mít – výzkumem zatím neprokázanou a obecně obtížně prokazatelnou – další motivaci. Jak bylo rozebráno v jiných částech této knihy,¹⁰¹ slovenský národopis

...

101 Srov. zejm. kapitulu M. Ducháčka na s. 37–70 a L. Petráňové na s. 71–92.

byl ve svých počátcích derivátem Chotkovy české etnografické školy a byl silně konfrontován s idejemi čechoslovakismu. Po druhé světové válce tak byla zdejší odborná produkce nesporně jednak ovlivněna snahou zaplnit četná bílá místa v empirickém bádání, ve kterém za českým prostředím zaostávala, jednak dokázat schopnost samostatné existence národopisné vědy, což se v širším slova smyslu týká i celého slovenského vědeckého prostředí a je výmluvně zhmotněno v institucionalizaci samostatné Slovenské akademie věd v roce 1953, navazující (v dobovém kontextu samozřejmě nepřiznávavě, reálně co se týče např. kontinuity některých výzkumů a převzetí dokumentačních fondů) na Slovenskou akademii věd a umění založenou v roce 1942. Masivní příklon k etnokartografii, v sedmdesátých letech 20. století studující slovenskou lidovou kulturu (která byla ovšem vymezena poměrně moderně, tedy teritoriálně), proto můžeme na rovině badatelské hypotézy vyžadující další ověření konceptualizovat i jako – svými důsledky jednoznačně pozitivní – pozdní projev národnostně-emancipačních a státoprávních ambicí slovenské společnosti. Ten dostal, znovu dodejme, že pro slovenskou etnologii naštěstí, ve federalizovaném Československu, značný prostor.

Závěrem možno konstatovat, že osudy etnokartografické metody a jejích „produktů“, tedy etnografických atlasů, jsou jedním z nejextrémnějších dokladů divergencí, které můžeme v evropské etnologii ve 20. století pozorovat. Zdánlivě jednotný badatelský diskurz se výrazně rozštěpil po stránce metodické, tematické i metodologické, realizoval se za výrazně odlišných materiálních konstelací a na organizačně odlišných principech. V šedesátých letech stála etnokartografie v základech hned několika projektů unikátně propojujících badatele napříč ideologicky rozdělenou Evropou v rovině odborné i lidské a spěla do pozice integrativního a jednotně pojímaného badatelského přístupu. Proměny vědeckého „provozu“ v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století a tematická a metodologická reorientace etnologie na tzv. Západě a utužení ideologických pout na tzv. Východě nicméně vedly k tomu, že neobyčejně pestrý a produktivní přístup začal být považován za vyčerpaný a zastaralý a po antropologicko-konstruktivistickém intermezzu začala být přinejmenším některá jeho východiska i závěry znovuobjevována a redefinována až v devadesátých letech 20. století. Ke stejnému znovuoživení ostatně dospěla i evropská etnologie jako taková.¹⁰²

■ ■ ■

102 Její úplně nejsoučasnější pozice shrnují BENDIX, Regina, LÖFGREN, Orvar. *European Ethnology*. Editor's Introduction. *Ethnologia Europaea*, 2008, roč. 38, č. s. 1–7; HAFSTEIN, Valdimar

V Československu byl vývoj etnokartografie, jak bylo v tomto textu opakovaně ukázáno, plný pozoruhodných zápletek. Výsledkem je, že Slovensko svůj špičkový „klasický“ etnografický atlas získalo, v Čechách k tomu nikdy nedošlo a jeho realizace je dnes již anachronismem, což dává prostor pro vznik pozoruhodných projektů jiného typu.¹⁰³ A tak i když mnohé rozdílnosti bychom mohli ve druhé polovině 20. století shledávat v etnokartografii napříč Evropou, patrně nikde nedosáhly rozměrů ovlivňujících povahu celé disciplíny i její současný stav, jako tomu bylo v někdejší Československu.

...

H., MARGRY, Peter J. What's in a Discipline?. *Cultural Analysis*, 2014, roč. 13, s. 1–10; JOHLER, Reinhard. Doing European Ethnology in a Time of Change: The Metamorphosis of a Discipline (in Germany and in Europe). *Traditiones*, 2012, roč. 41, č. 2. s. 245–255; KÖSTLIN, Konrad, NIKITISCH, Herbert, NIEDERMÜLLER, Peter (eds.). *Die Wende als Wende: Orientierungen Europäischer Ethnologien nach 1989*. Wien: Universität Wien, 2002.

- 103 Jako zejména projekt *Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900)*. Dostupné na: <http://gistralik.muni.cz/>. [Accessed 17. 10. 2016.]. Srov. též z projektu vycházející publikaci DRÁPALA, Daniel, DOUŠEK, Roman, KRÍŽOVÁ, Alena, PAVLICOVÁ, Martina, VÁLKA, Miroslav. *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2015.

Česká prozaická folkloristika v letech 1945–1989 v mezinárodním kontextu

Petr Janeček

Hodnocení vývoje domácích etnologických věd mezi lety 1945 a 1989 se od počátku devadesátých let 20. století do značné míry neslo v polemickém duchu poznamenaném především vyhrcoveností proklamativních, někdy až příliš ideologizujících tvrzení, bez důkladnější kritické evaluace dobové odborné produkce a dostupných pramenů.¹ Ke kultivaci dobových diskusí rozhodně nepřispěla absence byť i nejzákladnějšího přehledu, natož pak kritických dějin oboru; tyto diskuse se pak proto často vedly v částečně osobní rovině vzpomínek či manifestačních odkazů na údajnou vyspělost, či naopak inferioritu určitých badatelských zaměření, typicky srovnávajících domácí produkci se zahraniční situací, kvůli odlišnosti dobových politických, společenských a především institucionálních kontextů ale v mnohém jen obtížně srovnatelnou.²

...

- 1 V této souvislosti je nutné zmínit především čtveřici sérií příspěvků reagujících postupně na text SCHEFFEL, David Z. Antropologie a etika ve východní Evropě. *Národopisný věstník československý*, 1992, roč. 9 (51), s. 3–10 (publikovaných tamtéž); text SCHEFFEL, David Z., KANDERT, Josef. Politics and Culture in Czech Ethnography. *Anthropological Quarterly*, 1994, roč. 67, č. 1, s. 15–23 (většinou publikovaných ve sborníku HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR); text NEŠPOR, Zdeněk R., JAKOUBEK, Marek. Co je a co není sociální/kulturní antropologie. *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 1, s. 53–79; a některé reakce z českého akademického prostředí na text HANN, Chris. Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 15–30. Stručný přehled částí těchto diskusí zaměřených na etickou dimenzi domácí etnologické odborné práce podávají JANEČEK, Petr, NOSKOVÁ, Jana. Monotematické číslo Etika a etnologie. Slovo úvodem. *Národopisný věstník*, 2014, roč. 31 (73), č. 2, s. 4–6.
- 2 Jedny z mála kritických studií o domácí etnologii v námi sledovaném období vydaných v zahraničí představují např. KOFFER, Blanka. Ethnography in the ČS(S)R. Scientification through Sovietizati-

Jedinou subdisciplínou domácích etnologických věd, která se v nedávné době dočkala vlastního přehledu dějin námi sledovaného období, na základě kterého je možné kultivovanou diskusi skutečně začít vést, je pak prozaická folkloristika díky dílu Marty Šrámkové *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000* (Přehled, vývoj, témata, bibliografie), vydaném v roce 2008.³

■ ■ ■

on?. In BRUNNBAUER, Ulf, KRAFT, Claudia, SCHULZE WESSEL, Martin (eds.). *Sociology and ethnography in East-Central Europe and South-East Europe: Scientific self-description in state socialist countries*. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 23. November 2008. München: Oldenburg Verlag, 2011, s. 173–184; a výrazně polemicky laděný text SKALNÍK, Petr. Czechoslovakia: From Národopis to Etnografie and Back. In HANN, Chris, SÁRKÁNY, Mihály, SKALNÍK, Petr (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Münster: LIT Verlag, 2005, s. 55–86. Velice stručný přehled vývoje středoevropské etnologie (se zmínkami o české etnologii) podává KILIÁNOVÁ, Gabriela. Mitteleuropäan Ethnology in Transition. In KOCKEL, Ullrich, NIC CRAITH, Máiread, FRYKMAN, Jonas (eds.). *A Companion to the Anthropology of Europe*. Oxford: Wiley Blackwell, 2016, s. 103–121. Z domácích textů na toto téma je možné zmínit např. ranou sumarizaci vývoje oboru, vypracovanou pro vrcholnou profesní organizaci domácí etnologie JIŘIKOVSKÁ, Vanda, MIŠUREC, Zdeněk. Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948. *Národopisný věstník československý*, 1991, roč. 7 (50), s. 5–35. Solidnější oporu v pramenech má pak čtveřice studií zaměřených na klíčová desetiletí institucionalizace domácí etnografie a folkloristiky a hlavních oborových periodik (PETRÁŇOVÁ, Lydia. Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 305–322; PETRÁŇOVÁ, Lydia, BAHENSKÝ, František. Institutionální základna českého národopisu v letech tzv. budování socialismu a profilace hlavních periodik. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 185–209; WOITSCH, Jiří, BAHENSKÝ, František. Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21. – 22. listopadu 2001). Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 555–569; SKALNÍKOVÁ, Olga, PETRÁŇOVÁ, Lydia. Etnografické studium v letech 1964–1975. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 287–304. Specifiky některých badatelských zaměření domácí etnologie v námi sledovaném období se dlouhodobě zabývá Jiří Woitsch (např. WOITSCH, Jiří. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. Stav a perspektivy výzkumu. *Český lid*, 2012, roč. 99, č. 1, s. 67–83; WOITSCH, Jiří. Kam zmizela etnografie dělnictva? / Wohin verschwand die Ethnographie der Arbeiterschaft?. *Český časopis historický*, 2012, roč. 110, č. 3–4, s. 692–707; 708–727.). Na absenci dějin oboru upozorňuje např. LOZOVIUK, Petr. *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě. Monographica III*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, 2005, s. 7.

- 3 ŠRÁMKOVÁ, Marta. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000* (přehled, vývoj, témata, bibliografie). Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008 (dále: ŠRÁMKOVÁ, Marta. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000* (přehled, vývoj, témata, bibliografie)). K folkloristickým bádáním v námi sledovaném období v přední domácí etnologické instituci také OTČENÁŠEK, Jaroslav. Ná-

Tato studie se pokouší na tento výjimečný přehledový text navázat zdůrazněním aspektu dobových folkloristických bádání, který ve výše zmíněném díle částečně (ale cíleně) absentuje – ohlas prací českých prozaických folkloristů v zahraničí, především na Západě, a zároveň i recepce zahraničních teoreticko-metodologických přístupů domácí folkloristikou. Text si v tomto směru rozhodně neklade nároky na úplnost – výběrovým způsobem se soustřeďuje především na vliv těch poznatků domácí prozaické folkloristiky na mezinárodní vývoj oboru, které byly většího významu a především disponovaly „dlouhým trváním“, výsledovatelným v této disciplíně dodnes. Z opačného úhlu pohledu pak text zdůrazňuje ty zahraniční teoreticko-metodologické inspirace, které se v domácí folkloristice výraznějším způsobem etablovaly. Předkládané příklady se zaměřují především na oblast výzkumu pověsti a pohádky, tedy žánrů, kterým byla v námi sledovaném období věnována nejintenzivnější badatelská pozornost a k jejichž mezinárodnímu výzkumu velice plodně přispěla i česká folkloristika.

Počátky a „zlatý věk“ domácí folkloristiky v kontextu mezinárodních bádání

Folkloristice patří v rámci domácích etnologických subdisciplín celá řada historických prvenství – především jde o subdisciplínu jednak nejstarší, jednak dlouhodobě zřejmě nejprovázanější s mezinárodním bádáním.⁴ Obě tyto skutečnosti spolu velice úzce souvisejí; ačkoli je vlastní vznik folkloristiky ve střední, severní a východní Evropě kladen do souvislosti s romantickým nacionalismem, domácí folkloristická bádání velice brzy překonala úzký národní rámec a stala se sebevě-

...

stin vývoje studia lidové slovesnosti na pražském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR po roce 1953. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 150–156. Folkloristika byla zároveň až do nedávné doby v podstatě jedinou domácí etnologickou subdisciplínou (další výjimku tvoří sociokulturní antropologie, ale až po roce 1989) disponující hned několika vysokoškolskými učebními texty: např. BENEŠ, Bohuslav. *Úvod do folkloristiky*. Praha: SPN, 1989; a především LEŠČÁK, Milan, SIROVÁTKA, Oldřich. *Folklor a folkloristika (O lidové slovesnosti)*. Bratislava: Smena, 1982 (dále: LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O. *Folklor a folkloristika (O lidové slovesnosti)*).

- 4 „Především je nutné si uvědomit, že národopis zpočátku vznikl a rozvíjel se hlavně jako folkloristika a že studium materiální kultury je podstatně mladší. Jinými slovy folkloristika reprezentovala národopis, etnografii, bylo mezi nimi takřka rovnítko.“ (JECH, Jaromír. *Jednota národopisné vědy. Věstník národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti při SAV*, 1967, č. 3–4, s. 40) (dále: JECH, J. *Jednota národopisné vědy*).

domou komparativní disciplínou s mezinárodním přesahem, teoreticky a metodologicky čerpající z řady evropských mytologických škol.⁵ „Zlatý věk“ domácí folkloristiky nastává v poslední třetině 19. století po její teoreticko-metodologické redefinici na literárněvědně orientovanou folklorní komparatistiku.⁶ Po krátkodobém koketování s antropologickými evolucionistickými přístupy (které zavedly jiné národní badatelské tradice, např. britskou a francouzskou, na dlouhá desetiletí do teoretické slepé uličky)⁷ se podobně jako jinde ve střední a severní Evropě stávají standardem migracionistické (difuzionistické) přístupy, inspirované především německou Volkskunde i Völkerkunde a finskou historicko-geografickou školou.⁸ Od počátku 20. století je tak mezinárodní spolupráce pro české folkloristy samozřejmým standardem; nikoli náhodou je slavná přednáška Augusta Sauera, definující ve středoevropském kontextu dodnes platnou literárněvědní textocentrickou konceptualizaci folkloru, přednesena v roce 1907 právě v Praze.⁹ V rámci této ze své podstaty přirozeně internacionální a komparativní disciplíny tak vznikají dodnes využívaná a v leccm nesmrtelná díla, především společný projekt

■ ■ ■

- 5 HARTWIG, Kurt. The Incidental History of Folklore in Bohemia. The Folklore Historian. *Journal of the Folklore and History Section of the American Folklore Society*, 1999, roč. 16, s. 61–73; WILSON, William A. Herder, Folklore and Romantic Nationalism. *The Journal of Popular Culture*, 1973, roč. 6, č. 4, s. 819–835. K širšímu historickému kontextu folkloristických bádání s důrazem na dvojici klíčových formativních akademických tradic – středoevropské a anglosaské – viz BENDIX, Regina. *In Search for Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1997.
- 6 WOLLMAN, Slavomír. Česká škola literární komparistiky (tradice, problémy, přínos). *Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia*. Praha: Univerzita Karlova, 1989 (dále: WOLLMAN, S. *Česká škola literární komparistiky (tradice, problémy, přínos)*).
- 7 Ke kritice evolucionistických přístupů, přetrvávajících v anglosaské folkloristice ještě na počátku padesátých let 20. století (!) viz BASCOM, William R. Folklore and Anthropology. *Journal of American Folklore*, 1953, roč. 66, č. 262, s. 287–288.
- 8 JANEČEK, Petr. Prozaická folkloristika a fenomén první světové války. *Národopisná revue*, 2014, roč. 24, č. 4, s. 294 (dále: JANEČEK, P. *Prozaická folkloristika a fenomén první světové války*).
- 9 GUSEV, Viktor J. *Estetika folklóru*. Praha: Odeon, 1978, s. 62 (dále: GUSEV, V. J. *Estetika folklóru*). V Praze v meziválečném období působil i přední komparatista Albert Wesselski (1879–1931), ovšem téměř bez kontaktů s českojazyčným národopisem; to ostatně platilo pro domácí německojazyčnou Volkskunde – s určitými personálními výjimkami, jako byl Gustav Jungbauer – obecně (LOZOVIUK, Petr. Dějiny německy psaného národopisu v Čechách. Úvod do problematiky. In UHEREK, Zdeněk (ed.). *Kultura – Společnost – Tradice II. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 13–51; a LOZOVIUK, Petr. Etnografie jako národní věda. In KAISEROVÁ, Kristina, KUNŠTÁT, Miroslav (eds.). *Hledání centra: vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 2011 s. 59–98.

německého folkloristy Johannese Bolta a Jiřího Polívky *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, vydávaný v letech 1913–1932, jehož eurocentrismus byl zásluhou Jiřího Polívky překonán dodáním slovanského a východoevropského, ale i kavkazského a středoasijského kontextu. Mimo chodem, jde o jediné domácí etnologické dílo s českým spoluautorstvím explicitně zmiňované v monumentálních dějinách evropských etnologických a antropologických věd *Storia del folklore in Europa* z roku 1952 z pera italského etnologa Giuseppa Cocchiary, žáka Roberta A. Marett a Bronislawa K. Malinowského.¹⁰ Setrvalý význam v mezinárodní folkloristice má i dodnes jediné katalogizační dílo v cizím jazyce věnované výhradně českému prozaickému folkloru *Verzeichnis der böhmischen Märchen* Václava Tilleho z roku 1921.¹¹ Domácí folkloristé jsou přitom v čilém kontaktu jak s východoevropskými (např. Jiří Polívka je duchovním žákem předního ruského folkloristy Alexandra Nikolajeviče Veselovského, trvalou slávu si pak vydobydou folkloristické texty některých příslušníků Pražského lingvistického kroužku, především Petra Bogatyreva), tak i západoevropskými, severoevropskými a středoevropskými folkloristy.¹² Velkou roli přitom hraje jejich aktivní členství v mezinárodních vědeckých společnostech, především Folklore Fellows, a čilá korespondence a spolupráce se zahraničím.

Poválečná folkloristika a tradice mezinárodní spolupráce

Právě výše zmíněná internacionální spolupráce pomohla české folkloristice udržet kontinuitu mezinárodních vazeb i po druhé světové válce. Zatím nepříliš důklad-

■ ■ ■

10 BOLTE, Johannes, POLÍVKA, Georg. *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, 1913–1932. Cocchiara ve svém díle hovoří o Polívkovi takto: „...jeden z nejaktivnějších ruských folkloristů zabývajících se lidovou prózou teoreticky následoval Benfey, ale zároveň přikládal význam specifickým národním znakům v pohádkách.“ (COCCHIARA, Giuseppe. *The History of Folklore in Europe*. Indiana: Institute for the Study of Human Issues, 1981, s. 313). Oprava chybného údaje o národnosti Jiřího Polívky je z mnoha překladů Cocchiarovy práce k dispozici pouze v polském vydání z roku 1971 zásluhou Juliana Krzyżanowského (COCCHIARA, Giuseppe. *Dzieje folklorystyki w Europie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971, s. 340).

11 TILLE, Václav. *Verzeichnis der böhmischen Märchen*. Porvoo: Helsinki Suomalainen Tiedekatemia, 1921.

12 WOLLMAN, Slavomír. *Česká škola literární komparistiky (tradice, problémy, přínos)*, s. 38; BOGATYREV, Petr. *Souvislosti tvorby. Cesty ke struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971 (dále: BOGATYREV, P. *Souvislosti tvorby. Cesty ke struktuře lidové kultury a divadla*).

ně analyzovanou roli v tom hraje i skutečnost úplného etablování oboru etnografie a folkloristika (národopis) na univerzitách v Praze a Brně a od roku 1954 i ve struktuře Československé akademie věd, která dodala folkloristice potřebnou institucionální základnu; zároveň ale završila tendence jejího spojování se studiem materiální kultury do jedné jediné disciplíny, které započaly již během národopisného hnutí poslední třetiny 19. století.¹³ Sovětské pojetí chápající prozaickou folkloristiku jako samostatný literárněvědní obor pak zřejmě přispělo k jejímu terminologickému oddělování od etnografie, domácí tradici historicky spíše cizí.¹⁴ Na počátku padesátých let je – také po vzoru sovětské vědy – do české terminologie přijat mezinárodní termín folklor (diskuse o jeho přesném vymezení trvalí ale až do roku 1967).¹⁵ Po krátkém, ale zajímavém období kritiky pozitivistických přístupů a experimentování s dogmatickým marxismem (respektive marx-leninismem) a „novými formami folkloru“ se disciplína vrací ke svým osvědčeným literárněvědním kořenům.¹⁶ Od konce padesátých let už domácí folkloristika opět plně participuje na rozsáhlých mezinárodních projektech světové folkloristiky bez ohledu na jakoukoli formu železné opony. Vedle již zmíněných aktivit Folklore Fellows jsou to hlavně poválečné mezinárodní konference věnované prozaickému folkloru, organizované především německými, skandinávskými a anglosaskými

■ ■ ■

- 13 Folkloristika tak byla díky tomu v domácím prostředí solidně institucionalizována – např. na rozdíl od Francie, kde byly inovativní sociologizující aktivity „největšího folkloristy 20. století“ Arnolda van Gennepa zastaveny durkheimovskou sociologickou (paradoxně!) školou, a Velké Británie, kde byla folkloristika, kvůli tamnímu přílišnému důrazu na evolucionistické přístupy, jako samostatný obor do značné míry pohlcena dominantnější sociální antropologií (JANEČEK, Petr. *Prozaická folkloristika a fenomén první světové války*, s. 293).
- 14 K recepci sovětského chápání oddělování etnografie od folkloristiky viz JECH, J. *Jednota národopisné vědy*, s. 40.
- 15 ŠRÁMKOVÁ, M. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000 (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*, s. 15. Nejvýznamnější dobovou studií, odrážející terminologickou neukotvenost termínu „folklor“, představuje JECH, Jaromír. Folklor. *Československá etnografie*, 1956, roč. 4, č. 1, s. 80–82. Neukotvenost tohoto termínu v domácí etnografii a folkloristice, údajně pracující s třemi základními významy tohoto pojmu, zmiňuje ještě JECH, J. *Jednota národopisné vědy*, s. 44.
- 16 ŠRÁMKOVÁ, M. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000: (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*, s. 9–22. V padesátých a šedesátých letech tak v hlavním domácím národopisném periodiku Český lid kvantitativně převažují folkloristické příspěvky nad etnografickými, zatímco po roce 1970 je tomu naopak: „*Oproti předchozím obdobím téměř zmizely folkloristické příspěvky a studie z oblasti cizokrajné etnografie.*“ (SECKÁ, Milena, WOITSCH, Jiří. Úvodem. In NOVOTNÝ, Jiří, SECKÁ, Milena, SEDLICKÁ, Kateřina, WOITSCH, Jiří (eds.). *Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008, s. 13) (dále: NOVOTNÝ, J., SECKÁ, M., SEDLICKÁ, K., WOITSCH, J. (eds.). *Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*).

badateli – v první řadě ta nejvýznamnější z nich, pořádaná v roce 1959 v Kielu a Kodani, která dá o rok později na 6. mezinárodním kongresu antropologických a etnologických věd v Paříži vzniknout International Society for Folk Narrative Research (ISFNR).¹⁷ Právě na konferencích a setkáních pracovních skupin této dnes nejvýznamnější mezinárodní vědecké folkloristické organizace participují domácí folkloristé nejvýrazněji od jejího samotného vzniku. Její druhá pracovní konference (2nd Interim Conference) byla 1.–4. 9. 1966 dokonce pořádána v českých Liblicích u Prahy. Jednalo se o společné jednání s pracovní konferencí Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore/International Society for Ethnology and Folklore (SIEF). Toto propojení jednak výrazně posílilo mezinárodní prestiž domácí folkloristiky, jednak této akci propůjčilo velký symbolický význam „návratu světových etnologických věd domů“ – SIEF byl totiž reorganizovaným poválečným nástupcem Commission des Arts et Traditions Populaires/International Commission on Folk Arts and Folklore (CIAP), založené v roce 1928 v Praze jako jedna z organizací Společnosti národů.¹⁸ Liblické setkání, organizované Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV za spolupráce Katedry etnografie a folkloristiky Karlovy univerzity a Národopisného oddělení Národního muzea, představovalo odborné jednání poválečné etnografie a folkloristiky s možná nejvýraznější zahraniční odbornou účastí ze Západu vůbec. Zúčastnilo se ho 58 badatelů, mimo jiné z Velké Británie (např. William F. H. Nicolaisen), Německé spolkové republiky (např. Kurt Ranke, Lutz Röhrich, Hermann Bausinger), Švýcarska (Max Lüthi), Norska (Brynjulf Alver) a samozřejmě ze zemí střední Evropy. Oproti předchozím konferencím, na které země socialistického bloku zastupovalo pouze Československo a Německá demokratická republika, se liblického jednání poprvé zúčastnili folkloristé z Polska (např. Julian Krzyżanowski) a Sovětského svazu (např. Kiril V. Čistov). Konference byla navíc shodou okolností pořádána ve formativním období, kdy se mezinárodní folkloristika začala oprošťovat od faktografie založené na literárněvědném pozitivismu a hledala nové teoretické směry; to se

■ ■ ■

17 KVIDELAND, Reimund. Historical Reflections upon the International Society for Folk Narrative Research. *ISFNR Newsletter*, 2006, roč. 1, s. 5. ISFNR tak svým datem založení patří k nejmladším mezinárodním profesním organizacím etnologických a antropologických věd, což dokládá mimo jiné velký zájem o folkloristická témata ve druhé polovině 20. století.

18 ROGAN, Bjarne, The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry. *Ethnologia Europaea*, 2008, roč. 38, č. 1, s. 66–78 (dále: ROGAN, B., The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry).

odrazilo především v nebyvalém zájmu o účast na konferenci a živých diskusích. Podle Jaromíra Jecha „jednotlivá vystoupení spojoval určitý neostrukturalistický zřetel“; aktivity domácí folkloristiky tak byly přitom zcela v souladu s tehdy aktuálním mezinárodním trendem zájmu o strukturální přístupy.¹⁹ Jednou z hlavních aktivit ISFNR v padesátých a šedesátých letech 20. století bylo však vytvoření mezinárodního klasifikačního systému a později i mezinárodního katalogu pro folklorní žánr pověsti, srovnatelného se systémem Aarne-Thompson (AT) v oblasti pohádkosloví, který byl ve stejném období výrazně revidován americkým folkloristou Stithem Thompsonem.²⁰ ISFNR pro tuto práci vytvořila speciální komisi Permanent Committee on International Legend Research, která se poprvé setkala na semináři v Antverpách v září 1962, podruhé v Budapešti v roce 1963.²¹ Jejimi stálými členy byli – vedle švédského folkloristy Carla-Hermana Tillhagena, finského folkloristy Lauri Simonsuuriho a americké folkloristky maďarského původu Lindy Déghové – i čeští folkloristé Jaromír Jech a Oldřich Sirovátka.²²

Právě výstupy českých folkloristů, spojené s participací na snaze ISFNR o definici a vytvoření klasifikačního systému pro pověsti, patří mezi ty, které mají v mezinárodní folkloristice setrvalý význam. Za příklad může sloužit rozsáhlá přehledová studie o mezinárodních dějinách výzkumu pověsti z roku 1989 „It Happened Not

■ ■ ■

- 19 JECH, Jaromír, SKALNÍKOVÁ, Olga. Zprávy o pracovních konferencích International Society for Folk-Narrative Research a International Society for Ethnology and Folklore (Liblice, Praha 1.–7. září 1966). *Český lid*, 1967, roč. 54, č. 1, s. 65. Pojmem „neostrukturalismus“ se v dobové terminologii zřejmě označovala kombinace revidovaných přístupů formalismu, funkčního strukturalismu a poválečného strukturalismu.
- 20 AARNE, Antti, THOMPSON, Stith. *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen* (FF Communications No. 3). Translated and Enlarged. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1961.
- 21 PEETERS, Karl C. (ed.). *Tagung des „International Society for Folk-Narrative Research“ in Antwerp (6.–8. Sept. 1962). Berichte und Referate.* Antwerpen: Centrum Voor Studie En Documentatie V.Z.W., 1963; ORTUTAY, Gyula (ed.). *Separatum: Tagung der Sagenkommission der „International Society for Folk-Narrative Research“.* Budapest, 14–16 Oktober 1963. *Acta Ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae*, 1964, roč. 13, fasc. 1–4. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963. K prvnímu společnému výstupu této komise viz HAND, Wayland. Resolution for the Compiling of Folk-Legend Indexes. Passed at the final session of the International Folklore Congress. Copenhagen, Denmark, August 29, 1959. *Fabula*, 1960, roč. 3. Berlin: Walter de Gruyter, s. 299.
- 22 JECH, Jaromír, SIROVÁTKA, Oldřich. Dva mezinárodní kongresy v Belgii. *Český lid*, 1963, roč. 50, č. 2, s. 126–128; KLINTBERG, Bengt af. *The Types of the Swedish Folk Legend. Folklore Fellows' Communications No. 300.* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia = Academia Scientiarum Fennica, 2010, s. 12 (dále: KLINTBERG, B. af. *The Types of the Swedish Folk Legend. Folklore Fellows' Communications No. 300*).

Too Far From Here...“ Survey of Legend Theory and Characterization Timothy Tangherlini, která vedle přístupů řady světových folkloristů zmiňuje morfolo-
gické přístupy k analýze motivů Oldřicha Sirovátky a úvahy o vztahu pověstí
k historii Marty Šrámkové na základě jejich studií z let 1964 a 1975.²³ Výše zmí-
něný americký badatel v oblasti moderního kvantitativního výzkumu slovesného
folkloru využil teoretické přístupy českých folkloristů i ve své monografii věnova-
né dánským folklorním vyprávěčům z roku 1994.²⁴ Podobně setrvalou stopu do-
mácích folkloristických bádání v mezinárodní folkloristice obsahuje například ka-
talog švédských tradičních pověstí předního skandinávského folkloristy Bengta af
Klintberga *The Types of the Swedish Folk Legend*, vydaný v roce 2010 jako 300.
monografie v nejvýznamnější mezinárodní folkloristické edici *Folklore Fellows’*
Communications, jehož teoretický úvod zmiňuje – vedle dalších světových folklo-
ristů, především Carla-Hermana Tillhagena – i brněnského folkloristu Oldřicha
Sirovátku.²⁵ Ten je zde prezentován jako zastánce úzké žánrové definice pověstí;
tento termín by podle jeho koncepce měl být vyhrazen pouze pro vyprávění se sta-
bilní syžetovou strukturou, dokumentované ve více než jedné variantě, pro které
je možné vytvářet mezinárodní narativní typy podobně jako u pohádek (tedy za
pověsti by neměly být považovány nejrůznější typy memorátů, odkazy na věrské
představy a historické události).²⁶ Svěbytnou aplikaci proppovské morfolo-
gické analýzy na jiné folklorní žánry z pera Bohuslava Beneše pak zmiňuje kritická pře-

■ ■ ■

- 23 TANGHERLINI, Timothy. „It Happened Not Too Far From Here...“ Survey of Legend Theory and Characterization. *Western Folklore*, 1990, roč. 49, č. 4, s. 376, 379; SIROVÁTKA, Oldřich. Zur Morphologie der Sage und Sagenkatalogisierung. *Acta Ethnographica*, 1964, roč. 13, s. 99–106; ŠRÁMKOVÁ, Marta. Místní a historické pověsti v současném lidovém podání. *Vlastivědný věstník moravský*, 1975, roč. 27, s. 62–70.
- 24 TANGHERLINI, Timothy. *Interpreting Legend: Danish storytellers and their repertoire*. New York: Routledge, 1994, s. 9, 24, 28. Vedle výše zmíněné Sirovátkovy práce vychází z jeho dalších dvou německy publikovaných prací ze začátku šedesátých let a poloviny sedmdesátých let 20. století (SIROVÁTKA, Oldřich. Bemerkungen zum Katalog der tschechischen Bergmannsagen. In *Tägung des „International Society for Folk-Narrative Research“ in Antwerp* (6.–8. Sept. 1962). Berichte und Referate. Antwerpen: Centrum Voor Studie En Documentatie V.Z.W., 1963, s. 75–77; SIROVÁTKA, Oldřich. Aufbau, Elemente, und Formen der Volkssage. *Acta Ethnographica*, 1976, roč. 25, s. 173–176).
- 25 KLINTBERG, B. af. *The Types of the Swedish Folk Legend. Folklore Fellows’ Communications No. 300*, s. 12.
- 26 Nemí bez zajímavosti, že současná folkloristika stojí spíše na straně Tillhagenových a Sirovátkových oponentů, a preferuje širší žánrové vymezení pověstí. Tato skutečnost je způsobena větším důrazem kladeným na sociální a kulturní kontext folklorních vyprávění a odstupem od tradičního literárně-vědného textocentrismu, znatelným od konce sedmdesátých let 20. století (LUFFER, Jan. *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia, 2014, s. 12–18).

hledová práce o strukturalistických přístupech v mezinárodní folkloristice Sereny Grazzini *Der strukturalistische Zirkel. Theorien über Mythos und Märchen bei Propp, Lévi-Strauss, Meletinskij* z roku 1999.²⁷

Specifickou formu zahraničního ohlasu českých folkloristů představují překlady jejich děl do cizích jazyků. Ty navíc patří k nemnoha dílům českých poválečných etnologických věd, které byly přeloženy do jazyků světových. Pomineme-li populárně-naučné a čtenářské výbory pohádek a pověstí, za hlavní příklad může sloužit dodnes jediná erudovaná komentovaná edice českých pohádek vydaná v zahraničí z pera Jaromíra Jecha (*Tschechische Volksmärchen*, publikovaná v roce 1961 a znovu v roce 1984)²⁸ a francouzský a německý překlad díla předního pražského folkloristy Karla Dvořáka *Nejstarší české pohádky* z roku 1976, vycházející z jeho katalogizačních prací na českých středověkých exemplech, které byly vydány jako *Contes du Moyen Age* (1982; 1985; 1987; 2001) a *Die ältesten Märchen Europas* (1983).²⁹

Podobných příkladů by bylo možné uvést celou řadu; omezme se proto jen na kvantitativní výčet počtu autorských hesel domácích folkloristů obsažených v *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, v mezinárodním kontextu pravděpodobně nejrozsáhlejším a rozhodně nejdéle (čtyřicet let) vytvářeném etnologickém přehledovém díle, vydávaném německou akademií věd v Göttingenu v letech 1975–2015. Z celkem 17 autorských hesel folkloristů či sběratelů folkloru z českých zemí zde nalezneme jména 6 folkloristů s vrcholem odborné tvorby po roce 1945: jedná se o Karla Dvořáka, Karla Horálka, Jaromíra Jecha, Dagmar Klímovou, Antonína Satkeho a Oldřicha Sirovátku.³⁰

...

27 GRAZZINI, Serena. *Der strukturalistische Zirkel. Theorien über Mythos und Märchen bei Propp, Lévi-Strauss, Meletinskij*. Wiesbaden: DUV, 1999, s. 48, 241.

28 JECH, Jaromír. *Tschechische Volksmärchen*. Berlin: Rütten & Loening, 1961; JECH, Jaromír. *Tschechische Volksmärchen*. Berlin: Akademie Verlag, 1984.

29 DVOŘÁK, Karel. *Nejstarší české pohádky*. Praha: Odeon, 1976; DVOŘÁK, Karel. *Contes du Moyen Age*. Paris: Gründ, 1982; DVOŘÁK, Karel. *Die ältesten Märchen Europas*. Erlangen: Karl Müller Verlag, 1983.

30 *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Dostupné na: <http://adw-goe.de/forschung/abgeschlossene-forschungsprojekte/akademienprogramm/enzmaer/>. [Accessed 17. 10. 2016.]. Dostupné též v tištěné podobě.

Recepce zahraničních teoreticko-metodologických trendů

Jaké jsou – vedle ze své podstaty komparativních folkloristických bádání a plynulého navázání na mezinárodní spolupráci započatou již před druhou světovou válkou – příčiny této relativně značné recepce badatelských výsledků domácí folkloristiky mezinárodní vědeckou komunitou? Jednou z nich je jistě masový rozvoj mezinárodní vědecké spolupráce po druhé světové válce obecně, který se výrazně projevil i v etnologických vědách – vedle folkloristiky například v projektu Sigurda Erixona na vytvoření komparativní evropské etnologie či projektu evropského etnografického atlasu.³¹ Domácí folkloristice jistě pomohla i institucionalizace tohoto badatelského zaměření v rámci etablování oboru etnografie a folkloristika. Další příčinou může být skutečnost, že ač česká folkloristika v námi sledovaném období plynule navazovala na tradici pozitivistické literární vědy, neváhala – v rámci domácích etnologických věd možná nebývale – neustále aktualizovat svůj teoreticko-metodologický aparát o novější, mezinárodně atraktivní přístupy. Vedle dílčích pokusů o aplikaci marxistické teorie a metodologie v padesátých a znovu v sedmdesátých a osmdesátých letech (dodnes bohužel neadekvátně zhodnocených, přitom teoreticky zajímavých) se v první řadě jednalo o navázání na tradice meziválečného funkčního strukturalismu, především díla Petra Bogatyreva. Obnovený zájem o ně vyvolaly na přelomu šedesátých a sedmdesátých let publikační aktivity brněnského folkloristy Bohuslava Beneše; určitý vliv mohla mít i změna obecného kontextu díky dobové strukturální etnologii známé přes překlady dvojice děl Clauda Lévi-Strausse.³² Stranou nezůstala ani opožděná recepce ruského formalismu, především díla Vladimira Jakovleviče Proppa *Morfologie pohádky*, vydaného v češtině v roce 1970.³³ Proppovy morfologické přístupy

■■■

- 31 ROGAN, B. The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry, s. 67–68.
- 32 BENEŠ, Bohuslav. Strukturalismus v československé etnografii a folkloristice. *Universitas*, 1968, roč. 1, č. 2, 1968, s. 9–16; BENEŠ, Bohuslav. Petr Bogatyrev a strukturalismus. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 4, s. 193–206; BENEŠ, Bohuslav. *Bibliografie prací P. G. Bogatyreva 1916–1967. Materiály k retrospektivní bibliografii české etnografie a folkloristiky* 3. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1968; BENEŠ, Bohuslav. Výběrový soupis prací Petra Bogatyreva za léta 1916–1971. In BOGATYREV, Petr. *Souvislosti tvorby. Cesty ke struktuře lidové kultury a divadla*, s. 183–208; LÉVI-STRAUSS, Claude. *Smutné trojby*. Praha: Odeon, 1966; LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mýšlení přírodních národů*. Praha: Československý spisovatel, 1971.
- 33 PROPP, Vladimír. *Morfologie pohádky*. Praha: Ústav pro českou literaturu ČSAV, 1970.

(především) na moravské pověrečné povídky aplikoval také Bohuslav Beneš (podobným způsobem jako zřejmě nejvýznamnější americký folklorista Alan Dundes na pohádky původních obyvatel Ameriky).³⁴ Významnou roli sehrála i recepce dobového trendu zájmu o osobnost folklorních vypravěčů. Ten byl sice znatelný již v meziválečném období díky recepci sociologizujících prací Otty Brinkmanna, ale v domácí folkloristice byl plně rozvinut až po druhé světové válce, především v možná vůbec nejpreciznější domácí folkloristické monografii Antonína Satkeho Hlučínský pohádkář Josef Smolka z roku 1958. Její zaměření na mezinárodní publikum dokládá (vedle očekávaného ruskojazyčného) i rozsáhlý anglickojazyčný abstrakt.³⁵ Přehled o mezinárodních proměnách přístupu k metodologii, především zvýšeném důrazu na metody a techniky terénního výzkumu, pasportizaci terénních dat a registraci nejen vypravěčských situací, ale i celého sociálního a kulturního kontextu folklorních textů (včetně dokumentace vypravěčských okruhů), pak vykazuje celá řada prací naší zřejmě nejlepší poválečné terénní folkloristky Dagmar Klímové.³⁶

Této teoreticko-metodologické inovativnosti domácí folkloristiky si v nedávné době ostatně všimlo několik českých badatelů profilujících se v odlišných etnologických subdisciplínách. Antropologicky orientovaný etnolog Zdeněk Uherek

■ ■ ■

- 34 BENEŠ, Bohuslav. Zur Frage der morphologischen Analyse der Volksprosa. Versuch einer Projektes. *Fabula*, 1990, roč. 31, č. 1–2, s. 33–48. Tato studie ideově vychází primárně z publikací BENEŠ, Bohuslav. Lidové vyprávění na Moravských Kopanicích. Pokus o morfologickou analýzu pověrečných povídek podle systému V. Proppa. *Slovácko*, 1968, roč. 8–9, s. 41–71; BENEŠ, Bohuslav. Morfologická analýza pověrečných povídek z Bílých Karpat. In MJARTAN, Ján (ed.). *Ludová kultúra v Karpatoch*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1972, s. 357–367. DUNDES, Alan. *The Morphology of North American Folktales*. FFC No. 195. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia = Academia Scientiarum Fennica, 1964. Kriticky k Benešově přístupu DÉGH, Linda. What Is the Legend After All?. *Contemporary Legend. New Series*, 1991, roč. 1, č. 1, s. 11–38.
- 35 BRINKMANN, Otto. *Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft. Veröffentlichungen der Volkskundlichen Kommission des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde 1/4*. Aschendorff – Münster: Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volkskunde – Volkskundliche Kommission, 1933; SATKE, Antonín. *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1958.
- 36 Viz především KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar. Hodnota a hodnověrnost terénního výzkumu lidové próxy. *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku*, 1966, č. 3, s. 3–11. Výbor z díla Dagmar Klímové podává publikace KLÍMOVÁ, Dagmar. *To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2006. K proměně dobového kontextu přístupu k metodologii folkloristického terénního výzkumu do značné míry přispěly rané práce Lindy Déghové, především DÉGH, Linda. *Märchen, Erzähler und Erzählergemeinschaft*. Berlin: Akademie, 1962; DÉGH, Linda. *Folktales and Society: Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*. Bloomington: Indiana University Press, 1969.

tak tvrdí, že „... ve folkloristických rozbořech se po celou komunistickou éru výrazně uplatňoval strukturalismus“,³⁷ zatímco dle předního znalce problematiky lidové architektury Jiřího Langer a v námi sledovaném období: „*Slovesná folkloristika využívala funkčně strukturálních metod a navazovala na výsledky Pražského lingvistického kroužku.*“³⁸ V osmdesátých letech pak domácí prozaickou folkloristiku obohatila aplikace sémiotických přístupů, recipovaných především z děl moskevsko-tartuské sémiotické školy; ty využíval Bohuslav Beneš dokonce již na konci sedmdesátých let.³⁹ Tyto teoreticko-metodologické inovace působily v domácí, spíše deskriptivně laděné etnografii a folkloristice, pracující většinou s pozitivistickými či (semi)evolucionistickými přístupy, popřípadě se pokoušející o aplikaci marxistických přístupů či sovětské teorie etnosu (respektive etnických procesů), jako nebývalé osvěžení. Domácí folkloristika od počátku osmdesátých let navíc zcela přirozeně recipovala i západní antropologizující přístupy – například funkcionalistické chápání sociální role folkloru amerického folkloristy Williama R. Bascoma, jednoho z mála žáků Bronislawa Malinowského zabývajících se folklorem, se stalo dokonce standardní součástí domácích učebnic.⁴⁰ Tato relativní otevřenost domácí (ale do jisté míry i sovětské) folkloristiky přitom stojí v zajímavém kontrastu s některými dobovými americkými folkloristickými učebnicemi, dogmaticky a bez znalosti kontextu odsuzující celou sovětskou folkloristiku jako ideologickou a nacionalistickou.⁴¹

■ ■ ■

37 UHEREK, Zdeněk. Národopisci a sociokulturní antropologové v měnícím se českém prostředí. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 201.

38 LANGER, Jiří. Geneze metodiky historiků a etnografů, potřeby vědeckých výstupů bádání na Valašsku v posledním půlstoletí. In URBANOVÁ, Svatava, DOKOUPIL, Lumír, IVÁNEK, Jakub, KADLEC, Petr (eds.). *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava – Rožnov pod Radhoštěm: Ostravská univerzita v Ostravě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, 2014, s. 33.

39 BENEŠ, Bohuslav. Sémiotická problematika žánrů lidového vyprávění. In HAVRÁNEK, Bohuslav (ed.). *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Literatura – folklór – historie*. Praha: Academia, 1978, s. 179–180.

40 LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O. *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*, s. 30; č. 266; BASCOM, William R. Four Functions of Folklore. *Journal of American Folklore*, 1954, roč. 67, č. 266, s. 333–349. K Bascomově reflexi Malinowského zájmu o folkloristická témata viz BASCOM, William R. Malinowski's Contribution to the Study of Folklore. *Folklore*, 1983, roč. 94, č. 2, s. 163–172. Výše zmíněná učebnice z pera předních československých folkloristů zcela přirozeně odkazovala i na tehdy aktuální americkou performační školu (např. dílo Dana Ben Amose) či anglosaskou etnopoetiku (dílo Hedy Jason či Ruth Finneganové), apod.

41 Viz např. úvodní historické kapitoly relativně neutrálně až obdivně hodnotící „kapitalistickou“ folkloristiku v díle GUSEV, Viktor J. *Estetika folklóru*. Typickým příkladem této západní ignorance, zahrnující sovětskou folkloristiku mezi „ideologizující“ přístupy k folkloru (vedle německé nacionalně socialistické folkloristiky!) je DORSON, Richard M. *Folklore and Folklife. An Introduction*. Chicago: University of Chicago Press, 1972, s. 15–20.

V úzkém kontaktu se světovým bádáním v námi sledovaném období zůstávala i teoreticky tradičněji orientovaná folklorní komparatistika.⁴² V druhé polovině sedmdesátých let tak přední badatel tohoto zaměření Karel Horálek vydává v Českém lidu přehledovou studii shrnující mezinárodní vývoj této badatelské tradice,⁴³ na kterou navazuje jedním z nejdůkladnějších děl domácí poválečné folkloristiky *Folklor a světová literatura* z roku 1979.⁴⁴ Česká folklorní komparatistika někdy dokonce stála v čele světového bádání; v roce 1978 tak Karel Dvořák jako jediný badatel na světě reaguje na katalog exemplů amerického medievisty Frederica C. Tubacha *Index Exemplorum: A Handbook of Medieval Religious Tales* z roku 1969 svým unikátním *Soupisem staročeských exemplů* s anglicky (!) psanými názvy typů.⁴⁵

Některé badatelské trendy mezinárodní folkloristiky ale domácí bádání již nerefletovala. Pravděpodobnou příčinou byly jak její historicky silné vazby na evropskou, tradičně textocentrickou badatelskou tradici, tak určitý útlum domácí folkloristiky v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století, způsobený zřejmě kombinací personálních a ideologických důvodů.⁴⁶ Na dva základní paradigmatické obraty mezinárodní folkloristiky, performanční obrat na přelomu šedesátých a sedmdesátých let a následný obrat ke kontextuální kulturní analýze na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, už bohužel adekvátně reagovat nestačila.⁴⁷ Dvo-

...

42 ŠRÁMKOVÁ, M. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000 (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*, s. 68–76.

43 HORÁLEK, Karel: O teoretické základy folklorní komparistiky. *Český lid*, 1977, roč. 64, č. 4, s. 205–211.

44 HORÁLEK, K. *Folklor a světová literatura*. Praha: Academia, 1979.

45 TUBACH, Frederic C. *Index Exemplorum: A Handbook of Medieval Religious Tales. FF Communications*, 204. Helsinki: Suomalainen Tiedakatemia, 1969; DVOŘÁK, Karel. *Soupis staročeských exemplů: Index exemplorum paleo-bohemorum. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia* 82. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1978.

46 Není bez zajímavosti, že publikační činnost dvojice předních domácích folkloristů s nevyjádřenějšími kontakty se zahraničím (především Západem) v Českém lidu končí, v souvislosti s politicky vyvolanými personálními změnami na pracovišti vydávajícím tento časopis, po roce 1970. Poslední publikace Jaromíra Jecha před rokem 1992 pochází z roku 1970, Oldřicha Sirovátky z roku 1972 (NOVOTNÝ, Jiří, SECKÁ, Milena, SEDLICKÁ, Kateřina, WOITSCH, Jiří (eds.). *Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*, s. 55–57, 130–135). Tento „vakát“ jejich publikační činnosti, zřejmě způsobený zákazem publikování, byl částečně „nahrazen“ intenzivnější publikační činností Antonína Satkeho, publikujícího první studii v tomto periodiku v roce 1972 (tamtéž, s. 121–122). V publikování zde pokračuje, byť relativně sporadicky, v tomto období i Bohuslav Beneš, setrvalou tendenci si ve srovnání s předchozím obdobím udržuje publikační činnost Dagmar Klímové (tamtéž, s. 24–25, 66–69).

47 Klíčová díla těchto obrátů z anglosaského prostředí např. BAUMAN, Richard. *Verbal Art as Performance. American Anthropologist. New Series*, 1975, roč. 77, č. 2, s. 290–311; FINE, Gary A. *Third Force in American Folklore. Folk Narratives and Social Structures. Fabula*, 1988, roč. 29, č. 1, s. 342–353.

jice sumarizací poválečného vývoje domácí folkloristiky, publikovaná v zahraničí v roce 1967 Jaromírem Jechem a Oldřichem Sirovátkou, tak byla do jisté míry – a na dlouhou dobu – labutí písni internacionálnosti této v padesátých a především šedesátých letech výrazně mezinárodní disciplíny.⁴⁸ Stagnaci mezinárodního významu domácích folkloristických bádání v období „konsolidace“ po roce 1970 pak zřetelně deklaroval 1. folkloristický seminář, pořádaný 11. 5. 1990 v Praze Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV, který si kladl za úkol projednání současného stavu folkloristiky. Většina kritických příspěvků se shodla na skutečnosti, že byla „poškozena mezinárodní prestiž české folkloristiky, zejména v pražském ústavu. [...] Od 70. let se minimalizovaly katalogizační a klasifikační práce, sběr současného folkloru a teoretická práce.“⁴⁹ Na tomto semináři přitom zazněly jak referáty předních folkloristů postižených nejrůznějšími omezeními publikační činnosti v období normalizace a rehabilitovaných po roce 1989, tak badatelů ve výše zmíněné době aktivních. Shoda byla konstatována v neporovnatelnosti výsledků české folkloristiky před rokem 1970 a po něm. Z našeho hlediska nejvýznamnější – a značně kritický – referát Jaromíra Jecha s názvem Česká slovesná folkloristika v mezinárodním kontextu konstatoval dobovou provinciálnost domácích bádání a význam mimopražských publikačních a konferenčních aktivit, především na Slovensku. K hodnocení zahraničního renomé domácí folkloristiky v období normalizace pak volil relativně expresivní rétoriku: „Publikovat na Západě se rovnalo pomalu velezradě... [...] Bez obav mohli své studie či knihy zveřejňovat v západním světě jen ti, jimž se nemohlo takřikajíc nic stát, duchodci nebo folkloristé zaměstnaní někde jinde. [...] Závěr je nabíledni: citelné poškození mezinárodní prestiže, pokles autority v oboru, ve kterém jsme před časem zaujímali silné pozice.“⁵⁰

...

48 JECH, Jaromír. Główne kierunki badań nad prozą ludowa w Czechosłowacji. *Literatura ludowa*, 1967, roč. 11, č. 1–3, s. 77–85; FOJTÍK, Karel, SIROVÁTKA, Oldřich. Volkskundliche Forschungen in der Tschechoslowakei seit 1945. *Hessische Blätter für Volkskunde*, 1967, roč. 58, Giessen: Hessische Vereinigung für Volkskunde, s. 199–215. Ve stejný rok publikuje svoji syntézu i BENEŠ, Bohuslav. K současnému stavu srovnávací slovanské folkloristiky. *Věstník národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti při SAV*, 1967, č. 3–4, s. 55–67.

49 BENEŠ, Bohuslav, TYLLNER, Lubomír. 1. folkloristický seminář v Praze. *Český lid*, 1992, roč. 79, č. 1, s. 75–77 (dále: BENEŠ, B. TYLLNER, Lubomír. 1. folkloristický seminář v Praze).

50 JECH, Jaromír. Česká slovesná folkloristika v mezinárodním kontextu. *Český lid*, 1992, roč. 79, č. 1, s. 80 (dále: JECH, J. *Česká slovesná folkloristika v mezinárodním kontextu*). Podle referátu Oldřicha Sirovátky byla kdysi mezinárodně oceňovaná česká prozaická folkloristika v uvedeném období předstížena slovenským, polským a maďarským bádáním, tematicky se orientovala poměrně jednostranně (výzkum historického, „současného“, zbojnického a dělnického folkloru) a bude nut-

Hodnocení tohoto odborného setkání, pořádaného v nadšené i zjitřené atmosféře počátku devadesátých let, které ale z nejrůznějších příčin nakonec nedvedlo k plné rehabilitaci domácí prozaické folkloristiky v devadesátých letech 20. století, bude z prostorových důvodů věnována následná studie autora tohoto textu. V ní bude věnován prostor i detailnější analýze české prozaické folkloristiky v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století (včetně dosud badatelsky nereflektovanému pokusu o marxisticky založený obrat k výzkumu folkloru jako kolektivního výrazu společenského vědomí a výzkumů interetnických vztahů ve folkloru karpatské oblasti, které představovaly v uvedeném období zřejmě nejvýraznější formu mezinárodní spolupráce) a její následné krizi trvající až do její renesance na přelomu milénia.⁵¹ Tento text je tak zatím namísto zakončit stále aktuální větou z výše zmíněného kritického referátu Jaromíra Jecha: „*Posléze mějme na paměti, že naše folkloristika, třebaže je mnohdy vázána na domácí fond, nesmí zůstat pouhou vlastivědou, čili že i v tomto smyslu je nezbytné vymaňovat se z provinciálnosti, že mantinely pro její operaci nemohou být blízko sebe, naopak značně vzdáleny. Neboť v mezinárodním kontextu musíme vidět nejen folkloristiku, ale i sám folklór.*“⁵²

■ ■ ■

né dospět k její rehabilitaci (SIROVÁTKA, Oldřich. Hledání cest české slovesné folkloristiky. *Český lid*, 1992, roč. 79, č. 1, s. 82–83). Vedle řady příspěvků z etnomuzikologie a etnochoreologie zde z oblasti prozaické folkloristiky přednesli své referáty i Bohuslav Beneš (Poznámky k vědeckým metodám české folkloristiky v poválečném období), Jarmila Hlavsová (Sémiotické aspekty studia textů periferních folklorních žánrů), Václav Hrníčko (Potřeby a možnosti současné slovesné folkloristiky), Dagmar Klímová (Současné problémy slovesné folkloristiky), Jana Pospíšilová (Dětský folklór – stav bádání a výhledy do budoucna), Bohuslav Šalanda (Cesty a cíle univerzitní folkloristiky) a Marta Šrámková (Neuskutečněné plány a projekty slovesné folkloristiky v posledních dvaceti letech) – BENEŠ, B., TYLLNER, L. *1. folkloristický seminář v Praze*, s. 75. Nezávisle na tomto jednání pak českou prozaickou folkloristiku v období normalizace zhodnocuje i SATKE, Antonín. Klady a zápory našeho folkloristického bádání (Poznámky k folkloristice za totality). *Národopisný věstník*, 1999, roč. 15–16(57–58), s. 143–158.

51 O částečné hodnocení tohoto období, které se vyznačovalo především teoretickým a metodickým eklekticismem, ale které bylo paradoxně tematicky a metodologicky v mnohém kontinuitou předchozího období, se již pokusily některé příspěvky obsažené ve sborníku KREKOVÍČOVÁ, Eva, POSPÍŠILOVÁ, Jana (eds.). *Od pohádky k fámě*. Sborník příspěvků ze semináře Hledání cest české slovesné folkloristiky II. Brno 6. 6. 2002. Brno: Etnologický ústav AV ČR – Ústav etnologie SAV 2005. K tématu také JANEČEK, Petr. Texty a kontexty. Několik poznámek k postavení slovesné folkloristiky mezi evropskou etnologií a kulturní antropologií. *Národopisná revue*, 2009, roč. 19, č. 4, s. 235–239.

52 JECH, J. *Česká slovesná folkloristika v mezinárodním kontextu*, s. 81.

Závěr

Výše zmíněné – jistě dílčí a z kontextu vytržené – skutečnosti alespoň částečně dokládají neudržitelnost některých tezí vyslovených v diskusích o povaze domácích etnologických bádání, zmiňovaných v úvodu tohoto textu, například tezi Davida Z. Scheffela o údajně parochiální povaze etnografie a folkloristiky (v jeho dikci historicky a terminologicky poněkud nepřesně „folkloristiky“) a kosmopolitní povaze cizokrajné, mimoevropské či obecné etnografie (v jeho dikci opět trochu nepřesně „etnologie“, či dokonce „antropologie“), popřípadě unikátnosti osobnosti Petra Bogatyreva ohledně vlivu domácích etnologických věd na mezinárodní výzkum.⁵³ Minimálně domácí prozaická folkloristika byla v období druhé poloviny 20. století v rámci české etnografie a folkloristiky zásluhou svých předních osobností skutečně kosmopolitní vědeckou (sub)disciplínou, do značné míry aktivně komunikující s mezinárodním akademickým diskurzem i přes údajnou existenci železné opony.

Nebylo tomu náhodou; práce českých badatelů v oblasti prozaické folkloristiky již na přelomu 19. a 20. století překročily úzký národní rámec a především v oblasti pohádkosloví se zařadily mezi nejvlivnější díla oboru nejen v evropském, ale i světovém kontextu. Po roce 1945 dochází k institucionalizaci oboru, který v názvech řady předních vědeckých institucí dokonce nese folkloristiku ve svém

...

53 SCHEFFEL, DAVID Z. Minulost a budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě: poznámky k vizi Chrise Hanna. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 183–184, 186. Tento autor zároveň rozvíjí tezi o inherentní více než stoleté rivalitě „etnografie“ a „etnologie“, formulovanou již dříve Josefem Kandertem (KANDERT, Josef. Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ s „etnologií“. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 157–178). Alternativu k tomuto výkladu se pak pokouší ve své pracovní tezi o pouze částečně rivalských „kulturně-historických“ a „sociologizujících“ teoreticko-metodologických trendech v dějinách domácí etnologie nastínit ve svém vysokoškolském učebním textu JANEČEK, Petr. Etnografický výzkum. In DOUŠEK, Roman a kol. *Úvod do etnologického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 23. O jednotu domácí etnologické vědy (včetně integrace folkloristiky, domácí etnografie, cizokrajné/mimoevropské etnografie a obecné etnografie do jedné jediné disciplíny), která by se měla zabývat kontextuálním výzkumem kulturních jevů a kterou by bylo nejvhodnější v domácím prostředí označovat za *etnologii* již v roce 1967 vizionářsky hovoří Jaromír Jech (JECH, J. *Jednota národopisné vědy*, s. 38–43. O vztazích různých akademických tradic (např. národopisné/etnografické, folkloristické, sociálně-kulturně antropologické) a jejich vyústění v moderně chápanou evropskou etnologii v širším evropském kontextu pak detailněji JANEČEK, Petr. Evropská etnologie a koncept nehmotného kulturního dědictví. *Národopisná revue*, 2015, roč. 25, č. 3, s. 273–282.

názvu, a v padesátých a šedesátých letech k prudkému rozmachu folkloristických bádání (která jsou v tomto období rozvíjena podobně výrazně jako obecná a cizokrajná/mimoevropská etnografie). V letech sedmdesátých a osmdesátých jsou pak ale, zřejmě z politicko-ideologických příčin a kvůli nástupu nových „progresivních“ témat, částečně komplikovány vazby na západní (ale i sovětskou) folkloristiku. Přesto jsou však v rámci dobových folkloristických bádání stále plodně rozvíjeny domácí badatelské tradice s mezinárodním přesahem, především odkaz literárněvědně orientované folklorní komparatistiky a funkčně strukturálních bádání, popřípadě recipovány nové trendy jako např. sémiotické přístupy moskevsko-tartuské školy. I přes relativní izolovanost dobové domácí folkloristiky od některých teoretických a metodologických trendů rozvíjených v této době na Západě ale ani v tomto období nedochází k úplnému zprětrhání kontaktů se světovým bádáním. Jména českých badatelů se tak dodnes poměrně často objevují v nečekaných a dnes zbytečně opomíjených mezinárodních kontextech.

Etnografie dělnictva: Mezi prorežimní rétorikou a badatelským výkonem¹

Blanka Soukupová

Dva příklady studia dělnictva – důležitý objekt bádání, nebo projev kryptomarxismu?

Před několika lety Ostravská univerzita v Ostravě uspořádala k 95. výročí narození historika Arnošta Klímy bilanční konferenci Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Hospodářský historik Zdeněk Jindra v úvodním referátu konstatoval, že mu zvolené téma v první chvíli připadalo jako návrat do doby tzv. komunismu. Aktuálním problémem jeho odvětví se totiž podle něj po tzv. sametové revoluci stalo podnikatelstvo. Jindra přitom důrazně upozorňoval, že je třeba výzkum dělnictva, který může být i dnes užitečný, pojednat moderně (v jeho chápání uplatnit západní pojetí), tzn. zasadit výzkum dělnictva, sociálně, politicky, geograficky i místem zaměstnání diferencované skupiny, do širokého spektra dynamicky se proměňujících hospodářsko-společenských podmínek.² Ze starší produkce Jindra vyzdvihl především Myškovu práci Založení a počátky Vítkovických železáren (1828-1880) z roku 1960.³ Současně však na adresu studia dělnického hnu-

...

- 1 Tento text byl vypracován v rámci grantu GA ČR P 410/12/2390.
- 2 JINDRA, Zdeněk. Poznámky k námětu konference o dělnictvu. In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*. Ostrava: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny – Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 11 (dále: JINDRA, Z. *Poznámky k námětu*).
- 3 Tamtéž, s. 12. Souhrnně pak vyjmenoval i tyto autory: Vlastu Křepelákovou, Milana Myšku, Karla Novotného, Zdeňka Šolleho, Jiřího Matějčka. Tamtéž, s. 13.

tí v marxistické historiografii poznamenal, že „*vážně pochybuje, že by bylo možné z většiny tehdy napsaných prací načerpat něco pozitivního*“.⁴ Na stejné konferenci Martin Jemelka z Technické univerzity Ostrava a Filozofické fakulty Ostravské univerzity pozitivně zmínil studium dělnického bydlení a bytové kultury, jak ho realizovali na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století čeští etnologové (v tehdejší terminologii etnografové, v Jemelkově současné terminologii etnologové) vedení Olgou Skalníkovou a předním marxistickým etnografem Antonínem Robkem.⁵ Naopak výzkum dělnických kolonií, od padesátých let 20. století tradiční problém ostravských badatelů, hodnotil jako tematicky sebestředný, metodologicky omezený, terminologicky nevyprofilovaný⁶ a - přes nové monografie o uhelné těžbě na Ostravsku a na Kladensku i přes existenci studií o bytových poměrech a bytové politice na severní Moravě⁷ - stále nezpracovaný. V této souvislosti Jemelka konstatoval, že v současnosti jde o problém společensky nedostatečně atraktivní a konjunkturální.⁸ Téma Vznik a vývoj průmyslových oblastí v ČSSR, koordinované Slezským ústavem ČSAV v Opavě, v počátcích soustředěné především na Ostravsko, náleželo přitom od šedesátých do počátku devadesátých let 20. století k osám tehdejší historiografie.⁹

V české etnologii veřejně upozornil jako jeden z prvních na vymizení tématu dělnictva z české etnologie Jiří Woitsch. Po několika velmi radikálních hlasech odmítajících plošně českou etnografickou tradici let 1948–1989 jako izolovanou od světového vývoje a zcela neproduktivní¹⁰ se jeho zamyšlení Kam zmizela etnografie dělnictva? (2012) naopak pokusilo o objasnění příčin absence etnologického

■ ■ ■

4 Tamtéž, s. 13.

5 JEMELKA, Martin. Dělnické kolonie: tradice, stav a perspektivy výzkumu v českých zemích. In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*. Ostrava: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny – Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 90.

6 Tamtéž, s. 91–93.

7 Tamtéž, s. 96–99.

8 Tamtéž, s. 99.

9 GÁBA, Petr. Ostravská průmyslová oblast jako badatelský problém a jeho relevance pro výzkum dělnictva (zaměření výzkumu, vytyčení jednotlivých subproblémů, hlavní úkoly a výsledky). In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*. Ostrava: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny – Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 105, s. 102.

10 Výčet těchto kritických reflexí srov. WOITSCH, Jiří. Kam zmizela etnografie dělnictva? / Wohin verschwand die Ethnographie der Arbeiterschaft? *Český časopis historický*, 2012, roč. 110, č. 3–4, s. 692–707; 708–727 (dále: WOITSCH, J. *Kam zmizela etnografie dělnictva?*).

výzkumu dělnictva ve dvaceti letech uplynulých od tzv. sametové revoluce a o rehabilitaci badatelského výkonu na tomto poli před rokem 1989. Ten Woitsch charakterizoval, přestože byl důsledkem jednoznačné politické objednávky, jako částečně metodicky inovativní a mezinárodně konkurenceschopný.¹¹

Druhý příklad týkající se etnografie dělnictva je ze zahraničí. Když v roce 2014 organizovala Lodžská univerzita mezinárodní konferenci o městech, čtvrtích, sídlech a průmyslových koloniích s podtitulem *Minulost – kódy a kontexty - současnost*,¹² polské etnologky vůbec nenapadlo, že by jejich badatelský problém mohl být osočen z jakéhosi kryptomarxismu. V kulturní vložce konference bylo pak prezentováno průmyslové dědictví města – kolébky polské etnografie dělnictva i města¹³. A jména jako Natalia Gąsiorowska-Grabowska nebo Gryzelda Misalowa, jména hospodářských a sociálních historiček lodžského průmyslového regionu, byla na konferenci opakovaně s úctou připomínána.

Vybrané příklady zajímavých výzkumů dělnictva po roce 1989 – výzkumy dělnictva bez zapojení etnologů

Tyto dva příklady z nedávné doby – český a polský – jsem si za rámec své úvahy o české etnografii dělnictva vybrala pochopitelně záměrně. Rozdíl v současném přijímání výzkumu dělnictva v České republice a v Polsku nepovažuji totiž za náhodný. Jisté znechucení tématem v české vědě je podle mého názoru výsledkem toho, že naše bádání o dolních společenských vrstvách obyvatelstva bylo od svých počátků na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století a znovu v období tzv. normalizace (1969–1989) v české etnografii mimořádně zpolitizované. A proto také po roce 1989 obor, který přijal název etnologie/antropologie, na systematický výzkum masy obyvatelstva (ještě na počátku devadesátých let 18. století tvořily nižší společenské vrstvy až 90 %, v polovině padesátých let předminulého století 86 % a za první republiky zhruba 60 % obyvatelstva)¹⁴, pomineme-li několik tex-

♦ ♦ ♦

11 Tamtéž.

12 Referáty byly publikovány v *Journal of Urban Ethnology* 13/2015 v Krakově.

13 K tradici výzkumu srov. KOPCZYŃSKA-JAWORSKA, Bronisława. *Badania kultury środowiska robotniczego Łodzi. Łódzkie studia etnograficzne*, 1982, roč. XXIV, s. 5–14.

14 MACHAČOVÁ, Jana, MATĚJČEK, Jiří. *Vzory chování dělnictva českých zemí v 19. století. In Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*. Ostrava: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny – Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 129 (dále: MACHAČOVÁ, J., MATĚJČEK, J. *Vzory chování dělnictva*).

tů např. o montánní etnografii, dělnických spolcích a o vyloučených lokalitách, prakticky rezignoval. Nespornou potřebu výzkumu této velké skupiny lidí tak naplňovali zvláště někteří historici, sociální historici a historičtí sociologové. Naše znalosti pak rozšířila především opavsko-kutnohorská dvojice Jana Machačová – Jiří Matějček svými modely vzorů chování dělnictva v předminulém století. Machačová s Matějčkem vyzdvihovali sociální diferencovanost dělnictva, a tedy různost životních stylů, ještě v polovině 19. století celkovou nízkou odbornost a její podceňování ze strany dělníků. Tematicky se zabývali mzdovými poměry, ženskou a dětskou prací v továrnách, dělnickými spolky, pracovními migracemi a pracovními podmínkami, stávkovým hnutím, životem v dělnických rodinách, bytovými poměry, oblékáním.¹⁵ Jejich konstatování, že v mezilidských vztazích na pracovišti i v rodinách dominovala v době industrializace Ostravska hrubá síla,¹⁶ bylo přitom na hony vzdálené pouňorovému konstruktu české etnografie, jež psala o krystalizujícím modelu soudružského chování.

Z jiných metodických postulátů než dvojice Machačová – Matějček pak ve svých výzkumech sociálního postavení a každodennosti pražského dělnictva v meziválečné době vyšel Stanislav Holubec, který studoval dělnickou rodinu (nově i problém neúplné rodiny, rozvodů, tělesného trestání dětí), zdravotní poměry dělnictva (včetně sexuality a jejich stinných stránek), jeho bydlení, kulturní činnost, politickou aktivitu, tedy ve své podstatě tradiční témata, k nimž nově připojil i téma školní docházky a preference vzdělání u této skupiny. Jeho tematicky a faktograficky bohatým bádáním, soustředěným i na tzv. masovou kulturu,¹⁷ je ovšem občas vyčteno nepropojení statutu a činnosti s profesí a prací.¹⁸

Pojem třída – zapovězený, nebo používaný?

V každém případě všechny tyto nové české a moravské výzkumy spojuje to, že v nich vymizel termín třída, třída o sobě, třída pro sebe, tedy třída s třídním vědomím, proletář, proletářský a obecně třídní optika pohledu na společnost, tedy

...

15 Tamtéž, s. 130–135.

16 Tamtéž, s. 134.

17 HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2009 (dále: HOLUBEC, F. *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost*).

18 MACHAČOVÁ, J., MATĚJČEK, J. *Vzory chování dělnictva*, s. 136.

pojmy a přístupy, z nichž vycházela ještě na počátku osmdesátých let 20. století i známá monografie Stará dělnická Praha (1981). Pro českého badatele, který byt i jen letmo zalistuje současnými německými monografiemi o dělnictvu, může být proto překvapivé, že se s touto rovinou vztahů a významů, podobně jako s pojmem kultura dělníků nebo dělnická kultura, v někdejší „západní“ badatelské tradici výzkumu dělnictva nadále pracuje. Německé monografie o dělnictvu věnují dnes velký prostor myšlení dělnických žen, každodennosti, dělnickému bydlení, způsobu trávení volného času, činnosti dělnických a odborářských institucí. Ke zvláště ceněným patří např. práce berlínského kulturního historika Wolfganga Rupperta.¹⁹

I polistopadové opuštění pojmu třída v českém bádání má ovšem svou historickou příčinu. Odmítnutí někdejšího klíčového termínu nebylo vedeno akcentuací plurality identit, ale vymezením se vůči marxistické etnografii jako jedné z legitimizací, ze zaštit předlistopadové politické moci, jejíž hegemonie se v případě Polska začala viditelně drolit již od počátku osmdesátých let minulého století, zatímco v českém prostředí přetrvávala do tzv. sametové revoluce (listopad 1989). Polské výzkumy dělnictva se tak osvobodily od ideologizace dříve a byly vedeny v duchu poznávání způsobu života jedné významné a početné skupiny žijící ve městě.

Politizace výzkumu dělnictva v českých zemích aneb Proč zkoumat v Československu po únorovém převratu dělnictvo

Za průkopnickou práci o českém dělnictvu bývá pokládána studie Výdělečná práce školních dětí z roku 1907 od sociálnědemokratického politika Františka Housera.²⁰ Politizace výzkumu dělnictva (tedy jeden z předmětů našeho zájmu) je však spjata až s obdobím po únorovém převratu (1948), kdy se tzv. etnografie dělnictva stala na čtyři desítky let jedním z pilířů nových priorit oboru. Tuto novou orientaci předznamenal úvodník prvního čísla Českého lidu z roku 1949 od jeho redaktora a současně generálního tajemníka Československé akademie země-

...

19 RUPPERT, Wolfgang. *Die Arbeiter, Lebensformen, Alltag und Kultur von der Frühindustrialisierung bis zum „Wirtschaftswenden“*. München: Verlag C. H. Beck, 1986.

20 HOLUBEC, F. *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost*, s. 7. Práce vyšla v Dědictví Komenckého v Praze. Na stránkách Českého lidu, centrálního národopisného periodika, bychom našli až ve dvacátých letech minulého století články Ferdinanda Velce. K tomu WOITSCH, J. *Kam zmizela etnografie dělnictva?*, s. 697.

dělských věd, poúnorového komunistického poslance Antonína Volavky. Volavka v něm psal o shodě zájmů dělníků a rolníků – tradičního objektu národopisného studia od jeho vzniku. Tento svazek údajně poprvé vyzdvihl již V. sjezd KSČ v roce 1929.²¹ Na Volavku pak navázal Jiří Radimský, v letech 1945–1947 ředitel Moravského zemského archivu v Brně, solidní historickou studií o brněnských dělnických bouřích v roce 1843.²² Ve stejném čísle Karel Chotek, jenž po válce vedl národopisný seminář na Karlově univerzitě v Praze, připustil, že „*lidem rozumíme jak obyvatele vesnice, tak i obyvatele města*“ a že mezi vesnicí a městem probíhá nepřetržitý kontakt. Ani v tomto textu Chotek ovšem neopustil tezi o prioritě národopisného výzkumu vesnice jako základny lidové kultury a selství.²³ Podstatně ofenzivněji vyzněla programová stať O lidové kultuře od Emila Františka Buriana, mj. poúnorového komunistického poslance za volební kraj Kladno. Burian v ní ostře kritizoval zaměření oboru na minulost, dualitu fenoménů lidová kultura a venkov a ohraničení pojmu lidová kultura od dělnictva. „*Dělník, horník, lid městské periferie, lid fabrický, se nám už do našeho pojmu o lidové kultuře nevešel ... Dnešní lid, najmě lid fabrický, ještě nedorostl nadvědcům do terminologie. Prosím vás, chtějte od pana profesora, aby se vážně zamyslel nad harmonikářem z ČKD. Chtějte, prosím vás, od literárního historika, aby přiřadil učňovskou báseň o pětiletce, vzniklou třeba v textilních závodech v Semilech, k ‚historicky cenné‘ písničce pasáka krav z téhož kraje, ale před padesáti lety. Tehdy přece byla lidová tvořivost, vám řekne takovýto idealista. A ta skončila při nástupu fabrik do krajů. Ta skončila, když začala industrializace. Na lidovou tvořivost měl právo pouze zemědělec, jestliže zpěv o hnojůvce je zpěv lidový, ale zpěv o čpavku už lidový není... Lidová výšivka, stará několik set let, to ano. Ale zlepšovací návrh tovární dělnice, to ne... Lidová kultura chápaná s hlediska pracujícího lidu, je poněkud jinou kulturou, než ona kultura, která se dostala do slovníků, do sborníků, do muzeí a do uměleckých síní s laskavým svolením feudálních pánů a buržoasie. Je bezpodmínečně nutno zkorigovat bývalé rozlišení lidu na lid netvořivý, tj. na ty z řad lidu, kteří šli na práci do továren a do dolů, do plynáren a do elektráren, a na lid tvořivý, který zůstal na zdravém vzduchu,*“ psal autor.²⁴ Rozšíření pojmu lid

■ ■ ■

21 VOLAVKA, Antonín. Dvacet let vývoje svazku dělníků a rolníků v ČSR. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 1–2, s. 1–3.

22 RADIMSKÝ, Jiří. Dělnické bouře v Brně roku 1843. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 1–2, s. 9–13.

23 CHOTEK, Karel. Otázka periodisace československé lidové kultury. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 1–2, s. 20–21.

24 BURIAN, Emil, František. O lidové kultuře. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 3–4, s. 63–65.

o dělnictvo propagoval i Jan Durdík.²⁵ Také první ročníky strážnického folkloristického festivalu, založeného po druhé světové válce (1946), se ještě nesly v duchu prezentace tzv. čisté lidové kultury vesnice a teze o škodlivém vlivu města na vesnici.²⁶ Již v roce 1949 se však ve Strážnici představily národopisné soubory Československého svazu mládeže (ČSM), které demonstrovaly spojenectví vesnice s městem.²⁷

Skutečný zlom v orientaci českého národopisu (z vesnice na město, ze sedláka na dělníka, z pozitivistické na marxistickou etnografii) však přinesl až rok 1950, kdy Český lid zahájil, v závislosti na svém novém vzoru – sovětské etnografii, tažení proti funkčně strukturální metodě a obecně proti tzv. buržoaznímu národopisu.²⁸ Obrat ke studiu hornictva a hornické kultury předznamenovala fotografie prezidenta Klementa Gottwalda v hornickém stejnokroji mezi horníckými uční s výmluvnou popiskou „*Horníci jsou nyní v čele dělnické třídy*“.²⁹ Český lid začal otiskovat studie o hornickém humoru³⁰. Pozornost se už jednoznačně začala stáčet k současnému Ostravsku, což odpovídalo tehdejšímu zaměření hospodářství na těžký průmysl a adoraci Ostravy jako ocelového srdce republiky. O rok později vyměněná redakce časopisu Český lid v čele s Olgou Skalníkovou, která se začala zajímat o výzkum dělnictva v semináři profesora Václava Husy a patřila k nejaktivnějším členům marxistického kroužku při národopisném semináři,³¹ otevřeně deklarovala význam oboru pro budování socialismu.³² Podle Otakara Nahodila, který k nám uváděl sovětskou etnografii,³³ mělo být

■ ■ ■

25 DURDÍK, Jan. Dějiny českého lidu. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 3–4, s. 134.

26 PÁČ, Antonín. Národopisné slavnosti na Strážnici. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 5–6, s. 157.

27 Tamtéž, s. 158.

28 Srov. Práce sovětského národopisného ústavu. *Český lid*, 1950, roč. 5, č. 3–4, s. 80.

29 *Český lid*, 1950, roč. 5, č. 7–8, nepag.

30 VANĚK, Antonín. Šprýmařské motivy v hornické lidové tradici. *Český lid*, 1950, č. 7–8, s. 161–164.

31 V roce 1949 se chystaly z podnětu Ústředního výboru Komunistické strany Československa oslavy 700. výročí československého hornictví. Husův seminář v této souvislosti provedl výzkum v hornických regionech Ostrava, Most, Kladno a Příbram. K tomu srov. PETRÁŇOVÁ, Lydia. Olga Skalníková (1922–2012). *Český lid*, 2012, roč. 99, č. 2, s. 233. Husův seminář se zaměřil také na sběr orálních pramenů lidové proveniencie. Roku 1952 obhájila Skalníková disertaci Život a sociální poměry horníků na Příbramsku v druhé polovině 19. století. MORAVCOVÁ, Mirjam. PhDr. Olga Skalníková, CSc. – jubilující (Praha, 11. května 1922). *Lidé města*, 2003, č. 10, s. 154 (dále: MORAVCOVÁ, M. PhDr. Olga Skalníková, CSc.).

32 SKALNÍKOVÁ, Olga. Za nový Český lid. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 1.

33 BAHENSKÝ, František. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV ve světle své časopisecké produkce v letech 1953–1962. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 146.

úkolem etnografa objevovat pokrokové a demokratické tradice. V nakladatelství Svoboda a Naše vojsko začaly vycházet paměti o počátcích dělnického hnutí, jejichž editoři omlouvali tzv. reformistické iluze jejich tvůrců, antiněmectví i antisemitismus. Jako správný postoj byl hodnocen příklon pamětníků k levici a sociálnědemokratické straně.³⁴

Kritizována již nebyla pouze tzv. buržoazní metodika profesora Petra Bogatyreva (Bogatyřjova), Vladimira Jakovleviče Proppa či Alexandra Nikolajeviče Veselovského, ale také zcela adresně tzv. pekařovská historiografie. Dělnictvo bylo označeno za „nejprogresivnější a nejrevolučnější společenskou třídu“.³⁵ Otakar Nahodil a Jaroslav Kramářík propagovali marxisticko-leninské pojetí oboru, bolševický princip stranickosti vědy, brojili proti tzv. kosmopolitismu, funkčně-strukturální metodě a tzv. ahistorismu.³⁶ Olga Skalníková proklamovala třídní pohled na lidovou tvorbu a studium role tzv. vesnického boháče, proti němuž postavila vynalézavého vesnického dělníka.³⁷ Milan Skalník charakterizoval horníky jako „nejpřednější budovatele socialismu v naší vlasti“, kteří na šachtách žijí „v ovzduší socialistického soudružství“ a jejichž historie je „historií bídy a strádání, útisku a utrpení, především však jedinečnou historií boje a vítězství“. Pod klenbou těchto prorežimních postulátů měli podle Skalníka badatelé zkoumat především hornická bratrstva a spolky, hornickou rodinu a poezii.³⁸ Nežádoucími badateli se stali jak Jiří Horák, od roku 1952 vedoucí Kabinetu pro lidovou píseň, který byl označen za zastávce nežádoucí finské folkloristické školy, tak Antonín Václavík, skandalizovaný jako reprezentant odmítané kulturně-historické školy a funkčně-strukturální metody, a Karel Chotek, ostrakizovaný jako představitel pekařovské tradice.³⁹ Tyto „čistky“ byly ovšem jen slabým odvarem politické perzekuce let 1948–1954,

■ ■ ■

34 KREIBICH, Karel. Předmluva. In *Ze života průkopníků sociální demokracie. Josef Rezler a dcera*. Praha: Svoboda, 1950, s. 13 a s. 19. Projev antisemitismu viz např. HALAS, František st. *Máje a province*. Edice Paměti. Vzpomínky z první republiky. sv. 2. Praha: Naše vojsko, 1959, s. 24.

35 ŘÍHA, Oldřich. Vznik českého národa a buržoazní nacionalismus. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 3.

36 NAHODIL, Otakar, KRAMAŘÍK, Jaroslav. Práce J. V. Stalina o marxismu v jazykovědě a některé otázky současné ethnografie. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 17.

37 SKALNÍKOVÁ, Olga. Budování socialismu na vesnici a několik národopisných poznámek. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 23–35.

38 SKALNÍK, Milan. Z národopisného výzkumu života horníků. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 5–6, s. 181–184.

39 NAHODIL, Otakar. Za nové pojetí národopisné vědy. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 3–4, s. 52 (dále: NAHODIL, O. *Za nové pojetí*).

jejímiž obětmi se stali v paradoxech tehdejších dob z 25 až 30 % režimem oslavovaní dělníci.⁴⁰

Badatelský výkon padesátých let 20. století – zachování a prohloubení tradice

Pojem národopis nahradil pojem etnografie, která byla definována jako „*samostatná historická disciplína, zabývající se pomocí své specifické metodiky zvláštnostmi kultury a způsobu života jednotlivých ethnických a národních společenství, počínající kmenem a končící socialistickým národem, zkoumající otázky původu a historických vztahů těchto společností*“.⁴¹ Prorežimním jazykem prosycená padesátá léta 20. století ovšem přes všechny proklamace nevedla k opuštění ve své podstatě tradičních národopisných témat a postupů,⁴² které byly aplikovány nově na výzkum tzv. průmyslových oblastí: národnostně českého Kladenska (1959, redakce O. Skalníková⁴³) a Rosicko-Oslavanska (redakce Karel Fojtík, od roku 1971 vedoucí Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, pobočky Brno, spoluautor Oldřich Sirovátka autor disertace *Písňe a vyprávění horníků na Rosicko-Oslavansku /1959/*).⁴⁴ A překvapivě v monografii věnované Rosicko-Oslavansku, jejíž napsání si vyžádalo rozsáhlý terénní výzkum,⁴⁵ zejména pak v pracích o vesnických a velkoměst-

■ ■ ■

40 HEUMOS, Peter. „*Vybrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“. *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 21.

41 NAHODIL, O. *Za nové pojetí*, s. 55.

42 Jiří Woitsch psal v této souvislosti o dobovém přístupu národopisu „*formulačně marxistickém, ale metodologicko-metodicky na starší deskriptivní tradice navazujícím*“ národopisu“. WOITSCH, J. *Kam zmizela etnografie dělnictva?*, s. 698. Dále upozornil na stejnou skladbu témat etnografie dělnictva: píseň, poezie, strava a bydlení. Tamtéž, s. 699.

43 SKALNÍKOVÁ, Olga a kol. *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959. Výzkumy Kladenska, Rosicko-Oslavanska a slovenské hornické vesnice Žakarovce byly zahájeny v roce 1953. SKALNÍKOVÁ, Olga. Národopisný obraz života kladenských horníků koncem 19. a na počátku 20. století. Úvod. In *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: ČSAV, 1961. Později byly tyto výzkumy rozšířeny o další průmyslové a hornické oblasti. Souhrnně o nich, s odkazy na přehledovou literaturu, WOITSCH, J. *Kam zmizela etnografie dělnictva?*

44 FOJTÍK, Karel, SIROVÁTKA, Oldřich. *Rosicko-Oslavansko: život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: ČSAV, 1961. Později byly tyto výzkumy rozšířeny o další průmyslové a hornické oblasti. Souhrnně o nich, s odkazy na přehledovou literaturu, WOITSCH, J. *Kam zmizela etnografie dělnictva?*

45 TONCROVÁ, Marta. K činnosti brněnského pracoviště ÚEF – v počátcích i v posledních letech. In UHLÍKOVÁ, Lucie (ed.). *1905–1995. Od pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku*. Brno: Akademie věd České republiky, 1995, s. 53.

ských dělnických koloniích Karla Fojtíka (1959, 1963)⁴⁶, najdeme i impulzy sociologické,⁴⁷ tedy vědy, která byla v padesátých letech označována jako buržoazní pavěda⁴⁸. V případě monografie o Kladensku bývá zdůrazňována inovativnost výzkumu: vedle samotného nového objektu zkoumání především soustředění se na společenské vztahy.⁴⁹ V roce 1967 proběhlo v Košicích kolokvium věnované otázkám vymezení východoslovenské průmyslové oblasti. Referát Olgy Skalníkové, rovněž ovlivněné sociologií, zdůraznil nutnost výzkumu způsobu bydlení, nákupu, pobytu doma, struktury obyvatelstva, kulturní úrovně mužů i žen, vztahu k domovu.⁵⁰ Monografie průmyslové oblasti Ostrava, naplánovaná v roce 1959 Komisí pro výzkum průmyslových oblastí Národopisné společnosti československé, vedené Olgou Skalníkovou, na rok 1967, kdy Ostrava slavila 700. výročí svého založení,⁵¹ zůstala v rukopise.

Nadějně náběhy k jistému oficiálnímu přehodnocení tzv. buržoazní vědy a její metodiky ovšem skončily v době tzv. normalizace (1969–1989), spojené s osobností Antonína Robka. Robek se poprvé etabloval na kritice Kladenska, a to v polemice s Vladimírem Karbusickým, autorem práce o dělnické písni⁵². I tato solidní věcná kritika, jež upozorňovala na neúplnost odborné literatury, pramenné základny, chybějící komparaci se životem dělnictva v okolních oblastech, chybějící studium religiozity a objasnění dynamiky jednotlivých změn, přerostla ze strany Karbusického v osobní výpad a ze strany Robka v prorežimní patetický závěr

■ ■ ■

- 46 Z Fojtíkovy produkce o brněnském dělnictvu připomeňme především jeho mikrosundu do života jednoho činžovního domu. FOJTÍK, Karel. Dům na předměstí. Etnografická studie o životě obyvatel činžovního domu v Brně. *Brno v minulosti a dnes*, 1963, sv. 5, s. 45–68.
- 47 K tomu SVOBODOVÁ, Vlasta. Karlu Fojtíkovi k padesátinám. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 4, s. 251. Dále viz NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Odešel doc. PhDr. Karel Fojtík, CSc. *Český lid*, 1999, roč. 86, č. 2, s. 181–182. Viz též ZOBAČOVÁ, Andrea. S Karlem Fojtíkem po stopách dělnického bydlení v Brně (věnováno dvěma výročí významného etnografa). *Brno v minulosti a dnes: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna, 2009, s. 321–339.
- 48 K rehabilitaci sociologie a ke snaze o vymezení se etnografie vůči sociologii srov. VÁLKA, Miroslav. Národopisná věda a příbuzné obory. Symbióza a konflikty. *Národopisný věstník*, 2009, roč. XXVI (68), č. 1, s. 24–25.
- 49 MORAVCOVÁ, Mirjam. PhDr. Olga Skalníková, CSc. – jubilující (Praha, 11. května 1922). *Lidé města*, 2003, č. 10, s. 154–157.
- 50 SKALNÍKOVÁ, Olga. Předpoklady vytvoření kulturního typu nové průmyslové oblasti. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 4, s. 68–74.
- 51 SMRČKA, Vít. *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost, 2011, s. 213.
- 52 KARBUSICKÝ, Vladimír. *Naše dělnická píseň*. Praha: Orbis, 1953. Vedle této práce vyšla i *Lidová poesie hornická*. BARABÁŠOVÁ, Božena. *Lidová poesie hornická*. Praha: Orbis, 1950.

o autorově lásce k revolučnímu Kladnu, k „Rudému Kronštadu“, který potřebuje revoluční metodiku zpracování.⁵³

Sedmdesátá léta, kdy se Antonín Robek stal vůdčí osobností české etnografie, byla ve znamení přípravy vrcholného díla této doby, monografie Československé akademie věd Stará dělnická Praha (1981),⁵⁴ jejímž cílem bylo analyzovat proletářský životní styl a proletářskou kulturu. Monografii se dostalo ocenění i v Evropě.⁵⁵ V roce 1971 ještě stačila vyjít zajímavá teoretická práce Olgy Skalníkové a Karla Fojtíka věnovaná teorii etnografie současnosti, v níž již byla rozpracována metodika výzkumu města. Na svou dobu výjimečná práce bohužel takřka zapadla.⁵⁶ V Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV začalo pod vedením Mirjam Moravcové, dosud odbornice na textil a oděv v období středověku, pracovat nové oddělení etnografie dělnictva. Mimořádně produktivní stabilní tým uspořádal celou řadu seminářů a konferencí, vydával ediční řadu Etnografie dělnictva (celkem dvanáct dílů, třináctý díl zůstal v rukopise)⁵⁷ a tematická čísla Zpravodaje koordinované sítě vědeckých informací, věnovaná bydlení, oděvu, stravě, společenskému životu, determinantům dělnického životního stylu, ale i pracovní migraci ze zahraničí a její adaptaci na českou společnost. I v tomto případě byla prorežimní rétorika publikovaných výzkumů ve více ohledech v nesouladu s badatelským výkonem. Objevila se i celá řada nepřiznaných inspirací skandinávskou a západoněmeckou vědeckou tradicí. Výzkum se na jedné straně hlásil k tezi o jednotném životním stylu dělnické třídy, na druhé straně některé kapitoly, zejména ty, které mapovaly materiální kulturu (oděv, bydlení), vycházely z vnitřní nehomogenity dělnické vrstvy a z existence dělnické elity. Nově se objevilo i studium symbolů v dělnickém prostředí. Staré dělnické Praze se dnes vytýká, že „posuzovala dělnické prostředí optikou folkloristiky“.⁵⁸

■ ■ ■

53 ROBEK, Antonín. Zamyšlení nad výzkumem hornických oblastí. *Československá etnografie*, 1960, roč. VIII, č. 2, s. 210–217, Karbusického reakce č. 3, s. 320, č. 4, s. 414–416, Robkova odpověď tamtéž, s. 321–323, s. 416–419.

54 Staré dělnické Praze předcházela např. práce Vandy Tůmové o pražských nouzových koloniích (1971), ale i výzkumy textilních a sklářských dělníků v pohraničí.

55 ROBEK, Antonín. 40 let československé etnografie a folkloristiky. *Český lid*, 1985, roč. 72, č. 1, s. 2 a s. 4. Tamtéž i odkazy na seznamy hlavních prací.

56 MORAVCOVÁ, M. *PhDr. Olga Skalníková, CSc.*, s. 156.

57 Připomeňme tato témata: společenské vztahy, rodinný život, obyčeje, slavnosti a zábavy, slovesný a písňový folklor, volný čas, oděv, estetické normy, kulturně-politické akce (výstavy), bydlení, vztah k domovu, životní podmínky, vzdělání, charita v dělnickém prostředí, dělnické kolonie a obce, ale i národní sebeidentifikace.

58 HOLUBEC, S. *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost*, s. 8.

Pomineme-li nesprávně reflektovaný termín folkloristika, zvažovali bychom pravděpodobně spíše jistou setrvačnost tematiky (zpěv, rodina, bydlení, strava, oděv). Naopak výklad vzniku nového životního stylu z městských lidových a vesnických tradic se zdá být oprávněný a inovativní. Asi největší metodickou slabinou byla však v této době již přežilá představa o dělnictvu jako jednotné skupině, uplatněná v kapitole věnované společenskému životu. Ta byla navíc vystavena na protikladu dělníci – ušlechtilí tvůrci národních hodnot, milující knihy, a buržoazní společnost, která nedovolí dělnictvu ani zúčastnit se Národopisné výstavy československé (1895). Bezesporu metodicky podnětné spojení sociální a národní určenosti dělnictva zatížily kvalitní části kapitoly věnované sousedským vztahům v domech pro sociálně slabší obyvatelstvo Prahy ideologickým balastem. Dovolím si citovat: „*Dělníci měli ke knihám úctu... „Dalším dokladem promarněného vlasteneckého nadšení byla Národopisná výstava československá... Dělnictvo, ač všemi svými silami chtělo přispět k demonstrování svébytnosti a kultury českého národa, nesmělo být na Národopisné výstavě československé zastoupeno*“.⁵⁹ Aniž by to autorka zřejmě věděla, kopírovala propagandistickou rétoriku Československé strany sociálnědemokratické dělnické z devadesátých let 19. století. Názorová politická diferenciací dělnictva (dělníci nebyli jen sociální demokraté, ale také národní socialisté, křesťanští sociálové) nebyla pak v kapitole analyzována. Značnou politizací byla sevřena i souhrnná kapitola o první republice, kde došlo k přecenění vlivu Komunistické strany Československa. Na Západě byla na životní podmínky dělnictva a utváření jeho životního stylu v této době zaměřena např. kniha *Arbeiterexistenz im 19. Jahrhundert. Lebensstandard und Lebensgestaltung deutschen Arbeiter und Handwerker* (Werner Conze⁶⁰ a Ulrich Engelbert). Dílo bylo vydáno ve Stuttgartu. I na jeho stránkách se však rozebíraly obdobné problémy jako ve Staré dělnické Praze: strava dělnictva, podoba dělnické čtvrti, bytový standard této skupiny, ale i rodinný život, podstatně podrobněji (!) než v české etnografii i krize a mimořádné životní situace, boje a stávky, úrazové a nemocenské pojištění.

Také v roce 1982 bylo české dělnictvo v nástinu další připravované syntézy představeno jako nejpokročilejší, nejuvědomělejší, nejpočetnější třída národa, posléze i základní integrační složka socialistického národa, na druhé straně auto-

■ ■ ■

59 SKALNÍKOVÁ, Olga. Společenský život dělnictva v Praze. In ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Mirjam, ŠTĚPÁN, Jarmila. *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, s. 59, s. 64.

60 Werner Conze byl německý historik, v letech 1969–1970 rektor Univerzity Heidelberg.

ři konceptu nového výzkumu otevřeně přiznávali, že dělníci netvořili jednotnou skupinu a že hegemonem utváření moderního národa byla tzv. maloburžoazie.⁶¹ Souhrnně lze konstatovat, že oproti padesátým letům šlo o výrazný názorový i metodický posun. Pokud si ovšem přečteme přehled výčtu odborné činnosti Katedry etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze z poloviny osmdesátých let minulého století, můžeme být naopak již v této době překvapeni absencí tématu etnografie dělnictva na druhém pražském vědeckém pracovišti.⁶²

Závěrem aneb Etnografie bez apriorní ideologie, ale také s dělnictvem

Roku 1989 se začala pěstovat etnografie bez apriorní ideologizace. Etnografie dělnictva se přetransformovala v etnologii města,⁶³ která zdůrazňovala význam středních vrstev obyvatelstva. Současně se bohužel takřka vytratilo téma dělnictva. V rukopise zůstala celá řada děl (monografie Ostravska z konce šedesátých let, Etnografie dělnictva 13). Přitom není pochyb, že do celkového objemu studia společnosti skupina dělníků patří, i když je třeba respektovat, že jde o skupinu vnitřně strukturovanou a hierarchizovanou, na všech úrovních komunikující s ostatní společností. A dodejme, že někteří němečtí badatelé chápou továrnu dokonce jako tvůrkyni sociální struktury společnosti. V české etnologii bychom aktuálnost výzkumu mohli podtrhnout i polistopadovými transformacemi společnosti, které ve velkém rozsahu zasáhly právě dělnictvo. A je škoda, že odraz společenských změn v materiálních poměrech i v hlavách lidí mapují spíše než náš obor orální a sociální historie.

■ ■ ■

61 MORAVCOVÁ, Mirjam, ROBEK, Antonín. České dělnictvo v etnických procesech. *Český lid*, 1982, roč. 69, č. 2, s. 67, s. 69, s. 71.

62 KAŠPAR, Oldřich, VRHEL, František. Vědecko-pedagogická činnost katedry etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. *Český lid*, 1985, roč. 72, č. 1, s. 38–44.

63 K tomuto procesu SOUKUPOVÁ, Blanka. Anthropology of the City: A Social Viewpoint, Main Tendencies, Perspectives and National Traditions of Research. An Example of Czech Urban Anthropology. *Urban people*, 2010, roč. 12, č. 2, s. 249–271.

Neznámý pokus o „zasítování“. Kontakty českých a německých badatelů v letech 1963–1969¹

Hana Dvořáková

Při rešerších na téma betlémy ve vazbě na území Čech a Moravy, z nichž vycházel německý badatel Alfred Karasek (Brno 1902 – Berchtesgaden 1970)² při psaní podnětné a dodnes nepřekonané monografie *Krippenkunst in Böhmen und Mähren*³ se objevily nečekané odkazy směřující nejen k ústřednímu tématu, ale i ke stavu oborového bádání v polovině 20. století. V centru Karaskovy pozornosti sice byl vznik a rozvoj betlé mářské tradice, ale díky postřehům obsaženým v bohaté korespondenci se spoluautorem monografie Josefem Lanzem se zde vynořují obrysy dění na dobové národopisné scéně v Německu, Rakousku a vzhledem k předmětu zájmu i v tehdejší Československu. Neplánovaně a o to překvapivěji se na pozadí studia betlé mářství⁴ otevírají dveře k dalšímu výzkumu, a to k ději-

...

- 1 Tato kapitola vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).
- 2 V centru odborné pozornosti A. Karaska bylo betlé mářství a jeho geneze ve střední Evropě na základě rešerší v jezuitském archivu ve Vídni. Vycházel z prvních instalací vánočních i pašijových betlémů realizovaných církevními řády a následně sledoval adaptaci v měšťanském a venkovském prostředí. Studie vychází z materiálu uloženého v Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa (dále IVDE), Pozůstalost Alfreda Karaska (dále Pozůstalost Karasek), fond korespondence Alfred Karasek Josef Lanz (dále korespondence Karasek Lanz). Pozůstalost A. Karaska není utříděna do kartonů a prozatím nemá přiřazena inventární čísla. Materiál je uložen ve 3 skříních a je řazen ve složkách. Se zpracováváním Karaskovy pozůstalosti IVDE v nedávné době započal.
- 3 KARASEK, Alfred, LANZ, Jozef. *Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart*. 2. vydání. Marburg: Elwert, 1992.
- 4 A. Karasek zkoumal problematiku betlémů především ve vztahu k německému etniku, logicky však nemohl pominout jejich existenci na druhé straně jazykové hranice. Proto se zde setkáváme rovněž

nám národopisu jak na české, tak i na německé straně. Sledovaný úsek není příliš dlouhý, korespondence pochází z let 1963–1969, ale vzhledem k turbulentním změnám na politické scéně Evropy šedesátých let 20. století zásadní. Na základě poměrně reprezentativní databáze odborných kontaktů, které A. Karasek v ČSR navázal a kde byla zastoupena téměř všechna větší národopisná muzea, včetně brněnské Katedry etnografie a folkloristiky FF UJEP (pražská Katedra etnografie a folkloristiky FF UK a pracoviště Akademie věd nikoliv), si lze vytvořit poměrně přesný obraz o stavu etnografického muzejnictví v Čechách. Skrze drobné telegraficky formulované noticky autora máme možnost sledovat nejen utváření vazeb mezi českými a německými odbornými kruhy, ale jejich prostřednictvím zároveň i tzv. „velkou“ historii v době před 21. srpnem 1968.

Styky

Díky široce koncipované práci A. Karasek korespondoval s četnými osobnostmi oboru bez ohledu na uzavřené hranice států. Dnešním jazykem bychom to mohli nazvat „zasítování“. Tento přístup vycházel z použité pracovní metody, kdy paralelně se studiem archivních pramenů, literatury a pohovorů s pamětníky z řad německého obyvatelstva odsunutého po roce 1945 z českého pohraničí, měl logickou potřebu kontaktu s materiálem v Československu. Navíc uvolňující se společenská atmosféra v ČSR v polovině šedesátých let tyto styky umožňovala, a proto v roce 1964 vytipoval a následně oběhl česká muzea se žádostí o zaslání informací o sbírkách. Pro dokreslení situace je nutno si uvědomit, že pro české respondenty to byla jedna z mála možností, jak proniknout k informacím z odborného

■ ■ ■

s odkazy na české prostředí, na betlémskou tradici české majority, přičemž jako objev v tomto žánru vysoce hodnotil knihu Karla Procházky (PROCHÁZKA, Karel. *O betlémech. Kulturně-historická studie se zvláštním zřetelům k zemím koruny sv. václavské a uherskému Slovensku*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Franc, 1908.). V korespondenci tento objev popisuje: „*Procházka byl v této první vážné generaci badatelů o betlémech ve střední Evropě nejproduktivnější. Ve vztahu k muzealizaci mizejícího betlémského stáje stojí čestně po boku Michaela Haberlanda z Vidně a rovněž byl s odstupem a v jiné kategorii vedle Maxe Schmederera z Mnichova*“. Karasek byl z objevu Procházkovy knihy tak nadšen, že ji spolu s Georgem Schroubkem (1922–2008), který u něj dlel na návštěvě, více než 12 hodin skoro nepřetržitě překládali. Dlužno říci, že na českém území výzkum srovnatelný se záběrem A. Karaska prováděn nebyl. V rámci tzv. vědeckého světového názoru byla církevní témata včetně lidového umění tabu a čeští badatelé se jim mohli věnovat jen okrajově. Situace se krátce změnila v letech uvolnění 1966–1970, kdy i v tehdejší ČSR vycházely na dané téma studie a drobné tisky provázené řadou betlémských výstav. IVDE, Archiv Alfreda Karaska (dále Archiv Karasek), fond korespondence Alfred Karasek Josef Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 19. 9. 1963, strojopis.

dění v zahraničí, ke kontaktům na Západě, což bylo v předchozích padesátých letech téměř nemožné. Sám Karasek s odbornou protislužbou počítal a byl na ni ve styku s českými muzei formou zásilek odborné literatury připraven.⁵ Co se týká osobnostního profilu A. Karaska, je zde reálný předpoklad, že jej česká strana brala jako odborníka a nikoho nenapadlo zabývat se jeho minulostí.⁶

Získané odpovědi vytyčily základní síť pro spolupráci, která se soustředila na kontakt s řediteli muzeí: Janem Mukem z Jindřichova Hradce, Rudolfem Zrůbkem z Rychnova nad Kněžnou, Josefem V. Scheybalem z Liberce, Zdenou Vachovou z Opavy, Zorou Soukupovou z Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, Milošem O. Růžičkou z Jindřichova Hradce a dalšími. Pro ilustraci uvádíme Karaskovu velmi nadšenou reakci na první pozvání k návštěvě betlémského centra Třebíče v roce 1965: „*Přichází překvapení, velká výstava betlémů a já slyším a sténám – dostaneme oficiální pozvání! Z Třebíče dostaneme* (pro připravovanou publikaci, pozn. aut.) *fotografie, výpovědi, informace.*“⁷ Karasek se chopil příležitosti pro získání nových informací a pokusil se v rámci zahájení trebičské výstavy zorganizovat setkání dalších českých kolegů se svým spolupracovníkem Ludvíkem Marešem,⁸ který hovořil česky. Iniciativa vyústila do první cesty za železnou oponu, což bylo pocítováno jako nezvyklý zážitek adekvátní cestě do exotické divočiny: „*Dnes začíná velké dobrodružství, Mareš jede do Třebíče.*“⁹

Praha

V roce 1966 se začala rozvíjet korespondence s Helenou Johnovou, ředitelkou Národopisného oddělení a pozdější ředitelkou Historického muzea Národního

■ ■ ■

- 5 Protislužbu popisuje ve styku s muzeem v Ústí n. Orlicí: „*Nabídnout knihy a podobně podle vlastního výběru, tak jak ve styku s ostatními muzei obvyklé, vyzkoušeno a realizováno při jiných příležitostech.*“ IVDE, Archiv Karasek, dopis Karaska Marešovi, 9. 7. 1965, strojopis.
- 6 Více o jeho činnosti v letech 1939–1945 in KLEE, Ernst. *Das Personenlexikon zum dritten Reich. Wer was vor und nach 1945*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 2003, s. 299. Více o jeho odborné činnosti: FIELITZ, Wilhelm. *Das Stereotyp des Wollhyniendeutschen Umsiedlers. Popularisierung zwischen Sprachinselforschung und nationalsozialistischer propaganda*. Marburg: Elwert, 2000, s. 376–377.
- 7 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 9. 10. 1965, strojopis.
- 8 Ludvík Mareš, knihovník Univerzitní knihovny v Salzburku, který prováděl archivní rešerše a ovládal český jazyk, nemocný Karasek ho proto pověřoval cestami do ČSR.
- 9 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 20. 12. 1965, strojopis.

muzea v Praze, jejímž aktivním přístupem k odborné spolupráci byl A. Karasek velmi potěšen: „*Skvělé překvapení. Dopis z Národního muzea v Praze.*“¹⁰ Mezi ním a H. Johnovou se časem vytvořil vztah dvou navzájem se respektujících kolegů: „*Dny strávené s paní dr. Johnovou jsou reálnou výhrou. Kolem čtyřicetivou let, měšťánská rodina z Mělníka. S námi jedno tělo a jedna duše. Doufá, že později, v lepších časech s námi bude publikovat. Ví neuvěřitelně mnoho, protože co se týče národopisu, je nejvyšší instancí pro všechna muzea, galerie, nákupy sbírek atd. Mám před ní respekt.*“¹¹ Byl dobrým pozorovatelem, a tak si povšiml i takového detailu, jakým byla tradovaná animozita mezi brněnskými a pražskými etnografy: „*Brno a Praha jsou jako pes a kočka.*“¹² Spolupráce se rozšířila i na další pracovníci muzea Alenu Plessingerovou, která se stala ředitelkou Národopisného muzea v Praze po Heleně Johnové. Glosoval rovněž obojetnost režimu, jenž sice s náboženskými přežitky skoncoval, aby v poloze deklarované jako lidové umění a suvenýry s nimi jako s kopiemi muzejních sbírek neváhal obchodovat. „*V postátněném bytí socialismu se znovu objevují politiky a ateisty zavržené betlémy pod označením „folklor“, přičemž jsou zaštiťovány jinými státními institucemi a kryjí dokonce zbožní poptávku.*“¹³ Narážel tím na konkrétní „ekonomizaci“ prodeje betlému prostřednictvím prodejen UVA a ÚLUV a suvenýrového prodeje v Národopisném muzeu Národního muzea.¹⁴

Na základě bohaté korespondence si A. Karasek vytvořil poměrně přesný obraz o personálním stavu etnografického muzejnictví v Čechách, což glosoval: „*Mladá generace. Mnoho žen, většinou svobodných. Malé příjmy, obrovská zodpovědnost, nekonečné množství práce. Religiózní lidové umění atd. bylo zpočátku považováno za zralé do popelnice. Vojenské újezdy s vesnicemi a městečky v rukou vojáků, málo přístupné.*“¹⁵ A situaci na české národopisné scéně následně zhodnotil:

■ ■ ■

10 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi 15. 11. 1966, strojopis.

11 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 23. 7. 1968, strojopis.

12 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 4. 3. 1968, strojopis.

13 IVDE, , Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 4. 3. 1968, strojopis.

14 Více v připravované studii DVOŘÁKOVÁ, Hana. Betlémské středisko Králíky jako polyfunkční výrobní centrum. *Folia Ethnographica*, 2016, 1 (v tisku).

15 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 23. 7. 1968, strojopis.

„Dr. Plicková (1928–2011),¹⁶ Helena Johnová, Zdena Vachová, Alena Plessingerová, Miloš Oldřich Růžička etc. patří k mladé generaci. Jedná se především o tzv. doktory věd. Ředitel L. Kunz spolu s ostatními ze staré generace na tyto jak říkají „nelatiniky“ shlížejí s despektem. Jsou to lidé svým způsobem nepokřivení a v dobrém slova smyslu konzervativní. Nikoliv hypermoderní, svěhlaví. Zde vyrůstá nová „škola“. Jsou sociálně smýšlející, neromantičtí a více realističtí, než jsme byli my.“¹⁷ V této souvislosti a předpokládáme, že v návaznosti na bouřlivou generační diskusi na kongresu o lidové religiozitě ve Würzburgu, což obšírně komentoval i odborný český tisk,¹⁸ Karasek kritizoval přístup a způsob práce mladých německých etnologů v době studentských bouří v západní Evropě šedesátých let.

Brno

A. Karasek nemohl opomenout Brno, kde působila dvě centrální moravská pracoviště: Etnografický ústav Moravského muzea a Katedra etnografie a folkloristiky na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně. První kontakt se vzhledem k předmětu zájmu uskutečnil na poli muzejním. V roce 1965 započala jeho korespondence s významnou osobností české etnografické muzeologie Ludvíkem Kunzem, vedoucím Etnografického ústavu Moravského muzea v Brně. Spolupráce s brněnskou institucí byla velmi plodná a L. Mareš zde opakovaně pobýval. „Vypadá to, že se dr. Kunz o naši věc masivně zasadil. Včera telegraficky získal pro dr. Mareše povolení k práci v brněnském Státním archivu.“¹⁹ Wolframův asistent směl v brněnském muzeu fotografovat dle libosti.²⁰ A. Karasek zde rovněž zaznamenal přelomový počín českého muzejnictví, tj. realizaci brněnské národopisné expozice Lid v pěti generacích (Brno, 1961) a vydání doprovodného katalogu: „Ukážu Ti knihu,²¹ jak

■ ■ ■

16 PhDr. Ester Plicková, slovenská etnoložka působící ve Slovenském národním muzeu a v Ústavu etnologie Slovenské akademie věd.

17 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 14. 3. 1968, strojopis.

18 KRAMAŘÍK, Jaroslav. Revolta mladých německých národopisců. *Národopisné aktuality*, 1968, roč. 5, č. 3–4, s. 250–251.

19 To byl jistě husarský kousek, neboť Státní archiv patřil pod správu ministerstva vnitra a získat v r. 1966 povolení pro západního badatele bylo velmi obtížné.

20 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 26. 6. 1966, strojopis.

21 KUNZ, Ludvík. Exposice Etnografického ústavu Moravského muzea. 1961. Libreto a technický scénář. *Ethnographica*, 1961–1962, roč. 3–4, nečíslováno, 171 s.

Kunz moderně a architektonicky vyzdobil svou národopisnou expozici. Wolframův asistent, který doprovázel Mareše, byl beze zbytku nadšen.²² V duchu klasických stereotypních představ o moravské pohostinnosti pozval L. Kunz zahraniční návštěvu na reprezentativní vystoupení folklorních souborů do Hodonína, což Karasek se strážlivým odstupem správně hodnotil jako doklad folklorismu: „*Televizní show s opravdovými herci převlečenými do krojů svých rodičů. Vidíš, že se to neděje jen u odsunutých, ale tento přelom zasáhl až na moravskoslovenské hranice, z tradiční kultury (Volksgut) se stal folklorismus a show.*“ A klade otázku po podílu národopisců na tomto stavu: „*Nenese na tomto stavu určitou vinu i národopis? Spolu s tanečními, krojovými a pěveckými spolky?*“²³ Jeho postoj odráží tehdejší živé oborové diskuse a navíc byl s Hansem Moserem,²⁴ který termín zavedl, v kontaktu. Čeští národopisci dění v oboru reflektovali rovněž, na téma folklorismu se objevovaly studie v odborném tisku včetně českého překladu studie Hermannu Bausingera.²⁵ K osobnímu setkání A. Karaska s L. Kunzem došlo v roce 1967 v Salzburku a následovalo pozvání na vídeňskou univerzitu ke slavnostnímu udělení Herderovy ceny,²⁶ kterou L. Kunz získal jako první Čech a jako první etnograf vůbec. „*Přede mnou leží pozvánka, skoro feudální, rozhodně nepůsobilá „východně“, i na západoněmecké poměry reprezentativní, na slavnostní přednášku dr. Kunze.*“²⁷ Cena byla prestižní, její váhu dokládá fakt, že na úkor známosti s novým laureátem se Karasek vymežil vůči kolegům z Volksliederwerk ve Freiburgu n. Breisgau.

Spolupráce se netýkala jen výměny informací a materiálu, ale i vydání německé mutace knihy o třebíčských betlémech (autor L. Kunz, D. Uhlíř) a realizace

...

- 22 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 26. 6. 1966, strojopis.
- 23 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi 26. 6. 1966, strojopis.
- 24 MOSER, Hans. Vom Folklorismus in unserer Zeit. *Zeitschrift für Volkskunde*, 1962, sv. 58, s. 177–209. MOSER, Hans. Der Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde. *Hessische Blätter für Volkskunde*, 1964, roč. 55, s. 9–57. BAUSINGER, Hermann. Zur Kritik der Folklorismuskritik. BAUSINGER, Hermann (ed.). *Populus Revisus*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1966, s. 61–75.
- 25 BAUSINGER, Hermann. „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality*, 1970, roč. 7, č. 3–4, s. 217–222.
- 26 Prestižní cenou byly v letech 1964–2006 vyznamenány osobnosti z východní a jižní Evropy za přínos pro uchování a rozmnožování kulturního dědictví. L. Kunz ji získal v roce 1968.
- 27 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 20. 12. 1965, strojopis. Nutno dodat, že L. Kunz dbal velmi pečlivě na grafickou úroveň tisků Etnografického ústavu, které vyčnívaly nad dobovou muzejní produkcí.

výstavy českých betlémů v Německu, neboť „*L. Kunz přišel s návrhem na výstavu československých betlémů, která však v Salzburku nenašla mnoho pochopení a možná by se mohla konat v Městském muzeu v Mnichově. Jestli v roce 1968 nebo 1969 se musí ještě dojednat.*“²⁸ Přirozeně, že vzhledem k uzavření českých hranic se západními státy po srpnu 1968 se projekt nerealizoval, a tak výstava Lidové umění v Československu instalovaná v červenci 1968 v Mnichově byla na dlouhou dobu poslední.

Akademická pracoviště

Vzhledem k těžišti zájmu sice u A. Karaska muzejní oblast převažovala, nebyla však jediná. Seznámil se rovněž s Richardem Jeřábkem, tehdejšími docentem a pozdějším vedoucím katedry etnografie a folkloristiky, jehož betlémářskou práci oceňoval: „*Jeřábek je toho času ten nejschopnější badatel v ČSR v žánru betlémů.*“²⁹ Těsně před srpnovou okupací se v Brně uskutečnila přednáška německého badatele zabývajícího se pověstmi Kurta Schiera, příbuzného mnichovského etnografa Bruno Schiera, s nímž se Karasek odborně i soukromě rovněž stýkal. Popis atmosféry přednášky plně vystihuje napjatou dobu: „*Jeho brněnská přednáška se týkala bádání o pohádkách. Byla silně navštívena. Čilá diskuze. Následovalo posezení „mezi námi etnografy“, samými Čechy. S ohledem na přítomnost sovětských vojsk „na manévrech“ se všichni chovali opatrně a drželi se zpět. Přesto je vůle k humanisaci a demokratizaci politického systému patrná a přání po návratu ke středoevropskému životnímu stylu a po generacích platné duševní svobodě žhavá*“, a na důkaz dobrých kontaktů s českou stranou dodává, že „*v rozhovorech etnografů padlo často jméno Karasek. Máme tam překvapivě dobrou pověst. Češi mají živé národní povědomí, což potvrzuje výkon tohoto malého národa. Podtitulek mého příspěvku Společná práce Němců a Čechů byl přijat jako zvláště aktuální a šťastný.*“ A přidává velmi privátní emotivní poznámku: „*Tuto noc jsem skoro nespál. Rozhovory mladého sudetského Němce s českými kolegy v mém rodném Brně, naše výzkumy, to byl nikoliv každodenní, dosud málo poznávaný zážitek.*“³⁰

...

28 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 13. 5. 1968, strojopis.

29 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 16. 5. 1968, strojopis.

30 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 7. 7. 1968, strojopis. Dlužno dodat, že v českém dobovém odborném tisku zmínka o konání této přednášky nebyla

Vedle oborového dění A. Karasek komentoval rovněž vyhrocující se politickou situaci: „*Události v ČSR dávají opět očekávat citelnou „železnou oponu“*“.³¹ A s rostoucími obavami pak pozoroval další vývoj: „*Máme obavy, že Rusové pod záminkou triku – tj. manévru vojsk Varšavského paktu – pražskou revoluci opět zadusí*“.³² Jeho slova se 21. srpna 1968 naplnila.

V následujícím roce ještě spolupráce pokračovala v duchu prohloubení odborných kontaktů, jak dokládá pozvání pro L. Mareše na výroční zasedání Národopisné společnosti československé podepsané Josefem Vařekou a Jaroslavem Kramaříkem. Nicméně i tyto vazby byly v budoucnosti omezovány. Plán na výstavu betlémů v mnichovském Městském muzeu v adventu roku 1969, kterou organizoval L. Kunz, nevyšel, stejně jako výstava Pražské betlémy v Porýní v Telgtu. V dopisu H. Johnové ze dne 12. září 1968 ještě Karasek doufá, že „*spojení přes Univerzitní knihovnu v Salzburku musí přece klapnout, přece se jedná o vztahy na vědecké bázi vzdálené dnešní nahoru a dolů politice. Jestliže český národ zúčtoval s temnem po Bílé hoře, doufáme také nyní v dobrý a rychlý konec*“, ale to už bylo přání otcem myšlenky.³³ O dva roky později A. Karasek umírá. Jeho smrt reflektoval krátkou vzpomínkou na stránkách Národopisných aktualit Karaskův jihočeský respondent M. O. Růžicka.³⁴

■ ■ ■

nalezena. V souvislosti s hodnocením díla A. Karaska se v časopise Národopisné aktuality objevila jediná větší recenze z pera aktivního betlémáře a Karaskova korespondenta M. O. Růžicky. Viz: RŮŽICKA, Miloš Oldřich. A. Karasek-Langer, Die Krippenkunst Schlesiens. *Národopisné aktuality*, 1969, roč. 6, č. 2, s. 129–130, pozdější stěžejní dílo již recenzováno nebylo.

31 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 22. 4. 1967, strojopis.

32 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska Lanzovi, 10. 5. 1968, strojopis.

33 IVDE, Pozůstalost Karasek, korespondence Karasek Lanz, dopis Karaska H. Johnové, 12. 9. 1968, strojopis.

34 RŮŽICKA, Miloš, Oldřich. Alfred Karasek-Langer. *Národopisné aktuality*, 1970, roč. 7, č. 3–4, s. 233–234.

„Poslovia“ medzinárodných študentských a vedeckých kontaktov na Katedre etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity J. A. Komenského v Bratislave koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia

Magdaléna Paríková

Forma, príležitosti a frekvencia konkrétnych medzinárodných kontaktov univerzitných a akademických inštitúcií v období po roku 1945 do konca deväťdesiatych rokov 20. storočia sú „lakmusovým papierom“ bádateľskej atmosféry v dejinách etnológie sledovaného obdobia v Československu. Odzrkadľujú nielen tematickú a teoreticko-metodologickú orientáciu jednotlivých pracovísk, ale dokumentujú častokrát aj celkovú politickú situáciu a z nej vyplývajúcu nedobrovoľnú „disciplínu“ versus „slobodu“ pri voľbe tematického zamerania a formulovania výskumných cieľov a tiež interpretácie dosiahnutých výsledkov bádania. Rovnako sa to odráža aj v tematickom a problémovom zameraní študijného programu, možnostiach výskumu a publikovania ich výsledkov, ako aj v konkrétnych aktivitách vo vzťahu k edukácii na vysokých školách. Dôležitým predpokladom rozvoja nielen vedeckých, ale v rovnakej miere aj edukačných pracovísk je kontakt s výsledkami bádania konkrétneho vedného odboru so zahraničnou literatúrou a aj intenzita medzinárodnej spolupráce s vedeckými pracoviskami. Táto vo väčšine európskych krajín kontinuálne uplatňovaná prax v oblasti vedeckej spolupráce a informovanosti jednotlivých vysokoškolských pracovísk o výsledkoch zahraničných pracovísk bola v Československu v období socializmu, najmä pokiaľ sa týka vycestovania do zahraničia, ako aj možnosti publikovania, prísne „územne“ (rozumej geopoliticky) redukovaná a usmerňovaná len na niektoré vybrané štáty ako ZSSR, bývalá Juhoslávia, Maďarsko, bývalá NDR – Nemecká demokratická republika, Poľsko. Týmto spôsobom bol vytvorený rámec komunikačného priestoru ohraničený nariadením jednotného princípu marxisticky orientovanej metodológie a jej aplikácie vo vedeckom bádaní. V národopise povojnového obdobia na

Slovensku pretrvávala pozitivistická a historická orientácia, ktorá sa však pod ideologickým tlakom postupne pretransformovala na rôzne spôsoby marxistického variantu evolucionizmu.¹ Dôvodom bolo v období druhej polovice 20. storočia do r. 1990 striktné uplatňovanie princípov marxisticko-leninskej ideológie v spoločenských vedách,² vo vysokoškolských inštitúciách, tak ako napokon aj v správe a riadení celej spoločnosti. Osobný kontakt s partnerskými inštitúciami a ich pracovníkmi v štátoch „nesocialistickej“ cudziny, ktorý bol viac ako sporadický – sa obmedzoval len na príležitosti niektorých konferencií, seminárov – a predovšetkým sa týkal len skromného počtu vedeckých alebo pedagogických pracovníkov. Vyslanie na účasť na vedeckých podujatiach bolo častejšie u špičkových pracovníkov jednotlivých vedných odborov, alebo vedúcich pracovísk, ktorých orientácia nie vždy korešpondovala s témami konferencií. Často bolo vyslanie pedagógov na dlhodobejší pobyt do zahraničia „viazané“ takmer výlučne na tzv. lektoráty, napr. v súvislosti s výučbou slovenského alebo českého jazyka na zahraničných univerzitách. Študijné pobyty smerujúce do socialistických krajín neboli tiež tak časté. Bilaterálna spolupráca so „západnou cudzinou“ bola pod „dohľadom“ a uzatvárala sa len s určitými pracoviskami, spravidla s tzv. družobnými vysokoškolskými pracoviskami univerzít, a to v prevahe so štátmi patriacimi k socialistickému regiónu. Kontakty s krajinami tzv. západnej cudziny boli nielen zriedkavé, ale aj vo viacerých prípadoch takmer úplne absentovali. A to napriek tomu, že mnohí pracovníci jednotlivých inštitúcií boli okrem znalostí ruského jazyka pripravení ku komunikácii v anglickom alebo nemeckom jazyku. Nezriedka sa stávalo, že aj korešpondencia so „západnou cudzinou“ mohla byť nežiaduca a v niektorých prípadoch aj predmetom sledovania konkrétnej osoby zo strany na to určených orgánov v štruktúre polície.

Vycestovanie študentov (ako napr. v súčasnosti dostupné študijné programy CEEPUS, Erasmus) do cudziny, a to ani na družobné univerzity, tiež nebolo bežné. Realizovali sa len ojedinele. Nezriedka sa uskutočnili až po zhodnotení aktivít jednotlivcov (v ČSM, neskôr v Socialistickom zväze mládeže – SZM, ako aj mimoriadnych výkonov vo vrcholovom športe). Výnimku tvorili snád' kolektívne or-

■ ■ ■

1 BEŇUŠKOVÁ, Zuzana, JÁGEROVÁ, Margita, NÁDASKÁ, Katarína (eds.). *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra etnológie a folkloristiky, 2013, s. 38–39; Katedra etnológie a kultúrnej antropológie. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2011, roč. XXXIV, s. 102–105.

2 MELICHERČÍK, Andrej. Sovietska etnografia náš vzor. *Národopisný zborník*, 1952, roč. X, s. 5–23.

ganizované krátkodobejšie exkurzie, ktoré smerovali na družobné univerzity. Tento prístup bol obvyklý napokon aj na stupni stredného školstva. Relatívne častejšie kontakty a možnosti vycestovania sa uskutočňovali v oblasti technických a prírodných vied. Z uvedených princípov uplatňovaných počas takmer päť desaťročí v praxi vedeckých a vysokoškolských inštitúcií vyplýva napokon aj konštatovanie, že k sprostredkovateľom najživších kontaktov a „informantov“ o dianí v oblasti vedy v Československu boli kolegovia z krajín „nesocialistickej“ cudziny, ktorí prichádzali na jednotlivé vysoké školy a odborné vedecké podujatia. Spravidla patrili k tým, ktorí pomáhali nadväzovať prvé kontakty s jednotlivými pracoviskami a ich pracovníkmi po roku 1989, nakoľko boli oboznámení s vedeckou orientáciou a profilom konkrétnych akademických a vysokoškolských inštitúcií. Otvárali možnosti publikovania vedecko-výskumných výsledkov jednotlivých pracovísk.

Uvedená prax je pregnantne „čitateľná“ v druhej polovici 20. storočia najmä v oblasti spoločensko-vedných disciplín, ku ktorým patrí národopis/etnografia a folkloristika/etnológia. Ako sa v príspevku ďalej zmienim, výnimkou bolo veľmi krátke obdobie počiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia v historickej a politologickej literatúre spojené s pojmom „politického odmäku“ v Československu „Pražskej jari“, ktoré prinieslo pozitívnejšie perspektívy aj v oblasti vedeckého života a vysokoškolských inštitúcií, ako to dokumentujú viaceré konkrétne príklady z praxe v bývalom Československu. Žiaľ túto perspektívu „renesancie“ a odhodlania zmeniť stav spoločnosti – teda aj na poli vedy a vzdelávania – za krátko na ďalšie desaťročia ukončil vstup armád Varšavskej zmluvy v auguste roku 1968.

Príspevok má za cieľ na príklade dvoch podujatí priblížiť konkrétne formy začiatkov intenzívnej medzinárodnej spolupráce, ktoré sa napriek uvedenému hodnoteniu o prevládajúcej praxi podarilo uviesť do života na Katedre etnografie a folkloristiky Univerzity Komenského v Bratislave koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia. Boli to medzinárodný študentský seminár *Seminarium Ethnologicum* a založenie medzinárodného zborníka slovanských etnografov *Ethnologia Slavica* (neskôr vychádzajúceho pod názvom *Ethnologia Slovaca et Slavica*).

Iniciátorom – a zakladateľom – týchto významných podujatí bol prof. Ján Podolák, ktorý v roku 1966 prichádza ako interný pracovník (habilitovaný docent) na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského z Národopisného ústavu SAV.³

■ ■ ■

3 Prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., nar. 1926, významný predstaviteľ slovenskej etnológie. Jeho hlavnými vedecko-výskumnými témami boli tradičné poľnohospodárstvo, pastierske kultúry v Karpa-

Pozvanie jeho k odchodu na univerzitu súviselo najmä s akútnou potrebou personálneho posilnenia odboru národopis, po náhlom úmrtí prof. A. Melicherčíka, ktorý patril v tomto období k významným osobnostiam slovenského národopisu. A to tak na univerzite, ako v Národopisnom ústave SAV. V súvislosti s rozhodnutím J. Podoláka vstúpiť „do služieb“ fakulty bola spojená so žiadosťou vedenia fakulty, vypracovať aj návrh na dobudovanie národopisného odboru, ktorý bol v tom čase ešte súčasťou katedry archeológie, dejín umenia, etnografie a folkloristiky. Pri koncipovaní návrhu považoval J. Podolák za dôležitú súčasť „filozofie“ etablovania odboru „národopis“ na univerzite predovšetkým uskutočnenie štyroch požiadaviek, ktoré pred príchodom na fakultu sformuloval a predložil vedeniu filozofickej fakulty. Postupne (v priebehu 3 rokov), sa ich realizácia aj uskutočnila. Výsledkom bolo v r. 1968 založenie samostatného pracoviska Kabinetu etnológie, ktorý sa mal zamerať nielen na porovnávacie štúdium slovanského národopisu, nielen na slovensko – české, ale aj slovensko – slovanské.⁴ Orientácia odboru národopis na slavistiku patrila popri všeobecnom národopise už od počiatku jeho existencie na prvej univerzite v Československu (v r. 1921) k akcentom prednášok seminára, ktorý založil riadny prof. K. Chotek. V roku založenia kabinetu bol univerzitou prijatý aj návrh na organizáciu každoročného medzinárodného seminára *Seminarium Ethnologicum* na katedre, ktorého cieľom bolo pozývať študentov zo zahraničných univerzít na bratislavskú univerzitu k účasti na spoločnom terénnom výskume spolu s poslucháčmi bratislavskej katedry. Súčasťou tohto zámeru bolo, aby sa letný výskumný seminár konal každý rok v inom regióne Slovenska. Tretou závažnou požiadavkou bolo založenie a vydávanie cudzojazyčného medzinárodného periodika slavistov *Ethnologia Slavica* (*An international Review of Slavic Ethnology*), ktorého prvý ročník vyšiel v r. 1970. A napokon, bol vedením univerzity odsúhlasený návrh na založenie katedry etnológie a folkloristiky, ako prvej samostatnej katedry pre tento odbor na Slovensku. Súhlas znamenal aj pridelenie piatich systemizovaných pracovných miest. Konceptia štúdia, sformulovaná súčasne s požiadavkou k založeniu katedry, korešpondovala s do-

...

toch a na Balkáne, Slováci v zahraničí, interetnické vzťahy v strednej Európe a dejiny národopisu. Patrí k zakladajúcim členom Národopisného ústavu SAV, časopisu *Slovenský národopis*, Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV a Medzinárodnej komisii pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch.

- 4 HORVÁTHOVÁ, Emília. Slavistika na katedre etnológie. In *Slavistika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského*. Bratislava: STIMUL, 1993, s. 242.

hovorom o koordinácii štúdia na v tom čase už existujúcich katedrách v Prahe, Brne. Vo svojich spomienkach na začiatky svojho pôsobenia na filozofickej fakulte J. Podolák s odstupom rokov hodnotí naplnenie programu a cieľov nového pracoviska s akcentom rozšíriť predovšetkým aj odbornú komunikáciu so zahraničím: „*Takáto široká organizačná základňa umožňovala nielen kvalitnú výučbu etnológie, ale aj široko koncipovanú vedecko-výskumnú činnosť, pravidelné vydávanie periodika Ethnologia Slavica, vydávanie série knižných monografií, organizovanie medzinárodných seminárov a konferencií slovanských a európskych etnológov*“.⁵ V tejto súvislosti sa žiada tiež uviesť, že po roku 1968 novozaložené pracoviská: vedecko-výskumný kabinet a katedra, ako aj medzinárodný študentský seminár a medzinárodný zborník slavistov, niesli už od počiatku v názve názov etnológia, čo v tom období nebolo v iných socialistických štátoch obvyklé. V procese schvaľovania koncepcie J. Podoláka predloženej vedeniu univerzity nenašiel navrhovaný názov etnológia spočiatku úplné porozumenie. Avšak po vysvetlení rozdielu medzi názvami etnografia a etnológia v kontexte európskeho vývinu bádania, o ktoré požiadala Historická sekcia Vedeckej rady Univerzity Filozofickej fakulty, bola jeho argumentácia napokon prijatá a jeho nástup na fakultu schválený. Podľa jeho vyjadrenia, pri voľbe názvu etnológia pri zakladaní nového pracoviska, časopisu a študentských seminárov, vychádzal na základe vlastných, už v tom období pravidelných pracovných (vedeckých a organizačných) kontaktov s kolegami v západnej Európe, kde bolo už používanie názvu etnológia bežne zaužívané a perspektívne (napr. Ethnologia Europaea, Etnologický atlas Európy, časopis Ethnology, ako aj v pomenovaní inštitúcií a univerzitných pracovísk). Napokon opodstatnenosť názvu vedeckej disciplíny – „etnológia“, dokumentuje aj vývin po roku 1989, kedy tento termín prevzali viaceré inštitúcie na Slovensku i v Čechách a pristúpili k prijatiu tohto názvu oproti pôvodnému – etnografia.⁶

Seminarium Ethnologicum – ES – medzinárodný študentský seminár

Realizáciu myšlienky tohto podujatia umožnilo predovšetkým krátkodobé uvoľnenie politického režimu na sklonku šesťdesiatych rokov 20. storočia, kedy

■ ■ ■

5 PARÍKOVÁ, Magdaléna. Rozhovor s prof. Jánom Podolákom, rukopis pri príležitosti 90. výročia narodenia, zadaný do tlače *Etnologické rozpravy*, 2016, roč. XXIII, č. 1, Národopisná spoločnosť Slovenská. (ďalej: PARÍKOVÁ, M. *Rozhovor s profesorom Jánom Podolákom*).

6 PARÍKOVÁ, M. *Rozhovor s profesorom Jánom Podolákom*.

sa ponúkali žižlivé podmienky uviesť do praxe konkrétnu predstavu o čulej medzinárodnej spolupráci na pôde katedry etnografie a folkloristiky, ktorú na podnet prof. J. Podoláka katedra usporiadala v trvaní 7 ročníkov. Sám iniciátor tohto podujatia vyslovil viackrát podnety, ktoré rozhodovali pri realizácii myšlienky letných študentských seminárov spojených s terénnym výskumom: „*V čase vzniku tejto akcie v roku 1968 boli kontakty študentov, ale aj pedagógov zo socialistických krajín s kolegami zo západnej Európy minimálne. Vedeli sme o sebe iba veľmi málo. Mrzelo ma to. Vedel som z vlastnej skúsenosti aká môže byť takáto forma spolupráce inšpirujúca a obohacujúca. Chcel som im (študentom etnológie) takúto skúsenosť dožičiť.*“⁷

Seminarium ethnologicum, ktoré sa konalo formou univerzitnej letnej školy s ťažiskom v terénnom výskume, sa každoročne konalo v inom regióne Slovenska: Spišská Belá – 1968, Liptovská Teplička – 1969, Oravská priehrada – 1970, Stará Ľubovňa – 1971, Levoča – 1972, Mlynky – Gemer – 1973, Trenčín – Opatová – 1974. Organizácia ďalších 3 ročníkov seminárov sa preniesla na pôdu univerzít v Poznani a Lodži, v Belehrade a vo Varšave.⁸ V priebehu plánovaného XI. ročníka sa reťaz konania seminárov pretrhla. Kontinuita týchto podujatí sa po takmer dvoch desaťročiach obnovila (v r. 1993), a to z iniciatívy prof. Gábora Barny na Univerzite v Szegede (Maďarsko). Letné semináre sa konajú každý druhý rok za účasti pedagógov a študentov z európskych krajín.⁹

Pri voľbe oblasti na toto podujatie v konkrétnom regióne sa zohľadňovala nielen jeho vhodnosť pre realizáciu etnologického terénneho výskumu vo vzťahu k zvolenej problematike, ale do istej miery sa prihliadalo aj na jeho charakter z hľadiska kultúry, prírodných a geografických osobitostí. A to najmä vzhľadom na prítomnosť viacerých účastníkov zo zahraničia (väčšina navštívila Slovensko prvý raz), nakoľko k cieľom týchto podujatí patrilo smerom k cudzine poskytnúť príležitosť aj k spoznávaniu Slovenska. Výber regiónu sa realizoval v spolupráci s regionálnymi a miestnymi kultúrnymi inštitúciami.

Pozvanie pre prípadných záujemcov o účasť na seminári – terénnom výskume – tak z radov študentov, ako aj pedagógov a vedeckých pracovníkov, zasielala ka-

■ ■ ■

7 PARÍKOVÁ, M. *Rozhovor s profesorom Jánom Podolákom.*

8 ŠKOVIEROVÁ, Zita. Medzinárodné študentské semináre. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2011, roč. XXXIV, s.140–142.

9 Seminarium Ethnologicum a Seminarium Ethnologicum Szegediense. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2011, roč. XXXIV, s.147–150.

tedra predovšetkým na etnologické pracoviská z družobných univerzít, ako aj na „západné“ vysokoškolské a vedecké inštitúcie, s ktorými mal prof. Podolák dávnejšie vedecké a kolegiálne kontakty (nadobudnuté počas častých výskumov pastierstva v rámci Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne, na medzinárodných konferenciách, vyplývajúcich z jeho členstva v redakcii *Ethnologea Europaea* a iných aktivít). V priebehu konania tohto podujatia vzrástol počet zahraničných účastníkov.¹⁰ Terénneho výskumu sa zúčastňovali aj slovenskí a českí študenti. Na financovaní zahraničných účastníkov participovala Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Matica slovenská. Krytie finančných nákladov domácich účastníkov zabezpečila Slovenská národopisná spoločnosť z dotácií Slovenskej akadémie vied. Reciprocitou za vynaložené prostriedky bolo odovzdanie výskumných elaborátov a fotografií, ktoré sa stali súčasťou dokumentácie a archívu príslušných, na financovaní participujúcich inštitúcií. Pri odbornom vedení vybraných tém letného terénneho seminára sa podieľali zahraniční a domáci vedeckí pracovníci (Národopisný ústav SAV, Slovenské národné múzeum a Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti) a pedagógovia. Každý ročník seminára mal vopred určený výber hlavných tematických okruhov terénneho výskumu, o ktorých boli informovaní frekventanti seminára, ako aj vedeckí a pedagogickí pracovníci. Svoju voľbu na výskum v teréne uvádzali pri prihlasovaní k účasti. Úlohou odborného vedúceho skupiny (z Československa a zahraničia), ktorá riešila vybranú tému bolo viesť výskumnú prácu v teréne, metodicky usmerňovať zber materiálu a po ukončení seminára sa zúčastniť diskusie za prítomnosti všetkých účastníkov o dosiahnutých výsledkoch. Súčasťou seminára boli večerné stretnutia študentov s prítomnými vedeckými pracovníkmi a profesormi, ktoré boli zamerané aj na sprístupnenie informácií o orientácii jednotlivých vedeckých a edukačných pracovísk v zahraničí, o tematickom zameraní výskumu, ďalej o publikáciách a zborníkoch vychádzajúcich na danom pracovisku. Náplň prednášok sa podľa účasti konkrétnych odborných pracovníkov aktualizovala aj o informácie o teoretických problémoch frekventovaných v aktuálnom bádaní, o aplikáciu etnokartografickej metódy v etnológii pri koncipovaní a príprave etnografických atlasov v Európe. Záujem účastníkov sa sústredil na spôsoby zaznamenávania skúmaných javov v teréne (zvukové a vizuálne médiá) a spracovania v dokumentácii.

...

10 Celkový počet účastníkov 402, zo socialistických krajín 114, z Československa 248, z inštitúcií západnej časti Európy – Veľká Británia, Fínsko, Holandsko, Dánsko, Nemecko, Rakúsko, Holandsko 42, z Kanady a USA 2.

Jednotlivé ročníky seminárov boli častokrát aj príležitosťou diskusií o príprave možnej bilaterálnej spolupráce medzi reprezentantmi zúčastnených vysokoškolských pracovísk, plánovaní spoločných výskumov ku konkrétnej problematike, prípadne aj k publikačným výstupom ich výsledkov. K takým patrili stretnutia Organizačného komitétu Etnologického atlasu Európy a redakčnej rady časopisu *Ethnologia Europaea*, ktorých sa zúčastňovali významné osobnosti súdobého vedeckého diania vysokoškolských a bádateľských inštitúcií.¹¹ Na jednom z posledných seminárov sa zrodila myšlienka vydať zborník na počesť maďarského profesora B. Gundu, ktorého odovzdanie jubilantovi k 60. výročiu narodenia pod názvom *Land Transport in Europa* (ed. A. Fenton, J. Podolák and H. Rasmussen, Copenhagen 1973) sa uskutočnilo v rovnakom roku na seminári v Gemeri.

Pravidelná účasť zahraničných profesorov a študentov ponúkala pohľad na aktuálne informácie o vedeckom dianií na poli etnológie v jednotlivých krajinách. Okrem získavania nových poznatkov bola to však pre študentov aj príležitosť reflektovať otázku vlastnej schopnosti komunikácie v cudzom jazyku (prebiehajúcej v tom čase prevažne vtedy v nemčine a angličtine). Pri rozhovoroch s účastníkmi študentskej generácie zaznievali aj konštatovania, že tieto podujatia inšpirovali mnohých venovať sústredenejšiu pozornosť zdokonaľiť sa v znalostiach cudzích jazykov. Je potešiteľné konštatovať, že v porovnaní s obdobím, kedy sa semináre konali, je v súčasnosti situácia komunikácie v cudzom jazyku už viac ako uspokojivá. S týmito otázkami súvisel aj plynulý priebeh terénneho výskumu a večerných seminárov. Medzi študentmi zo Slovenska a z Čiech boli mnohí, ktorí sprostredkovali konverzáciu v rámci výskumných skupín, ako aj pri odborných debatách (v nemčine, angličtine, ale v tom čase i ruskom jazyku).

Okrem čisto odborného programu letných seminárov sa však pamätalo aj na spoločenskú náplň seminárov formou exkurzií, návštev múzeí, pozoruhodností ľudovej kultúry, prípadne i návštevou v tomto čase prebiehajúcich folklórnych festivalov a iných podujatí konaných v mieste konania seminárov. Mnohé kontakty frekventantov seminára prerástli v priateľstvá a neskôr aj kolegiálne vzťahy.¹²

...

11 V kronike seminárov, ktorá je uložená u prof. Podoláka, sú uvedené vedecké osobnosti európskeho etnologického bádania: B. Bratanić, J. V. Bromlej, N. A. Bringeus, O. Nellen, J. Burszta, A. Fenton, H. Fielhauer, M. Gladysz, B. Kopczyńska-Jaworska, V. Novak, R. Wildhaber, M. Zender, Z. Ujváry, Ch. Vakarelski, B. N. Putilov a ďalší.

12 Na *Seminarium Ethnologicum* spomínajú. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2011, roč. XXXIV, s. 143–152.

Napriek čulému záujmu zahraničných a domácich účastníkov o letné terénne semináre a pozitívnemu ohlasu odbornej verejnosti a publikovaných správ a recenzií bol v roku 1973 zo strany vedenia filozofickej fakulty a stranického výboru KSS vyslovený rigorózný zákaz pokračovať v organizovaní ďalších ročníkov seminárov na pôde Filozofickej fakulty UK. Toto rozhodnutie vyplývalo zo skutočnosti, že funkcionári fakulty a stranického výboru, ktorí osobne navštívili podujatie 8. seminára v Gemeri, žiadali, aby účastníci seminára prichádzajúci zo západných krajín na svojom diplomatickom zastupiteľstve podali písomný protest proti vojne vo Vietname. Čo pravda prítomní účastníci prichádzajúci so západných inštitúcií odmietli. Ich argumentáciou bolo vyjadrenie, že na takýto akt nie sú kompetentní. Žiadosť fakulty o vyhlásenie adresovaná účastníkom sa opierala o zoznam v tom roku pozvaných účastníkov, ktorý bol prof. Podolák pred realizáciou seminára fakultným orgánom povinný predložiť s prehlásením, „že všetci západní zahraniční účastníci sú pokrokovovo zmýšľajúci ľudia, t.j. že on ručí za ich politickú bezúhonnosť“.¹³ Táto udalosť neostala bez následkov, znamenala koniec kontinuity v organizovaní ďalších ročníkov SE. Napriek zákazu sa v nasledujúcom roku (1974) predsa len konal posledný seminár na Slovensku (Opatovská dolina pri Trenčíne), nakoľko bol na základe prihlášok záujemcov organizačne pripravený. Vďaka pozitívnemu ohlasu tohto podujatia v zahraničí, a najmä dobrým vzťahom a solidarity kolegov s myšlienkou prof. Podoláka v zahraničí, sa podarilo uskutočniť 8. ročník v Poľsku, 9. ročník v bývalej Juhoslávii a posledný 10. ročník opäť v Poľsku.

Ethnologia Slovaca et Slavica (An international Review of Slavic Ethnology)

Druhým významným krokom v rozvíjaní medzinárodnej spolupráce v rovnakom období na katedre etnografie a folkloristiky bolo založenie medzinárodného zborníka slavistov *Ethnologia Slavica*, od roku 1991 vychádzajúceho pod názvom *Ethnologia Slovaca et Slavica*. Jeho zakladateľom a dlhoročným hlavným redaktorom bol tiež prof. J. Podolák. Prvý zväzok zborníka bol dedikovaný 50. výročiu založenia Univerzity J. A. Komenského (ktoré sa slávilo v r. 1970). Ciele založenia zborníka sledovali vytvorenie, ale aj obnovenie slavisticky orientovaných štúdií s akcentom rozšíriť dovtedy prevažujúcu filologickú, historickú a folkloristickú

...

13 PARÍKOVÁ, M. *Rozhovor s profesorom Jánom Podolákom.*

orientáciu slavistiky o etnologicky orientované štúdiá. Iniciátor založenia zborníka J. Podolák tiež zastával názor že „slovanská etnografia musí mať nejaký spoločný orgán, minimálne preto, aby mala svoje zastúpenie v medzinárodných slavistických orgánoch, čo by v tomto prípade mohlo suplovať spoločné periodikum (mal na mysli zborník *Ethnologia Slavica* – pozn. aut.). Tento môj návrh si osvojila skupina oslovených kolegov prítomných v Prahe na Medzinárodnom zjazde slavistov v roku 1968. Na osobitnej porade, mimo oficiálneho programu, schválili založenie periodika, ktoré som navrhol nazvať *Ethnologia slavica*.“¹⁴ Zakladajúcimi členmi boli: J. Podolák (Bratislava), J. Komorovský (Bratislava), P. G. Bogatyryov (Moskva), J. Bromlej (Moskva), M. Gavazzi (Zagreb), C. Romanska (Sofia), Ch. Vakarelski (Sofia).

Prvoradou motiváciou pri zrode myšlienky zborníka stál vedecký odkaz Pavla Jozefa Šafárika, ktorý kládol akcent na komplexné štúdium Slovanov z pohľadu archeológie, jazykovedy, etnografie s folkloristikou a etnickej demografie.¹⁵ Jeho významné dielo pre slovanských svet našlo kontinuitu aj vo vedeckej produkcii E. Niederleho a neskôr aj u K. Moszyńského, ktorí štúdium Slovanov obohatili nielen o nové metodologické prístupy riešenia, ale otvorili pohľad na predmet výskumu Slovanov sledovania vzájomných kontaktov „medzislovanských“ o pohľad vedy k neslovanským etnikám v Európe. Tento prístup sa premietol do publikovaných prác neskorších ročníkov zborníka.¹⁶ Ako veľmi významné – najmä v neslovanskom zahraničí – boli bádateľmi hodnotené viaceré štúdie publikované so zámerom prezentovať otázky etnogenézy a pravlasti Slovanov. V kontexte podmienenosti prírodných a geografických daností jednotlivých území po trvalom usídlení sa Slovanov vo viacerých štúdiách reflektovali štúdie aj vplyv prvých politických útvarov na ich vývin, kultúru a spôsob života (Veľká Morava, Český štát, Poľský štát, Srbské kráľovstvo či Bulharská ríša). V neskorších ročníkoch zborníka sa záujem redakcie zamerával na aktuálne spektrum bádania.¹⁷ Publikované odborné

■ ■ ■

14 PARÍKOVÁ, M. *Rozhovor s profesorom Jánom Podolákom*.

15 PODOLÁK, Ján. Preface – Vorwort – Préface. *Ethnologia Slavica*, 1970, roč. I., s. 7–15.

16 STASZAK, Zofia. Zur Methodik der Darstellung von ethnographischen Grenzgebiete und das polnisch-deutsche Grenzgebiet. *Ethnologia Slavica*, 1986, roč. XV, s. 7–18; BALASSA, Iván. Die südslawisch-ungarischen Beziehungen im Maisbau. *Ethnologia Slavica*, 1977, roč. VII, s. 85–104; KOMOROVSKÝ, Ján. Kaukazische Parallelen der Begrebnis-gebräuche von Crna Gora (Montenegro). *Ethnologia Slavica*, 1970, roč. II, s. 177–187.

17 BRZOZOWSKA-KRAJKA, Anna. Globalization and Regionalism: Danger and Opportunities for Folk Culture. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2010, roč. XXXIII, s. 51–61; PROFANTOVÁ, Zuzana. About Magical Power of the World – Curse, Damnation, Melidiction and Swearwords in Communication Competence. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2010, roč. XXXIII, s. 45–51.

štúdie, recenzie publikácií a správy o vedeckom dianí v jednotlivých slovanských krajinách do r. 1988 prináša bibliografia, ktorá vyšla ako príloha 20. zväzku zborníka.¹⁸

Napriek nežičlivej atmosfére dotýkať sa otázok vzťahov religiozity a spôsobu života do obdobia posledného desaťročia 20. storočia, predsa sa však v zborníku ocitli príspevky venované christianizácii slovanského teritória, ktorá predstavovala dôležitý medzník vo význame tohto územia. V obsahovom zameraní jednotlivých ročníkov tvorili stálu súčasť tiež príspevky o dejinách slavistickej vedy a nových slavisticky orientovaných pracoviskách v Európe, ale aj zámorí (napr. Švédsko a USA). Tradíciou sa postupne stalo aj dedikovanie zborníka pripomenutím významných osobností „slovanskej vedy“ (napr. V. Novak, J. Burszta, K. V. Čistov, M. Gavazzi, J. Michálek), ako aj zakladateľovi a dlhoročnému hlavnému redaktorovi zborníka J. Podolákovi. K redakčnému úzu patrilo publikovanie štúdií generácie žiakov zakladateľov zborníka, a to v snahe udržať určitú kontinuitu základných premís slavistiky ako vedy. Osobitný okruh publikovaných článkov tvorili recenzie a správy – Informatorium – o významných podujatiach a edičných tituloch súvisiacich so slavistickým štúdiom, ktorých výber nebol ohraničený len na teritórium slovanských krajín, ale aj na slavistické štúdiá v ostatných neslovanských krajinách.

Už od začiatku vydávania zborníka uplatnená orientácia pri voľbe neslovanských jazykov publikovaných štúdií (anglicky, francúzsky a nemecky)¹⁹ mala za cieľ sprístupniť neslovanskému svetu výsledky dosiahnuté v bádani kultúry slovanského teritória. Od prvých ročníkov sa však resumé štúdií publikujú v slovenskom jazyku, pričom autori volia jazyk krajiny, v ktorej pôsobia. Týmto spôsobom sa redakcia usilovala zachovať „slovanskosť“ zborníka a prezentovať slovanské teritórium, ktorého sa problematika štúdie dotýka. Tak ako sa postupne menila tematická štruktúra príspevkov, ktorá odzrkadľovala nové prístupy a problematiku slavisticky orientovaného bádania, sa žiaľ nepodarilo udržať rubriku Informatorium. Spôsobila to sťažená situácia vo vydávaní zborníkov na Univerzite Komenského, a to nielen technického charakteru, ale dôvodom bola najmä nižšia finančná dotácia pre Edičné oddelenie zborníkov vydávaných na Univerzite J. A. Komenského. Tento dôvod sa premietol aj vydávaním dvojčísła zborníkov.

...

18 STANO, Pavol. *Index Ethnologia Slavica, 1969–1988*, roč. I–XX, príloha XX. ročníka.

19 Na základe ohlasov so zahraničia redakcia zborníka upustila od roku 1970 od publikovania štúdií vo francúzskom jazyku.

Znie to takmer paradoxne, že napriek rôznym politickým „krokom“ cieľným na hlavného redaktora zborníka J. Podoláka zborník zaujal v medzinárodnom publikačnom prostredí vysoko cenenú pozíciu a stal sa tak „poslom“ začiatkov medzinárodnej spolupráce.²⁰ Reakcie a ohlasy publikované v recenziách dokladajú záujem odbornej society aj v neslovanských krajinách, nakoľko poskytoval informácie o slovanských kultúrach, o ktorých v čase založenia zborníka neboli dostatočné informácie. V jednotlivých ročníkoch boli zastúpené správy aj aktuálne poznatky o prebiehajúcich významných podujatiach a vydaných publikáciách. Vďaka tejto stránke charakteru zborníka – ktorá dodávala aj na určitej „atraktivnosti“ periodika – významne prispel k rozsiahlej knižničnej výmene v medzinárodnom meradle. V čase nedostatku valút na nákup zahraničnej literatúry na univerzite znamenal zborník aj významnú pomoc vo výmene publikácií so zahraničím, ktorá zasahovala nielen oblasť humanitných vied na univerzite, ale aj ďalších odborov-fakúlt. Napriek špecifickej situácii v publikačnej praxi v Československu po politických previerkach po roku 1970, kedy mala redakcia povinnosť preverovať našich autorov, či majú povolenie publikovať, sa v zborníku ocitli aj štúdie moravských a českých kolegov „vylúčených“ či „vyškrtnutých“ z komunistickej strany, ktorí mali vo svojom univerzitnom či vedeckom prostredí s publikovaním problémy. Napokon v tomto nie žičlivom období postihli isté problémy aj prof. Podolák. Dôsledkom čoho sa uskutočnilo „prevzatie“ redakcie zborníka doc. E. Horváthovou v čase, kedy bola tiež namiesto prof. Podoláka poverená aj vedením Kabinetu etnológie. Na toto nešťastné „intermezzo“ vo funkcii hlavného redaktora spomína J. Podolák nasledovne: „*Vtedajší dekan fakulty R. Štepanovič považoval postup vedúcej Kabinetu etnológie za svojvoľný a dôrazne ho odmietol. Tým potvrdil moje dovtedajšie poverenie vykonávať prácu hlavného redaktora.*“²¹ Do funkcie vedúceho oddelenia kabinetu sa však už nemohol vrátiť. Nielen toto rozhodnutie, ale aj zákaz organizovania medzinárodných študentských seminárov a napokon aj zákaz prednášania na katedre, ktorý trval do roku 1990, vnímal prof. Podolák veľmi bolestne. Tieto radikálne a nepochopiteľné formy prístupu k jeho vedecko-organizačným a pedagogickým aktivitám počas viac ako štyroch desaťročí pôsobenia

...

20 HLŔŠKOVÁ, Hana, PARÍKOVÁ, Magdaléna. Slavistická problematika v dejinách Katedry etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. In ŽE-NUCH, Petr. *Slovenská slavistika včera a dnes*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, 2012, s. 240–251.

21 PARÍKOVÁ, M. *Rozhovor s profesorom Jánom Podolákom*.

na filozofickej fakulte vyvolalo udelenie Herderovej ceny, prejav medzinárodného ocenenia, prestížnej ceny a prejav vysokej pocty, ktorú na pôde Rakúska osobne prevzal v roku 1974.

Po odchode prof. Podoláka z filozofickej fakulty bola vedením redakčnej rady a hlavného redaktora poverená M. Paríková. V roku 2011 pri príležitosti 90. výročia výučby odboru národopis/etnografia a folkloristika/etnológia/etnológia a kultúrna antropológia na Filozofickej fakulte UK, ktorému bolo venované 34. číslo zborníka, prevzala funkciu hlavného redaktora H. Hlôšková. Zborník, aj napriek zmene názvu a viacerým v príspevku spomenutým ťažkostiam vychádza až do súčasnosti. V redakčnej príprave na vydanie je 37. ročník.

Namiesto záveru si dovoľím pretlmočiť myšlienky prof. Jána Podoláka dokumentujúce ideu, motivujúcu vznik a existenciu dvoch podujatí, ktoré položili základy medzinárodnej spolupráce na Katedre etnografie a folkloristiky na Filozofickej fakulte J. A. Komenského v Bratislave. V popredí jeho idey stálo presvedčenie o užitočnosti organizačnej základne odborne erudovaných etnografov a folkloristov, ktorá by garantovala a zabezpečovala nielen kvalitnú výučbu etnológie, ale aj vedecko-výskumnú činnosť, pravidelné vydávanie periodika s orientáciou na slavistickú problematiku a vytvorenie priestoru pre umožnenie prístupu k výsledkom bádania v zahraničí formou medzinárodných seminárov a konferencií slovanských a európskych etnológov. Ich realizáciu naplnili konkrétne výsledky, a vyslali tak „posolstvo“ o začiatkoch zahraničnej spolupráce.

The fundamental collective works in Slovene ethnology and European horizons

Mojca Ramšak

The post-World War II collective spirit

After World War II the main goal of European and Slovene ethnology was the study of cultural and historical particularities with all their circumstances and collecting field data. Therefore, theoretical and methodological reflections were placed on hold, as collecting had absolute priority. When editing and studying the accumulated material the need for clarifications of various basic concepts relating to the discipline has been created.¹ The theoretical tasks of ethnology came to include the classification and definition of concepts and generalizations about cultures, periods and regions, as well as theories on the general outlines of cultural processes.

The 20th century was marked by large collective projects in Slovene ethnology which started after the World War II. Some of the collective projects systematically gathered the material, making field notes, photographs and sketches, as in the case of the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana, where the museum teams and their collaborators gathered material between 1948 and 1962 and later, but only

...

1 KURET, Niko. *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Goötha (1842). 1. del, 1. snopič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1985, p. 184; MATIČETOV, Milko. Folklor v Jugoslaviji in kratek pripis. *Sodobnost*, 1966, Vol. 14, No. 6, p. 629.

partially, until 1984. The material is in the form of digitised typewritten field notes and was only partially used by the researchers.

At the same time, in 1947, the ideas of uniform terminology initiated the work on ethnological encyclopaedias and lexicographic research, which was finally made with the Lexicon of Slovene Ethnology, published in 2004 (reprinted in 2007 and 2011). One of the goals of the Lexicon was to record and to some extent also standardize ethnological terminology, with the aim of achieving a higher level of accuracy and consistency of usage.

In 1958 the idea of the Ethnological Atlas of Yugoslavia was initiated. Luckily and unfortunately at the same time, the first and the last book was published in 1989. Other plans were stopped by the war in Yugoslavia and for other organisational reasons. The work was based on questionnaires and prepared in collaboration between professionals and experts in the area.

In 1975, the Ethnological Topography of the Slovene Ethnic Territory started with the publication of twelve books of ethnological questionnaires and ended with seventeen books of ethnological topography in different municipalities², which were published during 1981–1996. Because of the complexity the research in the municipalities took longer than expected, which took away some of the comparability of the whole. After all, during the project the municipal boundaries have changed. Although the project has remained a torso, it was a survey of the broader context surrounding the coexistence of cultural traditions and innovations in Slovenia in the 20th century. Frequently represented regions in north-eastern and south-eastern Slovenia were more thoroughly analysed and the partial syntheses, containing proposals for further research with a large amount of valuable empirical and bibliographic data, were created. A great deal of material has also been collected for seminar papers or diplomas at the Department of Ethnology (and Cultural Anthropology) at the Faculty of Arts in Ljubljana.³

■ ■ ■

- 2 Municipalities of Kočevje, Ljutomer, Gornja Radgona, Škofja Loka, Murska Sobota, Črnomelj, Lendava, Domžale, Sevnica, Cerknica, Izola, Metlika, Tolmin, Šmarje pri Jelšah, Ljubljana Bežigrad, Ravne na Koroškem and the Rož / Rosental valley in Central South Carinthia, Austria, populated with a Slovene minority.
- 3 ŽIDOV, Nena. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. (ETSEO). [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, p. 122; ŽIDOV, Nena, SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice (ETSEO). [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, p. 122.

In that respect, several important comprehensive surveys of ethnological themes that were made in the 20th century have been published with different motifs, bearing great importance for further ethnological research in Slovenia. Since the canons of Slovene ethnology *Narodopisje Slovencev* (Ethnography of Slovenes 1944, 1952),⁴ Vilko Novak's *Slovenska ljudska kultura* (Slovene Folk Culture 1960),⁵ *Pogledi na etnologijo* (Views on Ethnology 1978),⁶ and *Slovensko ljudsko izročilo* (Slovene Folk Heritage 1980),⁷ there has also been a thematic volume of the journal *Slovenski etnograf* (Slovene Ethnographer 1988–90)⁸ about the culture of the majority nation in rural parts of Slovenia since the 19th century, and Marija Kozar-Mukič's *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem* (Ethnological Dictionary of Slovenes in Hungary 1996),⁹ a lexicon intended to be the seventh, and the most extensive, survey of the ethnology of the Slovenes. These surveys mentioned above convey condensed ethnological findings about culture and cultural elements of the way of life of the Slovenes, and at the same time include several papers that are important for the development of ethnology and its theory.

The ethnological lexicography

The first idea about publishing the Slovene ethnographic terminology was written by Niko Kuret in 1947. Until then, only a few amateurish ethnographers had dealt with the individual terminological questions. The texts before World War II dealt only collections of words which denoted the elements of folk culture (such as local and personal names, botanical, geographic, music, skiing, wine, dairy and other terminology), collected by early ethnographers (Valvasor, Breckerfeld,

■ ■ ■

4 LOŽAR, Rajko (ed.). *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944; GRAFENAUER, Ivan, OREL, Boris (eds.). *Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.

5 NOVAK, Vilko. *Slovenska ljudska kultura. Oris*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.

6 BAŠ, Angelos, KREMENŠEK, Slavko (eds.). *Pogledi na etnologijo*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.

7 BAŠ, Angelos (ed.). *Slovensko ljudsko izročilo. Pregled etnologije Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.

8 Published by the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana (1948–1991), then renamed *Etnolog*.

9 KOZAR-MUKIČ, Marija. *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. A Magyarországi szlovének néprajzi szótára*. Monošter, Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem, Savaria Múzeum, 1996.

Majar, Jarnik, Trstenjak, Kočevar, Stifter, Pajek, Scheinigg, Štrekelj, Barle, Ludvik, Skok, Županič, Koštial, Badjura and Matičetov). We distinguish between writers who only explain certain terms, as mentioned above; terminological research on monument protection and spatial planning terms; theoretical discussions on ethnological terminology, vocabularies, indexes, and reviews of ethnological terminology; and systematic ethnological lexicography.¹⁰

The greatest interest in terminological questions started in the years before World War II. Niko Kuret proposed a comprehensive ethnographic dictionary, and he also developed the first sketches for the dictionary in the 1970s. His idea was to: 1) collect and alphabetically edit ethnographic material from the material, social and spiritual culture of the Slovenes; 2) explain each heading with the lexical style, which should contain the latest research, bibliography and sources; and 3) publish relevant illustrations.¹¹ He was setting up the index and most likely he started it based on the subject, place and name index¹² for his book *Praznično Leto Slovencev* (The Festive Year of the Slovenes)¹³, produced by his co-worker Helena Ložar Podlogar.

In 1979 the first version of the list of ethnological terms for the Encyclopaedia of Slovenia was formed and in connection with that Slavko Kremenšek expressed a demand for the Slovene ethnological encyclopaedia.¹⁴ At the 1989 Slovene Ethnological Society General Assembly, the Institute of Slovene Ethnology at the Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts adopted a resolution that, in cooperation with the Department of Ethnology at the Faculty

■ ■ ■

- 10 RAMŠAK, Mojca. Evropska etnološka enciklopedična dela in leksikon etnologije Slovencev. *Traditiones*, 2001, Vol. 30, pp. 333–336.
- 11 KURET, Niko. Komisija (1947–1951) in Inštitut za slovensko narodopisje SAZU (od 1951). Nastanek, razvoj delo. *Traditiones*, 1972, Vol. 1, pp. 9–16.
- 12 The material is kept in boxes in the Institute of Slovene Ethnology, at the Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts in Ljubljana under the title *Slovenski narodopisni slovar: Osmutek alfabetarija*. (The Slovene ethnographic dictionary: A draft of the alphabetical list). Kuret probably started to write headings in 1972. The Institute keeps 42 alphabetical and thematically edited headings on the material and spiritual culture (architecture, estate distribution, furnishings, outbuildings, tools) and around 250 headings for calendar, annual and work customs (beliefs, children's games and adults' games and folk theatre).
- 13 KURET, Niko. *Praznično leto Slovencev* 1, 2. Ljubljana: Družina, 1989. (First Edition: 1. Pomlad [Spring], 1965, 2. Poletje [Summer], 1967, 3. Jesen [Autumn], 1970, 4. Zima [Winter], 1971. Celje: Mohorjeva družba.).
- 14 KREMENŠEK, Slavko. Program dela na etnološkem prispevku v slovenski enciklopediji in na enciklopediji slovenske etnologije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 1979, Vol. 2, pp. 37–38.

of Arts and the Slovene Ethnographic Museum, the Institute became the organizer of the Dictionary of Ethnology of Slovenes project. Angelos Baš was appointed as Editor-in-Chief, and he started working on the project in October 1991. He selected ethnological and other experts from related domains. Other members of the editorial board (Zmaga Kumer and Niko Kuret for spiritual culture and Slavko Kremenšek for the history and theory of ethnology) considered that the Lexicon should, thematically, follow the example of the Ethnological Topography of the Slovene Ethnic Territory, and the Questionnaires, that have sufficiently broad scope of the subject covered by Slovene ethnology. In 1992 the plan was supplemented by the workers and bourgeois culture.

In 1993 the first suggestion for the list of terms for the vocabulary of the ethnology of Slovenes¹⁵ was published for internal use. There were 52 thematic chapters on Slovene ethnology¹⁶ in it that were given to ethnologists for public discussion, complementing it and as a starting point for new and additional suggestions. Since 111 contributors eagerly contributed entries that greatly exceeded any expectations, in 1998 the project was renamed to the Lexicon of Ethnology of Slovenes. Its object corresponded to the main focus of the contemporary ethnology of Slovenes: the so-called folk culture and the way of life in all Slovene social groups, and in all periods. Thematic arrangements were conducted by the following demands: the completion of content, rationality and practicality. The thematic review of entries facilitates an insight into the disciplinary breadth (ethnology, folklore, the preservation of heritage, museology, and cultural anthropology) and enables a comprehensive overview of the elements of folk culture and way of life, their different forms of development, basic concepts and categories, methods and

...

15 BAŠ, Angelos, RAMŠAK, Mojca, (eds.). *Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev. Interna objava*. Ljubljana, Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF, Slovenski etnografski muzej v Ljubljani, 1993.

16 Agriculture, animal husbandry, horticulture, fruit growing, viticulture, hunting, fishing, plant gathering, beekeeping, arts and crafts, industry and mining, forestry economy, transport, means of communication and communication, trade, tourism, food, architecture and furnishings, costume, budget, family and kinship, education, sexual life, population, local community, interethnic relations, intercity relationships and migration, social distinction, values and moral norms, legal ethnology, working communities, mutual help, neighbourhood, boys' and girls' communities, social organizations, adult friendships, acquaintances and cliques, customs, beliefs, games of adults and children, theater, language, literature, reading, music, dance, visual arts, sources of knowledge, medicine, knowledge of plants, knowledge about animals, knowledge about the weather, historical consciousness and geographical horizons, technical expertise.

trends in ethnological practice, personalities, institutions and publications. The illustrations for the Lexicon were collected from 2000. They were associated with the content as a whole, in which the image and the text complemented each other, but they did not repeat. The Lexicon consists of five kinds of illustrations: drawings, colour photographs, black and white photographs, maps, graphs and diagrams.

In 2001 the state financed the preparation of the Lexicon of the Ethnology of the Slovenes for the second time, and eventually, it enabled the completion of the work with the last research project, led by Mojca Ramšak,¹⁷ during 2001–2004, which was completed with a book.¹⁸

The Lexicon of Slovene Ethnology (2004, reprinted in 2007 and 2011) is the last fundamental, collective reference work, and a synthesis of Slovene ethnology in lexicological format with 6358 headings. It summarizes and complements the ethnological findings on culture in Slovenia and abroad, playing along the thematic structure of the Questionnaires of the Ethnological Topography of the Slovene Ethnic Territory.¹⁹

It deals with the Slovene geographical territory, the ethnic minorities in the neighbouring states, and emigration, covering the period from the 19th century and the first half of the 20th century, partially extending to modern phenomena of everyday life at the end of the 20th century and in the early 21st century. Its content deals with the majority peasant population, social, professional and religious communities and with other classes of society, such as the aristocracy, working class and the middle class. Since 2004, when the lexicon was first published, there was no energy, willingness or funding for other large collective ethnological projects in Slovenia involving more than 100 ethnologists of different specialisations, and this also goes for an electronic version of the Lexicon.

The Lexicon has two types of headwords:

1) General concepts in Slovene ethnology (methodology, the theory of cultivation and its history, cultural types, trends, biographic entries and institutions), the relationship between ethnology and related sciences (with equal

■ ■ ■

17 *Leksikon etnologije Slovencev / Slovene Ethnological Lexicon*, code L6-3057 (C), duration 1.7.2001–30.06.2004, financed by the Slovene Research Agency.

18 BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

19 KREMENŠEK, Slavko, NOVAK, Vilko, VODUŠEK, Valens (eds.). *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja 1–12. Vprašalnice*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976–1977.

mention of cultural anthropology and folkloristic knowledge in Slovenia), principal ethnological (synthetic) publications; and

2) The categories of cultural material in Slovene ethnology and folklore that is the entire ethnological system, including the realities of the three types of culture, from the material to the spiritual.

Similarly, as in the case of other encyclopaedic and lexical ethnological works in continental Europe, the Lexicon reviews the Slovene geographical territory, the Slovene ethnic minorities in the neighbouring states (Italy, Austria, Hungary and Croatia) and emigration. Its contents mainly deal with the majority population; that is the peasants, their culture and way of life, and, with social, professional and religious communities. The lexicon also deals with other classes of society – as far as they have been researched – for instance the aristocracy, working classes, bourgeoisie, and also with phenomena from modern life.

Due to the preponderance of processed material from the latter half of the 19th century and the first half of the 20th century, information from this period prevails. Realities, which are directly connected with the processes of ethno – genesis, and with most former periods of Slovene ethnic history, are also treated beyond this period. All ethnological research from the earlier periods, modern times and different social classes has equal treatment – as far as the phenomena and processes had been studied to date. Because the period from the late 19th century onwards saw the culmination of the development of a number of realities related to so-called folk culture, this framework with special stress on the awakening national consciousness was taken on purpose.

The basic starting point of the lexicon was a territorial-ethnic principle, association with the dominion of the Republic of Slovenia, Slovene ethnic affiliation, Slovene communities in the neighbouring states and elsewhere abroad and ethnic groups living in the territory of Slovenia. This starting point enables a detailed survey of the multi-layered ethnic structure to be made, and sheds light on the historical circumstances of its origin and development, revealing its ethnic-social and ethnic-cultural elements, and explaining the diverse aspects of the integration processes among the Slovenes. The data on the Slovene communities in the neighbouring states contribute to a comprehensive image of the total dimensions of the development movements in the Slovene ethnic community, the historical and geographical conditions of the life of Slovene emigrants and the Slovenes in the neighbouring countries, their ethnic and cultural development and interethnic connections. The Lexicon provides the reasons and explanations for the cultural differences between the individual ethnic groups, the decrease or possible increase

of these differences in individual periods, and the reasons for cultural differences and their varieties. The description of the interethnic relations in the Slovene ethnic territory includes the regions populated by other ethnic groups (e.g. Hungarians, Italians, and in the past Germans too). The same applies to the areas beyond the state border, which are settled by Slovenes (Resia, Trieste and its environs, Carinthia and the Raba region) and the contacts between Slovenes and (permanent or temporary) immigrants from the other republics of the former Yugoslavia. The entries on expatriates deal with the links between them and their homes and native places, and the cultural achievements of their living conditions.

In Europe, according to either alphabetical or thematic arrangement ethnological encyclopaedic publications can be divided up into four categories: the encyclopaedic publications on non-European ethnology; the encyclopaedic publications encompassing individual national studies; the encyclopaedic publications focusing on general ethnology; ethnological schools and methods, ethnological history, or only one of the above; and specialized ethnological encyclopaedic publications.

The most numerous are European specialised ethnological encyclopaedias, and they generally deal with spiritual culture (folk literature, folk songs, folk art, ballads, riddles, fairy-tales, demons, spirits, mythology, legends, superstition, sex, weather, holidays, games and customs). When dealing with material culture they focus on folk architecture and museology.

The encyclopaedias of continental Europe deal with their own geographical milieu and were most often written by their own authors. They focus on the 19th and the first half of the 20th century, dealing with the then predominantly rural population, its culture and its lifestyle, and its social, professional and religious communities.²⁰ These publications carry a complexity of information, and are written in a popular, yet professional or scientific manner, and reveal the need to emphasize the sovereign position of the nation.

National encyclopaedic publications stress the pride in national traditions, at times also reflecting national defiance. They mostly differ depending on where

20 Such as: ORTUTAY, Gyula (ed.). *Magyar néprajzi lexikon* 1–5. Budapest: Akadémiai Kiado, 1977–1982; *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 1, 2. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995; HUGGER, Paul (ed.). *Handbuch der Schweizerischen Volkskultur. Leben zwischen Tradition und Moderne. Ein Panorama des schweizerischen Alltags* 1–3. Zürich: Offizin Verlag, 1992.

they had originated: the British, for instance, used them to exhibit the superiority over their colonies, while in the countries of Central Europe such encyclopaedic publications were most often linked to the nationalistic movements at the end of the 19th and at the beginning of the 20th centuries, and strived to discover their own folk or rural cultural heritage. In North America such publications deal with the original inhabitants of the continent, the Native Americans, containing numerous data on their physical characteristics, material artefacts, language, and so on. In this manner they display the need to save these disappearing cultures.

The oldest ethnological encyclopaedic works are from the middle of the 19th century and they describe people, their politics, religion, customs and costumes.²¹ In the 20th century, we follow them again from 1920 onwards.²²

Numerous encyclopaedic works on non-European people and cultures, which were printed in the middle of the 20th century, reveal the tendency to research primitive societies and the so-called non-corrupted savages, whose numbers due to rapid social and technological changes and general cultural values in (former) colonial countries increasingly diminished.²³

...

- 21 BERGHAUS, Heinrich. *Die Völker der Erdballs. Regierungsform, Religion, Sitte und Tracht. Band 1*, 2. Brüssel, Leipzig, Kent: Carl Muquardt, 1853, 1854; LEXER, Matthias. *Kärntisches Wörterbuch. Mit einem Anhang: Weichnacht – Spiele und Lieder aus Kärnten*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1862; WEIDMANN, Franz Carl. *Länder und Völker der Erde für die Jugend*. Vienna: [1892].
- 22 The German dictionary on superstition was first published in 1927: HOFFMANN-KRAYER, Eduard, BÄCHTOLD-STÄUBLI, Hanns (eds.). *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 1–10*. Berlin, New York: De Gruyter, 1927–1942 (reprinted in 1987). This field was completed in the thirties with the dictionary of German fairy-tales: BOLTE, Johannes, MACKENSEN, Lutz (eds.). *Handwörterbuch des deutschen Märchens. Band 1–2*. Berlin: W. de Gruyter, 1930–1940. The first national ethnological encyclopaedic works are thematically arranged ethnological manuals: MATIEGKA, Jindřich, WEIGNER, Karel (eds.). *Československá vlastivěda. Řada I., svazek II. – Člověk*. Praha: Sfinx, 1933; HORÁK, Jiří, CHOTEK, Karel, MATIEGKA, Jindřich (ed.). *Československá vlastivěda. Řada II. – Národopis*. Praha: Sfinx, 1937; *Československá vlastivěda. Díl III, Lidová kultura*. Socialistická akademie ve spolupráci s Československou akademií věd. Praha: Orbis, 1968; GENNER, Arnold van. *Manuel de folklore français contemporain*. Paris: Éditions Auguste Picard, 1937–1958, manual about the French customs; very wide echoed dictionary of German ethnology: BEITL, Richard, ERICH, A. Oswald (eds.). *Wörterbuch der Deutschen Volkskunde*. Zweite Auflage neu bearbeitet von Richard Beidl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1955 (First Edition 1936, Third Edition 1974). Among encyclopaedic works about non-European people and cultures should be mentioned: BERNATZIK, Hugo (ed.). *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker 1, 2, 3*. Leipzig: Bibliographisches Institut in Leipzig, 1939; ADAM, Leonhard, TRIMBORN, Hermann (eds.). *Lehrbuch der Völkerkunde*. 3rd ed. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1958.
- 23 The Italian thematically arranged encyclopaedic manuals: BIASUTTI, Renato (ed.). *Le razze e i popoli della terra*. Volume primo: Razze, popoli e culture; Volume secondo: Europa – Asia;

Preparation and publication of encyclopaedic works on non-European people and cultures show the characteristics of pre-war European ethnological research. Fundamentally and practically discerning between folk culture of one's own nation and researching of other, so-called primitive cultures, their descriptive and comparative elements on the one hand and physical anthropology on the other, had various impacts. Compared to ethnography dealing with an unknown, foreign people had different origins and development, above all in a geographical point of departure and mythological orientation, partially also in their philosophical horizons.

All this radically changed in the fifties and sixties when the number of ethnological encyclopaedic works increased, and among them were the most frequent works of non-European ethnology.²⁴ Most of them were published in Germany, Italy, and the former Soviet Union. At the same time specialized encyclopaedic works on spiritual culture and architecture were also numerous.²⁵

■ ■ ■

Volume terzo: Africa; Torino: Unione tipografico – editrice torinese, 1941; Volume primo, secondo, terzo et quarto: Oceania – America. Torino: Unione tipografico – editrice torinese, 1953, 1954, 1955, 1957 (Second Edition); 1959 (Third Edition); 1967 (Fourth Edition); SCOTTI, Pietro. *Etnologia*. Milano: Ulrico Hoepli, 1941; SCOTTI, Pietro. *Etnologia. Antropologia culturale*. Milano: Ulrico Hoepli, 1955.

- 24 LAVIOSA-ZAMBOTTI, Pia. *Ursprung und Ausbreitung der Kultur*. Baden-Baden: Verlag für Kunst und Wissenschaft, 1950; ŠAFÁŘIK, Pavel Josef. *Slovanský národopis*. Praha: Československá akademie věd, 1955; TOLSTOV, Sergei Pavlovich (ed.). *Narody mira. Etnografičeskije očerki: Narody zarubežnoj Evropy. Vol. I; Narody Evropejskoj Chasti SSSR. Vol. I–II; Narody Sibiri; Narody Srednei Azii i Kazakstana. Vol. I–II; Narody Kavkaza. Vol. I–II*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, Institut etnografii imeni Miklukho-Maklaya, 1956–1965 (Volume I has many mistakes and inaccuracies about the Slovenes despite the objections of the Slovene author Vilko Novak); BOSI, Roberto. *Dizionario di etnologia*. Verona: Arnoldo Mondadori Editore, 1958; BIRKET, Smith Kaj. *Kulturens veje*. Kopenhagen: Jespersen & Pios Verlag, 1941–42; MOSZYŃSKI, Kazimierz. *Człowiek. Wstęp do etnografii powszechny i etnologii. Zakład narodowy imienia ossolińskich*. Wrocław, Kraków, Warszawa: Wydawnictwo polskiej akademii nauk, 1958; NÖLLE, Wilfried. *Völkerkundliches Lexikon. Sitten, Gebräuche und Kulturbesitz der Naturvölker*. München: Wilhelm Goldmann Verlag, 1959; TISCHNER, Herbert. *Völkerkunde*. Das Fischer Lexikon. Frankfurt am Main: Fischer Bucherei, 1959; LOMMEL, Andreas, ZERRIS, Otto (eds.). *JRO – Völkerkunde. Afrika, Amerika, Asien, Australien, Oceanien. Tradition und Kulturwandel im Ansturm der modernen Civilisation. Kulturen und Völker zwischen gestern und morgen*. München: JRO – Verlag, 1962; GEBHARD, Torsten, HANIKA Josef (eds.). *JRO – Volkskunde. Europäische Länder. Beharrung und Wandel der europäischen Volkskultur in der Gegenwart*. München: JRO – Verlag, 1963; HIRSCHBERG, Walter. *Wörterbuch der Völkerkunde*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1965; CAZENEUVE, Jean. *L'ethnologie*. Encyclopédie Larousse de poche. Paris: Larousse, 1967.
- 25 OPIE, Ióna OPIE, Peter. *Dictionary of Nursery Rhymes*. Oxford: Clarendon Press, 1951; PEUCKERT, Will-Erich. *Handwörterbuch der Sage. Namens des Verbandes der Vereine für*

A set of encyclopaedic works in the heart of the 20th century were of *Völkerkunde* type, describing exotic foreign people. While exhibiting different levels of more or less detailed descriptions and material division, these publications display a considerable level of conservatism in that they describe these people by emphasizing their different features. One of the substantive characteristics of these publications is also their exact documentation based on geographical and various typological principles (physical – anthropological characteristics, for instance, or according to basic cultural types, etc.), which allow for a relatively accurate comparison of cultural elements.

In the seventies and eighties specialized ethnological works increased in numbers again,²⁶ but works on non-European cultures were less frequent.²⁷

■ ■ ■

- Volkskunde*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1961–1963; *WÖRTERBUCH der bairischen Mundarten in Österreich* (33 Lieferungen). Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1963; ALLEAU, René, MATIGNON, Renaud. *Dictionnaire des jeux*. Paris: Tchou, 1964; BØDKER, Laurits (ed.). *The Nordic Riddle. Terminology and Bibliography*. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1964; BØDKER, Laurits, *Folk Literature (Germanic)*. *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore*. Vol. 2. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1965; KÖPF, Hans. *Bildwörterbuch der Architektur*. Stuttgart: Kröners Taschenausgabe, 1968.
- 26 BRIGGS, Katharine Mary. *A Dictionary of British Folk-Tales in the English Language*. Part A: Folk Narratives 1–2, Part B: Folk Legends 1–2. London: Routledge & K. Paul, 1970–1971; CHASSANY, Jean-Philippe. *Dictionnaire de météorologie populaire*. Paris: Maisonneuve et Larose, 1972; LECIEJEWICZ, Lech. *Maly słownik kultury dawnych Słowian*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972; RANKE, Kurt, BREDNICH, Rolf Wilhelm, ALZHEIMER, Heidrun, BAUSINGER, Hermann, BRÜCKNER, Wolfgang, DRASCEK, Daniel, GERNDT, Helge, KÖHLER-ZÜLCH, Ines, ROTH, Klaus, UTHNER, Hans-Jörg, BENDIX, Regina, LÜTHI, Max, RÖHRICH Lutz, SCHENDA, Rudolf (eds.). *Enzyklopädie des Märchens, Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung, 1–14*. Berlin, New York: De Gruyter, 1977–2016; BRIGGS, Katharine Mary. *A Dictionary of Fairies. Hobgoblins, Brownies, Bogies and Other Supernatural Creatures*. London: Penguin Books, 1979; DATCU, Iordan, STROESCU, Sabina Cornelia. *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1979; PAPAHAĞI, Tache. *Mic dicționar folcloric. Spicuri folclorice și etnografice companate*. București: Editura Minerva, 1979; MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980; FROLEC, Václav, VAREKA, Josef. *Encyklopedie lidové architektury*. Praha: SNTL, ALFA, 1983; BORNEMAN, Ernest. *Sex im Volksmund. Die sexuelle Umgangssprache des deutschen Volkes, Wörterbuch und Thesaurus*. Scharten, Österreich: Manfred Pawlak Verlagsgesellschaft, 1984; KÜSTER, Jürgen. *Wörterbuch der Feste und Brauche im Jahreslauf: Eine Einführung in der Festkalender*. Basel, Wien: Verlag Holder Freiburg im Breisgau, 1985; MOSER, Oskar. *Handbuch der Sach- und Fachbegriffe. Zur Erläuterung von Hausanlagen, Bautechnik, Einrichtung und Gerät im Kärntner Freilichtmuseum Maria Saal*. Klagenfurt, Maria Saal: Selbstverlag des Kärntner Freilichtmuseums, 1985; STOICA, Georgeta, PETRESCU, Paul, BOSCE, Maria. *Dicționar de artă populară*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1985; *DICTIONARIUM museologicum*. Budapest: ICOM, 1986; *REČNIK na makedonskata narodna poezija*. Tom 2, A–S. Skopje: Institut za makedonski jazik “Krstel Misirkov”, 1987; OPIE, Ióna, TOTEM, Maria (eds.). *A Dictionary of Superstitions*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1989.

An increasing interest in theoretical encyclopaedias is a feature of the first half of the 1990's.²⁸ In terms of their contents, such publications deal with broadly conceived subject of anthropology. They stopped concentrating solely on folk culture, but encompass contemporary lifestyles as well. The theoretical and methodological emphasis has therefore shifted, creating publications, which were scarce before: while previously they had been incorporated into general ethnological encyclopaedias, they have now gained an autonomous position. It turns out that theoretical and methodological research is much more prolific in European ethnological encyclopaedias²⁹ at present.³⁰

Ethnological Atlas of Yugoslavia

Ethnological cartography is the preparation of charts, maps and atlases on the basis of cartographic methods, which present ethnological phenomena in space and depending on the content, timing, or other variables. It is an empirical method for presenting cultural identity in relation to the distribution and prevalence of cultural components, which complies with the prerequisite to bring into account the spatial dimension of cultural phenomena. Sources of ethnological cartography relate to the principles of diffusionism in ethnology which the museum requires for the classification and interpretation of cultural materials and related objectives in philology and folklore. The aim of ethnological cartography is a reconstruction of the development of traditional culture, wherein the agent is a retrograde inductive

...

- 27 POIRIER, Jean (ed.). *Ethnologie régionale. Encyclopédie de la Pléiade. 1: Afrique – Oceanie; 2: Asie – Amérique Mascareignes*. Paris: Éditions Gallimard, 1972; BERNATZIK, Hugo (ed.). *Neue grosse Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*. Wien: Verlag Manfred, Pawlak Herrsching, 1975.
- 28 SEYMOUR SMITH, Charlotte. *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London and Basingstoke: Macmillan Reference Books, 1986, 1990; STASZCZAK, Zofia (ed.). *Słownik Etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa, Poznań: Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1987; WINTERS, Christopher (ed.). *International Dictionary of Anthropologists*. New York, London: Garland, 1991; KRAUS, Jörg (ed.). *Wörter – Sachen – Sinne. Eine kleine volkskundliche Enzyklopädie*. Gottfried Korff zum Fünfzigsten. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1992; *Diccionari d'antropologia*. Barcelona: Fundació Barcelona: TERMCAT; Centre de Terminologia, 1993; INGOLD, Tim (ed.). *Companion Encyclopedia of Anthropology*, London, New York: Routledge, 1994.
- 29 RAMŠAK, Mojca. Slovene ethnological lexicography in the light of European experience. *Ethnologia Europae Centralis*, 2007, Vol. 8, pp. 87–91.
- 30 With the exception of Polish ethnological dictionary where general ethnological terminology is connected with Polish usage: STASZCZAK, Zofia (ed.). *Słownik Etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa, Poznań: Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1987.

empirical method, i.e. a systematic survey of the present into the past, which helps to disclose specifics and differences between ethnic cultures.³¹ The ethnological atlas is a collection of ethnological maps. It is an instrument of research and its product, based on the use of cartographic method. The first national ethnological atlases in European ethnology were published before World War II (in Polish³² and German³³) and soon after it (e.g. in German,³⁴ Swiss,³⁵ Dutch-Flemish,³⁶ Swedish,³⁷ Finnish,³⁸ again Polish,³⁹ Austrian,⁴⁰ Hungarian,⁴¹ Portuguese,⁴² Russian,⁴³ Czech,⁴⁴ Slovak,⁴⁵ Serbo-Croat⁴⁶).

■ ■ ■

- 31 BRATANIĆ, Branimir. Internacionalna konferencija za etnološku kartografiju u Linzu. (Internazionale Konferenz für volkskundliche Kartographie.) *Slovenski etnograf*, 1959, Vol. 12, pp. 230–231; NOVAK, Vilko. Etnološki atlas i Evropi. *Traditiones*, 1974, Vol. 3, pp. 175–182; SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološka kartografija. [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, p. 119–120.
- 32 MOSZYŃSKI, Kazimierz, KLIMASZEWSKA, Jadwiga (eds.). *Atlas kultury ludowej w Polsce I.–III.* [Atlas of folk culture in Poland]. Kraków: Nakł. Polskiej Akademji Umiejętności, 1934–1936.
- 33 HARMJANZ, Heinrich, RÖHR, Erich (eds.). *Atlas der deutschen Volkskunde 1–5* [Atlas of German ethnography]. Berlin – Leipzig: Kommissionsverlag – Verlagsbuchhandlung S. Hirze, 1937–1939.
- 34 ZENDER, Matthias, COX, Heinrich Leonard, GROBER-GLÜCK, Gerda, WIEGELMANN, Günter, SIMON, Michael (eds.). *Atlas der deutschen Volkskunde. Neue Folge*. Marburg: Elwert, 1959–1982.
- 35 GEIGER, Paul, WEISS, Richard, ESCHER, Walter, LIEBL, Elsbeth, NIEDERER, Arnold (eds.). *Atlas der schweizerischen Volkskunde* [Atlas of Swiss ethnography]. Basel: Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, 1950–1995.
- 36 MEERTENS, Pieter Jacobus, MEYER, Maurits de, VOSKUIL, Johannes Jacobus (eds.). *Volkskunde-Atlas voor Nederland en Vlaams-België 1–4*. Amsterdam – Antwerpen: Standaard-Boekhandel, 1959–1969.
- 37 ERIXON, Sigurd (ed.). *Atlas över svensk folkkultur 1. Materiel och social kultur* [Material and social culture. Atlas of Swedish folk culture]. Uddevalla: Niloe, 1957; CAMPBELL, Åke, NYMAN, Åsa (eds.). *Atlas över svensk folkkultur 2. Säten, tro och högtidssed*. Uppsala: Kungl Gustav Adolfs Akademien, 1976.
- 38 VUORELA, Toivo (ed.). *Suomen kansankulttuurin kartasto 1: Aineellinen kulttuuri* [Atlas of Finnish Folk Culture 1: Material Culture], Helsinki: Finnish Literature Society, 1976; SARMELA, Matti (ed.). *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2* [Atlas of Finnish ethnic culture 2: Folklore], Helsinki: Finnish Literature Society, 1994.
- 39 GAJEK, Józef (ed.). *Polski atlas etnograficzny* [Polish ethnographic atlas]. Annales Universitatis Mariae-Curie Skłodowska, Section F. Philosophie et lettres, supplement one. Lublin: Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1947; GAJEK, Józef (ed.). *Polski atlas etnograficzny*. Warszawa: Instytut Historii Kultury, Materialnej PAN, 1964–1981.
- 40 BURGSTALLER, Ernst, HELBOK, Adolf, WOLFRAM, Richard, LENDL, Egon, KRETSCHMER, Ingrid, KLENK, Edith (eds.). *Österreichischer Volkskundeatlas. Kartenmaterial* [Austrian ethnographic atlas]. Linz: Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich – Böhlau, 1959–1978.; WOLFRAM, Richard (ed.). *Österreichischer Volkskundeatlas. Kommentar*. Linz: Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich – Böhlau, 1959–1981.

Ethno-cartographic research in Europe started with the development of linguistic geography at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. It is a well-known fact that the German philologist, Johann A. Schmeller had by 1821 already suggested a cartographic presentation of dialects in Bavaria. The major work, a model for many similar European projects, Georg Wenker's *Deutscher Sprachatlas* (taking shape from 1876 onwards) tried to give a synchronic picture. The famous French *Atlas linguistique de la France* (1900) used only some questions and maps of folklore importance. But the Swiss continuation of it (from 1919 on) tried to

■ ■ ■

- 41 PALÁDI-KOVÁCS, Atilla, SZOLNOKY, Lajos (eds.). *Magyar néprajzi atlasz I–III* [Hungarian ethnographic atlas]. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- 42 DIAS, António Jorge, GALHANO, Fernando (eds.). *Atlas etnológico de Portugal continental I* [Ethnological atlas of continental Portugal]. Lisboa: Centro de estudos de etnologia peninsular, Instituto de alta cultura, 1968.
- 43 LEVIN, Maksim Grigorjevič, POTAPOV, Leonid Pavlovič. *Istorisko-etnografičeskij atlas Sibiri* [Historico-ethnographical atlas of Siberia]. Moskva-Leningrad, Akademii Nauk SSSR, 1961; KUŠNER, Pavel Ivanovič (ed.). *Russkie Istoriko-Etnografičeskij Atlas I–II*. Moskva: Nauka, 1967–1970.
- 44 *Etnografický atlas 1*. [Ethnographic atlas]. Praha: Ústav pro etnografi a folkloristiku ČSAV; SCHEUFLE, Vladimír. *Etnografický atlas 2*. Praha: Ústav pro etnografi a folkloristiku ČSAV, 1991; MARTÍNEK, Zdeněk. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III. Řemeslná, domácká a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2000; JERÁBEK, Richard, MAUR, Eduard, ŠTIKA, Jaroslav, VAŘEKA, Josef. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900): národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2004; EBELOVÁ, Ivana, ŘEZNÍČEK, Michal, WOITSCHOVÁ, Klára, WOITSCH, Jiří. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V. Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2007; HOLUBOVÁ, Markéta, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009.
- 45 KOVAČEVIČOVÁ, Soňa (ed.). *Etnografický atlas Slovenska*. [Ethnographic atlas of Slovakia]. Bratislava: Veda – Slovenská kartografia, 1990; DIVIČANOVÁ, Anna (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* [Atlas of the Folk Culture of the Slovaks in Hungary]. Békecsaba – Békecsaba: Slovenský výskumný ústav, 1996; BENŽA, Mojmir (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku* [Atlas of Folk Culture of the Slovaks in Romania]. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1998; BENŽA, Mojmir (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Južoslávii* [Atlas of folk culture of Slovaks in Yugoslavia]. Bácsky Petrovac: Matica Slovenská v Južoslávii, 2002; BENŽA, Mojmir (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Chorvátsku* [Atlas of the Folk Culture of the Slovaks in Croatia]. Našice: Zväz Slovákov v Chorvátsku a Dom zahraničných Slovákov, 2005; BENŽA, Mojmir (ed.). *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. [Atlas of Traditional Culture of Slovak Minorities in Central and Southern Europe]. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2006; BENŽA, Mojmir (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Poľsku* [Atlas of Folk Culture of the Slovaks in Poland]. Krakow: Spolok Slovákov v Poľsku, 2015.
- 46 BELAJ, Vitomir (ed.). *Etnološki atlas Jugoslavije. Karte s komentarima = Etnologischer Atlas von Jugoslawien. Karten mit kommentaren Sv. 1*. Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1989.

include into the atlas of dialects in Switzerland important questions concerning the material culture of the people. At the end of the 1920s Germans started the first systematic ethno-cartographic research, which was published as the German Ethnographic Atlas (*Atlas der deutschen Volkskunde*) during 1937–1940. They asked 243 sets of questions, sent to 23,000 schools or individuals, and managed to publish 120 maps between 1937 and 1940. The German ethnographic atlas has an adventurous and very political biography. Banned and misused by the Nazis, destroyed and saved during air raids over Berlin, finally the archive material was recovered in Bonn, where the linguist Matthias Zender was able to prepare new questionnaires (including more folklore topics, previously neglected by the directors of the project) and the “new series” with 12 maps was. Zender was able to also publish the commentary to the maps, an absolutely necessary, but often neglected part of the ethnographic atlas. Without a scholarly analysis of the folklore maps, folk life or dialectology are nothing, but preparatory publications.⁴⁷

There was a renewed interest in ethnological cartography among the European ethnologists after World War II. It was reflected in the initiatives for the continuation of the already designed new ethnological atlases.⁴⁸

After World War II ethno-cartographic research developed in Scandinavia, and also in Central and Eastern Europe. The Germans began to publish new series (*Atlas der Deutschen Volkskunde. Neue Folge*, 1958–1984). In Czech, systematic work on the ethnographic atlas started, but it was stopped at the beginning of the 1980s after the first book was published (*Etnografický atlas* 1, 1978). The work continued a decade later, developing on a qualitatively different basis. The emphasis was on a European and comparative perspective and not merely on a national framework. Similar comparative perspectives of traditional culture were taken in Slovakia (*Etnografický atlas Slovenska*, 1990), Austria (*Österreichischer Volkskundeatlas*, 1959–1980), and Poland (*Polski atlas etnograficzny*, 1958–1981). The Ethnological Atlas of Yugoslavia was conceived

■ ■ ■

47 VOIGT, Vilmos. Folklore, dialectology, and geolinguistics. *Traditiones*, 1995, Vol. 24, pp. 354–355.

48 BRATANIĆ, Branimir. Internacionalna konferencija za etnološku kartografiju u Linzu. (Internationale Konferenz für volkskundliche Kartographie.) *Slovenski etnograf*, 1959, Vol. 12, pp. 230–231; NOVAK, Vilko. Etnološki atlasi v Evropi. *Traditiones*, 1974, Vol. 3, pp. 175–182; SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološki atlas. [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, pp. 122–123.

in 1958 and it was meant to include an ethnological Atlas of Slovenia, but the task was never completed.

From the results of the German folk life atlas, a more ambitious plan, i.e., to construct a European folk culture atlas arose. After dozens of meetings and with many sponsors, finally Matthias Zender was able to publish the first issue of the *Ethnologischer Atlas Europas und seine Nachbarländer* (Bonn 1980) which describes calendar customs with bonfires in Europe. The first maps of the German atlas were about folk beliefs and customs. Without a very thorough evaluation of several folk culture atlases in Europe, the way and the degree, in which the folklore of different peoples of the continent was represented, is very different and folklore material appears there in a vague kaleidoscopic manner. Sigurd Erixon was the leading personality in shaping new European ethnology and the mastermind behind the Swedish atlas. After decades of careful preparations the first part was published in 1957 and the second part in 1976. The closest parallel to the Swedish folk culture atlas is the Finnish one. The Swedish atlas dates back to the thirties, and it was not fully bilingual (Swedish-English). In 1935 the main task of the Research Institute of Finnish Ethnography was to collect material for an atlas of Finnish folk culture. Kustaa Vilkkuna studied German and Swedish works on ethnographic atlases, and under his guidance from 1937 onwards the actual preparations for a Finnish folk culture atlas were started. Vilkkuna and Erixon tried to connect the plans for atlases in Nordic countries, and even asked for cooperation from their colleagues from the Baltic countries. During and after World War II the project slowed down. The actual preparation for publishing the Finnish atlas data was supported from 1962 on. According to the plans of the participants, four jointly edited atlas publications would be completed: 1) ethnographic, 2) folkloristic, 3) dialectological atlases, and 4) place names of Finland. After many years of careful preparations, the first volume was published in 1976 with 84 maps. The second volume, with about 100 maps is devoted to folklore. Maps and commentaries appear together, practically on the same pages. It is interesting to note that the languages of the commentaries are Finnish, German and English (but not Swedish). Fieldwork trips for the Slovak folk culture atlas started from 1971 and from 1980 the actual editorial work was carried out with great care. The one-volume atlas (*Etnografický Atlas Slovenska*, 1990) provides information in three languages, Slovak, Russian and German. It is a complex work, which supplies information on geographic, historical, religious and other topics. It contains 250 settlements, from all over in Slovakia, but Slovaks from abroad are represented separately. More than 500 smaller or more detailed

maps provide references to various aspects of folk culture, including agriculture, animal husbandry, handwork, traffic, transport, food and drink, dresses, clothing, village communities, family systems, etc. Folklore, in the proper sense of the term, appears on about 150 maps, e.g. family customs and traditions, calendar customs, world view, folk legends and folk songs, folk art, folk theatre, dances, musical instruments and ensembles. The Slovak ethnographic atlas does not provide direct references to dialectology, but it is still one of the most detailed treasuries of European folk cultures. The Hungarian Ethnographic Atlas followed Swedish ideas. Bela Gunda made a proposal for it in 1939, and the first field work started in 1941. The war disrupted the plans (700 villages had been selected as locations for the atlas) and only from 1955 did the work continue. It got a high financial support from the Hungarian state (Academy). 240 villages in Hungary were finally selected for the maps, and more places were added from the Hungarian villages in the neighbouring countries. After many years of preparation, from 1987 on, the maps were published. Unfortunately, the maps appear without commentaries.⁴⁹

Folk culture atlases were modeled from dialect atlases, and the two projects have much in common, both in fieldwork, data gathering and editing the material. Usually folk culture atlases give detailed distribution maps concerning tools or customs, with carefully identified terms. Some folk culture atlases describe migrations or historical data, which might elucidate the strange or complicated distribution of several features in dialects. As good as the folk culture atlases are for terms and forms, they do little for the morphology or syntax of folk speech. Often linguists and ethnographers worked together collecting and publishing their atlases, but diversity and poor coordination was dominant among them. Dialectological and ethnographic atlases in Europe are more or less the same.⁵⁰

Questionnaires and answers – a network of correspondants who return dispatched leaflets to scholars with important information – is a more than century-old institution in European folklore research. In European ethnography and folklore the network of correspondants and questionnaires flourishes to this day. It is a gold mine for any forthcoming folklore research. The selection of charted cultural phenomena and the volume and density of the mapping network is dependent on the thematic and regional scope of the ethnological atlas. These

■ ■ ■

49 VOIGT, Vilmos. Folklore, dialectology, and geolinguistics. *Traditiones*, 1995, Vol. 24, pp. 355–358.

50 VOIGT, Vilmos. Folklore, dialectology, and geolinguistics. *Traditiones*, 1995, Vol. 24, p. 359.

ethnological atlases are also a reaction to the current research policy, because they reflect the development and folk culture investigation procedures. In practice, data collection for an ethnological atlas is based on questionnaires, developed in collaboration between the experts and the sources in the field, who recognise the territory well. Extremely demanding professional and technical processing first took into account the typology of cultural facts (types and variants), come up with an appropriate criterion and marking methods and develop ways to look for the desired data (legends, comments, indices). The ultimate goal is the publication of ethnological atlas.⁵¹

The Ethnological Atlas of Yugoslavia was a project set in motion by the Ethnological Society of Yugoslavia, led by Branimir Bratanić in 1958. The organisation was under the Commission for the Ethnological Atlas of Yugoslavia, and three Slovene ethnologists were part of it: Boris Orel, Vilko Novak and Duša Krnel-Umek. The Ethnological Atlas of Yugoslavia was initiated primarily by the fact that the traditional culture is disappearing fast under the pressure of rapid industrialization and urbanization. For the collection and processing of cartographic material 3320 locations throughout the former Yugoslavia were offered. The assembling of material was organized in each of the former republics. Initially, it was conducted by the Commission for the Ethnological Atlas of Yugoslavia. In 1960–1962 the experimental questionnaires for five ideas were released and on the basis of the material collected eight pilot charts were issued. This was accompanied by the formulation of questionnaires in four languages (1963–1964) and collecting in the field for 157 topics from the material, social and spiritual culture (published in 1963, 1965, 1966, and 1967). As a trial the first ethnological maps were made: double yoke, methods to connect the yoke to the shaft and to the harrow, methods of threshing, tools for threshing, bonfires, Midsummer days, their names and days on which they lit the bonfire, the Village Council, Carnival rounds and arable tools. In Slovenia, 260 places or map points were initially planned (in 1974 the number was only 230). Until mid-1976, the

■ ■ ■

51 BRATANIĆ, Branimir. Internacionalna konferencija za etnološku kartografiju u Linzu. (Internazionale Konferenz für volkskundliche Kartographie.) *Slovenski etnograf*, 1959, Vol. 12, pp. 230–231; NOVAK, Vilko. Etnološki atlasi v Evropi. *Traditiones*, 1974, Vol. 3, pp. 175–182; VOIGT, Vilmos. Folklore, dialectology, and geolinguistics. *Traditiones*, 1995, Vol. 24, pp. 360; SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološki atlas. [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, pp. 122–123.

material was collected in 210 locations (Prekmurje, Slovene Hills, Haloze, Kozjak, Pohorje, West Styria, Lower Carniola, White Carniola, Mežica Valley, Upper Carniola, Inner Carniola and Littoral), 936 questionnaires were completed (9 of them were double). Most of the material was assembled with the aid of ethnology scholars and local co-operators. All Slovene material remained in Zagreb after Yugoslavia disintegrated. The inaugural volume of the Ethnological Atlas of Yugoslavia was released in 1989 (maps with comments on agriculture – harrows, beekeeping and annual customs – and the Adonis gardens).⁵²

As for folklore items, the atlases concentrate on those which are easily placed on a map – folk customs, supernatural beings, folk dresses, musical instruments and types of dances etc. Important topics, which clearly show geographic distribution, e.g., folk tale types or folk ballad types, are usually left out of ethnographic atlases.⁵³ The questionnaires in many states focused on the geographic distribution and historical evolution of several ingredients of a folk culture that were primarily regarded as appertaining to the peasant and rural community, i.e.:

- Types of settlement, land-use patterns, farmstead types, house types, agricultural equipment, folk costumes, food, social and religious folklore, popular art, games, sports and folk tales (Österreichischer Volkskundeatlas);
- Folk collecting, animal farming, agriculture, food, clothes, building, demonology, folk knowledge and beliefs, neighbour support, birth customs, marriage rites, rituals and beliefs (Polski atlas etnograficzny);⁵⁴

...

52 RAMŠAK, Mojca, SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološki atlas Jugoslavije [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, p. 123; BRATANIČ, Branimir. Internacionalna konferencija za etnološku kartografiju u Linzu. (Internazionale Konferenz für volkskundliche Kartographie.) *Slovenski etnograf*, 1959, Vol. 12, pp. 230–231; NOVAK, Vilko. Etnološki atlas v Evropi. *Traditiones*, 1974, Vol. 3, pp. 175–182; KRNEL – UMEK, Duša. Komisija za Etnološki atlas Jugoslavije. Poročilo o delu v Sloveniji. In KREMENŠEK, Slavko, NOVAK, Vilko, VODUŠEK, Valens (eds.). *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod. Poročila*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, pp. 109–115; BELAJ, Vitomir (ed.). *Etnološki atlas Jugoslavije. Karte s komentarima = Etnologischer Atlas von Jugoslawien. Karten mit kommentaren*. Sv. 1. Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1989; ĐAKOVIĆ, Branko. Vprašalnice etnološkega Atlasa in Slovenci. *Etnolog*, 2003, Vol. 13 (64), pp. 503–526.

53 VOIGT, Vilmos. Folklore, dialectology, and geolinguistics. *Traditiones*, 1995, Vol. 24, p. 359.

54 PIEŃCZAK, Agnieszka. The Polish Ethnographic Atlas: Research Achievements and Prospects. *Ethnologia actualis*, 2015, Vol. 15, No. 2, pp. 82, 84, 85.

- The calendar tradition, belief legends and aetiological narratives, artefacts made by people in peasant or agrarian culture, their tools, buildings, items of furniture, means of transport, textiles, articles of clothing, food and drink, reindeer breeding (Suomen kansankulttuurin kartasto 1: Aineellinen kulttuuri; Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2).⁵⁵
- Home production in the 19th century (Etnografický atlas 2, 1991), handicraft production and trade in the years 1752–1756 (Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III. Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756, 2000); the ethnographic regionalisation of Bohemia, Moravia and Silesia in the Early Modern Era (Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900): národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny, 2004); the Jewish settlements in Bohemia in the second half of the eighteenth century (Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V. Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794, 2007), and the areas of pilgrimage cults of Virgin Mary statues managed by the Jesuit Order (Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu, 2009).
- Ways of greeting, breakfast dishes, meals, drinks and winter traditions, food (bread: house bakery and bakery houses, bread moulds and bread grain, pastry; potato dishes, sausages, cheese, dairy foods) and festive pastries (pear bread, nut cake, flans, pastries in human and animal form, whipped cream, goat and sheep dishes, sheep, Easter veal); smoking and pipes (pipe smoking, pipe shapes, Brissago, Toscani, cigarettes, social allocation of tobacco chewing, smoking among women); headgear (men in the barn and outside headgear, headgear of women in the field, while traveling, and at Sunday mass in the church), feminine hairdos, men's earrings, hoods, shirts, clogs, walking barefoot (adult and children), children's slide, pulling devices, customs before and at the beginning of the grape harvest festivals, during and after the harvest), devices such as fences, hedges and racks for drying the grass, festivals and celebrations of the year, places where children supposedly come from (water, plants, earth, sky, storks), the choice of their names and rules of dialling by name, dominance of certain names (Atlas der schweizerischen Volkskunde).⁵⁶

...

55 ATLASES of Finnish folk culture. *Folklore Fellows*, 2011. Available at: http://www.folklorefellows.fi/?page_id=804. [Accessed 17. 10. 2016.]

56 E. W. Vom Atlas der schweizerischen Volkskunde. *Geographica Helvetica*, 1959, Vol. 14, pp. 98.

Ethnological atlases were financed by special commissions for ethnological atlases, such as the Ethnographical Mapping Office under the auspices of the Finnish Literature Society (founded in 1937), the Society for the Folklore Atlas in Austria (founded in 1955), the Commission for the Ethnological Atlas of Yugoslavia (founded in 1958), ethnological societies, and institutes at national academies of science or universities. They were joint national projects of long duration with ethnologists, folklorists and linguists.

Concluding thought

Nevertheless, no matter how successful the ethnological encyclopaedic or lexicographic publication is in its country, it may not find easy acceptance in another country, because each nation appears to have its own individual concept of what encyclopaedic work should comprise. Encyclopaedic and lexicographic publications, atlases and other ethnological referential synthesis fairly reflect not only the decisions of the editorial board and the achievements of the discipline at the time, but also the values of the time and the society in which they appear.

Folklore for whom? The purposes of folklore studies in Soviet Estonia

Kaisa Kulasalu

Introduction

The question regarding who folklore is collected and studied for reveals the position of the discipline in society. Folkloristics as a discipline was always connected to the socio-political ideologies of the country where it was practiced. I am interested in the objectives – both overt and otherwise – of collecting and researching folklore, but also the motivations of people in presenting folklore for researchers. Folkloristics is not a research field that exists in many countries and even if it does, it is most likely to be a minor discipline. Therefore the question of the purpose of this research is asked from and by folklorists more often than, for example, from historians or biologists. As folkloristics in Estonia was born in the nationalistic context of the 19th century, it is very interesting to see how its value changes in a society where nationalism ceases to be a virtue and folklore studies have to have a new basis.

The article is based on archival sources from the collections of the Estonian Folklore Archives, the archival collections of the Institute of Language and Literature and the Estonian Literary Museum, and a selection of publications about Estonian folklore in the Soviet period. The paper will mostly present examples from the post-war Stalinist years, because they formed the foundation for Soviet Estonian folkloristics and the arguments are clearest when brought up on the basis of these.

The purpose of this paper is not to present a fact-filled overview of Soviet Estonian folkloristics, but rather to discuss general developments regarding

possible comparisons with Central European countries. Russian historian Yelena Zubkova has discussed the possibility that the Sovietization of the Baltics could have worked as a model for Sovietizing Eastern Europe with similar dynamics. The relations of Moscow and the Baltics were not just an internal issue of the Soviet Union, but also part of the broadening of Soviet influence in post-war Europe.¹ Therefore analyzing the developments in Estonia is also a way of discussing the issues in other parts of Eastern Europe. However, in the overviews about Central European ethnology,² Baltic states have traditionally not been included. Clearly, Estonia, Latvia and Lithuania had a different status, because they had been incorporated into the Soviet Union. However, I argue that the cultural history of the Baltic states and Central Europe is similar enough to be discussed together. The Baltics were a special case for the Soviet Union and their development is an interesting in-between case between the “old Soviet Union” and Soviet-influenced Eastern Europe. For example, the timeline of Estonian history is not that different from that of the Czechs: after being part of a large empire until the First World War, there were around two decades when it was an independent state with all of its structures. After the Nazi occupation during the Second World War, the Soviet period lasted until the early 1990s. In the Estonian case, the country had been part of the Russian Empire until 1918, and Soviet occupation took place in the years 1940–1941 and 1944–1991.

Folkloristics as a national and social endeavor in Estonia

In Estonia, there has been a difference between folklore and ethnography from at least the beginning of the 20th century, and the specializations of researchers were already different when these fields were institutionalized.³ Estonian folklorists

...

- 1 ZUBKOVA, Jelena. Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal. 1944–1952. In TANNBERG, Tõnu. *Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, pp. 184–203 (p. 185).
- 2 HANN, Chris, SÁRKÁNY, Mihály, SKALNIK, Peter (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia. Bd. 8. Münster: LIT, 2005.
- 3 JAAGO, Tiiu. Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õppetoolide loomisest? In JAAGO, Tiiu, KÕRESAAR, Ene. *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, pp. 37–49 (p. 45).

studied intangible culture, while ethnologists studied tangible culture. This article will cover the developments surrounding research into intangible culture.

The roots of Estonian folkloristics are in Baltic German Estophile interest in the 19th century. This foreign interest was replaced by a local one by the end of the century, when Estonian pastor Jakob Hurt published “A couple of requests for Estonia’s most active sons and daughters” in 1888, asking people to send old folklore that would be needed to create the history of the Estonians. Folklore collecting was a part of the national movement and was described in national terms both by Hurt and the volunteer collectors all over Estonia. Folkloristics was institutionalized in the Estonian Republic: a university chair was founded in 1919 and the Estonian Folklore Archives in 1927. In addition to the work of professional folklorists, a large part of folklore collecting in the Estonian Republic and in Soviet Estonia took place with the help of volunteer correspondents.

One of the central characteristics of the early Soviet years in Estonia was the reevaluation of the previous cultural and social life. Among other topics, the history of folklore studies and the folklore collections were re-evaluated and re-conceptualized. Considering the history of the country, reevaluation was relatively easy, as the social and national borders in Estonia coincided: the higher classes had always been Baltic German and a step up the social ladder also meant Germanification. The folklore that had been collected in the national spirit was simultaneously the folklore of lower classes. Therefore it was possible for researchers to present folklore collecting as a sign of class consciousness, the folklorists as those who were fighting for the people’s best interests.

Nevertheless, not all materials in the folklore collections was suitable for Soviet society. In two waves in 1945–1946 and 1951–1952, the collections of the Folklore Department of the State Literary Museum (former Estonian Folklore Archives) were censored and the unsuitable material removed. The causes for censorship varied, but two bigger bounds of motifs appear: political and obscene. There were different methods for censoring the folklore texts. They were covered with ink, paper was glued on them or the pages were cut out and sent to the special department of the Tartu Branch of the State Central Archives or to the Special Storage Department at the Literary Museum.⁴

■ ■ ■

4 KULASALU, Kaisa. Immoral Obscenity: Censorship of Folklore Manuscript Collections in Late Stalinist Estonia. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 2013, Vol 7 (1), pp. 49–64.

Why continue folklore research?

In Soviet Estonia, the question whether folklore should be studied, was not asked as such. The large collections and the amount of people involved in folklore collecting meant that there was continuity that was not broken. This, for example, had not been the case in the German Democratic Republic. After the war, folklore studies still had a strong connection to the ideology of Nazi Germany, only to be reawakened in the 1950s, when Wolfgang Steinitz declared: "*But folkloristics, believed to be dead in 1945, woke from its sleep and took up its work again.*"⁵ Folklore studies in East Germany had clear purposes: folklore was to help to create a new kind of folk art⁶ and folklorists were to be used for cultural politics.⁷ As folklore studies almost ceased to exist for years, the need for the discipline had to be grounded in analytical discussions. In Soviet Estonia, the principal questions if and why the people needed folkloristics were not discussed as vigorously as in East Germany.

From the early Soviet Estonian conference resolutions, introductions to books and newspaper articles, several motives for folklore research have been pointed out. In theory, folklore was supposed to be a basis for literary or artistic creation and for amateur arts. At the same time, folklorists were hoped to be helping the historians write the history of the common people. In some publications, folklorists' role in atheistic propaganda was emphasized. In real life, some of these goals remained just slogans on paper. Artists and writers rarely visited folklore collections: in the post-war years, visits by creative professionals made up less than one percent of visits per year. Moreover, folklorists were expected to help the creators of folk art. This manifested itself in many ways during the Stalinist period: folklorists taught newer songs to their informants during their fieldwork,⁸

■ ■ ■

- 5 STEINITZ, Wolfgang. *Die volkskundliche Arbeit in der Deutschen Demokratischen Republik*. Leipzig: VEB Hofmeister, 1955, pp. 5–6.
- 6 MOHRMANN, Ute. Volkskunde in der DDR während der fünfziger und sechziger Jahre. In JACOBET, Wolfgang. *Völkische Wissenschaft: Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1994, pp. 375–393 (p. 376).
- 7 JAHN, Peter Milan. Paul Nedo (1908–1984): Tendenzen und Hintergründe seiner marxistisch-leninistischen Theorie der Ethnographie. In *Geschichte der Völkerkunde und Volkskunde an der Berliner Universität: zur Aufarbeitung des Wissenschaftserbes*. Universität Berlin (Ost): Beiträge zur Geschichte der Humboldt–Universität zu Berlin; Nr. 28) Berlin: Rektor der Humboldt-Universität, 1991, pp. 80–89 (p. 86).
- 8 Estonian Folklore Archives, KKI 16, 533 < Nõo khk. – Richard Viidalepp (1950).

advised amateur poets⁹ and had content for the wall newspapers with them.¹⁰ But these practices were abandoned a couple of years later.

In some other areas, folklore studies were more incorporated. There had been collaboration with (literary) historians: the overviews of Estonian history included chapters on the folklore and folkloristics of the corresponding era,¹¹ and thorough chapters on Soviet Estonian folkloristics had been published in the literary histories.¹² For atheistic propaganda, there had been a campaign to collect anti-clerical materials and a collection was published,¹³ but this was more of an academic endeavor than atheistic propaganda. A more thorough application of folkloristics involved anti-clerical propaganda regarding celebrations, where folk customs were expected to replace religious traditions in such life events as births, marriages and funerals. This kind of change in the meaning was rather successful, as folk customs enabled people to celebrate in a traditional manner. With strong emotional and local connotations, folkloristic ways of celebrating were not the mere introduction of foreign customs as purely Soviet celebrations might have been. For example, in 1958, a commission for secular ceremonies was created in Tartu. Folklorist Selma Lätt and ethnographer Virve Kalits drew up the directions for the commission. Publications for both larger audiences and people working in the cultural field gave suggestions how to celebrate these holidays.¹⁴ In this way, folklore played a role in atheistic propaganda, but the national aspect of such traditions and their role in the contra-Soviet mentality should also be pointed out.

Again, a comparison with another country shows possible changes in the research paradigms. Soviet Estonian folklorists chose several pre-war topics and methods, as they had been a way of avoiding vulgar sociology in research. In the Federal Republic of Germany, where the need for folklore studies had not been discussed widely after the Second World War, the field was rethought in the 1970s. So-called *Abschied*, triggered by sociopolitical reasons, meant rejecting the

♦ ♦ ♦

9 Estonian Folklore Archives, KKI 17, 15; 195–197 < Helme khk. – Richard Viidalepp (1951).

10 Estonian Folklore Archives, KKI 16, 513/4 < Nõo khk. – Richard Viidalepp (1950).

11 TEDRE, Ülo. Rahvaluule ja kirjandus: XIX sajandi esimene pool. In NAAN, Gustav. *Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani)*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, pp. 207–209.

12 SÖGEL, Endel (ed.). *Eesti kirjanduse ajalugu I: Õpik keskkooli VIII klassile*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953; VINKEL, Aarne (ed.). *Eesti kirjanduse ajalugu: viies köites. 1. köide, Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni*. Tallinn: Eesti Raamat, 1965.

13 LÄTT, Selma. *Eesti rahvalajandid. Mõis ja kirik*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

14 KALITS, Vilve. *Eesti pulmad: traditsioon ja nüüdisaeg*. Tallinn: Eesti Raamat, 1988.

old canon and researching contemporary developments.¹⁵ This kind of change never happened in Estonian folkloristics, where the developments were more gradual, and old methods were seen in a more positive light.

The usage of archived folklore

The goals of folklore archives were vague. The need for collections was mostly shown in abstract terms such as the needs of “Soviet folkloristics”, “the new social order”, “socialist times” and other abstractions. However, the needs of future generations that had been a strong part of the pre-war rhetoric about folklore, had hardly been mentioned in discussions and in writings. Officially, the archives had a goal of “serving research institutions”.

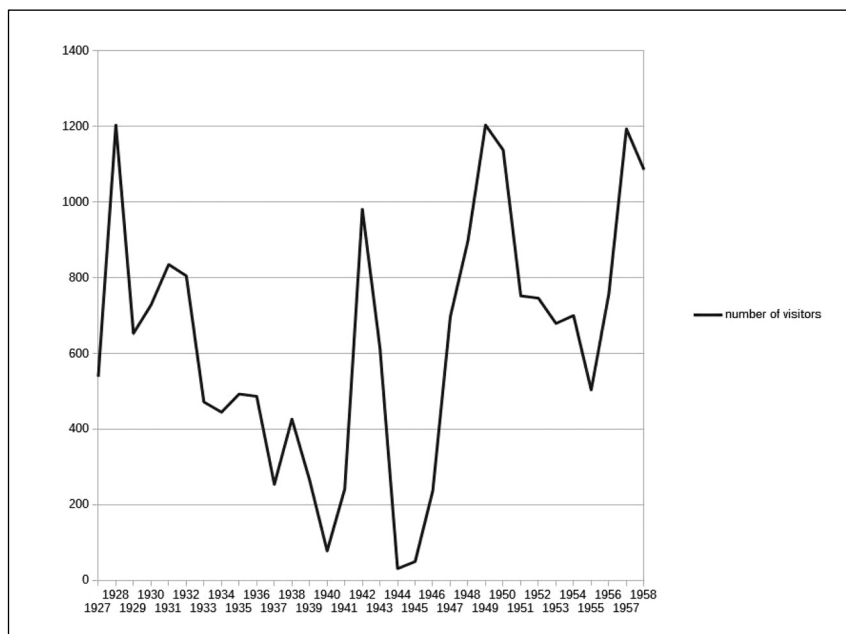
Especially during mature socialism, time- and labor-consuming publication and research projects helped to acquire an overview of large amounts of archival materials. This kind, thorough and tedious work was largely descriptive, and in this way, a lot of new value has been created. But descriptiveness was also a politically neutral way of avoiding vulgar sociology and compensating for the lack of opportunities to create a dialogue with non-socialist countries (with the exception of Finland).

The needs and interests of particular user groups were not often discussed in meetings or publications. In the discussion minutes of the 1940s, the need was stated to quickly index the folklore of the Great Patriotic War to make it available for users. However, issues of Soviet folklore had been noted as the reason for users' visits by only a couple of percentage of them each year. Mainly, traditional genres had been mentioned as research interests. As we see from the graph below (Picture 1), the usage of folklore collections had risen in Soviet Estonia when compared to the Estonian Republic. So folklore collections, although moderate in their goals, had actually been widely used, which allows us to say that there was a significant need for folklore.

■ ■ ■

15 KASCHUBA, Wolfgang. Historizing the Present?. *Ethnologia Europaea*, 1996, Vol 26 (2), pp. 123–136 (p. 126).

Picture 1. Number of visitors to the Estonian Folklore Archives / Folklore Department of State Literary Museum, 1927–1958.

The performers

While folklorists had been stating the purposes of folklore in their discussions, the carriers of tradition and creators of new folklore had their own motivations in creating and performing folklore. New, soviet kind of folklore was widely searched for in early Soviet Estonia and this meant the shift of meaning in folklore. In the Stalinist period, folklore about topics as Great Patriotic War, revolutions and class struggles was collected, the carriers of the folklore, workers and successful kolkhoz members were interviewed. The instructions to correspondents and newspaper stories emphasized the urgent need of the materials collected on a new, Marxist basis and unexplored topics. As this kind of folklore hardly existed and did not correspond to the previous understanding of folklore, understanding the goals of folklorists was complicated for people.

At the same time, the publications in Soviet Estonia mostly presented the older, traditional forms of folklore. There had been many reasons for that. To start

with, the large collections of Estonian folklore would be accessible to wider groups of users when published – and intensive collecting in the spirit of conserving the relics had been taking place from late 19th century onwards. The nature of the collections dictated the content of the source publications. At the same time, these traditional materials were a way of publishing materials about the golden past, the lost culture that evoked nostalgic and national feelings. What is more, these national feelings were safely channeled in the cultural form that had been favored by the government. With the shift from national to social definition of folklore, the materials could be socialistic in content, and national in form. These source publications helped to shape the idea that folklore was an ancient matter. The shifts in meaning also meant that in the wider cultural discourse, folklore became a part of performing arts and meant performances of reedited forms of older folk culture. Folk dance groups who performed during an assembly had clearly been dealing with folklore, while telling anecdotes about the members of the group after the performance was not felt or seen as folklore.

To show the performativeness of folklore in Soviet Estonia, I will look at one specific example from the Setumaa area in south-eastern Estonia where creation of an older type of Estonian folk songs was still a common practice in the first half of the 20th century. Singers in Setumaa were good case study material for folklorists. Their songs were simultaneously traditional in the folklore style and socialistic in their content. For instance, during the expedition in 1948, Agrepina Pihlaste sang a song of praise for Stalin and after that, expressed the wish to sing in Tallinn, so she could see Stalin.¹⁶ Some of the similar improvisations were used in a traditional context – people were singing in the fields while working, going home from work and at social gatherings. Folklorists had at the times even complained that good singers were not singing in the party meetings and such, only in the fields.¹⁷ Over the years, performing for the audience became common. As Madis Arukask states, performing folklore was an act for audiences outside the traditional group, i.e. visitors. Invitations to perform in different places, even abroad, meant financial support from the state. In a modernizing society, this was a motivation to continue folkloristic practices. At the same time, folklore as guided by folk dance teachers and cultural institutions was a popular pastime. It

■ ■ ■

16 Estonian Folklore Archives, KKI 4, 495/6 < Setomaa – Veera Pino (1948).

17 Estonian National Archives, R-2345, fonds 1, item 90, p. 146.

fitted the ideology and at the same time, helped to carry on ethnic and national ideas. Folk culture acquired a specific performative status in the Soviet Union, it was a form of amateur entertainment and easily-controllable event, and this was a shift in the genre system of folklore.¹⁸

This is not to say that similar development could not have taken place in democratic societies, where the performativeness of folklore might be more relevant in the context of tourism. But the totalitarian transformations of folklore, largely influenced by the academic interest in only specific parts of it, shows the transformation of the genres and meanings of folklore in a context where ideology shaped the official discourse about folklore.

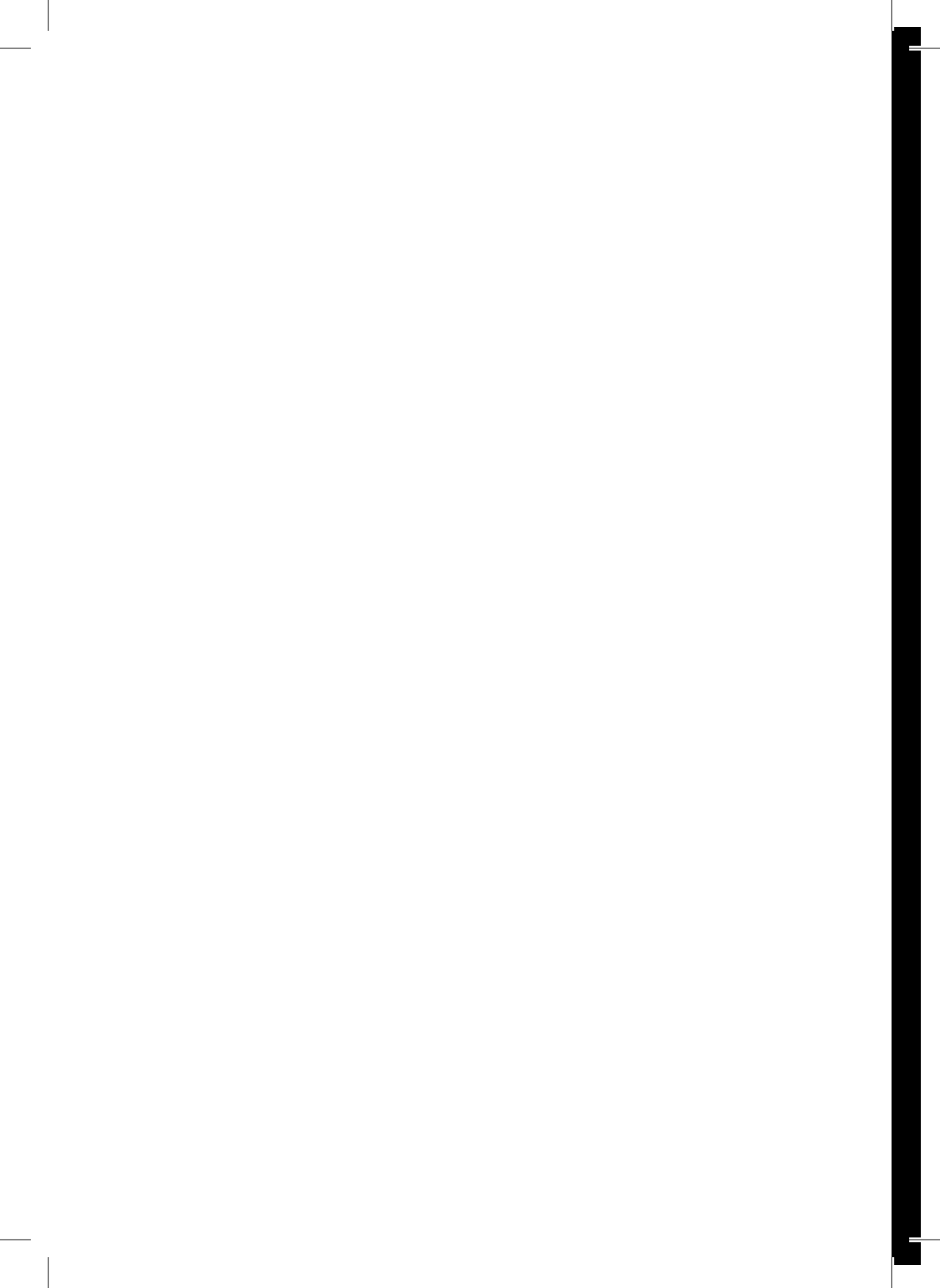
Conclusion

In Soviet Estonia, folkloristics had ideological goals, but fulfilled only a fraction of them. It was supposed to help to create a new socialist order, but although the folklore materials were used for propaganda, e.g. to replace religious traditions with folkloric ones, folklore was marginal in recreating the Estonian culture in a Soviet way. Soviet Estonian folkloristics was mainly academic research. The ideological burden and the vague, changing goals of folkloristics paved the way to folklorism. For many people, folklorism was a way to express their national ideas. Folklorism developed rather independently of academic folkloristics, but both of them had a hidden nationalistic premise that things would be done to preserve Estonianness, but in doing so, old patterns kept on being repeated.

This kind of narrative not only applies to Estonia, but also to countries in the Soviet bloc. For whom did folklore exist, who needed it and what kind of folklore was that? Except for the vulgar sociology of the 1940s and 1950s, where new kinds of folklore were actively manufactured, the folklore that had a role in the academy and in the society, was old and therefore safe, making folkloristics a dusty discipline with little relevance to society in general. The challenge for researchers today is to value this research heritage, learn from it and research folklore in a way that not only copies Western models, but also uses the heritage of Soviet folkloristics to research folklore for ourselves, the academy and society in a fulfilling way.

■ ■ ■

18 ARUKASK, Madis. 20. sajand setu regilaulukultuuris ning Anne Vabarna pöördumislaulud. *Setumaa kogumik*, 2004, Vol 2, pp. 41–55 (p. 44).

V. INSTITUTE

Iberoamerikanistika a její pozice v rámci Katedry etnografie a folkloristiky FF UK v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století¹

Markéta Křížová

Nahlédnuto z kvantitativního hlediska představovala americká etnografie ve druhé polovině 20. století – a ostatně i v dobách předchozích – jen velmi úzký výsek oboru cizokrajné etnografie, a ani ta na první pohled nehrála v rámci Katedry etnografie a folkloristiky FF UK (KEF) a obecně československé etnografie nijak významnou roli. Případová studie analyzující důvody pro založení a mechanismy fungování Střediska ibero-amerických studií (SIAS), které bylo součástí KEF v letech 1971–1990, a jeho interakce s katedrou a obecně s československou etnografií této doby, nicméně může napomoci k pochopení logiky vývoje disciplíny jako celku, ať již v rovině konceptuální, metodologické nebo personální. Základem pro studii se stala dokumentace SIAS uložená v Archivu Univerzity Karlovy,² publikované texty dobové i vzpomínkové a rozhovory se dvěma protagonisty české/československé iberoamerikanistiky.

Počátky zájmu o mimoevropské prostory

Zformování antropologie/obecné etnologie jako vědecké disciplíny během 19. století a její rozvoj nejméně v první polovině století následujícího úzce souvi-

...

- 1 Tento text je výstupem programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově PRVOUK 12 Historie v interdisciplinární perspektivě; vznikl ve spolupráci s Universitát Leipzig (výzkumný projekt Cultural Encounters and Political Orders in a Global Age).
- 2 Tato dokumentace nebyla dosud zkatologizována, dokumenty proto identifikují pouze jejich datem a fondem (AUK, fond SIAS).

sely s koloniální expanzí a snahou dominantních evropských států prosadit svou moc a vliv v zámoří a legitimizovat je.³ Ani v době před ustavením samostatného Československa, a tím méně po roce 1918 nemohli samozřejmě místní badatelé aspirovat na podobné cíle. V českých zemích se naopak etnografické bádání konstitovalo jako obor primárně historický/vlastivědný, v úzké vazbě na formování národního „společenství představ“. Zájem o mimoevropské prostory se omezoval na excentrické osobnosti, jako byli Enrique Stanko Vráz, Alberto Vojtěch Frič nebo Emil Holub.⁴ V rámci studia etnografie/národopisu toto téma až do druhé poloviny 20. století v podstatě nefigurovalo.⁵

I po roce 1948 etnografie zůstávala výrazně historizující a orientovaná na teritorium českých zemí a Slovenska, eventuálně širší prostor střední a východní Evropy. Otakar Nahodil v roce 1951 v definici „národopisné vědy“ explicitně použil sousloví „samostatná historická disciplína“.⁶ Druhá celostátní etnografická konference v dubnu 1952, konaná pod výrazným sovětským vlivem, formulovala jako principiální cíl československé etnografie „výzkumy současného způsobu života a současné kultury jak v zemědělských oblastech, hlavně na družstevních vesnicích, tak i v oblastech průmyslových“.⁷ Během následujících let byl realizován výzkum v ně-

■ ■ ■

- 3 Viz např. LEWIS, Diane. Anthropology and Colonialism. *Current Anthropology*, 1973, roč. 14, s. 581–602.
- 4 FRIČ, Alberto Vojtěch. *Indiáni Jižní Ameriky*. Praha: Novina, 1943; VRÁZ, Enrique Stanko. *Na přítě rovníkovou Amerikou*. Praha: Bursík & Kohout, 1900; HOLUB, Emil, *Sedm let v jižní Africe. Příhody, výzkumy a lovy na cestách svých od polí diamantových až k řece Zambesi (1872–1879)*. 2 sv. Praha: J. Otto, 1880.
- 5 Například *Seznam přednášek na Filozofické fakultě University Karlovy v zimním semestru 1948–49*, s. 21, uvádí pro „Seminář a proseminář ethnologický“ (tehdy byl národopis vyučován v rámci katedry národopisu a dějin pravěku) tyto kurzy: Karel Chotek, Lidová kultura československá; Drahomíra Stránská: Studium lidových obyčejů československých i slovanských; Vilém Pražák, České lidové umění výtvarné; Josef Voráček, Evropské lidové kultury; proseminář národopisný: Karel Chotek, Úvod do studia lidové kultury.
- 6 NAHODIL, Otakar. Za nové pojetí národopisné vědy. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 3–4, s. 55 (dále: NAHODIL, O. *Za nové pojetí národopisné vědy*). V souboru textů nazvaném *J. V. Stalin a národopisná věda* (Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1952) Otakar Nahodil a Jaroslav Kramář tuto tezi zopakovali a konstatovali, že v tomto marxistická etnografie zásadně kontrastuje s etnografií anglo-americkou („školy funkčně-strukturální, ethnopsychologická“ atp.), jejímž metodologickým východiskem měl být „naprostý ahistorismus“ (s. 94).
- 7 PETRÁŇOVÁ, Lydia. Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĐURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 309 (dále: PETRÁŇOVÁ, L. *Lid, národ a český národopis*). Citovaná studie je zároveň vynikajícím zhodnocením situace československé etnografie v této době.

kterých dělnických regionech a zahájen program výzkumu tzv. současné vesnice. Hlavní těžiště zájmu československých etnografů nicméně dál spočívalo v identifikaci tradičních forem hmotné a duchovní kultury. I státní plán na období po roce 1964 určoval jako hlavní úkol, koordinovaný Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV, studium „*dějiny české lidové kultury*“.⁸

Přesto ale došlo k určitému průlomů, a to právě v souvislosti s následováním příkladu sovětské etnografie a adopcí marxismu-leninismu. Historický materialismus a jeho snahy o vysvětlení vzniku a vývoje prvobytné společnosti, v linii klasických textů Friedricha Engelse a Lewise Henryho Morgana,⁹ totiž nejen legitimizoval, ale přímo vyžadoval znalost mimoevropských realit. Mimo to byly i v rámci sovětského národopisu nutně studovány přinejmenším některé asijské kultury. Jinými slovy, zájem se posunul mimo evropský kontinent. Vrátime-li se k Nahodilově definici etnografie, konstatoval, že se zabývá, „*pomocí své specifické metodiky[,] zvláštnostmi kultury a způsobu života jednotlivých ethnických a národních společenství, počínajíc rodem a kmenem a končíc socialistickým národem, zkoumajíc otázky původu a historických vztahů těchto společenství*“.¹⁰ Právě Nahodil také realizoval výzkumy na Sibiři i na Kavkaze.¹¹

...

- 8 PETRÁŘNOVÁ, Lydia, SKALNÍKOVÁ, Olga. Etnografické studium v letech 1964–1975. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 287 (dále: PETRÁŘNOVÁ, L. SKALNÍKOVÁ, O. *Etnografické studium v letech 1964–1975*).
- 9 Engelsův text byl v českém překladu dostupný již od konce 19. století (ENGELS, Friedrich. *O původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Přel. J. K. N. Praha: Sociální demokrat, 1891), Morganaův právě od padesátých let (MORGAN, Lewis Henry. *Pravěká společnost, neboli, Výzkumy o průběhu lidského pokroku od divoštství přes barbarství k civilizaci*. Přel. Jaroslav Hornát, Václav Šolc. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954).
- 10 NAHODIL, O. *Za nové pojetí národopisné vědy*, s. 55.
- 11 Nahodilovy aktivity na poli obecné etnologie vysoce ocenil SKALNÍK, Petr. *Lze z národopisu udělat antropologii? O jedné zdánlivě marné snaze v Čechách*. AntropoWebzin, [online]. 2005, roč. 1, č. 3, s. 12. Dostupné na: http://www.antropoweb.cz/webzin/archive_old/webzin_03_2005/02_skalnik.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.]. Ve stejném textu Skalník vyjádřil přesvědčení, že v této době vydávaný čtvrtletník Československá etnografie (1953–1962) „měl profil běžného etnologického časopisu“. Nicméně mimoevropská témata byla v tomto časopise jen doplňkem, objevovala se s frekvencí maximálně jednoho článku na číslo, a i v tomto případě se často jednalo o historizující etnografii, tedy práci se starší literaturou, cestopisy a jinými prameny, odhalujícími „původní“ stav lokálních společenství. (Např. MAREK, Václav. Žena v dávném laponském náboženství. *Československá etnografie*, 1959, roč. 7, č. 3, s. 262–274.) I tím se ale Československá etnografie vymykala; v časopise Český lid byla například „cizokrajná etnografie“ zastoupena během 11 let jediným článkem. Viz BAHENSKÝ, František. Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik

Nicméně v repertoáru přednášek pro studenty na katedře národopisu ještě koncem padesátých let figuruje jediný kurz „obecné etnografie“, zastíněný mnohem početnějšími kurzy věnovanými české, slovenské a slovanské lidové kultuře.¹² A především, sám Nahodil se v předmluvě k českému překladu antologie komentářů sovětských badatelů k textům západních antropologů, vydané v roce 1953, jednoznačně vymezil proti představě o „*tzv. světové kultuře, neznající prý etnických a národních hranic*“, proti kosmopolitismu, „*zřtkání se národní hrdosti, umrtvování vztahů k rodné vlasti a oslabování národního uvědomění. [...] Mluvíme-li o etnografii jako o vědě, zabývající se specifickými rysy kultury a způsobu života jednotlivých etnických a národních společenství, pak naše pojetí je naprosto protichůdné kosmopolitické beznárodnosti.*“¹³ Jinými slovy, přípustné a společensky užitečné bylo pouze studium etnik a kultur v rámci socialistického bloku a principiálním úkolem národopisu mělo být posilování národních a třídních identit.¹⁴

Až počátek šedesátých let přinesl podmínky pro větší zájem o mimoevropský prostor, především o Afriku, v menší míře o Asii a Latinskou Ameriku. Důvody tohoto posunu byly rozmanité. Nelze podceňovat vliv globálního soupeření v kontextu studené války. Zakládání a financování afrikanistických a orientalistických center na Východě i na Západě bylo motivováno snahou penetrovat také skrze oblast vědy do nově dekolonizovaných prostorů a ovlivnit je ideologicky i ekonomicky. V případě Latinské Ameriky sehrála významnou roli kubánská revoluce (1959), která podnítila sovětský režim ke snahám najít cesty k jejímu replikování na půdě Nového světa, zatímco severoameričtí historikové a etnografové studovali společenskou situaci v tomto prostoru s cílem podobným výbuchům zabránit. Na druhé straně ale snahy politických establishmentů ovlivňovat vědecké bádání nelze přeceňovat. Právě příklad československé amerikanistiky – a, jak uvidíme, i afrikanistiky, byť ambicí tohoto článku není a ani nemůže být analýza dějin také tohoto oboru – ukazuje,

■■■

v rozmezí let 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, 2000, s. 556–557 (dále: BAHENSKÝ, F. *Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik*).

12 *Seznam přednášek na Filozoficko-historické fakultě University Karlovy v studijním roce 1958–59*, s. 70–71.

13 POTÉCHIN, Ivan Izosimovič (ed.). *Anglo-americká etnografie ve službách imperialismu*. Přel. Jaroslav Kramář, Otakar Nahodil a kol. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1953. K rozporuplné osobnosti Otakara Nahodila viz JERÁBEK, Richard. Z Šavla Pavlem? *Národopisná revue*, 1998, roč. 8, č. 1, s. 52–54.

14 BAHENSKÝ, F. *Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik*, s. 554.

že výraznou roli v rozvoji mimoevropské etnografie hrála osobní iniciativa (přestože konkrétní protagonisté samozřejmě využívali celkových společensko-politických změn), ale především dlouhodobé tradice vědeckého bádání.¹⁵

V rámci KEF (jak byla přejmenována v roce 1960) odpověděli na relativní uvolnění ovzduší pro styky se Západem a třetím světem afrikanista Ladislav Holý, indonesista Milan Stuchlík a původně fyzický antropolog a propagátor „integrální antropologie“ Josef Wolf – první dva ovšem jako externí spolupracovníci, nikoli řádní zaměstnanci. (Holý pracoval v Ústavu pro ethnografii a folkloristiku ČSAV, kde v letech 1965–1968 vedl oddělení cizokrajné etnografie, Stuchlík zase v Náprstkově muzeu.¹⁶) Během jedné dekády výrazně vzrostl repertoár kurzů z „obecné“ a „mimoevropské“ etnografie, vyučovaných na KEF. Důležité ovšem je, jak byly výzkum a prezentace jeho výsledků pojaté. Holý a Stuchlík se věnovali mimoevropským kulturám od nejstarších dob pouze do příchodu Evropanů, Wolf se pak cíleně specializoval jednak na fyzickou antropologii, jednak na antropogenezi a na „poslední svědky pravěku“ v již zmíněné engelsevsko-morganovské linii výzkumu kulturních fází vývoje lidského rodu.¹⁷ Přestože se Holý a Stuchlík verbálně přihlásili k propojování etnografického výzkumu a sociologie,¹⁸ vesměs se přikláníli k popisům minulých dějů spíše než k analýzám dějů současných.

V předmluvě k Holého skriptům k etnografii Afriky se výslovně konstatuje, že se autor nehodlá věnovat vysvětlování „etnických, kulturních a společenských změn, které nastaly v Africe v období koloniální poroby nebo probíhají v současné době.“¹⁹

■ ■ ■

- 15 Snahu o vyvážené zhodnocení aktuálních politických tlaků, dlouhodobých tradic ve vědeckém bádání a iniciativ jednotlivců představuje MARUNG, Steffi. *African studies in the Soviet Union – first insights and preliminary interpretations*. (dále: MARUNG, S. *African studies in the Soviet Union*) Příspěvek přednesený na 8th European Social Science History Conference, panel Area Studies in Eastern Parts of Europe (and beyond), 2-IV-2010. Význam dekolonizace Afriky, nástup éry „velkých očekávání, barvitě mystiky světých zitrků třetího světa“ pro rozvoj afrikanistiky jako oboru zdůraznil KROPÁČEK, Luboš. Afrikanistika na Filozofické fakultě UK: Ambice a bolesti. In BEDŘICH, Adam, RETKA, Tomáš (eds.). *Rytíř z Komárova: K 70. narozeninám Petra Skalníka*. Praha: AntropoWeb, 2015, s. 158 (dále: KROPÁČEK, L. *Afrikanistika na Filozofické fakultě UK*).
- 16 Pro biografie těchto tří badatelů viz BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 75–76, 211, 259 (dále: BROUČEK, S. TYLLNER, L. (eds.). *Lidová kultura*. 1. sv).
- 17 WOLF, Josef. *Poslední svědkové pravěku*. Praha: Svoboda, 1970.
- 18 HOLÝ, Ladislav, STUHLÍK, Milan. Co je a co není etnografie. Příspěvek k diskuzi o vztahu etnografie a sociologie. *Český lid*, 1964, roč. 51, č. 3, s. 228–233. Jejich text reagoval na TŮMOVÁ, Vanda. Etnografie a studium sociologie. *Český lid*, 1964, roč. 51, č. 1, s. 44–49.
- 19 HOLÝ, Ladislav. *Etnografie mimoevropských oblastí: vývoj společnosti a kultury I. Afrika*. Praha: SPN, 1964, s. 3; stejně je pojatá učebnice Milana STUHLÍKA – STUHLÍK, Milan. *Etnografie mimoevropských oblastí (vývoj společnosti a kultury) II. Austrálie a Oceánie*. Praha: SPN, 1964 (díly vě-

Slibuje se sice, že „*popis a analýza*“ koloniálních procesů budou „*předmětem zvláštní přednášky*“, v knižní podobě ale autor žádné podklady nenabídl. Také Holého monografie o transformaci rodové společnosti v jihovýchodní Africe byla pojata historicky. Na základě cestopisné a etnografické literatury a výslovně ve snaze věnovat se společenským změnám před zahájením britské kolonizace jsou zde studovány „obecné zákonitosti vývoje společnosti“ tak, jak je nastínili marxističtí klasikové. A co je ještě důležité, Holý vyjádřil přesvědčení, že právě „*osvětlit průběh zákonitých změn na nižších stupních vývoje společnosti v jednotlivých oblastech je především úkolem etnografie*.“²⁰

Toto je mimochodem důležitý argument proti představě, že byla československá mimoevropská etnografie ve výrazném vleku sovětského modelu vývoje třetího světa, neboť zde byla naopak – minimálně v oblasti afrikanistiky – dána přednost aktuální analýze před historickou a byl realizován etnografický výzkum přímo v mimoevropských prostorech, s cíleným využíváním vědeckých poznatků v procesech souvisejících se socialistickou transformací.²¹ Jistě zde hrála roli relativní obtížná dostupnost mimoevropských prostorů pro československé badatele, zároveň ale historizace etnografických/antropologických analýz navazovala na starší tradice, studující „lid“ primárně jako fenomén minulosti, nikoli přítomnosti.²² Dalším rysem československé afrikanistiky v této době – a, jak uvidíme,

■ ■ ■

nované předkolumbovské Americe vyšly až o dvě desetiletí později: VRHEL, František, KAŠPAR, Oldřich. *Etnografie mimoevropských oblastí: Amerika*. 3 sv. Praha: SPN, 1985.).

- 20 HOLÝ, Ladislav. *Rozpad rodového zřízení východoafrického Mezižijeří*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, s. 3. Viz též HOLÝ, Ladislav, STUHLÍK, Milan (eds.). *Social Stratification in Tribal Africa*. Přel. Joy Turner-Kadečková. Praha: Academia, 1968; PETRÁŇOVÁ, L. SKALNÍKOVÁ, O. *Etnografické studium v letech 1964–1975*, s. 290, ovšem neopomněly zdůraznit, že v této době byly realizovány i dílčí terénní výzkumy (např. cesta J. Svobodové do Senegalu).
- 21 Jak vysvětlila MARUNG, S. *African studies in the Soviet Union*, Africký institut na moskevské Akademii věd byl krátkou dobu veden historikem Potěchinem, nicméně špičky KSSS tuto skutečnost podrobily kritice a institut byl nucen věnovat se aktuálním problémům. Stejný obraz vykresluje DAVIDSON, Apollon, FILATOVA, Irina. *African history: a view from behind the Kremlin wall*. In KROPÁČEK, Luboš, SKALNÍK, Petr (eds.). *Africa 2000: Forty Years of African Studies in Prague*. Praha: Set Out, 2001, s. 51–70, kteří sice zmiňují témata z afrických dějin, především ale zdůrazňují studium aktuálních témat sovětskými afrikanisty.
- 22 K nejistotě marxistických národopisců ohledně definice „lidu“ viz PETRÁŇOVÁ, L. *Lid, národ a český národopis*, s. 319; GRILL, Jan. *Struggles for the Folk. Politics of Culture in Czechoslovak Ethnography, 1940s–1950s*. *History and Anthropology*, 2015, roč. 26, č. 5, s. 619–638, vyjádřil přesvědčení, že po roce 1948 došlo v rámci československé etnografie k relativně dramatickému obratu směrem ke studiu „pravého lidu“, nezatíženému buržoazním nacionalismem. Na základě analýzy – byť samozřejmě nikoli vyčerpávající – tiskem vydaných výstupů bych spíše zdůraznila kontinuitu s předchozím obdobím zájmu o lidovou kulturu, pouze překryté změněnou rétorikou.

i amerikanistiky – pak byla výrazná orientace na exotické jazyky, opět reagující na dědictví předchozího období počátků orientalistiky v českých zemích.²³

Po roce 1968 se ovšem situace na KEF opět změnila. Jedním z důvodů byl odchod samotných prominentních představitelů mimoevropské etnografie. Holý se v březnu tohoto roku stal ředitelem muzea v Livingstonu (Zambie) a do vlasti se už nevrátil. Stuchlík, navzdory své specializaci na kultury Asie, zase využil možnosti vydat se na výměnný pobyt v Chile a i on se po několika letech rozhodl zůstat; po vojenském puči, který přivedl k moci Augusta Pinocheta (1973), za dramatických okolností odešel z Chile do Velké Británie. Jak on, tak Holý vydali své zásadní antropologické práce již v zahraničí, a tedy s minimálním dopadem na československou etnografii.²⁴ Josef Wolf sice zůstal v Československu, v roce 1973 byl ovšem zbaven místa na univerzitě.

Především ale do čela katedry, a později i do vedení Ústavu pro ethnografii a folkloristiku ČSAV, nastoupil Antonín Robek, ztělesňující opětovný příklon ke klasickému pojetí národopisu, výrazně poplatnému sovětským modelům, a „*naprostý nezáměr o antropologickou teorii, o aktuální výzkumná pole a v neposlední řadě do značné míry i o mimoevropský prostor*“, jak konstatovali autoři jednoho z textů hodnotících stav české etnologie před rokem 1989.²⁵ V textu oslavujícím „*třicet let etnografické práce v osvobozené vlasti*“ z roku 1975 Robek sice zmínil „*vy-
nikající práce sovětských autorů o přechodu zaostalých národů k socialismu*“ i „*práce zabývající se problémy obecného charakteru, např. otázkami národní kultury a jejím
vztahem ke kulturám etnickým, dále otázky toho, co je schopno přejít z etnické kultury*

■ ■ ■

- 23 Zde viz KROPÁČEK, L. *Afrikanistika na Filozofické fakultě UK*, s. 158: „*Naše pojetí afrikanistiky na Filozofické fakultě se zcela přirozeně blásilo k filologickému základu. Byl dán už tou skutečností, že obor byl přiřazen k primárně filologickým orientalistickým oborům na tehdejší Katedře věd o zemích Asie a Afriky.*“ Viz též HULEC, Otakar. *Africana Bohemia – Czech studies on Africa in past four decades*. In KROPÁČEK, Luboš, SKALNÍK, Petr (eds.). *Africa 2000: Forty Years of African Studies in Prague*. Praha: Set Out, 2001, s. 47–50, který také zdůrazňuje lingvistické pozadí české/československé afrikanistiky.
- 24 HOLÝ, Ladislav, STUCHLÍK, Milan. *Actions, Norms and Representations: Foundations of Anthropological Inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983; STUCHLÍK, Milan. *Life in a Half Share: Mechanisms of Social Recruitment among the Mapuche of Southern Chile*. London: C. Hurst, 1976. Ke Stuchlíkovu pobytu v Chile viz autobiografie jeho manželky, STUCHLÍKOVÁ, Jarka. *Indiáni, politici, plukovníci: Život české rodiny v Chile 1969–1973*. Praha: Panglos, 1997.
- 25 Takto jej hodnotí NEŠPOR, Zdeněk R., JAKOUBEK, Marek. Co je a není kulturní/sociální antropologie: Námět k diskusi. *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 1, s. 55. K Robkovu životu a dílu viz též smířlivější text: MORAVCOVÁ, Mirjam. Univ. prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc. *Lidé města*, 2003, roč. 5, s. 147–150.

do kultury socialistického národa“, jinak ale několikastránkový text obecnou etnografií zcela pomíjí.²⁶

Josef Polišenský a iberoamerikanistika

Právě v roce, kdy se Robek chopil vedení KEF, bylo k této katedře přiřčeno pracoviště nesoucí mimoevropské prostory přímo ve svém názvu: Středisko ibero-amerických studií. Vzniklo roku 1967 jako součást Katedry obecných dějin a pravěku Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a v následujících dekádách se vyprofilovalo v jedno z nejvýznamnějších center studia dějin a kultury Latinské Ameriky v prostoru střední a východní Evropy. Této první fázi „iberoamerikanistiky“²⁷ v Československu dominoval Josef Polišenský, částečně v logické návaznosti na své předchozí bádání, částečně pod tlakem okolností nezávislých na jeho vůli.²⁸ SIAS zpočátku působilo v rámci katedry obecných dějin a pravěku. Teprve po nuceném odchodu Polišenského z této katedry poté, co byl obviněn z negativních vlivů na studenty a ze styků se západními intelektuály a vyškrtnut z KSČ, bylo přiřčeno ke KEF. Sám Polišenský o tom psal ve svých pamětech: „*Jako trošečník jsem se zachránil na ledové kři, který se jmenovala Středisko ibero-amerických studií.*“²⁹ Stál v čele SIAS do září roku 1981, kdy jeho vedení převzal Josef Opatrný.

Na první pohled se začlenění SIAS do KEF krok může zdát absurdní, tím spíše, připomeneme-li si Robkovu politickou angažovanost – byl mimo jiné proděkanem

...

26 ROBEK, Antonín. Třicet let etnografické práce v osvobozené vlasti. *Český lid*, 1975, roč. 62, č. 2, s. 61–73.

27 Termín „Latinská Amerika“ začal být používán až během 19. století ve Francii, a to ve výrazně politickém kontextu – akcentoval kulturní tradici „latinského Západu“, čímž měl umožnit i Francouzům hlásit se o podíl na americkém bohatství. V pozdějších dobách jej proto někteří latinskoameričtí intelektuálové vnímali jako vnucený zvenčí, jako součást intervencionismu evropských mocností. V českém prostředí byl natolik zavedený, že se jej protagonisté jejího studia ani nepokoušeli změnit; nicméně nová disciplína, tak jak se ustavila od šedesátých let, přijala „neutrální“ označení iberoamerikanistika.

28 K Polišenského životu a dílu viz PETRÁŇ, Josef. Profesor Josef Polišenský (1915–2001). *Český lid*, 2001, roč. 88, č. 3, s. 209–221 (repr. in PETRÁŇ, Josef. *České dějiny ve znamení kultury: Výbor studií*. Ed. Jaroslav PÁNEK, Petr VOREL. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 533–543); KRÍŽOVÁ, Markéta. Na cestě k obecným dějinám: Josef Polišenský (1915–2001). *Český časopis historický*, 2016, roč. 114, č. 2, s. 452–474.

29 POLIŠENSKÝ, Josef. *Historik v měnícím se světě*. Ed. Zdeněk POUŠTA. Praha: Univerzita Karlova, 2001, s. 143–144 (dále: POLIŠENSKÝ, J. *Historik v měnícím se světě*). Polišenského paměti byly vydány tiskem až posmrtně; k jejich nelehké interpretaci viz HROCH, Miroslav. Nad vzpomínkami prof. Josefa Polišenského. *Práce z dějin vědy*, 2002, roč. 3, s. 259–260.

fakulty pro politicko-výchovnou činnost. Polišenský a ostatní zaměstnanci střediska ovšem výměnou za azyl a vnitřní autonomii nejen zajišťovali základní kurzy historie pro posluchače oboru etnografie a folkloristika, ale především vysoký počet cizojazyčných, mezinárodně uznávaných publikací, pořádali konference a i jinak plnili badatelské kvóty.³⁰ Někdy za cenu úsměvných improvizací, jako v případě Věry Olivové, která musela kvůli svým názorům na první republiku a Edvarda Beneše v roce 1970 opustit Katedru československých dějin FF UK. Protože se dlouhodobě zajímala o dějiny sportu, především pak v antickém světě, byla její přítomnost v SIAS legitimizována tématem španělských býčích zápasů.³¹ Angažmá Olivové a dalších samozřejmě nemělo zásadní dopad na dlouhodobé směřování Střediska ani KEF, důležitější byly aktivity a zájmy samotného Polišenského.

Na druhé straně právě příklad Olivové – která sice užívala ochrany SIAS, nicméně s kolektivem jeho pracovníků příliš nekomunikovala³² – ukazuje paradoxy role tohoto pracoviště jako azylu pro politicky nepohodlné badatele, jako jedné z „nik“ společenskovědního akademického prostředí v socialistickém Československu.³³ Jedním z důvodů, proč takto mohlo fungovat, byla přetrvávající exotičnost samotného tématu „Ameriky“. Přestože se politická atraktivita studia amerických dějin a kultury díky kubánské revoluci skokově zvýšila, v obecném povědomí československé veřejnosti, laické stejně jako odborné, zůstával „Nový svět“ jiným a podivným.³⁴ A sami pracovníci SIAS vědomě či nevědomky tento

■ ■ ■

30 „O toto, které do té doby bylo včetně mne součástí katedry obecných dějin, se potom vedlo jednání. Nejlogičtější bylo připojit je k romanistice, k hispanistice, kde ovšem Běliče coby vedoucího nahradil J. O. Fischer, který se bál. Sice mně přál, ale na druhé straně mi řekl, že pro mne nehodlá udělat vůbec nic. Nakonec se Střediska ujal Antonín Robek, tehdy jmenovaný docent, pověřený vedením katedry etnografie a folkloristiky. Tato katedra měla velice špatnou pověst. [...] Antonín Robek věděl velmi dobře, co dělá, neboť středisko po několik let zajišťovalo veškerou publikační činnost jeho katedry.“ (POLIŠENSKÝ, J. *Historik v měnícím se světě*, s. 264.)

31 Tamtéž, s. 264. Nicméně není jisté, zda Olivová výsledky svého výzkumu někdy publikovala – přinejmenším se nepodařilo dohledat jakýkoli text s takovým tématem.

32 Viz svědectví Josefa Opatrného v rozhovoru s Hanou Bortlovou, v rámci projektu Mezi státním plánem a badatelskou svobodou, 18-V-2015.

33 K problematice „nik“ viz HAVRÁNEK, Jan, Útulky historické vědy: Archiv Univerzity Karlovy. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). *Práce z dějin vědy*. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 75–76.

34 Tuto představu ještě v této době v celé Evropě umocňoval boom latinskoamerické literatury, a především pak proudu „magického realismu“ – díla Jorge Luise Borgese nebo Aleja Carpentiera byla již v šedesátých letech přeložena do češtiny. (Soupis všech českých překladů latinskoamerických autorů do roku 1998 viz HOUSKOVÁ, Anna. *Imaginace Hispánské Ameriky: Hispanoamerická kulturní identita v esejích a v románech*. Praha: Torst, 1998, s. 189–204).

obraz upevňovali, neboť byl zárukou přetrvání pracoviště jako relativně chráněného, protože marginálního prostoru.

V případě Františka Vrhela, původně rusisty, romanisty a literární historika, vynucený odchod z katedry románských studií přinesl obrat ke studiu domorodých jazyků Ameriky a etnolingvistickým výzkumům, v návaznosti na starší tradici filologicky orientované československé orientalistiky i specifické amerikanistické výzkumy Čestmíra Loukotky.³⁵ Na druhé straně František Hrbata, přesunutý do SIAS poté, co byla zrušena katedra dějin dělnického hnutí, se věnoval španělským dějinám, zejména problematice občanské války, čistě historicky, tedy sice v rámci širšího tematického záběru SIAS, ale zcela mimo proudy etnografické a folkloristické.³⁶ A konečně také v SIAS krátce působící Jiří Hrubeš, původně pracovník Památníku národního písemnictví na Strahově, specialista na raně novověkou knižní kulturu, jenž se pod Polišínského vedením věnoval zpracování raných pramenů k česko-americkým vztahům, měl jen minimální zájem o vlastní americká témata. Po roce 1978 nastoupila do SIAS Helena Polreichová, zabývající se tématy z dějin USA (její manžel zde před rokem 1968 působil jako diplomat, což samozřejmě v sedmdesátých letech výrazně narušovalo její kádrový profil). I její přítomnost v podstatě jen rozměňovala soustavnou badatelskou činnost.

Z relativně početné skupiny pracovníků se tak reálně výzkumům na poli dějin a kultury Latinské Ameriky věnovali vedle Polišínského jen František Vrhel a Josef Opatrný. Druhý jmenovaný byl ovšem svou kvalifikací a celoživotním zaměřením historik³⁷ – ostatně tak jako Polišínský, přestože ten se vyznačoval širokým záběrem, sahajícím i do sociologie a lingvistiky a již před rokem 1967 zahrnujícím

■■■

35 VRHEL, František. *Aimará y Tipología. Ibero-Americana Pragensia*, 1977, roč. 11, s. 49–55; TÝŽ. *Apuntes tipológicos sobre las lenguas nativas del Paraguay* Praha: Karolinum, 1983 atd.; pro shrnutí jeho vědecké kariéry viz OPATRŇÝ, Josef. František Vrhel sexagenario, *Ibero-Americana Pragensia*, 2003, roč. 37, s. 9–15; BROUČEK, S., TYLLNER, L. (eds.). *Lidová kultura*. sv. 1, s. 253–254; pro jeho odchod z Katedry románských studií POLIŠENSKÝ, J. *Historik v měnícím se světě*, s. 238.

36 Viz kopie listu děkana Karla Gally Františku Hrbatovi o jeho přecházení z 6-X-1970, AUK, fond SIAS; pro Hrbatovy výzkumy v této době viz např. HRBATA, František. *Cesta španělské Falangy k moci. Historický časopis*, 1972, roč. 20, s. 247–261; TÝŽ. *Pád monarchie a vznik druhé republiky ve Španělsku. Historický časopis*, 1974, roč. 22, s. 49–70. V roce 1977 byl nicméně Hrbata donucen fakultu zcela opustit; vrátil se až po roce 1990. (Viz PETRÁŇ, Josef. *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha: Karolinum, 2015, s. 475.)

37 K Opatrného životu a dílu viz KŘÍŽOVÁ, Markéta, BINKOVÁ, Simona. „*Across the Ocean Sea. Life jubilee of Prof. Josef Opatrný, CSc.*“, v tisku.

mimoevropské oblasti (o založení „ústavu amerikanistických studií“ se poprvé pokusil již v roce 1962³⁸). Principiálně se Polišínský soustředil na dějiny raného novověku, v globální perspektivě, avšak zároveň se zakotvením ve středoevropském prostoru. Jeho představa o vědeckém bádání se soustředila na objevování a detailní analýzu primárních, především pak písemných pramenů. Jelikož ale v podmínkách padesátých. a dokonce i šedesátých let bylo nesnadné získat přístup do zahraničních institucí, především na Západě, naplňoval se takový požadavek na původní historické bádání obtížně a českoslovenští historikové obecných dějin se vesměs spokojovali s recipováním děl zahraničních badatelů, přizpůsobeným potřebám domácí historiografie, v horším případě pak s popularizační syntézou. Polišínský dlouhodobě spatřoval východisko v tom, že se obrátí k domácím archivním fondům obsahujícím prameny k dějinám jiných zemí a národů. Nicméně, jak konstatoval například Miroslav Hroch, zajímavých stykových témat bylo v českém kontextu relativně málo. Navíc takto dostupné prameny diktovaly témata výzkumu, místo aby historik podřizoval archivní studium svým zájmům a potřebám.³⁹

Již bylo zmíněno, že sám Polišínský se ke svému iberoamerickému angažmá a jeho následnému propojení s KEF stavěl skepticky, přinejmenším ve svých pamětech. Prezentoval je jako východisko z nouze, jako důsledek politických tlaků. Zároveň mu ale příklon k amerikanistice umožnil vymanit se z pasti, do které se dostala jeho koncepce bádání o obecných dějinách. Možnosti stykových témat pro evropské země již byly vyčerpány, pro oblast Latinské Ameriky se ale otevíraly nové možnosti. Soustavný průzkum pramenné základny pokládal také Polišínský za jeden z hlavních úkolů SIAS, které mělo zajistit „*soupis pramenů pro historii a kulturu iberoamerických zemí v archivech, knihovnách, galeriích a muzeích Československa a bude-li to možné, také některých sousedních zemí.*“⁴⁰ Jednalo se tedy o přístup jednoznačně historický, jehož konečným cílem bylo rozšířit poznání o minulosti Starého světa – a konkrétně pak českých zemí – a sledovat jeho pro-

...

38 POLIŠENSKÝ, J. *Historik v měnícím se světě*, s. 237.

39 HROCH, Miroslav. Josef Polišínský a tradice studia obecných dějin na Univerzitě Karlově. In BARTEČEK, Ivo, ŠAMBERGER, Ivo (eds.). *Ad honorem Josef Polišínského (1915–2001)*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, 2007, s. 174.

40 Informe acerca de las actividades del Centro de estudios ibero-americanos de la Universidad Carolina de Praga en el año 1968. *Ibero-Americana Pragensia*, 1969, roč. 3, s. 279. Viz též POLIŠENSKÝ, Josef. Condiciones actuales de la historiografía checa sobre América Latina. *Ibero-Americana Pragensia*, 1967, roč. 1, s. 175–178.

měny pod vlivem různých historických okolností, mimo jiné také setkání se světem Novým a jeho obyvateli.

Přestože se tedy SIAS od počátku proklamovalo jako centrum „interdisciplinární“, v původním plánu zde mělo dominovat historické studium v kombinaci s lingvistikou a literární historií, což byly obory, které dlouhodobě přitahovaly Polišínského zájem.⁴¹ Proto vedl SIAS s literárním historikem a překladatelem Oldřichem Běličem.⁴² Společně prosadili vydávání ročenky Ibero-Americana Pragensia, rovněž kolísající mezi literárními a historickými tématy. Toto první španělsky vydávané odborné periodikum ve střední a východní Evropě umožňovalo prezentaci výsledků práce českých a jiných středoevropských iberoamerikanistů v jazyce dostupném mezinárodní odborné veřejnosti i navazování kontaktu se západním světem, mimo jiné i díky tomu, že časopis mohl být vyměňován za jiné publikace.⁴³ Pro úspěšné fungování časopisu byla ovšem nezbytná dlouhodobá a stabilní spolupráce s lingvisty, proto o ni Polišínský usiloval a přizpůsoboval jí badatelský program SIAS. Z dochované korespondence se zahraničními kolegy (z východu i západu Evropy) ale jednoznačně vyplývá, že mezi nimi dominovali historikové a také aktivity SIAS se vždy soustředily především tímto směrem. Již druhé číslo ročenky sice otevíraly dva články prominentních mexických historiků, Agustína Yáneze a Silvia Zavaly, na téma „indiánské kultury Mexika“, opět se ale jednalo o texty pojaté historicky.⁴⁴

Slovo „interdisciplinární“ se v dokumentech SIAS objevuje často, je z nich ale zřejmé, že sami zakladatelé si nebyli přesně jisti jeho významem. V roce 1970 například Josef Polišínský zaslal dopis Viktoru Volskému, vedoucímu latinskoamerického institutu v Moskvě, s dotazem, „jak je ve vašem institutu realizován

...

41 „Jako první zásadu jsme stanovili, že SIAS má být institucí interdisciplinární, že tam vedle historiků mají být literární vědci a lingvisté.“ (POLIŠENSKÝ, J. *Historik v měnícím se světě*, s. 238). Totéž konstatoval OPATRŇÝ, Josef. Los temas de la iberoamericanística checa: Pasado y perspectivas. *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 2002, roč. 72, s. 127–138.

42 K Běličovu životu a dílu viz HOUSKOVÁ, Anna. Falleció Oldřich Bělič, fundador de la filología hispánica checa. *Ibero-americana Pragensia*, 2002, roč. 36, s. 9–11.

43 „Ta ročenka nás do značné míry zaštitila, protože neustále trval tlak, aby SIAS zmizelo. Ale po určité době ani Sověti neměli takovou cizojazyčnou publikaci, a tudíž ani možnost uveřejňovat své příspěvky jinde než u nás. Na Západě a v Latinské Americe zase oceňovali to, že jsme přinášeli zprávy o činnosti jejich kolegů ve střední a východní Evropě.“ (POLIŠENSKÝ, J. *Historik v měnícím se světě*, s. 241.)

44 YÁÑEZ, Agustín. Esplendor de las Culturas Indígenas de México. *Ibero-Americana Pragensia*, 1968, roč. 2, s. 7–17; ZAVALA, Silvio. El Contacto de Culturas en la Historia de México. *Ibero-Americana Pragensia*, 1968, roč. 2, s. 19–22.

interdisciplinární výzkum“. Z odpovědi je zřejmé, že „interdisciplinarita“ byla na sovětské straně vnímána jako rozdělení úkolů. „Pokud Institut připravuje kolektivní dílo o některé latinskoamerické zemi nebo problému, sestavíme pracovní skupinu z příslušníků různých oddělení, specialistů ve svých oborech.“⁴⁵ Přesně to ale Polišínský nechtěl, jeho cílem bylo soustředit specialisty v jednom oddělení, a tedy je přivést do každodenního kontaktu.

To se projevilo i v „Návrhu na dovybudování Střediska [ibero-amerických studií] na moderní interdisciplinární pracoviště“, který Polišínský v březnu 1970, tedy ještě z doby, kdy SIAS fungovalo v rámci katedry obecných dějin, adresoval rektorovi Karlovy univerzity. V návrhu vykreslil monumentální obraz pracoviště, v němž budou společně působit historikové, lingvisté, literární vědci a také etnologové včetně etnolingvistů, v explicitním kontrastu k úzké specializaci obdobných pracovišť socialistického bloku, v nichž podle Polišínského v této době převažovali buď historikové, nebo lingvisté.⁴⁶ Návrh ovšem neměl úspěch. Lze jen těžko říci, zda se již chystalo Polišínského odstavení z katedry obecných dějin, nebo zda hrála roli Polišínským samým zmíněná skutečnost, že „*tolik kvalitních lidí u nás tehdy vůbec nebylo*“.⁴⁷ Mimochodem, tato poznámka znovu připomíná výraznou roli osobností v určování směrů výzkumu, a to zjevně nejen v oblastech amerikanistiky nebo etnografie jako takové. I když se tedy samozřejmě konkrétní cíle výzkumu podřizovaly obecným politickým tlakům, vesměs nebyly vědecké aktivity cíleně vynucovány, spíše tolerovány, pokud je sami akademici dokázali vhodně zdůvodnit. V případě SIAS lze zmínit především téma migrací (které bude podrobněji rozebráno níže) nebo nepříliš politicky přijatelných jezuitských misí v koloniální španělské Americe, které byly zasazeny do vlastenecky laděného diskurzu o „Čechách, kteří tvořili dějiny světa“.⁴⁸

...

45 Dopis Polišínského Volskému, Praha, 19-II-1970 (kopie, špan.), Volského odpověď, Moskva, 20-IV-1970 (orig., špan.), oba dokumenty AUK, fond SIAS.

46 POLIŠENSKÝ, Josef. Návrh na dovybudování Střediska na moderní interdisciplinární pracoviště, 12-III-1970 (kopie, AUK, fond SIAS).

47 POLIŠENSKÝ, J. *Historik v měnícím se světě*, s. 241.

48 Viz KALISTA, Zdeněk. *Čechové, kteří tvořili dějiny světa: Z historikova skicáře o XVI. a XVII. věku*. Praha: Českomoravský kompas, 1939; MATHESIUS, Vilém a kol. *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Praha: Evropský literární klub, 1940. Na tuto tradici navázala například edice POLIŠENSKÝ, Josef, BINKOVÁ, Simona (eds.). *Česká touha cestovatelská: cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. Praha: Odeon, 1989.

Témata československé iberoamerikanistiky

Vraťme se ale nejprve k Polišenskému pojetí iberoamerikanistiky v okamžiku, kdy bylo SIAS převedeno pod KEF. Odhlédneme-li od politických implikací, lze říci, že Polišenskému příchod ještě posílil obecně historizující přístup československé etnografie a folkloristiky. Tak jako v případě afrikanistiky v pojetí Holého spíše nevědomky než cíleně došlo k protnutí s tehdy progresivním trendem v západní etnologii, s etnohistorií – tedy snahou o zachycení kontinuit kulturního vývoje především mimoevropských společenství před kontaktem s Evropany a po něm na základě písemných svědectví kombinovaných s archeologickými a etnologickými výzkumy.⁴⁹ František Vrhel sice úspěšně realizoval studijní pobyty v Mexiku a v Peru a později publikoval monografii o jazyce guaraní, pracoval ale opět především s tištěnými, historickými prameny.⁵⁰ Pro Josefa Opatrného jednoznačně historická orientace předznamenala téma výzkumu: jak konstatoval, „*věděl jsem, že pokud se chci Latinské Americe věnovat seriózně, budu muset dělat Kubu, jedinou zemi na západní polokouli, kam bylo možné se v této době dostat z Československa do archivu*“.⁵¹ Polišenský sám a spolu s ním mladší členové SIAS – zejména Oldřich Kašpar (nastoupil zde jako aspirant v roce 1974, později byl ale zaměstnán přímo na KEF) a Simona Binková (od 1983) – zpracovávali a v edicích zpřístupňovali svědectví o původních obyvatelích Ameriky, dochovaná v evropských archivech, a místy skutečně přispěli k mezinárodní debatě o dílčích etnohistorických problémech.⁵² Fakticky se ale jednalo o východisko z nouze, a tak, jako v jiných ob-

...

49 KŘÍŽOVÁ, Markéta. Evropa a „národy bez historie“. Cíle, metody a úskalí etnohistorie. In PEŠEK, Jiří (ed.). *VIII. sjezd českých historiků* (Hradec Králové 10.–12. září 1999). Praha: Scriptorium, 2000, s. 138–143.

50 VRHEL, František. *Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky*. Praha: SPN, 1976; TÝŽ. *Notas tipológicas al Guaraní paraguayo. Ibero-Americana Pragensia*, 1975, 9, s. 51–70. Již v roce 1972 navíc SIAS nabídlo zájemcům kurz kečujského jazyka.

51 Rozhovor s Josefem Opatrným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 18. 5. 2015. Sbírka Mezi státním plánem a badatelskou svobodou: Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR (dále: Rozhovor s Josefem Opatrným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 18. 5. 2015, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR).

52 Například zpřístupnění cenného obrazového dokumentu o kalifornských Indiánech, které je dílem jednoho z českých jezuitských misionářů (tzv. *Codex pictoricus mexicanus*, uložený v Národní knihovně v Praze). Viz BINKOVÁ, Simona, KAŠPAR, Oldřich. La aportación de los materiales bohémicos para el estudio de la historia y cultura de América Latina. Los dibujos de Ignacio Tirsch. *Annals of the Náprstek Museum*, 1987, roč. 14, s. 105–150.

lastech výzkumu, toto bádání mnohem výrazněji komunikovalo se zahraničními partnery než se studenty a zaměstnanci KEF; pokud ano, pak soustředění na styková témata a bohemikální prameny spíše posilovalo parochiálnost české etnografie a folkloristiky.

Nezamýšleně progresivní byl i další předmět zájmu SIAS: studium vystěhovalectví. Dílčí zájem o Čechy v zámoří po roce 1918 byl diktován především ekonomicky a politicky – krajané byli vnímáni buď jako důležitá síla schopná pracovat na pozitivním obraze mladého Československa v zahraničí, lobovat za jeho zájmy a případně mu poskytovat další pomoc, nebo jako ti, kdo odchodem oslabují národní hospodářství. Jinými slovy, pozornost byla zaměřena na aktuální trendy vystěhovalectví.⁵³ Po roce 1948 zájem o vystěhovalectví poklesl, zejména samozřejmě o ty krajany, kteří zamířili na Západ. K jistému posunu došlo až během šedesátých let, opět především díky Polišenskému, jenž se ke studiu vystěhovalectví dostal přes již zmíněná „styková témata“ a rané kontakty českých zemí se zámořskými prostory a jenž zároveň zprostředkovával odborné veřejnosti v Československu informace o narůstajícím zájmu o dějiny migrací v západní historiografii. Apel na studium vystěhovalectví v rámci světových dějin zazněl v roce 1960 na 11. mezinárodním kongresu historických věd ve Stockholmu a o 15 let později na kongresu v San Francisku. Polišenský se hlásil k výzvam Sune Akermana a Franka Thistlewaitha, kteří požadovali „integrální“ studium vystěhovalectví, tedy sledování migrantů ze země původu do země přijímající, v kontrastu s dosavadní praxí především severoamerických historiků, zaměřujících se na studium etnických skupin přicházejících do určité oblasti. Migrace měly být integrovány do globálních analýz dějin ve snaze narušit predominanci národních historiografií.⁵⁴

V roce 1962 vznikla při Historickém ústavu ČSAV Komise pro studium dějin Čechů a Slováků v zahraničí, z iniciativy Václava Husy, Josefa Polišenského a Miloše Gosiorovského; publikovala Bulletin, na jehož stránkách se objevovaly dílčí

■ ■ ■

53 Pro výstižný přehled tradice bádání o vystěhovalcích v českém/československém prostředí viz VLHA, Marek. *Mezi starou vlastí a Amerikou: Počátky české krajanské komunity v USA 19. století v transatlantické perspektivě*. Disertační práce, FF MU, 2013, s. 30–37 (dále: VLHA, M. *Mezi starou vlastí a Amerikou*).

54 AKERMAN, Sune. From Stockholm to San Francisco. The Development of the Historical Studies of External Migrations. *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliens*, 1975, roč. 19, č. 10, s. 19–24, cit. viz POLIŠENSKÝ, Josef. *Úvod do studia českého vystěhovalectví do Ameriky I.: Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky, 1848–1914*. Praha: SPN, 1992, s. 45 (dále: POLIŠENSKÝ, J. *Úvod do studia českého vystěhovalectví do Ameriky I.*).

studie, bibliografie, přehledy archivních pramenů apod. Nicméně po reorganizaci Historického ústavu ČSAV v roce 1970 byla její činnost pozastavena a hlavní výstup musel být publikován mimo Prahu, konkrétně v Bratislavě.⁵⁵ Necháme-li ale stranou politické (resp. osobní) zásahy – neboť výpady proti Polišenskému nemožovala jeho politická nespolehlivost, ale spíše nevraživost prominentního historika Oldřicha Říhy⁵⁶ – je důležité, že i činnost této komise vnímala vystěhovalectví jako fenomén minulosti.

Nicméně po přesunu SIAS pod KEF se o téma vystěhovalectví začal intenzivně zajímat Antonín Robek a zakomponoval je do svého preferovaného tématu, tedy studia „etnických procesů“, po sovětském vzoru, ovšem přizpůsobeném československému prostředí. Robek se zaměřoval především na vystěhovalectví na východ, do Ruska, a na etnickou a kulturní transformaci českého pohraničí,⁵⁷ nebránil ale Polišenskému v ekvivalentních studiích o vystěhovalectví do Ameriky.⁵⁸ Dokonce se do nich sám zapojil, respektive je uzurpoval pro sebe. (Například na sympozium o Čechách v Texasu koncem sedmdesátých let, na něž byl původně pozván Polišenský, jel místo něj právě Robek. Jeho referát, později otištěný ve sborníku příspěvků z tohoto setkání, nastiňoval plány a projekty týkající se studia českého/československého vystěhovalectví do Ameriky, nikdy ale nerealizované.⁵⁹) Robek také poskytl výzkumu o kra-

...

55 POLIŠENSKÝ, Josef (ed.). *Začiatky českej a slovenskej emigrácie do USA*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1970. K zastavení činnosti komise viz POLIŠENSKÝ, J. *Historik v měnícím se světě*, s. 247, 250; VLHA, M. *Mezi starou vlastí a Amerikou*, s. 33. V roce 1964 vydal nezávisle na činnosti komise práci o počátcích českého vystěhovalectví do Ameriky KUTNAR, František. *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1974.

56 Viz rozhovor s Josefem Opatrným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 18. 5. 2015, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

57 Například ROBEK, Antonín. K teoretickým problémům etnických procesů. In *Etnické procesy II: Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1985, s. 6–16, zmiňuje vedle problematiky vzniku národů, studia úlohy vesnice v etnických procesech nebo „malých etnických skupin“ i skupiny vystěhovalcké, byť bez explicitního zahrnutí amerického prostoru.

58 Josef Polišenský publikoval své texty o vystěhovalectví až po roce 1989 (POLIŠENSKÝ, J. *Úvod do studia českého vystěhovalectví do Ameriky I.*; TÝŽ. *Úvod do dějin vystěhovalectví do Ameriky II. Češi a Amerika*. Za spolupráce Lumíra Nesvadbíka, Praha: SPN, 1996.); nicméně početné citace ze západních publikací, vydaných v sedmdesátých a osmdesátých letech, ukazují, že téma soustavně sledoval. Viz též ŠATAVA, Leoš. *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*. Praha: Univerzita Karlova, 1985; POLIŠENSKÝ, Josef. *Prameny a problémy dějin českého a slovenského vystěhovalectví do Ameriky*. *Český lid*, 1981, roč. 68, č. 1, s. 3–9.

59 ROBEK, Antonín. K etnografické problematice českého vystěhovalectví do Ameriky, zejména do Spojených států amerických. In MACHANN, Clinton (ed.). *Papers from the Czechs in Texas: A Symposium*. Temple, Texas, October 27–29, 1978. Texas A&M University: College Station, 1979,

janech v zahraničí značný prostor na Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, kde vzniklo zvláštní „oddělení etnických procesů“. ⁶⁰ V doslovu k popularizační edici Oldřicha Kašpara neopomněl zdůraznit, že na studiu vystěhovalectví pracuje v rámci československé etnografie „početná skupina odborníků“. ⁶¹ Přes všechny výhrady vůči etice i metodologii Robkovy práce je velmi důležité, že alespoň dílčím způsobem zba-vil studium vystěhovalectví zátěže exkluzivně historického přístupu.

Zásadním úkolem SIAS se nicméně stalo sepsání dějiny Latinské Ameriky. Vzhledem k trvale nejisté pozici SIAS v rámci KEF – v sedmdesátých letech mu opakovaně hrozilo zrušení – se Polišínský snažil získat pro pracoviště dílčí úkol ve státním plánu, který by jeho existenci minimálně na několik let posvětil. A tímto úkolem bylo právě sestavení tohoto kompendia, které úkol SIAS jednoznačně definovalo jako historický. ⁶² V nastoupené linii pak pokračovalo i po roce 1981, kdy se jeho novým vedoucím stal Josef Opatrný. Stejně tak se jako historická profilovala knihovna SIAS, přestože jejím základem se stala knižní pozůstalost etnografa a lingvisty Čestmíra Loukotky. Nicméně v následujících letech byla knihovna obohacována především dary – jen výjimečně cílenými nákupy – pocházejícími od Polišínského přátel a kolegů, tedy vesměs historiků. Korespondence v Archivu Univerzity Karlovy, ve fondu SIAS, obsahuje opakované zmínky o zaslání publikací nebo separátů do Prahy. Výmluvné jsou i zde uložené kopie reakcí Polišínského, oceňujících víceméně jakékoli přírůstky do knihovny Střediska a prozrazující nejen jeho soukromý zájem, ale v československém akademickém prostředí všeobecně panující hlad po materiálech zahraniční provenience. ⁶³

■ ■ ■

s. 19–31, cit viz VLHA, M. *Mezi starou vlastí a Amerikou*, s. 33. Vlha se u informací o této konferenci odvolává na rozhovor s hlavním organizátorem Clintonem Machannem; podobné konstatování – že Robek Polišínského výzkumy využíval pro sebe – obsahuje i rozhovor s Josefem Opatrným, viz rozhovor s Josefem Opatrným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 22. 6. 2015. Sbíрка Mezi státním plánem a badatelskou svobodou: Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR (dále: Rozhovor s Josefem Opatrným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 22. 6. 2015, Digitální sbírky COH ÚSD).

60 Viz MORAVCOVÁ, Dana. *Legenda české etnologie – Iva Heroldová. Lidé města*, 2006, roč. 8, č. 1, s. 201–204. V osmdesátých letech začala vycházet ročenka Češi v cizině.

61 KAŠPAR, Oldřich (ed.). *Tam za mořem je Amerika. Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 235–236.

62 POLIŠENSKÝ, Josef a kol. *Dějiny Latinské Ameriky*. Praha: Svoboda, 1976. Informace o tom, že Polišínský s Robkovou pomocí dosáhl začlenění tohoto úkolu do státního plánu, viz rozhovor s Josefem Opatrným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 22. 6. 2015, Digitální sbírky COH ÚSD.

63 Například Lewis Hanke z University of Massachusetts, prominentní severoamerický badatel, nabídl SIAS svou sbírku separátů odborných článků na různá témata (orig., angl., 20-I-1972). Když v roce

Co se týče terénních výzkumů na americkém kontinentu, limitovala je skutečnost, že dlouhodobé pobyty v zahraničí byly vždy spíše nahodilé než dopředu plánované. Téma výzkumu tak určovala možnost výjezdu. Mnislav Zelený, původně ekonom a následně student na KEF spolupracující se SIAS, například v roce 1972 realizoval krátký pobyt v Ekvádoru, u kmene Kofánů, jen díky tomu, že se (spolu s několika geology a vulkanology) připojil k československé horolezecké expedici, jejímž cílem byl sestup do kráteru sopky Cotopaxi; teprve později mohl pod záštitou Universidad San Marcos de Lima pokračovat ve výzkumu při delším pobytu v peruánské Amazonii.⁶⁴ Mimo to Zelený po úspěšném završení studia etnografie nebyl přijat ani na aspirantské studium v rámci SIAS, o něž se ucházel, ani do Náprstkova muzea.⁶⁵ Cestoval sice opakovaně do Jižní Ameriky, výsledky jeho práce byly ale vždy popularizací, ne prezentací vědecké analýzy.

Zajímavá je téměř nulová spolupráce SIAS s Náprstkovým muzeem asijských, afrických a amerických kultur, pro něž byla mimoevropská etnologie výsostným tématem zájmu. Jeho zaměstnanci podnikali sporadické výjezdy do zahraničí: například v roce v letech 1957–1958 pobýval lingvista Čestmír Loukotka v Brazílii, přednášel na univerzitě v Rio de Janeiru, pracoval v knihovnách a archivech a podnikl měsíční cestu k Indiánům kmene Šetá.⁶⁶ Roku 1965, u příležitosti stého výročí založení, toto muzeum otevřelo stálou expozici indiánských kultur Severní a Jižní Ameriky. Již předtím pořádalo i příležitostné výstavy, první z nich

...

1987 Roberto H. Esposto, student univerzity v australské Canberře, projevil zájem o zakoupení ročenky Ibero-Americana Pragensia, Polišínský mu vysvětlil, že je periodikum neprodejné, ale že mu bude posláno, pokud na oplátku zašle do Prahy „*jakoukoli knihu o dějinách Latinské Ameriky, psanou anglicky nebo španělsky*“. (Kopie Polišínského dopisu v angličtině, datována 24-IV-1987, všechny dokumenty AUK, fond SIAS.) V této korespondenci jsem ale nenašla explicitní zmínku o literatuře etnografické.

64 ZELENÝ, Mnislav. Informe sobre las investigaciones etnográficas realizadas en Ecuador y Perú. *Ibero-Americana Pragensia*, 1974, roč. 8, s. 188–189; TÝŽ. *Contribución a la etnografía y clasificación del grupo étnico Huarayo (Ece'je), Madre de Dios, Perú*. Přel. Alena Janischová-Márquezová. Praha: Karolinum, 1976. K expedici Cotopaxi viz BRAUN, Blahoslav. *V ledu a ohni And*. Praha: Práce, 1976; ZELENÝ, Mnislav. *Na cestě za snem: Vandry Latinskou Amerikou*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 17–23.

65 Viz rozhovor s Mnislavem Zeleným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 27. 4. 2015. Sbírka Mezi státním plánem a badatelskou svobodou: Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

66 LOUKOTKA, Čestmír. Zpráva o studijní cestě do Brazílie. *Československá etnografie*, 1959, roč. 7, č. 2, s. 188–196; TÝŽ. Documents et vocabulaires inédits de langues et de dialectes sud-américains. *Journal de la Société des Américanistes*, 1963, roč. 52, č. 1, s. 7–60.

ve spolupráci s Dresden Völkerkundemuseum v roce 1963. Paradoxem je, že pokud mimoevropské etnografii tak, jak byla praktikována v rámci KEF, vytýkáme přílišnou historičnost a zakotvenost v písemných pramenech, americká expozice Náprstkova muzea byla pojata přesně opačně – artefakty byly uspořádány podle geograficko-kulturních regionů, ale s naprostým ignorováním historických kontextů.⁶⁷ Výrazná byla v Náprstkově muzeu snaha o akcentování jinakosti, exotičnosti mimoevropských území; v tomto opět navazovalo na tradici nejen českého, ale obecně evropského „orientalismu“ 19. století (ne nutně vztahovaného pouze na území na východ od Evropy).

Americké etnologii se věnoval zejména dlouholetý zaměstnanec a v letech 1970–1979 ředitel Náprstkova muzea Václav Šolc. I u něj se projeví limity možností dlouhodobých pobytů: cestoval po Mexiku, Chile a Bolívii, ale nikdy ne dlouhodobě. Výsledkem tak byly knihy spíše popularizačního rázu, případně fikce.⁶⁸ Ostatně i expozice a výstavy Náprstkova muzea měly především edukativní cíl; zároveň opět odkazovaly ke vzorci „Čechů zanechávajících stopy ve světě“, neboť vesměs nepocházely ze systematických akvizic, ale z darů krajanů-cestovatelů. Popularizující texty produkoval i Miloslav Stingl, zaměstnanec Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, jakýsi oficiální cestovatel komunistického Československa.⁶⁹ Ale ani Šolc, a tím méně Stingl nepublikovali v Ibero-Americana Pragensia, s výjimkou Šolcových noticек v rubrice „Crónica de estudios ibero-americanos“. Stuchlík, také zaměstnanec muzea, se svými zájmy (indonesistika) původně zcela míjel se zaměřením SIAS a poté, co emigroval, samozřejmě také veškerá komunikace ustala. Dokumentace SIAS v Archivu Univerzity Karlovy naznačuje, že vzájemná komunikace mezi oběma institucemi byla téměř nulová, s výjimkou občasných exkurzí studentů oboru etnografie do Náprstkova muzea.⁷⁰

■ ■ ■

67 Expozice byla následně několikrát přebudována, od roku 2014 je zcela uzavřena. Pro její stav těsně před likvidací viz STAŇKOVÁ, Markéta. *Indiánské kultury Ameriky v expozici Náprstkova muzea*. Diplomová práce, SIAS, FF UK, 2010.

68 ŠOLC, Václav, HOŘEJŠÍ, Pavel. *Nejstarší Američané: Kniha o Eskymácích a Indiánech*. 2. rev. vyd. Praha: SNDK, 1968, Praha: Albatros, 1978; ŠOLC, Václav. *Indiáni na jezeře Titicaca*. Praha: Orbis, 1966; TÝŽ. *K Alakalufům na konec světa*. Praha: Orbis, 1974.

69 Ze Stinglových knih na téma americké etnografie (event. předkolumbovské historie), jakkoli nemožno být pokládány za vědecké, lze zmínit např. *Za poklady mayských měst*. Praha: Svoboda, 1969; *Indiáni, černoši a vousáci*. Praha: Albatros, 1970 atd.

70 Také SKALNÍK, Petr. Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2002, roč. 38, č. 1–2, s. 103, konstatuje roztržitost a nekoordinovanost československé cizokrajné etnografie.

Náprstkovo muzeum od roku 1962 nepravidelně vydávalo vlastní, vesměs cizojazyčné periodikum (*Annals of the Náprstek Museum*), zde se ale většina článků soustředila na popisy a dílčí analýzy konkrétních součástí sbírek a jejich původ – pracovníci SIAS sem téměř nepřispívali.

Výraznější, ale přesto velmi limitovaná byla spolupráce s Orientálním ústavem ČSAV. Již v šedesátých letech byl Orientální ústav v rámci státního plánu pověřen koordinováním studia rozvojových zemí.⁷¹ Když se v roce 1970 stal jeho ředitelem Jaroslav Cesar, pokusil se přeměnit Orientální ústav v Ústav třetího světa a zřídil zde oddělení Latinské Ameriky. Jeho pracovníci (Jiří Kunc, Vladimíra Dvořáková, Ivo Barteček, Radomír Jungbauer) se zabývali hlavně nejnovějšími dějinami kontinentu a jeho vztahy se Spojenými státy – tématy, jako byla kubánská revoluce, sandinismus v Nikaragui, dělnické a komunistické hnutí atd. Na rozdíl od členů SIAS ovšem publikovali výsledky svých výzkumů převážně česky, což podstatně zužovalo možnosti kontaktu s badateli v západní Evropě.⁷² Se SIAS nicméně udržovali kontakty v osobní rovině a příležitostně prezentovali na jeho seminářích.

Přínos SIAS pro KEF

SIAS bylo od počátku koncipováno jako badatelské centrum, tedy nenabízelo vlastní studijní program, i když později Polišenský i další členové SIAS budoucím etnografům a folkloristům přednášeli, opět především kurzy z českých a obecných dějin. Naopak na přednáškách z oboru mimoevropské etnografie se nepodíleli. Nabídka těchto kurzů byla ve druhé polovině sedmdesátých let a v letech osmdesátých na KEF výrazně omezenější než v předchozí době. Zůstaly alespoň základní úvody, ovšem přednášející nebyli vždy specialisty na problematiku, kterou vyučovali.⁷³ Celkem bylo během let 1948–1978 obhájeno na KEF pouhých 20 diplomových prací z oboru mimoevropská etnologie (9 věnovaných Asii, 7 Americe, 3 Africe, jedna mimoevropské etnografii obecně), tedy o něco méně než jedna

...

71 PETRÁŇOVÁ, L. SKALNÍKOVÁ, O. *Etnografické studium v letech 1964–1975*, s. 187.

72 Například DVOŘÁK, Lubomír. *Kuba a světový revoluční proces*. Praha: Horizont, 1979; viz též rozhovor s Josefem Opatrným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 22. 6. 2015, Digitální sbírky COH ŮSD.

73 Například podle *Seznamu přednášek na Filozoficko-historické fakultě University Karlovy v studijním roce 1976–77*, s. 114–115 byla součástí studijního plánu pro 1. ročník mj. „Obecná etnografie“ (přednášejícím byl A. Robek) a pro 2. ročník „Mimoevropská etnografie“ (J. Hruběš).

ročně; v následujících devíti letech (1979–1988) pak devět.⁷⁴ Nárůst, pokud jej vůbec přítomnost SIAS podnítila, tedy nebyl nijak dramatický.

Celkově se SIAS vždy uzavíralo do sebe – mimo jiné i díky tomu, že vždy sídlilo mimo hlavní budovu filozofické fakulty i mimo vedlejší budovu této fakulty v Celetné ulici, kde byla umístěna KEF.⁷⁵ Autonomie se projevovala i v tom, že byl rozdíl mezi přičleněním k SIAS a řádným zaměstnáním v rámci KEF, kam během sedmdesátých let ze SIAS přešli Oldřich Kašpar a František Vrhel (přestože ani jeden z nich neměl etnografii a folkloristiku řádně vystudovanou).

I proto je záhodno zopakovat úvodní otázku: jaké bylo postavení a především vliv SIAS v rámci KEF a obecně československé etnografie v této době? S výjimkou „stykových témat“ a dílčích aplikací sociolingvistických a etnohistorických metod nepřineslo významné průlomy metodologické, samou svou existencí však minimálně upozorňovalo na relevanci studia mimoevropských prostorů a svou komunikací se západní badatelskou komunitou otevíralo cestu k získávání literatury a inspirací. Svou celkovou badatelskou strategií sice posílilo historizující tendence československé etnografie této doby, v některých momentech (studium vystěhovalectví) ale naopak přispělo k jejich prolomení. Z hlediska dějin disciplíny pak potvrdilo nezastupitelnou roli jedinců a jejich osobních preferencí, schopností a okruhů zahraničních kontaktů pro rozvoj disciplíny, zároveň ale vliv dlouhodobé tradice, která mnohdy převážila i nad ostentativně akceptovanými sovětskými direktivami.

...

74 KAŠPAR, Oldřich. Foreign Ethnography at the Department of Ethnography and Folklore Studies, Philosophical Faculty Charles University Prague (Bibliography of defended theses 1948–1978). *Annals of the Náprstek Museum*, 1983, roč. 11, s. 163–169; TÝŽ. Diplomové práce z oboru mimoevropské etnologie v Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v letech 1989–1999. *Český lid*, 2000, roč. 87, č. 1, s. 61.

75 Původní sídlo SIAS bylo v paláci Kinských, kde měl Polišínský pracovnu; pak bylo přesunuto na Smetanovo nábřeží (dnes budova FSV), následně do dvou místností v průjezdu budovy Cirkusů a varieté na Florenci, a konečně do Šporkova paláce v Hybernské ulici – ten převzala filozofická fakulta po zrušení Univerzity 17. listopadu (v roce 1974). Viz rozhovor s Josefem Opatrným, vedla Hana Vondráková-Bortlová, 18. 5. 2015, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

Tři pokusy o založení Ústavu pro ethnografii a folkloristiku¹

Adéla Jůnová Macková

Ústav pro ethnografii a folkloristiku vznikl 1. ledna 1954. V jeho rámci došlo ke spojení dvou kabinetů Československé akademie věd, Kabinetu pro lidovou píseň a Kabinetu pro národopis. Aby bylo možné sledovat složitý vznik jednoho z akademických ústavů, je nutné nejprve objasnit, jakým způsobem vznikaly oba původní kabinety a za jakých okolností se staly součástí Akademie věd.

První celostátní etnografická konference konaná v lednu 1949 si jako jeden z nejdůležitějších cílů vytyčila vytvořit „Československý národopisný svaz a pracovní orgány ve všech národopisných oblastech“. Svaz se měl stát zastřešující organizací pro všechny národopisné pracovníky z různých institucí a jedním z jeho úkolů mělo být též vytvoření národopisných ústavů.²

Podklady k organizaci a pracovnímu směřování Svazu československých národopisných pracovníků se dochovaly jako součást zápisu z této konference. Mělo

...

- 1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Ethnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky.
- 2 Archiv Akademie věd ČR (dále: A AV ČR), fond Ústav pro ethnografii a folkloristiku (dále: ÚEF), neuspořádáno (dr. Žabka, k. 66). Ideové zhodnocení a úkoly konference 1949. K počátkům institucionalizace ethnografie viz REJCHRTOVÁ-LAUDOVÁ, Hannah. Celostátní národopisná konference. O nový československý národopis. *Národopisný věstník československý*, 1949–1950, roč. 31, s. 134–138; SKALNÍKOVÁ, Olga. Pamětnické glosy k založení Kabinetu pro národopis ČSAV. In *Reflexe počátků vědecké instituce. První všední dny ČSAV a jejich ústavů v paměti současníků*. Sborník ze setkání pamětníků v Praze 25. a 26. 11. 2002. Praha: Archiv AV ČR, 2003, s. 120–126; I. celostátní národopisná konference. *Český lid*, 1949, roč. 36, č. 1–2, s. 44–45.

se jednat o dobrovolné sdružení vědeckých a praktických národopisných pracovníků, českých i slovenských. Svaz by zajistil ideové vedení, odborné a hospodářské zajištění práce svých členů. Členové se měli věnovat především systematickému průzkumu a sběru národopisného materiálu. Jeho hodnocení pak mělo navázat na „*důsledné historické pojetí národopisné vědy*“ a „*využití poznatků marx-leninské metody v jejich každodenní vědecké i praktické činnosti*“³. Svaz měl poskytovat stipendia na práci v terénu i na konference a osvětovou činnost. Jedním z nejdůležitějších úkolů plánovaných na rok 1950 bylo připravit ve spolupráci s ministerstvem školství, věd a umění vybudování Národopisného ústavu. Ten se měl stát „*vědeckým střediskem progresivní etnografické práce, jež má povznést národopis na úroveň vědy socialistické*“⁴. Přípravné vědecké středisko mělo být vytvořeno při národopisném semináři filozofické fakulty v Praze, kde by se postupně vytvářel pracovní tým pro Národopisný ústav. Další podobná instituce měla vzniknout z národopisného oddělení Státního fotoměřického ústavu.

Pravděpodobně hned v roce 1949 vznikl i velmi obsáhlý, podrobný návrh organizace a činnosti Státního českého národopisného ústavu v Praze. „*SNÚ je samostatná vrcholná vědecká instituce, zřízená k organizaci naší práce v oboru národopisu v zemích českých a koordinačně (spoluprací se slov. SÚN) i na Slovensku*.“⁵ Úkolem ústavu byl sběr národopisného materiálu, jeho archivace, publikační činnost a propagace národopisné práce v dobách minulých i v přítomnosti. „*SNÚ usiluje, aby jeho správnou znalostí význam naší lidové kultury pronikl do všech vrstev národa a mohl se stát i podkladem dalšího kulturního vývoje našeho lidově demokratického státu*.“⁶ Ústav byl od začátku proklamovaný jako samostatná instituce a měl být financován ze státního rozpočtu, stejně jako ostatní státní výzkumné ústavy, např. SÚLP. V čele měl stát centrální ředitel, společně s administrativním a technickým ředitelem. Pro začátek v něm měli pracovat tři až čtyři odborní pracovníci, neměl chybět ani specializovaný fotograf, architekt a kreslič. Na specializované úkoly by byli najímáni externisté.

V rámci dalšího vývoje jednání byl tento ústav přejmenován a v prvním návrhu jeho statusu upřesněn jeho vztah k centrálním institucím. „*Státní ústav ethno-*

■ ■ ■

3 A AV ČR, fond ÚEF, neuspořádáno (dr. Žabka, k. 81). Stanovy a plán práce Svazu československých národopisných pracovníků.

4 Tamtéž.

5 A AV ČR, fond ÚEF, neuspořádáno (dr. Žabka, k. 81). Předběžný návrh podoby a činnosti Státního českého národopisného ústavu v Praze.

6 Tamtéž.

*grafický je vrcholné vědecké a badatelské středisko v oboru etnografie při ministerstvu školství, věd a umění.*⁷ Jeho působnost byla vymezena na české země a od počátku se počítalo se vznikem poboček. Ústav měl studovat etnografickou problematiku, dějiny etnografie a kriticky zhodnotit činnost svých předchůdců. Kromě práce vědecké si vytkl za cíl též popularizaci etnografie široké veřejnosti, především formou přednášek a budováním muzeí. *„Jeho účelem je provádět důsledně vědecký výzkum otázek vývoje lidské společnosti z hlediska etnografického, odstraňovat všechny přežitky měšťácké ideologie v oblasti etnografie tak, aby etnografie sloužila skutečně lidu a byla nástrojem boje za socialistickou společnost, v níž by plánovitě přispívala k soustavnému rozvíjení a zvyšování kulturní úrovně pracujících.*⁸ Zdůrazňována byla též spolupráce s dalšími českými i slovenskými etnografickými pracovišti a se zahraničím, obzvláště s vědeckými ústavy ze Sovětského svazu (to koordinoval Československo-sovětský institut). Ústav měl plánovat a řídit veškerý terénní etnografický výzkum i práci ostatních etnografických pracovišť, neměl však budovat vlastní sbírky, ale nasbíraný materiál po důkladném zpracování umístit ve vybraných muzeích. V čele ústavu měl stát ředitel (jmenovaný ministrem MŠVU) zastupovaný sekretářem a poradním orgánem měla být šestičlenná vědecká rada (jmenovaná na tříleté období ministrem MŠVU) z odborníků národopisu a příbuzných oborů. Zaměstnanci by patřili pod ministerstvo školství, ale jejich počet ani nic dalšího v tomto návrhu upřesněno není.

V dalším návrhu stanov došlo k upřesnění účelu a pracovních úkolů opět jmeně přejmenovaného Ethnografického ústavu. Návrh, pravděpodobně již z padesátých let, zakládá ústav jako samostatnou, v oboru etnografie vrcholnou vědeckou instituci, která má nově dohlížet i na etnografické vzdělávání na univerzitách. *„Ethnografický ústav se má státi základem nové etnografické školy v Československu. Jeho předním úkolem je studium etnografických otázek na základě marxisticko-leninské methodologie. Ve své práci se bude opíráti o zkušenosti Ethnografického ústavu Akademie věd SSSR jako své nejbližší sesterské organizace.*⁹ Ústav sice zpočátku spadl pod MŠVU, ale jeho další působení bylo již prostřednictvím těchto stanov zakotveno v rámci plánované Akademie věd: *„Až do přiřazení k České akademii věd podléhá Ethnografický ústav kulturně-politickému vedení a administrativnímu*

...

7 A AV ČR, fond ÚEF, neuspořádáno (dr. Žabka, k. 66). Rezoluce a status Ethnografického ústavu.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž.

*dozoru ministerstvu školství věd a umění.*¹⁰ V organizaci ústavu nedošlo k žádným velkým změnám, pouze rada měla být osmičlenná a v důležitých otázkách, jako byl plán výzkumu či přijímání nových pracovníků, měla vyhrazeno právo rozhodnout.

Kabinet pro etnografii ČSAV se jako ke svému předchůdcovskému ústavu hlásil k výše zmíněnému národopisnému oddělení, jež bylo zřízeno v prosinci 1947 při Státním fotoměřickém ústavu.¹¹ Toto oddělení se mělo stát součástí Národopisného ústavu, o kterém se uvažovalo v rámci plánu na postátňování meziválečných Státních společenskovědních ústavů (mezi ně patřil též Státní ústav pro lidovou píseň). Ministerstvo školství, věd a umění nakonec v únoru 1950 rozhodlo o přidělení národopisného oddělení ke Státnímu památkovému úřadu – později Státní památkový ústav. (V říjnu 1952 vznikl v rámci ČSAV Kabinet pro národopis a po sloučení Státního fotoměřického ústavu s dalšími institucemi památkové péče – 1952, též v rámci ČSAV – přešel původní pracovník národopisného oddělení Emanuel Baláš do Kabinetu pro národopis.)¹²

Druhá celostátní etnografická konference byla svolána Vládní komisí pro vznik ČSAV na duben 1952 do Prahy.¹³ Jejím hlavním úkolem bylo zhodnocení dosavadního národopisného bádání a vytyčení vědeckých úkolů, plán terénních prací, publikační činnosti, vzdělávání studentů. Vzhledem k plánu na začlenění etnografie do ČSAV byla řešena též otázka podoby budoucího akademického ústavu: „*Konference doporučuje, aby v rámci nové Akademie věd byla zřízena komise pro národopis s etnografickým kabinetem v Praze a jeho odbočkou v Brně.*“ Toto „národopisné centrum badatelské práce“ mělo být rozděleno na pět oddělení (1. pro teorii, dějiny a všeobecný národopis; 2. české a slovanské etnografie;

...

10 Tamtéž.

11 Státní fotoměřický ústav vznikl v roce 1919, jeho hlavním účelem bylo evidovat historické a umělecké památky a pořizovat jejich plány a fotografickou dokumentaci. V roce 1953 byl sloučen s dalšími institucemi do Státní památkové správy.

12 A AV ČR, fond ÚEF, neuspořádkáno, k. č. 58, č. j. 50/53, 1953. Zpráva Kabinetu pro národopis pro Státní památkový ústav, popis vývoje národopisného oddělení ve Státním fotoměřickém ústavu.

13 A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 20, i. č. 82. Konference 1952–1956. Rezoluce druhé celostátní konference v Praze 6. a 7. 4. 1952. Dále viz SKALNÍKOVÁ, Olga. II. celostátní národopisná konference. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 1; PETRÁŇOVÁ, Lydia. Lid, národ a český národopis 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 305–320, s. 308–309; Resoluce II. celostátní národopisné konference. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 2.

3. folkloristiky; 4. soupisové; 5. dokumentace a bibliografie), ve kterých by pracovalo deset odborných pracovníků (z toho tři v brněnské pobočce) a mělo by poskytnout tři místa pro aspiranty. Vědeckým periodikem se měl stát Československý národopisný věstník a neméně důležitá role byla přisuzována populárně-naučnému časopisu Český lid. Poměrně odvážným a naivním návrhem bylo, že nově vytvořený kabinet měl získat etnografické sbírky od již existujících institucí: „*Účastníci druhé celostátní národopisné konference doporučují, aby při zakládání etnografického kabinetu byly převzaty fondy dnešního Ústavu pro lidovou píseň v Praze a jeho pobočky v Brně, a žádají Národopisnou společnost československou a Památkový ústav, aby pomohly při zřizování etnografické instituce v rámci nové Akademie věd nutnými fondy, archivy apod. Současně se žádá, aby se uvažovalo o začlenění práce Národního muzea do činnosti Akademie věd.*“¹⁴

Kabinet pro národopis ČSAV

V roce 1952 se uvažovalo o institucionálním spojení proklamovaného etnografického kabinetu a Státního ústavu pro lidovou píseň, ale k tomu především díky postojům vedoucích osobností SÚLP, jak Jiřího Horáka, tak prezidenta ČSAV Zdeňka Nejedlého, nedošlo.¹⁵ Kabinet pro národopis vznikl v říjnu 1952 a jeho prvním vedoucím byl jmenován Jaroslav Kramářik. V době svého vzniku měl jen několik zaměstnanců: etnografy Olgu Skalníkovou, zmiňovaného Emanuela Baláše, Vladimíra Scheuflera a od ledna 1953 se zaměstnancem stal též jeho vedoucí Jaroslav Kramářik. Teprve v průběhu roku 1953 přicházeli do ústavu noví zaměstnanci – etnografové Iva Heroldová, František Vančík, Hana Hynková a Jiřina Dlouhá-Křováková (administrativní síla). V pobočce Brno, která vznikla dne 1. 4. 1953, působili etnografové Karel Fojtík (vedoucí) a Oldřich Sirovátka.¹⁶

■ ■ ■

14 A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 20, i. č. 82. Konference 1952–1956. Rezoluce druhé celostátní konference v Praze 6. a 7. 4. 1952.

15 K této problematice viz JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. Státní ústav pro lidovou píseň a Československá akademie věd 1952–1953. *Český lid*, 2015, roč. 102, č. 4, s. 419–435; TYLLNER, Lubomír, SUCHOMELOVÁ, Marcela, THOŘOVÁ, Věra (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 37–44 (dále: TYLLNER, L., SUCHOMELOVÁ, M., THOŘOVÁ, V. (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky*).

16 Seznam pracovníků podle TYLLNER, L., SUCHOMELOVÁ, M., THOŘOVÁ, V. (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky*, s. 37. Ve zprávě pro VI. sekci uvádí Kabinet pro lidovou píseň počet zaměstnanců sedm k 1. 1. 1953, tedy k datu vzniku ústavu. Viz A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29. ÚEF 1952–1957, Kabinet pro národopis 1953, volně vložené seznamy členů Kabinetu pro národopis a vědecké rady.

Na první schůzi komise pro národopis v červnu 1952 byly jako hlavní úkoly Kabinetu pro národopis určeny „výzkum architektury, krojů a výrobních nástrojů“ – pokračování v soupisu dřevěného domu v české oblasti, výzkum vývoje řemesel a řemeslné techniky, výzkum zemědělské výroby a nejstarší dělnický folklor.¹⁷ Na první schůzi vědecké rady byla připravena výzva národopisným pracovníkům ke spolupráci s Kabinetem pro národopis, který měl zaštitit veškerou vědeckou práci etnografů. „Bude soustřeďovat veškerou vědeckou národopisnou práci a řídit publikační, přednáškovou a výzkumnou činnost. Úkolem kabinetu bude také podchytit všechny národopisné pracovníky dosud roztržštěné zájmově i organizačně a podporovat je v jejich práci.“¹⁸ První úkoly ústavu na léta 1952 a 1953 byly rozděleny na práci vědeckou – souborné dílo Dějiny kultury českého lidu (vývoj lidové architektury od nejstarších dob do současnosti) a Dějiny českého národopisu (vývoj národopisné práce od nejstarších dob po současnost), terénní – komplexní výzkum oblastí Horšovotýnsko, Domažlice a Žďársko, součástí byl i folkloristický výzkum, který měl probíhat ve spolupráci se Státním ústavem pro lidovou píseň (o jeho vstupu do ČSAV se v té době teprve jednalo), výzkum lidové architektury měl navázat na dosavadní výzkum při Památkovém úřadě a Národopisné společnosti československé, popularizační – činnost přednášková a diskuzní a to jednak v rámci vědecké práce, jednak formou přednášek pro veřejnost. Kabinet měl v plánu rovněž převzetí a katalogizaci sbírek Národopisného semináře, Památkového úřadu a Národopisné komise ČAVU.¹⁹

Kabinet pro národopis v Praze měl zpočátku jen jednu zapůjčenou místnost v prostorách semináře pro srovnávací vědu náboženskou, který vedl Otakar Pertold (Pařížská 27, Praha 1). V únoru 1953 jim byla vyčleněna jedna místnost v budově Státní banky československé (Politických vězňů 7, Praha 1). Práce v takovýchto podmínkách byla nejen velmi složitá, ale vyžadovala přísnou disciplínu. Zaměstnanci směli vyřizovat telefonické hovory či zvat návštěvy jen v přesně stanovenou dobu a hovor mezi jednotlivými spolupracovníky měl být omezen

...

17 A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29, Ústav pro ethnografii a folkloristiku 1952–1957. Zpráva z první schůze komise pro národopis ze dne 11. 6. 1952.

18 A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29, Ústav pro ethnografii a folkloristiku 1952–1957. Zpráva z první schůze vědecké rady Kabinetu pro národopis ze dne 6. 10. 1952. Přiložena výzva Kabinetu pro národopis pro ethnografické pracovníky, aby se přidali k práci na hlavních úkolech ústavu.

19 Více k plánu práce na léta 1952–1953 A AV ČR, fond ÚEF, k. 3, i. č. 21. Plán vědecké práce Národopisného kabinetu ČSAV na rok 1952–1953.

na minimum, aby se navzájem příliš nerušili.²⁰ V průběhu roku 1953 se Jaroslav Kramařík snažil získat vhodné prostory pro rostoucí počet zaměstnanců kabinetu. Koncem ledna 1953, tedy tři měsíce po založení kabinetu, ve kterém pracovalo pět zaměstnanců, si stěžoval u VI. sekce, že Akademie stále jen něco slibuje. V březnu, kdy již bylo jasné rozšíření počtu zaměstnanců na sedm osob, posílal svou stížnost rovnou na ředitelství Akademie s odůvodněním, že jejich provizorní umístění neodpovídá již naprosto základním požadavkům vědecké práce, a zároveň poukazoval na nevhodnost umístění cenných sbírek: „*Kromě toho kabinet má vzácné sbírky materiálu v budově právnické fakulty na chodbě, které jsou zcela bez dohledu.*“²¹

Nedostatek vyhovujících prostor pro nově se etabloující ústavy, kabinety, laboratoře atd. donutil prezídium ČSAV, aby si nechalo vypracovat přehled pracovišť s důrazem na počet zaměstnanců a prostorové umístění. Kabinet pro národopis uvedl jako stávající situaci sedm zaměstnanců působících na 42 m² a zároveň vytyčil požadavek na šest místností a laboratoř, aby prostory stačily pro postupně rostoucí počet zaměstnanců. Stávající situaci označil za neúnosnou – „*je přímo ohroženo řádné plnění plánu*“ – a na závěr pokusil zdůraznit ochrannou roli Zdeňka Nejedlého nad Kabinetem: „*Je otázka, jak bude pohlížet na současnou situaci Kabinetu pro národopis soudruh náměstek předsedy vlády a prezident ČSAV Zdeněk Nejedlý, který, jak nám bylo sděleno přípisem ze dne 14. t. m., doufá, že se mu podaří co nejdříve přijít mezi nás a pohovořit si s námi o naší práci, která je mu velmi blízká.*“²² V září 1953 se Jaroslav Kramařík ještě naposledy pokusil usříštit stěhování do Lazarské ulice. Zaslal dopis na ředitelství Akademie, který adresoval přímo Františku Šormovi²³. Uvedl, že se měli stěhovat již v květnu do Lazarské ulice do místností uvolněných po KČSN, pak v říjnu a nakonec to vypadá na prosinec. Stěhování bylo stále odkládáno a nikdo za to nechtěl převzít odpovědnost.²⁴

...

20 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část, k. 58. Organizační záležitosti 1953, pokyny pro zaměstnance Kabinetu pro národopis ze dne 17. 6. 1953.

21 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část, k. 58. Umístění Kabinetu pro národopis 1953, zprávy ze dne 28. 1. 1953 (pro VI. sekci) a 16. 3. 1953 (pro prezídium ČSAV).

22 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část, k. 58. Umístění Kabinetu pro národopis 1953, zpráva ze dne 12. 4. 1953.

23 František Šorm byl v té době generálním sekretářem ČSAV.

24 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část, k. 58. Umístění Kabinetu pro národopis 1953, zpráva ze dne 19. 9. 1953.

Kabinet pro lidovou píseň ČSAV

Kabinet pro lidovou píseň a jeho brněnská pobočka vznikly 1. ledna 1953 ze Státního ústavu pro lidovou píseň založeného v roce 1905. Ten sídlil v Budečské ulici č. 6 na Praze XII a ačkoli tyto místnosti nebyly plně vyhovující pro předpokládaný růst počtu zaměstnanců, měl na rozdíl od Kabinetu pro národopis své zázemí jak pro vědeckou práci, tak pro umístění sbírek. Kabinet převzal zaměstnance Státního ústavu pro lidovou píseň. Jeho vedoucí Jiří Horák byl v té době již v důchodu a v rámci Akademie působil jako externí pracovník (akademikem byl jmenován až v roce 1956). V kabinetu pracovali dialektolog Stanislav Petíra, folkloristka Dagmar Rychnová-Klímová, od roku 1953 folkloristé Josef Spilka, Jaromír Jech, Irena Janáčková, Eva Vrabcová a dokumentaristka Anna Janoušková (externisté Bohumil Nušl a Milena Angrová). V čele brněnské pobočky stál Jan Racek (jako externí vedoucí, působil jako vedoucí katedry hudební vědy na filozofické fakultě brněnské univerzity), členy se stali Alois Gregor, Karel Vetterl a Zdenka Jelínková.²⁵

Kabinet pro lidovou píseň navázal na práci své předchůdcovské instituce, jeho pracovní plány zahrnovaly především činnost sběratelskou, vydavatelskou a popularizační. Zaměstnanci ústavu prováděli sběr lidové písně v terénu (Pelhřimovsko, Žambersko, jižní Čechy, v průmyslových oblastech a mezi Rumuny usídlenými v Československu) a pokračovali v soupisu materiálů uložených v regionálních muzeích. V plánu pak dále navrhovali postupnou katalogizaci písní a vydávání zpěvníků z jednotlivých oblastí. Formou přednášek prováděli popularizaci své činnosti. Po vstupu do ČSAV se ústav začal zabývat komplexně ústní lidovou slovesností, především příslovími, ale též pohádkami, pověstmi, říkadly atd.²⁶

■■■

25 Seznam pracovníků podle TYLLNER, L., SUCHOMELOVÁ, M., THOŘOVÁ, V. (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky*, s. 40–41; POSPÍŠILOVÁ, Jana, Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 13–26. Ve zprávě pro VI. sekci uvádí Kabinet pro lidovou píseň počet zaměstnanců sedm k 1. 1. 1953, tedy k datu vzniku ústavu. Viz A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29. ÚEF 1952–1957, Kabinet pro lidovou píseň 1953. Seznam zaměstnanců z roku 1953, bez data. Viz A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29. ÚEF 1952–1957, Kabinet pro lidovou píseň 1953, volně vložené seznamy členů Kabinetu pro lidovou píseň.

26 TYLLNER, L., SUCHOMELOVÁ, M., THOŘOVÁ, V. (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky*, s. 39–44.

Propojení práce kabinetů – vědecká rada

Vznik Akademie věd a zahrnutí Kabinetu pro národopis a Kabinetu pro lidovou píseň do této instituce znamenal nové možnosti pro rozvoj etnografie a folkloristiky, i když v ideologicky vyhraněné podobě. Ačkoli na konci roku 1952 a začátkem roku 1953 vznikla dvě národopisná pracoviště, probíhala jejich práce od počátku v těsném sepětí – pracoviště měla společnou vědeckou radu, která se skládala ze členů kabinetů a z významných etnografů. Vznikla reorganizací vědecké rady Kabinetu pro národopis, ve které od počátku působil též Jiří Horák jako zástupce Státního ústavu pro lidovou píseň. Po vzniku Kabinetu pro lidovou píseň byla tato rada rozšířena o nové členy – vedle původních (Jaroslav Kramářík, Jiří Horák, Andrej Melicherčík, Hannah Laudová, Drahomíra Stránská, Otakar Nahodil, Karel Fojtík, Stanislav F. Svoboda, Otakar Pertold) byli jmenováni především zástupci etnografie a folkloristiky z brněnských poboček kabinetů a jejich externí spolupracovníci: Alois Gregor, Jan Racek, Josef Stanislav (jmenován jako odborník – muzikolog), Karel Plicka, Vratislav Vycpálek (v průběhu roku 1953 se ještě členy stali Ján Mjartan a Olga Skalníková).²⁷

Vědecká rada měla za úkol vytvářet a koordinovat pracovní plány obou kabinetů. Hlavními úkoly se stal výzkum současné vesnice a průmyslových oblastí, kde se počítalo se spoluprací etnografů a folkloristů. Kabinet pro národopis měl připravit a postupně se od roku 1954 zabývat výzkumem současného způsobu života na Horšovotýnsku, průmyslovou oblastí kladenskou, lidovou architekturou v Čechách a výzkumem Žďárska. Jako dlouhodobý úkol si vytkl zpracování doby obrození. Kabinet pro lidovou píseň se měl z hlediska folkloristického zabývat výzkumem Kladenska. Obě brněnské pobočky pak spolupracovaly na výzkumu Rosicko-Oslavanska. Plány a návrhy práce obou kabinetů pak Kramářík obhájoval přímo u prezidenta Akademie Zdeňka Nejedlého. „*Soudruh Nejedlý schvaluje započítí studia způsobu života a kultury dělnické třídy a studium současné vesnice. Zdůrazňuje historické zpracování etnografického materiálu a zaměření na důležitá období našich dějin, souhlasí se studiem a zpracováním materiálu z doby obrození.*“²⁸

...

27 Viz A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29. ÚEF 1952–1957, Kabinet pro lidovou píseň 1953. Zpráva pro VI. sekci 20. 1. 1953. Rozšíření vědecké rady bylo schváleno 29. 1. 1953, na vedomí vědecké radě pro národopis 4. 3. 1953.

28 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 12. Zápisy ze schůzí vědecké rady 1952–1963, schůze vědecké rady ze dne 24. 6. 1953.

Požadavek sloučení kabinetů

Korespondence vědecké rady a vedoucích obou kabinetů s VI. sekcí jsou klíčovými dokumenty k otázce jejich sjednocení v jeden ústav. Dne 11. 6. 1953 oznámila VI. sekce oběma kabinetům rozhodnutí schůze prezidia z 12. 5. 1953 o slučování pracovišť: *„Na schůzi sekce filosoficko-historické ČSAV dne 4. t. m. bylo ve sděleních předsedy sekce uvedeno, že dle intencí prezidia nelze bez bedlivého uvážení rozmnožovati v Akademii počet nových vědeckých pracovišť a jest nutné některá pracoviště již vzniklá slučovati, vzhledem k jejich příbuznosti oborů. Z tohoto důvodu má býti od 1. 1. 1954 sloučen Kabinet pro národopis a Kabinet pro lidovou píseň v Ústav s jednotným názvem a jednotným programem.“*²⁹

Stejně jako v roce 1952 bylo toto rozhodnutí vnímáno vedoucím Kabinetu pro lidovou píseň v Praze i v Brně jako zásah do narušení jejich pravomocí a ohrožení vědeckého směřování tohoto kabinetu. Jiří Horák zaslal obratem VI. sekci stanovisko Kabinetu pro lidovou píseň, ve kterém se snažil poukázat na nevhodnost a zbytečnost tohoto spojení: *„Navrhované sloučení by po stránce vědecké nepřineslo prospěchu ani jednomu z uvedených kabinetů, poněvadž oba mají svou velmi rozsáhlou oblast činnosti, jejíž jednotlivé složky vyžadují zcela odlišné přípravy odborné i různých pracovních metod. ... Je třeba mít na mysli, že si Kabinet pro lidovou píseň prodlením let vytvořil za vedení svého předsedy akademika Zdeňka Nejedlého svou pevnou tradici organizační, kdežto Kabinet pro národopis je teprve v prvním stádiu svého vývoje. Slučování souborů tak odlišných by jistě neprospělo, poněvadž by v novém útvaru sloučeném bylo nutno zachovati oběma složkám, tj. Kabinetu pro lidovou píseň i Kabinetu pro národopis plnou autonomii a možnost svobodného rozvoje. Nezískalo by se tedy nic, naopak práce by se jen komplikovala.“*³⁰ Argumentoval rovněž postupnou specializací vědecké práce, která se uplatňuje i v sovětských institucích, a vyslovil obavu, že velký ústav je velmi těžkopádný a ztrácí pružnost při plnění svých úkolů. Naznačil také problematiku umístění, neboť místnosti Kabinetu pro lidovou píseň byly plně využity jeho zaměstnanci a externisty a případné zamýšle-

■ ■ ■

29 A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29, ÚEF 1952–1957. VI. sekce, oznámení o slučování pracovišť, pro Kabinet pro lidovou píseň a pro Kabinet pro národopis. A AV ČR, fond Prezidium ČSAV, k. 1, XIII. schůze prezidia dne 12. 6. 1953. Ke sloučení dále viz TYLLNER, L., SUCHO-MELOVÁ, M., THOŘOVÁ, V. (eds.). *Emologický ústav Akademie věd České republiky*, s. 45n.

30 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 8. Zpráva ze dne 15. 6. 1953, č. j. 690/53, ke sdělení VI. sekce ze dne 11. 6. 1953, č. j. 1260/2 Sm.

né přestěhování Kabinetu pro národopis do těchto prostorů nebylo podle něj již únosné. Závěrem dodal: „*Ze všech těchto uvedených důvodů vedení Kabinetu pro lidovou píseň navrhuje, aby se neměnila dnešní organizace Kabinetu pro lidovou píseň a Kabinetu pro národopis.*“³¹

Brněnská pobočka Kabinetu pro lidovou píseň byla informována jak o rozhodnutí prezidia, tak o připomínkách Jiřího Horáka zaslaných VI. sekci. Na schůzi konané 25. 6. 1953 sepsala brněnská pobočka své stanovisko, které následně zaslala kabinetu v Praze. Jan Racek byl ke sloučení podobně nesmiřitelný, varoval před narušením pracovních plánů a dalších nákladů, které by si sloučení vyžádalo: „*Je zjevné, jak značné badatelské, lidovýchovné i propagační poslání mají kabinety pro lidovou píseň a jak neúčelné by bylo jejich slučování s kabinetem pro národopis, a to především v neprospěch jejich dosavadních vědeckých aktivit.*“³² Pokus o sloučení těchto dvou kabinetů jasně ukázal despekt, který zaměstnanci Kabinetu pro lidovou píseň měli ke Kabinetu pro národopis, se kterým nejenže nechtěli být institucionálně propojeni, ale obávali se i o svou vědeckou práci, resp. o další směřování nového ústavu.

Mezitím však došlo v Praze k vyjasnění situace ohledně slučování pracovišť, Jiří Horák byl ujistěn, že se celá akce netýká pouze Kabinetu pro lidovou píseň a Kabinetu pro národopis, ale všech menších pracovišť bez výjimky. Toto ujistění jej donutilo změnit jeho dosavadní nesmiřitelné stanovisko téměř ze dne na den. Důvody vysvětluje v dopise pro Jana Racka: „*Předseda VI. sekce akademik Zdeněk Wirth i jeho zástupce akademik Böhm prohlásili, že se prezidium ČSAV jednomyslně usneslo na tom, sloučiti všechny (sic) menší pracoviště. Oba pánové souhlasně uvedli, že by nebylo možné ponechat výjimkou oba uvedené kabinety samostatné. Usnesení prezidia je – jak jsem zjistil – vskutku obecné, a proto nezbylo než přijmouti toto rozhodnutí o sloučení obou kabinetů s platností od 1. 1. 1954.*“³³ Z tohoto důvodu neodeslal již Jiří Horák VI. sekci vyjádření brněnské pobočky, nicméně kopii si vyžádal k založení do archivu, aby ji mohl případně v budoucnu použít. Zároveň velmi přesvědčivě ujišťoval brněnské kolegy, že bude hájit plnou autonomii kabinetu v rámci společného ústavu.

...

31 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 8. Zpráva ze dne 15. 6. 1953, č. j. 690/53, ke sdělení VI. sekce ze dne 11. 6. 1953, č. j. 1260/2 Sm.

32 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část, č. j. 478/53. Moravsko-slezský výbor 1953, rozklad ke sloučení kabinetů ze dne 25. 6. 1953.

33 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část. Moravsko-slezský výbor 1953, dopis j. Horáka pro J. Racka ohledně sloučení kabinetů ze dne 22. 6. 1953.

Společná vědecká rada Kabinetu pro lidovou píseň a Kabinetu pro národopis projednala a jednomyslně schválila navrhované sloučení na schůzi 24. 6. 1953. Svým vyjádřením vystihl stanovisko k dané situaci nejlépe Jiří Horák: „*Prof. Horák zdůraznil, že je přesvědčen o tom, že návrh prezidia je správný a že není třeba příliš hovořit o tom, zda sloučení provést, ale uvažovat, jak je provést.*“³⁴ Podle připomínek Otakara Nahodila by se vznikem etnografického ústavu vyřešil i jeden z požadavků výše zmíněné druhé celostátní etnografické konference. Na schůzi byl přijat název Ústav pro ethnografii a folkloristiku a v prvních návrzích též rozdělení ústavu na dvě oddělení, která by se dále dělila na sektory a zároveň i na menší skupiny, kde by se vědci obou částí prolínali při plnění společných úkolů. Na vzniku ústavu se měla podílet především komise k tomu navržená, mezi první členy patřili Jiří Horák, Jaroslav Kramařík, Karel Vetterl, Otakar Nahodil, Josef Stanislav, Karel Fojtík.

Den po schůzi vědecké rady došlo oznámení prezidia, ve kterém již byl specifikován název ústavu „Ústav národopisu a lidové tvořivosti“. Vědecká rada tento název odmítla s velmi podrobným zdůvodněním. Předkládaný název neodpovídal zaměření ústavu, lidová tvořivost by předpokládala mnohem širší náplň práce a národopis již neodpovídal tehdejšímu názvosloví: „*Ani sám název národopis již dnes plně nevyhovuje, a to proto, že se používá ve všech možných spojeních, že je pokládán za obor staromilců, ba za doménu reakčních názorů. I v SSSR užívá se nyní název ethnografie důsledně.*“³⁵ Námitky vědecké rady byly vyslyšeny a název Ústav pro ethnografii a folkloristiku již ústavu zůstal.

Návrh na sloučení kabinetů vypracoval Jaroslav Kramařík a 14. 7. 1953 se k němu Jiří Horák vyjadřoval už jen věcným způsobem, především ohledně obsazení komise, jež měla zajišťovat všechny úkoly spojené se vznikem společného ústavu.³⁶ V období od června do srpna 1953 vznikala verze návrhu na budoucí uspořádání ústavu, kterou schválili jak Jiří Horák, tak Jaroslav Kramařík. Vědecká rada pak VI. sekci předložila tento návrh ke schválení 14. srpna 1953 – ústav měl nést název Ústav pro ethnografii a folkloristiku, byl od počátku rozdělen na dvě

■■■

34 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 12. Vědecká rada 1952–1963. Schůze vědecké rady ze dne 24. 6. 1953.

35 A AV ČR, fond ÚEF, neuspořádáno. Organizační záležitosti a seznamy zaměstnanců 1952–1962, oznámení Kabinetu pro národopis (Kramařík) pro prezidium ČSAV ze dne 26. 6. 1953 – název ústavu.

36 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 8. Zpráva ze dne 14. 7. 1953, č. 851/53, vyjádření ke sloučení obou kabinetů.

části, na oddělení etnografie a folkloristiky, každé oddělení by se dále dělilo na tři sektory (oddělení etnografie na sektor pro etnografii Čechů a Slováků, pro etnografii Slovanů, pro etnografii všeobecnou a cizokrajnou; oddělení folkloristiky na sektor lidové písně a hudby, lidového tance a pro ostatní druhy lidové slovesnosti – lidovou prózu v nejširším slova smyslu), vědecké plány obou kabinetů měly být zkoordinovány v jednotný plán ústavu, který však měl respektovat samostatný rozvoj obou částí, návrh nezapomíná ani na nezbytně nutné nové prostory. Původní sbírky a příruční knihovny měly též zůstat rozděleny, ale další nákupy knih již měly probíhat jednotně. Úkoly, jež souvisely s vybudováním nového ústavu, především přijímání nových zaměstnanců, měla zajišťovat komise, do které byli vybráni Jiří Horák, Jaroslav Kramářík, Jan Racek, Karel Fojtík, Otakar Nahodil, Karel Plicka a Josef Stanislav. Všechna tato ujednání měla platit také pro brněnské pobočky obou kabinetů.³⁷

Následně byl v průběhu listopadu připravován organizační řád Ústavu pro ethnografii a folkloristiku. Zatímco první návrhy na sloučení připravoval Jaroslav Kramářík, organizační řád vytvořil Jiří Horák. Připravovaný ústav se dělí na dvě oddělení, v čele stojí ředitel, který je zároveň vedoucím jednoho z těchto oddělení, a druhý vedoucí je náměstkem ředitele. Ředitel a dva pracovníci z každého oddělení (z toho dva z brněnské pobočky) tvoří vědecký výbor ústavu. Ústav řídí vědecký výbor a podává zprávy vědecké radě (var. 2 ústav řídí ředitel a odpovídá VI. sekci). Vědecká rada je poradní orgán ředitele a vědeckého výboru. U brněnských poboček se neplánovaly žádné změny.³⁸

Kabinet pro národopis tento návrh organizačního řádu vzápětí připomínkoval. Hlavní výhrady se týkaly otázky sloučení pozice ředitele a vedoucího oddělení a nesouhlasu s vytvořením vědeckého výboru. Ústav měl vést ředitel a jediným poradním orgánem měla zůstat vědecká rada. Požadovali též osvětlení, zda se sloučí brněnské pobočky v jednotnou pobočku pražského ústavu, či zda zůstanou rozdělené.³⁹ Podle Jiřího Horáka bylo důležité, aby ředitel byl zároveň i vedou-

■■■

37 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 8. Zpráva ze dne 14. 8. 1953. Návrh na podobu sloučených kabinetů pro VI. sekci.

38 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 8. Zpráva ze dne 2. 11. 1953, č. j. 1311/53. Kabinet pro lidovou píseň předkládá Kabinetu pro národopis k připomínkování organizační řád Ústavu pro ethnografii a folkloristiku.

39 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 8. Zpráva ze dne 12. 11. 1953. Kabinet pro národopis sděluje své připomínky k návrhu ústavu tak, jak je přijal na poradě zaměstnanců dne 6. 11. 1953.

cím jednoho oddělení, kvůli jednoduššímu vedení ústavu, ale souhlasil s pozicí a odpovědností ředitele: „Ředitel ústavu řídí ústav a odpovídá filosoficko-historické sekci ČSAV za plnění plánu vědeckých prací a za celý chod ústavu.“⁴⁰ Vědecký výbor měl být zachován, ale měl zůstat jen poradním orgánem ředitele, neboť vědecká rada nebyla podle něj schopna rychle schvalovat záležitosti týkající se chodu ústavu. Pobočky v Brně se měly sloučit v pobočku pražského Ústavu pro ethnografii a folkloristiku, její zaměstnanci měli být zastoupeni i ve vědeckém výboru.

Ústav pro ethnografii a folkloristiku

Dle plánu byl Ústav pro ethnografii a folkloristiku oficiálně založen 1. ledna 1954 a jeho externím vedoucím se stal Josef Stanislav, který byl již od konce roku 1953 vedoucím Kabinetu pro národopis.⁴¹ Na první pracovní poradě ÚEF byli zvoleni Emanuel Baláš a Jaroslav Kramářik zástupci ředitele. Z dochovaných archivních dokumentů je však vidět nedotaženost celého plánu a zmatky v prvních měsících fungování ústavu. Počátkem tohoto roku se Jiří Horák ještě vyjadřoval k návrhu Josefa Stanislava o organizaci ÚEF, kdy lidová próza měla být zařazena do oddělení pro výzkum lidové slovesnosti a ústav měl mít celkem čtyři oddělení, tudíž čtyři vedoucí v Praze a čtyři v Brně. Jiří Horák se zasazoval o méně náročné dělení ústavu.⁴²

Koncem ledna informoval Jiří Horák kolegy v Brně o dalším vývoji: „*O organizaci nového ústavu nemáme ještě nijakých zpráv mimo některá sdělení prof. Stanislava, která však mají zatím jen ráz předběžný. Ani v prezídiu VI. sekce ČSAV se mi ještě nedostalo zpráv definitivních.*“⁴³ Načrtl nicméně zamýšlené rozdělení ústavu na čtyři oddělení – pro všeobecný národopis, národopis československý, lidovou slovesnost a lidovou hudbu a tanec – ovšem hned v další větě dodával, že nic z toho není definitivně schváleno. Jiří Horák byl ujištěn, že mu bude svěřeno vedení

■ ■ ■

40 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 8. Zpráva ze dne 2. 12. 1953, č. j. 1414/53. Kabinet pro lidovou píseň odpovídá Kabinetu pro národopis na návrh připomínek k organizačnímu řádu.

41 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 12. Vědecká rada 1952–1963, schůze vědecké rady dne 22. 12. 1953.

42 Viz A AV ČR, fond VI. sekce ČSAV, k. 13, i. č. 29. ÚEF 1952–1957, Vyjádření J. Horáka k návrhu organizačního řádu J. Stanislava, počátek roku 1954 a fond ÚEF, k. 2, i. č. 13. Pracovní porady ÚEF 1953–1963, Pracovní porada dne 8. 1. 1954.

43 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část, k. 102. Moravsko-slezský výbor. J. Horák informuje J. Racka ohledně sloučení do ÚEF, zpráva z 30. 1. 1954.

oddělení pro lidovou slovesnost, Josef Stanislav povede oddělení pro lidovou hudbu a tanec, Kramařík národopis československý, o ostatních odděleních v Praze a v Brně se bude ještě dále jednat.⁴⁴ Na přelomu ledna a února stále nebyly vymezeny kompetence vedoucích oddělení ani ředitele ústavu. Jiří Horák měl též jen velmi kusé informace o nově vznikající Brněnské základně ČSAV, která otvírala nové otázky ohledně členění ústavu a vztahu brněnské pobočky k Ústavu pro ethnografii a folkloristiku.⁴⁵

Brněnská základna ČSAV začala oficiálně fungovat v lednu 1954. Stala se samostatnou organizační jednotkou v rámci ČSAV, měla svého ředitele, vlastní vědeckou radu a hospodářskou správu. Zpočátku však byly brněnské pobočky pražských ústavů (vlastní výzkumné ústavy měla Brněnská základna ČSAV až později) zaskočený a čekaly teprve na další rozhodnutí ohledně svého zařazení a hlavně financování. Jan Racek se k této situaci velmi zajímavě vyjádřil počátkem února 1954: „*U nás začal také fungovat Ústav pro ethnografii a folkloristiku jako jeden z ústavů Brněnské základny ČSAV. Jaký bude vzájemný vztah ku Praze, do jaké míry budeme soběstační, to jsou zatím jen samé nezodpovězené otázky. Mohu Vám říci, že je to zatím velký zmatek, hlavně ve věcech finančních. Nemáme takřka prostředků k další činnosti.*“⁴⁶ Z brněnských poboček Kabinetu pro lidovou píseň a Kabinetu pro národopis vznikla nakonec pobočka Ústavu pro ethnografii a folkloristiku, ale zároveň tato pobočka patřila pod Brněnskou základnu ČSAV a byla financována z jejího rozpočtu.⁴⁷

Poslední verze postupně upravovaného organizačního řádu se bohužel nezachovala. Z dalších dokumentů dochovaných k organizaci a chodu ústavu, především ze systemizačních změn, seznamů zaměstnanců a zpráv ústavní a vědecké

...

44 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 13. Pracovní porady ÚEF 1953–1963, Pracovní porada dne 8. 1. 1954. „*Představitelem národopisu by mohl být dr. Kramařík, slovesnosti prof. Horák, hudebního oboru prof. Stanislav. Představitel obecného národopisu a folkloristiky by také převzal kontrolu studia marxismu-leninismu a vědecké literatury SSSR a lidových demokracií.*“

45 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část, k. 102. Moravsko-slezský výbor 1954. J. Horák informuje J. Racka ohledně sloučení do ÚEF, zpráva 30. 1. 1954.

46 A AV ČR, fond ÚEF, neusp. část, k. 102. Moravsko-slezský výbor 1954. J. Racek informuje J. Horáka o situaci v Brně, zpráva ze 4. 2. 1954.

47 Do roku 1956, kdy Brněnská základna jako samostatná jednotka zanikla. K této problematice viz např. VLČEK, Radomír. *Úloha a význam regionálních center Akademie věd ČR. Sdružení moravských pracovišť AV ČR a geneze Základny pracovišť ČSAV v Brně* (příspěvek bude publikován ve sborníku z konference Mimouniverzitní vědecké instituce v letech 1890–2015, Praha 28.–29. května 2015).

radu, můžeme sledovat vnitřní organizaci jednotlivých oddělení. Oddělení nakonec vznikla jen tři – pro lidovou slovesnost, lidovou hudbu a tanec a národopis československý. V čele oddělení pro lidovou hudbu a tanec stál Josef Stanislav, který byl zároveň pověřen vedením ústavu (jako externista), další oddělení vedli jeho zástupci Jiří Horák (oddělení pro lidovou slovesnost) a Jaroslav Kramařík (oddělení československého národopisu). Zároveň tvořili úzkou ústavní radu, která si k poradám zvala i zástupce vedoucích – rozšířila se tak o Vratislava Vycpálka, Jaromíra Jecha, Emanuela Baláše a Vladimíra Scheuflera.⁴⁸

V souvislosti se založením ústavu došlo v červnu 1954 ještě k další organizační změně. Vědecká rada byla reorganizována, počet členů byl z různých důvodů snížen – Vratislav Vycpálek a Hannah Laudová odešli z rady s odůvodněním, že se mezitím stali členy ústavu a mohou se účastnit na práci ústavu přímo, Alois Gregor a Andrej Melicherčík byli příliš vytíženi a nemohli se pravidelně poradit účastnit (VI. sekce na jejich místa navrhla Antonína Sychravu a Viléma Pražáka), z funkce tajemníka byla pro pracovní vytíženost uvolněna Olga Skalníková a na její místo nastoupila Iva Heroldová.⁴⁹

Institucionální zázemí bylo dovršeno přidělením společných místností uvolněných Královskou českou společností nauk a postupným zvýšením počtu vědeckých zaměstnanců. V roce 1955 pracovalo již v ústavu v Praze dohromady dvacet osob a vedoucí jako externista, z toho bylo pět osob v administrativě či jako pomocný a technický personál (včetně knihovny) a patnáct odborných pracovníků (z toho šest vědeckých). V brněnské pobočce působil externí vedoucí a šest zaměstnanců, z toho tři místa byla vědecká.⁵⁰

Ústav pro etnografii a folkloristiku, poprvé zmíněný jako vědecké pracoviště v roce 1949, prošel třemi složitými fázemi vývoje. V letech 1949–1952 můžeme sledovat jednotlivá jednání celostátních etnografických konferencí a z nich vycházející institucionální podoby ústavu, který se měl zabývat etnografickou tematikou. Vedle něj paralelně pokračoval ve své činnosti Státní ústav pro lidovou píseň. Zlom přinesl rok 1952, kdy Vládní komise připravovala podobu nové Československé akademie věd. Její součástí se měl stát i etnografický a folkloristický

■■■

48 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 11. Ústavní rada 1954–1964, Ústavní rada dne 16. 3. 1954. Ústavní rada se měla konat každé úterý, bohužel k roku 1954 se dochovaly pouze zápisy ze čtyř jednání.

49 A AV ČR, fond ÚEF, k. 2, i. č. 12. Vědecká rada 1952–1963, Vědecká rada dne 15. 6. 1954.

50 A AV ČR, Sbírka základních dokumentů pracovišť ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku. Návrh na systemizaci na rok 1956.

výzkum sloučený v rámci jednoho ústavu. Především zásluhou profesora Jiřího Horáka byla v počáteční fázi vytvořena dvě samostatná pracoviště, Kabinet pro národopis a Kabinet pro etnografii, jež byla pracovně propojena společnou vědeckou radou. V důsledku slučování menších pracovišť došlo nakonec i ke sloučení obou kabinetů v Ústav pro etnografii a folkloristiku. Dlouhá cesta od reprezentativní společnosti k vědeckému ústavu pod záštitou rozpočtu ČSAV byla dovršena v roce 1954.

„Za největší provinění budiž považováno, bránit jinému v jeho názoru!“ Sekce integrální antropologie Československé sociologické společnosti¹

Zdeněk R. Nešpor

Zatímco v některých národních akademických kulturách můžeme o etnologii a kulturní/sociální antropologii hovořit synonymně, nezávisle na preferovaném označení oboru, v českém a obecně středoevropském prostředí nic takového neplatí. Současná etnologie navazuje na národopisné, vlastivědné a kulturněhistorické přístupy 19. a počátku 20. století, vůči nimž byly antropologické tendence disparátní, a k jejich prosazení proto docházelo jen velice pozvolna, ve větší míře namnoze až v současnosti. Přesto můžeme v českém případě již na sklonku 19. a po celé 20. století identifikovat několik nikoli nevýznamných pokusů o etablování sociálněantropologických přístupů a metod v rámci nebo i nad rámec dobového národopisu či etnografie a folkloristiky;² jeden z nich představuje konstituce Sekce integrální antropologie v rámci Československé sociologické společnosti

♦ ♦ ♦

- 1 Je autorovou milou povinností poděkovat Hlavnímu výboru Masarykovy české sociologické společnosti za svolení k bádání v jejím dosud nezpracovaném archivu; archiv je ovšem zachován jen kuse, protože jeho část byla zničena při povodních v roce 2002. Neméně kusé jsou na druhou stranu archiválie uložené ve fondu Vědeckého kolegia pro filosofii a sociologii ČSAV v Archivu Akademie věd ČR, teprve využitím obou zdrojů je možné dobrat se alespoň podstatné části dochovaných pramenů.
- 2 NEŠPOR, Zdeněk R. Konceptualizace obecné antropologie v českém akademickém prostředí. In HORSKÝ, Jan, HRONÍKOVÁ, Linda, STELLA, Marco a kol. *Natura et cultura I. Antropologická bádání mezi empirií a interpretací*. Praha: Togga, 2014, s. 251–260. Srov. také HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002; SKALNÍK, Petr. Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989. Zpráva pozorujícího účastníka. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2002, roč. 38, č. 1–2, s. 101–115.

v šedesátých letech 20. století. Právě tato sekce si do svých stanov dala v dobovém kontextu odvážné, o to však lákavější heslo uvedené v názvu této kapitoly.³

Vnější podmínkou, která ustavení sekce předcházela, bylo pozvolné celospolečenské „oteplení“ šedesátých let, tedy destalinizace a odstranění rigidního ideologického dogmatismu předchozí dekády, jehož jedním z konkrétních důsledků byla i „obnova“ sociologie jakožto akademického oboru. Zatímco dříve byla sociologie po sovětském vzoru diskreditována jako „buržoazní pavěda“ a na víc jak deset let zcela zakázána, před polovinou šedesátých let vedly nové sovětské vzory k jejímu znovuetablování i v Československu.⁴ Během dvou, tří let bylo vytvořeno odpovídající institucionální zázemí v podobě vysokoškolských kateder, Sociologického ústavu ČSAV (později vznikl rovněž Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV), transformace Ústavu marxismu leninismu pro vysoké školy UK do Ústavu sociálně politických věd UK a rozšíření Vědeckého kolegia pro filosofii ČSAV do podoby Vědeckého kolegia pro filosofii a sociologii ČSAV, byl založen Sociologický časopis a ustavena Československá sociologická společnost při ČSAV. Někteří představitelé KSČ se totiž domnívali, že sociologie pomůže spolu s dalšími společenskými vědami reformovat nedostatečně funkční ekonomický, politický a správní aparát, že s její pomocí dojde ke zlepšení a konec konců i zlidštění socialistického systému.⁵

Významným faktorem této „obnovy“ či spíše nového založení byla teoretická, metodologická a v neposlední řadě rovněž personální diskontinuita vůči starším proudům české/československé sociologie. Sociologie šedesátých let, která chtěla být nejen deklarativně marxistickou, do svých řad až na malé výjimky nepřijala (dosud žijící) starší představitele oboru, byla budována „na zelené louce“, zpočátku spíše amatérskými zájemci o obor než jeho skutečnými znalci. To na druhou stranu umožnilo velmi rychlé přijetí nejnovějších západních přístupů (někdy s polským zprostředkováním) a neotřelé pokusy o jejich skloubení s marxistickou

■ ■ ■

3 Principy sekce integrální antropologie Čs. sociologické společnosti při ČSAV. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie I*. Praha: Československá sociologická společnost, 1968, s. 6–7, zde s. 7.

4 NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia, 2014, zejm. s. 299–514 (dále: NEŠPOR, Z. R. a kol. *Dějiny české sociologie*); dále srov. VOŘÍŠEK, Michael. *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*. Praha: Kalich, 2012.

5 Srov. PETRUSEK, Miloslav. Peripetie Masarykovy české sociologické společnosti (nejen v letech 1989–2002). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2002, roč. 38, č. 1–2, s. 184–189, zde s. 185 (dále: PETRUSEK, M. *Peripetie Masarykovy české sociologické společnosti*).

filozofií. Výsledkem byl překvapivě rychlý progres a vstup českých sociologů do aktuálních a mezinárodně ozvučných akademických diskusí – v této souvislosti se sluší připomenout alespoň Machoninův výzkum sociální stratifikace a mobility, dílo Eriky Kadlecové na poli sociologie náboženství a Richtovu konceptualizaci vědeckotechnické revoluce, stejně jako vysokou prestiž oboru v dobovém sociálněpolitickém kontextu. (Mnozí) sociologové se velice výrazně zapojili do „obrodného procesu“, angažovanost v reformní politice tzv. Pražského jara se však jim i oboru zanedlouho stala namnoze osudnou.

Paralelně k zakládání marxistické sociologie, třebaže nikoli bez vzájemných vlivů, se mezi českými akademiky objevily rovněž antropologické tendence. Jejich prvním hybatelem byl zřejmě filozof Karel Mácha, který po oproštění od dogmaticky požímané „marxistické etiky“ začal usilovat o konstituci „obecné vědy o člověku“ a asi v roce 1962 v této souvislosti oslovil sociálního lékaře Václava Beneše a paleoantropologa Josefa Wolfa.⁶ K neformálnímu kroužku se podle jinak nedoložených Máchových vzpomínek brzy přidali rovněž teoložka Církve československé (husitské) Anežka Ebertová, sociologové Alexander Fázik a Vladimír Kadlec, mimoevropští etnologové Ladislav Holý a Milan Stuchlík, psycholog Milan Nakonečný, psychiatři Jaromír Rubeš a Eva Syřišťová a fyzický antropolog Jaroslav Suchý.⁷ Jejich motivace přitom byly různé. Zatímco Holý se Stuchlíkem usilovali o transformaci tehdejší etnografie a folkloristiky do sociální antropologie britského stíhu, nebo alespoň o její prosazení v rámci československé vědy,⁸ dosud marginalizovaný Kadlec se chtěl vrátit k akademické práci a oslavoval svého učitele Emanuela Chalupného⁹ a většinu ostatních nejspíš jen nadchla Máchova idea celostní, „integrální“ vědy o člověku. V případě sociologů Fázika a Kadlece měla svůj význam také snaha o rozšíření pole zájmu (marxistické) sociologie zhruba

■ ■ ■

6 MÁCHA, Karel. Idea integrální antropologie. Několik poznámek s odstupu jedné generace. In WOLF, Josef. *Integrální antropologie na prahu 21. století*. Praha: Karolinum, 2002, s. 13–18, zde s. 162 (dále: MÁCHA, K. *Idea integrální antropologie*); srov. MÁCHA, Karel. *Glaube und Vernunft. Die Böhmische Philosophie in geschichtlicher Übersicht IV/2*. Brünn: Mährische Landsbibliothek, 1998, s. 76–174.

7 MÁCHA, K. *Idea integrální antropologie*, s. 14–15.

8 Srov. HOLÝ, Ladislav, STUCHLÍK, Milan. Co je a co není etnografie. Příspěvek k diskuzi o vztahu etnografie a sociologie. *Český lid*, 1964, roč. 51, č. 3, s. 228–233.

9 Archiv Masarykovy české sociologické společnosti (dále: AMČSS), k. Schůze výboru, nedatovaný list D. Slejšky o rehabilitaci V. Kadlece a K. Dražana; srov. KADLEC, Vladimír. K dílu sociologa Chalupného. *Sociologický časopis*, 1968, roč. 4, č. 6, s. 658–664. Kadlec přirozeně není totožný se stejnojmenným ekonomem, ministrem školství v roce 1968.

v intencích dávné Chalupného „logiky věd“;¹⁰ o překročení hranic tehdejší (západní) sociologie však zřejmě usilovali i další – účastníci debat integrálních antropologů Miloš Kaláb, Andrej Sirácky, Josef Solář či Zdeněk Strmiska.¹¹

Dosud neformální společenství integrálních antropologů proto v roce 1966 požádalo o přijetí do nově konstituované Československé sociologické společnosti, k čemuž výbor společnosti 14. prosince 1966 přivolił, a od ledna 1967 byla oficiálně institucionalizována Sekce integrální antropologie.¹² Jejím předsedou se stal Karel Mácha a vědeckým tajemníkem Josef Wolf.

Aktivity Sekce integrální antropologie v šedesátých letech

Ačkoli se nedochoval žádný soupis členů Sekce integrální antropologie, jejich počet zcela jistě překročil dvacítku a vzhledem k tehdejšímu rozsahu Československé sociologické společnosti se mohl blížit stovce nebo ji i přesáhnout; zároveň přitom v letech 1967–1969 šlo o jednu z neaktivnějších sekcí společnosti. Podle výročních zpráv se scházela každý měsíc k vyslechnutí dvou referátů a následné diskusi, v roce 1968 byl zřízen přednáškový cyklus „Integrace ve společenských vědách“ a konalo se třídní sympozium „Integrace ve vědách o člověku“.¹³ V archivu Masarykovy české sociologické společnosti je dochována řada pozvánek na tematicky velice různorodé přednášky a diskuse, příležitostně i s účastí zahraničních vědců.¹⁴

Různorodost odborného zaměření a zájmů členů sekce spolu s možností seznámit se na jejích akcích s aktuálními poznatky a přístupy západních sociálních

...

- 10 CHALUPNÝ, Emanuel. *Logika věd. Základní orientace*. Praha: J. Pohořelý, 1945; srov. již CHALUPNÝ, Emanuel. *Úvod do sociologie s ohledem na české poměry I.–II.* Praha: vl. n., 1905.
- 11 Srov. KALÁB, Miloš. Specifiky marxistické koncepce sociologie. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie II.* Praha: Československá sociologická společnost, 1968, s. 149–168; SIRÁCKÝ, Andrej. K některým otázkám předmětu a struktury sociologie ve vztahu k vědám o člověku. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie II.* Praha: Československá sociologická společnost, 1968, s. 191–215; SOLAŘ, Josef. Sociologie a futurologie. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie II.* Praha: Československá sociologická společnost, 1968, s. 183–190; STRMISKA, Zdeněk. K teorii sociální struktury a sociálního systému. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie II.* Praha: Československá sociologická společnost, 1968, s. 169–182.
- 12 Archiv Akademie věd ČR, fond Vědecké kolegium pro filosofii a sociologii (dále: A AV ČR, fond VKFS), k. 19, i. č. 165. Zpráva o činnosti Čs. sociologické společnosti při ČSAV za r. 1967, s. 6–7.
- 13 Tamtéž, i. č. 165. Zpráva o činnosti za roky 1967 a 1968; Soupis bodů, které by měly být předmětem komplexního hodnocení činnosti ČSS v posledních letech, zvláště v letech 1968–1969 (= nahrazující výroční zprávu za rok 1969).
- 14 AMČSS, k. Soc. integr. zkoumání člověka.

a humanitních, případně i biologických a lékařských věd nepochybně napomohly k překvapivě značnému rozsahu těchto aktivit. Přispěly k tomu však i další důvody. Na jedné straně již ustavená, třebaže až do roku 1966 neformální struktura a personální vazby klíčové skupiny budoucích členů sekce, a současně pro mnohé z nich nově otevřená možnost veřejně prezentovat nebo i publikovat výsledky svých úvah a dosavadní práce. To sekci odlišovalo od většiny tehdejší české sociologické obce, již předchozí příprava chyběla a jež se proto z amatérů stávala odborníky doslova „za pochodu“. Na druhé straně k tomu přispěl mnohostranný, v podstatě metodologicky nijak neukotvený a obsahově neohraničený charakter „integrální antropologie“, projevující se po praktické stránce důrazem na přednášky, semináře a diskuse. Činnost sekce se omezovala na jejich pořádání, většina členů neusilovala – opět na rozdíl od hlavního proudu tehdejších sociologů – o žádný vlastní výzkum, ani neprojevovala výraznější publikační zájmy.¹⁵ Diskutující se psaním, natož výzkumem „nezdržovali“ a jejich největším společným dílem se stal dvousvazkový Sborník prací k otázkám integrální antropologie (1968), čítající 243 strojopisných stran. Kromě již citovaných příspěvků v něm publikovali Alexander Fázik, Vladimír Kadlec, Karel Mácha, Milan Nakonečný, Roman Raczynski, Milan Stuchlík, Jaroslav Suchý, Chrudoš Troníček a Josef Wolf.

Po organizační, ale i ideové stránce klíčovou osobností sekce zůstával její předseda Karel Mácha, který v integrální antropologii spatřoval „*obecnou teorii věd a umění, filosofie a teologie*“. Poprvé, ještě bez explicitního přihlášení k antropologii, na téma integrace věd o člověku publikoval v polovině šedesátých let¹⁶ a v dalších textech se zejména na stránkách Sociologického časopisu tuto vizi nebo její dílčí aspekty snažil prohlubovat a popularizovat.¹⁷ Jejím příznačným

♦ ♦ ♦

- 15 Nejvýznamnější výjimkou byl v publikačních aktivitách dosud omezený Vladimír Kadlec, který začal pravidelně přispívat zejména do Zpravodaje ČSS. Jeho texty přitom měly spíše popularizační a přehledový charakter, srov. např. KADLEC, Vladimír. Vzpomínka na prof. Sorokina. *Zpravodaj ČSS*, 1968, roč. 4, č. 2, s. 10–21; KADLEC, Vladimír. K integralistovi C. G. Jungovi. *Zpravodaj ČSS*, 1968, roč. 4, č. 2, s. 22–24. Kadlecova pozůstalost, uložená v Archivu AV ČR, přitom obsahuje několik kartonů nepublikovaných kratších textů tematicky sahajících od historie a sociologie až po mimoevropskou etnografii.
- 16 MÁCHA, Karel. Předmět vědy o lidských vztazích. Teoretický projekt. *Sociologický časopis*, 1965, roč. 1, č. 3, s. 227–236.
- 17 MÁCHA, Karel. Hledisko přirozenosti při zkoumání lidských vztahů. *Sociologický časopis*, 1966, roč. 2, č. 1, s. 78–79; MÁCHA, Karel. Tönniesova koncepce lidských vztahů. *Sociologický časopis*, 1967, roč. 3, č. 4, s. 425–428; MÁCHA, Karel. Prolegomena k integrální antropologii. Několik poznámek. *Sociologický časopis*, 1968, roč. 4, č. 5, s. 572–582.

vyústěním byla Máchova nejrozsáhlejší práce z tohoto období, dílo *Některé otázky moderní antropologie* (1968). Mácha v něm podrobněji představil to, co považoval za klíčové skladební kameny kyžené syntézy: Aronovu teorii industriální společnosti a další sociologické přístupy, Frommovu konceptualizaci odcizení a konečně různé možnosti tematizace sociální strukturační a fungování mezilidských vztahů.¹⁸ Nedostal se ovšem za rétorický požadavek propojení všech sociálních i biologických věd, k němuž mělo dojít prostřednictvím teoretické syntézy jejich poznatků,¹⁹ i samotný výběr toho, co mělo být propojováno, nebyl nikterak metodologicky vymezen, nechceme-li jej rovnou označit za svévolný.

Mimo okruh Sekce integrální antropologie, či spíše jen její části, neboť kupříkladu Holý se Stuchlíkem sekci chápali především jako „odrazový můstek“ pro prosazení sociálněantropologických metod a výzkumů, neměla Máchova vize žádný velký, natož pozitivní ohlas. Pro naprostou většinu tehdejších sociologů byla příliš abstraktní a „nebezpečně teoretická“, proto na ni drobnou poznámkou reagoval pouze dávný zájemce o sociologickou teorii František Fajfr,²⁰ jinak zcela zapadla. Ohlas nevyvolaly ani další Máchovy pokusy v tomto směru, později ovlivněné i jeho římskokatolickou konverzí.²¹ Z vizionářské snahy o konceptualizaci „obecné vědy“ proto nezůstala než teoretická konstrukce velmi selektivně naplňovaná dílčími poznatky sociálních a humanitních věd, v neposlední řadě se snažící o aplikaci biologických přístupů a poznatků v jejich rámci (a vice versa).

Převeliké ambice, nevedoucí k reálným, natož prakticky uplatnitelným výsledkům, tvořily spolu s nedostatečnou spojitostí a kontakty s hlavním proudem

...

18 MÁCHA, Karel. *Některé otázky moderní antropologie*. Praha: Ústřední dům armády, 1968.

19 V pozdějších *100 tezí o integrální antropologii*, publikovaných již v období Máchova německého exilu (1981), Mácha antropologii vymezil především jako zkoumání lidské aktivity, která je „autoregulační systém procesů a vztahů, situovaných v trojúhelníku ‚příroda – potřeba – hodnota‘, přičemž obsahová struktura této aktivity je v podstatě identická se všeobecnou polarizací lidského bytí“; MÁCHA, Karel. *100 tezí o integrální antropologii*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, s. 333. Dosažení celostního antropologického poznání se mu už ovšem jevilo jen jako příslib budoucnosti, zatímco za stávajícího stavu poznání je vymezoval pouze negativně, jako (filozofickou) kritiku nedostatečných přístupů dílčích věd.

20 FAJFR, František. Sociologie a právní řád. *Sociologický časopis*, 1965, roč. 1, č. 6, s. 702–703. Fajfr se ovšem sociologické teorii nemohl z vnějších důvodů řádně věnovat a nadto v této době již stál zcela mimo sociologickou obec; NEŠPOR, Zdeněk R. *Republika sociologů. Zlatý věk české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Praha: Scriptorium, 2011, s. 134–135.

21 Srov. MÁCHA, Karel, JEŘÁBEK, Antonín. *O pravdě dějin. Rozhovory s filosofem českých duchovních dějin Karlem Máchou*. Nordhausen: T. Bautz, 2012.

tehdejší české sociologie zřetelné stíny činnosti Sekce integrální antropologie. Sociologická společnost její provoz sice zaštiťovala a uváděla ve svých výročních zprávách, k reálné součinnosti však ve většině případů nedocházelo, nebo jen na zcela povrchní, deklaratorní rovině. „Integralismus“ naproti tomu zaujal mnohé osobnosti na okraji tehdejší vědy, ne-li za tímto okrajem, které jeho prostřednictvím doufaly v průnik do „oficiálních“ akademických struktur. Do jisté míry to ostatně platilo i o některých zakladatelích sekce, protože kupříkladu zájmy Milana Nakonečného se již tenkrát rozhodně neomezovaly jen na sociální psychologii, již se profesionálně věnoval, ale patřila k nim rovněž parapsychologie, magie a hermetismus. Výbor sociologické společnosti se naproti tomu zdrženlivě postavil k pokusu o založení biosociologické skupiny v rámci Sekce integrální antropologie²² a v případě pokusu o zřízení psychotronické skupiny byl již zcela jednoznačně proti a zájemce odkázal na Československou psychologickou společnost.²³ Jen o málo dříve však začal skandál, který nakonec způsobil zánik celé sekce.

Jeden z členů Sekce integrální antropologie, slovenský gynekolog Eugen Jonáš, začal na svém domovském pracovišti v Nitře rozvíjet metodu tzv. astrobiologie (později hovořil i o kosmobiologii²⁴), spočívající v astrologických predikcích/ovlivňování početí a pohlaví i dalších vlastností potomka, a to snad i za úplaty. Nejpozději v roce 1969 tak bylo v Nitře bez jakéhokoli jiného oficiálního povolení Jonášem zřízeno centrum ASTRA, které se deklarovalo jako součást Sekce integrální antropologie, zaštitěné autoritou ČSAV. Předsednictvo Akademie, které o ničem takovém nemělo tušení, bylo v listopadu 1969 zaskočeno udáním jednoho z Jonášových podřízených, ipso facto (nechtěných) zaměstnanců centra, kvůli jeho mimovědeckým aktivitám a nedovolenému obohacování, přičemž obrat pryč dosáhl výše 2,5 milionu korun.²⁵ Úřadující místopředseda ČSAV Jaroslav Kožešník proto ihned požadoval vysvětlení, neboť správně usoudil, že „*věc je vážná a mohla by znamenat značné poškození jména Akademie.*“²⁶ Záležitost dostal k okamžitému projednání výbor sociologické společnosti²⁷ a následně se rozvinulo

■ ■ ■

22 A AV ČR, fond VKFS, k. 19, i. č. 164. Zápis ze schůze hlavního výboru ČSS 2. 4. 1969.

23 AMČSS, k. Schůze výboru. Zápis ze schůze hlavního výboru ČSS 9. 12. 1969.

24 JONAS, Eugen. *Einblicke in die Kosmobiologie. Natürliche Geburtenregelung*. Zürich: Konfrontation, 1982.

25 A AV ČR, fond VKFS, k. 19, i. č. 164. List Š. Minářika Předsednictvu ČSAV z 29. 11. 1969.

26 Tamtéž, i. č. 164. List J. Kožešníka předsedovi VK FS J. Srovnalovi z 4. 12. 1969.

27 Tamtéž, i. č. 164. Zápis ze schůze výboru ČSS 9. 12. 1969.

vyšetřování i čilá korespondence mezi představiteli Sekce integrální antropologie, vedením Československé sociologické společnosti i vyššími orgány ČSAV. Situaci neulehčilo ani to, že drobné zmínky o celé kauze pronikly do veřejných sdělovacích prostředků.

Mácha s Wolfem Jonáše zprvu hájili a uvěřili i jeho tvrzení, že stěžovatel je defraudant,²⁸ naopak předsednictvo společnosti se od něj od počátku rozhodně distancovalo.²⁹ Teprve po měsíci byla Sekce integrální antropologie donucena ke změně stanoviska,³⁰ ve vyšších sférách Akademie věd tím však celá záležitost neutichla a byla řešena přinejmenším do dubna 1970.³¹ V té době již bylo zřejmé, že sociologická společnost, ani její Sekce integrální antropologie nechťejí mít s „astrobiologií“ nic společného a (nejen) vzhledem k této kauze se obávají o svůj další osud. Pro předsednictvo Akademie však rovněž šlo o nebezpečí prvořadého významu – obavy ze ztráty akademické prestiže, případně i sociopolitických pozic konkrétních funkcionářů byly zcela zjevné. „*Aféra se střediskem ASTRA v Nitře*“ se proto jako exemplární případ dostala i do „poučení z krizového vývoje“, které vypracovalo vedení Československé sociologické společnosti v dubnu 1970 namísto obvyklé výroční zprávy.³² Celý skandál tak zřejmě přispěl k likvidaci původní sekce, i když spolu s dalšími důvody.

Kromě již uvedených „stínů“ rychlého rozvoje (aktivit) Sekce integrální antropologie je přitom třeba zmínit i to, že její činnost organizačně závisela na nepřilíhově rozsáhlém týmu zainteresovaných osobností (nadto vedených různými motivacemi), jejichž podstatná část na přelomu šedesátých a sedmdesátých let z různých důvodů přestala působit. Vladimír Kadlec zemřel, čímž ustaly drobné publikace ve Zpravodaji ČSS i v Sociologickém časopise, Ladislav Holý zůstal v zahraničí a později jej v emigraci „doplnil“ i Milan Stuchlík, čímž ustaly sociálněantropologické tendence v sekci, Karel Mácha a později i Milan Nakonečný byli z politických důvodů propuštěni z univerzitních pozic, což vedlo k zákazům jakékoli veřejné a publikační činnosti. V polovině sedmdesátých let zemřel rovněž Jaroslav Suchý, čímž skončila (vždy jen příležitostná) práce na

■ ■ ■

28 Tamtéž, i. č. 164. List K. Máchy a J. Wolfa Výboru ČSS z 11. 12. 1969.

29 Tamtéž, i. č. 164. List vědeckého tajemníka ČSS J. Musila E. Jonášovi z 8. 1. 1970.

30 Tamtéž, i. č. 164. List K. Máchy a J. Wolfa Vědeckému kolegiu pro filosofii a sociologii z 16. 1. 1970.

31 Tamtéž, i. č. 164. List A. Hodka V. Knappovi z 29. 4. 1970.

32 Tamtéž, i. č. 165. Soupis bodů, které by měly být předmětem komplexního hodnocení činnosti ČSS v posledních letech, zvláště v letech 1968–69, s. 1.

budoucím Antropologickým slovníku. I tyto důvody personální povahy měly svůj podíl na dalším (ne)fungování sekce.

Sekce integrální antropologie nahrazena Sekcí pro integrální zkoumání člověka

Kauza ASTRA a další personální i organizační problémy Sekce integrální antropologie na přelomu let 1969–1970 v žádném případě neprobíhaly v nějakém sociopolitickém vakuu; právě naopak, byly řešeny v kontextu počínající tzv. normalizace Československé sociologické společnosti i celé společnosti, již chtěla zkoumat. Vědecká společnost i další oborové instituce byly přitom – ne zcela neprávem – označeny za jedno z klíčových center „oportunistických a pravicových tendencí“ Pražského jara, dočasně se zřejmě uvažovalo i o novém úplném zrušení sociologie jakožto akademického oboru. K tomu sice nedošlo, všichni aktéři však situaci vnímali jako nanejvýš vážnou. Sociologická společnost se jí snažila čelit (vynucenou) rezignací většiny členů dosavadního výboru a kooptací někdejšího ministra školství Františka Kahudy, který stále disponoval značným politickým vlivem, do funkce úřadujícího místopředsedy. Pod Kahudovým vedením došlo k reorganizaci společnosti spočívající v přeregistraci členů, z nichž členství obhájila jenom polovina, ke změnám v organizaci a vedení jednotlivých sekcí i místních poboček a rovněž k posílení role hlavního výboru.³³

Ačkoli se Kahuda z titulu své funkce od činnosti Eugena Jonáše a centra ASTRA rozhodně distancoval, jeho vlastní badatelské zájmy neměly k podobným pa(ra)vědeckým aktivitám vůbec daleko – v polovině šedesátých let se mu podařilo prosadit výzkumný projekt Mentální energie a její praktické využití, od roku 1970 vedl Psychoenergetickou laboratoř na VŠCHT v Praze a obdobný výzkumný program zavedl rovněž v Ústavu sociálního výzkumu mládeže na Pedagogické fakultě UK.³⁴ Těmto zájmům je snad možné přičítat i to, že reorganizace sociologické společnosti počítala se zachováním Sekce integrální antropologie, v jejímž vedení měli stát Mácha, Wolf a Fázik, „politicky zabezpečený“ svým pracovním poměrem na ministerstvu národní obrany.³⁵ K tomu však již nedošlo

33 Tamtéž, i. č. 165. Zpráva o činnosti ČSS za rok 1970.

34 Dosud nejrozsáhlejším, třebaže nikoli bezproblémovým zpracováním Kahudova akademického působení je BORECKÝ, Vladimír. *Zrcadlo obzvláštního. Z našich mašblů*. Praha: Hynek, 1999, s. 106–112.

35 A AV ČR, fond VKFS, k. 19, i. č. 164. Zápis ze schůze výboru ČSS 15. 3. 1971.

a sekce v roce 1971 zanikla, aniž dochované prameny umožňují určit důvody tohoto zániku. Podle přesvědčení Karla Máchy, který zánik sekce mylně situoval již do roku 1970, šlo o důsledek tzv. normalizace, jíž integrální antropologie údajně vadila svojí názorovou otevřeností a prozápadní orientací.³⁶ Jako pravděpodobnější výklad se nicméně jeví obavy vedení ČSAV z pronikání pa(ra)vědeckých tendencí, které by mohly poškodit její odborné a sociální renomé. Změna stanoviska společnosti k sekci přitom mohla souviset i s tím, že se František Kahuda v téže době vzdal svého postu a v sociologické společnosti se víceméně přestal angažovat (zůstal ovšem řadovým místopředsedou jejího výboru), aby se mohl plně věnovat své výzkumné práci na poli psychoenergetiky. Zrušení Sekce integrální antropologie napomohlo konečně i to, že přeregistrace členů sociologické společnosti vyžadovala, aby členové pracovali v oficiálních sociologických ústavech a institucích, což naprostá většina dosavadních členů sekce nesplňovala, čímž automaticky ztratili členství ve společnosti.

Zánik původní Sekce integrální antropologie nebyl ovšem konečným řešením, protože nejpozději v roce 1973 se v rámci Československé sociologické společnosti začíná objevovat Sekce pro integrální zkoumání člověka.³⁷ Jejím předsedou se namísto Máchy, vyloučeného z akademického světa, stal Alexander Fázik, vědeckým tajemníkem Josef Wolf (mezi další členy přitom patřil i František Kahuda). Koncem sedmdesátých let přitom seznam členů sekce čítal 122 osob,³⁸ její činnost však už byla mnohem slabší než v případě její předchůdkyně ze šedesátých let. Sekce nikdy nebyla zmíněna mezi nejméně aktivními ve výročních zprávách Československé sociologické společnosti, setkávala se nanejvýš několikrát ročně a i její předsednictvo obvykle zasedalo s půlroční periodicitou. Kromě již uvedeného semináře a sborníku *Aktuální otázky integrace věd o člověku* (1973) uspořádala a vydala zřejmě jen jeden další, o tři roky mladší sborník *Člověk v socialistické společnosti*,³⁹ zatímco později její aktivity zjevně

...

36 MÁCHA, K. *Idea integrální antropologie*, s. 16; stojí přitom za zmínku, že ve výše citovaném stanovisku na obranu E. Jonáše se Mácha s Wolfem přirozeně dovolávali výlučně sovětských autorit.

37 První dochované archiválie z AMČSS, k. Soc. integr. zkoumání člověka, pocházejí sice až z roku 1976, již o tři roky dříve však sekce (tehdy nesoucí název Sekce sociologie o integrálním zkoumání člověka) pořádala v Liblicích sympozium, ústící do sborníku *Aktuální otázky integrace věd o člověku*. Praha: Československá sociologická společnost, 1973.

38 AMČSS, k. Soc. integr. zkoumání člověka, nedatovaný Seznam členů sekce.

39 *Člověk v socialistické společnosti*. Praha: Československá sociologická společnost, 1977.

sláby a členská základna se i přes vstup nových zájemců zmenšovala. Tématy přednášek a seminářů přitom byla vědeckotechnická revoluce, filozofické pozadí sociálních otázek a v neposlední řadě referáty o výzkumech Františka Kahudy a jeho spolupracovníků, ačkoli ti zjevně preferovali prezentační a publikační aktivity s větším dosahem.⁴⁰

Ještě menší význam měla neformální skupina kolem Karla Máchy, který pozbyl členství v Československé sociologické společnosti asi v roce 1971 a v polovině sedmdesátých let kolem sebe shromáždil své bývalé žáky.⁴¹ Příležitostné domácí schůzky několika nadšenců, mezi něž vstoupil i Josef Wolf, trvaly jen do Máchovy emigrace v roce 1978 a vedly ke třem spíše filozoficky orientovaným samizdatovým sborníčkům.

Vzhledem k oboru nepominutelný význam naproti tomu po celá sedmdesátá a osmdesátá léta měly osobní publikační aktivity Josefa Wolfa. Wolf v žádném případě nebyl originální myslitel, jako zaměstnanec ministerstva školství a jeho resortních pracovišť však měl jistý přístup k zahraniční (západní) literatuře a nechyběl mu ani zájem o široké spektrum společenskovědních a humanitních otázek a v neposlední řadě organizační schopnosti. Přitom již v šedesátých letech využil dílčího prosazení integrální antropologie k prezentaci angloamerické kulturní/sociální antropologie,⁴² jejíž klasická díla představil na počátku sedmdesátých let v čítance Kulturní a sociální antropologie.⁴³ Ačkoli šlo o dílo, které zjevně nerefletovalo aktuální vývoj oboru v celosvětovém kontextu a projevy se v něm také další nedostatky Wolfovy práce na poli sociálních věd,⁴⁴ v Československu na počátku tzv. normalizace představovalo jedinou informaci

...

40 Srov. KAHUDA, František. *Mentální energie a její využití v praxi*. Praha: ČVUT, 1980; KAHUDA, František. *Fundamentální záření hmot*. Praha: ČVUT, 1980; KAHUDA, František, ŠÍR, Ladislav. *Silové účinky mentální energie. Fyzikální projevy mentálně aktivované hmoty*. Praha: VŠCHT, 1982; KAHUDA, František a kol. *Ovlivňování růstu živých organismů mentální energií*. Praha: VŠCHT, 1982. První citované dílo reprodukuje řadu drobnějších článků především z *Časopisu lékařů českých*, autor vedle toho vystupoval na oficiálních fórech ČSAV, jejíž zaměstnanci jeho díla dostávali víceméně povinně, a dokonce v hromadných sdělovacích prostředcích.

41 MÁCHA, K. *Idea integrální antropologie*, s. 16; JERÁBEK, Antonín. Druhý život integrální antropologie. Co si ještě pamatují. In WOLF, Josef. *Integrální antropologie na prahu 21. století*. Praha: Karolinum, 2002, s. 19–22.

42 WOLF, Josef. Kulturní a sociální antropologie. Její historické a metodologické předpoklady v ČSSR. *Sociologický časopis*, 1969, roč. 5, č. 4, s. 361–368.

43 WOLF, Josef. *Kulturní a sociální antropologie*. Praha: Svoboda, 1971.

44 V posledním období jeho života, po roce 1989, šlo rovněž o metodologicky nezvládnutý vliv necírkevní spirituality a v některých případech zjevně i myšlenek tzv. scientologie.

o kulturní/sociální antropologii. V následujícím období se nadto prostřednictvím doslovů k různým oborově příbuzným knihám i populárních encyklopedií Wolf fakticky stal jediným, třebaže „na vedlejší pracovní poměr“ publikujícím sociálním antropologem v Československu.

Wolfovu popularizační práci na poli kulturní/sociální antropologie, která po roce 1989 vyústila i v některé z pokusů o etablování této perspektivy v českém akademickém prostředí (spolu s dalšími zdroji odlišné provenience), nelze ovšem hodnotit jednoznačně.⁴⁵ Jeho přínos byl totiž znevážen množstvím problematických závěrů, respektive i informací přístupných prostřednictvím jeho kompilačních děl, leckdy vycházejících z překonaných představ a nadto negativně ovlivněných autorovým urputným trváním na „integrálnosti“ antropologie, která v jeho optice měla znamenat také metodologické sjednocení všech věd o člověku.⁴⁶ Ani Wolfovy osobní ambice a touha po zařazení veškerých antropologických snah v české akademické obci, patrná nejen v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let, nýbrž i později, nepřinesly příliš pozitivní výsledky. Přesto lze právě jeho dílo, nebo spíš informace, které zprostředkovalo, považovat za dlouhodobě největší úspěch činnosti někdejší Sekce integrální antropologie.

Její „dědička“, Sekce pro integrální zkoumání člověka, v průběhu osmdesátých let spíše dožívala, a i když se záhy po listopadovém převratu pokusila obrodit prostřednictvím nových důrazů na odkaz T. G. Masaryka,⁴⁷ tento obrat nevyzněl příliš přesvědčivě.⁴⁸ Velká většina členů české sociologické obce chtěla nadto co nejrychleji „zapomenout“ na jakoukoli spojitost sociologie s Františkem Kahudou a jeho pokračovateli, zřetelně vnímanými jako vědeckí šarlatáni, proto činnost sekce počátkem devadesátých let fakticky ustala; poslední známou aktivitou byl

■ ■ ■

45 Kladně Wolfův odkaz vnímá především KANDERT, Josef. Vzpomínka na doc. RNDr. Josefa Wolfa, CSc. *Lidé města*, 2012, roč. 14, č. 1, s. 166–167, jiná hodnocení jsou již zdrženlivější.

46 Srov. WOLF, Josef. *Člověk a jeho svět. Úvod do studia antropologických věd*. Praha: Karolinum, 1992.

47 AMČSS, k. Soc. integr. zkoumání člověka, Zápis ze schůze výboru sekce IZČ 1. 2. 1990; Zápis z diskusního odpoledne 15. 3. 1990.

48 Je příznačné, že zatímco se řada sociologů přímo či nepřímo zapojila do listopadového převratu a další počátkem roku 1990 formulovali otevřený dopis prezidentu Havlovi, varující před nebezpečím úzce ekonomického řízení společenských změn (Prohlášení sociologů (dopis prezidentovi). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2004, roč. 40, č. 5, s. 763–764), výbor Sekce integrálního zkoumání člověka jakoby listopadový převrat ani nezaznamenal (srov. AMČSS, k. Soc. integr. zkoumání člověka, Zápis ze schůze výboru sekce IZČ 23. 11. 1989) – osazenstvo ve dnech 22.–24. listopadu ostatně jednalo na sympoziu Člověk v etapě sociálních změn v procesech přestavby v Liblicích.

49 Tamtéž, Pozvánka na seminář k 150. výročí narození T. G. Masaryka 24. 3. 2000.

masarykovský seminář uspořádaný v dubnu 2000.⁴⁹ Nutno ovšem konstatovat, že v devadesátých letech a na počátku třetího tisíciletí zřetelně stagnovala činnost celé Československé sociologické společnosti (záhy přejmenované na Masarykovu českou sociologickou společnost), protože její organizační aktivity převzaly jiné subjekty a nedošlo k restituci standardního fungování vědeckých společností, typickému pro západoevropské země či meziválečné a krátce poválečné Československo.⁵⁰

Závěrem

Sekce integrální antropologie Československé sociologické společnosti v šedesátých letech 20. století představovala jeden z klíčových pokusů o etablování nejen sociokulturní, ale přímo obecné antropologie v české akademické obci. V dobovém kontextu šlo o poměrně rozsáhlou a v mnoha ohledech výjimečně dobře fungující aktivitu, přinášející aktuální zahraniční (západní) poznatky a přístupy a diskutující o možnostech jejich skloubení s přinejmenším formálně marxistickou vědou a o jejich potenciálních aplikacích v českém/československém prostředí. Právě rozsah a otevřenost tohoto diskusního fóra, zaštitěného mladou sociologickou společností, byly nepochybně jeho největším přínosem.

Činnost Sekce integrální antropologie naproti tomu nevedla k hmatatelným kognitivním výsledkům, a to z řady důvodů. Kýžená integrace sociálních a humanitních věd byla jen povrchní, k hlubšímu porozumění obvykle nedošlo ani mezi sociálními vědami a filozofií, a v případě snahy o integraci sociálních a biologických či lékařských věd nezůstalo než u deklarací. Integrální antropologie v intencích vizionáře Karla Máchy a jeho epigona Josefa Wolfa proto zůstala nenaplněným, pokud vůbec naplnitelným příslibem.

Jednou z podmnožin těchto snah byla i prezentace angloamerické kulturní/sociální antropologie v českém prostředí, v šedesátých letech zaštitěná především Ladislavem Holým a Milanem Stuchlíkem a po jejich odchodu do emigrace Josefem Wolfem. Tato prezentace přinesla dílčí úspěchy, ačkoli ani ji v žádném případě nemůžeme považovat za úspěšnou a nevedla k žádné zásadní reorientaci tehdejší české/československé etnografie a folkloristiky. Holý se Stuchlíkem působili

■ ■ ■

50 PETRUSEK, M. *Peripetie Masarykovy české sociologické společnosti*, s. 186–189; NEŠPOR, Z. R. a kol. *Dějiny české sociologie*, s. 533–534.

příliš krátce a ve zjevné konfrontaci vůči většině tehdejších protagonistů oboru, zůstali v podstatě solitéry jako o dvě, tři dekády dříve Josef Voráček.⁵¹ Naproti tomu Josef Wolf si tuto exkluzivistickou pozici v období tzv. normalizace namnoze „hýčkal“, byv jediným znalcem kulturní/sociální antropologie v Československu, a i když určité informace o tomto oboru/přístupech v podstatě kontinuálně zprostředkoval dalším, tyto prezentace zdaleka nebyly na výši aktuálního stavu oboru ve svobodném světě. Wolfova díla sice přinášela jinak nedostupné informace z oblasti mimoevropské etnologie a někdy i antropologických a dalších sociálněvědních teorií, v řadě případů však šlo o informace zastaralé, problematické nebo vyložene chybě – také z těchto důvodů se nelze divit, že tato perspektiva nebyla obecně přitažlivou, ačkoli rozhodně nešlo o jediné důvody.

V činnosti Sekce integrální antropologie se tedy uplatnily velice různé motivace, zájmy i (ne)schopnosti konkrétních aktérů, na její pád měly vliv rovněž vnější důvody v podobě proměn (vědecké) politiky v Československu a celkově krátkého trvání původní sekce, jež byla v sedmdesátých letech „nahrazena“ podstatně odlišně fungující Sekcí pro integrální zkoumání člověka. K tomuto posunu, stejně jako k dřívějšímu ne vždy neproblematickému provozu sekce, přispěla její obsahová i metodologická neohraničenost, umožňující vstup pa(ra)vědeckých tendencí a následné skandály spojené s obavami mateřské společnosti i celé Akademie věd ze ztráty odborného renomé. Zatímco na sklonku šedesátých let šlo především o Jonášovu „astrobiologii“, jež byla v dobovém sociálněpolitickém kontextu odsouzena (autor ji později rozvíjel ve švýcarském exilu), v následujících dekádách byla sekce nucena zaštiťovat „psychoenergetické“ výzkumy Františka Kahudy, které podstatná část akademiků považovala za scestné, kvůli Kahudovu politickému vlivu se jim však nemohla bránit.

Právě (vědecká) politika a její proměny hrály podstatnou, i když nejednoznačnou úlohu v provozu „integralistické“ sekce sociologické společnosti. Původní aktéři Sekce integrální antropologie doufali, podobně jako většina tehdejších marxistických sociologů, že jejím prostřednictvím překlenou bariéry mezi západní a marxistickou vědou a jejich práce v tomto směru přinese konkrétní,

...

51 Třebaže tento první vážný protagonista sociálněantropologických přístupů v Československu stále ještě žil (1910–1980), do činnosti Sekce integrální antropologie se nezapojil – byl-li vůbec přizván; dílem asi z obav před opakováním postihů z počátku padesátých let, dílem proto, že v sekci ze starší badatelské generace působil jeho konkurent Vladimír Kadlec. K Voráčkovi podrobněji NEŠPOR, Z. R., *Dějiny české sociologie*, s. 154–155, 597–599.

společensky užitečné výsledky. K tomu (na rozdíl od sociologie) prakticky nedošlo, tím méně k naplnění ještě velkolepější vize o integraci věd o člověku. Karel Mácha s Josefem Wolfem přitom po roce 1989 zdůrazňovali, že zkázu těchto záměrů i zánik samotné Sekce integrální antropologie přinesla tzv. normalizace československé vědy a společnosti, s jejich přesvědčením však nelze jednoznačně souhlasit. V institucionální rovině byla původní sekce záhy nahrazena Sekcí pro integrální zkoumání člověka, jejíž činnost vedli Josef Wolf a Alexander Fázik. Právě tyto dva „integralisté“ přitom i po celá sedmdesátá a osmdesátá léta zůstali významnými aktéry české vědy a vědní politiky s neztenčenými publikačními možnostmi, třebaže (nebo právě proto) působili mimo standardní akademická pracoviště – Wolf na ministerstvu školství a v jeho účelových zařízeních, Fázik na ministerstvu národní obrany a později ve Vojenském historickém ústavu.

Významné bylo rovněž angažmá čelného komunistického politika Františka Kahudy, který na jednu stranu zřejmě zachránil „integralistické“ společenství před zrušením v důsledku obvinění z nevědeckosti, na druhou stranu jeho prostřednictvím prezentoval vlastní, standardní vědou nepřijímané pa(ra)vědecké přístupy a poznatky. Činnost Sekce pro integrální zkoumání člověka, která v období tzv. normalizace disponovala i tímto akademicky namnoze pochybným politickým krytím, byla proto v souvislosti s listopadovým převrácením většinou aktérů rychle opuštěna. V případě kulturní/sociální antropologie se tím otevřela cesta k novým pokusům o jejich etablování v českém prostředí, jejichž úspěšnost a relevanci ukáže teprve čas.

Neuskutečněné plány založení Bartošova národopisného musea v přírodě. K životnímu dílu Ladislava Rutteho (1893–1967)

Lukáš F. Peluněk

Sledujeme-li vývoj středoevropské etnologie ve druhé polovině 20. století, nesmíme opomenout ani regionální badatele a jejich aktivity, stejně tak jako některé polozapomenuté projekty, jež ke škodě pozdějších generací nebyly zrealizovány. V některých případech lze říci, že význam původně místně limitovaných aktivit přerůstal hranice regionu. To je patrné na příkladě tzv. skanzenů – muzeí v přírodě, jež mají své místo také v perspektivě mezinárodní. Tradice národopisných muzeí v přírodě má v českých zemích více než stoletou tradici – vzpomeňme již iniciativu Česká chalupa, která byla součástí Jubilejní výstavy v Praze roku 1891, či soubor lidových staveb na Národopisné výstavě československé uskutečněné o čtyři roky později tamtéž. Obdobné národopisné snahy vyvrcholily roku 1925 realizací Valašského musea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm na pozadí mnohaletých přípravných aktivit sourozenců Jaroňkových. Je zajímavé, že jen relativně krátce poté se zrodily další, podobně koncipované plány. Např. Antonín Václavík zveřejnil v roce 1940 záměr vytvořit v Luhačovicích národopisné muzeum Luhačovického Zálesí, jež mělo být symbolickým završením jeho životního zájmu

...

- 1 Srov. VÁCLAVÍK, Antonín. Národopisné aktuality. *Lázeňský zpravodaj Luhačovský*, 1940, roč. 13, č. 13, s. 1–4 (dále: VÁCLAVÍK, A. *Národopisné aktuality*). Srov. HYLŠKÝ, Karel. Museum v přírodě. *Lázeňský zpravodaj Luhačovský*, 1940, roč. 13, č. 10, s. 8.
- 2 Zlínskem rozumím nejbližší okolí města Zlína v povodí řeky Dřevnice, označované též jako Podřevnicko.

o tento region.¹ V našem pojednání zaměříme pozornost k blízkému baťovskému městu Zlín, kde mělo iniciativou vlastivědného pracovníka Ladislava Rutteho vzniknout „Bartošovo národopisné museum v přírodě“. Představíme si proto nejdříve základní historické souvislosti – tradici národopisné práce na Zlínsku,² dále ve stručnosti životní příběh L. Rutteho, na základě archivních a tištěných pramenů pak podrobněji osvětlíme samotný projekt Bartošova národopisného muzea v přírodě a příčiny neúspěchu těchto v mnoha ohledech výjimečných plánů.³

Ve Zlíně, jenž od přelomu 19. a 20. století z původně nevelkého provinčního města vyrostl ve významné průmyslové centrum, nebyly národopisné aktivity ještě v 19. století příliš výrazné. Teprve středoškolský pedagog, filolog a dialektolog František Bartoš, rodák z Mladcové u Zlína, se začal soustavněji zabývat o lidovou kulturu této oblasti. Výsledkem jeho rozsáhlých badatelských aktivit jsou sbírky lidové slovesnosti, udržující si dodnes svou autentickou pramennou hodnotu. Úmrtím Františka Bartoše v roce 1906 však zůstaly národopisné aktivity na Zlínsku na dlouhou dobu oslabeny. Teprve ve třicátých letech navázal na vlivného moravského národopisce vlastivědný pracovník Ladislav Rutte.⁴ Ačkoliv

■ ■ ■

- 3 Pramenný materiál je uložen především ve fondech Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, kde je uložena Rutteho pozůstalost. Zásadní význam pro naše téma si však ponechává publikovaná popularizační kniha představující zlínský projekt v základních obrysech. Srov. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, osobní fond Ladislava Rutteho (dále: MJVMZ, fond Rutte), př. č. 35/2015, i. č. H 19 844 – H 20 535; RUTTE, Ladislav. *Projekt Bartošova národopisného muzea v přírodě*. Zlín: Tisk, 1946 (dále: RUTTE, L. *Projekt*).
- 4 K osobnosti Ladislava Rutteho blíže viz HOLÝ, Dušan. Jubileum významného regionálního národopisného pracovníka. *Český lid*, 1963, roč. 50, č. 6, s. 369; HOLÝ, Dušan. L. Rutte (1894–1967). *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*, 1967, roč. 2, č. 1–2, s. 61; CHOVANEC, Jan. *Dvojice přátel*. Uherský Brod: Jaspis, 2000 (dále: CHOVANEC, J. *Dvojice přátel*); JILÍK, Jiří. Čech se slováckým srdcem. *Malovaný kraj*, 1978, roč. 14, č. 4, s. 16–17; JILÍK, Jiří. Sběratel Ladislav Rutte. *Malovaný kraj*, 1980, roč. 16, č. 6, s. 11; KUNZ, Ludvík. Bibliografie. Národopisné dílo Ladislava Rutteho. *Podřevnicko*, 1969, roč. 3, č. 1–2, s. 61–70; KUŽMA, Štěpán. Hlasy na poušti. *Literární noviny*, 1967, roč. 16, č. 4, 27. 1.; MIŠUREC, Zdeněk. Nad nedožitými osmdesátinami JUDr. Ladislava Rutteho. *Český lid*, 1974, roč. 61, č. 1, s. 50–51; OREL, Jaroslav. Morava vzpomíná. *Rovnost*, 1968, roč. 83, 6. 2.; PAVLIŠTÍK, Karel. K nedožitým devadesátinám JUDr. Ladislava Rutteho. *Národopisné aktuality*, 1983, roč. 20, s. 202; PAVLIŠTÍK, Karel. Ladislav Rutte (1967 až 1967). *Národopisné aktuality*, 1967, roč. 4, č. 1, s. 54–56; PAVLIŠTÍK, Karel. Za dr. Ladislavem Ruttem. *Český lid*, 1967, roč. 54, č. 4, s. 247; PAVLIŠTÍK, Karel. Za dr. Ladislavem Ruttem. *Podřevnicko*, 1967, roč. 1, č. 2, s. 49–50; PAVLIŠTÍK, Karel. Vzpomínka na Ladislava Rutteho. *Národopisná revue*, 1993, roč. 3, č. 1–2, s. 47; PAVLIŠTÍK, Karel. Rutte Ladislav. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 189 (dále: PAVLIŠTÍK, K. *Rutte Ladislav*); TODT, Stanislav. Nedožité jubileum. *Malovaný kraj*, 1973, roč. 9, č. 3, s. 20; UHER, Jindřich. Vzpomínka na folkloristu L. Rutteho.

rodákem z Prahy, po absolvování Právnické fakulty Univerzity Karlovy (1920) se přestěhoval na Slovácko – advokátní praxi nejdříve provozoval v Uherském Hradišti, od roku 1937 sídlil trvale ve Zlíně. Rutte byl již od studentských let vášnivým obdivovatelem moravské lidové kultury – naplno se jeho zájem projevil v létě 1909, kdy společně s rodiči trávil dovolenou na Slovensku a cestou do Prahy pobyl krátce i v okolí Břeclavi, na Podluží. Od té doby se mladý Rutte na Moravu vracel vcelku pravidelně. Poté, co se odstěhoval z Prahy na Slovácko, se s tímto krajem ztotožnil ještě více, živě se zajímal o místní nářečí a folklor, naučil se dokonce hrát na gajdy (dudy).⁵ Výrazně ovlivnil rozvoj folklorismu na Zlínsku a na Slovácku od dvacátých let až do své smrti, ve Zlíně také založil Krúžek moravských Slováků. Dlužno připomenout, že již v roce 1935, kdy se ve Vlčnově natáčelo filmové zpracování Maryši bratří Mrštíků, pracoval Rutte pro filmový štáb jakožto jazykový poradce.⁶

Výrazným mezníkem v následném smýšlení a životních plánech Ladislava Rutteho byly Bartošovy slavnosti ve Zlíně roku 1937. Právě tehdy poprvé zazněla výzva k uctění památky Františka Bartoše tím, že mu bude postaven pomník – národopisné muzeum. Na toto téma publikoval v tisku kratší článek.⁷ Rutte v něm píše: „*Sledoval jsem po léta obdivuhodný rozmach Batových závodů v tomto kdysi zastrčeném, zapadlém koutě, tvořícím přechod mezi Slováckem, Valašskem a Hanou, a vždy mi napadlo, zda si budoucí generace budou moci uvědomit, jak to v okolí Zlína vypadalo kdysi. Vystoupíme-li nad Kudlov, necelé tři kilometry od středu města, není po Zlínu a po tom úžasném ruchu moderního rozvoje téměř ani stopy. Kolikolem věnec mlčenlivých pasek, lesů a hor, tak jak zde od věků stály.*“⁸ Myšlenku vybudovat

■■■

Lidová demokracie, 1973, roč. 29, 9. 5.; UHER, Jindřich. Za dr. Ladislavem Ruttem. *Rovnost*, 1967, roč. 82, 8. 2., s. 3; UHER, Jindřich. Živé poselství. *Malovaný kraj*, 1993, roč. 29, č. 3, s. 8–9; UHER, Jindřich. Dvě kapitoly jednoho života. *Rovnost*, 1966, roč. 81, 23. 10.; UHER, Jindřich. Mít někde svoje kořeny. *Rovnost*, 1967, roč. 82, 1. 10.; UHER, Jindřich. Národopisec posláním. *Rovnost*, 1973, roč. 88, 5. 5., příl. s. 5; VÁCLAVÍK, Antonín. Dvě jubilea na Podřevnicku. *Valaško*, 1953, roč. 2, s. 104–105; VLACH, Dušan. K nedožitým osmdesátinám Ladislava Rutteho. *Národopisné aktuality*, 1973, roč. 10, s. 298–299.

5 Rutte je autorem několika prací na dané téma, především pak RUTTE, Ladislav. *Gajdy a gajdošské tradice na Valašsku a Slovácku*. Strážnice: Krajské středisko lidového umění, 1964.

6 PAVLIŠTÍK, K. *Rutte Ladislav*; CHOVANEC, J. *Dvojice přátel*, s. 3–5.

7 RUTTE, Ladislav. K Bartošovým oslavám ve Zlíně. *Svoboda*, 1937, 27. 1.; přetištěno in RUTTE, L. *Projekt*, s. 5–8. Připomeňme zároveň, že rukopis článku Rutte původně nabídl redakci časopisu Zlín, který byl informační doménou firmy Baťa – text však zde nebyl otištěn. Srov. MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 252.

8 RUTTE, Ladislav. *K Bartošovým oslavám ve Zlíně*. Svoboda, 27. 1. 1937; RUTTE, L. *Projekt*, s. 5.

národopisné muzeum v přírodě tedy Rutte zakládá na vizuálním kontrastu, na důmyslném propojení moderního a tradičního v těsné blízkosti.

V následujících pěti letech Rutte pracoval na detailnějším projektu národopisného muzea v přírodě. Vybral zároveň vhodné místo, kde měl být areál muzea vybudován – zalesněné plochy kolem tehdejší pily pod lokalitou Hradisko, svažující se směrem ke Kudlovu. Roku 1940 Rutte získal nepřímou veřejnou podporu také od Antonína Václavíka, jenž ve svém návrhu na muzeum v přírodě v Luhačovicích uvedl: „*Nicméně, kdyby se tu (tj. v Luhačovicích, pozn. aut.) nenalezlo pro myšlenku dosti předpokladů, jest tu Zlín, skýtající opět jiné možnosti pro Skansen větších rozměrů.*“⁹ O dva roky později, v roce 1942, byl projekt ve své podstatě hotový, dusná atmosféra druhé světové války však prozatím nedovolovala jeho zveřejnění – aktivity kolem projektu tedy probíhaly téměř v utajení. Zajímavé je, že se v této době uvažovalo o vytěžení lesa v místě, kde bylo muzeum plánováno. Nakonec však bylo vyhlédnuté území zachováno v původním stavu díky ráznému zakročení firmy Baťa, prostřednictvím generálního ředitele Josefa Hlavničky. Dodejme, že Rutte společně s Hlavničkou uvažovali o úzké spolupráci zlínské Školy umění a budoucího muzea v přírodě, kde měli studenti vykonávat praxi.¹⁰

Teprve po skončení války mohl Rutte představit plody své několikaleté usilovné tvůrčí činnosti. Přehlednou propagační publikaci určenou širší veřejnosti vydal ve Zlíně roku 1946. Podívejme se na koncepci Bartošova národopisného muzea v přírodě blíže. Areál o předpokládané výměře 102 hektarů měly tvořit čtyři základní celky: přírodní divadlo, valašská zahrada, dědina muzea v přírodě a vlastní muzejní budova.¹¹

Přírodní jeviště je vyobrazeno ve formě půlkruhového stupňovitého amfiteátru o celkové kapacitě 5 000 míst k sezení. Jeviště je organickou součástí dědiny, jež již budovy mohou být k dispozici jako přirozené kulisy pro jednotlivá umělecká představení. Budovy zasahující do jeviště pocházejí ze Zlínska – v samém středu zájezdní hospoda, po levé straně grunt, vpravo od hospody chalupa se zařízenou kovárnou, dále starý mlýn, od něhož vede lávka přes potok, spojující přírodní divadlo s valašskou zahradou.¹²

...

9 VÁCLAVÍK, A. *Národopisné aktuality*, s. 4.

10 MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 239.

11 Dle RUTTE, L. *Projekt*; MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 238, H 20 254.

12 Tamtéž, s. 12–17.

Valašská zahrada je koncipována jako rozsáhlá letní restaurace s kapacitou 2 000 osob. Jejími součástmi jsou především krytá veranda a valašská patrová budova, které mají sloužit ke konání odpoledních a večerních lidových slavností v případě, že nebude v provozu přírodní divadlo. Další budovy mají význam administrativní a propagační. Zajímavostí je, že před začátkem a po dobu představení v přírodním divadle nemá být valašská zahrada přístupná veřejnosti, ale má sloužit jako zázemí pro členy vystupujících souborů.¹³

Dědinu muzea v přírodě pak tvoří několik výrazných objektů – čejkovský a blatnický patrový sklep, podlužácký a hanácký grunt. Uprostřed jsou slovácká malovaná boží muka, před hanáckým gruntem pak roubená studna, nechybí zde ani kopaničářská chalupa. Skutečnou dominantou pak je valašský dřevěný kostel (předpokládaná kopie z Tiché u Frenštátu), který měl být vysvěcen a sloužit běžnému duchovnímu životu. Muzeum dále pokračuje směrem do valašského údolí s roubenou chalupou, pilou, seníkem, krčmou a fojtstvím. Dojem ze scénérie umocňuje vodní přehrada. Na svahu nechybí ani větrný mlýn z Březnice. Všechny objekty v dědině měly být obydleny lidmi, kteří zde měli žít po celý rok v tradičním – všedním i svátečním – kroji. Život v dědině měl být dle Rutteho přirozený, každý z obyvatel se měl věnovat tradičnímu řemeslu. Autor projektu zároveň respektuje i právo na soukromí těchto trvalých obyvatel muzea v přírodě – přístup veřejnosti do dědiny omezuje dopoledne na 8. až 11. hodinu a odpoledne na 14. až 17. hodinu.¹⁴

Konečně poslední částí areálu je hlavní muzejní budova, která měla být využita k administrativním účelům a především jako depozit a zastřešený výstavní prostor pro vybrané muzejní exponáty – slovácké, hanácké a valašské kroje, ručně vyřezávané betlémy zlínského řezbáře Vrzalíka,¹⁵ výšivky, krajky, malby, řezby či kraslice ze všech tří národopisných oblastí.¹⁶

V roce 1946 působila akceschopnost Rutteho projektu více než nadějně. Myšlenka zlínského muzea v přírodě získala veřejnou podporu ze všech stran, příznivě byla přijata odbornou i laickou veřejností, o čemž svědčí řada reakcí v tisku.¹⁷

...

13 Tamtéž, s. 17–19.

14 Tamtéž, s. 19–33.

15 Autorem vzorů jednotlivých figurek nebyl nikdo jiný než valašský výtvarník Jan Kobzáň (1901–1959). MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 252.

16 RUTTE, L. *Projekt*, s. 33–36

17 Např. FIALOVÁ, Vlasta. Bartošovo národopisné muzeum ve Zlíně. *Naše Valašsko*, 1947, roč. 10, s. 88–89 (dále: FIALOVÁ, V. *Bartošovo národopisné muzeum*); HÚSEK, Jan. Skansen. *Slovo národa*, 1946, roč. 2, č. 5, 6. 1.; HÚSEK, Jan. Bartošovo. *Slovo národa*, 1946, roč. 2, č. 223, 27. 9.; ŠULC,

Také významné špičky tehdejší profesionální etnografie tyto plány podporovaly, jak lze dohledat v Rutteho korespondenci s Antonínem Václavíkem, Janem Húskem, Karlem Pekárkem, Ludvíkem Kunzem a jinými.¹⁸

Pro založení muzea ovšem muselo v prvé řadě existovat základní institucionální zázemí. V roce 1946 se proto zlínský muzejní spolek spojil s Rutteho Bartošovou společností, a vytvořil tak „muzeotvornou“ Bartošovu muzejní společnost, která měla být subjektem zajišťujícím činnost budoucího muzea v přírodě. Předsedou společnosti se samozřejmě stal autor projektu Rutte.¹⁹

Batův podpůrný fond, vlastník lesních pozemků mezi Zlínem a Kudlovem, muzejní projekt rovněž podpořil a Bartošově muzejní společnosti požadovaný prostor propůjčil.²⁰ Krátce poté však majetek fondu přešel do vlastnictví národního podniku Státní lesy, který předchozí závazky vůči muzejníkům potvrdil v únoru 1949.²¹ Místní národní výbor Velkého Zlína dokonce ještě v roce 1947 žádal Zemský výbor v Brně o přidělení pozemků patřících v té době n. p. Státní lesy do svého vlastnictví, čímž by se realizace muzea v přírodě výrazně usnadnila, k tomu však nakonec nedošlo.²²

V následujících letech se ovšem výrazně proměňovala společensko-politická atmosféra. Slovácký krúžek a Bartošova muzejní společnost, kterým Rutte předsedal, byly na počátku padesátých let rozpuštěny, sbírky muzejní společnosti byly předány tehdy se nově konstituujícímu Krajskému muzeu v Gottwaldově. Představitelé národních výborů, kteří Ruttemu a myšlence muzea v přírodě prokazovali výraznou podporu, o věc nakonec z různých důvodů ztratili zájem (svou roli zde jistě hrály nejen ekonomické aspekty). Rutte se pokusil zachránit lesní pozemek pro budoucí využití ustanovením přírodní rezervace „Bartošovo“ na základě jím předloženého Ideového podkladu z roku 1950. Přestože byl tento dokument pro-

■ ■ ■

Antonín. Bartošova muzejní společnost ve Zlíně. *Podřevnicko*, 1947, roč. 3, č. 2, s. 40 (dále: ŠULC, A. *Bartošova muzejní společnost*); ŠULC, Antonín. 110. výročí narozenin Fr. Bartoše. *Podřevnicko*, 1947, roč. 3, č. 3–4, s. 71; ŮLEHLA, Vladimír. Při zrodu Bartošova. *Svobodné noviny*, 1946, roč. 2, č. 230, 2. 10.; VÁCLAVÍK, Antonín. Národopisná práce na Moravě. *Vlastivědný věstník moravský*, 1947, roč. 2, č. 1–2, s. 3–15, zde s. 11–12.

18 MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 240 – 20 242.

19 ŠULC, A. *Bartošova muzejní společnost*, s. 40.

20 Vlasta Fialová mylně uvádí, že byl pozemek firmou věnován. Srov. FIALOVÁ, V. *Bartošovo národopisné muzeum*, s. 88.

21 MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 244.

22 Státní okresní archiv Zlín, fond Archiv města Zlína, i. č. 702.

jednáván a formálně odsouhlasen Radou MěNV v Gottwaldově, Rutteho iniciativa neměla významnějšího výsledku.²³

V květnu 1951 byly na místě někdejší pily – v hypotetickém centru plánovaného muzea – zřízeny sklady Sběrných surovin a zařízení na mletí kostí. V parných letních měsících pak bylo okolí zasaženo zápachem ze skladovaného materiálu.²⁴ Veškeré Rutteho výzvy k odstranění skladů a zachování původního charakteru lesního pozemku však vyzněly naprázdno. V roce 1954 se již o muzeu v přírodě v oficiálně rovině příliš nehovořilo. Rada MěNV v Gottwaldově na svém zasedání 17. listopadu schválila nové pojetí této lesní oblasti jako Parku kultury a oddechu, na místě měla být vybudována turisticky pojatá Bartošova stezka. Zároveň prostranství, na němž stál sklad Sběrných surovin, mělo být upraveno.²⁵

Problém se skladem na místě plánovaného muzea v přírodě se však táhl i do dalších let. Ještě v lednu 1956 Rutte adresoval Radě MěNV Gottwaldov dopis, v němž žádá nápravu situace. Na kopii tohoto dopisu si později už jen poznamenal: „*Vyvrcholení nezájmu o „Bartošovo“!*“²⁶ Tímto dopisem Rutteho korespondence ve věci Bartošova národopisného muzea v přírodě končí. Autor projektu byl zřejmě již znechucen nezájmem rozhodujících představitelů samosprávy a od této chvíle nevyvíjel v otázce realizace muzea výraznější kroky. Je zřejmé, že se Rutte s neúspěchem svých vizí hořce, ale nakonec přece vyrovnal – v oblasti národopisu zůstal i nadále aktivní.

Důvodů, proč nebyly Rutteho velkolepé plány realizovány, je zřejmě několik. V této souvislosti nelze hledat jen aspekty politické – představitelé KSČ, národních socialistů i lidovců muzejní projekt prakticky od počátků veřejně podporovali, ani po roce 1948 nedošlo k zásadnímu, v mnoha jiných případech běžnému odmítnutí či zákazu činnosti. Můžeme však zároveň hovořit o prostém nezájmu institucí, jež mohly projektu poskytnout ideální zázemí a původně tak i přislíbily – tedy samospráva reprezentovaná národními výbory, Osvětová rada v Gottwaldově, národní podnik Baťa (od roku 1949 n. p. Svit) či n. p. Státní lesy, který převzal závazky vůči Bartošově muzejní společnosti po Baťově podpůrném fondu. Zároveň je možné předpokládat, že Bartošovo národopisné muzeum v přírodě bylo v přílišné blízkosti k již existujícímu rožnovskému muzeu v přírodě,

...

23 MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 246.

24 MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 249.

25 MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 249.

26 MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 252.

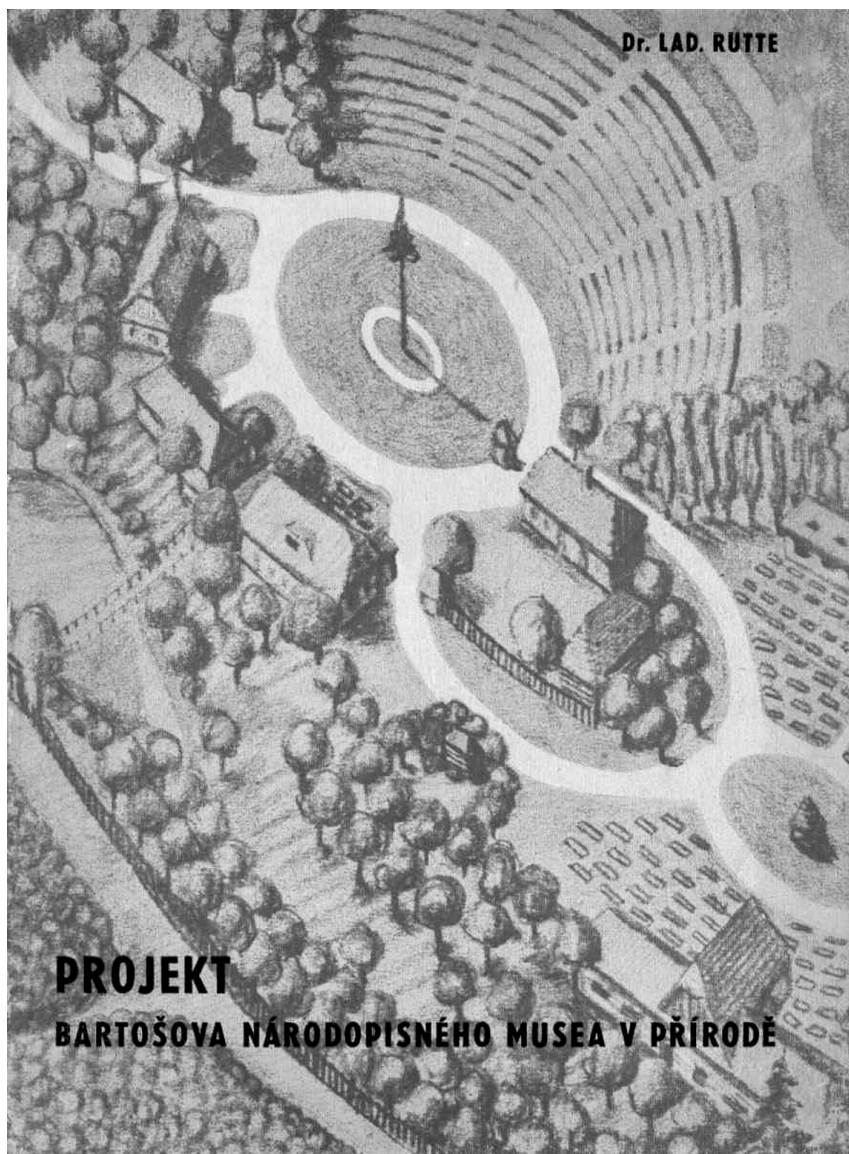
a proto mohlo být v očích rozhodujících osob poněkud nadbytečným. Od konce šedesátých let minulého století pak na pozadí praktické součinnosti brněnských etnografů (zejména Václava Frolce) a představitelů KNV v Brně vznikalo ve Strážnici budoucí Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy, které částečně suplovalo – a dodnes tak i nadále činí – funkci Rutteho muzejního projektu.²⁷ Po realizaci strážnického muzea v přírodě proto již nebyl prostor pro vybudování obdobného zařízení v nedalekém Zlíně.

Rutteho idea Bartošova národopisného muzea v přírodě jistě měla své přednosti – jednalo se o originální koncept propojení moderního a tradičního Zlína, zároveň slibovala perspektivu turistického ruchu ve městě i okolí. Originalita však s sebou mnohdy přináší obtíž, jak myšlenku – byť vloženou na papír – zrealizovat. Dnes bychom snad Rutteho muzejní projekt označili za megalomanský až utopický; musíme však mít na mysli autorův upřímný vztah k moravské lidové kultuře a především dobové pozadí. Poválečné nadšení z budování nového, lidově demokratického Československa sice přálo velkolepým myšlenkám a plánům, realita se však od představ zásadně lišila. Téměř prorocky znějí slova Rutteho blízkého přítele Vladimíra Boháče v dopise ze září 1945: „*Zatím ještě nejsme tak vzdělání a povýšení nad lidskou hloupost, nevyjímaje nejvyšší kulturní činitele až po dělníka, aby celá věc byla spontánně všemi těmi činiteli i lidem pojata tak vážně, jak Ty ji pojímáš.*“²⁸ Skutečně – původní přísliby institucionální či finanční podpory ze strany Baťových závodů a místní samosprávy vzaly v průběhu padesátých let zaskvě. V roce 1967 Ladislav Rutte zemřel a zanechal životní dílo – propracovaný projekt národopisného muzea v přírodě, jenž nebyl zrealizován. Domnívám se, že tento stručný nástin tématu dokazuje, že neuskutečněné plány by neměly zůstat zapomenuty, ale naopak představeny současnosti, neboť i tyto jsou plnohodnotnou součástí historického vývoje etnologie ve sledovaném období let 1945–1989.

■ ■ ■

27 Srov. SOUČEK, Jan. Výstavba muzea lidové architektury v přírodě ve Strážnici. *Malovaný kraj*, 1969, roč. 5, č. 8–9, s. 15–17; FROLEC, Václav. Muzeum lidových staveb jihovýchodní Moravy ve Strážnici. *Národopisné aktuality*, 1973, roč. 10, č. 1, s. 3; JANČÁŘ, Josef. Strážnické národopisné muzeum v přírodě. *Malovaný kraj*, 1981, roč. 17, č. 3, s. 18–19; ŠIMŠA, Martin, KALÁBOVÁ, Petra a kol. *Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006.

28 MJVMZ, fond Rutte, i. č. H 20 240.

Obr. 1. Ladislav Rutte – Projekt Bartošova národopisného musea (Zlín 1946). Repro Lukáš F. Peluněk.

VI. OSOBNOSTI

Životní a profesní osud Dagmar Klímové ve světle její pozůstalosti¹

Andrea Zobačová

Úvod

Osobní fondy tvoří důležitou součást dokumentačních sbírek brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i.² K nejvýznamnějším patří pozůstalosti po Oldřichu Sirovátkovi, Vladimíru Úlehlovi, Karlu Vetterlovi a materiály dochované po Dagmar Klímové. Pro uložení svých písemností na našem pracovišti se rozhodla sama autorka po domluvě s Janou Pospíšilovou a převzali jsme je ještě za jejího života (v letech 2002, 2007 a 2010).³ Tak vznikl Osobní fond Dagmar Klímová (signatura R 20),⁴ který je postupně zpracováván. Odráží velmi přesně vědeckou činnost zůstavitelky, je totiž dobře známo, že terénní výzkumy vždy tvořily základ veškerého jejího odborného počínání. Blízkost Hornácka, kde během dlouholetých soukromých sběrů získala velké množství materiálů představujících jádro fondu, moravské metropoli se stala také hlavním důvodem uložení pozůstalosti v Brně. V těsné návaznosti na informace z terénu⁵ vždy vznikaly publikované

■ ■ ■

1 Text vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., RVO: 68378076.

2 Dále: EÚ AV ČR Brno.

3 EÚ AV ČR (zastoupený ředitelem Z. Uherkem) odkoupil část knihovny a listinný archiv z majetku D. Klímové na základě Kupní smlouvy ze dne 16. 11. 2010.

4 Dále: R 20.

5 Oddíl III.C-Výzkumy.

i nepublikované texty, rozdělované podle tematických okruhů.⁶ Důležitou položku fondu tvoří životopisný materiál,⁷ zejména deníky z let 1995 až 2008 – jde nejmeně o 35 školních sešitů formátu A5 a najdeme v nich informace vzpomínkové i aktuální v době svého vzniku.⁸ Význam rozsáhlé korespondence⁹ s domácími i zahraničními představiteli oboru, ale i informátory, přáteli a známými umocňuje nebývale vysoký počet zachovaných kopií dopisů odesílatelky. Jelikož jsme s písemnostmi D. Klímové převzali rovněž pozůstalost její matky Marie Rychnové,¹⁰ stala se součástí osobního fondu kromě rodinných dokumentů, fotografií a dopisů došlých paní Rychnové hlavně vzájemná korespondence mezi matkou a dcerou z let 1936 až 1979.¹¹

Jako archivářka i jako badatelka jsem se několikrát přesvědčila, že nic nevypovídá o té či oné osobnosti tolik jako dopisy, jejichž autorkou či autorem je přímo ta konkrétní osoba, stejně jako její slova, která jsou pronesena v publikovaných vzpomínkových článcích či rozhovorech. Při práci s rukopisnými a tištěnými prameny týkajícími se D. Klímové jsem si navíc uvědomila důležitost obou zdrojů, neboť dokumenty vzniklé v době, kdy je aktérka prožívala, mohou více či méně upřesnit slova pronesená či napsaná po letech. Zamyslíme-li nad vývojem našeho oboru (etnologie či folkloristiky?) ve druhé polovině 20. století, kdy vedle oficiální linie nutně existoval také individuální vývoj té které osobnosti, a porovnáme-li jej s vědeckým životopisem D. Klímové, možná budeme překvapeni, jak se tyto dva póly doplňují.

Rodina a studium

Dagmar Klímová,¹² slovesná folkloristka mezinárodního věhlasu, se narodila 2. února 1926 v Praze hudebníkovi Františku Rychnovi a jeho manželce Marii, ro-

...

6 Oddíl III.A-Publikované a nepublikované práce. Prozatím vykrystalizovaly dva okruhy: Katalogizace pověstí; Turci a Tataři v lidové tradici.

7 Oddíl I-Životopisný materiál (dále: oddíl I).

8 Oddíl I.A-Deníky (dále: oddíl I.A).

9 Oddíl II.

10 Oddíl VI-Písemnosti týkající se rodinných příslušníků: A. Marie Rychnová; B. Josef Klíma (dále oddíl VI.B).

11 Oddíl II.A-Korespondence s matkou (dále: oddíl II.A).

12 SATKE, Antonín. Klímová Dagmar, roz. Rychnová. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 111–112; POSPÍŠILOVÁ, Jana, BERÁNKOVÁ, Helena (eds.).

zené Lekešové. Otec pocházel z Budňan (dnešní součásti městyse Karlštejn), matka z Chýnova u Tábora a vyrostla v Dolní Cerekvi u Jihlavy. Protože otec onemocněl a prožil zbytek života mimo rodinu, musela roli živitelky zastat maminka.¹³ Trvalější zaměstnání našla až roku 1933 a díky různým reorganizacím skončila na Obvodním národním výboru Prahy I, kde setrvala až do důchodu (1957). Svoji dceru nechala na radu učitelky obecné školy studovat reálné gymnázium. Ve školním roce 1944/45 byla s celým svým ročníkem totálně nasazena. Po maturitě 15. září 1945 „dala se zapsat do zimního běhu 1945 na Karlovu universitu v Praze, na obor čeština – dějepis.“ Později změnila studijní plán, protože ji národopis zaujal natolik, že se mu po vykonaných státních zkouškách z dosavadních oborů rozhodla věnovat trvale. Specializovala se na lidovou prózu, vypracovala disertaci na téma Příspěvek k problematice zápisu a studia lidové tradice jako speciální metody národopisné a 12. května 1950 získala při promoci ve velké aule Karolina právo užívat titul PhDr.¹⁴

Dne 5. února 1959 se ze slečny Rychnové stala paní Klímová.¹⁵ Na sklonku života, po dlouhých letech vdovství, si do deníku zapsala: „Mým přátelům je známo, že jsem kdysi poznala Slovensko krok za krokem. Se skupinou přátel s tlumoky na zádech jsem prošla křížem krážem Nizké i Vysoké Tatry, Slovenské rudohoří a jeden z těchto přátel, Josef Klíma,¹⁶ se pak stal na dalších 30 let mým životním partnerem. Poznat obor svého partnera jsme brali velmi vážně, a tak se stalo, že bezprostředně po svatbě jsme se vypravili na pěší túru s pevným záměrem poznat trasu, po které po dlouhé generace chodívali z Hornácka hraničním hřebenem až na daleké Kopanice [...].“¹⁷ Jak si postupně osvojovala obor svého muže, orientalistiku,

■ ■ ■

Dagmar Klímová. *Bibliografická příloha Národopisné revue* č. 21. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2007 (dále: POSPÍŠILOVÁ, J., BERÁNKOVÁ, H. (eds.). *Dagmar Klímová. Bibliografická příloha*). D. Klímová publikovala pod jmény Rychnová, Klímová-Rychnová, Klímová. V textu užívám D. Rychnová či D. Klímová podle doby, o které zrovna píši.

- 13 KLÍMOVÁ, Dagmar. *To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové*. Redakční práce Eva Koudelková. Liberec: Nakladatelství Bor, 2006 (dále: KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*). Kapitola Curriculum vitae, s. 209.
- 14 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I. Curriculum vitae (nedat.; do r. 1957; dále: Ž 1).
- 15 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I. Doplněk k životopisu Dagmar Rychnové, provd. Klímové od r. 1952 (26. 9. 1961; dále: Ž 2).
- 16 Doc. JUDr. Josef Klíma, dr. h. c. (1909–1989), asyriolog a právní historik, v letech 1950–1971 vědecký pracovník Orientálního ústavu ČSAV, habilitován 1947, čestný doktorát univerzity v Krakově 1964. Autor mnoha knih, např. titul Společnost a kultura starověké Mezopotámie (Praha 1962, 1963²) vlastními kresbami (bohužel bez udání autorství) doprovázela manželka Dagmar. EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl VI.B (parte J. Klímy se životopisnými údaji).
- 17 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I.A. Sešit POLÍVKA 2008–únor.

můžeme posoudit z bibliografie D. Klímové.¹⁸ Řada společných zahraničních cest jim umožnila blízký kontakt s předními světovými asyriology a v pozdějších letech zase navštěvovali různá folkloristická setkání, hlavně na Slovensku. Na prvních čtyřech svazcích edice Enzyklopädie des Märchens mohla mít podíl jen díky tomu, že hesla jsou podepsána Josef R. Klíma.¹⁹

Vědecký životopis

D. Rychnová píše v životopise: „Zaměstnání jsem nastoupila v květnu 1950 jako výpomocná vědecká síla při rozsáhlé jednorázové akci Státního památkového úřadu, která měla za účel vybrat z konfiskovaných budov českého a moravského pohraničí vesnické domy k památkovému chránění. Strávila jsem půl roku téměř výhradně jen terénní práci a získala tak zkušenosti, jak v metodice studia národopisu, tak i v jejích pomocných disciplínách, zejména ve fotografování.“²⁰ Realita doby byla taková, že Obvodní národní výbor v Praze I na základě výměru ze dne 22. května 1950 udělil Státnímu památkovému úřadu „soubhlas k navázání pracovního poměru s p. PhDr. Rychnovou Dagmar [...], a to na dobu od vydání tohoto výměru do [...] 30. 9. 1950.“²¹ Podle dochované korespondence dcery s matkou víme, že první výzkumný den proběhl už 23. května v Novém Boru, uskutečnil se postupně jak v severních, tak v jižních Čechách a nakonec se protáhl až do října. A ještě jednou k dobovému kontextu: „Už jsme dneska viděli hraniční pásma, ani malé dítě by je nemohlo přejít, každých 10 kroků je velká červeně psaná cedule. Kromě toho se chodíme hlásit na každou stanici SNB, kde nám předem ukážou na mapě, co máme vynechat a kudy nejezdit, aby nebylo časových ztrát.“²²

Dále se situace D. Rychnové vyvíjela takto: „Na podzim téhož roku se podařilo vedení Státního ústavu pro lidovou píseň v Praze získat povolení zaměstnat mne jako pomocnou vědeckou sílu při kartotéčních pracích v archivní sbírce ústavu.“ Koncem

■ ■ ■

18 POSPÍŠILOVÁ, J., BERÁNKOVÁ, H. (eds.). *Dagmar Klímová. Bibliografická příloha*, oddíl Orientalistika (položky 405–421; jde převážně o recenze pro Český lid a tři články (jeden spolu s manželem)).

19 Plný název i důvod tohoto počínání viz POSPÍŠILOVÁ, J., BERÁNKOVÁ, H. (eds.). *Dagmar Klímová. Bibliografická příloha*, s. 32.

20 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I, Ž 1.

21 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I. Korespondence ohledně zaměstnání.

22 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl II.A. Citovaný dopis: dcera matce (nedat.; podle kontextu říjen 1950, psáno v Dačicích).

roku 1952 se jí podařilo získat v ústavu trvalejší postavení, čímž mohla „*pracovat samostatně na dílčích problémech v oboru lidové písně a věnovat se rovněž terénnímu výzkumu*“. V r. 1954 mi umožnila reorganisace ústavu [...] vrátit se ke své původní specializaci, ke studiu lidové prózy.²³ K 1. červenci 1955 byla z rozhodnutí prezidia ČSAV zpětně ustanovena na funkční místo vědecké pracovnice bez vědecké hodnosti.²⁴ Toto zařazení jí ukládalo do pěti let předložit kandidátskou práci,²⁵ a proto „*v letech 1955 až 1960 [...] vykonala potřebné zkoušky aspirantského minima, z marxismu, z ruštiny, angličtiny, z etnografie a folkloristiky a vypracovala na základě terénních výzkumů kandidátskou práci s názvem ‚Lidové podání s historickou tematikou v hornácké obci Javorník‘. Kandidátskou práci jsem obhájila 23. února 1961; byla mi přiznána hodnost kandidátky historických věd*“.²⁶ Zkušenosti získávané již od roku 1948 ve jmenovaném slováckém subregionu zúročila mimo jiné v kapitole *Vyprávění*, publikované v rámci kolektivní monografie *Hornácko*.²⁷

Osobní odborné zaměření D. Klímové-Rychnové po celý profesní život ovšem narušovaly státní plány. Kabinet pro lidovou píseň, aby jako socialistická vědecká instituce prokázal svoji pokrokovost, si určil, pochopitelně na pokyn „*shora*“,“²⁸ jako svůj „*hlavní úkol pracovního plánu*“ sběr a studium písní a lidové slovesnosti průmyslových oblastí. Výzkum započal v kladensko-slánské uhelné pánvi v červenci 1953. Dagmar Rychnová utvořila skupinku s Bohumírem Nušlem; společně zapsali 218 písní a 64 vyprávění.²⁹ Mamince k tomu napsala: „*Lidé nám zde vycházejí vstříc, znají pěkné písně a ještě hezčí anekdoty a povídky. Píšu už do 3. sešitu. [...] Hlavně jsme překvapeni, jak pěkně nás vítají i staří soudruzi. Nic jim nevadí, že říkáme Dobrý den, na vykání jsou sami zvyklí; jsou rádi, že se někdo zajímá o jejich písně a o jiného se nestarají. Překvapuje také vysoký věk u lidí; vesměs nám zpívají lidé kolem osmdesátky. Je vidět, že ta práce neškodí tady tolik, jak se říká. Dost*

■ ■ ■

23 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I, Ž 1. Ústav = Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, dále: ÚEF.

24 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I. Korespondence ohledně zaměstnání, ustanovovací dopis prezidia ČSAV (5. 10. 1955).

25 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Curriculum vitae, s. 210.

26 Titul CSc. EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I, Ž 2.

27 KLÍMOVÁ, Dagmar. *Vyprávění. Ukázky lidového vyprávění. Katalog hornáckých lidových vyprávění*. In FROLEC, Václav, HOLÝ, Dušan, JERÁBEK, Richard (eds.). *Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 1966, s. 463–497, 532–584.

28 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Curriculum vitae, s. 210.

29 HORÁK, Jiří. Předběžná zpráva o průzkumu Kabinetu pro lidovou píseň na Kladensku. *Český lid*, 1953, roč. 40, č. 5, s. 235–236.

se najedli i naveselili. Na 1. republiku nenadával zatím nikdo. President je tu dost populární i jeho otec, ale místní romány nikdo nečte ani od něho, ani od Majerové.³⁰ Přestože se účastnila folkloristických výzkumů po celou dobu jejich trvání (kromě doplňkových zájezdů strávili sběratelé v letech 1953–1956 v terénu průměrně 14–21 dní ročně) a její studie Portréty tří kladenských vypravěčů (jako rukopis)³¹ je uvedena mezi častěji citovanou literaturou v Antologii k studiím o lidovém vyprávění a hornickém humoru v monografii Kladensko,³² nebyla do ní zařazena ani jinde otištěna. Po letech zavzpomínala: „Já se k vytipovaným lidem vracela sama a navazovala co nejopatrněji, něco, co se podobalo přátelství. Např. R. Maršíka jsem získala tím, že jsem se nebála jít v krátkých rukávech do včelína, to mu imponovalo. [...] Texty, vyprávěné v okruhu svých kamarádů, když některý zašel na návštěvu, jsou motivicky i ideovým vyzněním velice odlišné od původních záznamů ‚narychlo‘ a bez přípravy. Byly civilnější, avšak pravdivější. I tady se však nakonec projevilo, co jsem tvrdohlavě prosazovala – sebrala jsem příliš málo textů, že kvalitnějších, to nehrálo roli, a tak mou studii [...] vyřadili [...]. Prý tři vypravěči je příliš málo.“³³

Na přelomu padesátých a šedesátých let došlo k založení International Society for Folk-Narrative Research (dále ISFNR), mezinárodní společnosti pro studium lidové prózy, protože „lidová pohádka, pověst i ostatní druhy folklorního vyprávění patří k těm složkám lidové kultury, jež možno důkladně a všestranně prozkoumat jedině na internacionálním základu.“ Za zvlášť naléhavou považovali zainteresovaní badatelé otázku mezinárodního katalogu pověstí.³⁴ Ve dnech 1.–4. září 1966 se v Liblicích uskutečnilo zasedání společnosti a jeho ústředním tématem se stala otázka vymezení folklorních druhů. Lutz Röhrich zde předložil obsáhlý elaborát německých typů pověstí o mrtvých,³⁵ na němž byli v přípravném stadiu účastni i českoslovenští folkloristé.³⁶ Akci organizačně zajistil ÚEF a Jaromír Jech do tisku

■ ■ ■

30 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl II.A, dcera matce 11. 7. 1953. Prezidentem je tu míněn Antonín Zápotocký, jeho otcem Ladislav Zápotocký. Křestní jméno spisovatelky Majerové je Marie.

31 Rukopis s názvem *Tři typy kladenských vypravěčů* uložen v osobním fondu. EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl III.A.2, nepublikované práce.

32 SKALNÍKOVÁ, Olga a kol. *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959, s. 95–96, 206.

33 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Rozhovor s PhDr. Dagmar Klímovou, CSc., s. 226.

34 SIROVÁTKA, Oldřich. O lidové próze mezinárodně. *Národopisné aktuality*, 1965, roč. 2, č. 1–2, s. 61.

35 RÖHRICH, Lutz. Das Verzeichnis der deutschen Totensagen. *Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung*, 1967, Band 9, Heft 1–3, s. 270–284.

36 KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar. Konference společnosti „International Society for Folk-Narrative Research“. *Národopisné aktuality*, 1966, roč. 3, č. 3–4, s. 51.

připravil zvláštní svazek časopisu *Fabula*, oficiálního orgánu ISFNR.³⁷ Ke katalogizaci lidových pověstí přispěla D. Klímová Návrhem hesláře českých pověrečných povídek,³⁸ Katalogem lidové prózy Nové Lhoty na Hornácku³⁹ a rozsáhlým Katalogem hornáckých lidových vyprávění.⁴⁰ Současně pokračovala i „v monografickém studiu důležitých typů a motivů našich lidových pověstí na širší základně podání slovanských a středoevropských.“ Náležel k nim „okruh podání a motivů historických pověstí z období vpádů tatarských a tureckých, zařazený do státního plánu“.⁴¹ Také podstatnou část studie o tureckých válkách v lidových pověstech publikované francouzsky tvoří katalog těchto látek.⁴² S odstupem času vyzněl její pohled na katalogizaci poněkud skepticky, protože pověsti jsou „nejamorfnější slovesný druh, hlavně proto, že až dodnes se podceňuje jejich přesný zápis. Většinu textů máme ve volném převyprávění, tedy vlastně jen výčet motivů [...]. Kromě toho, je tu rozpětí od malé zmínky přes výklad o pověře (či popisu nějaké pověsti opředené lokality) až po texty se skutečným dějovým jádrem. Jejich evidence je obtížná [...]. Prostě, nevíme toho ještě dost [...]“⁴³

Když na počátku tzv. normalizačního období podával Antonín Robek zprávu o nové koncepci ÚEF, napsal, že „stav [...] Ústavu pro etnografii a folkloristiku neodpovídá požadavkům společnosti a potřebám rozvoje socialismu.“ Příčiny tohoto stavu viděl v tom, že „v ÚEF neexistovala koncepce práce týmové.“ Ústav se prý „soustřeďoval na nižší formy vědecké práce a to na sběr, registraci a klasifikaci materiálu [...]. Vznikaly drobné i větší práce spíše podle zálib pracovníků než podle plánu spole-

...

37 Výsledky vědecké činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1966. *Český lid*, 1967, roč. 54, č. 3, s. 197.

38 Publikovala jej v rámci studie KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar. Příprava katalogu českých pověstních žánrů. *Slovenský národopis*, 1963, roč. 11, č. 2–3, s. 467–475.

39 KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar. Katalog lidové prózy Nové Lhoty na Hornácku. *Český lid*, 1963, roč. 50, č. 4, s. 213–230.

40 KLÍMOVÁ, Dagmar. Katalog hornáckých lidových vyprávění. In FROLEC, Václav, HOLÝ, Dušan, JERÁBEK, Richard (eds.). *Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 1966, s. 549–584.

41 EÚ AV ČR Brno, R 20, oddíl I. Životopis (nedat.; 2. pol. 60. let; Ž 4). Šlo o pětiletý plán Vývoj české lidové kultury, který končil rokem 1970. SKALNÍKOVÁ, Olga. Výroční hodnocení činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1970. *Český lid*, 1971, roč. 58, č. 3, s. 190–191.

42 KLÍMOVÁ, Dagmar. Les guerres turques dans les narrations populaires. Les légendes historiques. *Ethnologia slavica*, 1970, roč. 2, s. 227–245; TÁŽ. Les guerres turques dans les narrations populaires. II. Les récits étiologiques. *Ethnologia slavica*, 1971, roč. 3, s. 245–269; TÁŽ. Les guerres turques dans les narrations populaires. III. Observations générales. *Ethnologia slavica*, 1972, roč. 4, s. 199–245.

43 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Rozhovor s PhDr. Dagmar Klímovou, CSc., s. 234–235.

čenské potřeby [...].⁴⁴ Po pěti letech rekapituloval: „*V nové koncepci ÚEF schválené prezidiem ČSAV v roce 1972 se rozvinuly zejména výzkumy etnografie dělnictva, speciálním úkolem do té doby v naší vědě neřešeným, a to úkolem studia dělnictva Prahy. [...] V oblasti klasické etnografie se v této pětiletce dokončuje úkol studia etnografie národního obrození [...].*“⁴⁵ Pro D. Klímovou tato slova samozřejmě znamenala především opuštění projektu evropského katalogu pověstí a počátek éry, kdy „*jako nestraníček byla tím koštětem, kterým postupně vymetli kdejaký kout.*“⁴⁶ Je škoda, že většinu prací k tématu prozaického folkloru velkoměstského proletariátu musela publikovat v interních tiscích svého pracoviště, vždyť např. studie *Dělnická tradice a vypravěčský repertoár v prostředí velkoměsta*⁴⁷ by svým rozsahem stačila na knížku. Totéž platí o *Lidovém vyprávění v období národního obrození v Čechách*⁴⁸ – tímto úkolem ji vedení ÚEF pověřilo po smrti Jaroslava Kramářa, aby uzavřela proluku, která v plnění plánu nastala.⁴⁹ Řadu svých studií i větších prací, publikovaných ve zmíněných interních tiscích určených pouze pro vnitřní potřebu, považovala za rukopisný fond.⁵⁰

V letech 1972–1978 prováděli zaměstnanci ÚEF výzkum dělnictva hlavního města Prahy „*jako emancipované společenské třídy [...]. Poprvé se v české etnografii stal předmětem studia velkoměstský proletariát, pro nějž byla charakteristická různorodá profesionální skladba a který slučoval všechny základní výrobní typy průmyslového dělnictva. [...] Obsahový i lokální rozsah výzkumů [...], který zahrnul pět největších pražských dělnických čtvrtí, si vyžádal návrat ke kolektivní práci.*“ Účastnili se ho vedle osmi etnografů jen dva folkloristé – Jaroslav Markl a Dagmar Klímová,⁵¹ která bezprostředně po skončení terénního studia napsala: „*Výzkum dělnického*

...

44 ROBEK, Antonín. Zpráva o nové koncepci Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. *Český lid*, 1972, roč. 59, č. 4, s. 232.

45 ROBEK, Antonín. Dvacet pět let Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. *Český lid*, 1977, roč. 64, č. 3, s. 130.

46 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Curriculum vitae, s. 213.

47 KLÍMOVÁ, Dagmar. *Dělnická tradice a vypravěčský repertoár v prostředí velkoměsta*. In *Etnografie pražského dělnictva*. Maketa, sv. 2. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1975, s. 65–190 (dále: KLÍMOVÁ, D. *Dělnická tradice a vypravěčský repertoár*).

48 KLÍMOVÁ, Dagmar. *Lidové vyprávění v období národního obrození v Čechách. Lid a lidová kultura národního obrození v Čechách*. Maketa, sv. 5. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1980.

49 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Curriculum vitae, s. 213.

50 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Moje publikační možnosti, s. 265–266.

51 MORAVCOVÁ, Mirjam, ROBEK, Antonín. Třicet let etnografické práce na výzkumu dělnictva. *Český lid*, 1981, roč. 68, č. 2, s. 71, 76.

folklóru nebyl snadnou záležitostí. Byl totiž prováděn pro potřeby národopisného výzkumu, který si stanovil časové rozmezí asi 1840–1940. To je období z hlediska folklóru značně vzdálené, zejména bereme-li v úvahu, že jde o „mladé“, neustálené prostředí, kde nutně budou mít převahu témata krátkodobě tradovaná. Je třeba vzít v úvahu, že repertoárové složení bylo do značné míry usměrněno „shora“: zájmem o dělnické politické vzpomínky, které mohly být případně použity k doplnění pramenů historických. [...].“⁵² V monografii Stará dělnická Praha upozornila také na to, že „převahu vzpomínkové tematiky, v níž [...] zaujímalo přední místo líčení významných okamžiků z dělnických bojů a slavností“ je nutno chápat ze zorného úhlu „třídy, jejíž politická aktivita je příznačná“ a která „zároveň niterně cítila potřebu vytvořit vlastní dělnické „tradice““.⁵³

Na závěr

Zbývá otázka, kterou jsem nepřímo položila v úvodu: Jsme, či nejsme překvapeni, jak se ve vědeckém životopise naší aktérky doplňují (nebo přímo obohacují) oficiální linie s jejím osobitým vývojem? Posuďte sami:

„Jakkoli nás může těšit, že i tzv. angažovaných témat se ujímali lidé formátu D. Klímové, přece lze litovat nenávratně ztracených možností a pouze tušených výsledků, jichž by určitě dosáhla, kdyby se směla plně věnovat srovnávací folkloristice,“ pokusila jsem se zhodnotit její vědecké působení v nekrologu.⁵⁴ Teď vysvětlím, proč považuji za užitečné, že se v politicky vypjaté době chopila „úkolů sledovat velkoměstský proletariát,“ zvláště za situace, kdy „po děsivých čistkách období tzv. normalizace pro obor lidové prózy nikdo jiný na pracovišti nezbyl“, nepočítáme-li Libuši Volbrachtovou-Pourovou, která roku 1982 emigrovala do Německa. D. Klímová sama prokázala, k čemu se hodí znalost „idylického Horňácka“⁵⁵ při studiu folkloru městského typu: zdařile porovnávala společenské vazby dělnické společnosti v metropoli se strukturou tradiční vesnice. Např. v horňáckém Javorníku jsou vypravěčské okruhy (příbuzenský,

...

52 KLÍMOVÁ, Dagmar. K otázkám folklóru pražského dělnictva. *Český lid*, 1979, roč. 66, č. 2, s. 73.

53 KLÍMOVÁ, Dagmar, MARKL, Jaroslav, MORAVCOVÁ, Mirjam, SKALNÍKOVÁ, Olga, ŠTASTNÁ, Jarmila, VÁŘEKA, Josef. Život dělnictva a proletářská kultura v buržoazní republice. In ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Mirjam, ŠTASTNÁ, Jarmila (eds.). *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, s. 286.

54 ZOBAČOVÁ, Andrea. Rozloučení s Dagmar Klímovou. *Národopisná revue*, 2012, roč. 22, č. 2, s. 147.

55 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Curriculum vitae, s. 213.

sousedský a pracovní) téměř identické, zatímco ve městě dochází k oddělení světa muže a ženy. Ta nikdy nenavštíví manželovo pracoviště (s výjimkou nejstarších poměrů, kdy za ním nosívala do dílny teplé jídlo) a jeho zaměstnání ani nezná. Časté stěhování za výdělkem (i po Praze) způsobuje nestabilní sousedskou strukturu, čímž se společnost stále víc a víc tříští.⁵⁶

Přitom D. Klímová nechtěla, „aby vznikl dojem, že se v Praze vůbec nevypráví.“ Zdůraznila: „*Vypráví se a vždycky se vyprávělo v úzkém rodinném kruhu, kde k tomu byly jen trochu vhodné podmínky,*“ pouze „*skupiny, které se k těmto příležitostným hovorům scházely, však byly zpravidla menší než na vesnici a také méně stabilní a pravidelné.*“⁵⁷ Ráda bych znovu připomněla její citlivý přístup k informátorům – jeden takový příklad jsem zde už citovala a ona sama se k těmto vztahům v různých vzpomínkových článcích vracela. Nevyšel-li jí záměr publikovat studii o třech kladenských vypravěčích, v obsáhlé práci o velkoměstském vypravěčském repertoáru měla možnost upozornit na tři osobnosti mezi informátory a zařadit souvislé ukázky terénního materiálu a jejich amatérské tvorby.⁵⁸ Velice sympaticky působí absence dobového „marxistického žargonu“ v textech věnovaných jinak „angažovaným“ tématům, takže čtenář nezíská dojem, že autorka píše na „společenskou objednávku,“ naopak, je patrné nefalšované osobní zaujetí. A to je důvod, proč oceňuji, že se D. Klímová tohoto nepopulárního úkolu chopila.

Dovětek k životopisu: D. Klímová pracovala v ÚEF až do svého penzionování roku 1983. Téměř celý svůj život prožila v Praze vyjma posledního roku, který strávila v Domově seniorů ve Zručí nad Sázavou a nakonec v kutnohorské nemocnici, kde zemřela 2. března 2012.

■ ■ ■

56 KLÍMOVÁ, D. *To všechno jsem já*. Kapitola Zkušenosti se studiem dělnického folkloru městského typu, s. 54.

57 Tamtéž, s. 55.

58 KLÍMOVÁ, D. *Dělnická tradice a vypravěčský repertoár*, s. 102–161.

Obr. 1: D. Rychnová s místní mládeží v tradičních krojích. Javorník (okr. Hodonín) 1949. EÚ AV ČR Brno, R 20, sbírka fotografií

Obr. 2: Já a drátوفon v plátěné kabele „na míru“, nejspíš na Kladensku cca 1956. Autorský popis D. Klímová z počátku 21. století. EÚ AV ČR Brno, R 20, sbírka fotografií

Jeden specifický příklad z Brna: Eva Kilianová a její čtenářské edice folkloru¹

Jana Pospíšilová

Ve své krátké kapitole zaměřuji pozornost na osobnost Evy Kilianové a na její činnost ediční, literární (a administrativní). Současně se tak věnuji počátkům existence brněnského pracoviště Ústavu pro etnografii a folkloristiku a Historického ústavu ČSAV.

Evu Kilianovou jsem poznala v osmdesátých letech 20. století, kdy už v akademii věd nebyla zaměstnaná. K této studii mě podnítl dva narativní rozhovory uskutečněné v roce 2015 a 2016.² První z nich proběhl v jejím bytě při návštěvě, která nesouvisela s probíhajícím projektem zaměřeným na dějiny oboru etnologie – její vzpomínání na práci v akademii věd ale přirozeně přišlo na řadu. Při druhém rozhovoru jsem se už snažila zachytit další vzpomínky a informace o první polovině padesátých let 20. století, kdy se v Brně vytvářely badatelské kolektivy etnografů a historiků. V textu, který je vlastně malým medailonem o E. Kilianové, vycházím nejen z informací získaných v rozhovorech s ní, ale opírám se také o osobní znalosti osob a prostředí brněnských pracovišť a o relevantní literaturu. Přistupuji k informacím získaným z vyprávění E. Kilianové jako k akceptovatelnému obrazu o tom, co prožila – tento obraz odráží poměrně detailně její osobní zkušenost a interpretace určitých událostí a procesů.³

...

1 Text vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., RVO: 68378076.

2 Záznamy jsou uloženy v dokumentační sbírce EÚ AV ČR v Brně, sig. I.

3 Více viz NOSKOVÁ, Jana. Dětství a mládí německých obyvatel Brna v meziválečné a válečné době. Historický a výzkumný kontext, interpretace a poznámky k publikování rozhovorů. In NOSKO-

Brněnská základna

Po zřízení Československé akademie věd se brněnská pobočka Ústavu pro etnografii a folkloristiku (dále ÚEF) stala jednou z prvních společenskovědních poboček pracovišť akademie věd.⁴ Se svými dvěma odděleními byla podobně jako ostatní pobočky pražských ústavů (i ústavů s ředitelstvím v Brně) součástí Brněnské základny pracovišť Československé akademie věd.⁵ Folkloristické oddělení, jež bylo nástupnickou institucí Státního ústavu pro lidovou píseň⁶ navazujícího na činnost předrepublikového Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku, sídlilo pod vedením Jana Racka na Grohově ulici v budově Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a bylo zaměřené zejména na studium hudebního a tanečního folkloru. Etnografický tým vzniklý z Kabinetu pro národopis se soustředil na otázky způsobu života a kultury českého lidu v průmyslových oblastech a na družstevní vesnici a tvořili ho v padesátých letech 20. století vedoucí Karel Fojtík a odborní pracovníci Jaroslav Štika, Vlasta Svobodová a Oldřich Sirovátka. Oddělení sídlilo ve velmi provizorních prostorách na náměstí Rudé armády č. 9 (neboli na „Rudáku“), v dnešní budově rektorátu MU na Moravském náměstí. Pracovníci etnografického oddělení brněnské pobočky ÚEF tam měli k dispozici pouze dvě místnosti, které jim zapůjčil Historický ústav (dále HÚ), resp. jeho brněnská pobočka,⁷ a tak se zaměstnanci obou poboček denně stýkali, diskutovali a promýšleli své práce například při společných svačinách. V HÚ v Brně tehdy pracovali Josef Kolejka, Jaroslav Marek, Jaroslav Mezník, Gracián Chaloupka, Jiří

■■■

VÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Jana (eds.). „*Měla jsem moc krásné dětství*“. *Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20.–40. letech 20. století / „Ich hatte eine sehr schöne Kindheit.“ Erinnerungen von Brünnener Deutschen an ihre Kindheit und Jugend in den 1920er–1940er Jahren.* Brno: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. – pracoviště Brno a Statutární město Brno – Archiv města Brna, 2014, s. 15.

4 Viz VLČEK, Radomír, VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka. *Sdružení moravských pracovišť Akademie věd ČR. Ke genezi a tradicím organizace Československé akademie věd/Akademie věd ČR v regionu.* Brno, 2016, rkp. (dále: VLČEK, R., VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, L. *Sdružení moravských pracovišť*).

5 Brněnská základna měla společnou hospodářskou správu do devadesátých let 20. století a jít něco vyřdit na hospodářskou správu znamenalo jít „na základnu“.

6 Viz POSPÍŠILOVÁ, Jana. Od Pracovního výboru k ústavu akademie věd. In UHLÍKOVÁ, Lucie (ed.). *1905–1995. Od pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k ústavu pro etnografii a folkloristiku.* Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1995, s. 64–68 a další příspěvky tohoto sborníku.

7 Viz VLČEK, R., VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, L. *Sdružení moravských pracovišť*, s. 20.

Jirásek, Josef Vytiska, administrativní síly Eva Kilianová a Ludmila Vítková a později další dvě ženy.

Na začátku sedmdesátých let se pobočky ÚEF a HÚ přestěhovaly do druhého patra augustiniánského kláštera na Mendlově náměstí ve Starém Brně, ale už to je jiná kapitola pracovních a mezilidských vztahů na zmíněných pracovištích, jež se silně proměnila pod vlivem nové politické situace.

První léta činnosti ÚEF vzniklého v roce 1954⁸ už dnes málokdo může doložit vlastními vzpomínkami. E. Kilianová má v živé paměti pracovníky brněnských poboček obou ústavů, i když sama říká, že ve faktech a v určení času není neomylná. Do HÚ byla přijata v roce 1955 díky přimluvě své spolužačky ze studií na brněnské filozofické fakultě Boženy Kolečkové, manželce historika Josefa Kolečky, vedoucího pobočky. Přestože se v té době uplatňovalo stranické hledisko i u řadových, neodborných pracovníků, výjimky potvrzovaly pravidlo. Její náplní práce byla péče o knihovnu, ale zejména psaní na stroji. V rozhovoru uváděla, že opisovala všem kolegům jejich veškerou produkci i disertační práce. Vzpomínala také se smíchem na to, jak zaujala kolegy historiky svojí „*antivědou*“, což byly jejich stylisticky nevydařené formulace, jež shromažďovala v krabici od bonboniéry: „[...] *z mostu odjelo dělo, které tam stálo*“; „[...] *useknutá hlava a uvláčené tělo mluvili (!) příliš jasnou řečí.*“

Rodinné zázemí

E. Kilianová je jednou ze dvou dcer JUDr. Bohuslava Kiliana, dnes už nepříliš známé osobnosti brněnského kulturního života, milovníka umění, novináře a vydavatele společenských časopisů *Salon* a *Měsíc*.⁹ B. Kilian byl strýcem Bohumila Hrabala, s nímž jeho malá sestřenice Eva trávila v dětství mnohé volné chvíle a prázdninový čas. Vyrůstala ve vile v Brně-Obřanech v blízkosti řeky Svitavy, kam z Brna-Židenic jezdil i „Bogan“. Vila, původně letní sídlo Kilianova tchána, brněnského českého lékaře, byla ve dvacátých a třicátých letech jedním z center moravského kulturního dění. B. Kilian kolem sebe soustředil výtvarné umělce,

■ ■ ■

8 Více informací viz NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Práce etnografů v ÚEF v Brně do roku 1970. In UHLÍKOVÁ, Lucie (ed.). 1905–1995. *Od pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k ústavu pro etnografii a folkloristiku*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1995, s. 49–52.

9 JERÁBEK, Miroslav. *Salon kulturní a literární*. HOST, 2010, roč. XXVI, č. 3, s. 19–22.

spisovatele, hudebníky a herce. Za mnohé lze zmínit malíře Jaroslava Krále, Eduarda Miléna, Františka Podešvu, spisovatele Karla Čapka, Rudolfa Těsnohlídka, dirigenta Rafaela Kubelíka nebo herce Oldřicha Nového. Kilianova společenská povaha nepřitahovala jen známé osobnosti, ale také jeho synovce B. Hrabala, v jehož tvorbě se projevuje vypravěčský projev a styl jeho strýce. Vila v Obřanech, kde E. Kilianová dosud žije, touto zašlou slávou stále dýchá.

Ediční činnost

E. Kilianová vystudovala filozofii a biologii na brněnské filozofické fakultě, po absolutoriu dostala místo na osmileté základní škole v Karvině a po dvou letech se vrátila do Brna, aby nastoupila do HÚ. Mechanická práce písáčky ji neuspokojovala a díky propojení ústavů sídlících na Rudém náměstí a kolegiálním vztahům se jí dostalo možnosti pracovat ve volném čase na adaptacích záznamů folklorního podání. Schopnost literárně zpracovávat texty jí nebyla díky rodinné orientaci cizí. Zpracovávala rukopisné záznamy uložené v ÚEF a dílem také časopisecky publikované folklorní texty ve spolupráci s Oldřichem Sirovátkou, později také samostatně. Všechny edice E. Kilianové jsou opatřeny soupisem literatury a pramenů a ediční poznámkou, která osvětluje její práci s texty. Publikace jsou určené především dětem a doprovázejí je ilustrace předních českých výtvarníků – Aloise Mikulky, Jiřího Hadlače, Milana Zezulky, Antonína Strnadla, Zdeny Táborské, Vlasty Baránkové. E. Kilianová edičně zpracovala lidové pověsti a pohádky z Moravy a Slezska v jedenácti knížkách. Nakladatelsky spolupracovala s brněnským Blokem, ostravským Profilem a pražským Albatrosem. Podle jejích vzpomínek vznikl v nakladatelství Blok díky spolupráci s redaktorem Jaroslavem Novákem neuskutečněný plán na dětského čtenáře zaměřenou edici žánrů prozaického folkloru z různých oblastí tvořících administrativní území tehdejšího Jihomoravského kraje.

Úpravy folklorních textů E. Kilianové se vyznačují velkým respektem k pramenům. Snažila se o zachování vyprávěného stylu textů, místy v něm ponechávala dialektismy, přestože to vyvolávalo nesouhlasné reakce u redaktorů. Využívala úvodních nebo závěrečných formulí z jiných nářečních textů, které sloužily k oživení a věrohodnosti vyprávěcího stylu: „[...] *pokud to bylo hezký, tak sem to nechala skoro tak jak to je – dala sem tam víc třeba přímých řečí, aby to bylo čtivější* [...] *No a já sem měla dojem, že když se to nechá víceméně tak jak to je – ti nejlepší vyprávěči teda samozřejmě* [...], *tak to bylo nejhezčí. [...]Třeba „Ach moji miluncí“ – to nevy-myslíš, to nenahradíš ničím.*“ Snažila se o jednoduchý a přirozený vypravěčský styl

a při zpracování zápisů nezdídky spojovala motivy a přebírala detaily z jiných variant. Například zápisy významné sběratelky Anežky Šulové ze severní Moravy¹⁰ jsou s ponecháním některých nářečních prvků převedené do spisovného jazyka. Lze říct, že E. Kilianová nepracovala podle šablony, ale citlivě upravovala texty tak, aby byly zajímavé pro dětského čtenáře druhé poloviny 20. století.

Po roce 1970

Jako pracovnice HÚ strávila E. Kilianová v roce 1970 tři dny ve vazbě kvůli ilegální činnosti a spolupráci se skupinou MUDr. Milana Šilhana, přičemž v procesu s touto skupinou byla vyslýchána jako svědek.¹¹ Když jí v roce 1972 vedoucí pobočky Václav Peša neprodloužil pracovní smlouvu v HÚ, krátce pracovala v právním oddělení Lachemy a od roku 1982 necelých šest let jako vychovatelka v Ústavu sociální péče pro tělesně postiženou mládež v Brně Na Kociánce. Tuto práci dnes považuje za své nejkrásnější zaměstnání, i když ji původně hledala jen proto, aby odpracovala potřebný počet let před odchodem důchodu. Vzpomínala, jak v sedmdesátých letech 20. století přepisovala rukopisy Vladimíru Čermákovi (právník, soudce, filozof), básníku Zdeňku Rotreklovi zase opisovala rukopis Skrytá tvář české literatury, který byl ukrytý na půdě obřanské vily a tiskem vyšel až po roce 1989. V devadesátých letech byla iniciativní v Sokole v Brně-Obřanech a v Maloměřicích, angažovala se v soudních jednáních, v nichž sokoli usilovali o navrácení majetku. Byla činná také ve zpravodaji vydávaném městskou částí Brno-sever.

Eva Kilianová po sobě zanechala výsledky ediční a literární činnosti, které formovaly vkus mnohých dětských čtenářů nejméně po tři desetiletí. Historik J. Mezník prý s úsměvem a nadhledem říkával: „*To, co píšu já, nikdo nečte. Ale co píše Kilianová, čte strašně moc lidí.*“ Jako pracovníci HÚ ji bibliografické soupisy ÚEF nezaznamenaly, neuvádí ji ani akademický Lexikon české literatury a biografická část Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. A pokud ji později navštívili literární historikové, tak jen proto, že o ni projevíli zájem jako o sestřenici slavného Bohumila Hrabala a pátrali v její paměti po vzpomínkách na něho nebo na jejího otce.

...

10 Viz MELZER, Miloš. *Anežka Šulová. Obrazy ze života na vesnicích severozápadní Moravy ve druhé polovině 19. století*. Štíty: Nakladatelství Pavel Ševčík – Veduta, 2014.

11 PERNES, Jiří. *Od demokratického socialismu k demokracii. Nekomunistická socialistická opozice v Brně v letech 1968–1972*. Brno: Barrister a Principal, 1999, s. 150, 160 a další.

Příloha:

Vydané edice

KILIANOVÁ, Eva, SIROVÁTKA, Oldřich. *Na Veverí devět věží. Pověsti z Brněnska*. Brno: Blok, 1962.

KILIANOVÁ, Eva, SIROVÁTKA, Oldřich. *Zvonová studna. (Pověsti z Dražanské vysočiny)*. Brno: Krajské nakladatelství, 1964.

ŠULOVÁ, Anežka. *Obr na Šošole. Pověsti ze severní Moravy*. Z autorčiných rukopisů vybrala, uspořádala, převyprávěla a poznámku napsala Eva KILIANOVÁ. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě, 1964.

KILIANOVÁ, Eva, SIROVÁTKA, Oldřich. *Čarovné ovoce*. Praha: Albatros, 1965, 1982.

KILIANOVÁ, Eva, SIROVÁTKA, Oldřich. *Čertova tanečnice. Pověsti ze západní Moravy*. Brno: Blok, 1968.

KILIANOVÁ, Eva, SIROVÁTKA, Oldřich. *Král moravských vodníků. Pověsti z Horácka a Podhorácka*. Brno: Blok, 1974.

Chlapci v zelené hoře. Lidové pověsti z Valašska. Ed. Eva KILIANOVÁ. Brno: Blok, 1978.

KILIANOVÁ Eva. *Ovčák v Radhošti*. Brno: Blok, 1978, 1983.

HYKEL, Cyril. *O pokladech na Kotouči. Pohádky a pověsti ze Štamberka a okolí*. Převyprávěla a poznámku napsala Eva KILIANOVÁ. Ostrava: Profil, 1980.

O stříbrné podkově. Pověsti z jižní a jihozápadní Moravy. Shromáždila a k vydání připravila Eva KILIANOVÁ. Brno: Blok, 1986.

Obří pantofle. Pověsti z Moravy vypravuje Eva KILIANOVÁ. Ostrava: Profil, 1988.

Podiel Juraja Langra na formovaní múzeí v prírode na Slovensku

Katarína Očková

V uvedenom príspevku stručne načrtnem prístupy k vzniku a realizácii niektorých múzeí v prírode na území dnešného Slovenska s dôrazom na vývoj odborných a praktických názorov na ich realizáciu prevažne v priebehu druhej polovice 20. storočia. Ako prvý príklad uvediem budovanie Múzea slovenskej dediny, ako súčasť Slovenského národného múzea v Martine. Ďalšími príkladmi budú Múzeum oravskej dediny, Múzeum liptovskej dediny a Národopisná expozícia v prírode v Starej Ľubovni. Na koncepciách týchto múzeí sa podieľal Juraj Langer – významný odborník na problematiku budovania a prevádzky múzeí v prírode nielen na Slovensku a v Čechách, ale aj v celoeurópskom rozsahu. Uvedená skutočnosť nie je náhodná najmä v otázke hľadania správnych prístupov pri zostavovaní koncepcií týchto múzeí, ktoré boli v mnohých prípadoch v uplynulom čase prehodnotené v kontexte zachovania základnej myšlienky ich vzniku a odkazu významu zachovaného kultúrneho dedičstva pre širokú odbornú i laickú verejnosť.¹

...

- 1 Nasledujúci príspevok nemá za cieľ objasniť vývoj záujmu o vznik múzeí v prírode na území dnešného Slovenska. Táto téma bola vyčerpávajúco publikovaná v niekoľkých prácach etnologického a múzejného charakteru, známych u odbornej i laickej verejnosti (počnúc inšpiráciami od prvých svetových národopisných výstav z druhej polovice 19. storočia, ako aj článkami o prvom múzeu v prírode pri švédskom Štokholme a pod.). Viz napr. ŠTIKA, Jaroslav, LANGER, Jiří. *Československá muzea v přírodě*. Ostrava: Profil, 1989. Pokúsím sa o objasnenie vývoja konkrétnych prístupov pri tvorbe koncepcií vybraných múzeí v prírode, v rámci ktorého sa významne podieľal Juraj Langer. V príspevku sa tak stretáva pohľad na realizáciu múzeí v prírode na Slovensku v druhej polovici 20. storočia v spoločensko-politických podmienkach socialistického zriadenia krajiny, na druhej strane je to pohľad na vývoj metodiky a prístupov v múzejníctve v prírode v tomto období.

Múzeum slovenskej dediny

Od prvých myšlienok až po realizáciu celoslovenského múzea v prírode – Múzea slovenskej dediny v Martine prešlo veľa rokov, počas ktorých sa zmenili základné prístupy k realizácii múzeí v prírode na dnešnom Slovensku aj v Európe.² Napriek prvým cieľom dokumentácie ľudovej architektúry a staviteľstva Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS) z konca 19. storočia (1893), prvý konkrétny návrh na zriadenie národnej zbierky ľudového staviteľstva a tradičnej stavebnej kultúry so sídlom v Martine so zastúpením najtypickejších objektov z celého Slovenska predstavil Valnému zhromaždeniu MSS správca Slovenského národného múzea Ján Geryk v roku 1931 (návrh z roku 1930).³ Na ideovom zdôvodnení tohto návrhu sa podieľali významní odborníci na výskum ľudovej kultúry a ľudovej architektúry – Jozef Vydra, Karel Chotek a Dušan Jurkovič.⁴ Zámerom bolo vybudovať „živé múzeum“ s dôrazom na jednotlivé regionálne špecifiká Slovenska a Moravského Slovácka, až do roviny prezentácie tradičného staviteľstva a spôsobu života Slovákov zo zahraničia. Prístupy a stvárnenie múzea nadväzovali na zviditeľnenie národných, etnických a regionálnych špecifik podľa vzorov prvých múzeí v prírode v duchu pretrvávajúceho romantizmu a idealizácie tradičného spôsobu života ľudových vrstiev formujúcich sa národov. Objekty mali obývať pôvodní obyvatelia, ktorí mali vykonávať bežné každodenné činnosti či výroby.⁵

Potreby záchranu ľudovej architektúry sa po druhej svetovej vojne orientovali na ochranu objektov na pôvodnom mieste. Deklarácia Medzinárodnej rady múzeí (ICOM) z roku 1957 odporúčala budovať múzeá v prírode až ako druhú alternatívu ochrany pamiatok ľudového staviteľstva, pričom stanovila hlavné zásady výstavby a prevádzky týchto špecifických múzejných zariadení.⁶ Riešenie otázky

■ ■ ■

- 2 Problematike budovania Múzea slovenskej dediny sa venovali mnohí odborní pracovníci SNM v Martine, príspevok vychádza z posledného článku, v ktorom je téma sumarizovaná viz OČKOVÁ, Katarína. Vznik a budovanie celoslovenského múzea v prírode. *MÚZEUM*, 2014, roč. LX, č. 2, s. 8–12. (ďalej: OČKOVÁ, K. *Vznik a budovanie celoslovenského múzea v prírode*).
- 3 GERYK, Ján. Návrh na zriadenie muzea v prírode (scansen). *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1931, roč. 23, č. 1, s. 46–49.
- 4 HORVÁTH, Stanislav. Ciele, snahy a realita budovania Múzea slovenskej dediny v Martine. *Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia*, 1992, roč. LXXXVI, č. 33, s. 33.
- 5 OČKOVÁ, K. *Vznik a budovanie celoslovenského múzea v prírode*, s. 8.
- 6 KIRIPOLSKÝ, Milan. Etnografické múzeá v prírode. In MRUŠKOVÍČ, Štefan a kol. *Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax*. Martin: Slovenské národné múzeum – Etnografické múzeum, 1993, s. 119 (ďalej: KIRIPOLSKÝ, M. *Etnografické múzeá v prírode*). Pozri aj 4th General Conference

v celosvetovom meradle sa prenieslo aj na odborné diskusie do vtedajšieho Československa – na konferencie v Rožnove pod Radhoštěm (1958) a v Starom Smokovci (1959).⁷

Kvôli chápaniu kultúrnej politiky na Slovensku, spojenému s veľkým dôrazom na ľudovú kultúru, bolo možné v Martine pokračovať v ideách D. Jurkoviča, J. Geryka, aj prostredníctvom ich nasledovníkov Andreja Polonca, Štefana Mruškoviča, Jozefa Turzu a ďalších.⁸

Realizáciu múzea v prírode ako bezprostrednej súčasťi národopisných expozícií Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine), v zmysle jeho pôsobenia ako celoslovenského múzejného strediska dokumentácie hmotného kultúrneho dedičstva,⁹ schválila Slovenská národná rada v apríli 1964. Jednalo sa o štátnu úlohu, ktorá bola vládnyimi predstaviteľmi monitorovaná a do ktorej sa investovalo množstvo energie, odborného úsilia, ale aj finančných prostriedkov.

Etnografická koncepcia múzea v prírode v Martine bola spracovaná v roku 1965. Následne vznikali návrhy urbanistickej štúdie a prvý výber objektov na základe stanovených kritérií, ktorý bol navrhovaný do 10 hlavných oblastí z celého územia Slovenska.¹⁰

Definitívne bola stanovená lokalita múzea v Jahodníckych hájoch (vzdialené 1 km od centra Martina), ktorá disponovala vhodnou členitosťou terénu a lesným porastom. Súbežne sa realizovalo spracovanie príslušnej dokumentácie, výkup objektov, ich zariadenia, transfer a opätovné postavenie. Stavebná činnosť začala v roku

...

and 5th General Assembly of ICOM, Geneva, Switzerland, 9 July 1956, section 6. Dostupné na: <http://icom.museum/the-governance/general-assembly/resolutions-adopted-by-icom-general-assemblies-1946-to-date/geneva-1956/>. [Accessed 17. 10. 2016.]. Podobná situácia vytvárania múzeí v prírode, ako záchranných areálov ohrozených pamiatok ich transferom bola v prípade Vlačského múzea v prírode, ktoré až do r. 1975 fungovalo skôr ako odkladisko pamiatok, ktoré už nebolo možné udržať na pôvodnom mieste. LANGER, Juraj. Centrálna alebo regionálna koncepcia múzeí v prírode?. *Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia*, 2007, roč. CI, č. 48, s. 98.

7 OČKOVÁ, K. *Vznik a budovanie celoslovenského múzea v prírode*, s. 9.

8 HALMOVÁ, Mária, KIRIPOLSKÁ, Anna, MOLNÁROVÁ, Katarína. *Koncepcia ďalšieho rozvoja Múzea slovenskej dediny pre roky 2008–2011*. Martin: Archív SNM – pobočka Martin, 2008, s. 2 (ďalej: HALMOVÁ, M., KIRIPOLSKÁ, A., MOLNÁROVÁ, K. *Koncepcia ďalšieho rozvoja Múzea slovenskej dediny*).

9 MRUŠKOVIČ, Štefan. Zdôvodnenie úlohy výstavby múzea slovenskej ľudovej architektúry a bývania (skanzenu) pri Slovenskom národnom múzeu v Martine. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 1965, roč. LIX, č. 6, s. 10.

10 Pôvodný výber 218 usadlostí a objektov z 140 lokalít bol zúžený na 190 usadlostí a objektov zo 115 lokalít z územia celého Slovenska. POLONEC, Andrej. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 1969, roč. LXIII, č. 10, s. 30 a 32.

1967, základný kameň múzea bol slávnostne položený do základov krčmy z Oravskej Polhory 5. novembra 1968.

V rokoch 1972–1984 SNM v Martine (v tom čase SNM – Etnografický ústav) ako hlavný riešiteľ štátneho plánu a metodické stredisko pre národopisné múzejníctvo vo vtedajšej Slovenskej socialistickej republike (SSR) koordinovalo rozsiahly výskum ľudového staviteľstva na Slovensku s využitím kartografickej metodiky, so zapojením akademických pracovísk. Na základe výsledkov tohto výskumu sa upresňoval pôvodný výber objektov pre plánovanú národopisnú expozíciu v prírode.¹¹

Súbežne v rokoch 1976–1980 riešilo SNM v Martine, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm a Národní ústav lidové kultury v Strážnici štátnu úlohu Národopisné muzeum v přírodě – výskumná a teoretická príprava podkladov pre realizáciu,¹² ktorá vo všeobecnosti nastolila teoretické a metodické východiská pre vznik a prevádzkovanie múzeí v prírode vo vtedajšom Československu. V nadväznosti na túto úlohu spracovalo v rokoch 1981–1982 Ministerstvo kultúry SSR návrh dokumentu Jednotná sieť múzeí v prírode v Slovenskej socialistickej republike.¹³ Dokument bol východiskovým plánom pri budovaní múzeí v prírode na Slovensku.

Pristupovalo sa k realizácii múzea spôsobom modelovania komplexnej historicko-sídelnej krajiny s hlbšími sociálno-ekonomickými a historickými súvislosťami a prírodným prostredím na rozdiel od dovtedy budovanej zbierky solitérne pôsobiacich, špecifických variantov ľudovej architektúry, ktoré boli zamerané najmä na hmotné, konštrukčné, pôdorysné a typologické hľadiská ľudovej architektúry, bez hlbších vzájomných súvislostí.¹⁴ Uvedené viedlo k novej tematicko-urbanistickej koncepcii múzea so samostatnou štúdiou súboru stavieb, ktorá stanovila ďalší prístup realizácie múzea.

■ ■ ■

11 KRIŠTEK, Igor. Tematicko-urbanistická koncepcia Múzea slovenskej dediny – národopisnej expozície v prírode SNM-EÚ v Martine. *Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia*, 1986, roč. LXXX, č. 27, s. 32 (ďalej: KRIŠTEK, I. *Tematicko-urbanistická koncepcia Múzea slovenskej dediny*). Výskum ľudového staviteľstva bol realizovaný podľa jednotného dotazníka v 430 lokalitách na Slovensku, poznatky boli využité aj na prípravu Etnografického atlasu Slovenska.

12 KRIŠTEK, Igor, LANGER, Jiří, SOUČEK, Jan, ŠTIKA, Jaroslav, ŠULEŘ, Petr, TETERA, Václav. *Národopisná muzea v přírodě. Teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 1981, 53 s. (ďalej: KRIŠTEK, I., LANGER, J., SOUČEK, J., ŠTIKA, J., ŠULEŘ, P., TETERA, V. *Národopisná muzea v přírodě*).

13 KRIŠTEK, I. *Tematicko-urbanistická koncepcia Múzea slovenskej dediny*, s. 32.

14 Tamtiež, s. 33.

V tomto význame sa zmenil aj názov dovtedy budovaného Múzea ľudovej architektúry na Múzeum slovenskej dediny. Na základe výsledkov uvedeného rozsiahleho výskumu boli vypracované libretá a scenáre jednotlivých regiónov, ktoré boli rozdelené do dvoch kultúrno-územných oblastí na celkovej plánovanej ploche 64,2 hektárov: 1. Podunajsko-potiská oblasť (niziny a pahorkatiny), 2. Karpatská oblasť (podhorské a horské oblasti). Členenie expozičných regiónov a oblastí viac-menej nadväzovalo na koncepciu z roku 1965.¹⁵

V roku 1991 bola dynamická stavebná činnosť v múzeu v súvislosti s organizačnými zmenami a reštrikčnými opatreniami v oblasti kultúry utlmená.¹⁶ V tej dobe bolo v múzeu 139¹⁷ objektov v rámci troch dokončených (Orava, Liptov, Kysuce-Podjavorníky) a jedného nedokončeného (Turiec) regiónu na ploche dodnes vymedzeného a oploteného areálu o rozlohe 15,5 hektárov (čo je približne 1/5 z plánovanej výmery areálu). Nedostatok finančných prostriedkov značne skomplikoval nielen ďalšiu výstavbu, ale aj priebežnú údržbu už postavených objektov, či prevezených a zatiaľ demontovaných objektov, uložených na skládkach. Zároveň sa znížil stav pracovníkov, zabezpečujúcich odbornú prípravu, realizáciu i prevádzku, došlo aj ku stagnácii v oblasti výskumu a odbornej prípravy nevyhnutnej k realizácii ďalších expozičných skupín a objektov.¹⁸

Deväťdesiate roky 20. storočia nastolili bilancovanie predchádzajúceho obdobia budovania múzea a zaktualizovanie prístupov v súlade s európskym vývojom.¹⁹ Tieto zdôrazňovali kontextové chápanie celkovej expozície,²⁰ ktoré sa zakladalo na hĺbkovom historicko-etnografickom výskume konkrétnych usadlostí, prípadových štúdiách v diachrónnom vzťahu objektov a javov, ako aj vyjadrení fenoménu kultúry všedného dňa. Odstupom času sa poukázalo aj na nesprávne stavebné postupy pri realizácii expozície, metodiku výberu a osádzania objektov a pod.

V roku 2003 SNM v Martine prehodnocovalo koncepciu múzea a oslovilo k spolupráci Juraja Langra. Aktualizácia koncepcie²¹ zdôraznila potrebu dostavby

...

15 Tamtiež, s. 38–39.

16 HALMOVÁ, M., KIRIPOLSKÁ, A., MOLNÁROVÁ, K. *Koncepcia ďalšieho rozvoja Múzea slovenskej dediny*, s. 4.

17 Tamtiež, s. 4.

18 Tamtiež, s. 4.

19 OČKOVÁ, K. *Vznik a budovanie celoslovenského múzea v prírode*, s. 10.

20 KIRIPOLSKÝ, M. *Etnografické múzeá v prírode*, s. 116.

21 LANGER, Juraj. Aktualizácia koncepcie Múzea slovenskej dediny pre súčasnú etapu jeho výstavby. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 2004, roč. XCVIII, č. 45, s. 22–55 (ďalej: LANGER, J. *Aktualizácia koncepcie Múzea slovenskej dediny*).

múzea v pôvodne plánovanom rozsahu a tematickom zameraní poslednej koncepcie z osemdesiatych rokov 20. storočia a zároveň spresňovala výber, osadenie a štruktúru objektov pre jednotlivé regióny a ich časti. V nadväznosti na túto štúdiu vypracoval roku 2013 J. Langer Etnograficko-architektonickú (krajínársku) štúdiu členenia plužiny a prírodných krajinotvorných prvkov regionálnych areálov Orava, Kysuce-Podjavorníky a Turiec, ktoré neboli do toho času samostatne riešené. Jednalo sa o rekonštrukcie členenia plužiny a z nej vyplývajúcu cestnú sieť, podľa hospodárskej náplne usadlostí riešenia obrábaných plôch, prírodných porastov a solitérov zelene s cieľom rozlíšenia roľníckej kultúry jednotlivých regiónov a vyjadrenia regionálnych rozdielov v procese kultivácie prírodnej krajiny.²² V súčasnosti múzeum dokončuje historicko-etnografické štúdie objektov a usadlostí²³ realizovanej expozície severozápadného kultúrno-územného celku a stojí pred veľkou otázkou priorit nedokončenej expozície, múzejných pracovísk, zázemia pre návštevníkov.

Múzeum oravskej dediny v Zuberči-Brestovej

Nereálnosť záchranu ľudovej architektúry na pôvodnom mieste a jej vytrácanie mali za následok budovanie múzeí v prírode vo viacerých regiónoch prevažne severného Slovenska.

Skutočnosť, že Juraj Langer bol tvorcom aj základnej metodiky budovania a prevádzkovania múzeí v prírode v bývalom Československu²⁴ vyplývala z počiatkov jeho odborného záujmu a vedeckovýskumnej činnosti ľudového stavitelstva, sociálnych a hospodárskych aspektov spôsobu života severného Slovenska a z jeho pôsobenia v Oravskom múzeu od šesťdesiatych rokov 20. storočia. Tieto okolnosti tak predurčili realizáciu Múzea oravskej dediny v Zuberči-Brestovej.

Prvé myšlienky využitia ľudových stavieb na Orave pre múzejné účely sa objavili už v prvej polovici 20. storočia v intenzívnej múzejnej činnosti profesora

...

22 LANGER, Juraj. Múzeum slovenskej dediny. Členenie plužiny a prírodné krajinotvorné prvky regionálnych areálov Orava, Kysuce, Turiec. Etnograficko-architektonická (krajínárska) štúdia. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 2014, roč. CVIII, č. 55, s. 11–24.

23 KIRIPOLSKÁ, Anna. *Historicko-etnografické štúdie expozíčných skupín, usadlostí a objektov v Múzeu slovenskej dediny*. Projekt vedecko-výskumnej úlohy. Archív SNM – pobočka Martin, Fond výskumných správ, VS 922/06.

24 KRIŠTEK, I., LANGER, J., SOUČEK, J., ŠTIKA, J., ŠULEŘ, P., TETERA, V. *Národopisná muzea v přírodě*.

gymnázia v Dolnom Kubíne Pavla Floreka,²⁵ avšak k ich realizačnému stvárneniu sa podobne ako v Martine pristúpilo až v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Múzeum oravskej dediny bolo budované ako expozícia ľudovej architektúry a bývania Oravského múzea. Riaditeľ Pavol Čaplovič zvažoval realizovať „expozíciu dediny pod Oravským zámkom“, ktorá by bola vyjadrením kontrastu medzi kultúrou poddaných a feudálov.²⁶ Výhodou jeho koncepcie bola kontinuita uceleného jedno-regionálneho ideového zámeru, ako aj menej náročný projekt z časového, ale aj finančného hľadiska v porovnaní s celoslovenským martinským múzeom.

Tak, ako tomu bolo v prípade mnohých európskych, ale aj domácich múzeí v prírode, pri oravskom múzeu v prírode sa v koncepcii stretávalo hľadisko etnografické s vedecko-dokumentačným a didakticko-osvetovým cieľom. Veľmi dôležitým bol turisticko-rekreačný cieľ, ktorý sledoval príjmové pokrytie údržby, oživenia časti múzea a v neposlednom rade naplnenia turistických požiadaviek Západných Tatier v letnom, ale najmä v zimnom období realizáciou ubytovacieho zariadenia pre návštevníkov.²⁷

Orientácia expozície mala mať vlastivedný charakter so zastúpením a využitím objektov regionálnych dominantných odvetví tradičnej domácej a remeselnej výroby (na Orave to bola textilná výroba – plátenníctvo, súkenníctvo).²⁸ Urbanistickú koncepciu navrhol Stanislav Dúbravec, autorkou zastavovacej štúdie bola Mária Slováková, etnografickú koncepciu zostavil Juraj Langer.

Výberu objektov predchádzal orientačný prieskum všetkých reprezentačných typov objektov na území Oravy. Výskum bol ukončený v roku 1964 a posudzoval sa výber objektov z približne 200 usadlostí podľa odborných kritérií.²⁹ Výber charakterizoval lokálne špecifiká a sociálnu skladbu oravskej dediny v období druhej polovice 19. storočia.

Konečným riešením pre uvedené kritériá bola kotlina, resp. poľana Brestová (830 m n. m.). Zastavovacia štúdia zohľadňovala všetky uvedené kritériá – mala

■■■

25 LANGER, Juraj. Múzeum oravskej dediny. *Pamiatky a múzeá*, 1994, roč. 43, č. 3, s. 10.

26 Tamtiež, s. 10.

27 LANGER, Juraj. Koncepcia oravského regionálneho múzea ľudovej architektúry. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 1970, roč. LXIV, č. 11, s. 233.

28 Tamtiež, s. 234.

29 „[...] a) historicky najstaršie celky usadlostí a objektov, b) vývojovo najstaršie javy, c) esteticky najhodnotnejšie prvky, d) zastúpenie najvýraznejších mikroregionálnych zvláštností, e) reprezentácia najpočetnejších skupín s približnutím na charakter hospodárstva a sociálny rozptyl, f) jedinečné, neanonymné objekty, historicky hodnotné [...]“. Tamtiež, s. 234.

spojiť hodnoty stavebného pozemku s modelovaným historickým sídelným a prírodným prostredím, dôležité bolo dosiahnuť obraz oravskej dediny na neinformovaného návštevníka, ako aj rešpektovať odborné historické, etnografické a urbanistické kritériá vznikajúcej expozície. Významným počinom bola aj inšpirácia urbanistickými koncepciami niektorých rumunských, poľských, holandských či českých múzeí v prírode.³⁰

Výstavba múzea bola schválená v roku 1966 a 24. 9. 1967 bol položený základný kameň múzea. Hlavným investorom stavby bolo Krajské stredisko Slovenského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) v Banskej Bystrici, realizátorom stavby bol Pamiatkovstav Žilina.

Hoci múzeum bolo návštevníkom prístupné v roku 1975, s realizáciou výstavby pokračovalo až do deväťdesiatych rokov 20. storočia. Z pôvodnej koncepcie sa nepodarilo realizovať len dva objekty.

Múzeum liptovskej dediny v Pribyline

Výsledkom záchrany objektov zátopovej oblasti vodného diela Liptovskej Mary ich transferom bol vznik a realizácia najmladšieho múzea v prírode – Múzea liptovskej dediny v Pribyline. Jednalo sa o ďalšiu regionálne budovanú expozíciu ľudovej architektúry a bývania na Slovensku, ktorá bola v tomto prípade iniciovaná Liptovským múzeom v Ružomberku. Po niekoľko ročnom prehodnocovaní výberu lokality v šesťdesiatych rokoch 20. storočia boli nakoniec do areálu severovýchodne od obce Pribylina (na okraji rekreačnej oblasti Podbanské) postupne presunuté a znovu postavené objekty ľudovej architektúry, ale aj kultúrne pamiatky z jedenástich zatopených obcí vodného diela Liptovská Mara.³¹

Prieskum terénu pre múzeum realizovalo Krajské pamiatkové stredisko v Banskej Bystrici v spolupráci s Okresným národným výborom (ONV) v Liptovskom Mikuláši v roku 1967. Pri výbere lokality múzea sa uvažovalo o realizácii súboru objektov ľudovej architektúry, ktoré mali byť v prvom rade využívané na ubytovanie pre turistov, a len štvrtina objektov mala byť využívaná múzejným spôsobom

...

30 Tamtiež, s. 239.

31 PETRÁŠ, Milan. K otázke liptovského skanzenu. *Liptov*, č. 2, 1972 s. 197 (ďalej: PETRÁŠ, M. *K otázke liptovského skanzenu*). PUŠKÁR, Imrich. Vývoj názorov na dokumentovanie a záchranu pamiatok v oblasti vodného diela Liptovská Mara. *Monumentorum Tutela: Ochrana Pamiatok*. 1987, č. 12, s. 7–41.

(s národopisnými expozíciami a technickými zariadeniami). Tento zámer bol realizovaný v súvislosti s budovaným celoslovenským Múzeom slovenskej dediny, ktoré v tom čase realizovalo transfery objektov z regiónu Liptov.³²

Na základe výberu objektov zátopovej oblasti Štátnym ústavom pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave (SÚPSOP)³³ Krajským strediskom v Banskej Bystrici z roku 1966 sa pristúpilo k výberu pre liptovské múzeum v prírode až v roku 1971. Tento bol komplikovaný už spomínanou realizáciou transferu niektorých objektov do Martina, čo kolidovalo so zámermi Liptovského múzea. Zároveň sa neustále zvažovala ochrana niektorých z objektov na pôvodnom mieste, resp. v inej neohrozenej lokalite. Už v tomto čase plánovali pracovníci z Liptova prizvať k výberu objektov Juraja Langra.³⁴

Architektonická štúdia bola vypracovaná v roku 1971 Stanislavom Dúbravcom. Rozčleňovala expozíciu vidieckych sídiel na tri základné celky: hromadnú dedinu s ulicovou zástavbou, potočnú dedinu s vodnými technickými stavbami a formu reťazového osídlenia, ktorého súčasťou mali byť už spomínané ubytovne pre turistov. „*Pri výbere objektov prevládalo architektonické hľadisko, absentoval etnografický prístup.*“³⁵ Základný kameň bol položený v roku 1972, prvé objekty sa začali stavať v roku 1973. Investorom stavby bol Krajský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici, dodávateľom prác bol Pamiatkostav Žilina.³⁶ V rámci projektovej úlohy budovania expozície boli stanovené dve časové etapy realizácie, no nepodarilo sa realizovať ani prvú, ktorá plánovala s vytvorením 28 objektov ľudovej architektúry.³⁷

Na základe jednotných múzejných prístupov vo vytváraní národopisných expozícií v prírode v osemdesiatych rokoch 20. storočia vo vtedajšom Československu³⁸ si realizátori uvedomovali absenciu mnohých krajinotvorných a sídelných prvkov

■ ■ ■

32 PETRÁŠ, M. *K otázke liptovského skanzenu*, s. 201.

33 KRIŽANOVÁ, Eva, PUŠKÁR, Imrich. *Záchrana, rozmiestnenie a využitie chránených objektov v priestore vodného diela Liptovská Mara. Príprava výstavby vodného diela Liptovská Mara*. Bratislava, 1966, s. 1–14, s. 201.

34 Tamtiež, s. 203.

35 ZUSKINOVÁ, Iveta. *Múzeum liptovskej dediny*. Pribylina: Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny, 2009, s. 3.

36 Tamtiež, s. 3. ZUSKINOVÁ, Iveta. Národopisné múzeum v Liptovskom Hrádku ako špecializované etnologické pracovisko. *Etnologické rozpravy*, 2008, roč. XV, č. 2, s. 75.

37 ZUSKINOVÁ, Iveta. *Skanzeny. Kultúrne Krásky Slovenska*. Bratislava: Dajama, 2008, s. 56.

38 KRIŠTEK, I., LANGER, J., SOUČEK, J., ŠTIKA, J., ŠULEŘ, P., TETERA, V. *Národopisná muzea v přírodě*.

budovanej expozície. Neboli doriešené hospodárske zázemia objektov a tvorba komplexov usadlostí, spoločenské stavby, drobná architektúra a ďalšie. Juraj Langer bol prizvaný ku koordinácii budovanej expozície a realizoval štúdiu Osadenie vodných stavieb³⁹ v roku 1985. Následne boli spolu s etnografkou múzea Ivetou Zuskinovou a botaničkou Jolanou Horníčkovou tvorcami etnografickej koncepcie,⁴⁰ ktorá definovala doplnenie výberu objektov a ich rozmiestnenie v expozičnom areáli. Uvedená koncepcia špecifikovala aj dotvorenie charakteristických biotopov regiónu a krajínovternej zelene, agroexpozície, makro a mikroprostredia jednotlivých objektov. Posledným veľkolepým koncepčným riešením bolo Riešenie expozície cintorína so súpisom objektov a štúdiou tvorby zelene (1988).⁴¹ V roku 1990 sa prejavil nedostatok finančných prostriedkov na realizáciu expozície, ktorú v rozostavanom stave prevzalo do správy Liptovské múzeum. Ďalšia realizácia a chod múzea v prírode spočívali v naplní práce odborných pracovníkov Národopisného múzea v Liptovskom hrádku. Postupne sa podarilo naplniť syntézy výskumov ľudového bývania, nábytku, vykurovacích zariadení, ľudového výtvarného prejavu, ľudového textilu, ľudovej stravy a ďalších zložiek tradičnej kultúry na Liptove a premietnuť ich do interiérových zariadení realizovanej expozície Múzea liptovskej dediny.⁴² Múzeum liptovskej dediny bolo sprístupnené návštevníkom v roku 1991.

V súčasnosti múzeum prizýva J. Langra k poradenstvu pri realizácii či už nedávno realizovaných technických stavieb (mlyn, pila a mangel z Pribyliny), prípadne k riešeniam zázemia pre návštevníkov pri realizácii prírodného amfiteátra a pod.

Národopisná expozícia v prírode v Starej Ľubovni

K budovaniu zbierky súboru stavieb z hľadiska ich ochrany transferom prístupili aj tvorcovia národopisnej expozície v prírode pod hradom Stará Ľubovňa. Prvé

■ ■ ■

39 LANGER, Jiří. *Osadenie vodných stavieb. Etnografická dokumentácia*. 1985. Knižnica Liptovského múzea, ev. č. 98/A.

40 LANGER, Jiří, ZUSKINOVÁ, Iveta. *Návrh na 1. etapu výstavby Múzea liptovskej dediny*. 1985. Knižnica Liptovského múzea, ev. č. 179/A.

41 LANGER, Jiří, ZUSKINOVÁ, Iveta. *Riešenie expozície cintorína*. 1988. Knižnica Liptovského múzea, ev. č. 253/A.

42 Výskumy realizovala v tom čase etnografka Iveta Zuskinová v rokoch 1970–1989, zároveň bola autorkou libriet a scenárov zariadení objektov a usadlostí. ZUSKINOVÁ, Iveta. Ľudový nábytok v Liptove. *Vlastivedný zborník Liptov*, 1983, č. 7, s. 171–191. ZUSKINOVÁ, Iveta. Ľudové bývanie v Liptove. *Vlastivedný zborník Liptov*, 1985, č. 8, s. 239–252. ZUSKINOVÁ, Iveta. Vykurovacie zariadenie ľudového domu v Liptove. *Vlastivedný zborník Liptov*, 1989, č. 10, s. 169–181.

myšlienky vytvorenia „spišského múzea v prírode“ sa datujú do roku 1966 a sú spojené s návrhom obnovy hradu a jeho podhradia prvého riaditeľa múzea v Starej Ľubovni Andreja Čepiššáka.⁴³ Podľa jeho návrhu sa ako najvhodnejšie javilo situovanie múzea západne pod hradom, ktoré vychádzalo aj z historicky doloženej osady v tejto časti z obdobia 18. storočia. Podobne ako tomu bolo na Orave, plánovaná expozícia mala stvárňovať protiklad k feudálnemu panskému sídlu.⁴⁴ Okrem praktického hľadiska možnosti napojenia na sieť a bezprostredné situovanie v blízkosti Starej Ľubovne bola lokalita vhodná v súvislosti s napojením na domáci a zahraničný cestovný ruch v tejto oblasti (Vysoké Tatry, Pieniny, Poľsko).⁴⁵

Urbanistickú štúdiu súboru stavieb vypracovala pre ONV v Starej Ľubovni Katedra urbanizmu a územného plánovania Stavebnej fakulty Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave v roku 1975.⁴⁶ Návrh súboru vychádzal z prieskumu v 43 obciach.⁴⁷ Dodávateľom stavby boli Jednotné roľnícke družstvá v Novej Ľubovni a Hniezdom. V rámci realizovanej expozície sa podarila odkúpiť len polovica pôvodne plánovaného areálu, čo do značnej miery omeďovalo východiskovú urbanistickú koncepciu. Pri výbere objektov v rámci urbanistickej štúdie, ako aj pri realizácii expozície sa následne prejavilo hľadisko, v ktorom dominovali záujmy záchrany objektov podľa kritérií pamiatkovej ochrany z päťdesiatych a šesťdesiatych rokov na rozdiel od múzejných kritérií výberu objektov.⁴⁸ Akvizície, ktoré boli realizované v sedemdesiatych rokoch 20. storočia pod vedením Jána Lazoríka, tvoria do súčasnosti dostatočný rezervoár aj pre ďalšie budované expozície. Interiérové expozície objektov riešila v tom čase etnografka múzea Monika Pavelčíková. Prvýkrát bola expozícia sprístupnená návštevníkom po odovzdaní

...

43 ČEPIŠŠÁK, Andrej. *Memoáre*. Rukopis, s. 34–35. Súkromné materiály – pozostalosť vo vlastníctve Huberta Čepiššáka. PAVELČÍKOVÁ, Monika. Múzeum v prírode pod hradom Ľubovňa si pripomína 30. rokov od svojho sprístupnenia verejnosti. *Sandecko-spišské zošity*, 2015, zv. 9, s. 123 (ďalej: PAVELČÍKOVÁ, M. *Múzeum v prírode pod hradom Ľubovňa*).

44 Archív Ľubovnianskeho múzea, k. AM 711, ev. č. 448, príř. č. 9/2010. Viz ŠTEIS, Rudolf, KLAUČOVÁ, Magda, KŇAVA, Karol. *Urbanistická štúdia súboru ľudových stavieb – Stará Ľubovňa*. Slovenská vysoká škola technická, Stavebná fakulta, Katedra urbanizmu a územného plánovania. Bratislava, 1975, s. 2 (ďalej: ŠTEIS, R., KLAUČOVÁ, M., KŇAVA, K. *Urbanistická štúdia súboru ľudových stavieb*). PAVELČÍKOVÁ, M. *Múzeum v prírode pod hradom Ľubovňa*, s. 123.

45 PAVELČÍKOVÁ, M. *Múzeum v prírode pod hradom Ľubovňa*, s. 123.

46 ŠTEIS, R., KLAUČOVÁ, M., KŇAVA, K. *Urbanistická štúdia súboru ľudových stavieb*, s. 19.

47 PAVELČÍKOVÁ, M. *Múzeum v prírode pod hradom Ľubovňa*, s. 124.

48 Archív Ľubovnianskeho múzea, k. AM 711, ev. č. 448, príř. č. 9/2010, viz LANGER, Juraj. *Koncepcia národopisej expozície v prírode múzea v Starej Ľubovni*. 1997. s. 7 a 8 (ďalej: LANGER, J. *Koncepcia národopisej expozície v prírode múzea v Starej Ľubovni*).

prvej etapy prác v roku 1985.⁴⁹ Po roku 1990 došlo v dôsledku nedostatku financií k dlhodobému útlmu v realizácii expozície. Pôvodná koncepcia výstavby bola v roku 1997 prehodnotená, pričom návrh na ďalší postup výstavby vypracoval Juraj Langer.⁵⁰ Hlavným koncepčným východiskom je podľa jeho návrhu rekonštrukcia historického sídelného prostredia a prezentácia kultúry všetkých etnických skupín v minulosti žijúcich na území horného Spiša.⁵¹ Súčasťou expozície majú byť aj ďalšie technické stavby, drobná architektúra, cintoríny a ďalšie. Najnovšie odborné posudky sa vzťahujú na využitie stodoly s maštالou roľníckej usadlosti z obce Ruská Voľa a využitie roľníckeho domu z obce Údol č. 104 z roku 2010, z nedávnej minulosti sú to posudky na Osadenie roľníckeho domu z obce Údol č. 104 a Osadenie domu z obce Veľký Lipník č. 100 z roku 2014.⁵² V súčasnosti transfery posledných uvedených objektov múzeom postupne aj realizuje.

Juraj Langer a vývoj jeho odborného záujmu o múzeá v prírode

Spolupráca s Jurajom Langrom pri tvorbe, alebo aktualizácii jednotlivých koncepcií múzeí v prírode na Slovensku nie je náhodná. Jeho prvotný záujem o výskum ľudového staviteľstva z hľadiska historického, sociálneho a etnografického sa prejavil už pri tvorbe koncepcie Múzea oravskej dediny na počiatkoch jeho odborného pôsobenia na Slovensku, konkrétne od roku 1960 v Oravskom múzeu.⁵³ Interdisciplinárny prístup vo vnímaní tradičnej ľudovej kultúry v konkrétnom prírodnom a historickom prostredí pochádzal z čias jeho vysokoškolského

■ ■ ■

49 PAVELČÍKOVÁ, M., Múzeum pod hradom Stará Lubovňa. *Pamiatky a múzeá*, 1994, roč. 43, č. 3, s. 13.

50 LANGER, J. *Koncepcia národopisnej expozície v prírode múzea v Starej Lubovni*.

51 Expozícia je v návrhu členená do 5 častí s poukázaním na stavebnú kultúru a spôsob života v časti slovenskej, rusínskej, goralskej, nemeckej a výrobnobchodnej. PAVELČÍKOVÁ, M. *Múzeum v prírode pod hradom Lubovňa*, s. 128.

52 Archív Lubovnianskeho múzea, k. AM 711, ev. č. 673, príř. č. AM 80/2013, viz LANGER, Jiří. *Využitie roľníckeho domu z obce Údol č. 104 v Lubovnianskom múzeu v prírode*, odborný posudok, 2 s., 18. 2. 2010; LANGER, Jiří. *Využitie stodoly s maštالou roľníckej usadlosti z obce Ruská Voľa v Lubovnianskom múzeu v prírode*, odborný posudok, 1 s., 22. 2. 2010; LANGER, Jiří. *Osadenie domu z obce Údol č. 104. Osadenie domu z obce Veľký Lipník č. 100*, 2 s., 30. 6. 2014.

53 Čerpané z autorových diel, alebo jubilejných článkov o autorovi viz LANGER, Jiří. *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready, 1997, s. 5–18. DRÁPALA, Daniel. Jiří Langer. *MUSEUM VIVUM, Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*, 2006, roč. II, s. 226–237. LANGER, Jiří. Úspěchy a prohry Valašského muzea v přírodě. *MUSEUM VIVUM, Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*, 2014/2015, roč. X, s. 74–84.

štúdiá na katedre československých dejín a archívneho štúdia, na Filozofickej fakulte Karlovej Univerzity v Prahe. Pod vedením pedagógov Josefa Polišenského, Františka Kafku, Josefa Petráňa, Jana Havránka, Zdenka Urbana, Soni Švecovej a ďalších sa naučil „*svobodnému historickému nazírání a vícehlediskové vědecké analýze*“.⁵⁴ Za najväčšiu osobnú odbornú inšpiráciu sám autor považuje spoluprácu v subkomisii pre ľudové stavitelstvo Medzinárodnej komisie pre štúdium kultúry Karpát a Balkánu (MKKKB) pod vedením Václava Frolca,⁵⁵ na ktorej základoch vznikla aj pracovná skupina pre múzeá v prírode so zastúpením odborníkov z Bulharska, bývalého Československa, bývalej Juhoslávie, Maďarska, Poľska, Rumunska a krajín bývalého Sovietskeho zväzu. Významnou bola aj spolupráca so subkomisou MKKKB pre spoločenské vzťahy pod vedením Soni Švecovej, ktorá zdôraznila výskum štruktúry rodiny a poznania príčinných súvislostí pri výskume tradičnej ľudovej kultúry.

Po pôsobení v Oravskom múzeu (1960–1963), následne pracoval v Okresnom dome osvetu v Dolnom Kubíne (1963–1965) a v Oravskej galérii, kde bol zároveň riaditeľom v rokoch 1965–1971. V roku 1967 sa zoznámil s urbanistickou štúdiou múzea v prírode v rumunskom Sibiu autora Paula Niedermaiera. V teréne rumunského vidieka mal možnosť spoznať archaické podoby technických objektov a obydľí, ktoré v našich podmienkach už neexistovali. Uvedená skúsenosť bola východiskovou pre koncipovanie investičného zámeru Múzea oravskej dediny v Zuberci-Brestovej.

V roku 1971 krátko pracoval v Krajskom stredisku pamiatkovej starostlivosti v Banskej Bystrici, a od roku 1971 až do odchodu na dôchodok (v roku 1996) pôsobil Juraj Langer vo Valašskom múzeu v prírode v Rožnově pod Radhoštěm, kde nastúpil ako vedúci etnografického úseku. Už v počiatočnom období práce v rožnovskom múzeu v prírode sa zhodou kolegiálnych a priateľských vzťahov z predchádzajúcich rokov vyskytla možnosť realizovať výstavu o tradičnej kultúre Beskýd v Dánsku, Fínsku a Nórsku. To bola príležitosť spoznávať metodiku a koncepcie škandinávskych múzeí v prírode, v ktorých sa zachovávala kultúrno-historická koncepcia, s prezentovaním osôb v obydliach, na rozdiel od zdôrazňovanej typológie objektov v múzeách v prírode vo vtedajšom Československu. Spôsob prezentovanej „živej histórie“, ktorá bola objasňovaná cez konkrétne príbehy

■ ■ ■

54 LANGER, J. *Co mohou prozradit lidové stavby*, s. 6.

55 Tamtiež, s. 6.

a osudy jednotlivých členov domácností a pamätníkov, ako aj inštalácia a využitie najdetailnejších predmetov zo života obyvateľov každodenného i sviatočného využitia v expozíciách múzea v prírode Maihaugen v nórskom Lillehammeri boli pre rožnovských pracovníkov veľkou inšpiráciou a viedli k realizácii intenzívnych výskumov podľa podobnej metodiky pre rožnovské múzeum v prírode. Hĺbkové výskumy s cieľom spoznať konkrétne osudy rodín a vzájomné vzťahy jednotlivých členov domácností siahali až do 3 až 4 generácie. Zároveň vytvorili podklady pre libretá a expozičné stvárnenie objektov areálu Valašská dedina. Z radu ďalších významných úloh, ktoré súviseli s budovaním a rozvojom Valašského múzea v prírode v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia pod odborným vedením Juraja Langra boli realizované výskumy súkenníctva, valchárstva, dokumentácia píl a hámorníctva pre areál Mlýnska dolina. Pri tejto úlohe sa zúčastnili už spomínané skúsenosti z konca šesťdesiatych rokov 20. storočia v rámci štúdia jednej z najväčších expozícií technických stavieb a výrobných dielní Európy v rumunskom Sibiu. J. Langer viedol početné akvizície zbierkových predmetov, ktoré bolo potrebné odborne spracovať a evidovať. Jednou z ďalších významných činností rožnovského múzea bolo pokračovanie v realizácii pedagogických vzdelávacích programov pre žiakov základných škôl s vyučovaním viacerých predmetov, ktoré objasňovali spoločenské procesy a ekológiu prírodných a sociálnych javov. Rožnovské pracovisko bolo priekopníkom pri aplikácii metodiky pre prezentáciu tradičnej kultúry tzv. živého múzea v bývalom Československu. Bolo živým laboratóriom aplikovanej etnológie v praxi a organizovalo množstvo školení pre pracovníkov múzeí v prírode v Čechách a na Slovensku či už v oblasti lektorovania po múzeu v prírode, alebo zaučenia do demonštračných ukážok historických činností. V rokoch 1976–1980 bol Juraj Langer jedným z hlavných riešiteľov už v predchádzajúcich častiach spomínanej štátnej úlohy SSR Národopisná múzea v prírode – výskumná a teoretická príprava podkladů pro realizaci, ktorá bola sprevádzaná realizáciou množstva odborných seminárov. Publikovaná verzia metodiky je dodnes východiskovým materiálom pre múzea v prírode v Čechách a na Slovensku. K dôležitým výmenám skúseností odborníkov múzeí v prírode z celej Európy došlo aj prostredníctvom jeho pôsobenia v Asociácii európskych múzeí v prírode, v ktorej bol J. Langer členom od roku 1986.

Počas svojho odborného záujmu o výskum a štúdium tradičnej kultúry v širších súvislostiach treba zdôrazniť širokospektrálnu orientáciu výskumov J. Langra aj vo vzťahu k prístupom teórie ekotypov a vplyvu historického životného a prírodného prostredia na rodinu – jej štruktúru, spôsob života, spôsob obživy a bývanie, ktoré sú predmetom odborného záujmu kultúrnej a sociálnej antropológie,

kultúrnej ekológie a historickej antropológie od sedemdesiatych rokov 20. storočia.⁵⁶

Záver

Na uvedených príkladoch vývoja múzeí v prírode na Slovensku možno badať zmeny v prístupoch ich realizácie od počiatkov až po súčasnosť. Po spoločenských zmenách po roku 1989 sa výrazne zmenil spôsob ich financovania, s čím úzko súvisela snaha oživiť v mnohých prípadoch nedokončené expozície a urýchlene ich tak zhodnotiť pre návštevnícku verejnosť v provizórnom stave. V počiatkoch realizácie týchto múzeí sa značne prejavovali snahy poukázať na architektonické a estetické hľadiská budovaných súborov stavieb ľudovej architektúry (tzv. záchranných skanzenov) z hľadiska ochrany pamiatok. Chápanie múzea v prírode ako vedeckej rekonštrukcie historického životného prostredia so spoločenskými a prírodnými komponentmi⁵⁷ bolo zachované len pri niektorých z nich a začalo sa aplikovať až v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Od deväťdesiatych rokov boli v mnohých múzeách postupne prehodené postupy v realizácii a ďalšom rozvoji múzeí v prírode. Žiaľ v tomto období nastal útlm v dokončení, resp. budovaní týchto špecializovaných múzeí. Podobne tomu bolo vo výskumoch konkrétnych transferovaných usadlostí, v mnohých prípadoch aj v akvizíciách zbierkových predmetov, konzervačných postupoch, dokončení depozitárnych priestorov pre uloženie zbierok, zázemia pre návštevnícku verejnosť ako aj vo výraznom znížení odborného potenciálu a zamestnancov.

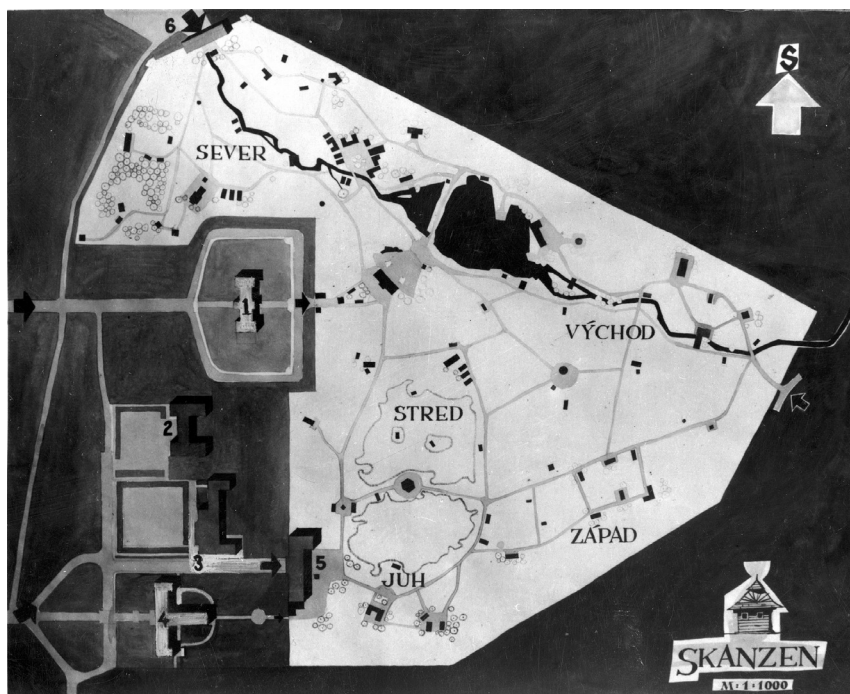
Z uvedeného príspevku vyplynuli spoločné okolnosti v odbornom koordinovaní základných koncepcií mnohých múzeí v prírode prostredníctvom poradenstva a konzultácií PhDr. Juraja Langra, CSc. Táto skutočnosť nie je náhodná, nakoľko po deväťdesiatych rokoch došlo aj k výrazným zmenám v pôsobení a odchode mnohých generácií múzejníkov, ktorí múzeá budovali v počiatočnom období ich vzniku od šesťdesiatych rokov 20. storočia. V odbornom prístupe Juraja Lan-

...

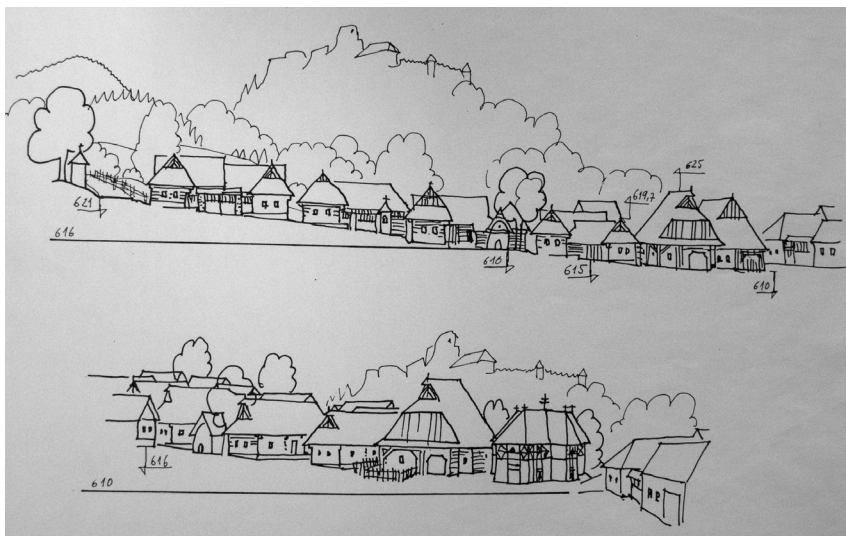
56 LANGER, Jiří. Household – Social environment – Ecotype. *Ethnologia Europaea Centralis*, 1994, č. 2, s. 43–55; LANGER, Jiří. Pojem „ekotyp“ a metodologické problémy jeho vymedzenia. *Slovenský národopis*, 1994, roč. 41, s. 3–13. LANGER, Jiří. Štruktúra rodiny ako syntéza znakov ekotypu. *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava: Katedra etnológie a folkloristiky, 1995, s. 117–124.

57 LANGER, J. *Aktualizácia koncepcie Múzea slovenskej dediny*, s. 26.

gra sa odrážajú bohaté skúsenosti z ideovej a praktickej realizácie múzeí v prírode (Múzeum oravskej dediny, Valašské múzeum v přírodě), skúsenosti z prieskumov stavebnej kultúry v oblasti pamiatkovej starostlivosti, a najmä interdisciplinárny prístup k výskumu tradičnej stavebnej kultúry počas celého odborného pôsobenia. Juraj Langer sa do súčasnosti významne podieľa na realizácii a prevádzke mnohých múzeí v prírode na Slovensku aj v Čechách a je odborným garantom čiastkových koncepčných materiálov aj v ďalších zariadeniach tohto typu.

Obr. 1 Plán múzea v prírode v lokalite Opleto. Autor Ing. arch. Jozef Turzo. Foto Ján Déer, 1961, fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 20379.

Obr. 2 Náčrt pohľadu vo výškových reláciách na sv. stranu slovenskej a nemeckej ulice s alternatívou použitia rekonštrukcie pôvodného levočského artikulárneho kostola (M=1:500).
 Obrazová príloha Konceptie Národopisnej expozície v prírode Ľubovnianskeho múzea autora J. Langra. 1997. Archív Ľubovnianskeho múzea, ev. č. 448, príř. č. 9/2010, i. č. krabice AM 711. Foto K. Očková, 2016.

Osobnosti slovenskej etnológie v audiovizuálnych záznamoch

Zuzana Beňušková

Žijeme v dobe, keď generácia, ktorá akcelerovala formovanie modernej inštitucionalizovanej etnológie po druhej svetovej vojne, je vo veku okolo 80 aj viac rokov. Logicky sú jej príslušníci tými najkompetentnejšími informátormi a je čas aj povinnosť spolupracovať s nimi pri objasnení rôznych okolností a intímnejších pohľadov na dianie v tejto disciplíne na pozadí špecifických podmienok komunistického režimu a následného obdobia transformácie spoločnosti v postsocialistických krajinách.

Predmetom tejto kapitoly je informácia o projekte „Osobnosti slovenskej etnológie“, ktorého podstatou je zaznamenávanie rozhovorov so slovenskými etnológmi na videokameru a následné možnosti využitia získaných materiálov. Pokúsime sa priblížiť kontexty rozhovorov s kľúčovými osobnosťami slovenskej etnológie a priebežné zhodnotenie dosiahnutých výsledkov.

História projektu

Je nutné objasniť, že ide o projekt dlhodobý, prechodne bol podporený dvoma trojročnými grantovými projektmi (v rokoch 2008–2010 a 2011–2013). Zaštitený je skôr jednotlivcami¹ než inštitúciami, pretože ide o záujem odboru ako takého a participujú na ňom pracovníci viacerých inštitúcií.

■ ■ ■

1 Na všetkých dokumentoch spolupracovali Zuzana Beňušková a Dušan Ratica (postprodukcia), na viacerých Katarína Nádaská. Príležitostne sú prizývaní na vedenie rozhovoru odborníci zorientovaní

Prvé audiovizuálne záznamy rozhovorov s osobnosťami etnológie, ktoré sú zaradené do projektu, vznikli vcelku spontánne, nezávisle na sebe a aj neskôr boli niektoré vytvorené v rámci iných aktivít, než je tento projekt. Okrem vlastného zberu audiovizuálneho materiálu sa snažíme sledovať aj záznamy či filmové dokumenty iných autorov obsahovo blízke nášmu projektu, ktoré vznikli paralelne mimo neho.² Pokiaľ sú dostupné, snažíme sa ich zhromaždiť v pracovnom audiovizuálnom archíve s cieľom perspektívne ich so súhlasom tvorcov k výsledkom projektu na internete priradiť.

Prvé rozhovory a záznamy začali vznikať od roku 2003. Inšpiráciou boli natáčané diskusie s osobnosťami folklorizmu na folklórnom festivale Koliesko v Kokave nad Rimavicou. Odvtedy bolo nasnímaných 15 rozhovorov, z toho 12 je spracovaných a zverejnených v podobe zostrihov na www.youtube.com pod názvom projektu.

Niektoré záznamy vznikli ako sekundárny projekt pri príležitostiach s iným cieľom. Napr. záznam folkloristky Viery Gašparíkovej vznikol na folklórnom festivale v Kokave nad Rimavicou, kde jej bol venovaný diskusný program, úvod a záver bol prebratý (s citáciou) z jej vystúpenia v televízii TA3. Etnochoreológ Stanislav Dúžek bol zaznamenaný počas diskusie s Bernardom Garajom v rámci cyklu Folklórne pozdravy na UKF v Nitre, jadrom záznamu Milan Leščáka je jeho prednáška na katedre etnológie v Bratislave, doplnený je o dokrútku z odovzdávania Ceny SAV. Rozhovor s etnomuzikológom Oskárom Elschekom prebehol v priestoroch FiF UK v Bratislave v rámci prípravy na jeho prezentáciu na Folklórnom festivale Východná. Z rôznych dôvodov nie každý z oslovených etnológov bol ochotný spolupracovať na audiovizuálnom zázname. Napr. plánovaný záznam s etnomuzikologičkou Soňou Burlasovou skončil pri audiozázname realizovanom Evou Krekovičovou. Tie záznamy, ktoré sa realizujú prvoplánovo pre projekt, sú natáčané na pôde etnologických inštitúcií (Ján Michálek, Ján Podolák, Oskár Elschek, Ľubica Droppová), alebo v domácnostiach (Soňa Kovačevičová, Soňa Švecová, Kliment Ondrejka, Štefan Mruškovič, Igor Krištek, Mojmír Benža, Milada Kubová). Boli realizované jednotným metodickým postupom, vychádzajúcim z metódy pološtan-dardizovaného rozhovoru, čiastočne aj z metodiky oral history.

...

v témach, ktorým sa venujú dokumentované osobnosti (Hana Hlôšková, Juraj Zajonc, Jana Ambrózová, Dana Kľučárová, Zuzana Profantová). Na dokumente Ester Plicková spolupracoval ako kameraman etnológ – filmár Miroslav Bartoš.

- 2 Napr. filmové dokumenty o Soni Kovačevičovej, Ivete Zuskinovej či o Mikulášovi Mušínkovi, vytvorené pri príležitosti ich životných jubileí.

Etická stránka projektu

Výstup z projektu má dve roviny – archívnu a aplikačnú. Keďže filmovaná osobnosť musí pri zázname aktívne spolupracovať, je nevyhnutné získať si pre participáciu v projekte jej súhlas a oboznámiť ju s ďalším manipulovaním a využitím nasnímaného materiálu. V súčasnosti, keď sú výsledky projektu zverejnené, je jednoduchšie získať ďalších kolegov pre účasť v ňom. Nespornou výhodou je, že hlavní tvorcovia projektu patrili pri jeho vzniku k strednej, v súčasnosti už k staršej generácii a získanie partnerskej spolupráce a dôvery u najstaršej generácie etnológov nenarážalo na veľkú generačnú bariéru. Niektorí participáciu na projekte vnímajú ako istú poctu a zadosťučinenie za vykonanú prácu, niektorí ako profesionálnu povinnosť, sú aj takí, ktorým to je relatívne jedno, ale pristanú, ale takí, čo nepristanú na nafilmovanie rozhovoru. Keďže sme začali pracovať prednostne s osemdesiatnikmi, je potrebné rešpektovať ich fyzickú kondíciu. Aj keď u mnohých bola závideniahodná, vyžadoval sa citlivý prístup. Projekt sa posúva postupne k rozhovorom s mladšími sedemdesiatnikmi. Zdalo by sa, že u žien bude hrať vekový faktor a ochota zúčastniť sa filmovaného rozhovoru väčší význam, avšak ani mužom nie je ľahostajné, v akej podobe budú reprezentovať svoju osobnosť. Treba však konštatovať, že u väčšiny zvíťazila vedecká racionalita nad drobnými ješitnosťami a aj keď neboli s výsledkom celkom spokojní, nebránili zverejneniu zostrihov. Keďže väčšina z najstaršej generácie nedisponuje počítačovými zručnosťami do tej miery, aby vedeli interaktívne spolupracovať, treba rátať aj s názorovými vstupmi a súhlasom príbuzných (detí). Sfilmovaným osobnostiam bol odovzdaný DVD nosič s filmovým zostrihom (o kompletný rozhovor neprejavil nikto záujem) v jednotnom grafickom dizajne. U všetkých sme však nestihli spracovať zostrih počas ich života a príbuzní oň nepožiadali. Kritické pripomienky sa vyskytli k výberu zostrihaného materiálu, použitým fotografiám, navrhnuté boli dodatky k písaným informáciám v podobe medzititulkov, alebo sa sami sebe jednoducho nepáčili, ale na nasnímanie druhého rozhovoru vzhľadom na kontexty projektu čas nebol. V jednom prípade som sa snažila ošetriť zverejnenie údajov písomným súhlasom, prijaté to však bolo ako zbytočná formalita. Novodobé opatrenia pre ochranu osobných údajov však smerujú k tomu, že aj tento formálny moment bude treba v blízkej budúcnosti náležite dodržiavať.

Inou stránkou etického prístupu je manipulácia s archívnym materiálom. Ústav etnológie SAV, kde sú záznamy uskladnené, má vypracovaný archívny poriadok, takže po formálnom vytvorení audiovizuálneho fondu sa na dokumenty tento poriadok bude vzťahovať. Dovtedy so záznamami disponujú len autori fil-

mov. Niektoré z nafilmovaných osobností vyslovili požiadavku, aby určité časti neboli zverejnené, čo treba rešpektovať, v niektorých prípadoch takúto požiadavku síce nevyslovili, ale autori dokumentov považujú za korektné, niektoré formulácie nezverejňovať. Riešenie je možné dvoma verziami filmového materiálu, pričom kompletný zostane len pre interné použitie.

Projekt má aj smutnejšiu stránku: získané materiály výrazne nadobúdajú na hodnote po úmrtí zaznamenananej osobnosti (Soňa Kovačevičová, Ester Plicková, Štefan Mruškovič, Igor Krištek, Milada Kubová). Prednostne sú spracované žijúce osobnosti, ktoré môžu na postprodukcii aktívne spolupracovať, kontrolovať ho a pochopiteľne sú aj zvedaví na výsledok. Prvé desaťročie projektu malo charakter záchranného výskumu.

Technická realizácia audiovizuálnych záznamov

Audiovizuálne záznamy sa dosiaľ realizovali výlučne svojpomocne v etnologickom okruhu tvorcov, teda vo filmársky amatérskom prostredí s využitím záznamovej a postproduktnej techniky Digitalizačného centra ÚEt SAV. Filmy sú tak poznačené limitovanými filmárskymi zručnosťami realizátorov, avšak tento handicap vyvažuje skutočnosť, že projekt nenaráža na problémy pri získavaní financií, čo by ho v podmienkach dotácií pre slovenskú vedu spomalilo a s najväčšou pravdepodobnosťou aj pochovalo. Každý rozhovor trval 90–120 minút. Zostrihané dokumenty majú okolo 15 minút, čo považujeme za čas, v ktorom sa dá udržať pozornosť zainteresovaného diváka. Dokumenty z filmárskeho hľadiska nemajú vysokú hodnotu, aj keď sa snažíme rozprávanie osobnosti spestriť obrazovými ilustráciami. Pri veľkoplošných projekciách sa ukazujú amatérske chyby pri zvládaní filmovej techniky (znížená kvalita zvuku), dokumenty sú určené pre komornejšie študijné účely.

Záznamy sú realizované na nosičoch HD, Mini DiVi, dva staršie na SVHS. Všetky sú uložené v Digitálnom centre ÚEtSAV na externých diskoch a čakajú na zaradenie do videoarchívu, ktorý však ÚEt SAV zatiaľ nemá a v kontexte s projektom (ale aj pre iné potreby) je jeho vytvorenie naliehavé.

Spracovanie záznamov

Projekt vznikol vcelku spontánne ako originál, aj keď dnes vieme, že vo svetovej antropológii boli takéto projekty rozbehnuté už od osemdesiatych rokov 20. storočia. S myšlienkou filmať rozhovory s poprednými mysliteľmi prišiel Alan

Macfarlane. Na jeho webovej stránke je 228 nasnímaných a spoznámkovaných rozhovorov, pričom väčšina z nakrúcaných osobností sú antropológovia.³ Jeho práca bola inšpiráciou pre nemeckých antropológov, ktorí vytvorili Videoportál pre nemeckú antropológiu po roku 1945. Výsledky anglosaskej jazykovej oblasti (rozhovory v angličtine a nemčine) sú systematicky spracované a sprístupnené na internete.⁴ Je možné inšpirovať sa z nich ako viesť rozhovory, ale aj pri spracovaní výsledného dizajnu projektu. Súčasťou zverejnených videozáznamov sú napr. anotácie textov s orientáciou na časovej osi záznamu, prepisy celých textov v PDF, stručné curriculum vitae osobností, kontext realizácie záznamu.

Audiovizuálne záznamy získané v našom projekte sú zatiaľ len čiastočne prepísané. Verejne prístupné sú len cca 15 minútové zozrihy, ktoré sú doplnené medzititulkami približujúcimi kľúčové informácie o zaznamenávanej osobnosti. Takto sú spracované osobnosti Ján Michálek, Soňa Švecová, Soňa Kovačevičová, Ľubica Droppová, Ester Plicková, Viera Gašparíková, Milan Leščák, Oskár Elschek, Kliment Ondrejka, Štefan Mruškovič, Ján Podolák a Milada Kubová. Ďalšie spracovanie získaných alebo dopĺňajúcich údajov sú zatiaľ skôr výsledkom príležitostných potrieb než prepracovaným systémom.

Sprievodné produkty

Ku dvom audiovizuálnym dokumentom (Ester Plicková, Soňa Švecová) existujú aj virtuálne textové zošity⁵ obsahujúce podrobnejšie životopisné údaje než uvádza Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, citácie z článkov hodnotiacich danú osobnosť, alebo výňatky z rozhovorov s osobnosťami v odborných časopisoch. Súčasťou sú spracované celoživotné bibliografie a vybrané texty z kľúčových tém

...

- 3 Rozhovory Alana Macfarlanea boli realizované v rokoch 1976 až 2010. Viz *Filmed interviews with leading thinkers*. Dostupné na: <http://www.alanmacfarlane.com/ancestors/audiovisual.html>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- 4 *Interviews with German Anthropologists*. Video Portal for the History of German Anthropology post 1945. Dostupné na: <http://www.germananthropology.com/>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- 5 BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. *PhDr. Ester Plicková, CSc. Osobnosť a dielo: textová príloha k filmovému dokumentu Osobnosti slovenskej etnológie*. Nitra: UKF, 2011. Dostupné na: http://www.ketnoffukf.sk/uploads/9/2/9/7/9297804/be%C5%88u%C5%A1kov%C3%A1,_z._-_ester_plickov%C3%A1_osobnos%C5%A5_a_dielo.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.]; BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. *PhDr. Soňa Švecová, CSc. Osobnosť a dielo: textová príloha k filmovému dokumentu Osobnosti slovenskej etnológie*. Nitra: UKF, 2011. Dostupné na: http://www.ketnoffukf.sk/uploads/9/2/9/7/9297804/be%C5%88u%C5%A1kov%C3%A1,_z._-_so%C5%88a_%C5%A0vecov%C3%A1_1_osobnos%C5%A5_a_dielo.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.].

určené najmä pre študentov etnológie. V prípade Sone Švecovej je odnožou tejto práce spolueditorstvo Zuzany Beňuškovskej na jej personálnej bibliografii⁶ vydanej Národným ústavom ľudovej kultúry v Strážnici. Tretím internetovým zväzkom, avšak bez filmového dokumentu, je e-publikácia o Eme Drábikovej Kahounovej, ktorá obsahuje aj jej osobnú bibliografiu.⁷

Časti prepisov rozhovorov boli využité v rôznych publikáciách venovaných danej osobnosti (Oskár Elschek – katalóg Filmového festivalu Etnofilm Čadca 2014,⁸ namiesto nekrológu je pre časopis Etnologické rozpravy pripravený rozhovor so Štefanom Mruškovičom), využité boli aj úryvky z videozáznamov pri jubileu S. Švecovej a tiež kresby získané pri tomto natáčaní,⁹ či citácia z filmu (plagát pri 90. ročnom jubileu Jána Podoláka). Netreba zdôrazňovať, že o audiovizuálne rozhovory je záujem najmä pri jubileách resp. úmrtiach zaznamenaných osobností.

Projekt iniciuje sústreďovanie fotodokumentácie, aj z privátnych zdrojov a sústreďovanie rôznorodých dokumentov viažucich sa na osobnosť. Plánom bolo vytvoriť osobnostiam aj stránky na Wikipédii, ako pilotný pokus bol spracovaný prof. Ján Podolák. Veľa závisí od osobnej spolupráce osobnosti s tvorcami projektu. Keďže projekt nie je relevantný v evaluáciách tvorcov či ich pracovísk (odborné filmové výstupy nie sú na Slovensku v rámci vedeckej produkcie hodnotené), limituje to časové nasadenie tvorcov.

Už pri vzniku projektu sa však uvažovalo najmä o využití spracovaných dokumentov pri výučbe etnológie. A to nielen výučbe dejín slovenskej etnológie, ale aj tematických oblastí, ktoré boli pre danú osobnosť nosné (napr. sociálne vzťahy, výtvarné umenie, etnomuzikológia, etnochoreológia, terénny výskum, slovesný folklór atď.) Do akej miery sú zverejnené dokumenty takto využívané, nemáme preskúmané, študenti si ich môžu pozrieť na internete aj individuálne. Príležitostne je cyklus propagovaný aj na sociálnych sieťach.¹⁰ Ukážky z dokumentov boli

♦ ♦ ♦

6 GABRHELOVÁ, Terézia, BEŇUŠKOVÁ, Zuzana (eds.). *Soňa Švecová. Bibliografická príloha Národopisné revue*, č. 29. Strážnice: Národný ústav ľudovej kultúry, 2015.

7 PUTZ, Richard. *PbDr. Ema Kahounová-Drábiková, život a dielo*. Bratislava: Stimul, 2012. Dostupné na: http://stella.uniba.sk/texty/RP_Drabikova.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.].

8 *Rozhovor s čestným prezidentom Etnofilmu prof. Oskárom Elschekom* (ed. Z. Beňušková). Dostupné na: <https://www.scribd.com/doc/265163736/etnofilm-doplňeny>. [Accessed 17. 10. 2016.].

9 Ilustrácie v časopise *Slovenský národopis*, 2009, roč. 57, č. 3, obálka, s. 275, 278, 279.

10 Spravidla je pridanie nového záznamu oznámené na facebookovej stránke Národopisnej spoločnosti Slovenska.

premietnuté aj na Etnofilme v Čadci v roku 2010 a 2014, časti z nich boli využité pri rôznych prezentáciách.

Záver

Súčasťou audiovizuálnych záznamov sú spomienky na slovensko-českú spoluprácu, medzinárodné projekty, prípravu etnologických syntéz, vznik významných etnologických inštitúcií, výskumné projekty a monografické práce, ktoré na ich základe vznikli, manažérske na pozadie inštitúcií a projektov, medziinštitucionálne a kolegiálne vzťahy či na prácu v teréne.

Význam projektu nemožno obmedzovať len na dejiny slovenskej etnológie, pretože mnohé zo zdokumentovaných osobností sa svojím celoživotným dielom stali aj významnými osobnosťami slovenskej kultúry. Vzhľadom na pozitívny ohlas v odbornej verejnosti je v pláne v projekte naďalej pokračovať a rozšíriť ho o dokumentáciu osobností mimo centrálnych inštitúcií Slovenska a ich prínos do regionálnej kultúry. K jeho dynamizácii by prispelo opätovné získanie grantu zameraného na túto činnosť, o čo sa tvorcovia projektu usilujú.

Etnológia na periférii – Ján Olejník (nar. 1921)

Margita Jágerová

Detailné štúdium života a práce jednotlivých osobností si vyžaduje nielen sumarizáciu informácií dotýkajúcich sa ich životnej a profesijnej dráhy, ale i celkové zhodnotenie prínosu do jednotlivých vývinových etáp, ktorých súčasťou boli a rôznou mierou do nich zasiahli. V tomto procese je potrebné zohľadňovať nielen osobnosti vedy pôsobiace v centrálnych inštitúciách, ale i tie, ktoré systematicky realizovali výskumnú prácu zameranú na užšie vymedzené regióny a boli súčasťou inštitúcií regionálneho charakteru. Cieľom príspevku je upriamiť pozornosť práve na takúto osobnosť – deväťdesiatpäťročného Jána Olejníka, ktorý patrí k nestorom odboru etnológia¹ na Slovensku.

Perifériu v názve tohto materiálu sme volili z viacerých dôvodov. V prvom rade kvôli pôsobeniu a situovaniu jeho celoživotnej práce mimo centrálnych inštitúcií,² ako aj absencii jeho spolupráce, resp. neúčasti na projektoch „mainstreamovej“ vedy. Ďalší dôvod vyplýva z jeho celoživotného zamerania a systematickej práce, venovanej polohou excentrickej, okrajovej časti Slovenska – regiónu Spiš, čiastočne i priľahlému Liptovu, Horehroniu, Šarišu. Termín periféria nadobúda svoje opodstatnenie aj z dôvodu nedostatočnej reflexie tejto osobnosti

...

- 1 V práci používame aktuálny názov odboru – etnológia. Ak sa však vyjadrujeme na margo sledovanej osobnosti, pracovnej pozície, ktorú zastával v múzeu, ako i k vyštudovanému odboru, používame dobové označenie etnografia, resp. etnograf.
- 2 Máme na mysli centrálné inštitúcie ako Ústav etnológie SAV v Bratislave, univerzitné pracoviská či centrálné múzejné inštitúcie apod.

zo strany etnológov na Slovensku. Za 95 rokov života mu nebola v slovenských etnologických periodikách venovaná pozornosť v podobe akéhokoľvek príspevku – výnimkou je len niekoľkoriadkové heslo v rámci Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska I.³ Meno J. Olejníka však nájdeme aj v encyklopedických publikáciách iných vedných odborov, napr. v Pedagogickej encyklopédii Slovenska (1984), taktiež v Encyklopédii Slovenska (1982), ale i v Encyklopédii tatrzanskej (1973), či v diele českých etnológov J. Vařeku – V. Frolca: Lidová architektura: encyklopedie (2007).⁴ Cieľom predkladaného materiálu je predstaviť základný rámec socio-kultúrnych podmienok jeho života, rozhodujúce faktory, ktoré vplývali na smerovanie práce vybranej osobnosti, poskytnúť východiskový materiál umožňujúci detailnejšie štúdium parciálnych častí.

J. Olejník sa narodil 10. 5. 1921 v rodine obuvníka v Spišských Vlachoch, kde začal navštevovať ľudovú školu. V roku 1931 sa rodina presťahovala do Levoče, kde ukončil ľudovú rímskokatolícku školu a v roku 1933 nastúpil na miestne gymnázium. Hoci v tomto meste prežil len 10 rokov, pre formovanie jeho osobnosti to bolo rozhodujúce a inšpirujúce prostredie, ktoré ho nasmerovalo na ďalšiu životnú dráhu. Už v roku 1933 sa stal certifikovaným sprievodcom turistov po Levoči a blízkom okolí, čo mu poskytlo jedinečnú možnosť kontaktov s rôznymi

...

- 3 Pozri BENŽA, Mojmír. Ján Olejník. In BOTÍK, Ján, SLAVKOVSKÝ, Petr (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava: Veda, 1995, s. 435. Jedinú krátku zdravicu z radov reprezentantov odboru etnológia uverejnili českí kolegovia PLESSINGEROVÁ, Alena, VAŘEKA, Josef. Jubilejní pozdrav Jánú Olejníkovi. *Ethnologia Europea Centralis*, 2007, roč. 8, s. 97–98. J. Olejníkovi venoval tri krátke príspevky historik I. Bohuš (BOHUŠ, Ivan. Ján Olejník, CSc. – šesťdesiatročný. *Nové obzory*, 23, 1981, s. 327–329 (ďalej: BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 1981*). BOHUŠ, Ivan. PhDr. Ján Olejník, CSc. – sedemdesiatročný. *Múzeum*, 1990, roč. 35, č. 4, s. 89–91 (ďalej: BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 1990*). BOHUŠ, Ivan. PhDr. Ján Olejník, CSc. 90-ročný. *Z minulosti Spiša*, 2011, XIX (zost. I. Chalupецký), s. 230–231 (ďalej: BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 2011*). Bol Olejníkovým dlhoročným kolegom v múzeu. V r. 2011 vyšla osobná bibliografia J. Olejníka: LACIŇÁKOVÁ, Lucia. PhDr. Ján Olejník, CSc. (1921). *Osobná bibliografia. Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči* (separát). XIX ročník, 2011. (ďalej: LACIŇÁKOVÁ, L. *J. Olejník*). Bola vydaná ako separát ročenky Spišského dejepisného spolku v Levoči, ktorého čestným členom je aj sledovaná osobnosť. Osobná bibliografia syntetizovala dve predchádzajúce bibliografie: RUSNÁKOVÁ, Luba (ed.). *Ján Olejník. Osobná bibliografia*. Poprad: Okresná knižnica v Poprade, 1986; a RUSNÁKOVÁ, Luba (ed.). *Ján Olejník. Osobná bibliografia 2*. Poprad: Okresná knižnica, 1991, ktoré autorka doplnila až po diela publikované do r. 2010. Pri príležitosti jeho 80. narodenín krátku zdravicu uverejnil historik CHALUPECKÝ, Ivan. Životné jubileum PhDr. Jána Olejníka, CSc. *Z minulosti Spiša*, 1999/2000, VII–VIII (zost. I. Chalupецký), 2001, s. 247. Práve spomínaný spolok venoval najväčšiu pozornosť J. Olejníkovi krátkymi materiálmi v uvádzanej spolkovej ročenke.
- 4 Blížšie bibl. údaje k zdrojom neuvádzame v závere práce, nakoľko neboli pre napísanie tohto príspevku zdrojovým materiálom.

osobnosťami kultúry, vedy, umenia,⁵ ktoré bohato zúročil počas nasledujúcich životných etáp.

V rokoch 1936–1941 ukončil Učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi. Po maturite začal učiť v Lukáčovciach (okr. Nitra), potom v oravskej obci Sihelné, a po vojne krátko pôsobil ešte v ďalších štyroch lokalitách juhozápadného Slovenska.⁶ V rokoch 1945–1949 pracoval ako okresný osvetový inšpektor na odbore kultúry v Michalovciach a v roku 1949⁷ odišiel do Bratislavy-Rusoviec na post organizačného tajomníka a člena umeleckého poradného zboru profesionálneho telesa – Slovenského ľudového umeleckého kolektívu. Z Bratislavy sa však vrátil späť do Vysokých Tatier a stal sa riaditeľom Strednej školy v Hornom Smokovci (1949–1954). V roku 1954 definitívne odchádza zo školského prostredia a pracuje ako vedúci odboru kultúry a školstva vo Vysokých Tatrách (Starom Smokovci). V r. 1958 nastúpil na pozíciu etnografa do novozriadeného Múzea Tatranského národného parku v Tatranskej Lomnici, ktoré bolo v roku 1968 zreorganizované na Výskumnú stanicu a múzeum TANAP-u. Tu pôsobil ako výskumný pracovník a vedúci spoločensko-vedného oddelenia až do dôchodku v roku 1985. Popri práci študoval externe odbor etnografia na FF Univerzity Karlovej v Prahe, ktorý úspešne absolvoval v roku 1961 (diplomová práca – Príspevky k problematike ľudovej poverčivosti v oblasti V. Tatier). V roku 1966 vykonal rigorózne skúšky na FF UK v Prahe (titul PhDr.), v roku 1968 mu bol na Univerzite J. E. Purkyně v Brne udelený vedecký titul kandidát historických vied (CSc.) (dizertačná práca – Zmeny spôsobu života ľudu v oblasti Vysokých Tatier (v Lendaku, Osturni a v Ždiari)). Podstatou jeho profesijného pôsobenia sú tri základné oblasti: pedagogická, osvetovo-výchovná a muzeálna, ktoré sa prelínali v jeho živote spolu s intenzívnou výskumnou, publikačnou a popularizačnou činnosťou.

■ ■ ■

- 5 Pozri bližšie údaje k tejto fáze jeho života u OLEJNÍK, Ján. Keď som bol cicerone – ciceron, sprievodca turistov (včítane cudzincov) po historických pamiatkach Levoče a Spiša. *Z minulosti Spiša*, 2001/2002, IX–X, Levoča, 2002, s. 263–273; taktiež v práci LAUČÍK, Peter, OLEJNÍK, Ján. *Moje mesto: Levoča*. (na otázky Petra Laučíka odpovedá Ján Olejník). In *Moje mesto*. Ivanka pri Dunaji: F. R. & G, 2014, s. 295–314.
- 6 V publikovaných materiáloch o J. Olejníkovi sa vyskytujú viaceré nepresné údaje, napr. ohľadom počtu miest jeho pôsobenia ako učiteľa sa na viacerých miestach uvádza 17 škôl, v skutočnosti ich bolo 7. Taktiež nepresné údaje o odchode na dôchodok, ale i zlý údaj ohľadom obhajoby dizertačnej práce v r. 1966 – správne to bolo v r. 1967, pričom diplom mu bol udelený v roku 1968. Tieto nepresnosti sa nachádzajú v dielach BOHUŠA, Ivana. Pozri bližšie BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 1981*; BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 1999*; BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 2011*.
- 7 Presnejšie od 1. 5. do 1. 11. 1949.

Pedagogické pôsobenie a počiatky jeho osvetovo-výchovnej činnosti

Pedagogickú prax začal v časoch, keď učiteľ býval na dedine uznávanou autoritou a náplňou jeho práce nebola len pedagogická činnosť, ale i kultúrno-osvetová, medzi jeho povinnosti patrilo aj kantorovanie v kostole. Pobyt v zmienených lokalitách mu poskytoval jedinečné možnosti detailne spoznávať spôsob života týchto častí Slovenska. Už v Lukáčovciach sa začal venovať zberu materiálu o miestnom ľudovom odeve, ktoré odoslal do Matice slovenskej, a túto tému stručne popísal a výtvarne spracoval v miestnej pamätnej knihe obce.⁸ Osvetovo-výchovnú činnosť naplno rozvinul neskôr ako osvetový pracovník v Michalovciach či v Starom Smokovci. V Michalovciach založil v roku 1946 folklórny súbor,⁹ ktorý pracoval počas jeho niekoľkoročného pôsobenia v tomto meste. Hoci sa po jeho odchode rozpadol, aj vďaka tejto činnosti bolo založené nové umelecké teleso FS Zemplín v Michalovciach, ktoré funguje podnes.¹⁰

V roku 1949 sa stal riaditeľom Strednej školy v Hornom Smokovci (1949–1954). Aj tu intenzívne pracoval v oblasti scénického folklorizmu – založil a viedol súbor Hviezdoslav,¹¹ fungujúci počas jeho pôsobenia v škole. Nielen z tohto obdobia, ale aj po odchode zo školského prostredia uverejňuje viacero krátkych príspevkov z oblasti osvetovo-výchovnej činnosti, problematiky scénického folklorizmu, ľudovej tvorivosti, ochotníckych divadiel, celkovo diania v oblasti kultúrnych podujatí a aktivít, ktoré by si vyžadovali detailnejšie štúdium (periodiká Ľudová tvorivosť, Kultúrny život, Osvetová práca, Pravda, Východoslovenská pravda, Tatranské noviny a i.). Aj po nástupe do muzeálneho prostredia naďalej participoval na dianí v oblasti scénického folklorizmu. Bol členom hodnotiacich komisií prehliadok v tomto žánri,¹² organizoval regionálne národopisné slávnosti

■ ■ ■

8 Pozri bližšie archívny rukopisný prameň Pamätná kniha obce Lukáčovce, uložená na miestnom obecnom úrade. Pozostáva z 500 strán, spomínané záznamy v kronike sú z roku 1943, s. 89–117.

9 Viac informácií k tejto téme pozri bližšie v publikácii HVIŽDÁK, Milan (ed.). *Folklórny súbor Zemplín, Michalovce Slovensko – Slovakia*. Michalovce: Media Group, 1997.

10 Pozri materiál uvádzaný v poznámke vyššie, taktiež aj ZÁLEŠÁK, Cyril. *Folklórne hnutie na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1982.

11 OLEJNÍK, Ján. Ako pracujeme v národopisnom súbore Hviezdoslav. *Ľudová tvorivosť*, 1954, roč. 4, č. 1, s. 73.

12 OLEJNÍK, Ján. K problematike súborov, skupín a krúžkov záujmovej umeleckej činnosti. *Národopisné aktuality*, 1983, roč. XX, č. 4, s. 261–268.

13 Išlo o podujatia *Ľud hôr spieva a tancuje*, *Slávnosti Letníc v Ždiari*, *Fašiangy v krojoch*, spojené so súťažou o najlepšie kroje, aby sa takýmto spôsobom podporilo predĺženie životnosti ľudových odevov

(múzeum v spolupráci s Mestským domom osvetu).¹³ Okrem vyššie uvádzaných je potrebné detailnejšie preskúmať jeho podiel a iniciatívu pri zakladaní ďalších, napr. Spišských folklórnych slávností, Zamagurských folklórnych slávností. Oba festivaly naďalej fungujú a patria k významným podujatiam scénického folklorizmu u nás.¹⁴ V roku 1983 uvádza, že v rámci poradenskej činnosti muzeálneho pracoviska, na ktorom pôsobil, v priebehu rokov (1958–1978) poskytol osvetovým zariadeniam (v pôsobnosti Ministerstva kultúry SSR) 288 expertíz, súborom a krúžkom ZUČ 223 expertíz, individuálne 172 expertíz dotýkajúcich sa práce rôznych umeleckých telies.

Aj po odchode do dôchodku ostal v tejto oblasti aktívny. Na začiatku deväťdesiatych rokov realizoval programy s folklórnou tematikou v rámci hotelov a turistických zariadení vo V. Tatrách, ktoré sa viazali k významným sviatočným obdobiam v roku.¹⁵

Muzeálna oblasť a výskumná činnosť

Dne 1. 4. 1957 bolo zriadené Múzeum Tatranského národného parku (TANAP-u) a v rámci neho etnografické oddelenie, ktoré bolo v tom čase jediné etnografické pracovisko mimo rezortu školstva a kultúry (rezort poľnohospodárstva a lesného hospodárstva). Jednou z jeho priorít bolo budovanie zbierkových fondov, ale i výskum v teréne, prioritne obce, ktoré ležali na území parku. V druhej etape výskumu sa mal orientovať na všetky lokality, ktorých chotáre siahali do Vysokých a Belianskych Tatier. Dominantnou mala byť téma vzťahu človeka k te-

...

Pozri OLEJNÍK, Ján. Múzeum TANAP-u má mnoho priateľov. Múzeum. *Študijný a informačný materiál*, 1959, roč. 6, č. 2, s. 221–223 (ďalej: OLEJNÍK, J. Múzeum TANAP-u).

- 14 Pozri pozn. č. 9 a 10. Okrem tu uvádzaných prác možno ďalšie aktivity tohto druhu dokladovať na základe rôznych náhodných záznamov a zdrojov, ktoré postupne sumarizujeme. Tak napr. VNENČÁK, Vladimír. Lendak – vhodný objekt etnografického výskumu. *Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*, 2011, roč. XIX, s. 129–138. uvádza iniciatívu J. Olejníka a jeho podiel na založení folklórnej skupiny v Lendaku. Aj v Šuňave sa zaslúžil o vznik skupiny – viz *Folklorňa skupina*. Dostupné na : <http://www.sunava.sk/navstevnik/zaujmove-zdruzenia/folklorňa-skupina>. [Accessed 17. 10. 2016.]. Podobné informácie nachádzame aj vo Vernári (okr. Poprad). Pozri viac v materiáli REŠOVSKÁ, Ľudmila. *O vernárskych piesňach a folklórnych tradíciach v obci Vernár. Podtatranský kuriér* (22. júl 2015). Dostupné: <http://www.podtatransky-kurier.sk/tema/o-vernarskych-piesnach-a-folklornych-tradiciach-v-obci-vernar/>. [Accessed 17. 10. 2016.].

- 15 Pozri viac OLEJNÍK, Ján. *Obyčajové rituály na Spiši do roku 1989. Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Akademická Nitra 1994 – medzinárodné sympóziium a študentský folklórny festival, Nitra 7. – 12. jún 1994. Nitra: Katedra folkloristiky a regionalistiky, FHV, VŠPg, 1995, s. 180–187.

ritóriu Tatier a spôsob života obyvateľov, rôzne druhy obživy typické pre tieto oblasti. Toto malo rozhodujúci vplyv na ďalšie smerovanie výskumnej a publikačnej činnosti sledovanej osobnosti. Od 1. 7. 1957 tu najskôr J. Olejník pracoval na pozícii etnografa, neskôr ako vedúci oddelenia spoločenských vied. Ako uvádza,¹⁶ pri jeho nástupe etnografický fond pozostával z 8 maľovaných vajíčok, preto sa hneď v prvej fáze pôsobenia začal zameriavať na zber prejavov hmotnej kultúry, najmä už vo vyššie zmieňovaných lokalitách, uvedomujúc si, že ide o oblasti najbližšie národnému parku a jeho dosahu, kde v súvislosti s vplyvom turizmu predpokladal nástup nových foriem a ústup archaických prejavov. Fond sa tak postupne obohacoval o kusy ľudového odevu ako i náradia.¹⁷

Koncom septembra 1959 boli sprístupnené prvé expozície múzea – Príroda TANAP-u a Ľud pod Tatrami. Druhá menovaná expozícia mala historicko-národopisný charakter a prezentovala materiálne produkty v kontexte ich fungovania a „charakteristiky životných osudov svojich producentov“.¹⁸ Za všetky ďalšie spomenieme výstavu z roku 1963 venovanú lesným robotníkom, ktorá mapovala začiatky drevorubačstva v období ranného feudalizmu až po uzákonenie TANAP-u (r. 1949). Väčšina exponátov pochádzala z nových zberov, pričom okrem nástrojov, pracovných postupov, technológií prezentovala aj odev, a to nielen pracovný, ale i odev lesných robotníkov počas obradných momentov, až po novodobé pracovné kombinézy. V roku 1969 J. Olejník zrealizoval stálu expozíciu tohto múzea. Počas svojho pôsobenia vytvoril bohatý etnografický fond, pričom táto oblasť jeho činnosti by si taktiež vyžadovala detailnejšie štúdium a celkové zhodnotenie.

Publikačná a dokumentačná činnosť

Počiatky publikačnej činnosti J. Olejníka možno sledovať už od sklonku štyridsiatych rokov 20. storočia, kedy uverejňuje krátke príspevky z oblasti osvetovo-vý-

■ ■ ■

- 16 Postup pri získavaní predmetov pre múzeum, ktorému predchádzalo detailné štúdium materiálov, mená konkrétnych osôb – darcov, u ktorých prevádzal výkup odevných súčiastok, pracovných nástrojov pozri bližšie v materiáli OLEJNÍK, J. *Múzeum TANAP-u*, s. 221.
- 17 Darcov zverejňoval na stránkach Tatranských novín, aby tak motivoval prípadných ďalších. V Štôle mu intenzívne pomáhal J. Výdra, ktorý tu mal svoj letný byt a študoval ľudový odev viacerých obcí z tejto oblasti, pričom ochotne poskytol svoje záznamy pre potreby muzeálnej dokumentácie.
- 18 Pozri bližšie detailnú charakteristiku práce múzea BOHUŠ, Ivan, PACLOVÁ, Ľudmila. Poznatzky z budovania expozícií Múzea TANAP-u. *Múzeum. Študijný a informačný materiál*, 1959, roč. VI, č. 4, s. 589–613.

chovnej práce a scénického folklorizmu. Počas pobytu v Michalovciach (1945–1949) uverejňuje niekoľko príspevkov o ľudovomeleckej výrobe na Zemplíne, neskôr o pedagogickom pôsobení v škole v Hornom Smokovci a správy z jeho osvetovo-výchovných aktivít. Z prehľadu jeho prác je zrejmé, že publikačná činnosť sa naplno u neho rozvinula v období múzejného pôsobenia, teda po roku 1957, kedy začal pracovať na zhromažďovaní materiálu k rôznym výskumným témam. Jeho rozsiahle dielo pozostáva z viac ako 1200 publikačných jednotiek, z ktorých okrem knižných publikácií a odborných štúdií početnú časť tvoria popularizačné články, správy a kratšie príspevky vo viacerých regionálnych a osvetovo-výchovných periodikách. Ivan Bohuš¹⁹ na viacerých miestach uvádza, že počas budovania múzejného fondu sa J. Olejník sústreďoval hlavne na materiálnu kultúru, čo bolo reflektované aj v jeho publikačnej činnosti, a po reorganizácii pracoviska na vtedajšiu Výskumnú stanicu sa začal orientovať viac na duchovnú kultúru. Treba však spresniť, že už počas štúdia na Karlovej univerzite, teda na konci päťdesiatych rokov v počiatkoch svojho pôsobenia v múzeu, začal J. Olejník bádať v oblasti ľudovej viery, mágie, poverových predstáv, kultu jednotlivých rastlín a zvierat, čo vyústilo do koncipovania jeho diplomovej práce. V šesťdesiatych rokoch začal intenzívne študovať spôsob života lesných robotníkov a celkovú kultúru tejto špecifickej sociálnej skupiny, ktorej venoval niekoľko rozsiahlych odborných štúdií. Postupne rozšíril svoj záujem aj na dovtedy v tomto odbore neriešenú problematiku turizmu a jeho vplyvu na zmenu spôsobu života vybraných oblastí, na čom bola založená jeho dizertačná práca z roku 1967. Popri materiálnych prejavoch (staviteľstvo, odev, ľudový transport) sa venoval duchovnej kultúre (povery, mágia, kalendárne obyčaje a obyčaje životného cyklu, ľudové liečiteľstvo, kult stromov, vody, liečivých rastlín, zvierat, prejavy ľudovej religiozity a i.). Výskumné témy počas jeho etnografickej práce formovalo samotné prostredie Vysokých Tatier a podtatranskej oblasti. Významnou oblasťou jeho výskumu boli aj rôzne náboženské javy, a to nielen v oblasti ľudovej religiozity, ale zmapoval množstvo cirkevných slávností, obradov a to hlavne vo forme zvukových a vizuálnych materiálov, nakoľko počas totalitného režimu sa k danej problematike nemohol vyjadrovať vo forme publikačných výstupov.

19 Pozri bližšie BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 1981*; BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 1999*; BOHUŠ, I. *Ján Olejník, 2011*.

Uskutočnil množstvo výskumných ciest v regióne Spiš a v priľahlých oblastiach, od roku 1960 zvukovo zaznamenával rôzne prejavy života a kultúry miestnych obyvateľov, neskôr začal aj filmovať.²⁰ Osobitosťou jeho práce bola snaha dokumentovať jednotlivé prejavy v živej, neinscenovanej podobe, vždy akoby „v priamom prenose“, čo si vyžadovalo neustály pobyt počas sviatočných momentov v týchto lokalitách. Na ich základe sa sformovali dlhoročné priateľské kontakty s obyvateľmi jednotlivých oblastí.

Je autorom viacerých samostatných publikácií ako napr. *Medvedie tance v horských oblastiach východného Slovenska* (1966), *Lud pod Tatrami* (1978, 2. vyd. 1994), spoluautorom kníh *Ludový odev na Spiši* (1990), *Malé dejiny veľkého hotela: 100 rokov Grandhotela v S. Smokovci* (2004), *Z Nowego Targu do Kieżmarku. Stroje ludowe pogranicza polsko-słowackiego* (2012). V roku 2016 by mala vyjsť jeho ďalšia publikácia *Ludový odev na južnom úpätí Tatier* (Batizovce, Gerlachov, Mengusovce, Štôla).²¹ Kapitolou o tradičnom odeve prispel aj do kolektívnej národopisnej monografie *Zamagurie* (1972).²² Desiatky odborných štúdií uverejnil vo viacerých konferenčných, múzejných a i. zborníkoch (*Nové obzory*, *Zborník SNM – Etnografia*, *Zborník prác o TANAP-e*, *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*, *zborník Spiš*; a tiež v odborných časopisoch *Národopisné aktuality*, *Národopisné informácie*, *Etnografia Polska*, *Múzeum a i.*). Podieľal sa ako spoluautor na viacerých publikáciách venovaných V. Tatrám, taktiež na rôznych popularizačných materiáloch a brožúrach. Za posledné dve desaťročia prispel samostatnými kapitolami o vybraných javoch tradičnej kultúry do viacerých lokálnych monografií obcí Vrbov (1996), Ľubica (1996), Kurimany (1998), Ždiar a T. Javorina (2000), Osturňa (2004), Výborná (2006).²³

Pri celkovom prezentovaní tejto osobnosti, jeho života a jednotlivých činností nemožno opomenúť ani jeho rozsiahlu zložku – popularizačné aktivity, či už vo forme množstva krátkych článkov, príspevkov, kde prezentoval vybrané javy tradi-

■ ■ ■

20 Filmový archív J. Olejníka pozostáva z niekoľkých desiatok krátkych filmových záznamov, ktoré dokumentujú vybrané javy tradičnej kultúry. Po ich natočení ich nevidel, až po digitalizácii, ktorá prebiehala od r. 2012. Táto oblasť si vyžaduje detailné spracovanie, spolu s rozsiahlym archívom zvukových nahrávok.

21 Publikácia by mala vyjsť tohto roku v Prešove (edit. T. Pirniková).

22 Išlo o jediné dielo v rámci publikačnej činnosti J. Olejníka, na ktorom spolupracoval v rámci tímu odborníkov, predstaviteľov národopisnej vedy na Slovensku (pod vedením prof. J. Podoláka).

23 Bližšie bibliografické údaje k jednotlivým prácam pozri v personálnej bibliografii tejto osobnosti od (LACIŇÁKOVÁ, L. J. *Olejník*).

čnej kultúry širšiemu okruhu čitateľov, ďalej prednášok a prezentácií pre odbornú i laickú verejnosť, intenzívnu spoluprácu s rozhlasom a televíziou. Vytvoril niekoľko desiatok scenárov pre rozhlasové vysielania, televízne relácie, viaceré filmové dokumenty, ktoré boli zamerané na vybrané javy tradičnej kultúry, účinkoval ako hosť vo viacerých rozhlasových a televíznych reláciách. Táto oblasť jeho tvorby by si taktiež vyžadovala detailnejšie preskúmanie a zhodnotenie.

Ján Olejník prežil vo Vysokých Tatrách takmer celý život a kultúrnym špecifikám tejto oblasti Slovenska venoval svoje rozsiahle dielo, ktoré syntetizuje obrovské množstvo poznatkov z rôznych oblastí kultúry Spiša a prilahlých regiónov. Vybudoval súkromný archív, pozostávajúci nielen zo značného množstva zápisov z terénnych výskumov, ale i fotodokumentácie, filmových a zvukových záznamov.²⁴ Viac ako pol storočia sa venoval systematickej zberateľskej a publikačnej práci, počas ktorej bol v intenzívnom kontakte s výskumným terénom a svojimi informátormi, pričom už niekoľko desaťročí je považovaný za výraznú autoritu v rámci daného regiónu a za najvýznamnejšieho odborníka na tradičnú kultúru tejto oblasti. Vracal sa pri rôznych príležitostiach dlhodobo do tých istých lokalít a ako sám uvádzal – „*dedina sa mi stala domovom*“. V prípade tejto osobnosti ide o regionálne zameraného bádateľa, označovaného neraz ako „tatranského etnografa“, celoživotne orientovaného na detailné štúdium spôsobu života užšie vymedzeného teritória s pomerne širokým spektrom výskumných tém. Ich výber bol podmienený predovšetkým socio-kultúrnym a geografickým charakterom prostredia, v ktorom pôsobil, dobovými požiadavkami vývinu vedného odboru, ale i pracovnými pozíciami, ktoré zastával.

Typické pre jeho odborné práce je detailné štúdium jednotlivých tém, snaha zaznamenať nielen existenciu vybraných javov, ale aj definovať zmeny, ktorým podliehali pod vplyvom zmenených životných podmienok v konkrétnych lokalitách. Vybrané témy prezentuje v čo najširších historicko-spoločenských kontextoch, pričom svoje tvrdenia dokladuje širokým komparatívnym materiálom z veľkého množstva lokalít, vychádzajúcim z vlastných terénnych výskumov. Jeho štúdie neraz dopĺňa vlastný fotografický materiál, ale i viaceré jeho nákresy a náčrty (najmä odev a architektúra).

■ ■ ■

24 Počas svojich výskumov zrealizoval množstvo nahrávok a vytvoril zvukový archív. Okrem toho aj písomný archív, obsahujúci záznamy z terénnych výskumov, denníky, taktiež vizuálny archív (diapozitívy, fotografie, náčrty a kresby) a i. materiály, ktorý prevzal Spišský archív v Levoči, pričom zatiaľ nie je spracovaný.

J. Olejník je reprezentantom určitej „viacprúdovosti“ etnografickej vedy v čase socializmu – na jednej strane sa zaoberal „oficiálnymi“, požadovanými témami, ako „súkromný“ výskumník mapoval aj témy, ktoré ako hlboko veriaci pokladal za potrebné zaznamenávať a skúmať (cirkevné obrady a slávnosti, javy zviazané s religiozitou). Ako bolo už uvedené vyššie, dôležitou súčasťou jeho práce bola aj aplikácia poznatkov bádania v oblasti kultúrnej, osvetovo-výchovnej, scénického folklorizmu a popularizačných aktivít, prácou s médiami. Práve popularizačná činnosť, ale i intenzívne kontakty s obyvateľmi skúmaných lokalít, do značnej miery pomáhali propagovať výsledky etnologického bádania v radoch širokej laickej verejnosti.

Pri príležitosti významného životného jubilea J. Olejníka (95 rokov) bola 10. 5. 2016 v skanzene Ľubovnianskeho múzea v Starej Ľubovni slávnostne otvorená pamätná izba („pracovňa etnografa“) v chalupe z Jakubian, ktoré boli niekoľko desaťročí jednou z jeho výskumných lokalít. Expozícia sprístupnila časť jeho osobného inventára, zariadenia pracovne a bytu, taktiež časť knižnice. S touto inštitúciou, ako i s viacerými lokalitami okresu S. Ľubovňa, spája J. Olejníka dlhoročná výskumná a dokumentačná činnosť, ktorú podrobne prezentoval v pamätnici múzea.²⁵

Zámerom kapitoly bolo nielen priniesť základnú sumu poznatkov o tejto osobnosti, ale i naznačiť viaceré miesta a témy vyžadujúce detailnejšie štúdium. Na druhej strane bolo cieľom motivovať reprezentantov nášho vedného odboru k sumarizácii poznatkov o jednotlivých oblastiach a regiónoch Slovenska a bádateľoch podobného charakteru, ktorí vďaka svojej intenzívnej terénnej práci prispeli k poznávaniu ďalších oblastí Slovenska a spôsobu života v nich.

■ ■ ■

25 OLEJNÍK, Ján. Spomienky nehynúce. K 50. výročiu založenia múzea v Starej Ľubovni (1956–2006). In ŠTEVÍK, Miroslav. *Pamätnica k 50. výročiu vzniku múzea v Starej Ľubovni (1956–2006)*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2006, s. 39–45, kde detailne popisuje všetky svoje výskumné cesty do lokalít staroľubovnianskej oblasti, formy spolupráce s touto inštitúciou.

Ethnology in a confined space (Summary)

This monograph focuses on the issues surrounding the history of Czech and Central European ethnology since 1945 in its broad social, political and cultural contexts. The history of this field in Czechoslovakia played out within the “confined space” of the totalitarian state-socialist regime during that period, which made itself felt in the changeable overall external political, ideological, organizational and material conditions. As the book demonstrates, however, ethnology had an endless number of specific internal characteristics, e.g. methodological, personnel, thematic and others, which unfolded at varying rates and to varying degrees of association with developments in European and world scholarship.

Hence between 1945 and 1989 the field e.g. underwent a broad range of radical institutional, personnel, methodological and theory changes and reforms, while retaining substantial connections to approaches characteristic of the prewar or even earlier periods. The field and some of its representatives were exposed to brutal political and ideological pressures, while research was undertaken within constraints set down by state plans, and a number of subjects, entire specializations and theoretical approaches were considered to be undesirable and hence forcibly eliminated from research “operations”, while others were inadequately “favoured” or directly served the interests of state socialism in “applied” form. At the same time we repeatedly find evidence of a considerable degree of individual and collective scholarly creativity, mature methodology and theory and research integrity in heuristic and interpretational approaches, and this is far from being just the case in research performed outside the system. It also applies at the level of everyday official research and publication practice at the foremost institutions in the field.

The “confined space” defined in this way, which was constantly renegotiated and readjusted as a result of cultural, social and political changes, can naturally also be sought within the history of ethnology in Bohemia after the Second World War in many other characteristics that showed up as a rule within the bounds of extreme polarities. It is possible to speak of the closed ideological-territorial and even national self-centered nature of the discipline and the broad-straddling comparative research of pan-European scope, in which Czech or Czechoslovak scholars took part. It is also possible to speak about their methodological backwardness behind “Western” scholarship and to compare it with the modern

theoretical procedures that are applied and appreciated to this day. It is also possible to consider the contradictions between the terminology used, or to be more precise, the rhetoric and the empirical or theoretical validity of research and its output. Mention can also be made of the specific fortunes of state-favoured scholars, often also involved in political or even “ideological diversionary”, intelligence and similar activities, as well as scholars who were persecuted both personally and professionally.

We might also focus on the creation of rival research schools and networks at the national and international level. All of this is obviously necessary as the history of ethnology between 1945 and 1989 in Czechoslovakia cannot be reliably described, never mind interpreted, without such considerations, hence the objective and contents of this book.

The authors of the individual chapters are the partakers of the first ever post-1989 collective project to deal with the history of the field in Bohemia, and a broad range of other domestic and foreign authors. Their interpretation of numerous issues from the history of the discipline in Bohemia within a more general Central and Eastern European context is somewhat at variance and even controversial due to the application of differing research frameworks from various methodological and institutional backgrounds and other influences, even though in many respects they are also surprisingly uniform and clearly influence each other. Hence the book forms an interconnected whole, with articles that also stand out for their considerable openness and lack of dogmatism. Although it deals with ethnology in a “confined space” it definitely does not have a confined viewpoint. The book contains 26 chapters, the authors of which are sometimes of necessity more critical and sometimes more conciliatory in their view of the history of ethnology in post-1945 Central Europe. However, all the authors were motivated by the objective of describing, analysing, explaining and evaluating this period in the history of ethnology and its varied twists, turns and blind alleys. Hence the book should be considered to be the first fairly comprehensive attempt to apply such an approach to the history of ethnology in this country since 1945, although obviously more research challenges exist for further investigation.

The book is divided into several substantial thematic units which reflect the main problem areas that have been paid attention by research into Czech or Central European ethnology during the postwar period. In the introductory chapter Jiří Woitsch both characterizes the content and the focus of the book of individual articles, and considers the limits and opportunities for studies of the history of ethnology between 1945 and 1989, as well as evaluating previous Czech

and European research. The author also highlights the need for heuristics that are as comprehensive as possible, the application of clear theoretical perspectives and the need to include the history of ethnology into broader sociocultural contexts. Based on existing knowledge, it thus defines the basic chronology of development in the field after 1945.

In the Contexts section of an extensive conceptual article, Milan Ducháček considers the important continua (e.g. personnel, methodological, theoretical, ideological) which he finds between First Republic ethnography and postwar ethnography and folklore studies. Clearly, by no means all of these research traditions can be considered to be negative. To understand the history of the field in the latter half of the 20th century, a knowledge of these issues is essential, as ethnology was not born on a "green field" after 1945, as is sometimes made out in error.

In the Teaching ethnology in the Czech lands section, Lydia Petráňová, Karel Altman and Jiří Hlaváček focus on the training of professional ethnologists at the only active university departments at the time in Bohemia and Moravia, i.e. at Charles University in Prague and Masaryk University in Brno. Lydia Petráňová and Karel Altman primarily follow the institutional and personnel profiles of these departments, the make-up of lectures and qualification work, whereas Jiří Hlaváček bases himself on three generations of ethnologists' reminiscences of their own studies, which reflect the protagonists' perceptions of their teachers and the atmosphere in higher education institutes at that time. As all three authors very clearly demonstrate the extent to which tuition of ethnology and the methodological conception of the field was influenced well into the latter half of the 20th century by prominent researchers Karel Chotek and Antonín Václavík, whose successors in Prague and Brno can be labelled under their specific research schools.

The texts in the Research planning versus personal creativity section reflect the sharp contradiction between the political and ideological regimentation of scholarship in state-socialist Czechoslovakia through the state planning of basic research, with the involvement of Soviet experts and luminaries who studied in the Soviet Union and the everyday variety of research work. In particular, research centres such as Academy of Sciences institutes and higher education departments were closely bound from the 1950s to the five-year and similar centrally planned research programmes, which often directly reflected ideological and power interests. Doubrovka Olšáková's chapter pioneeringly focused on a detailed map of official plans for scholarly research in Bohemia and Czechoslovakia as a whole, while critically assessing their results, particularly stressing the implementation of large projects that covered the entire Eastern bloc, as well as the implementation of new

specializations and methodological approaches. The specific application of research plans at the CSAS Institute of Ethnography and Folklore Studies is described by František Bahenský, who following on from D. Olšáková demonstrates that e.g. the study of terrain outside Europe in the 1960s or ethnicity in the 1970s and 1980s developed in this country at the direct behest of Moscow.

In contrast, Věra Frolcová and Alexandra Navrátilová demonstrate on the Moravian example that robust academic figures (e.g. Václav Frolec in his research into a south Moravian village) managed to perform outstanding research of a European standard and to formulate pioneering theories even in an environment that was undoubtedly heavily constricted by research planning and ideological supervision. In line with similarly focused research into the history of scholarly disciplines in a totalitarian environment, this section clearly reveals that the development dynamic of scholarly research in Czechoslovakia was thus not only determined by the official state planning line and party documents, but also by scholarship “niches”, i.e. locations with some limited research freedom – departments, projects and researchers outside the supervision of the power centres and the chief research ideologists, or those skilfully hidden from such supervision.

The issue of niches of free research is incidentally and rather unintentionally dealt with on the basis of an analysis of specific research projects and specializations by the authors of the chapters in the section titled National and international projects and cooperation. This reveals that the universalist thesis which is sometimes presented on the closed nature and methodological backwardness of Czech and Czechoslovak ethnography is unsustainable as a general characterization, at least until the 1970s. This is excellently documented by Petr Janeček chapter based on examples of “Western” responses to progressive Czechoslovak folklore studies, which carried on from the rich tradition of international comparative research dating back to the end of the 19th century. Even after 1945 the works of several Czech and Slovak folklorists (particularly those methodologically focusing on functional structuralism) were reflected in a global context and folklorists took part in large international projects. Something similar applied in the case of Estonian folklore studies. However, as Kaisa Kulasalü points out, this field was exposed to strong pressure within the Soviet Union for a reconceptualization of the discipline.

Unprecedented “networking” between Czech and Slovenian (or Yugoslav) ethnologists and researchers from the other side of the Iron Curtain is shown by Jiří Woitsch and Mojca Ramšak based on examples of ethno-cartographical and encyclopedic research. J. Woitsch deals both with the general development of European ethno-cartography in the 20th century and with the involvement of

Czech and Slovak researchers in the European Ethnological Atlas project, which brought together ethnologists from all over Europe during the 1960s and 1970s. M. Ramšák focused on the Lexicon of Slovene Ethnology, whose history is evaluated in very broad comparative contexts, and on the changing paradigms of ethnological encyclopaedic and atlas works throughout Europe.

Based on the example of A. Karasek, the very delicate tissue of personal ties between Czech and West German ethnologists and museologists during the 1960s is referred to by Hana Dvořáková, who also shows how the invasion by Warsaw Pact countries of Czechoslovakia in August 1968 had a fatal effect on this informal yet fruitful collaboration. This event and the subsequent “normalization” in particular also had a fatal effect on the unique Seminarium Ethnologicum project of pan-European international student seminars, which were organized from the 1960s by Ján Podolák at the Faculty of Arts of the university in Bratislava. Magdalena Paríková deals with these seminars and the progressive journal *Ethnologia Slavica*. This section concludes with a chapter by Blanka Soukupová, who critically considers the important specialization known as the ethnography of the working class, in which the author analyses both the causes of the development of the study of workers and miners in Socialist ethnology, and e.g. the ratio between essential lip-service to the regime and the indisputable timeless and internationally respected research output which ethnologists achieved in this field prior to 1989.

The “classic” research approaches aiming to reveal the history of institutions and the fortunes of prominent individuals remain valid for research into scholarly history, particularly at the stage where terrain is being sought that has not yet been fully charted heuristically. The last two sections of the book are devoted to these in a varied albeit deliberately somewhat unrepresentative selection of individuals and departments. Firstly, in the Institutions section Markéta Křížová reveals a little about the complex fortunes of the Centre of Ibero-American studies at Charles University Faculty of Arts in Prague, whose history overlaps with a number of processes studied in the previous chapters. For example, this includes the ideologically motivated state order and supervision of Antonín Robek, the activities of the exceptional departmental founder Josef Polišenský and intensive contacts with “Western” scholarship and research in the “grey zone” resulting in the creation of significant niches of research freedom. Adéla Jůnová Macková shows that in the early history of the leading institutions in the field (to be specific, the Institute of Ethnography and Folklore Studies, CSAS) it is possible to reveal and precisely chart the entirely unknown blank spaces. The author deals with the process whereby the Ethnology Department and the Folk Song Department were merged

into a single institute in 1952 and 1953, demonstrating that this was definitely not a problem-free process. The next chapter by Zdeněk R. Nešpor depicted an important attempt to establish what was known as integral anthropology of the Anglo-American type in the Czech academic environment, which came about when an Integral Anthropology Section was set up at the Czechoslovak Sociological Society in the 1960s. The author understands this initiative and its subsequent enforced conclusion as an interesting cross-section of scholarly, social and political development at that time. At the regional level and from a research standpoint focusing on previously neglected ethnology history, Lukáš F. Peluněk presents us with an article on an attempt to establish an open-air museum in Zlín during the 1940s. The attention which the author devotes to the work of the local scholar Ladislav Rutte connects this section to the final part of the book.

The concluding Prominent figures section depicts the individual stages of specialist and organizational activities, as well as the entire research careers of prominent figures in Czechoslovak ethnography and folklore studies, half-forgotten researchers and those involved in anti-regime circles, while one of the possible approaches to research into the personal fortunes of Czech and Slovak ethnologists is also dealt with. The career and opinions of the prominent folklorist Dagmar Klímová is reconstructed through her personal papers by Andrea Zobačová, who places special emphasis on Klímová's "acting stances", for which her preserved diaries provide a unique opportunity. Jana Pospíšilová also deals with folklore studies, focusing in a biographical sketch of Eva Kilianová on an individual who for most of her life remained outside the academic sphere *inter alia* for political reasons. As the author demonstrates, her publishing and literary activity has hitherto been neglected, even though it makes up an interesting chapter of the history of the field. Katarína Očková has focused on the involvement of prominent Moravian ethnologist, museum curator and historian Jiří Langer in the construction of several open-air museums in Slovakia. In this chapter the author shows how Langer's exceptional personality and his familiarity *inter alia* with trends in Western European museology were able to significantly raise the standard of Slovak open-air museums built during the 1960s. The next two chapters also deal with Slovak issues, although Zuzana Beňušková's text also overlaps with methodology, as she presents information on the project and results of the audiovisual documentation of prominent figures in Slovak ethnology, which has been running since 2008. The book concludes with a chapter by Margita Jágerová, who focuses on the documentary, collecting and education activities of ethnographer Ján Olejník, who was active in the High Tatras since the 1940s.

Archivní prameny

Archív Ľubovnianskeho múzea
k. AM 711

Archiv Masarykovy univerzity
fond Antonín Václavík

Archív Slovenského národného múzea – pobočka Martin
fond výskumných správ

Archiv Univerzity Karlovy (AUK)
fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1882–1979

Archív Univerzity Komenského
fond Rektorát UK I

Centrum orální historie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. (COH ÚSD AV ČR)
digitální sbírky

Estonian Folklore Archives
KKI 4, 15, 16, 17
R-2345

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. (EÚ AV ČR)
fond Rudolf Lužík
fond Jaroslav Kramářik
fond Vilém Pražák
fond Zaměřovací akce České akademie věd a umění 1941–1944

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno
fond Dagmar Klímová
záznamy rozhovorů s Evou Kilianovou

Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa (IVDE), Archiv Alfred Karasek
fond korespondence Alfred Karasek Josef Lanz

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Archiv AV ČR (A AV ČR)
fond Lubor Niederle
fond Odbor vědeckého plánu Sekretariátu prezidia ČSAV
fond Sběrka základních dokumentů pracoviště ČSAV, I. řada
fond Slovanský ústav
fond VI. sekce ČSAV

fond Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV
fond Vědecké kolegium pro filosofii a sociologii ČSAV

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně
fond Ladislav Rutte

Národní archiv (NA)
fond Ministerstvo školství, Praha–osobní spisy
fond ÚV KSČ – Sekretariát, 1954–1962
fond ÚV KSČ – Ideologická komise, 1971–1980

Obecný úřad Lukáčovce (okr. Nitra)
Pamätná kniha obce Lukáčovce

Soukromý archiv rodiny Chotkovy
pozůstalost Karla Chotka

Soukromý archiv Milana Ducháčka
rozhovory s pamětníky

Soukromý archiv rodiny Frolcovy
vědecká a osobní pozůstalost profesora PhDr. Václava Frolce, DrSc.

Státní okresní archiv Zlín
fond Archiv města Zlína

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno
fond výzkumů současné vesnice

Literatura a vydané prameny

- AARNE, Antti, THOMPSON, Stith. *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen* (FF Communications No. 3). Translated and Enlarged. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1961.
- ABRAMZON, Saul Matvejevič, POTAPOV, Leonid Pavlovič. Značenie idejno-teoretičeskogo nasledija V. I. Lenina dlja sovětskoj etnografii. *Sovětskaja etnografija*, 1970, č. 2, s. 3–22.
- ADAM, Leonhard, TRIMBORN, Hermann (eds.). *Lehrbuch der Völkerkunde*. 3rd ed. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1958.
- Aktuální otázky integrace věd o člověku*. Praha: Československá sociologická společnost, 1973.
- ALLEAU, René, MATIGNON, Renaud. *Dictionnaire des jeux*. Paris: Tchou, 1964.
- ALTMAN, Karel. Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí (1800–1918). In TYLLNER, Lubomír, UHEREK, Zdeněk (eds.). *Kultura – společnost – tradice I*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 183–206.
- ALTMAN, Karel. *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2013.
- ALTMAN, Karel. Zibrtův Český lid a moravští národopisci. *Český lid*, 2003, roč. 90, č. 2, s. 173–183.
- Anglo-americká etnografie ve službách imperialismu*. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1953.
- ARNSTBERG, Karl-Olov. *Utforskaren. Studier i Sigurd Erixons etnologi*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1989.
- ARUKASK, Madis. 20. sajand setu regilaulukultuuris ning Anne Vabarna pöördumislaulud. *Setumaa kogumik*, 2004, Vol 2, pp. 41–55.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.
- BAHENSKÝ, František. Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik v mezích let 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Práce z dějin vědy. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Arenga, 2000, s. 553–664.
- BAHENSKÝ, František. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV ve světle své časopisecké produkce v letech 1953–1962. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 145–149.
- BAHENSKÝ, František, DOHNAL, Martin, VÁŘEKA, Josef, WOITSCH, Jiří. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VII. Lidové stavitelství*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2015.
- BALASSA, Iván. Die südslawisch-ungarischen Beziehungen im Maisbau. *Ethnologia Slavica*, 1977, roč. VII, s. 85–104.
- BALHAR, Jan a kol. *Český jazykový atlas 1–6*. Praha: Academia, 1992–2011.
- BARABÁŠOVÁ, Božena. *Lidová poesie hornická*. Praha: Orbis, 1950.

- BARAN, Ludvík. Profesor Dr Karel Chotek sedmdesátiletý. *Věci a lidé*, 1952, roč. 3, č. 7–8, s. 378–392.
- BASCOM, William R. Folklore and Anthropology. *Journal of American Folklore*, 1953, roč. 66, č. 262, s. 283–290.
- BASCOM, William R. Four Functions of Folklore. *Journal of American Folklore*, 1954, roč. 67, č. 266, s. 333–349.
- BASCOM, William R. Malinowski's Contribution to the Study of Folklore. *Folklore*, 1983, roč. 94, č. 2, s. 163–172.
- BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- BAŠ, Angelos (ed.). *Slovensko ljudsko izročilo. Pregled etnologije Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
- BAŠ, Angelos, KREMENŠEK, Slavko (eds.). *Pogledi na etnologijo*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.
- BAŠ, Angelos, RAMŠAK, Mojca (eds.). *Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev. Interna objava*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF, Slovenski etnografski muzej v Ljubljani, 1993.
- BAUMAN, Richard. Verbal Art as Performance. *American Anthropologist. New Series*, 1975, roč. 77, č. 2, s. 290–311.
- BAUSINGER, Hermann. *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*. Berlin und Darmstadt: Carl Habel Verlagsbuchhandlung, s. a.
- BAUSINGER, Hermann. Zur Kritik der Folklorismuskritik. In BAUSINGER, Hermann (ed.). *Populus Revisus*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1966, s. 61–75.
- BAUSINGER, Hermann. „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality*, 1970, roč. 7, č. 3–4, s. 217–222.
- BEITL, Richard, ERICH, A. Oswald (eds.). *Wörterbuch der Deutschen Volkskunde*. Zweite Auflage neu bearbeitet von Richard Beitl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1955 (1st ed. 1936, 3rd ed. 1974).
- BELAJ, Vitomir (ed.). *Etnološki atlas Jugoslavije. Karte s komentarima = Etnologischer Atlas von Jugoslawien. Karten mit kommentaren Sv. 1 (Band 1.)*. Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1989.
- BENDIX, Regina F. From Volkskunde to the “Field of Many Names”. Folklore Studies in German-Speaking Europe since 1945. In BENDIX, Regina F., HASAM-ROKEM, Galit (eds.). *A Companion to Folklore*. Chichester: John Wiley & Sons, 2012, s. 364–390.
- BENDIX, Regina, LÖFGREN, Orvar. European Ethnology. Editor's Introduction. *Ethnologia Europaea*, 2008, roč. 38, č. s. 1–7.
- BENDIX, Regina. *In Search for Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1997.
- BENEŠ, Bohuslav. K současnému stavu srovnávací slovanské folkloristiky. *Věstník národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenské národopisnej spoločnosti při SAV*, 1967, č. 3–4, s. 55–67.
- BENEŠ, Bohuslav. Strukturalismus v československé etnografii a folkloristice. *Universitas*, 1968, roč. 1, č. 2, 1968, s. 9–16.
- BENEŠ, Bohuslav. Petr Bogatyryov a strukturalismus. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 4, s. 193–206.
- BENEŠ, Bohuslav. *Bibliografie prací P. G. Bogatyreva 1916–1967. Materiály k retrospektivní bibliografii české etnografie a folkloristiky 3*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1968.
- BENEŠ, Bohuslav. Lidové vyprávění na Moravských Kopicích. Pokus o morfologickou analýzu pověrečných povídek podle systému V. Proppa. *Slovácko*, 1968, roč. 8–9, s. 41–71.

- BENEŠ, Bohuslav. Výběrový soupis prací Petra Bogatyreva za léta 1916–1971. In BOGATYREV, Petr. *Souvislosti tvorby. Cesty ke struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971, s. 183–208.
- BENEŠ, Bohuslav. Morfologická analýza pověrečných povídek z Bílých Karpat. In Mjartan, Ján (ed.). *Ludová kultúra v Karpatoch*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1972, s. 357–367.
- BENEŠ, Bohuslav. Sémiotická problematika žánrů lidového vyprávění. In HAVRÁNEK, Bohuslav (ed.). *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Literatura – folklor – historie*. Praha: Academia, 1978, s. 179–180.
- BENEŠ, Bohuslav. *Úvod do folkloristiky*. Praha: SPN, 1989.
- BENEŠ, Bohuslav. Zur Frage der morphologischen Analyse der Volksprosa. Versuch einer Projektes. *Fabula*, 1990, roč. 31, č. 1–2, s. 33–48.
- BENEŠ, Bohuslav, TYLLNER, Lubomír. 1. folkloristický seminář v Praze. *Český lid*, 1992, roč. 79, č. 1, s. 75–77.
- BENŽA, Mojmír (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Chorvátsku*. Našice: Zväz Slovákov v Chorvátsku a Dom zahraničných Slovákov, 2005.
- BENŽA, Mojmír (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii*. Báčsky Petrovac: Matica Slovenská v Juhoslávii, 2002.
- BENŽA, Mojmír (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Poľsku*. Krakow: Spolok Slovákov v Poľsku, 2015.
- BENŽA, Mojmír (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1998.
- BENŽA, Mojmír (ed.). *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2006.
- BENŽA, Mojmír. Slovenské menšiny vo výzkumných plánoch Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 50.
- BENŽA, Mojmír. Ján Olejník. In BOTÍK, Ján, SLAVKOVSKÝ, Peter (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava: Veda, 1995, s. 435.
- BENUŠKOVÁ, Zuzana, JÁGEROVÁ, Margita, NÁDASKÁ, Katarína (eds.). *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra etnológie a folkloristiky, 2013, s. 38–39.
- BERGHAUS, Heinrich. *Die Völker der Erdballs. Regierungsform, Religion, Sitte und Tracht*. Band 1, 2. Brüssel, Leipzig, Kent: Carl Muquardt, 1853, 1854.
- Bericht über die internationale Arbeitskonferenz über die ethnologische Kartographie, 8.–10. Februar 1966 in Zagreb*. Zagreb: b. n., 1968.
- Bericht über die VI. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, 19. bis 24. September 1976 in St. Pölten (Österreich)*. Wien: b. n., 1977.
- BERNATZIK, Hugo (ed.). *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker* 1, 2, 3. Leipzig: Bibliographisches Institut in Leipzig, 1939.
- BERNATZIK, Hugo (ed.). *Neue grosse Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*. Wien: Verlag Manfred, Pawlak Herrsching, 1975.
- Beschlüsse der IV. Internationalen Arbeits-tagung für ethnologische Kartographie. Stockholm und Uppsala, 18.–21. Juli 1972*. Bonn: b. n., 1972.
- BIASUTTI, Renato (ed.). *Le razze e i popoli della terra*. Volume primo: Razze, popoli e culture; Volume secondo: Europa – Asia; Volume terzo: Africa; Torino: Unione tipografica – editrice torinese, 1941. Volume primo, secondo, terzo et quarto: Oceania – America. Torino: Unione tipografica – editrice torinese,

- 1953, 1954, 1955, 1957 (2nd ed.); 1959 (3rd ed.); 1967 (4th ed.).
- BIERNACKA, Maria. Współczesność jako przedmiot badań. In JASIEWICZ, Zbigniew. *Tradycja i przemiana. Studia nad dziejami i współczesną kulturą ludową*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1978, s. 81–91.
- BINKOVÁ, Simona, KAŠPAR, Oldřich. La aportación de los materiales bohémicos para el estudio de la historia y cultura de América Latina. Los dibujos de Ignacio Tirsch. *Annals of the Náprstek Museum*, 1987, roč. 14, s. 105–150.
- BIRKET, Smith Kaj. *Kulturens veje*. Copenhagen: Jespersen & Pios Verlag, 1941–42.
- BLÁHA, Inocenc Arnošt. *Československá sociologie*. Brno: Doplněk, 1997.
- BLÁHA, Inocenc Arnošt. Sociologický výzkum Velké. *Sociologická revue*, 1932, roč. 2, č. 1–2, s. 92–99.
- BLÜML, Josef. *Kulturní historik Čeněk Zíbrt*. České Budějovice: Společnost pro kulturní dějiny, o. s. – Nová Tiskárna Pelhřimov, s. r. o., 2014.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar. Nikolaj Ivanovič Karějev a jeho pojetí dějin. In BLÜMLOVÁ, Dagmar. *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*. Historia culturae II. Studia 1. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2003, s. 253–271.
- BOČKOVÁ, Helena. Poznámky k vývoji české etnografie (Do diskuse k článku D. Scheffela a J. Kanderta v Anthropological Quarterly). In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 253–265.
- BOGATYREV, Petr. K otázce etnologické geografie. In KOLÁR, Jaroslav (ed.). *Souvislosti tvorby. Cesty k struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971, s. 27–37.
- BOGATYREV, Petr. K voprosu ob etnologičeskoj geografii. *Slavia*, 1927–1928, roč. 7, s. 600–611.
- BOGATYREV, Petr. *Souvislosti tvorby. Cesty ke struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971.
- BOHUŠ, Ivan. Etnografická činnost v múzeu Tatranského národného parku. *Slovenský národopis*, 1959, ročník VII, č. 2, s. 319–320.
- BOHUŠ, Ivan, PACLOVÁ, Ludmila. Poznatzky z budovania expozícií Múzea TANAP-u. *Múzeum. Študijný a informačný materiál*, 1959, roč. VI, č. 4, s. 589–613.
- Bohuš, Ivan. Národopisné oddelenie Múzea Tatranského národného parku. *Sborník SNM*, 1952–1960, roč. XLVI–LIV, s. 195–198.
- BOHUŠ, Ivan. Ján Olejník, CSc. – šesťdesiatročný. *Nové obzory*, 1981, roč. 23, s. 327–329.
- BOHUŠ, Ivan. PhDr. Ján Olejník, CSc. – sedemdesiatročný. *Múzeum*, 1990, roč. 35, č. 4, s. 89–91.
- BOHUŠ, Ivan. PhDr. Ján Olejník, CSc. 90-ročný. *Z minulosti Spiša*, 2011, XIX, s. 230–231.
- BOLTE, Johannes, POLÍVKA, Georg. *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, 1913–1932.
- BOLTE, Johannes, MACKENSEN, Lutz (eds.). *Handwörterbuch des deutschen Märchens. Band 1–2*. Berlin: W. de Gruyter, 1930–1940.
- BORNEMAN, Ernest. *Sex im Volksmund. Die sexuelle Umgangssprache des deutschen Volkes, Wörterbuch und Thesaurus*. Scharten, Österreich: Manfred Pawlak Verlagsgesellschaft, 1984.
- BORSOS, Balázs. The Digitalized Version of the Atlas of Hungarian Folk Culture. *Acta Ethnographica Hungarica*, 2012, roč. 57, č. 1, s. 3–32.

- BOSI, Roberto. *Dizionario di etnologia*. Verona: Arnoldo Mondadori Editore, 1958.
- BOTÍK, Ján, SLAVKOVSKÝ, Peter (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1–2*. Bratislava: Veda, 1995.
- BOTIKOVÁ, Marta. Similarities Between Ethnological and Historical-anthropological Research in Slovak Ethnology of the Second half of the 20th Century. In BOTIKOVÁ, Marta, HERZÁNOVÁ, Ľubica (eds.). *Nové perspektívy v sociálnych vedách a historická antropológia*. Bratislava: Danubiaservis, s.r.o., 2003, s. 25–39.
- BØDKER, Laurits (ed.). *The Nordic Riddle. Terminology and Bibliography*. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1964.
- BØDKER, Laurits. *Folk Literature (Germanic)*. *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore*. Vol. 2. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1965.
- BRATANIĆ, Branimir. Etnološki atlas Jugoslavije. *Etnološki pregled*, 1959, roč. 7, č. 1, s. 9–18.
- BRATANIĆ, Branimir. Internacionalna konferencija za etnološku kartografiju u Linzu. (Internazionale Konferenz für volkskundliche Kartographie.) *Slovenski etnograf*, 1959, Vol. 12, pp. 230–231.
- BRAUN, Blahoslav. *V ledu a ohni And*. Praha: Práce, 1976.
- BREDNICH, Rolf. W. *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder Europäischen Ethnologie*. Berlin: Dietrich Reimer, 1994.
- BRIGGS, Katharine Mary. *A Dictionary of British Folk-Tales in the English Language*. Part A: Folk Narratives 1–2. Part B: Folk Legends 1–2. London: Routledge & K. Paul, 1970–1971.
- BRIGGS, Katharine Mary. *A Dictionary of Fairies. Hobgoblins, Brownies, Bogies and Other Supernatural Creatures*. London: Penguin Books, 1979.
- BRINKEL, Teresa. Institutionalising Volkskunde in Early East Germany. *Journal of Folklore Research*, 2009, roč. 46, č. 2, s. 141–172.
- BRINKEL, Teresa. *Volkskundliche Wissensproduktion in der DDR. Zur Geschichte eines Faches und seiner Abwicklung*. Berlin: LIT, 2012.
- BRINKMANN, Otto. *Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft. Veröffentlichungen der Volkskundlichen Kommission des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde 1/4*. Aschendorff – Münster: Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volkskunde – Volkskundliche Kommission, 1933.
- BROMLEJ, Julian Vladimirovič. *Etnos i etnografija*. Moskva: Nauka, 1973.
- BROMLEJ, Julian Vladimirovič. *Etnos a etnografia*. Bratislava: Veda, 1980.
- BROMLEJ, Julian Vladimirovič, KOZLOV, Viktor Ivanovič. Leninizm i osnovnye tendencii etničeskich procesov v SSSR. *Sovetskaja etnografija*, 1970, č. 1, s. 3–15.
- BROUČEK, Stanislav. *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografi a folkloristiku ČSAV, 1979.
- BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007.
- BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007.
- BROUČEK, Stanislav. Formování badatelského prostředí českého národopisu v poslední čtvrtině 19. století. In POŠPIŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 89–100.

- BROUČEK, Stanislav. Etnicita, etnikum, etnosociální organismus. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 3, s. 171–174.
- BROUČEK, Stanislav, HUBINBER, Václav, SKRUŽNÝ, Ludvík, VASILJEV, Ivo. Slovník etnických procesů. (Nástin koncepce). *Český lid*, 1987, roč. 74, č. 1, s. 3–10.
- BROUČEK, Stanislav. Porada o slovníku etnických procesů (Praha, 4. červen 1987). *Český lid*, 1987, roč. 74, č. 4, s. 240–241.
- BROUČEK, Stanislav, VASILJEV, Ivo. K typologii etnických procesů. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 4, s. 231–233.
- BRZOZOWSKA-KRAJKA, Anna. Globalization and Regionalism: Danger and Opportunities for Folk Culture. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2010, roč. XX–III, s. 51–61.
- BUDIL, Ivo T. *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha: Triton, 2007.
- BURGSTALLER, Ernst, HELBOK, Adolf, WOLFRAM, Richard, LENDL, Egon, KRETSCHMER, Ingrid, KLENK, Edith (eds.). *Österreichischer Volkskunde-atlas. Kartenmaterial*. Linz: Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich – Böhlau, 1959–1978.
- BURIAN, Emil František. O lidové kultuře. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 3–4, s. 62–65.
- BURSZTA, Józef. Methoden und Resultate der ethnologischen Untersuchungen lokaler Gemeinschaften in Polen. In WIEGELMANN, Günter. *Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa*. Münster: F. Coppenrath Verlag, 1979, s. 47–56.
- BURSZTA, Józef. Społeczności lokalne od tradycyjnych do współczesnych. Zarys problematyki. In LUMA, Jadwiga, SZYFER, Anna (eds.). *Społeczności lokalne a ich przemiany*. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1980, s. 15–20.
- BYSTRICKÝ, Valerián. Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939. *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 4, s. 596–611.
- CAMPBELL, Åke, NYMAN, Åsa (eds.). *Atlas över svensk folkkultur 2. Sagen, tro och högtidssed*. Uppsala: Kungl Gustav Adolfs Akademien, 1976.
- CAZENEUVE, Jean. *L'ethnologie*. Encyclopédie Larousse de poche. Paris: Larousse, 1967.
- CLIFFORD, James, MARCUS, George E. (ed.). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1986.
- CLIFFORD, James, MARCUS, George E. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1986.
- COCCIARA, Giuseppe. *Dzieje folklorystyki w Europie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971.
- COCCHIARA, Giuseppe. *The History of Folklore in Europe*. Indiana: Institute for the Study of Human Issues, 1981.
- COLE, John W. Anthropology comes part-way home: Community studies in Europe. *Annual Review of Anthropology*, 1977, roč. 6, s. 349–378.
- Culture. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2010, roč. XXXIII, s. 51–61.
- CVIJIĆ, Jovan. *La Péninsule balkanique. Géographie humaine*. Paris: Librairie Armand Colin, 1918.
- ČAPO, Jasna. Ethnology and Anthropology in Europe. Towards a Trans-National Discipline. *Cultural Analysis*, 2014, roč. 13, s. 51–76.
- ČÁSLAVKA, Ivo. *Etnografie a kartografická metoda zpracování výsledků jejího bádání*. (rukopis).

- ČEBOKSAROV, Nikolaj Nikolajevič (ed.). *Rannaja etničeskaja istorija narodov Vostočnoj Azii*. Moskva: Nauka, 1977.
- ČEBOKSAROV, Nikolaj Nikolajevič, ČEBOKSAROVA, Irina Abramovna. *Narody, rasy, kultury*. Moskva: Nauka, 1971.
- ČERNÝ, Václav. *V zúženém prostoru. Publistika z let 1957–1981*. Praha: Mladá fronta, 1994.
- Člověk v socialistické společnosti. Praha: Československá sociologická společnost, 1977.
- DATCU, Iordan, STROESCU, Sabina Cornelia. *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1979.
- DAVIDSON, Apollon, FILATOVA, Irina. African history: a view from behind the Kremlin wall. In KROPÁČEK, Luboš, SKALNÍK, Petr (eds.). *Africa 2000: Forty Years of African Studies in Prague*. Praha: Set Out, 2001, s. 51–70.
- DÉGH, Linda. *Märchen, Erzähler und Erzählergemeinschaft*. Berlin: Akademie, 1962.
- DÉGH, Linda. *Folktales and Society: Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*. Bloomington: Indiana University Press, 1969.
- DÉGH, Linda. What Is the Legend After All?. *Contemporary Legend. New Series*, 1991, roč. 1, č. 1, s. 11–38.
- DEMJANČUK, Nikolaj, PROFANT, Martin, PODHAJSKÝ, Jiří. *O povaze vědy: novokantovství*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni – Epoque, 2011.
- DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. Praha: Svoboda, 1971.
- DEVÁTÁ, Markéta a kol. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010.
- DĚRŽAVIN, Nikolaj Sevastjanovič. *Proišoždenije russkogo naroda*. Moskva: Sovětskaja nauka, 1944.
- DIAS, António Jorge, GALHANO, Fernando (eds.). *Atlas etnológico de Portugal continental I*. Lisboa: Centro de estudos de etnologia peninsular, Instituto de alta cultura, 1968.
- DICCIONARI d'antropologia. Barcelona: Fundació Barcelona: TERMCAT; Centre de Terminologia, 1993.
- DICTIONARIUM museologicum. Budapest: ICOM, 1986.
- DIEŠKA, Jozef. *Kritický či intuitívny realizmus. K sporu o bezprostredné poznanie skutočnosti v súčasnej noetike*. Bratislava: Slovenské nakladateľstvo, 1944.
- DIVIČANOVÁ, Anna (ed.). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba – Békešsaba, Slovenský výskumný ústav, 1996.
- DOROVSKÝ, Ivan, FROLCOVÁ, Věra, NEKUDA, Vladimír (eds.). *Vědecký odkaz Václava Frolce (1934–1992)*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1995.
- DORSON, Richard M. *Folklore and Folklife. An Introduction*. Chicago: University of Chicago Press, 1972.
- DOW, James R., LIXFELD, Hannjost (eds.). *German Volkskunde: A Decade of Theoretical Confrontation, Debate, and Reorientation (1967–1977)*. Bloomington: Indiana University Press, 1986.
- DOW, James R., LIXFELD, Hannjost (eds.). *The Nazification of an Academic Discipline. Folklore in the Third Reich*. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press 1994.
- DRÁPALA, Daniel (ed.). *Dotazníky České národopisné společnosti*. Praha: Česká národopisná společnost, 2014.
- DRÁPALA, Daniel, DOUŠEK, Roman, KRÍŽOVÁ, Alena, PAVLICOVÁ, Martina, VÁLKA, Miroslav. *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2015.
- DRÁPALA, Daniel (ed.). *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kon-*

- texty doby a díla. Brno: Ústav evropské etnologie, 2010.
- DRÁPALA, Daniel. Kulturní konstanty a inovace v životě obcí moravského Záhvoří v éře socializace venkova. *Národopisná revue*, 2011, roč. 21, č. 2, s. 83–92.
- DRÁPALA, Daniel, LANGER, Jiří. *MUSEUM VIVUM. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*, 2006, roč. II, s. 226–237.
- DUBSKÝ, Otton. *Gennep Arnold van, Les Rites de Passage* (rec.). *Národopisný věstník československý*, 1909, roč. 4, č. 3, s. 177–180.
- DUCHÁČEK, Milan. Od historie k etnografii. *Universitní studia Karla Chotka. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2005, Tom. XLV, Fasc. 1–2, s. 67–93.
- DUCHÁČEK, Milan. Na nádraží mě uvítal nápis: „Pozor na zloděje a vrahy!“ Kavkazské cesty Karla Chotka. In BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.). *Cizí, jiné exotické v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2008, s. 195–206.
- DUCHÁČEK, Milan. Československý národ jako ideál a jako touha. In HRDINA, Martin, PIORECKÁ, Kateřina (eds.). *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 33. ročníku sympozia k problematice 19. století. Plzeň, 21.–23. února 2013. Praha: Academia, 2014, s. 185–197.
- DUCHÁČEK, Milan. Karel Chotek a dilemata československé etnografie tváří v tvář čechoslovakismu. Příspěvek na konferenci *Co bylo Československo? Stát, národ, kultura*. 21. 1. 2016 (konferenční monografie v tisku).
- DUCHÁČEK, Milan. *Karel Chotek a spletné cesty československého národopisu*. Nepublikovaná rigorózní práce. Praha: PedF UK, 2003.
- DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie: vývoj – problémy – úkoly*. Praha: Dokořán, 2002.
- DUNDES, Alan. *The Morphology of North American Folktales*. FFC No. 195. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia = Academia Scientiarum Fennica, 1964.
- DURDÍK, Jan. Dějiny českého lidu. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 3–4, s. 133–135.
- DVOŘÁK, Karel. *Nejstarší české pohádky*. Praha: Odeon, 1976.
- DVOŘÁK, Karel. Soupis staročeských exemplar: Index exemplorum paleo-bohemorum. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia* 82. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1978.
- DVOŘÁK, Karel. *Contes du Moyen Age*. Paris: Gründ, 1982.
- DVOŘÁK, Karel. *Die ältesten Märchen Europas*. Erlangen: Karl Müller Verlag, 1983.
- DVOŘÁK, Lubomír. *Kuba a světový revoluční proces*. Praha: Horizont, 1979.
- DVOŘÁKOVÁ, Hana. Betlémské středisko Králíky jako polyfunkční výrobní centrum. *Folia Ethnographica*, 2016, č. 1 (v tisku).
- ĐAKOVIĆ, Branko. Vprašalnica etnološkega Atlasa in Slovenci. *Etnolog*, 2003, roč. 13 (64), s. 503–526.
- E. W. Vom Atlas der schweizerischen Volkskunde. *Geographica Helvetica*, 1959, Vol. 14, pp. 98–99.
- EBELOVÁ, Ivana, ŘEZNÍČEK, Michal, WOITSCHOVÁ, Klára, WOITSCH, Jiří. *Enografický atlas Čech, Moravy a Slezska V. Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2007.
- ECO, Umberto. *Hledání dokonalého jazyka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- EK, Sven Birger. Zur volkswissenschaftlichen Erforschung der industriellen Perioden in

- Schweden. In JACOBET, Wolfgang, NEDO, Paul (eds.). *Probleme und Methoden volkskundlicher Gegenwartsforschung*. Berlin: Akademie-Verlag, 1969, s. 43–50.
- ENCYKLOPÉDIA l'udovej kultúry Slovenska 1, 2. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995.
- ENGELS, Friedrich. *O pôvodu rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Přel. J. K. N. Praha: Sociální demokrat, 1891.
- ERIXON, Sigurd. Atlas der nordischen Volkskultur. *Folk-liv*, 1937, roč. 1b, s. 306–307.
- ERIXON, Sigurd (ed.). *Atlas över svensk folkkultur 1. Materiel och social kultur*. Uddevalla: Niloe, 1957.
- ERIXON, Sigurd. Der Atlas der schwedischen Volkskultur. *Folk-liv*, 1940, roč. 4, s. 93–96.
- ERIXON, Sigurd. Die Frage der kartographischen Darstellung vom Standpunkt der nordischen Ethnologie in Schweden aus betrachtet. *Folk-liv*, 1937a, s. 168–180.
- ERIXON, Sigurd. European Ethnology as Social Science. In *Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale. Arnhem 1955*. Arnhem: Het Nederlands Openluchtmuseum, 1956, s. 56–61.
- ERIXON, Sigurd. European Ethnology in our Time. *Ethnologia Europaea*, 1967, roč. 1, č. 1, s. 3–11.
- ERIXON, Sigurd. Regional European Ethnology I. Main Principles and Aims with Special Reference to Nordic Ethnology. *Folk-liv*, 1937, roč. 1a, s. 89–108.
- ERIXON, Sigurd. Regional European Ethnology II. Functional Analysis – Time Studies. *Folk-liv*, 1938, roč. 2, s. 263–294.
- ERIXON, Sigurd. Urgent Ethnological Tasks. *Ethnologia Europaea*, 1967, roč. 1, č. 1, s. 163–169.
- Etnografický atlas 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978.
- FAJFR, František. Sociologie a právní řád. *Sociologický časopis*, 1965, roč. 1, č. 6, s. 702–703.
- FELLENBERG, Reinold. (ed.). *Bericht über die II. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, 12.–15. März 1968 in Bonn. Bonn: b. n., 1970.
- FELLENBERG, Reinold. (ed.). *Bericht über die III. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, 11.–14. Mai 1970 in Helsinki. Bonn: b. n., 1972.
- FENTON, Alexander (ed.). *Report of the Seventh International Working Conference of the Ethnological Atlas of Europe and its Neighbouring Countries*, 16–20 September 1978 at Enniskillen, Northern Ireland. Belfast: b. n., 1981.
- FIALOVÁ, Vlasta. Bartošovo národopisné muzeum ve Zlíně. *Naše Valašsko*, 1947, roč. 10, s. 88–89.
- FIELITZ, Wilhelm. *Das Stereotyp des Wolhyniendeutschen Umsiedlers. Popularisierung zwischen Sprachinselforschung und nationalsozialistischer propaganda*. Marburg: Elwert, 2000, s. 376–377.
- FINE, Gary A. Third Force in American Folklore. Folk Narratives and Social Structures. *Fabula*, 1988, roč. 29, č. 1, s. 342–353.
- FOJTÍK, Karel. Dům na předměstí. Etnografická studie o životě obyvatel činžovního domu v Brně. *Brno v minulosti a dnes*, 1963, sv. 5, s. 45–68.
- FOJTÍK, Karel, SIROVÁTKA, Oldřich. *Rosicko-Oslavansko: život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: ČSAV, 1961.
- FRANC, Martin, KNAPÍK, Jiří. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha: Academia, 2011.

- FRANC, Martin, KNAPÍK, Jiří. *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia, 2013.
- FOJTÍK, Karel. Šedesát let profesora Antonína Václavíka. *Naše Válašsko*, 1951, roč. 14, č. 1–2, s. 161–165.
- FOJTÍK, Karel, SIROVÁTKA, Oldřich. *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: ČSAV, 1961.
- FOJTÍK, Karel, SIROVÁTKA, Oldřich. Volkskundliche Forschungen in der Tschechoslowakei seit 1945. *Hessische Blätter für Volkskunde*, 1967, roč. 58. Giessen: Hessische Vereinigung für Volkskunde, s. 199–215.
- FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002.
- FRÍČ, Alberto Vojtěch. *Indiáni Jižní Ameriky*. Praha: Novina, 1943.
- FROLEC, Václav. Formen des Hofes in Mähren und Schlesien. Beitrag zum ethnographischen Atlas der ČSSR. *Etnologia Slavica*, 1973, roč. 5, s. 97–118.
- FROLEC, Václav. Kulturní rozhraní v povodí Moravy a Dyje ve světle studia vinařských nástrojů. *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, 1966, roč. 5, s. 191–198.
- FROLEC, Václav. *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají*. Praha: Academia, 1970.
- FROLEC, Václav. Kulturní vztahy v lidovém stavitelství v Karpatech. *Slovenský národopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 169–201.
- FROLEC, Václav. *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok, 1974.
- FROLEC, Václav. Stavební materiál a střecha lidového domu na Moravě a ve Slezsku ve světle etnokartografického studia. *Slovenský národopis*, 1973, roč. 21, č. 4, s. 627–633.
- FROLEC, Václav a kolektiv. *Horní Věstonice. Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984.
- FROLEC, Václav. *Jihomoravská družstevní vesnice. Etnografická charakteristika*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1989.
- FROLEC, Václav. K 100. výročí narození Antonína Václavíka. *Slovenský národopis*, 1991, roč. 39, č. 3–4, s. 416–420.
- FROLEC, Václav. Časové a sociálně významové proměny výročního obyčeje. Na příkladech jízdy králů. *Slovenský národopis*, 1979, roč. 27, č. 3, s. 419–448.
- FROLEC, Václav. Dvojí proud v kultuře lidu. *Národopisné aktuality*, 1983, roč. 20, č. 4, s. 229–242.
- FROLEC, Václav. *Česká lidová kultura v historickém vývoji*. Praha: Ústav pro výzkum kultury, 1987.
- FROLEC, Václav. Národopisná utopie nebo kulturní perspektiva? Lidová kultura jako faktor etnické identity. *Národopisné aktuality*, 1989, roč. 26, č. 3, s. 145–158.
- FROLEC, Václav (ed.). *Současná vesnice. Teoretické, metodologické a kulturně politické problémy integrovaného společenskovo-vědního výzkumu*. Brno: Blok, 1978.
- FROLEC, Václav, VAŘEKA, Josef. *Encyklopedie lidové architektury*. Praha: SNTL, ALFA, 1983.
- FROLEC, Václav. Muzeum lidových staveb jihovýchodní Moravy ve Strážnici. *Národopisné aktuality*, 1973, roč. 10, č. 1, s. 3.
- FROLCOVÁ, Věra. *Václav Frolec (1934–1992). Bibliografická příloha Národopisné revue č. 6*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1994, s. 10, 13.
- FRYKMAN, Jonas a kol. Sense of Community: Trust, Hope and Worries in the Welfare State. *Ethnologia Europaea*, 2009, roč. 39, č. 1, s. 7–46.
- GAÁL, Károly, BOCKHORN, Olaf (eds.). *Tádtén. Eine Dorfmonographische Forschung der Ethnographia Pannonica Austriaca 1972/73*. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1976.

- GÁBA, Petr. Ostravská průmyslová oblast jako badatelský problém a jeho relevance pro výzkum dělnictva (zaměření výzkumu, vymezení jednotlivých subproblémů, hlavní úkoly a výsledky). In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*. Ostrava: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny – Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 101–128.
- GABRHELOVÁ, Terézia, BEŇUŠKOVÁ, Zuzana (eds.). *Soňa Švecová. Bibliografická příloha Národopisné revue*, č. 29. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2015.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera. Od výskumu k syntéze. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 71–77.
- GAJEK, Józef (ed.). *Polski atlas etnograficzny*. Warszawa: Instytut Historii Kultury, Materialnej PAN, 1964–1981.
- GAJEK, Józef (ed.). *Polski atlas etnograficzny*. Annales Universitatis Mariae-Curie Skłodowska, Section F. Philosophie et lettres, supplement one. Lublin: Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1947.
- GANSOHR-MEINEL, Heidi. „Fragen an das Volk“ *Der Atlas der deutschen Volkskunde 1928–1945. Ein Beitrag zur Geschichte einer Institution*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1993.
- GEBHARD, Torsten, HANIKA Josef (eds.). *JRO – Volkskunde. Europäische Länder. Beharrung und Wandel der europäischen Volkskultur in der Gegenwart*. München: JRO – Verlag, 1963.
- GEIGER, Paul, WEISS, Richard, ESCHER, Walter, LIEBL, Elsbeth, NIEDERER, Arnold (eds.). *Atlas der schweizerischen Volkskunde*. Basel: Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, 1950–1995.
- GELLNER, Arnošt. *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal, 1993.
- GENNER, Arnold van. *Manuel de folklore français contemporain*. Paris, Éditions Auguste Picard, 1937–1958.
- GERHOLM, Tomas. Sweden: central ethnology, peripheral anthropology. In VERMEULEN, Han F., ROLDÁN, Arturo Alvarez (eds.). *Fieldwork and Footnotes. Studies in History of European Anthropology*. London – New York: Routledge, 1995, s. 159–170.
- GERYK, Ján. Návrh na zriadenie muzea v prírode (scansen). *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1931, roč. 23, č. 1, s. 46–49.
- GHINOIU, Ion (ed.). *Atlasul etnografic Român 1–5*. Bucuresti: Academiei Romane, 2003–2013.
- GILLÉRON, Jules, EDMONT, Édmond. *Atlas linguistique de la France I–IX*. Paris: Champion, 1902–1910.
- GORJUNOVA, Jekatěrina Ivanovna. *Etničeskaja istorija Volgo-okskego meždurečja*. Moskva: Nauka, 1961.
- GÓRNY, Maciej. *Miedzy Marksem a Palackým: historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. Warszawa: Trio, 2001.
- GRAFENAUER, Ivan, OREL, Boris (eds.). *Narodopsje Slovencev II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- GRAZZINI, Serena. *Der strukturalistische Zirkel. Theorien über Mythos und Märchen bei Propp, Lévi-Strauss, Meletinskij*. Wiesbaden: DUV, 1999.
- GRILL, Jan. Struggles for the Folk. Politics of Culture in Czechoslovak Ethnography, 1940s–1950s. *History and Anthropology*, 2015, roč. 26, č. 5, s. 619–638.
- GROMOV, Jurij Aleksandrovič. Amerikanskaja buržuaznaja sociologija i negritjanskaja problema. *Rasy i narody*, 1973, sv. 3, s. 141–155.
- GROSCHWITZ, Helmut. Rewriting „Atlas der deutschen Volkskunde“ postkolonial. In HOFFMANN, Beatrix, MAYER, Steffen (eds.). *Objekt, Bild und Performance. Repräsentationen ethnogra-*

- phischen Wissens*. Berlin: Panama Verlag, 2015, s. 29–40.
- GUNDA, Béla. A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. *Néprajzi Értesítő*, 1939, roč. 31, č. 2–4, s. 294–300.
- GURA, Alexandr Viktorovič. *Brak i svadba v slavjanskoj kulture: semantika i simbolika*. Moskva: Izdatelstvo Indrik, 2012.
- GUSEV, Viktor J. *Estetika folklóru*. Praha: Odeon, 1978.
- GÜNZEL, Stephan (ed.). *Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag, 2000.
- HAFSTEIN, Valdimar H., MARGRY, Peter J. What's in a Discipline?. *Cultural Analysis*, 2014, roč. 13, s. 1–10.
- HALAS, František st. *Máje a prosince*. Edice Paměti. Vzpomínky z první republiky. Sv. 2. Praha: Naše vojsko, 1959.
- HALMOVÁ, Mária, KIRIPOLSKÁ, Anna, MOLNÁROVÁ, Katarína. *Koncepcia ďalšieho rozvoja Múzea slovenskej dediny pre roky 2008–2011*. Martin: Archív SNM – pobočka Martin, 2008.
- Handbook on Geographical information Systems and digital Mapping*. New York: United Nations, 2000.
- HARMJANZ, Heinrich, RÖHR, Erich (eds.). *Atlas der deutschen Volkskunde 1–5*. Berlin – Leipzig: Kommissionsverlag – Verlagsbuchhandlung S. Hirze, 1937–1939.
- HAND, Wayland. Resolution for the Compiling of Folk-Legend Indexes. Passed at the final session of the International Folklore Congress, Copenhagen, Denmark, August 29, 1959. *Fabula*, 1960, roč. 3. Berlin: Walter de Gruyter, s. 299.
- HANN, Chris. Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 15–30.
- HANN, Chris, SÁRKÁNY, Mihály, SKALNÍK, Petr (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Euroasia, Volume 8. Münster: LIT Verlag, 2005.
- HANZAL, Josef. *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha: Karolinum, 1999.
- HARNA, Josef. Generace Brázdy a koncepce zemědělského družstevnictví. In *Osu- dy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2002, s. 89–98.
- HARTWIG, Kurt, 1999. The Incidental History of Folklore in Bohemia. *The Folklore Historian. Journal of the Folklore and History Section of the American Folklore Society*, 1999, roč. 16, s. 61–73.
- HAVRÁNEK, Jan, Útulky historické vědy: Archiv Univerzity Karlovy. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 75–79.
- HENNING, Rudolf. *Das deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1882.
- HERMANN, Tomáš, OLŠÁKOVÁ, Doubavka (eds.). *Plánování socialistické vědy. Dokumenty z roku 1960 ke stavu a rozvoji přírodních a technických věd v Československu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013.
- HEUMOS, Peter. „Vybráme si rukávy, než se kola zastaví!“. *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006.
- HIRSCHBERG, Walter. *Wörterbuch der Völkerkunde*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1965.

- HLŮŠKOVÁ, Hana, PARÍKOVÁ, Magdaléna. Slavistická problematika v dejinách Katedry etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. In ŽEŇUCH, Petr. *Slovenská slavistika včera a dnes*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, 2012, s. 240–251.
- HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2009.
- HOFFMANN-KRAYER, Eduard, BÄCHTOLD-STÄUBLI, Hanns (eds.). *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 1–10*. Berlin, New York: De Gruyter, 1927–1942 (reprinted in 1987).
- HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002.
- HOLUBOVÁ, Markéta. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009.
- HOLÝ, Dušan. O svém vysokoškolském učiteli prof. PhDr. Antonínu Václavíkovi s úctou a upřímností. *Universitas. Revue Masarykovy univerzity v Brně*, 2001, roč. 34, č. 1, s. 19–23.
- HOLÝ, Dušan. Jubileum významného regionálního národopisného pracovníka. *Český lid*, 1963, roč. 50, č. 6, s. 369.
- HOLÝ, Dušan. L. Rutte (1894–1967). *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisej spoločnosti pri SAV*, 1967, roč. 2, č. 1–2, s. 61.
- HOLÝ, Ladislav. Sociální antropologie. *Umění a řemesla*, 1991, roč. 33, č. 1–2, s. 5–7.
- HOLÝ, Ladislav. *Rozpad rodového zřízení ve východoafrickém Mezijezeří*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963.
- HOLÝ, Ladislav. *Etnografie mimoevropských oblastí: vývoj společnosti a kultury I. Afrika*. Praha: SPN, 1964.
- HOLÝ, Ladislav, STUHLÍK, Milan. *Actions, Norms and Representations: Foundations of Anthropological Inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- HOLÝ, Ladislav, STUHLÍK, Milan. Co je a není etnografie. *Český lid*, 1964, roč. 51, č. 3, s. 228–233.
- HOLÝ, Ladislav, STUHLÍK, Milan (eds.). *Social Stratification in Tribal Africa*. Přel. Joy Turner-Kadečková. Praha: Academia, 1968.
- HOLUB, Emil. *Sedm let v jižní Africe. Příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambesi (1872–1879)*. 2 sv. Praha: J. Otto, 1880.
- HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002.
- HORÁLEK, Karel. O teoretické základy folklorní komparistiky. *Český lid*, 1977, roč. 64, č. 4, s. 205–211.
- HORÁLEK, Karel. *Folklór a světová literatura*. Praha: Academia, 1979.
- HORÁK, Jiří. Národopis československý. Přehledný nástin. In *Československá vlastivěda, II. Člověk*. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1933, s. 305–472.
- HORÁK, Jiří. Předběžná zpráva o průzkumu Kabinetu pro lidovou píseň na Kladensku. *Český lid*, 1953, roč. 40, č. 5, s. 235–236.
- HORÁK, Jiří, CHOTEK, Karel, MATIEGKA, Jindřich (ed.). *Československá vlastivěda. Řada II. – Národopis*. Praha: Sfinx, 1937.
- HORSKÁ, Pavla, NODL, Martin, KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*. Praha: CeFRes, 2004.
- HORSKÝ, Jan a kol. *Paralely, průsečíky, mimoběžky (Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2009.

- HORVÁTH, Stanislav. Ciele, snahy a realita budovania Múzea slovenskej dediny v Martine. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 1992, roč. LXXXVI, č. 33, s. 29–57.
- HORVÁTHOVÁ, Emília. Slavistika na katedre etnológie. In *Slavistika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského*. Bratislava: STIMUL, 1993, s. 240.
- HOUSKOVÁ, Anna. Falleció Oldřich Bělič, fundador de la filología hispánica checa. *Ibero-americana Pragensia*, 2002, roč. 36, s. 9–11.
- HOUSKOVÁ, Anna. *Imaginace Hispánské Ameriky: Hispanoamerická kulturní identita v esejích a v románech*. Praha: Torst, 1998.
- HRBATA, František. Cesta španělské Falangy k moci. *Historický časopis*, 1972, roč. 20, s. 247–261.
- HRBATA, František. Pád monarchie a vznik druhé republiky ve Španělsku. *Historický časopis*, 1974, roč. 22, s. 49–70.
- HROCH, Miroslav. Josef Polišenský a tradice studia obecných dějin na Univerzitě Karlově. In BARTEČEK, Ivo, ŠAMBERGER, Ivo (eds.). *Ad honorem Josefa Polišenského (1915–2001)*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, 2007, s. 179–186.
- HROCH, Miroslav. Nad vzpomínkami prof. Josefa Polišenského. *Práce z dějin vědy*, 2002, roč. 3, s. 259–260.
- HUBINGER, Václav. Etnos a etnikum. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 4, s. 43–50.
- HUGGER, Paul (ed.). *Handbuch der Schweizerischen Volkskultur. Leben zwischen Tradition und Moderne. Ein Panorama des schweizerischen Alltags 1–3*. Zürich: Offizin Verlag, 1992.
- HULEC, Otakar. *Africana Bohemica* – Czech studies on Africa in past four decades. In KROPÁČEK, Luboš, SKALNÍK, Petr (eds.). *Africa 2000: Forty Years of African Studies in Prague*. Praha: Set Out, 2001, s. 47–50.
- HÚSEK, Jan. Skansen. *Slovo národa*, 1946, roč. 2, č. 5, 6. 1.
- HÚSEK, Jan. Bartošovo. *Slovo národa*, 1946, roč. 2, č. 223, 27. 9.
- HVIŽDÁK, Milan (ed.). *Folklorný súbor Zemplín, Michalovce Slovensko – Slovakia*. Michalovce: Media Group, 1997.
- HYLSKÝ, Karel. Museum v přírodě. *Lázeňský zpravodaj Luhačovský*, 1940, roč. 13, č. 10, s. 8.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Životné jubileum PhDr. Jána Olejníka, CSc. *Z minulosti Spiša*, 1999/2000, VII–VIII (zost. I. Chalupický), 2001, s. 247.
- CHALUPNÝ, Emanuel. *Úvod do sociologie s ohledem na české poměry I.–II*. Praha: vl. n., 1905.
- CHALUPNÝ, Emanuel. *Logika věd. Základní orientace*. Praha: J. Pohořelý, 1945.
- CHOTEK, Karel. Peasant Art in Austria and Hungary. Ed. by Charles Holme. (rec.). *Národopisný věstník českoslovanský*, 1912, roč. 7, č. 1, s. 47–48.
- CHOTEK, Karel. *Program soupisu národopisného*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1914.
- CHOTEK, Karel. Široký důl. *Národopisná monografie české vesnice. Národopisný věstník českoslovanský*, 1915, roč. 10, č. 1, s. 29–61.
- CHOTEK, Karel. *Úvodní slovo*. In NIEDERLE, Lubor (ed.). *Národopis lidu českoslovanského I. – Moravské Slovensko*. Praha: Národopisná společnost českoslovanská a Archaeologická komise České akademie věd a umění, 1918, s. V–XII.
- CHOTEK Karel. L'Unité ethnographique de la nation Tchécoslovaque. *Revue parlementaire*, 1. 4. 1920, s. 86–90.
- CHOTEK, Karel. *Program slovenského národopisného súpisu*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1924.
- CHOTEK, Karel. Několik poznámek k národopisu Slovenska. *Národopisný věstník*

- ník československý, 1924, roč. 17, č. 1, s. 38–53.
- CHOTEK, Karel. Československá kultura národopisná. In TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.). *Politika. Co má vědět každý občan o Československé republice, 2/II. Státní národ. Jeho duchovní kultura*. Praha: Československý kompas, 1925, s. 197–206.
- CHOTEK, Karel. Národopisné slavnosti a národopis. *Národopisný věstník československý*, 1926, roč. 19, č. 1, s. 17–22.
- CHOTEK, Karel. Rasa a kultura. In WEIGNER, Karel (ed.). *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zúšlechťování*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1934, s. 121–134.
- CHOTEK, Karel. O povaze a významu kultury československého lidu. In HORÁK, Jiří, MATIEGKA, Jindřich, WEIGNER, Karel (eds.). *Československá vlastivěda. Řada I. svazek II. – Člověk*. Praha: Sfinx, 1933, s. 294–304.
- CHOTEK, Karel. Úvod. Lidová kultura hmotná československého lidu. In HORÁK, Jiří, CHOTEK, Karel, MATIEGKA, Jindřich (eds.). *Československá vlastivěda. Řada II. – Národopis*. Praha: Sfinx, 1936, s. 143–147.
- CHOTEK, Karel. Vzpomínky na Aleše Hrdličku (1869–1943). *Časopis lékařů českých*, 1957, roč. 96, č. 6, s. 186–188.
- CHOTEK, Karel. Ploština. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 3, s. 161–168.
- CHOTEK, Karel. Lubor Niederle a národopis. Příspěvek k stému výročí narození. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 5, s. 257–266.
- CHOTEK, Karel. Cerovo. Národopisná studie. *Národopisný věstník československý*, 1906, roč. 1, č. 3, s. 65–73; č. 4, s. 97–102; č. 5, s. 129–135; č. 6, s. 161–167; č. 7, s. 200–209; č. 8, s. 225–234; č. 9, s. 273–281.
- CHOTEK, Karel. Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými. *Český lid*, 1966, 53, č. 5, s. 271–291.
- CHOTEK, Karel. *Program soupisu národopisného*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1914.
- CHOTEK, Karel. Otázka periodisace československé lidové kultury. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 1–2, s. 19–25.
- CHOVANEC, Jan. *Dvojice přátel*. Uherský Brod: Jaspis, 2000.
- IGGERS, Georg. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*. Praha: Lidové noviny, 2002.
- INGOLD, Tim (ed.). *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London, New York: Routledge, 1994.
- JAAGO, Tiit. Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õppetoolide loomisest?. In JAAGO, Tiit, KÕRESAAR, Ene. *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, pp. 37–49.
- JACOBET, Wolfgang, NEDO Paul (eds.). *Probleme und Methoden volkskundlicher Gegenwartsforschung: Vorträge und Diskussionen einer internationalen Arbeitstagung in Bad Saarow 1967*. Berlin: Akademie Verlag, 1969.
- JACOBET, Wolfgang, LIXFELD, Hannjost, BOCKHORN, Olaf (eds.). *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der Volkskunde in Deutschland und Österreich in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1994.
- JAHN, Peter Milan. Paul Nedo (1908–1984): Tendenzen und Hintergründe seiner Marxistisch-leninistischen Theorie der Ethnographie. In *Geschichte der Völkerkunde und Volkskunde an der Berliner Universität: zur Aufarbeitung des Wissenschaftserbes*. Universität Berlin

- (Ost): Beiträge zur Geschichte der Humboldt-Universität zu Berlin; Nr. 28) Berlin: Rektor der Humboldt-Universität, 1991, pp. 80–89.
- JAKUBEC, Jan. Niederlovo působení při Národopisné výstavě československé a při Národopisném muzeu československém. *Národopisný věstník československý*, 1915, roč. 10, č. 1, s. 1–5.
- JAKUBEC, Jan. Moravské „obrázky“ lidové. *Naše doba*, 1895, roč. 2, č. 1, s. 72–81.
- JANČÁŘ, Josef. Třicet pět let vysokoškolské výuky etnografie a folkloristiky v Brně. K nedožitým devadesátinám prof. Dr. Antonína Václavíka. *Národopisné aktuality*, 1981, roč. 18, č. 3, s. 199–206.
- JANČÁŘ, Josef. Strážnické národopisné muzeum v přírodě. *Malovaný kraj*, 1981, roč. 17, č. 3, s. 18–19.
- JANČÁŘ, Josef. Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století. In Drápala, Daniel (ed.). *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2010, s. 11–17.
- JANČÁŘ, Josef. Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2014.
- JANČÁŘ, Josef. Lidová tradice a současnost. *Národopisné aktuality*, 1964, roč. 1, č. 1, s. 23–26.
- JANEČEK, Petr. Texty a kontexty. Několik poznámek k postavení slovesné folkloristiky mezi evropskou etnologií a kulturní antropologií. *Národopisná revue*, 2009, roč. 19, č. 4, s. 235–239.
- JANEČEK, Petr. Prozaická folkloristika a fenomén první světové války. *Národopisná revue*, 2014, roč. 24, č. 4, s. 293–300.
- JANEČEK, Petr. Etnografický výzkum. In DOUŠEK, Roman a kol. *Úvod do etnologického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 11–119.
- JANEČEK, Petr. Evropská etnologie a koncept nehmotného kulturního dědictví. *Národopisná revue*, 2015, roč. 25, č. 3, s. 273–282.
- JANEČEK, Petr, NOSKOVÁ, Jana. Monotematické číslo Etika a etnologie. Slovo úvodem. *Národopisný věstník*, 2014, roč. 31 (73), č. 2, s. 4–6.
- JANKO, Jan. Věda jako moc. Ke sporům českých přírodovědců na přelomu 19. a 20. století. *Dějiny vědy a techniky*, 1993, roč. 26, č. 3, s. 181–195.
- JANKO, Jan. Spor Mareš – Rayman a Česká akademie věd a umění. In *Práce z dějin AV ČR. Studia historiae Academiae scientiarum*. Seria A. Studie a materiály. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1997, s. 31–76.
- JANOŠTÍNOVÁ, Marianna. Múzeum oravskej dediny. In MATYSOVÁ, Cecília a kol. *Zuberec. Monografia obce*. Zuberec: obec Zuberec, 2011, s. 453–459.
- JAREŠ, Jakub. Dějiny vysokého školství v Československu po roce 1945. Otázky a podněty. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2012, roč. 52, č. 1, s. 13–23.
- JAREŠ, Jakub. Programy psané do šuplíků? Promýšlení reformy československých vysokých škol za druhé světové války. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2016, roč. 56, č. 1, s. 149–166.
- JAREŠ, Jakub, SPURNÝ, Matěj, VOLNÁ, Katka a kol. *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Togga, 2012.
- JAROSCH, Günther. Edmund Schneeweis zum 70. Geburtstag. *Zeitschrift für Slawistik*, 1956, roč. 1, č. 3, s. 3–9.
- JECH, Jaromír. Folklor. *Československá etnografie*, 1956, roč. 4, č. 1, s. 80–82.
- JECH, Jaromír. *Tschechische Volksmärchen*. Berlin: Rütten & Loening, 1961.
- JECH, Jaromír. Głównie kierunki badań nad prozą ludowa w Czechosłowacji.

- Literatura ludowa*, 1967, roč. 11, č. 1–3, s. 77–85.
- JECH, Jaromír. Jednota národopisné vědy. *Věstník národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti při SAV*, 1967, č. 3–4, s. 34–48.
- JECH, Jaromír. Česká slovesná folkloristika v mezinárodním kontextu. *Český lid*, 1992, roč. 79, č. 1, s. 79–82.
- JECH, Jaromír, SKALNÍKOVÁ, Olga. Zprávy o pracovních konferencích International Society for Folk-Narrative Research a International Society for Ethnology and Folklore (Liblice, Praha 1.–7. září 1966). *Český lid*, 1967, roč. 54, č. 1, s. 65–67.
- JEMELKA, Martin. Dělnické kolonie: tradice, stav a perspektivy výzkumu v českých zemích. In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*. Ostrava: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny – Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 90–100.
- JERMATOV, Mutal Muchamedovič. *Etnogenez i formirovanie predkov uzbekiskogo naroda*. Taškent: Uzbekistan, 1968.
- JEŘÁBEK, Miroslav. Salon kulturní a literární. *HOST*, 2010, roč. XXVI, č. 3, s. 19–22.
- JEŘÁBEK, Richard. „Malá“ a „velká“ tradice na současné vesnici. Na příkladu výtvarné kultury. In FROLEC, Václav (ed.). *Současná vesnice. Teoretické, metodologické a kulturně politické problémy integrovaného společenskovo-vedního výzkumu*. Brno: Blok, 1978, s. 74–78.
- JEŘÁBEK, Richard. Z šavla Pavlem?. *Národopisná revue*, 1998, roč. 8, č. 1, s. 52–54.
- JEŘÁBEK, Richard. Etnografie ± folkloristika. *Umění a řemesla*, 1991, roč. 33, č. 1–2, s. 1–2.
- JEŘÁBEK, Richard. Antonín Václavík a (sebe)kritika. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 3, s. 216–221.
- JEŘÁBEK, Richard. Etnografie a etnologie na Masarykově univerzitě v letech 1919–1939. *Národopisná revue*, 1993, roč. 3, č. 3–4, s. 75–80.
- JEŘÁBEK, Richard. K nedožitým pětasedmdesátinám Antonína Václavíka. *Slovácko*, 1966–1967, roč. 8–9, č. 1, s. 5–7.
- JEŘÁBEK, Richard. Errata. *Národopisná revue*, 1991, roč. 1, č. 2, s. 124.
- JEŘÁBEK, Richard a kol. *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981.
- JEŘÁBEK, Richard. Václavík Antonín. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 240–241.
- JEŘÁBEK, Richard, MAUR, Eduard, ŠTIKA, Jaroslav, VAŘEKA, Josef. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900): národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2004.
- JILÍK, Jiří. Čech se slováckým srdcem. *Malovaný kraj*, 1978, roč. 14, č. 4, s. 16–17.
- JILÍK, Jiří. Sběratel Ladislav Rutte. *Malovaný kraj*, 1980, roč. 16, č. 6, s. 11.
- JINDRA, Zdeněk. Poznámky k námětu konference o dělnictvu. In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*. Ostrava: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny – Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 11–14.

- JIROUŠEK, Bohumil. *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*. Praha: Arsci, 2011.
- JIROUŠEK, Bohumil. *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2004.
- JIROUŠEK, Bohumil a kol. *Proměny diskursu české marxistické historiografie. (Kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008.
- JIRÍKOVSKÁ, Vanda, MIŠUREC, Zdeněk. Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948. *Národopisný věstník československý*, 1991, roč. 7 (50), č. 1, s. 5–35.
- JOHLER, Reinhard. Doing European Ethnology in a Time of Change: The Metamorphosis of a Discipline (in Germany and in Europe). *Traditiones*, 2012, roč. 41, č. 2, s. 245–255.
- JOHNOVÁ, Helena. In memoriam doc. dr. Drahomíry Stránské. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 1, s. 55–59.
- JONAS, Eugen. *Einblicke in die Kosmobiologie. Natürliche Geburtenregelung*. Zürich: Konfrontation, 1982.
- JUD, Jakob, JABERG, Karl. *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz I–VIII*. Zofingen und Bern: Ringier, 1928–1960.
- JUNGBAUER, Gustav. Německý národopis v ČSR. In HORÁK, Jiří, CHOTEK, Karel, MATIEGKA, Jindřich (eds.). *Československá vlastivěda. Řada II. – Národopis*. Praha: Sfinx, 1937, s. 341–378.
- JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. Státní ústav pro lidovou píseň a Československá Akademie věd 1952–1953. *Český lid*, 2015, roč. 102, č. 4, s. 419–435.
- KÁBOVÁ, Hana. *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*. České Budějovice – Pelhřimov: Společnost pro kulturní dějiny – Nová tiskárna Pelhřimov, 2013.
- KADLEC, Vladimír. K dílu sociologa Chalupného. *Sociologický časopis*, 1968, roč. 4, č. 6, s. 658–664.
- KADLEC, Vladimír. Vzpomínka na prof. Sorokina. *Zpravodaj ČSS*, 1968, roč. 4, č. 2, s. 10–21.
- KADLEC, Vladimír. K integralistovi C. G. Jungovi. *Zpravodaj ČSS*, 1968, roč. 4, č. 2, s. 22–24.
- KAHUDA, František. *Mentální energie a její využití v praxi*. Praha: ČVUT, 1980.
- KAHUDA, František. *Fundamentální záření hmot*. Praha: ČVUT, 1980.
- KAHUDA, František a kol. *Ovlivňování růstu živých organismů mentální energií*. Praha: VŠCHT, 1982.
- KAHUDA, František, ŠÍR, Ladislav. *Silové účinky mentální energie. Fyzikální projevy mentálně aktivované hmoty*. Praha: VŠCHT, 1982.
- KALÁB, Miloš. Specifiky marxistické koncepce sociologie. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie II*. Praha: Československá sociologická společnost, s. 149–168.
- KALINKE, Heinke. „Teamwork“ – Zur volkswissenschaftlichen Feldforschung in Ost und Südeuropa in den 1920er und 1930er Jahren: Alfred Karasek und der Bielitzer Kreis. *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde*, Freiburg, 1999, roč. 42, sv. 55, s. 20–43.
- KALISTA, Zdeněk. *Čechové, kteří tvořili dějiny světa: Z historikova skicáře o XVI. a XVII. věku*. Praha: Českomoravský kompas, 1939.
- KALITS, Vilve. *Eesti pulmad: traditsioon ja nüüdisaeg*. Tallinn: Eesti Raamat, 1988.
- KANDERT, Josef. Vzpomínka na doc. RNDr. Josefa Wolfa, CSc. *Lidé města*, 2012, roč. 14, č. 1, s. 166–167.
- KANDERT, Josef. Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ s „etnologii“. In

- HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 157–178.
- KANDERT, Josef. Budoucnost české etnografie. *Umění a řemesla*, 1991, roč. 33, č. 1–2, s. 2–4.
- KANDERT, Josef. Čeští etnografové v zahraničí. Příspěvek k poválečným dějinám oboru. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 1, s. 13–20.
- KANDERT, Josef. Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ s „etnologií“. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 157–178.
- KANDERT, Josef. Etnografické výzkumné techniky v českých zemích a důsledky jejich používání. *Lidé města*, 2005, roč. 7, č. 1, s. 33–51.
- KAPICA, Piotr I. Některé otázky organizace výzkumu. *Vesmír*, 1958, roč. 37, č. 6, s. 179.
- KARASEK, Alfred, LANZ, Jozef. *Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart*. 2. vydání. Marburg: Elwert, 1992.
- KARBUSICKÝ, Vladimír. K příspěvku Antonína Robka „Zamyšlení nad výzkumem hornických oblastí“. *Československá etnografie*, 1960, roč. VIII, č. 3, s. 320.
- KARBUSICKÝ, Vladimír. *Naše dělnická píseň*. Praha: Orbis, 1953.
- KARBUSICKÝ, Vladimír. Na závěr k „Odpočívání“ Antonína Robka k diskusi o „Kladensku“. *Československá etnografie*, 1960, roč. VIII, č. 4, s. 414–416.
- KASCHUBA, Wolfgang. *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München: Beck, 2003.
- KASCHUBA, Wolfgang. Historizing the Present?. *Ethnologia Europaea*, 1996, Vol 26 (2), pp. 123–136.
- KAŠPAR, Oldřich. Diplomové práce z oboru mimoevropské etnologie v Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v letech 1989–1999. *Český lid*, 2000, roč. 87, č. 1, s. 61–66.
- KAŠPAR, Oldřich. Foreign Ethnography at the Department of Ethnography and Folklore Studies. Philosophical Faculty Charles University Prague (Bibliography of defended theses 1948–1978). *Annals of the Náprstek Museum*, 1983, roč. 11, s. 163–169.
- KAŠPAR, Oldřich (ed.). *Tam za mořem je Amerika. Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století*. Praha: Československý spisovatel, 1986.
- KAŠPAR, Oldřich, VRHEL, František. Vědecko-pedagogická činnost katedry etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. *Český lid*, 1985, roč. 72, č. 1, s. 38–44.
- Katedra etnologie a kultúrnej antropológie. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2011, roč. XXXIV, s. 102–105.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela. Mitteleuropean Ethnology in Transition. In KOCKEL, Ullrich, NIC CRAITH, Máiread, FRYKMAN, Jonas (eds.). *A Companion to the Anthropology of Europe*. Oxford: Wiley Blackwell, 2016, s. 103–121.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela, POPELKOVÁ, Katarína. Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?. *Slovenský národopis*, 2010, roč. 58, č. 4, s. 410–424.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela. *Continuity and Discontinuity in an Intellectual Tradition under Socialism: The „Folkloristic School“ in Bratislava*. In HANN, Chris, SÁRKÁNY, Mihály, SKALNÍK, Peter (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in Eastern and Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Euroasia, Volume 8. Münster: LIT Verlag, 2005, s. 257–271.

- KILIÁNOVÁ, Gabriela, POPELKOVÁ, Katarína. Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?. *Slovenský národopis*, 2010, roč. 58, č. 4, s. 410–424.
- KIRIPOLSKÝ, Milan. Múzeá v prírode na Slovensku. *Pamiatky a múzeá*, 1994, roč. 43, č. 3, s. 1–3.
- KIRIPOLSKÝ, Milan. Etnografické múzeá v prírode. In MRUŠKOVIČ, Štefan a kol. *Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax*. Martin: Slovenské národné múzeum – Etnografické múzeum, 1993, s. 116–126.
- KISBÁN, Eszter (ed.). *Bericht über die V. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, 24.–27. September 1974 in Visegrád / Ungarn*. Budapest: b. n., 1974.
- KLEE, Ernst. *Das Personenlexikon zum dritten Reich. Wer was vor und nach 1945*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 2003, s. 299.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. Les guerres turques dans les narrations populaires. Les légendes historiques. *Ethnologia slavica*, 1970, roč. 2, s. 227–245.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. Les guerres turques dans les narrations populaires. II. Les réctis étiologiques. *Ethnologia slavica*, 1971, roč. 3, s. 245–269.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. Les guerres turques dans les narrations populaires. III. Observations générales. *Ethnologia slavica*, 1972, roč. 4, s. 199–245.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. *Dělnická tradice a vyprávěcký repertoár v prostředí velkoměsta*. In *Etnografie pražského dělnictva*. Maketa, sv. 2. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1975, s. 65–190.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. K otázkám folklóru pražského dělnictva. *Český lid*, 1979, roč. 66, č. 2, s. 73–80.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. *Lidové vyprávění v období národního obrození v Čechách. Lid a lidová kultura národního obrození v Čechách*. Maketa, sv. 5. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1980.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. *To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové*. Redakční práce Eva Koudelková. Liberec: Nakladatelství Bor, 2006.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. Vyprávění. Ukázky lidového vyprávění. Katalog hornáckých lidových vyprávění. In FROLEC, Václav, HOLÝ, Dušan, JEŘÁBEK, Richard (eds.). *Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 1966, s. 463–497, 532–584.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. *To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2006.
- KLÍMOVÁ, Dagmar. Práce jihoslovanských akademií věd na archeologickém historickém a etnografickém atlasu. *Český lid*, 1960, roč. 47, č. 3, s. 143–144.
- KLÍMOVÁ, Dagmar, MARKL, Jaroslav, MORAVCOVÁ, Mirjam, SKALNÍKOVÁ, Olga, ŠTASTNÁ, Jarmila, VAŘEKA, Josef. Život dělnictva a proletářská kultura v buržoazní republice. In ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Mirjam, ŠTASTNÁ, Jarmila (eds.). *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, s. 259–291.
- KLÍMOVÁ, Dagmar, MARKL, Jaroslav. *Etnografie pražského dělnictva: Maketa. Sv. 2. Pražské děti. Zpěv pražského dělnictva. Dělnická tradice a vyprávěcký repertoár v prostředí velkoměsta – Praha 1850–1936*. Praha: Československá akademie věd, 1975.
- KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar. Hodnota a hodnověrnost terénního výzkumu lidové prózy. *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku*, 1966, č. 3, s. 3–11.

- KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar. Katalog lidové prózy Nové Lhoty na Hornácku. *Český lid*, 1963, roč. 50, č. 4, s. 213–230.
- KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar. Příprava katalogu českých pověstních žánrů. *Slovenský národopis*, 1963, roč. 11, č. 2–3, s. 439–483.
- KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar. Konference společnosti „International Society for Folk-Narrative Research“. *Národopisné aktuality*, 1966, roč. 3, č. 3–4, s. 51–52.
- KLINTBERG, Bengt af. *The Types of the Swedish Folk Legend. Folklore Fellows' Communications No. 300*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia = Academia Scientiarum Fennica, 2010.
- KŁODNICKI, Zygmunt. Polski atlas etnograficzny – historia, stan obecny i perspektywy. *Lud*, 2001, roč. 85, s. 239–275.
- KŁODNICKI, Zygmunt. Polski atlas etnograficzny – stan prac. *Ethnologia Europae Centralis*, 2005, roč. 7, s. 100–105.
- KNAPÍK, Jiří. *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1958: Proměny vědeckého pracoviště v regionu*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004.
- KOCMAN, David. Politika národopisu: reflexivní koláž. *Cargo*, 1999, roč. 1, č. 2, s. 92–103.
- KOFFER, Blanka. Ethnography in the ČS(S)R. Scientification through Sovietization?. In BRUNNBAUER, Ulf, KRAFT, Claudia, SCHULZE WESSEL, Martin (eds.). *Sociology and ethnography in East-Central Europe and South-East Europe: Scientific self-description in state socialist countries*. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 23. November 2008. München: Oldebourg Verlag, 2011, s. 173–184.
- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOCIAN, Jiří, KOKOŠKA, Stanislav (eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha: Národní archiv, 2005.
- KOLÁR, Jaroslav. *Československá léta Petra Bogatyreva*. In BOGATYREV, Petr Grigorjevič. *Souvislosti tvorby. Cesty ke struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971, s. 171–182.
- KOMOROVSKÝ, Ján. Kaukazische Parallelen der Begrebnis- gebräuche von Crna Gora (Montenegro). *Ethnologia Slavica*, 1970, roč. II, s. 177–187.
- KONRÁD, Ota. *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011.
- KOPCZYŃSKA-JAWORSKA, Bronisława. Badania kultury środowiska robotniczego Łodzi. *Łódzkie studia etnograficzne*, 1982, roč. XXIV, s. 5–14.
- KOSELLECK, Reinhart. Raum und Geschichte. In KOSELLECK, Reinhart (ed.). *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000, s. 78–96.
- KOSVEN, Mark Osipovič. *Matriarchát: Dějiny problému*. Praha: Melantrich, 1952.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Atlas ľudovej kultúry a problematika vývinu ľudovej kultúry na Slovensku. *Slovenský národopis*, 1969, roč. 17, č. 2–3, s. 413–420.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa (ed.). *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Veda – Slovenská kartografia, 1990.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Etnografický atlas Slovenska (projekt a dotazník)*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1970.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Národný umelec Dušan Jurkovič a slovenská ľudová kultúra. *Slovenský národopis*, 1968, roč. XVI, č. 4, s. 551–560.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa, DANGLOVÁ, Oľga. *Etnografický atlas Slovenska. Slovenský národopis*, 1969, roč. 17, č. 4, s. 30–634.

- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa, FROLEC, Václav, VAŘEKA, Josef. *Etnografický atlas ČSSR. Návrh projektu*. Bratislava – Brno – Praha, 1975 (nepublikovaný rukopis).
- KOVÁŘ, Emanuel. Nástin dějin ethnologie. *Athenaeum*, 1891, roč. 8, č. 6, s. 157–166; č. 7, s. 202–212; č. 8, s. 235–243.
- KOVÁŘ, Emanuel. Národopis a úkoly Národopisné společnosti československé. *Národopisný sborník československý*, 1897, roč. 1, s. 1–13.
- KOVÁŘ, Emanuel. Přehled dějin folkloristiky (do r. 1894). *Národopisný sborník československý*, 1897, roč. 1, s. 71–109.
- KOZAR-MUKIČ, Marija. *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. A Magyarországi szlovének néprajzi szótára*. Monošter, Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem, Savaria Múzeum, 1996.
- KÖPF, Hans. *Bildwörterbuch der Architektur*. Stuttgart: Kröners Taschenausgabe, 1968.
- KÖSTLIN, Konrad, NIKITISCH, Herbert, NIEDERMÜLLER, Peter (eds.). *Die Wende als Wende: Orientierungen Europäischer Ethnologien nach 1989*. Wien: Universität Wien, 2002.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. K některým otázkám národopisného výzkumu družstevní vesnice. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 3–5.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. Revolta mladých německých národopisců. *Národopisné aktuality*, 1968, roč. 5, č. 3–4, s. 250–251.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. Práce Boženy Němcové o Chodsku a její význam v dějinách našeho národopisu. I.–XVI. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 5–6, s. 103–107; č. 7–8, s. 150–157; č. 9–10, s. 199–206; č. 11–12, s. 249–251; 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 16–21; č. 3–4, s. 77–82; č. 5–6, s. 107–109; č. 7–8, s. 164–166; č. 9–10, s. 212–215; č. 11–12, s. 255–256; 1953, roč. 40, č. 1, s. 14–16; č. 2, s. 65–67; č. 3, s. 121–124; č. 4, s. 157–160; č. 5, s. 220–224; č. 6, s. 257–259.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. Dva typy starého zemědělského nářadí a jejich severní hranice v Pošumaví. *Agrikultúra*, 1963, roč. 2, s. 41–54.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. Historismus jako základní princip sovětské etnografie. *Český lid*, 1972, roč. 59, č. 4, s. 197–206.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. Mezinárodní konference o národopisné kartografii v Záhřebě (8.–10. Februar 1966). *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 4, s. 245–247.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. Některé agrárně-etnografické poznatky týkající se sousedství Čech, získané studiem dotazníků Atlasu německého národopisu v Bonnu. *Český lid*, 1967, roč. 54, č. 6, s. 350.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. O některých problémech etnokartografického studia a jejich významu pro národopisnou práci v ČSSR. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 1, s. 6–23.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. Problém regionální diferenciace starších forem české lidové kultury ve světle dosavadních výsledků etnokartografických snah. In *Etnografický atlas 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 39–125.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. První výsledky dotazníkové akce atlasu německého národopisu o starých způsobech práce v zemědělství a několik poznámek z hlediska českého národopisce. *Český lid*, 1971, roč. 58, č. 4, s. 202–212.
- KRAMER, Karl-Sigismund. Historische Methode und Gegenwartsforschung in der Volkskunde. In *Populus Revisus. Beiträge zur Erforschung der Gegenwart*. Ed. Hermann BAUSINGER. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1966, s. 7–16.
- KRAUS, Jörg (ed.). *Wörter – Sachen – Sinne. Eine kleine volkskundliche Enzyklopädie*. Gottfried Korff zum Fünzigsten. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1992.

- KREIBICH, Karel. Předmluva. In *Ze života průkopníků sociální demokracie. Josef Rezler a dcera*. Praha: Svoboda, 1950, s. 7–20.
- KREKOVIČOVÁ, Eva, POSPÍŠILOVÁ, Jana (eds.). *Od pohádky k fámě*. Sborník příspěvků ze semináře Hledání cest české slovesné folkloristiky II. Brno 6. 6. 2002. Brno: Etnologický ústav AV ČR – Ústav etnologie SAV, 2005.
- KREMENŠEK, Slavko. Program dela na etnološkem prispevku v slovenski enciklopediji in na enciklopediji slovenske etnologije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 1979, Vol. 2, pp. 37–38.
- KREMENŠEK, Slavko, NOVAK, Vilko, VODUŠEK, Valens (eds.). *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja 1–12. Vprašalnica*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976–1977.
- KRNEL – UMEK, Duša. Komisija za Etnološki atlas Jugoslavije. Poročilo o delu v Sloveniji. In KREMENŠEK, Slavko, NOVAK, Vilko, VODUŠEK, Valens (eds.). *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod. Poročila*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, pp. 109–115.
- KRIŠTEK, Igor. Tematicko-urbanistička koncepcia Múzea slovenskej dediny – národopisnej expozície v prírode SNM–EÚ v Martine. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 1986, roč. LXXX, č. 27, s. 31–45.
- KRIŠTEK, Igor a kol. *Národopisná múzea v prírodě: Teoretická a metodická východiska k realizácii*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 1981.
- KROPÁČEK, Luboš. Afrikanistika na Filozofické fakultě UK: Ambice a bolesti. In BEDŘICH, Adam, RETKA, Tomáš Retka (eds.). *Rytíř z Komárova: K 70. narozeninám Petra Skalníka*. Praha: AntropoWeb, 2015, s. 157–169.
- KŘÍŽOVÁ, Markéta. Evropa a „národy bez historie“. Cíle, metody a úskalí etnohistorie“. In PEŠEK, Jiří (ed.). *VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999)*. Praha: Scriptorium, 2000, s. 138–143.
- KŘÍŽOVÁ, Markéta. Na cestě k obecným dějinám: Josef Polišenský (1915–2001). *Český časopis historický*, 2016, roč. 114, č. 2, s. 452–474.
- KŘÍŽOVÁ, Markéta, BINKOVÁ, Simona. *Across the Ocean Sea. Life jubilee of Prof. Josef Opatrný, CSc.* (2016 v tisku).
- KUHN, Konrad J. Europeanization as Strategy. Disciplinary Shifts in Switzerland and the Formation of European Ethnology. *Ethnologia Europaea*, 2015, roč. 45, č. 1, s. 80–97.
- KUHN, Thomas S. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH, 1997.
- KULASALU, Kaisa. Immoral Obscenity: Censorship of Folklore Manuscript Collections in Late Stalinist Estonia. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 2013, Vol 7 (1), pp. 49–64.
- KUNZ, Ludvík. Bibliografie. Národopisné dílo Ladislava Rutteho. *Podřevnicko*, 1969, roč. 3, č. 1–2, s. 61–70.
- KUNZ, Ludvík. Exposé Etnografického ústavu Moravského muzea. Libreto a technický scénář. *Ethnographica*, 1961–1962, roč. 3–4, nečíslováno, 171 s.
- KURET, Niko. Komisija (1947–1951) in Inštitut za slovensko narodopisje SAZU (od 1951). Nastanek, razvoj delo. *Traditiones*, 1972, Vol. 1, pp. 9–16.
- KURET, Niko. *Praznično leto Slovencev 1, 2*. Ljubljana: Družina, 1989. (1st ed.: Celje: Mohorjeva družba, 1. Pomlad, 1965, 2. Poletje, 1967, 3. Jesen, 1970, 4. Zima 1971.)
- KURET, Niko. *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice

- nadvojvode Janeza (1818) in Georga Goötha (1842). 1. del, 1. snopič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1985.
- KÜSTER, Jürgen. *Wörterbuch der Feste und Brauche im Jahreslauf: Eine Einführung in der Festkalender*. Basel, Wien: Verlag Header Freiburg im Breisgau, 1985.
- KUŠNER, Pavel Ivanovič (ed.). *Russkie Istoriko-Etnografičeskij Atlas I–II*. Moskva: Nauka, 1967–1970.
- KUŠNER, Pavel Ivanovič. Referát profesora Lomonosovy university Pavla Ivanoviče Kušnera na etnografické konferenci v Liblicích 21. 10. 1953. Ethnografické studium súčasného vesníckeho spôsobu života v SSSR. *Český lid*, 1953, roč. 40, č. 6, s. 245–251.
- KUTNAR, František. *Cesta selského lidu k svobodě*. Praha: Česká akademie zemědělská, 1948.
- KUTNAR, František. *Generace Brázdy*. Praha: Historický klub, 1992.
- KUTNAR, František. *Počátky bromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1974.
- KUŽMA, Štěpán. Hlasy na poušti. *Literární noviny*, 1967, roč. 16, č. 4, 27. 1.
- KVIDELAND, Reimund. Historical Reflections upon the International Society for Folk Narrative Research. *ISFNR Newsletter*, 2006, roč. 1, s. 5–6.
- LÁBEK, Ladislav. *Nástin praktické museologie pro krajinská musea vlastivědná*. Praha: Národopisná společnost československá, 1927.
- LACIŇÁKOVÁ, Lucia. PhDr. Ján Olejník, CSc. (1921). Personálna bibliografia. *Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči* (separát). XIX ročník. Levoča: Spišský dejepisný spolo-
 lok, 2011.
- LAKATOS, Imre. *The Methodology of Scientific Research Programmes: Philosophical Papers. Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- LAKATOS, Imre. *Mathematics, Science and Epistemology: Philosophical Papers Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- LANGER, Jiří. *Evropská muzea v přírodě*. Praha: Baset, 2005.
- LANGER, Jiří. Geneze metodiky historiků a etnografů, potřeby vědeckých výstupů bádání na Valašsku v posledním půlstoletí. In URBANOVÁ, Svatava, DOKOUPIL, Lumír, IVÁNEK, Jakub, KADLEC, Petr (eds.). *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava – Rožnov pod Radhoštěm: Ostravská univerzita v Ostravě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, 2014, s. 33–40.
- LANGER, Jiří. Household – Social environment – Ecotype. *Ethnologia Europea Centralis*, 1994, č. 2, s. 43–55.
- LANGER, Jiří. Pojem „ekotyp“ a metodologické problémy jeho vymedzenia. *Slovenský národopis*, 1994, roč. 41, s. 3–13.
- LANGER, Juraj. Konceptia oravského regionálneho múzea ľudovej architektúry. *Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia*, 1970, roč. LXIV, č. 11, s. 233–244.
- LANGER, Juraj. Múzeum oravskej dediny. *Pamiatky a múzeá*, 1994, roč. 43, č. 3, s. 10–12.
- LANGER, Jiří. *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready, 1997.
- LANGER, Juraj. Aktualizácia koncepcie Múzea slovenskej dediny pre súčasnú etapu jeho výstavby. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 2004, roč. XCVIII, č. 45, s. 22–55.
- LANGER, Juraj. Centrálna alebo regionálna koncepcia múzeí v prírode?. *Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia*, 2007, roč. CI, č. 48, s. 96–104.

- LANGER, Jiří. Štruktúra rodiny ako syntéza znakov ekotypu. *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava: Katedra etnológie a folkloristiky, 1995, s. 117–124.
- LANGER, Jiří. Úspěchy a prohry Valašského muzea v přírodě. *MUSEUM VIVUM, Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*, 2014/2015, roč. X, s. 74–84.
- LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social: an Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- LATOUR, Bruno. *An Inquiry into Modes of Existence*. Cambridge MA: Harvard University Press, 2013.
- LAUČÍK, Peter, OLEJNÍK, Ján. Moje mesto: Levoča. (na otázky Petra Laučíka odpovedá Ján Olejník). In *Moje mesto*. Ivanka pri Dunaji: F. R. & G., 2014, s. 295–314.
- LAVIOSA-ZAMBOTTI, Pia. *Ursprung und Ausbreitung der Kultur*. Baden-Baden: Verlag für Kunst und Wissenschaft, 1950.
- LÄTT, Selma. *Eesti rahvanäljandid. Mõis ja kirik*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.
- LECIEJEWICZ, Lech. *Mały słownik kultury dawnych Słowian*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.
- LEŠČÁK, Milan, SIROVÁTKA, Oldřich. *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava: Smena, 1982.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *Smutné tropy*. Praha: Odeon, 1966.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mýšlení přírodních národů*. Praha: Československý spisovatel, 1971.
- LEVIN, Maksim Grigorjevič, POTAPOV, Leonid Pavlovič (ed.). *Istoriko-etnografičeskij atlas narodov Sibiri*. Moskva – Leningrad: Nauka, 1961.
- LEWIS, Diane. „Anthropology and Colonialism“. *Current Anthropology*, 1973, roč. 14, č. 5, s. 581–602.
- LEXER Matthias. *Kärntisches Wörterbuch. Mit einem Anhang: Weihnacht – Spiele und Lieder aus Kärnten*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1862.
- Lidová kultura. Československá vlastivěda. Díl III*. Připravila Socialistická akademie ve spolupráci s Československou akademií věd. Praha: Orbis, 1968.
- LIPAŤSKÁ, Helena, SEČKÁ, Milena. Přínos etnografie dnešku – studium etnických procesů. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 2, s. 114.
- LOMMEL, Andreas, ZERRIS, Otto (eds.). *JRO – Völkerkunde. Afrika, Amerika, Asien, Australien, Oceanien. Tradition und Kulturwandel im Ansturm der modernen Zivilisation. Kulturen und Völker zwischen gestern und morgen*. München: JRO – Verlag, 1962.
- LOUKOTKA, Čestmír. Zpráva o studijní cestě do Brazílie. *Československá etnografie*, 1959, roč. 7, č. 2, s. 188–196.
- LOUKOTKA, Čestmír. Documents et vocabulaires inédits de langues et de dialectes sud-américains. *Journal de la Société des Américanistes*, 1963, roč. 52, č. 1, s. 7–60.
- LOUKOTKA, Čestmír. *Do Brazílie za Indiány*. Praha: Lidová demokracie, 1962.
- LOZOVIUK, Petr. *Evropská etnologie ve stredoeurópské perspektíve*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, 2005.
- LOZOVIUK, Petr. *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008.
- LOZOVIUK, Petr, MOSER, Johannes (eds.). *Probleme und Perspektiven der volkskundlich-kulturwissenschaftlichen Fachgeschichtsschreibung*. Dresden: Thelem, 2005.
- LOZOVIUK, Petr. Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. *Volkskunde in Sachsen*, 2004, roč. 16, s. 129–154.

- LOZOVIUK, Petr. *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008.
- LOZOVIUK, Petr. Dějiny německy psaného národopisu v Čechách. Úvod do problematiky. In UHEREK, Zdeněk (ed.). *Kultura – Společnost – Tradice II. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 13–51.
- LOZOVIUK, Petr. Etnografie jako národní věda. In KAISEROVÁ, Kristina, KUNŠTÁT, Miroslav (eds.). *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 2001, s. 59–98.
- LOŽAR, Rajko (ed.). *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944.
- LUFFER, Jan. *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia, 2014.
- LUFT, Robert. „Alß die Wachsamkeit des Regimes nachließ“. Zur Beschäftigung mit der Vergangenheit des eigenen Faches in der tschechischen Geschichtswissenschaft nach 1989. *Bohemia Zeitschrift*, 1994, roč. 35, č. 1, s. 105–121.
- LUFT, Robert (ed.). „Nischen“ für die tschechische Geschichtsschreibung in der kommunistischen Ära. *Bohemia Zeitschrift*, 1992, roč. 33, č. 2, s. 111–143, s. 354–370.
- LUMA, Jadwiga, SZYFER, Anna (eds.). *Společnosti lokálně a ich przemiany*. Olštyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1980.
- LUSTIGOVÁ, Markéta. Karel Kramář a jeho slovanská politika. In HRODEK, Dominik (ed.). *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha: Libri – Střed, 2004, s. 145–155.
- LUTHER, Daniel. ŠPZV – spomienky na plánovanú vedu. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 91–94.
- MÁCHA, Karel. Předmět vědy o lidských vztazích. Teoretický projekt. *Sociologický časopis*, 1965, roč. 1, č. 3, s. 227–236.
- MÁCHA, Karel. Hledisko přirozenosti při zkoumání lidských vztahů. *Sociologický časopis*, 1966, roč. 2, č. 1, s. 78–79.
- MÁCHA, Karel. Tönniesova koncepce lidských vztahů. *Sociologický časopis*, 1967, roč. 3, č. 4, s. 425–428.
- MÁCHA, Karel. Prolegomena k integrální antropologii. Několik poznámek. *Sociologický časopis*, 1968, roč. 4, č. 5, s. 572–582.
- MÁCHA, Karel. *Některé otázky moderní antropologie*. Praha: Ústřední dům armády, 1968.
- MÁCHA, Karel. Idea integrální antropologie. Několik poznámek s odstupem jedné generace. In WOLF, Josef. *Integrální antropologie na prahu 21. století*. Praha: Karolinum, 2002, s. 13–18.
- MÁCHA, Karel. *Glaube und Vernunft. Die böhmische Philosophie in geschichtlicher Übersicht IV/2*. Brunn: Mährische Landsbibliothek, 1998.
- MÁCHA, Karel. *100 tezí o integrální antropologii*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.
- MÁCHA, Karel, JERÁBEK, Antonín. *O pravdě dějin. Rozhovory s filosofem českých duchovních dějin Karlem Máchou*. Nordhausen: T. Bautz, 2012.
- MÁCHA, Přemysl. Krajiny antropologie a antropologie krajiny. *Český lid*, 2010, roč. 97, č. 2, s. 225–246.
- MACHAČOVÁ, Jana, MATĚJČEK, Jiří. Vzory chování dělnictva českých zemí v 19. století. In *Problematica dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*. Ostrava: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny – Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 129–136.

- MANNHEIM, Karl. Problém generací. *Sociální studia*, 2007, roč. 4, č. 1–2, s. 1–44.
- MAREK, Václav. Žena v dávném laponském náboženství. *Československá etnografie*, 1959, roč. 7, č. 3, s. 262–274.
- MARKUŠ, Michal. Helbok Adolf. Der Österreichische Volkskunde-Atlas. *Slovesný národopis*, 1956, roč. 4, č. 4–5, s. 521–524.
- MARTÍNEK, Zdeněk. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III. Řemeslná, domácí a manuální výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2000.
- MARUNG, Steffi. *African studies in the Soviet Union – first insights and preliminary interpretations*. (Příspěvek přednesený na 8th European Social Science History Conference, panel Area Studies in Eastern Parts of Europe (and beyond), 2-IV-2010).
- Marxisticko-leninskou ideovostí a stranickostí proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě: sborník dokumentů 1. ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně 27. února – 1. března 1952*. Praha: Naše vojsko, 1952.
- MATHESIUS, Vilém et al. *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Praha: Evropský literární klub, 1940.
- MATIČETOV, Milko. Folklor v Jugoslávii in kratek pripis. *Sodobnost*, 1966, Vol. 14, No. 6, pp. 627–634.
- MATIEGKA, Jindřich, WEIGNER, Karel (eds.). *Československá vlastivěda. Řada I., svazek II. – Člověk*. Praha: Sfinx, 1933.
- MAZAL, Tomáš. *Cesty s Bohumilem Hrabalem*. Brno: Academia, 2011.
- MEERTENS, Pieter Jacobus, MEYER, Maurits de, VOSKUIL, Johannes Jacobus (eds.). *Volkskunde-Atlas voor Nederland en Vlaams-België 1–4*. Amsterdam – Antwerpen: Standaard-Boekhandel, 1959–1969.
- MEHOS, Donna C. Colonial Commerce and Anthropological Knowledge: Dutch Ethnographic Museums in the European Context. In KULICK, Henrika (ed.). *A New History of Anthropology*. Malden (MA) – Oxford: Blackwell, 2008, s. 173–190.
- MEITZEN, August. *Das deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen*. Berlin: b. n., 1882.
- MELICHERČÍK, Andrej. Sovietska etnografia náš vzor. *Národopisný zborník*, 1952, roč. X, s. 5–23.
- MELICHERČÍK, Andrej. Etnografia ako veda. *Národopisný zborník*, 1946, roč. 6–7, s. 1–13.
- MELICHERČÍK, Andrej. *Teória národopisu*. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranosciscus, 1945.
- MELZER, Miloš. *Anežka Šulová. Obrazy ze života na vesnicích severozápadní Moravy ve druhé polovině 19. století*. Štýty: Nakladatelství Pavel Ševčík – Veduta, 2014.
- MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.
- MEVALDOVÁ, Helena, TAUBEROVÁ, Monika. *Drahomíra Stránská. Osobnost evropské etnologie*. Praha: Národní muzeum, 2011.
- MICHÁLEK, Ján. *Dějiny etnografie a folkloristiky*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 1998.
- MINÁČ, Vladimír. Tíha folklóru. *Literární noviny*, 1958, roč. 7, č. 12 (22. 3.), s. 1.
- MÍŠKOVÁ, Alena. Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universität in Prag. In BRANDES, Detlef, IVANIČKOVÁ, Edita, PEŠEK, Jiří (eds.). *Erzwungene Trennung: Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien*. Essen: Klartext Verlag, 1999, s. 37–52.

- MÍŠKOVÁ, Alena, BARVÍKOVÁ, Hana, ŠMIDÁK, Miroslav. *Československá akademie věd 1969–1972: restaurace komunistické moci ve vědě*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998.
- MÍŠKOVÁ, Alena, FRANC, Martin, KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta: k historickým kořenům vědy v českých zemích*. Praha: Academia, 2010.
- MIŠUREC, Zdeněk. Nad nedožitými osmdesátinami JUDr. Ladislava Rutteho. *Český lid*, 1974, roč. 61, č. 1, s. 50–51.
- MEZIHORÁK, František. *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- MJARTAN, Ján. Dr. Karel Chotek šesťdesiatročný. *Národopisný sborník*, 1941, roč. 2, s. 142–145.
- MJARTAN, Ján. Jubileum profesora Karola Chotka (1881–1956). *Slovenský národopis*, 1956, roč. 4, č. 6, s. 525–537.
- MOHRMANN, Ute. Volkskunde in der DDR während der fünfziger und sechziger Jahre. In JACOBET, Wolfgang. *Völkische Wissenschaft: Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1994, pp. 375–393.
- MORAVCOVÁ, Dana. Legenda české etnologie – Iva Heroldová. *Lidé města*, 2006, roč. 8, č. 1, s. 201–204.
- MORAVCOVÁ, Mirjam. Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 101–112.
- MORAVCOVÁ, Mirjam. Co je předmětem zájmu současné etnografie?. *Umění a řemesla*, 1991, roč. 33, č. 1–2, s. 4–5.
- MORAVCOVÁ, Mirjam. Univ. prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc. *Lidé města*, 2003, roč. 5, č. 1, s. 147–150.
- MORAVCOVÁ, Mirjam. PhDr. Olga Skalníková, CSc. – jubilující (Praha, 11. května 1922). *Lidé města*, 2003, č. 10, s. 154–157.
- MORAVCOVÁ, Mirjam, ROBEK, Antonín. České dělnictvo v etnických procesech. *Český lid*, 1982, roč. 69, č. 2, s. 67–75.
- MORAVCOVÁ, Mirjam, ROBEK, Antonín. Tricet let etnografické práce na výzkumu dělnictva. *Český lid*, 1981, roč. 68, č. 2, s. 68–77.
- MORGAN, Lewis Henry. *Pravěká společnost, neboli, Výzkumy o průběhu lidského pokroku od divočství přes barbarství k civilizaci*. Přel. Jaroslav Hornát, Václav Šolc. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954.
- MOSER, Hans. Vom Folklorismus in unserer Zeit. *Zeitschrift für Volkskunde*, 1962, sv. 58, s. 177–209.
- MOSER, Hans. Der Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde. *Hessische Blätter für Volkskunde*, 1964, roč. 55, s. 9–57.
- MOSER, Johannes, GÖTZ, Irene, EGE, Moritz (eds.). *Zur Situation der Volkskunde 1945–1970. Orientierungen einer Wissenschaft zur Zeit des Kalten Krieges*. Münster: Waxmann, 2015.
- MOSER, Oskar. *Handbuch der Sach- und Fachbegriffe. Zur Erläuterung von Hausanlagen, Bautechnik, Einrichtung und Gerät im Kärntner Freilichtmuseum Maria Saal*. Klagenfurt, Maria Saal: Selbstverlag des Kärntner Freilichtmuseums, 1985.
- MOSZYŃSKI, Kazimierz, KLIMASZEWSKA, Jadwiga (eds.). *Atlas kultury ludowej w Polsce I–III*. Kraków: Nakł. Polskiej akademji umiejętności, 1934–1936.
- MRUŠKOVIČ, Štefan. Zdôvodnenie úlohy výstavby múzea slovenskej ľudovej architektúry a bývania (skanzenu) pri Slovenskom národnom múzeu v Martine. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 1965, roč. LIX, č. 6, s. 5–12.

- MRUŠKOVIČ, Štefan. K dějinám spolupráce Slovenského národného muzea v Martine a Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 174–191.
- MUNK, Anders Kristian, JENSEN, Torben Elgaard. Revisiting the Histories of Mapping: Is there a Future for a Cartographic Ethnology?. *Ethnologia Europaea*, 2014, roč. 44, č. 1, s. 31–47.
- MUSIL, Jiří. Ivo Možný – sedmdesátník. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2002, roč. 38, č. 5, s. 631–634.
- MUŠINKA, Mikuláš. Ján Olejník. Personálna bibliografia. *Národopisné aktuality*, 1987, roč. XXIV, č. 1, s. 57–58.
- Na Seminarium Ethnologicum spomínajú. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2011, roč. XXXIV, 143–152.
- NAHODIL, Otakar. *Totalitní hodnocení totality*. Praha: Otakar Nahodil (vl. nákladem), 1995.
- NAHODIL, Otakar. *Jak vznikly náboženské pověry*. Praha: Mladá fronta, 1954.
- NAHODIL, Otakar. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha: Svět sovětů, 1950.
- NAHODIL, Otakar. *O kultuře prvobytné pospolné společnosti*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.
- NAHODIL, Otakar. O programu nového etnografického časopisu. *Československá ethnografie*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 1.
- NAHODIL, Otakar. *O původu náboženství*. Praha: Orbis, 1954.
- NAHODIL, Otakar. *Vznik náboženství*. Praha: Orbis, 1956.
- NAHODIL, Otakar. *Za nové pojetí národopisné vědy*. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 3–4, s. 52–57.
- NAHODIL, Otakar, KRAMAŘÍK, Jaroslav. *J. V. Stalin a národopisná věda*. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1952.
- NAHODIL, Otakar, KRAMAŘÍK, Jaroslav. *Práce J. V. Stalina o marxismu v jazykovědě a některé otázky současné ethnografie*. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 6–17.
- NAHODIL, Otakar, ROBEK, Antonín. *České lidové kronikářství*. Praha: Orbis, 1960.
- NAHODIL, Otakar, ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. Praha: Orbis, 1959.
- NAHODIL, Otakar, ROBEK, Antonín. *Původ náboženství*. Praha: Orbis, 1961.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. K orientaci slavistického zaměření etnografie a folkloristiky (Ústav slavistiky v Brně). *Slovenský národopis*, 1990, roč. 38, č. 3, s. 415–420.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Sedmdesátiny Doc. Dr. Karla Fojtíka, CSc. *Národopisné aktuality*, 1988, roč. 25, č. 2, s. 94.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Odešel doc. PhDr. Karel Fojtík, CSc. *Český lid*, 1999, roč. 86, č. 2, s. 181–182.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Práce etnografů v ÚEF v Brně do roku 1970*. In UHLÍKOVÁ, Lucie (ed.). *1905–1995. Od pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k ústavu pro etnografii a folkloristiku*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1995, s. 49–52.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Za kulturu lidovou a národní*. Praha: SNPL, 1953.
- NEŠPOR, Zdeněk R. Konceptualizace obecné antropologie v českém akademickém prostředí. In HORSKÝ, Jan, HRONÍKOVÁ, Linda, STELLA, Marco a kol. *Natura et cultura I. Antropologická bádání mezi empirií a interpretací*. Praha: Togga, 2014, s. 251–260.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia, 2014.
- NEŠPOR, Zdeněk R. *Republika sociologů. Zlatý věk české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Praha: Scriptorium, 2011.

- NEŠPOR, Zdeněk R., JAKOUBEK, Marek. Co je a není kulturní/sociální antropologie: Námět k diskusi. *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 1, s. 53–79.
- NEŠPOR, Zdeněk R., JAKOUBEK, Marek. Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse. *Český lid*, 2006, roč. 93, č. 1, s. 71–85.
- NIEDERLE, Lubor. Rhamm Karl. Germanische Altertümer aus der slawisch-finnischen Urheimat. I. Die altslawische Wohnung. Braunschweig 1910. (Ethnograph. Beiträge zur germ.-slaw. Altertumskunde, II. Abt., II. T., I. Buch.). *Národopisný věstník českoslovanský*, 1912, roč. 7, č. 7–8, s. 180–184.
- NIEDERLE Lubor. Fr. Ad. Šubert. *Národopisný věstník českoslovanský*, 1916, roč. 11, č. 1, s. 97–101.
- NIEDERLE, Lubor. Založení Českého lidu. *Český lid*, 1932, roč. 32, č. 2, s. 81–82.
- NIKITISCH, Herbert. Volkskunde in Österreich nach 1945. In LOZOVIUK, Petr, MOSER, Johannes (eds.). *Probleme und Perspektiven der volkskundlich-kulturwissenschaftlichen Fachgeschichtsschreibung*. Dresden: Thelem, 2005, s. 79–101.
- NODL, Martin. *Dějepisectví mezi vědou a politikou: úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno: CDK, 2007.
- NORAS, Andrzej J. Úvod do novokantovství. *Studia philosophica*, 2010, roč. 57, č. 2, s. 27–35.
- NOSKOVÁ, Jana. Dětství a mládí německých obyvatel Brna v meziválečné a válečné době. Historický a výzkumný kontext, interpretace a poznámky k publikování rozhovorů. In NOSKOVÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Jana. „Měla jsem moc krásné dětství“. *Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20.–40. letech 20. století / „Ich hatte eine sehr schöne Kindheit.“ Erinnerungen von Brünner Deutschen an ihre Kindheit und Jugend in den 1920er–1940er Jahren*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. – pracoviště Brno a Statutární město Brno – Archiv města Brna, 2014, s. 15.
- NOVAK, Vilko. Etnološki atlas v Evropi. *Traditiones*, 1974, Vol. 3, pp. 175–182.
- NOVAK, Vilko. *Slovenska ljudska kultura*. Oris. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.
- NOVOTNÝ, Jiří, SECKÁ, Milena, SEDLICKÁ, Kateřina, WOITSCH, Jiří. *Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008.
- NOVÝ, Lubomír. K sociologickým aspektům výzkumu přeměn jihomoravské vesnice. In DOROVSKÝ, Ivan, FROLCOVÁ, Věra, NEKUDA, Vladimír. *Všedeký odkaz Václava Frolce (1934–1992)*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Národopisná společnost při AV ČR v Praze, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 1995, s. 45–46.
- NÖLLE, Wilfried. *Völkerkundliches Lexikon. Sitten, Gebräuche und Kulturbesitz der Naturvolker*. München: Wilhelm Goldmann Verlag, 1959.
- OČKOVÁ, Katarína. Vznik a budovanie celoslovenského múzea v prírode. *Múzeum*, 2014, roč. LX, č. 2, s. 8–12.
- OLEJNÍK, Ján. Ako pracujeme v národopisnom súbore Hviezdoslav. *Ludová tvorivosť*, 1954, roč. 4, č. 1, s. 73.
- OLEJNÍK, Ján. Múzeum TANAP-u má mnoho priateľov. *Múzeum. Študijný a informačný materiál*, 1959, roč. 6, č. 2, s. 221–223.
- OLEJNÍK, Ján. Prírastky národopisného oddelenia Múzea TANAP-u za rok 1958. *Múzeum. Študijný a informačný materiál*, 1959, roč. 6, č. 1, s. 48–52.
- OLEJNÍK, Ján. Nová expozícia v Múzeu TANAP-u v T. Lomnici. *Múzeum*, 1963, roč. VIII, č. 2, s. 65–68.

- OLEJNÍK, Ján. Bývanie a odev. Tradičný ľudový odev. In PODOLÁK, Ján (ed.). *Zamagurie*. Poprad: Východoslovenské vydavateľstvo, 1972, s. 153–168.
- OLEJNÍK, Ján. K problematike súborov, skupín a krúžkov záujmovej umeleckej činnosti. *Národopisné aktuality*, 1983, roč. XX, č. 4, s. 261–268.
- OLEJNÍK, Ján. Spôsob života a kultúra lesných robotníkov v oblasti Vysokých Tatier, Západných Tatier, Roháčov, Spišskej Magury a Pienin. *Zborník prác o Tatranskom národnom parku*, 1986, roč. 27, s. 219–269.
- OLEJNÍK, Ján. *Obyčajové rituály na Spiši do roku 1989. Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Akademická Nitra 1994 – medzinárodné sympóziu a študentský folklórny festival, Nitra 7.–12. jún 1994. Nitra: Katedra folkloristiky a regionalistiky, FHV, VŠPg, 1995, s. 180–187.
- OLEJNÍK, Ján. Keď som bol cicerone – ciceron, sprievodca turistov (včítane cudzincov) po historických pamiatkach Levoče a Spiša. *Z minulosti Spiša*, 2001/2002, IX–X. Levoča, 2002, s. 263–273.
- OLEJNÍK, Ján. Spomienky nehynúce. K 50. výročiu založenia múzea v Starej Ľubovni (1956 – 2006). In ŠTEFÍK, Miroslav (ed.). *Pamätnica k 50. výročiu vzniku múzea v Starej Ľubovni (1956–2006)*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2006, s. 39–45.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha: Academia, 2014.
- O plánování ve vědě*. Praha: Práce, 1960.
- OPATRNÝ, Los temas de la iberoamericanística checa: Pasado y perspectivas. *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 2002, roč. 72, s. 127–138.
- OPATRNÝ, Josef. *František Vrhel sexagenario. Ibero-Americana Pragensia*, 2003, roč. 37, s. 9–15.
- OPIE, Ióna, OPIE, Peter. *Dictionary of Nursery Rhymes*. Oxford: Clarendon Press, 1951.
- OPIE, Ióna, TOTEM, Maria (eds.). *A Dictionary of Superstitions*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1989.
- OREL, Jaroslav. Morava vzpomíná. *Rovnost*, 1968, roč. 83, 6. 2.
- ORTUTAY, Gyula (ed.). *Magyar néprajzi lexikon* 1–5. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- ORTUTAY, Gyula (ed.). Separatum: Tagung der Sagenkommission der „International Society for Folk-Narrative Research“. Budapest, 14 – 16 Oktober 1963. *Acta Ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae*, 1964, roč. 13, fasc. 1–4. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.
- OTČENÁŠEK, Jaroslav. Nástin vývoje studia lidové slovesnosti na pražském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR po roce 1953. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 150–156.
- PÁČ, Antonín. Národopisné slavnosti na Strážnici. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 5–6, s. 157–158.
- PALÁDI-KOVÁCS, Atilla, SZOLNOKY, Lajos (eds.). *Magyar néprajzi atlasz I–III.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- PAPAHAGI, Tache. *Mic dicționar folkloric. Spicuri folklorice și etnografice comparate*. București: Editura Minerva, 1979.
- PARGAČ, Jan a kol. *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera bohémica, 1996.
- PAUKNEROVÁ, Karolína. Krajina. In STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2014, s. 356–364.

- PAUKNEROVÁ, Karolína, GIBAS, Petr. Krajina jako téma, terén i problém současné společenské vědy: antropologické čtení krajiny. In BLAŽKOVÁ, Tereza. *Krajina jako antropologická čítanka*. Praha: TOGGA, 2015, s. 7–18.
- PAVELČÍKOVÁ, Monika. Múzeum pod hradom Stará Ľubovňa. *Pamiatky a múzede*, 1994, roč. 43, č. 3, s. 13–14.
- PAVELČÍKOVÁ, Monika. Múzeum v prírode pod hradom Ľubovňa si pripomína 30. rokov od svojho sprístupnenia verejnosti. *Sandecko-spišské zošity*, 2015, zv. 9, s. 123–130.
- PAVLICOVÁ, Martina. *Lidová kultura a její historicko-spoločenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2007.
- PAVLICOVÁ, Martina, UHLÍKOVÁ, Lucie. *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- PAVLIŠTÍK, Karel. K nedožitým devadesátinám JUDr. Ladislava Rutteho. *Národopisné aktuality*, 1983, roč. 20, s. 202.
- PAVLIŠTÍK, Karel. Ladislav Rutte (1967 až 1967). *Národopisné aktuality*, 1967, roč. 4, č. 1, s. 54–56.
- PAVLIŠTÍK, Karel. Za dr. Ladislavem Ruttem. *Český lid*, 1967, roč. 54, č. 4, s. 247.
- PAVLIŠTÍK, Karel. Za dr. Ladislavem Ruttem. *Podřevnicko*, 1967, roč. 1, č. 2, s. 49–50.
- PAVLIŠTÍK, Karel. Vzpomínka na Ladislava Rutteho. *Národopisná revue*, 1993, roč. 3, č. 1–2, s. 47.
- PAVLIŠTÍK, Karel. Rutte Ladislav. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 189.
- PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha – Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2015.
- PEETERS, Karl C. (ed.). *Tagung des „International Society for Folk-Narrative Research“ in Antwerp (6. – 8. Sept. 1962)*. Berichte und Referate. Antwerpen: Centrum Voor Studie En Documentatie V.Z.W., 1963.
- PENNY, H. Glenn. *Objects of Culture. Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*. Chapel Hill – London: The University of North Carolina Press, 2002.
- PERNES, Jiří. *Od demokratického socialismu k demokracii. Nekomunistická socialistická opozice v Brně v letech 1968–1972*. Brno: Barrister a Principal, 1999.
- PERRY, Matt. *Marxism and History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.
- PESSLER, Wilhelm. *Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung*. Braunschweig: Vieweg, 1906.
- PESSLER, Wilhelm. *Der niedersächsische Kulturkreis*. Hannover: Niedersächsische Verlagsgesellschaft, 1925.
- PESSLER, Wilhelm. *Deutsche Volkstumsgeographie*. Braunschweig: Georg Westermann, 1931.
- PESSLER, Wilhelm. Die geographische Methode in der Volkskunde. *Anthropos*, 1932, roč. 27, č. 5–6, s. 707–742.
- PESSLER, Wilhelm. Die geographische Methode in der Volkskunde Europas. In *Travaux du premier Congrès international de Folklore (Paris 1937)*. Tours: Arrault et Cie, 1938, s. 267–271.
- PESSLER, Wilhelm. *Volkstumsgeographie als Allgemeingut*. Hannover: Niedersächsisches Volkstummuseum, 1938.
- PEŠEK, Jiří. Podvod jako vážný problém světové vědy i aktuální české historiografie. *Český časopis historický*, 2014, roč. 112, č. 3, s. 497–511.
- PEŠEK, Jiří. Prameny, pramenná kritika a soudobé dějiny (Odpověď Kateřině

- Volné). *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, č. 1, s. 147–161.
- PETRÁŇ, Josef. Profesor Josef Polišenský (1915–2001). *Český lid*, 2001, roč. 88, č. 3, s. 209–221 (repr. in PETRÁŇ, Josef. *České dějiny ve znamení kultury: Výbor studií*. Ed. Jaroslav PÁNEK, Petr VOREL. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 533–543).
- PETRÁŇ, Josef a kolektiv. *Dějiny hmotné kultury I/1*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- PETRÁŇ, Josef, PETRÁŇOVÁ, Lydia. *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha: Karolinum, 2015.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia. Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu. K problému integrované „historické sociální vědy“. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 1, s. 21–29.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia. Olga Skalníková (1922–2012). *Český lid*, 2012, roč. 99, č. 2, s. 233–235.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia. Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963. In BARVÍKOVÁ, Hana, ĎURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). *Práce z dějin vědy*. 1. sv. Praha: Archiv AV ČR, nakl. Aren-ga, 2000, s. 305–322.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia, BAHENSKÝ, František. Institucionální základna českého národopisu v letech tzv. budování socialismu a profilace hlavních periodik. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 185–209.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia, SKALNÍKOVÁ, Olga. Etnografické studium v letech 1964–1975. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). *Práce z dějin vědy*. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 287–304.
- PETRÁŠ, Milan. K otázce liptovského skanzenu. *Liptov*, 1972, č. 2, s. 197–206.
- PETRUSEK, Miloslav. Peripetie Masarykovy české sociologické společnosti (nejen v letech 1989–2002). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2002, roč. 38, č. 1–2, s. 184–189.
- PEUCKERT, Will-Erich. *Handwörterbuch der Sage. Namens des Verbandes der Vereine für Volkskunde*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1961–1963.
- PIEŃCZAK, Agnieszka. The Polish Ethnographic Atlas: Research Achievements and Prospects. *Ethnologia actualis*, 2015, Vol. 15, No. 2, pp. 81–94.
- PLESSINGEROVÁ, Alena, VAŘEKA, Josef. Jubilejní pozdrav Jánú Olejníkov. *Ethnologia Europea Centralis*, 2007, roč. 8, s. 97–98.
- PODOBA, Juraj. MKKKB: jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu, ktorá neskončila dobre. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 95–102.
- PODOBA, JURAJ. Menší brat strážcom tradície: „údel bílého muže“, český intelektuál a slovenský národopis v 20. storočí. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 269–281.
- PODOBA, Juraj. MKKB: jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu, ktorá neskončila dobre. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 95–102.
- PODOBA, Juraj. *Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí*. Bratislava: Slovenská asociácia sociálnych antropológov, 2011.
- PODOLÁK, Ján. Jubileum národopisu na Univerzite Komenského v Bratislave.

- Český lid*, 1991, roč. 78, č. 3, s. 222–226.
- PODOLÁK, Ján. Preface – Vorwort – Préface. *Ethnologia Slavica*, 1970, roč. I, s. 7–15.
- POIRIER, Jean (ed.). *Ethnologie régionale*. Encyclopédie de la Pléiade. 1: Afrique – Oceanie; 2: Asie – Amérique Mascari-gnes. Paris: Éditions Gallimard, 1972.
- POKORNÁ, Magdaléna. Tři pokusy o reorganizaci vědeckých institucí v letech 1945–48. *Práce z dějin Československé akademie věd*. Serie A–Studia, 1992, sv. 4, s. 83–103.
- POLIŠENSKÝ, Milada. Soudruzi a excelence: vliv komunistů na československém velvyslanectví v Moskvě po druhé světové válce. In KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOCIAN, Jiří, KOKOŠKA, Stanislav (eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha: Národní archiv, 2005, s. 48–52.
- POLIŠENSKÝ, Josef. Condiciones actuales de la historiografía checa sobre América Latina. *Ibero-Americana Pragensia*, 1967, roč. 1, s. 175–178.
- POLIŠENSKÝ, Josef. *Historik v měnícím se světě*. Ed. Zdeněk POUSTA. Praha: Univerzita Karlova, 2001.
- POLIŠENSKÝ, Josef. Prameny a problémy dějin českého a slovenského vystěhovalectví do Ameriky. *Český lid*, 1981, roč. 68, č. 1, s. 3–9.
- POLIŠENSKÝ, Josef. *Úvod do studia českého vystěhovalectví do Ameriky I.: Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky, 1848–1914*. Praha: SPN, 1992.
- POLIŠENSKÝ, Josef. *Úvod do dějin vystěhovalectví do Ameriky II. Češi a Amerika*. Za spolupráce Lumíra Nesvadbíka. Praha: SPN, 1996.
- POLIŠENSKÝ, Josef (ed.). *Začiatky českej a slovenskej emigrácie do USA*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1970.
- POLIŠENSKÝ, Josef, BINKOVÁ, Simona (eds.). *Česká touha cestovatelská: cesty, deníky a listy ze 17. století*. Praha: Odeon, 1989.
- POLIŠENSKÝ, Josef a kol. *Dějiny Latinské Ameriky*. Praha: Svoboda, 1976.
- POLONEC, Andrej. Přípravy a počiatky výstavby múzea ľudovej architektúry v Martine. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia*, 1969, roč. LXIII, č. 10, s. 27–43.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana. Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁ-NOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 13–26.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana. Od Pracovního výboru k ústavu akademie věd. In UHLÍKOVÁ, Lucie (ed.). *1905–1995. Od pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k ústavu pro etnografii a folkloristiku*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1995, s. 64–68.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana, BERÁNKOVÁ, Helena. (eds.). *Dagmar Klímová. Bibliografická příloha Národopisné revue č. 21*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2007.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii: 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006.
- POTĚCHIN, Ivan Izosimovič. Funkcional-naja škola v etnografii na službě britanského imperialismu. *Sovětskaja etnografi-ja*, 1948, č. 3, s. 33–49.
- POTĚCHIN, Ivan Izosimovič. Úlohy boja s kozmopolitizmom v etnografii. *Národopisný sborník SAVU*, 1951, roč. 10, s. 89–112.
- POTĚCHIN, Ivan Izosimovič (ed.). *Anglo-americká etnografie ve službách imperialismu*. Přel. Jaroslav Kramařík, Otakar Nahodil et al. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1953.

- PRANDA, Adam (ed.). *Spôsob života družstevnej dediny. Z etnografických výskumov obce Sebechleby*. Bratislava: Veda, 1986.
- PRAŽÁK, Vilém. Za univ. prof. Dr. Karlem Chotkem. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*, 1967, č. 3–4, s. 3–33.
- PRAŽÁK, Vilém. K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franskému domu. *Český lid*, 1965, roč. 52, č. 5, s. 267–275.
- PRAŽÁK, Vilém. Činnost prof. dr. Karla Chotka v Národopisné společnosti československé. *Národopisný věstník československý*, 1951/52, roč. 32, č. 3–4, s. 235–243.
- Profesor Andrej Melicherčík: spomienky a inšpirácie. K nedožitej osemdesiatke (1917–1966). *Slovenský národopis*, 1997, roč. 45, č. 1, s. 78–86.
- PROFANTOVÁ, Zuzana. Význam dějin vedy pre existenciu disciplíny. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2003, roč. 30–31, s. 23–29.
- PROFANTOVÁ, Zuzana. About Magical Power of the World – Curse, Damnation, Melidiction and Swearwords in Communication Competence. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2010, roč. XX–III, s. 45–51.
- Prohlášení sociologů (dopis prezidentovi). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2004, roč. 40, č. 5, s. 763–764.
- PROCHÁZKA, Karel. *O betlémech. Kulturně-historická studie se zvláštním zřetelem k zemím koruny sv. václavské a uherskému Slovensku*. Praha: Cyrillo-Methodějské knižkupectví Gustav Franc, 1908.
- PROPP, Vladimír. *Morfologie pohádky*. Praha: Ústav pro českou literaturu ČSAV, 1970.
- První celostátní národopisná konference. *Český lid*, 1949, roč. 36, č. 1–2, s. 44–45.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.
- PUŠKÁR, Imrich. Vývoj názorov na dokumentovanie a záchranu pamiatok v oblasti vodného diela Liptovská Mara. *Monumentorum Tutela: Ochrana Pamiatok*, 1987, č. 12, s. 7–41.
- RABINOW, Paul. Science as a Practice: Ethos, Logos, Pathos. In RABINOW, Paul. *Essays on the Anthropology of Reason*. Princeton (NJ): Princeton University Press, 1996, s. 3–27.
- RADIMSKÝ, Jiří. Dělnické bouře v Brně roku 1843. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 1–2, s. 9–13.
- RAMŠAK, Mojca, SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološki atlas Jugoslavije [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, p. 123.
- RAMŠAK, Mojca. Evropska etnološka enciklopedična dela in leksikon etnologije Slovencev. *Traditiones*, 2001, Vol. 30, pp. 325–347.
- RAMŠAK, Mojca. Slovene ethnological lexicography in the light of European experiences. *Ethnologia Europae Centralis*, 2007, Vol. 8, pp. 87–93.
- RANKE, Kurt, BREDNICH, Rolf Wilhelm, ALZHEIMER, Heidrun, BAUSINGER, Hermann, BRÜCKNER, Wolfgang, DRASCEK, Daniel, GERNDT, Helge, KÖHLER-ZÜLCH, Ines, ROTH, Klaus, UTHNER, Hans-Jörg, BENDIX, Regina, LÜTHI, Max, RÖHRICH Lutz, SCHENDA, Rudolf (eds.). *Enzyklopädie des Märchens, Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung, I–14*. Berlin, New York: De Gruyter, 1977–2016.
- RATZEL, Friedrich. *Anthropogeographie I–II*. Stuttgart: Engelhorn, 1912.

- RATZEL, Friedrich. Über die geographische Methode in der Ethnologie. *Geographische Zeitschrift*, 1897, roč. 3, č. 5, s. 268–278.
- REČNIK na makedonskata narodna poezija. Tom 2, A–S. Skopje: Institut za makedonski jazik “Krstе Misirkov”, 1987.
- REJCHRTOVÁ-LAUDOVÁ, Hannah. Celostátní národopisná konference. O nový československý národopis. *Národopisný věstník československý*, 1949–1950, roč. 31, s. 134–138.
- Resoluce II. celostátní národopisné konference. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 2.
- Resoluce III. celostátní konference ethnografů. *Český lid*, 1953, roč. 40, č. 6, s. 244–245.
- ROBEK, Antonín. K teoretickým problémům etnických procesů. In *Etnické procesy II: Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1985, s. 6–16.
- ROBEK, Antonín. Třicet let etnografické práce v osvobozené vlasti. *Český lid*, 1975, roč. 62, č. 2, s. 61–73.
- ROBEK, Antonín. K etnografické problematice českého vystěholectví do Ameriky, zejména do Spojených států amerických. In MACHANN, Clinton (ed.). *Papers from the Czechs in Texas: A Symposium*. Temple, Texas, October 27–29, 1978. College Station: Texas A&M University, 1979, s. 19–31.
- ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: SPN, 1964.
- ROBEK, Antonín. Zpráva o nové koncepci Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. *Český lid*, 1972, roč. 59, č. 4, s. 232–233.
- ROBEK, Antonín. Dvacet pět let Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. *Český lid*, 1977, roč. 64, č. 3, s. 129–131.
- ROBEK, Antonín. Na závěr k diskusi s Vl. Karbusickým. *Československá etnografie*, 1960, roč. VIII, č. 4, s. 416–419.
- ROBEK, Antonín. Odpověď Vl. Karbusickému. *Československá etnografie*, 1960, roč. VIII, č. 3, s. 321–323.
- ROBEK, Antonín. Zamyšlení nad výzkumem hornických oblastí. *Československá etnografie*, 1960, roč. VIII, č. 2, s. 210–217.
- ROBEK, Antonín. *Dějiny české etnografie I*. Praha: SPN, 1976.
- ROBEK, Antonín. Padesátá léta na fakultě. *Zpravodaj Výboru národní kultury*, 1998, roč. 5, č. 4, s. 27–29.
- ROBEK, Antonín a kol. *Etnografie národního obrození*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1975–1978.
- ROBEK, Antonín. Česká etnografie a studium etnických procesů. *Český lid*, 1981, roč. 68, č. 1, s. 1–2.
- ROBEK, Antonín. K některým otázkám etnických procesů v ČSR. *Český lid*, 1986, roč. 73, č. 2, s. 65–66.
- ROBEK, Antonín. 40 let československé etnografie a folkloristiky. *Český lid*, 1985, roč. 72, č. 1, s. 1–4.
- ROBEK, Antonín. *K etnografickému studiu sociálních vztahů*. Praha: SPN, 1965.
- ROBEK, Antonín. *Lidové zdroje národního obrození*. Praha: Universita Karlova, 1974.
- ROBEK, Antonín. Úvodem. In *Etnografický atlas I*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 11–12.
- ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Mirjam, ŠTASTNÁ, Jarmila (eds.). *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981.
- ROBEK, Antonín, PETR, Jan, URBAN, Zdeněk. *Jiří Horák: sborník k devadesátinám akademika Jiřího Horáka*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1975.
- ROGAN, Bjarne. The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry. *Ethnologica Europaea*, 2008, roč. 38, č. 1, s. 66–78.

- ROGAN, Bjarne. From CIAP to SIEF. Visions for a Discipline or Power Struggle?. In NIC CRAITH, Máiréad, KOCKEL, Ulrich, JOHLER, Reinhard (eds.). *Everyday Culture in Europe: Case-Studies and Methodologies*. London: Ashgate, 2008, s. 19–64.
- ROGAN, Bjarne. Sigurd Erixon on the Post-War International Scene. International Activities. European Ethnology and CIAP from 1945 to the mid 1950s. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, 2013, roč. 69, s. 89–152.
- ROGAN, Bjarne. When the Folklorists Won the Battle but Lost the War: The Cumbersome (Re-)Birth of SIEF in 1964. *Cultural Analysis*, 2014, roč. 13, s. 23–50.
- ROGAN, Bjarne. Folk Art and Politics in Inter-War Europe: An Early Debate on Applied Ethnology. *Folk Life*, 2007, roč. 45, č. 1, s. 7–23.
- ROOIJAKKERS, Gerard, MEURKENS, Peter. Struggling with the European Atlas: Voskuil's Portrait of European Ethnology. *Ethnologia Europaea*, 2000, roč. 30, č. 1, s. 75–95.
- ROUBÍK, František. Padesát let české vlastivědy. *Časopis společnosti přátel starožitností českých*, 1940, roč. 48, č. 1, s. 3–29.
- Rozhovor s Boženou Filovou, riaditeľkou Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied v rokoch 1958–1959. *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 220.
- RÖHRICH, Lutz. Das Verzeichnis der deutschen Totensagen. *Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung*, 1967, Band 9, Heft 1–3, s. 270–284.
- RUGGENDORFER, Peter, NEMETHY, Hubert D. (eds.). *Felix von Luschan (1854–1924): Leben und Wirken eines Universalgelehrten*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2009.
- RUPPERT, Wolfgang. *Die Arbeiter, Lebensformen, Alltag und Kultur von der Frühindustrialisierung bis zum „Wirtschaftswenden“*. München: Verlag C. H. Beck, 1986.
- RUSNÁKOVÁ, Ľuba (ed.). *Ján Olejník. Personálna bibliografia*. Poprad: Okresná knižnica v Poprade, 1986.
- RUSNÁKOVÁ, Ľuba (ed.). *Ján Olejník. Personálna bibliografia 2*. Poprad: Okresná knižnica, 1991.
- RUTTE, Ladislav. *Gajdy a gajdošské tradície na Valašsku a Slovacku*. Strážnice: Krajské stredisko ľudového umění, 1964.
- RUTTE, Ladislav. K Bartošovým oslavám ve Zlíně. *Svoboda*, 1937, 27. 1.
- RUTTE, Ladislav. *Projekt Bartošova národopisného muzea v prírode*. Zlín: Tisk, 1946.
- RŮŽIČKA, Miloš Oldřich. A. Karasek-Langer, Die Krippenkunst Schlesiens. *Národopisné aktuality*, 1969, roč. 6, č. 2, s. 129–130.
- RŮŽIČKA, Miloš, Oldřich. Alfred Karasek-Langer. *Národopisné aktuality*, 1970, roč. 7, č. 3–4, s. 233–234.
- RYCHLÍK, Jan, RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna, Jiří Horák jako diplomat. In HLŮŠKOVÁ, Hana, POSPÍŠIL, Ivo, ZELENKOVÁ, Anna (eds.). *Slavista Jiří Horák v kontextu literatury a folkloru I*. Bratislava – Brno: Česká asociace slavistů – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK – Slavistická spoločnosť Franka Wollmanna v Brně, 2012, s. 93–112.
- ŘÍHA, Oldřich. Vznik českého národa a buržoasní nacionalismu. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 2–5.
- SALZMANN, Zdenek, SCHEUFLE, Vladimír. *Komárov. A Czech Farming Village*. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London, Sydney: Hort, Rinehart and Winston, Inc., 1974.

- SARMELA, Matti (ed.). *Suomen perinnettä. Suomen kansankulttuurin kartasto 2*. Helsinki: Finnish Literature Society, 1994.
- SATKE, Antonín. *Hlučinský pohádkář Josef Smolka*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1958.
- SATKE, Antonín. Pohádka ve sběrech českých folkloristů po druhé světové válce. *Český lid*, 1998, roč. 85, č. 4, s. 351–357.
- SATKE, Antonín. Klady a zápory našeho folkloristického bádání (Poznámky k folkloristice za totality). *Národopisný věstník*, 1999, roč. 15–16 (57–58), s. 143–158.
- SATKE, Antonín. Klímová Dagmar, roz. Rychnová. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 111–112.
- SCOTTI, Pietro. *Etnologia. Antropologia culturale*. Milano: Ulrico Hoepli, 1955.
- SCOTTI, Pietro. *Etnologia*. Milano: Ulrico Hoepli, 1941.
- SECKÁ, Milena, WOITSCH, Jiří. Úvodem. In NOVOTNÝ, Jiří, SECKÁ, Milena, SEDLICKÁ, Kateřina, WOITSCH, Jiří (eds.). *Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008, s. 9–15.
- Seminarium Ethnologicum a Seminarium Ethnologicum Szegediense. *Etnologia Slovaca et Slavica*, 2011, roč. XXXIV, s. 147–150.
- SEYMOUR SMITH, Charlotte. *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London and Basingstoke: Macmillan Reference Books, 1990.
- Seznam osob a ústavů University Karlovy v Praze, jakož i státních zkušebních komisí*. Praha, Akademický senát UK v Praze 1936, 1938, 1948.
- Seznam přednášek na Filosofické fakultě University Karlovy*. Praha, Filosofická fakulta, léta 1932–1959.
- SCHEFFEL, David Z. Antropologie a etika ve východní Evropě. *Národopisný věstník československý*, 1992, roč. 9 (51), č. 1, s. 3–10.
- SCHEFFEL, David Z. Minulost a budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě: poznámky k vizi Chrise Hanna. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 183–186.
- SCHEFFEL, David, KANDERT, Josef. Politika a kultura v české etnografii. In HOLUBOVÁ Markéta, PETRÁŇOVÁ Lydia, WOITSCH Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 213–230 (překlad článku z revue *Anthropological quarterly*, 1996, roč. 67, s. 15–23; přel. P. Skalník).
- SCHEFFEL, David Z., KANDERT, Josef. Politics and Culture in Czech Ethnography. *Anthropological Quarterly*, 1994, roč. 67, č. 1, s. 15–23.
- SCHEUFLE, Vladimír. *Etnografický atlas 2*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1991.
- SCHEUFLE, Vladimír. Několik poznámek k národopisným atlasům. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 2, s. 129–130.
- SCHIER, Bruno. *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1932.
- SCHIPPERS, Thomas K. Ethnocartography and multi-media technologies. In *Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. Sborník z 10. mezinárodního etnokartografického sympozia v Třebíči*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 1997, s. 55–57.
- SCHIPPERS Thomas K. La cartographie, serpent de mer de l'ethnologie européenne. *Ethnologie française*, 2004, roč. 34, č. 4, s. 627–637.

- SCHLENGER, Herbert. *Methodische und technische Grundlagen des Atlas der deutschen Volkskunde*. Berlin: Karl Siegmund, 1934.
- SCHMELLER, Johann. *Die Mundarten Bayerns*. München: Karl Thienemann, 1821.
- SCHMITT, Christoph (ed.). *Volkskundliche Grossprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Münster: Waxmann Verlag, 2005.
- SCHMOLL, Friedemann. Das Europa der deutschen Volkskunde. Skizzen zu Internationalisierungsprozessen in der Europäischen Ethnologie des 20. Jahrhunderts. In JOHLER, Reinhard, MATTER, Max, ZINN-THOMAS, Sabine (eds.). *Mobilitäten. Europa in Bewegung als Herausforderung kulturanalytischer Forschung. 37. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde*. Münster: Waxmann, 2011, s. 425–434.
- SCHMOLL, Friedemann. Unentschiedene Disziplinarität. Geschichte und Gegenwart – Überlegungen zur Logik eines wissenschaftstheoretischen Dauerthemas in der Volkskunde. In HARTMANN, Andreas, MEYER, Silke, MOHRMANN, Ruth-E. (eds.). *Historizität. Vom Umgang mit Geschichte. Hochschultagung „Historizität als Aufgabe und Perspektive“ der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde 2006 in Münster*. Münster: Waxmann, 2007, s. 183–197.
- SIBEUD, Emanuelle. The Metamorphosis of Ethnology in France, 1839–1930. In KULICK, Henrika (ed.). *A New History of Anthropology*. Malden (MA) – Oxford: Blackwell, 2008, s. 96–110.
- SIEVERS, Kai Detlev. (ed.). *Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte der Volkskunde im 19. und 20. Jahrhundert*. Neumünster: K. Wachholtz, 1991.
- SIMON, Michael. Der Atlas der Deutschen Volkskunde – Kapitel oder Kapital des Faches?. In SCHMITT, Christoph (ed.). *Volkskundliche Grossprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Münster: Waxmann Verlag, 2005, s. 51–62.
- SIMON, Michael. „Volksmedizin“ im frühen 20. Jahrhundert. Zum Quellenwert des Atlas der Deutschen Volkskunde. *Volkskunde in Rheinland-Pfalz*, 2003, roč. 18, č. 1, s. 141–154.
- SIRÁCKÝ, Andrej. K některým otázkám předmětu a struktury sociologie ve vztahu k vědám o člověku. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrlní antropologie II*. Praha: Československá sociologická společnost, 1968, s. 191–215.
- SIROVÁTKA, Oldřich. Bemerkungen zum Katalog der tschechischen Bergmannsagen. In *Tägung des „International Society for Folk-Narrative Research“ in Antwerp (6. – 8. Sept. 1962)*. Berichte und Referate. Antwerpen: Centrum Voor Studie En Documentatie V.Z.W., 1963, s. 75–77.
- SIROVÁTKA, Oldřich. O lidové próze mezinárodně. *Národopisné aktuality*, 1965, roč. 2, č. 1–2, s. 61.
- SIROVÁTKA, Oldřich. Zur Morphologie der Sage und Sagenkatalogisierung. *Acta Ethnographica*, 1964, roč. 13, s. 99–106.
- SIROVÁTKA, Oldřich. Aufbau, Elemente, und Formen der Volkssage. *Acta Ethnographica*, 1976, roč. 25, s. 173–176.
- SIROVÁTKA, Oldřich. Hledání cest české slovesné folkloristiky. *Český lid*, 1992, roč. 79, č. 1, s. 82–84.
- SISMONDO, Sergio. *An introduction to science and technology studies*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.
- SKALNÍK, Milan. Z národopisného výzkumu života horníků. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 5–6, s. 180–184.
- SKALNÍK, Peter. Czechoslovakia. From Národopis to Etnografie and back. In HANN, Chris, SARKÁNY, Mihály,

- SKALNÍK, Peter (eds.). *Studying Peoples in the People's Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia, Bd. 8. Münster: LIT Verlag, 2005, s. 55–86.
- SKALNÍK, Petr. Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2002, roč. 38, č. 1–2, s. 101–115.
- SKALNÍK, Petr (ed.). *Post-Communist Millenium: The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Praha: Set Out, 2002.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Mezinárodní Unie antropologických a etnografických věd připravuje svůj kongres v r. 1968 v Tokiu. *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 6, s. 357–358.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Budování socialismu na vesnici a několik národopisných otázek. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 23–25.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Karel Jaromír Erben – národopisec a folklorista. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 11–12, s. 251–252.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Národopisný obraz života kladenských horníků koncem 19. a na počátku 20. století. In SKALNÍKOVÁ, Olga a kol. *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: ČSAV, 1959, s. 7–83.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Předpoklady vytvoření kulturního typu nové průmyslové oblasti. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 4, s. 68–74.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Společenský život dělnictva v Praze. In ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Mirjam, ŠTASTNÁ, Jarmila. *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, s. 52–84.
- SKALNÍKOVÁ, Olga a kol. *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Výroční hodnocení činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1970. *Český lid*, 1971, roč. 58, č. 3, s. 190–192.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Za nový Český lid. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 1–2, s. 1.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. II. celostátní národopisná konference. *Český lid*, 1952, roč. 39, č. 1–2, s. 1–2.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. III. celostátní etnografická konference. *Český lid*, 1953, roč. 40, č. 6, s. 241–243.
- SKALNÍKOVÁ, Olga. Pamětnické glosy k založení Kabinetu pro národopis ČSAV. In *Reflexe počátků vědecké instituce. První úřední dny ČSAV a jejich ústavů v paměti současníků*. Sborník ze setkání pamětníků v Praze 25. a 26. 11. 2002. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 2003, s. 120–126.
- SKALNÍKOVÁ, Olga, FOJTÍK, Karel. *K teorii etnografie současnosti*. Rozpravy ČSAV. Řada společenských věd 1971, roč. 81, sešit 6. Praha: Academia. Nakladatelství ČSAV, 1971.
- SKALNÍKOVÁ, Olga, PETRÁŘOVÁ, Lydia. Etnografické studium v letech 1964–1975. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 287–304.
- SKLENÁŘ, Karel. „Stará myšlenka“. Ke 170. výročí třídobé periodizace v české archeologii. *Archeologické rozhledy*, 2014, roč. 66, č. 2, s. 203–242.
- SKLENÁŘ, Karel. Píč – Niederle – Buchtela: zápas o českou archeologii na přelomu 19. a 20. století (Památce Josefa Ladislava Píče po 100 letech od jeho úmrtí). *Praehistorica*, 2013, roč. 31, č. 1, s. 9–98.
- SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološka kartografija. [Lexicon heading]. In BAŠ,

- Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, pp. 119–120.
- SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološki atlas. [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, pp. 122–123.
- SLAVKOVSKÝ, Peter. *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)*. Bratislava: VEDA, 2013.
- SLAVKOVSKÝ, Peter. Vedecké syntézy druhej polovice 20. storočia – výzvy i limity (Etnografický atlas Slovenska, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry). *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 1, s. 16–29.
- Slovenský národopis*, 2009, roč. 57, č. 3, obálka, s. 275, 278, 279.
- SMITH, Woodruff, D. *Politics and the Sciences of Culture in Germany 1840–1920*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1991.
- SMRČKA, Vít. *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost, 2011.
- SOJA, Edward W. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. New York: Verso, 1989.
- SOLAŘ, Josef. Sociologie a futurologie. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie II*. Praha: Československá sociologická společnost, 1968, s. 183–190.
- SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisectví*. Praha: Academia, 2011.
- SOUČEK, Jan. Výstavba muzea lidové architektury v přírodě ve Strážnici. *Malovaný kraj*, 1969, roč. 5, č. 8–9, s. 15–17.
- SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. Anthropology of the City: A Social Viewpoint, Main Tendencies, Perspectives and National Traditions of Research. An Example of Czech Urban Anthropology. *Urban people*, 2010, roč. 12, č. 2, s. 249–271.
- SÖGEL, Endel (ed.). *Eesti kirjanduse ajalugu I: Öpik keskkooli VIII klassile*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
- STALIN, Josef Vissarionovič. *Marxismus a národnostní a koloniální otázka*. Praha: Svoboda, 1949.
- STANEK, Milan, WEISSOVÁ, Florence. Metóda v etnológii. *Český lid*, 1995, roč. 82, č. 2, s. 89–98.
- STAŇKOVÁ, Markéta. *Indiánské kultury Ameriky v expozici Náprstkovy muzea*. Diplomová práce, SIAS FF UK, 2010.
- STANO, Pavol. *Index Ethnologia Slavica, 1969–1988*, roč. I–XX, příloha XX. ročníka.
- Stanovy Museálnej slovenskej spoločnosti. *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*, 1896, roč. 1, s. 97–103.
- STASZCZAK, Zofia (ed.). *Slownik Etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa, Poznań: Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1987.
- STASZAK, Zofia. Zur Methodik der Darstellung von ethnographischen Grenzgebiete und das polnisch-deutsche Grenzgebiet. *Ethnologia Slavica*, 1986, roč. XV, s. 7–18.
- STEINITZ, Wolfgang. *Die volkskundliche Arbeit in der Deutschen Demokratischen Republik*. Leipzig: VEB Hofmeister, 1955.
- STELZIG, Christine. Felix von Luschan. Ein kunstsinniger Manager am Königlichen Museum für Völkerkunde zu Berlin. In van der HEYDEN, Ulrich, ZELLER, Joachim (eds.). *Macht und Anteil an der Weltherrschaft. Berlin und der deutsche Kolonialismus*. Berlin: Unrast Verlag, 2005, s. 131–135.
- STINGL, Miloslav. *Za poklady mayských měst*. Praha: Svoboda, 1969.
- STINGL, Miloslav. *Indiáni, černoši a vousáči*. Praha: Albatros, 1970.

- STOICA, Georgeta, PETRESCU, Paul, BOSCE, Maria. *Dicționar de artă populară*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1985.
- STOKLUND, Bjarne. Zum Ansatz und theoretischen Hintergrund der Gemeindestudien in Skandinavien. In WIEGELMANN, Günter (eds.). *Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa. Beiträge des 21. Deutschen Volkskundekongresses in Braunschweig (5. – 9. Sept. 1977)*. Münster: F. Coppenrath, 1979, s. 33–45.
- STOKLUND, Bjarne. Ethnological Interpretations of Implements: The Hayrake as an Example. *Ethnologia Europaea*, 1990, roč. 20, č. 1, s. 5–14.
- STOKLUND, Bjarne. European Ethnology between Two Turns of Centuries. The Danish Experience. In *Volkskultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende. Festschrift für Konrad Köstlin zum 60. Geburtstag am 8. Mai 2000*. Wien: Institut für Europäische Ethnologie, 2000, s. 47–59.
- STOKLUND, Bjarne. *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier af den materielle kultur*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2003.
- STORCHOVÁ, Lucie, RŮŽIČKA, Jiří. Věda / Vědění. In STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 269–280.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra. *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá, 1936.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra. Historicko-etnografický atlas Československa. *Národopisný věstník československý*, 1956, roč. 33, s. 300–321.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra. O soupis a atlas lidových staveb v Československu. *Národopisný věstník československý*, 1934/1935, roč. 27/28, s. 85–98.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra. *Polský atlas národopisný. Český lid*, 1957, roč. 44, č. 3, s. 142.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra. Dílo univ. prof. Dr. Karla Chotka. Pozdrav k sedmdesátým narozeninám. *NVČ*, 1951, roč. 32, č. 1, s. 225–234.
- STRMISKA, Zdeněk. K teorii sociální struktury a sociálního systému. In WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie II*. Praha: Československá sociologická společnost, 1968, s. 169–182.
- STŘEDOVÁ, Veronika. *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*. Praha: Scriptorium, 2009.
- STUCHLÍK, Milan. *Etnografie mimoevropských oblastí (vývoj společnosti a kultury) II. Austrálie a Oceánie*. Praha: SPN, 1964.
- STUCHLÍK, Milan. *Life in a Half Share: Mechanisms of Social Recruitment among the Mapuche of Southern Chile*. London: C. Hurst, 1976.
- STUCHLÍKOVÁ, Jarka. *Indiáni, politici, plukovníci: Život české rodiny v Chile 1969–1973*. Praha: Panglos, 1997.
- SUCHOMELOVÁ, Marcela. Chotkova studijní cesta v létě 1949 (z fondů Státního fotoměřického ústavu). In TYKAL, Roman (ed.). *Osobnosti historické fotografické dokumentace lidové architektury. Seminář ke 130. výročí narození Bohumila Vavrouška (20. října 2005)*. Praha: Česká národopisná společnost, 2006, s. 20–22, 25–28.
- SVOBODOVÁ, Vlasta. Karlu Fojtíkovi k padesátinám. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 4, s. 251.
- SZYFER, Anna. Teoretické a metodologické aspekty přeměn v západních a severních krajích Polska. In FROLEC, Václav (ed.). *Současná vesnice. Teoretické, metodologické a kulturně politické problémy integrovaného společenskovědního výzkumu*. Brno: Blok, 1978, s. 176–180.

- ŠAFARÍK, Pavel Josef. *Slovanský národopis*. Praha: Československá akademie věd, 1955.
- ŠÁMAL, Martin. *Soustružníci lidských duší*. Praha: Academia, 2009.
- ŠATAVA, Leoš. *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*. Praha: Univerzita Karlova, 1985.
- ŠENFELDOVÁ, Helena. *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha: Česká národopisná společnost, 2010.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav. O stavu a úkolech české vlastivědy. *Časopis společnosti přátel starožitností českých*, 1929, roč. 37, č. 1, s. 1–11.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita. Medzinárodné študentské semináre. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 2011, roč. XXXIV, s. 140–142.
- ŠMELHAUS, Vratislav, VÁŘEKA, Josef, LAUDOVOVÁ, Hannah (eds.). *Etnografický atlas I*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978.
- ŠMIDÁK, Miroslav. *Institucionální vývoj Československé akademie věd v letech 1960–1969 očima jednoho z přímých aktérů*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2011.
- ŠNIRELMAN, Viktor. Etnogeneze jakožto etnopolitika aneb Proč se sověti tolik věnovali etnogenetickým studiím?. *Český lid*, 1997, roč. 84, č. 1, s. 39–57.
- ŠOLC, Václav. *Indiáni na jezeře Titicaca*. Praha: Orbis, 1966.
- ŠOLC, Václav. *K Alakalufům na konec světa*. Praha: Orbis, 1974.
- ŠOLC, Václav, HOŘEJŠÍ, Pavel. Nejstarší Američané: Kniha o Eskymácích a Indiánech. 2. rev. vyd. Praha: SNDK, 1968, Praha: Albatros, 1978.
- ŠPELDA, Daniel. *Proměny historiografie vědy*. Praha: Filosofia, 2009.
- ŠRÁMKOVÁ, Marta. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000 (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008.
- ŠRÁMKOVÁ, Marta. 1975. Místní a historické pověsti v současném lidovém podání. *Vlastivědný věstník moravský*, 1975, roč. 27, s. 62–70.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. Kroje, svéráz, secese a Renáta Týrsová: Výstava svérázu v Obecním domě 1915. *Lidé města*, 2007, roč. 9, č. 2–3, s. 109–122.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena, VALÁŠKOVÁ, Nada. Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 1093–1094.
- ŠTEIS, Rudolf, KLAUČOVÁ, Magda, KŇAVA, Karol. *Urbanistická štúdia súboru ľudových stavieb – Stará Ľubovňa*. Bratislava: Slovenská vysoká škola technická, Stavebná fakulta, Katedra urbanizmu a územného plánovania, 1975.
- ŠTIKA, Jaroslav, LANGER, Jiří. *Československá muzea v přírodě*. Ostrava: Profil, 1989.
- ŠTIKA, Jaroslav. O jedné diplomové práci. In VÁLKA, Miroslav, JERÁBEK, Richard (eds.). *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 1945–2005*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 21–23.
- ŠTŮR, Martin. Reflexia jazyka v spore o notiku počas vojnového Slovenského štátu a pred komunistickým prevratom. *Acta humanica* 2014, roč. 11, č. 1, s. 71–82.
- ŠULC, Antonín. Bartošova musejní společnost ve Zlíně. *Podřevnicko*, 1947, roč. 3, č. 2, s. 40.
- ŠULC, Antonín. 110. výročí narození Fr. Bartoše. *Podřevnicko*, 1947, roč. 3, č. 3–4, s. 71.
- ŠUSTA, Josef. *Mladá léta učňovská a vandrovní*. Praha: ČSAV, 1963.
- ŠUCHOVÁ, Xénia. *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?*. Prešov: Univerzum, 2006.

- TANGHERLINI, Timothy. "It Happened Not Too Far From Here..." Survey of Legend Theory and Characterization. *Western Folklore*, 1990, roč. 49, č. 4, s. 371–390.
- TANGHERLINI, Timothy. *Interpreting Legend: Danish storytellers and their repertoire*. New York: Routledge, 1994.
- TEDRE, Ülo. Rahvaluule ja kirjandus: XIX sajandi esimene pool. In NAAN, Gustav. *Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani)*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, pp. 207–209.
- THIESSOVÁ, Anne-Marie. *Vytváření národních identit v Evropě 18. a 20. století*. Brno: CDK, 2007.
- THOŘOVÁ, Věra. Vznik Státního ústavu pro lidovou píseň a první léta jeho existence. In POSPÍŠILOVÁ, Jana, NOSKOVÁ, Jana (eds.). *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 50–61.
- TILLE, Václav. *Verzeichnis der böhmischen Märchen*. Porvoo: Helsinki Suomalainen Tiedekatemia, 1921.
- TISCHNER, Herbert. *Völkerkunde*. Das Fischer Lexikon. Frankfurt am Main: Fischer Bucherei, 1959.
- TODT, Stanislav. Nedožitý jubileum. *Malovaný kraj*, 1973, roč. 9, č. 3, s. 20.
- TOLSTOV, Sergei Pavlovich et al. (ed.). *Narody mira. Etnografičeskije očerki: Narody zarubežnoj Evropy*. Vol. I; Narody Evropejskoi Chasti SSSR. Vol. I–II; Narody Sibiri; Narody Srednei Azii i Kazakstana. Vol. I–II; Narody Kavkaza. Vol. I–II. Moskva: Izdatelstvo Nauka, Institut etnografii imeni Miklukho-Maklaya, 1956–1965.
- TOLSTOV, Sergej Pavlovič. *Sovětská škola v národopise*. Praha: Mladá fronta, 1949.
- TOLSTOV, Sergej Pavlovič. Úkoly sovětské ethnografie. *Český lid*, 1955, roč. 42, č. 2, s. 58–60.
- TOLSTOV, Sergej Pavlovič. Základní úkoly a cesty vývoje sovětské ethnografie. *Český lid*, 1951, roč. 38, č. 5–6, s. 108–114.
- TONCROVÁ, Marta. K činnosti brněnského pracoviště ÚEF – v počátcích i v posledních letech. In UHLÍKOVÁ, Lucie (ed.). *1905–1995. Od pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku*. Brno: Akademie věd České republiky, 1995, s. 53–58.
- TRONÍČEK, Chruďoš. Příprava VII. mezinárodního kongresu Mezinárodní unie anthropologických a ethnologických věd. *Anthropologie* (Brno), 1963, roč. 1, č. 2, s. 90–91.
- TUBACH, Frederic C. *Index Exemplorum: A Handbook of Medieval Religious Tales. FF Communications*, 204. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1969.
- TULACHOVÁ, Marie. *Disertace pražské university 1882–1953*. Praha: Universita Karlova, 1965.
- TŮMOVÁ, Vanda. Etnografie a studium sociologie. *Český lid*, 1964, roč. 51, č. 1, s. 44–49.
- TYLLNER, Lubomír. *Lidová kultura. Biografická část*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2007.
- TYLLNER, Lubomír, SUCHOMELOVÁ, Marcela, THOŘOVÁ, Věra (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005.
- UHER, Jindřich. Vzpomínka na folkloristu L. Rutteho. *Lidová demokracie*, 1973, roč. 29, 9. 5.
- UHER, Jindřich. Za dr. Ladislavem Ruttem. *Rovnost*, 1967, roč. 82, 8. 2., s. 3.
- UHER, Jindřich. Živé poselství. *Malovaný kraj*, 1993, roč. 29, č. 3, s. 8–9.

- UHER, Jindřich. Dvě kapitoly jednoho života. *Rovnost*, 1966, roč. 81, 23. 10.
- UHER, Jindřich. Mít někde svoje kořeny. *Rovnost*, 1967, roč. 82, 1. 10.
- UHER, Jindřich. Národopisec posláním. *Rovnost*, 1973, roč. 88, 5. 5., příl. s. 5.
- UHÉREK, Zdeněk. Historie etnologie nejen podle T. S. Kuhna: Minulost, budoucnost, současnost a oddělení etnických studií. In HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁŇOVÁ, Lydia, WOITSCH, Jiří (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 129–156.
- UHÉREK, Zdeněk. Národopisci a sociokulturní antropologové v měnícím se českém prostředí. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, 2007, roč. 43, č. 1, s. 195–203.
- UHÉREK, Zdeněk. Etnografie jako výzkumný nástroj na počátku 21. století. Příspěvek k diskusi o etnologické metodologii v podmínkách České republiky. *Národopisný věstník*, 2014, roč. XXXI (73), č. 1, s. 4–30.
- UHÉREK, Zdeněk. Léta devadesátá a současnost. In TYLLNER, Lubomír, SUCHOMELOVÁ, Marcela, THOŘOVÁ, Věra (eds.). *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005.
- ÚLEHLA, Vladimír. Při zrodu Bartošova. *Svobodné noviny*, 1946, roč. 2, č. 230, 2. 10.
- URBAN, Zdeněk. *Problémy slovenského národného hnutí na konci 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, 1972.
- URBAN, Zdeněk. Z dějin výuky etnografie a folkloristiky na Univerzitě Karlově. K 100. výročí založení Gebauerova semináře pro slovanskou filologii. *Český lid*, 1980, roč. 67, č. 2, s. 66–69.
- URBANOVÁ, Jiřina. Soupis prací Josefa Polišenského. *Studie Muzea Kroměřížska*, 1990, s. 9–32.
- VÁCLAVÍK, Antonín. Dvě jubilea na Podřevnicku. *Valašsko*, 1953, roč. 2, s. 104–105.
- VÁCLAVÍK, Antonín. Národopisné aktuality. *Lázeňský zpravodaj Luhačovský*, 1940, roč. 13, č. 13, s. 1–4.
- VÁCLAVÍK, Antonín. Národopisná práce na Moravě. *Vlastivědný věstník moravský*, 1947, roč. 2, č. 1–2, s. 3–15.
- VÁCLAVÍK, Antonín. 10 let etnografického semináře university v Brně. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, 1959, roč. 8, řada E (archeologicko-klasická), č. 4, s. 101–107.
- VÁCHA, Zdeněk. *Žádám Vás jako vynikajícího odborníka... Organizace odborných prací pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži v letech 1918–1919*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2012.
- VALÁŠKOVÁ, Naďa, JEŘÁBEK, Richard. Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 1094–1095.
- VÁLKA, Miroslav. Jeřábek, Richard. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta 2007, s. 97–98.
- VÁLKA, Miroslav. Moravská národopisná škola? Realita či fikce?. In Drápala, Daniel (ed.). *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2010, s. 125–133.
- VÁLKA, Miroslav. Národopisná věda a příbuzné obory. Symbióza a konflikty. *Národopisný věstník*, 2009, roč. XXVI (68), č. 1, s. 18–29.
- VÁLKA, Miroslav. Národopisný věstník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé

- a nástupnických organizací. *Český lid*, 2013, roč. 100, č. 1, s. 107–120.
- VÁLKA, Miroslav. *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Masarykova univerzita, 2011.
- VÁLKA, Miroslav, JEŘÁBEK, Richard (eds.). *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity: 1945–2005*. Brno: Masarykova univerzita, 2006.
- VANĚK, Antonín. Šprýmařské motivy v hornické lidové tradici. *Český lid*, 1950, č. 7–8, s. 161–164.
- VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 2. přepracované a doplněné vyd. Praha: Karolinum, 2015.
- VAŘEKA, Josef. Národopis/etnografie/etnologie a antropologie. *Český lid*, 2005, roč. 92, č. 2, s. 181–189.
- VAŘEKA, Josef. Etnokartografická východiska k začlenění české lidové kultury do středoevropského prostoru. *Český lid*, 1996, roč. 83, č. 3, s. 265–274.
- VAŘEKA, Josef. Etnokartografické studium v českých zemích a otázka realizace národopisného atlasu. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 2, s. 123–125.
- VAŘEKA, Josef. K otázce vývoje a geografického rozšíření kamenného domu v Čechách. *Český lid*, 1973, roč. 60, č. 2, s. 86–94.
- VAŘEKA, Josef. Lidový dům na Příbramsku. Návoslovná hranice termínů „sínědům“ užívaných pro vstupní prostor obydlí. *Vlastivědný sborník Podbrdská*, 1978, roč. 13, č. 1, s. 87–91.
- VAŘEKA, Josef. Pracovní konference etnologického atlasu Evropy v Maďarsku (Vyšegrad, 23.–28. září 1974). *Český lid*, 1975, roč. 62, č. 2, s. 107–108.
- VAŘEKA, Josef. Současný stav, cíle a teoretické problémy etnokartografického studia lidového stavitelství v českých zemích. In *Etnografický atlas 1*. Praha: Ústav pro etnografi a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 127–139.
- VAŘEKA, Josef. VI. mezinárodní konference organizační komise Etnografického atlasu Evropy (EA). (St. Pölten, 19.–24. září 1976). *Český lid*, 1977, roč. 64, č. 2, s. 116–117.
- VAŘEKA, Josef. Výsledky etnokartografického studia větrných mlýnů v ČSSR. *Český lid*, 1975, roč. 62, č. 1, s. 1–8.
- VAŘEKA, Josef. Zpráva o Valném shromáždění a výroční konferenci Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenské národopisné společnosti při SAV, konané v Poděbradech ve dnech 16.–18. března 1966. *Český lid*, 1966, roč. 53, č. 4, s. 247–248.
- VAŘEKA, Josef, SCHEYBAL, Josef Václav. Hrázděný dům v Čechách a jeho vztah k oblastem patrové lidové architektury. *Český lid*, 1976, roč. 63, č. 1, s. 4–22.
- VAŘEKA, Josef, FROLEC, Václav. *Lidová architektura: encyklopedie*. 2. přeprac. vyd. (v nakl. Grada 1. vyd.) Praha: Grada, 2007.
- VASILJEV, Ivo. Etnikum, etnické společenství, etnická skupina. *Český lid*, 1988, roč. 75, č. 4, s. 169–171.
- VASILJEV, Vladimir Ivanovič. *Problemy formirovaniya severosamodijских narodnostej*. Moskva: Nauka, 1979.
- VERMEULEN, Han F., ROLDÁN, Arturo Alvarez (eds.). *Fieldwork and Footnotes. Studies in History of European Anthropology*. London – New York: Routledge, 1995.
- VINKEL, Aarne (ed.). *Eesti kirjanduse ajalugu: viies köite. 1. köide, Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni*. Tallinn: Eesti Raamat, 1965.
- VLACH, Dušan. K nedožitým osmdesátinám Ladislava Rutteho. *Národopisné actuality*, 1973, roč. 10, s. 298–299.
- VLČEK, Radomír, VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka. *Sdružení moravských pracovišť Akademie věd ČR. Ke genezi*

- a tradicí organizace Československé akademie věd/Akademie věd ČR v regionu.* Brno 2016, rkp.
- VLHA, Marek. *Mezi starou vlastí a Amerikou: Počátky české krajanské komunity v USA 19. století v transatlantické perspektivě.* Disertační práce, FF MU, 2013.
- VNENČÁK, Vladimír. Lendak – vhodný objekt etnografického výzkumu. *Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolu v Levoči*, 2011, roč. XIX, s. 129–138.
- VOIGT, Vilmos. Folklore, dialectology, and geolinguistics. *Traditiones*, 1995, Vol. 24, pp. 353–367.
- VOLAVKA, Antonín. Dvacet let vývoje svazku dělníků a rolníků v ČSR. *Český lid*, 1949, roč. 4, č. 1–2, s. 1–3.
- VOMLEOVÁ Eva. *Karel Chotek (Příspěvek k dějinám české etnografie)*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FF UK, 1968.
- VOMLEOVÁ, Eva. *Příspěvek k dějinám české etnografie (PhDr. Karel Chotek)*. Diplomová práce (vedoucí A. Robek). Praha: FF UK, 1968.
- VOLNÁ, Katka. Podvod jako vážný problém světové vědy i aktuální české historiografie – poznámka k článku Jiřího Peška z ČČH 112, 2014, s. 497–511. *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, č. 1, s. 145–146.
- VONDRUŠKOVÁ, Alena. *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v Čechách*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000.
- VORÁČEK, Josef. *Úvod do studia člověka, společnosti a civilizace. Člověk a společnost na nižších stupních vývoje a kultury*. Praha: Česká grafická unie, a. s., 1940.
- VORÍŠEK, Michael. *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*. Praha: Kalich, 2012.
- VRÁZ, Enrique Stanko. *Na příč rovníkovou Amerikou*, Praha: Bursík & Kohout, 1900.
- VRHEL, František. Aimará y Tipología. *Ibero-Americana Pragensia*, 1977, roč. 11, s. 49–55.
- VRHEL, František. *Apuntes tipológicos sobre las lenguas nativas del Paraguay*. Praha: Karolinum, 1983.
- VRHEL, František. Etnologie a pražský strukturalismus: Petr G. Bogatyrev. *Český lid*, 2007, roč. 94, č. 4, s. 337–348.
- VRHEL, František. Notas tipológicas al Guaraní paraguayo. *Ibero-Americana Pragensia*, 1975, roč. 9, s. 51–70.
- VRHEL, František. *Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky*. Praha: SPN, 1976.
- VRHEL, František, KAŠPAR, Oldřich. *Etnografie mimoevropských oblastí: Amerika*. 3 sv. Praha: SPN, 1985.
- VUORELA, Toivo (ed.). *Suomen kansankulttuurin kartasto 1: Aineellinen kulttuuri*. Helsinki: Finnish Literature Society, 1976.
- VYKYPĚL, Bohumil. Emanuela Kováře příspěvek k evoluční typologii jazyků. *Linguistica Brunensia*, 2011, roč. 12, č. 1, s. 301–306.
- Výsledky vědecké činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1966. *Český lid*, 1967, roč. 54, č. 3, s. 197–199.
- VYŠNÝ, Paul. *Neo-Slavism and the Czechs 1898–1914*. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 2010.
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg. Kindheit als Kontext. In KÖSTLIN, Konrad (eds.). *Kinderkultur. 25. Deutscher Volkskundekongress in Bremen vom 7. bis 12. Oktober 1985*. Bremen: Bremer Landesmuseum für Kunst- und Kulturschichte, 1987, s. 41–44.
- WEIDMANN, Franz Carl. *Länder und Völker der Erde für die Jugend*. Vienna: [1892].

- WEISS, Richard. Die geographische Methode in der Volkskunde. *Vox Romanica*, 1936, roč. 1, s. 370–383.
- WEISS, Richard. *Einführung in den Atlas der schweizerischen Volkskunde*. Basel: Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, 1950.
- WEISS, Richard. *Volkskunde der Schweiz. Grundriss*. Zürich-Erlenbach: Rentsch, 1946.
- WIEGELMANN, Günter (ed.). *Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeinde-studien in Europa. Beiträge des 21. Deutschen Volkskundekongresses in Braunschweig (5. – 9. Sept. 1977)*. Münster: F. Coppenrath, 1979.
- WIEGELMANN, Günter. Gemeindestudien in Deutschland. Trends – Probleme – Aufgaben. In WIEGELMANN, Günter (eds.). *Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa. Beiträge des 21. Deutschen Volkskundekongresses in Braunschweig (5.–9. Sept. 1977)*. Münster: F. Coppenrath, 1979. s. 67–86.
- WIEGELMANN, Günter. *Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie. Diskussionen um Regeln und Modelle*. Münster: Lit, 1991.
- WIEGELMANN, Günter. The Atlas der deutschen Volkskunde and the Geographical Research Method. *Journal of the Folklore Institute*, 1968, roč. 5, č. 2–3, s. 187–197.
- WILSON, William A. Herder, Folklore and Romantic Nationalism. *The Journal of Popular Culture*, 1973, roč. 6, č. 4, s. 819–835.
- WINTERS, Christopher (ed.). *International Dictionary of Anthropologists*. New York, London: Garland, 1991.
- WOITSCH, Jiří. Kam zmizela etnografie dělnictva? / Wohin verschwand die Ethnographie der Arbeiterschaft? *Český časopis historický*, 2012, roč. 110, č. 3–4, s. 692–707; 708–727.
- WOITSCH, Jiří. Nezbyvá než souhlasit!. *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 3, s. 279–287.
- WOITSCH, Jiří. Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů. *Český lid*, 2013, roč. 100, č. 1, s. 63–98.
- WOITSCH, Jiří. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. Stav a perspektivy výzkumu. *Český lid*, 2012, roč. 99, č. 1, s. 67–83.
- WOITSCH, Jiří. Ethnographical atlas of Bohemia, Moravia and Silesia in the new millennium: Using historical sources and GIS. *Acta Ethnographica Hungarica*, 2012, roč. 57, č. 1, s. 41–53.
- WOITSCH, Jiří, BAHENSKÝ, František. Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21. – 22. listopadu 2001). Práce z dějin vědy. 4. sv. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 555–569.
- WOITSCH, Jiří, HOLUBOVÁ, Markéta, PETRÁNOVÁ, Lydia (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002.
- WOITSCH, Jiří, SECKÁ, Milena. Nástin dějin časopisu. In *Český lid – etnologický časopis. Bibliografie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008, s. 9–15.
- WOLF, Josef. *Poslední svědkové pravěku*. Praha: Svoboda, 1970.
- WOLF, Josef (ed.). *Sborník prací k otázkám integrální antropologie I. –II.* Praha: Československá sociologická společnost, 1968.
- WOLF, Josef. Kulturní a sociální antropologie. Její historické a metodologické předpoklady v ČSSR. *Sociologický časopis*, 1969, roč. 5, č. 4, s. 361–368.
- WOLF, Josef. *Kulturní a sociální antropologie*. Praha: Svoboda, 1971.

- WOLF, Josef. *Člověk a jeho svět. Úvod do studia antropologických věd*. Praha: Karolinum, 1992.
- WOLFRAM, Richard (ed.). *Österreichischer Volkskundeatlas. Kommentar*. Linz: Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich – Böhlau, 1959–1981.
- WOLLMAN, Slavomír. Česká škola literární komparistiky (tradice, problémy, přínos). *Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia*. Praha: Univerzita Karlova, 1989.
- WÖRTERBUCH der bairischen Mundarten in Österreich (33 Lieferungen). Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1963.
- WREDE, Ferdinand, MITZKA, Walther MARTIN, Bernhard (eds.). *Deutscher Sprachatlas auf Grund des Sprachatlas des Deutschen Reiches von Georg Wenker. Begonnen von Ferdinand Wrede, fortgesetzt von Walther Mitzka und Bernhard Martin*. Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, 1927–1956.
- YÁÑEZ, Agustín. Esplendor de las Culturas Indígenas de México. *Ibero-Americana Pragensia*, 1968, roč. 2, s. 7–17.
- ZÁLEŠÁK, Cyril. *Folklorne hnutie na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1982.
- ZAVALA, Silvio. El Contacto de Culturas en la Historia de México. *Ibero-Americana Pragensia*, 1968, roč. 2, s. 19–22.
- ZELENKA, Miloš. „Tvrďý realista v nejušlechtlejším slova smyslu“. Jiří Horák a srovnávací dějiny slovanských literatur. In HLÓŠKOVÁ, Hana, POSPÍŠIL, Ivo, ZELENKOVÁ, Anna (eds.). *Slavista Jiří Horák v kontextu literatury a folkloru I*. Bratislava – Brno: Česká asociace slavistů – Katedra etnologie a kultúrnej antropológie FiF UK – Slavistická spoločnosť Franka Wollmanna v Brně, 2012, s. 79–92.
- ZELENKOVÁ, Anna. Slovakistika v Slovenskom ústave v medzivojnovom období. In POSPÍŠIL, Ivo (ed.). *Brněnská slovakistika a česko-slovenské vzťahy*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 86–93.
- ZELENKOVÁ, Anna. Úloha Slovanského ústavu pri budovaní českej medzivojnovovej slovakistiky. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. *Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, 2003, roč. 10, č. 6, s. 139–150.
- ZELENÝ, Mnislav. Informe sobre las investigaciones etnográficas realizadas en Ecuador y Perú. *Ibero-Americana Pragensia*, 1974, roč. 8, s. 188–189.
- ZELENÝ, Mnislav. *Contribución a la etnografía y clasificación del grupo étnico Huarayo (Eceje), Madre de Dios, Perú*. Přel. Alena Janischová-Márquezová. Praha: Karolinum, 1976.
- ZELENÝ, Mnislav. *Na cestě za snem: Vandry Latinskou Amerikou*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013.
- ZENDER, Matthias. *Forschungen zum ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Bd. I: Die Termine der Jahresfeier in Europa*. Göttingen: Schwanz, 1980.
- ZENDER, Matthias, COX, Heinrich Leonard, GROBER-GLÜCK, Gerda, WIEGELMANN, Günter, SIMON, Michael (eds.). *Atlas der deutschen Volkskunde. Neue Folge*. Marburg: Elwert, 1959–1982.
- ZÍBRT, Čeněk. *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. Praha: Josef R. Vilímek, 1892.
- ZILYNSKÁ, Blanka, SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Sborník z konference. Praha: Karolinum, 1999.
- ZIMMERMANN, Andrew. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 2001.

- ZOBAČOVÁ, Andrea. S Karlem Fojtíkem po stopách dělnického bydlení v Brně (věnováno dvěma výročí významného etnografa). *Brno v minulosti a dnes: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna, 2009, s. 321–339.
- ZOBAČOVÁ, Andrea. Rozloučení s Dagmar Klímovou. *Národopisná revue*, 2012, roč. 22, č. 2, s. 146–147.
- ZUBKOVA, Jelena. Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal. 1944–1952. In TANNBERG, Tõnu. *Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, pp. 184–203.
- ZUSKINOVÁ, Iveta. Národopisné múzeum v Liptovskom Hrádku ako špecializované etnologické pracovisko. *Etnologické rozpravy*, 2008, roč. XV, č. 2, s. 74–79.
- ZUSKINOVÁ, Iveta. *Múzeum liptovskej dediny v Pribyline*. Pribylina: Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny, 2009.
- ZÜCKERT, Martin. *Edmund Schneeweis (1886–1964). Slawist und Volkskundler. Anpassung als Wissenschaftsstrategie?*. In GLETTTLER, Monika, MÍŠKOVÁ, Alena (eds.). *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa*, Bd. 17. Essen: Klartext, 2001.
- ŽIDOV, Nena, SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice (ETSEO). [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, p. 122.
- ŽIDOV, Nena. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. (ETSEO). [Lexicon heading]. In BAŠ, Angelos (ed.). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, p. 122.

Elektronické zdroje

- 4th General Conference and 5th General Assembly of ICOM, Geneva, Switzerland, 9 July 1956, section 6.* Dostupné na: <http://icom.museum/the-governance/general-assembly/resolutions-adopted-by-icom-general-assemblies-1946-to-date/geneva-1956/>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- ATLASES of Finnish folk culture. *Folklore Fellows*, 2011. Available at: http://www.folklorefellows.fi/?page_id=804. [Accessed 17. 10. 2016.]
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. *PhDr. Ester Plicková, CSc. Osobnosť a dielo: textová príloha k filmovému dokumentu Osobnosti slovenskej etnológie*. Nitra: UKF, 2011. Dostupné na: http://www.ketnoffukf.sk/uploads/9/2/9/7/9297804/be%C5%88u%C5%A1klov%C3%A1_z._-ester_plickov%C3%A1_osobnos%C5%A5_a_dielo.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.]
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. *PhDr. Soňa Švecová, CSc. Osobnosť a dielo: textová príloha k filmovému dokumentu Osobnosti slovenskej etnológie*. Nitra: UKF, 2011. Dostupné na: http://www.ketnoffukf.sk/uploads/9/2/9/7/9297804/be%C5%88u%C5%A1kov%C3%A1_z._-so%C5%88a_%C5%A0vecov%C3%A1_osobnos%C5%A5_a_dielo.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.]
- Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Dostupné na: <http://adw-goe.de/forschung/abgeschlossene-forschungsprojekte/akademienprogramm/enzmaer/>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- Filmed interviews with leading thinkers.* Dostupné na: <http://www.alanmacfarlane.com/ancestors/audiovisual.html>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- Folklórna skupina.* Dostupné na: <http://www.sunava.sk/navstevnik/zaujmove-zdruzenia/folklorna-skupina>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900).* Dostupné na: <http://gistralik.muni.cz/>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- <http://www.nordiskamuseet.se/artiklar/sigurd-erixon-1888-1968>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- <http://www.nul.kcz/Informace.aspx?sid=827>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- <http://revue.nul.kcz/charakteristika-casopisu/personalni-bibliografie.html>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- <http://www.oralhistory.cz>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- <http://www.rudn.ru/?pagec=13>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- <http://www.usd.cas.cz/cs/stranky/oddeleni/kabinet-dejin-vedy>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- Interviews with German Anthropologists.* Video Portal for the History of German Anthropology post 1945. Dostupné na: <http://www.germananthropology.com/>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- Polski Atlas Etnograficzny – opracowanie naukowe, elektroniczny katalog danych, publikacja zasobów w sieci Internet, etap I.* Dostupné na: <http://www.archiwumpae.us.edu.pl/>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- PUTZ, Richard. *PhDr. Ema Kahounová-Drábiková, život a dielo*. Bratislava: Stimul, 2012. Dostupné na: http://stella.uniba.sk/texty/RP_Drabikova.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.]
- REŠOVSKÁ, Ľudmila. *O vernárskych piesňach a folklórnych tradíciach v obci Vernár. Podtatranský kuriér* (22. júl 2015). Dostupné: <http://www.podtatransky-kurier.sk/tema/>

- o-vernarskych-piesnach-a-folklornych-tradiciach-v-obci-vernar/. [Accessed 17. 10. 2016.]
- Rozhovor s českým prezidentem Etnofilmu prof. Oskárom Elschekom* (ed. Z. Beňušková). Dostupné na: <https://www.scribd.com/doc/265163736/etnofilm-doplneny>. [Accessed 17. 10. 2016.]
- SKALNÍK, Petr. *Lze z národopisu udělat antropologii? O jedné zdánlivě marné snaze v Čechách*. AntropoWebzin, [online]. 2005, roč. 1, č. 3, s. 11–16. Dostupné na: http://www.antropoweb.cz/webzin/achive_old/webzin_03_2005/02_skalnik.pdf. [Accessed 17. 10. 2016.]

Jmenný rejstřík

- Aarne Antti 233
Akerman Sune 325
Altman Karel 10
Alver Brynjulf 232
Angrová Milena 339
Arukask Madis 306
Badjura Rudolf 281
Bahenský František 11
Baláš Emanuel 89, 134, 335, 336,
345, 347
Barabás Jenő 199, 201
Barabášová-Filová Božena 83
Baran Ludvík 57, 80, 89
Baránková Vlasta 389
Barle Janko 281
Barna Gábor 270
Barteček Ivo 330
Bartoš František 365–367, 369
Bascom William Russell 238
Bastian Adolf 41, 44, 49
Baš Angelos 282
Bausinger Hermann 165, 166, 232,
262
Bednárik Rudolf 55, 67, 73
Bělič Oldřich 322
Beneš Bohuslav 101, 115, 162, 234,
236–238, 319
Beneš Edvard 66
Beneš Václav 351
Beňušková Zuzana 12, 414
Benža Mojmír 410
Beránková Helena 109
Bernal John Desmond 131
Binková Simona 324
Bláha Inocenc Arnošt 162
Boas Franz 41
Bočková Helena 109
Bogatyrev Petr Grigorjevič 42, 43, 51,
52, 61, 64, 72, 74, 190, 204, 230,
236, 242, 251, 274
Bogoraz-Tan Vladimír Germanovič
149
Boháč Vladimír 371
Böhm Jaroslav 86, 342
Bohuš Ivan 422
Bolte Johannes 230
Botík J. 146
Botto Ján 54
Bratanić Branimir 196, 199, 201, 202,
210, 295
Braunerová Zdenka 45
Breckerfeld Franc Anton 280
Bringéus Nils-Arvid 199
Brinkmann Otto 237
Bromlej Julian Vladimirovič 140, 151,
156, 274
Budinský-Krička Vojtech 73
Burgstaller Ernst 199
Burian Emil František 249
Burlasová Soňa 410
Burszta Józef 166, 275
Bušek Vratislav 59
Campbell Åke 190
Cesar Jaroslav 330
Cocchiara Giuseppe 230
Cole John W. 169

- Conze Werner 255
 Czekanowski Jan 41
 Čadík Jindřich 82
 Čapek Karel 389
 Čaplovič Pavol 398
 Čeboksarov Nikolaj Nikolajevič 149
 Čelakovský František Ladislav 113
 Čepišák Andrej 402
 Čerešňák Bedřich 163
 Čermák Vladimír 390
 Černý Václav (historik) 62, 86
 Černý Václav (lit. kritik) 9
 Čičerov Vladimir Ivanovič 154
 Čistov Kiril Vasiljevič 232, 275
 Davidová Eva 109
 Déghová Linda 233
 Dias Jorge 199
 Dieška Jozef 44
 Dlouhá-Křováková Jiřina 336
 Dodds Eric Robertson 65
 Droppová Ľubica 146, 410, 413
 Dúbravec Stanislav 390, 400
 Ducháček Milan 10
 Dundes Alan 237
 Durdík Jan 250
 Důžek Stanislav 410
 Dvořák Karel 111, 115, 117, 146,
 235, 239
 Dvořáková Hana 109
 Dvořáková Vladimíra 330
 Ebertová Anežka 351
 Eco Umberto 38
 Eisner Jan 64, 82
 Elschek Oskár 410, 413, 414
 Engelbert Ulrich 255
 Engels Friedrich 87, 313
 Erben Karel Jaromír 113, 151
 Erixon Sigurd 190–192, 196–199,
 201, 202, 209–210, 216, 221,
 236, 293
 Fajfr František 354
 Fajnor Vladimír 54
 Fázik Alexander 351, 353, 357, 358,
 363
 Fenton Alexander 199, 272
 Florek Pavol 398
 Fojtík Jan 138
 Fojtík Karel 96, 98–101, 115, 146,
 159, 162, 166, 169, 174, 177,
 179, 180, 252–254, 336, 340,
 343, 344, 387
 Foustka Břetislav 76, 92
 Freieslebenová Klára 78
 Frič Alberto Vojtěch 312
 Frolcová Věra 11, 109, 158, 430
 Frolec Václav 101, 115, 133, 146,
 162, 164–167, 170, 172, 205,
 371, 404, 417, 430
 Frykman Jonas 209
 Gabriel Jiří 163
 Gajek Józef 196, 199
 Garaj Bernard 410
 Gąsiorowska-Grabowska Natalia 246
 Gašparíková Viera 410, 413
 Gavazzi Milovan 274, 275
 Gebauer Jan 39, 48
 Gelnar Jaromír 101
 Gennep Arnold van 41, 50
 Geryk Ján 393, 394
 Gesemann Gerhard 53
 Goll Jaroslav 46, 49
 Gosiorovský Miloš 325
 Gottwald Klement 250
 Granlund John 199

- Grazzini Serena 235
Gregor Alois 339, 340, 347
Gunda Béla 199, 272, 294
Hadlač Jiří 389
Hanika Josef 63
Harmjanz Heinrich 188
Hauffen Adolf 41, 48, 51, 55
Havránek Jan 404
Heroldová Iva 336, 347
Heydrich Reinhard 63, 64
Hlaváček Jiří 10, 106, 429
Hlavníčka Josef 367
Hlôšková Hana 277
Hofer Tamás 166, 169
Hojrup Ole 199
Holub Emil 312
Holubec Stanislav 247
Holý Dušan 101, 115, 146, 162
Holý Ivan 163
Holý Ladislav 154, 156, 315–317,
324, 351, 354, 356, 361
Horák Jiří 44, 47, 48, 53, 56, 62, 67,
75–77, 82, 112, 134, 251, 336,
339–348
Horálek Karel 235, 239
Horníčková Jolana 401
Horváthová Emília 276
Hostinský Otakar 51
Houdek Fedor 54
Houser František 248
Hrabal Bohumil (Bogan) 388–390
Hrabalová Olga 101
Hrbata František 320
Hrdlička Aleš 49, 73, 92
Hroch Miroslav 321
Hrubeš Jiří 320
Hubinger Václav 109
Humboldt Alexandr von 44
Hurt Jakob 301
Husa Václav 81–83, 87, 250, 325
Húsek Jan 55, 73, 369
Hynková Hana 146, 336
Chaloupecký Václav 59, 82
Chaloupka Gracián 387
Chalupný Emanuel 351, 352
Charvát Jaroslav 87
Chloupek Jan 163
Chotek Karel 40, 44, 46, 47, 49–62,
64, 66, 67, 71–90, 92, 95, 114,
115, 152, 189, 224, 249, 251,
268, 393
Isačenko Alexander Vasiljevič 43
Jágerová Margita 12
Jakobson Roman 51, 53
Jakubec Jan 45, 48
Janáčková Irena 339
Jančář Josef 101, 103, 104, 176
Janeček Petr 12
Janoušková Anna 339
Jarník Urban 280
Jaroňkové sourozenci (Alois, Bohumír,
Julie) 364
Jech Jaromír 144, 176, 233, 235, 240,
241, 339, 347, 380
Jelínková Zdenka 101, 339
Jemelka Martin 245
Jeřábek Richard 98–103, 112, 115,
118, 146, 162, 263
Jeřábková Alena 101
Jílek František 82
Jindra Zdeněk 244
Jirásek Alois 45
Jirásek Jiří 388
Jireček Konstantin 48

Jiřikovská-Tůmová Vanda 109
 Johler Reinhard 209
 Johnová Helena 144, 259, 260, 261, 264
 Jonáš Eugen 355–357, 362
 Jungbauer Gustav 41, 51, 53
 Jungbauer Radomír 330
 Jůnová Macková Adéla 12, 431
 Jurkovič Dušan 45, 73, 393, 394
 Kadlec Vladimír 351, 353, 356
 Kadlecová Erika 351
 Kafka František 404
 Kahuda František 357–360, 362
 Kaláb Miloš 84, 352
 Kálal Karel 58
 Kalinová Alena 109
 Kalits Virve 303
 Kalousek František 103
 Kalousek Josef 92
 Kandert Josef 109
 Kapica Piotr Leonidovič 130, 131
 Karasek Alfred 257–264
 Karbusický Vladimír 253
 Karějev Nikolaj Ivanovič 42
 Karłowicz Jan Aleksander 42
 Kaschuba Wolfgang 209
 Kašpar Oldřich 324, 327, 331
 Kilian Bohuslav 388, 389
 Kilianová Eva 386, 388–390
 Klíma Arnošt 244
 Klíma Josef 377, 378
 Klintberg Bengt af 234
 Klvaňa Josef 45
 Kočevár Stifter 281
 Kolečka Josef 387, 388
 Kolečková Božena 388
 Kolman Arnošt 87
 Komorovský Ján 146, 274
 Köstlin Konrad 209
 Košťial Ivan 281
 Koula Jan 45
 Kovačevićová Soňa 199, 410, 412, 413
 Kovář Emanuel 45, 46, 88
 Kovářů Věra 109
 Kozar-Mukič Marija 280
 Kožešník Jaroslav 132, 355
 Král Jaroslav 389
 Král Josef 41, 78, 82
 Kramář Karel 59
 Kramářik Jaroslav 67, 78, 83, 85–87, 90, 100, 101, 119, 130, 146, 152, 185, 199, 205–207, 216, 251, 264, 336, 338, 340, 343–347, 382
 Krampol Josef 77
 Krčmová Marie 163
 Krejčí Karel 82
 Krekovičová Eva 410
 Kremenšek Slavko 281, 282
 Krištek Igor 410, 412
 Krnel-Umek Duša 295
 Krzyżanowski Julian 232
 Křížová Markéta 12
 Kubelík Rafael 389
 Kubová Milada 410, 412, 413
 Kulasalu Kaisa 12
 Kumer Zmaga 282
 Kunc Jiří 330
 Kunz Ludvík 101, 144, 146, 261–264, 369
 Kuret Niko 280–282
 Kušner Pavel Ivanovič
 Kutnar František 62
 Květ Jan 82

- Langer Jiří 238, 392, 396–398, 400, 401, 403–407
 Langhammerová Jiřina 109
 Lanz Josef 257
 Latour Bruno 214
 Lätt Selma 303
 Laudová Hannah 340, 347
 Lazorík Ján 402
 Leščák Milan 410, 413
 Lévi-Strauss Claude 235, 236
 Lévy-Bruhl Lucien 41
 Librová Hana 163
 Löfgren Orvar 209
 Losskij Nikolaj O. 43
 Loukotka Čestmír 154, 156, 320, 327, 328
 Ložar Podlogar Helena 281
 Ludvik 281
 Luschan Felix von 49, 50, 92
 Luther Daniel 137
 Lüthi Max 232
 Lužík Rudolf 57, 77
 Macek Josef 135
 Macfarlane Alan 413
 Mácha Karel 351–354, 356–359, 361, 363
 Macháčová Jana 247
 Máchal Jan 48
 Machonin Pavel 351
 Majar Matija 281
 Majerová Marie 380
 Málek Ivan 131
 Malinowski Bronislaw Kasper 41, 230, 238
 Mánes Josef 151
 Mannheim Karl 108
 Marek Jaroslav 387
 Marek Václav 154
 Mareš Ludvík 259, 261, 262, 264
 Marett Robert A. 230
 Markl Jaroslav 382
 Maršík R. 380
 Marx Karl 87
 Masaryk Tomáš Garrigue 47, 76, 360
 Matějček Antonín 82
 Matějček Jiří 247
 Matičetov M. 281
 Matiegka Jindřich 49
 Matuszková Jitka 109
 Mauss Marcel 41
 Medvecký Karol A. 54
 Meertens Pieter J. 199
 Meletinskij Jeleazar Moisejevič 235
 Melicherčík Andrej 29, 43, 52, 204, 268, 340, 347
 Mevaldová Helena 109
 Mezník Jaroslav 387, 390
 Michálek Ján 146, 275, 410, 413
 Mikulka Alois 389
 Milén Eduard 389
 Missalowa Gryzelda 246
 Mjartan Ján 56, 59, 71–73, 145, 340
 Moravcová Mirjam 109, 157, 254
 Morgan Lewis Henry 149, 313
 Moser Hans 262
 Moszyński Kazimierz 42, 189, 274
 Možný Ivo 163
 Mruškovič Štefan 146, 199, 394, 410, 413, 414
 Muk Jan 259
 Murko Matyáš 76, 92
 Musiat Siegmund 162
 Myška Milan 244
 Naděždin Nikolaj J. 42

- Nahodil Otakar 22, 30, 67, 84–87,
 89, 100, 104, 111, 115, 129, 130,
 152–155, 250, 251, 312–314,
 340, 343, 344
 Nakonečný Milan 351, 353, 355, 356
 Navrátilová Alexandra 11, 109
 Nedo Paul 165
 Nejedlý Zdeněk 29, 75, 87, 129, 336,
 338, 340, 341
 Němcová Berta 78
 Němcová Božena 151
 Nešpor Zdeněk R. 12
 Nicolaisen William F. H. 232
 Niederer Arnold 199
 Niederle Lubor 39, 40, 45, 46, 48–51,
 58, 71, 72, 76, 80, 90, 92, 151,
 274
 Niedermaier Paul 404
 Novák Jaroslav 389
 Novak Vilko 275, 280, 295
 Nováková Lenka 109
 Nováková Teréza 78
 Nový Lubomír 163, 170
 Nový Oldřich 389
 Nušl Bohumil 339, 379
 Očková Katarína 12
 Olejník Ján 416, 417, 421, 422, 424,
 425
 Olivová Věra 319
 Olšáková Doubravka 11
 Ondrejka Kliment 410, 413
 Opatrný Josef 318, 320, 324, 327
 Orel Boris 295
 Pácl Pavel 163
 Pajek Jožef 281
 Paríková Magdaléna 12, 277
 Pavelčíková Monika 402
 Pavlišťík Karel 176
 Pekárek Karel 369
 Pekař Josef 49, 87, 92
 Peluněk Lukáš F. 12
 Pernička 103
 Pertold Otakar 75, 81, 82, 86, 87,
 111, 115, 154, 337, 337, 340
 Pessler Wilhelm 187, 188
 Peša Václav 390
 Petíra Stanislav 339
 Petrán Josef 404
 Petráňová Lydia 10
 Píč Josef Ladislav 48
 Pihlaste Agrepina 306
 Pinochet Augusto 317
 Plessingerová Alena 109, 260, 261
 Plicka Karol (Karel) 87, 340, 344
 Plicková Ester 261, 412, 413
 Podešva František 389
 Podoba Juraj 90, 171
 Podolák Ján 72, 146, 199, 267–277,
 410, 413, 414
 Polišínský Josef 131, 318–327, 330,
 404
 Polívka Jiří 48, 230
 Polonec Andrej 55, 73
 Polreichová Helena 320
 Pospíšilová Jana 12, 110, 375
 Poulík Josef 137
 Prauda A. 146
 Pražák Albert 59, 78, 82
 Pražák Vilém 52, 54, 56, 73, 74, 76–
 79, 81, 86, 90, 114, 115, 347
 Pražanová Štěpánka 77
 Procházka Lubomír 110
 Propp Vladimir Jakovlevič 51, 235,
 236, 251

- Průšek Jaroslav 82
 Přadka Milan 163
 Přadková Svatomíra 163
 Příhoda Václav 82
 Racek Jan 339, 340, 342, 344, 346, 387
 Raczyński Roman 353
 Radimský Jiří 249
 Ramšák Mojca 12, 283
 Ranke Kurt 232
 Rasmussen Holger 199, 272
 Ratzel Friedrich 41, 186
 Rhamm Karl 41
 Rickert Heinrich 48
 Riehl Wilhelm Heinrich 48
 Richta Radovan 137, 141, 351
 Rivière Georges-Héni 221
 Robek Antonín 12, 22, 80, 81, 85, 89, 99, 104, 111, 119, 137–142, 157, 179, 206, 207, 216, 223, 245, 253, 254, 317, 318, 326, 327, 381
 Röhr Erich 188
 Röhrich Lutz 232, 380
 Romanska Cvetana Stojanova 274
 Roth Klaus 209
 Rotrekl Zdeněk 390
 Rubeš Jaromír 351
 Ruppert Wolfgang 248
 Rutte Ladislav 365–371
 Růžicka Miloš Oldřich 259, 261, 264
 Rychna František 376
 Rychnová Marie (roz. Lekešová) 376
 Rychnová-Klímová Dagmar 57, 339, 377–379, 385
 Říha Oldřich 80, 87, 137
 Satke Antonín 235, 237
 Satke Antonín 235, 237
 Sauer August 229
 Scheffel David Z. 242
 Scheinigg Janez 281
 Scheuffler Vladimír 90, 134, 144, 199, 336, 347
 Scheybal Josef V. 259
 Schier Bruno 43, 63, 189, 263
 Schier Kurt 263
 Schmeller Johann Andreas 185, 291
 Schmeltz J. D. E. 50, 92
 Schwietering Julius 162
 Sičynskij Volodymyr 64
 Simonsuuri Lauri 233
 Sirácky Andrej 352
 Sirácky J. 146
 Sirovátka Oldřich 96, 98, 99, 101, 115, 176, 178, 233–235, 240, 252, 336, 375, 387, 389
 Skalník Milan 251
 Skalník Petr 38, 39
 Skalníková Olga 86, 132, 144, 156, 159, 179, 245, 250–254, 336, 340, 347
 Skok J. 281
 Slezák Lubomír 163
 Slováková Mária 398
 Smolka Josef 237
 Snítil Zdeněk 141
 Solař Josef 352
 Soukupová Blanka 12
 Soukupová Zora 259
 Spencer Herbert 40
 Spilka Josef 339
 Spina Franz 53
 Stalin Josif Vissarionovič 85, 87, 100, 306
 Stanislav Josef 340, 344–347

- Staňková Jitka 110
 Steinitz Wolfgang 221, 302
 Stingl Miloslav 156, 329
 Stoklund Bjarne 199, 209
 Stránská Drahomíra 56, 76–78, 82,
 86–88, 114, 115, 119, 189, 194–
 196, 203, 216, 340
 Strmiska Zdeněk 352
 Strnadel Antonín 389
 Stuchlík Milan 156, 315, 317, 329,
 351, 353, 354, 356, 361
 Suchý Jaroslav 351, 353, 356
 Světlá Karolina 113
 Svoboda Ludvík 82
 Svoboda Stanislav F. 340
 Svobodová Jiřina 156
 Svobodová Vlasta 101, 387
 Sychrava Antonín 347
 Syřišťová Eva 351
 Szydłowska-Ceglová Barbara 154
 Szyfer Anna 166
 Šafařík Josef Pavel 151, 274
 Šenfildová Helena 110
 Šilhan Milan 390
 Šimák Vítězslav 53, 55
 Šling Otto 98
 Šolc Václav 329
 Šorm František 338
 Šrámková Marta 101, 110, 227, 234
 Šťastná Jarmila 157
 Šťastný J. 146
 Štědroň Miloš 163
 Štefánek Anton 54
 Štěpánová Irena 110
 Štepanovič Rudolf 276
 Šternberg Lev Jakovlevič 149
 Štika Jaroslav 101, 146, 387
 Štrekelj Karel 281
 Šulan Pavel 77
 Šulc Jan 9
 Šulová Anežka 390
 Švecová Soňa 110, 404, 410, 413, 414
 Táborská Zdena 389
 Takács Lajos 196
 Tangherlini Timothy 234
 Tesař Stanislav 163
 Těsnohlídek Rudolf 389
 Thistlewaith Frank 325
 Thompson Stith 233
 Tille Václav 45, 48, 230
 Tillhagen Carl-Herman 233, 234
 Tokarev Sergej 199
 Tolstov Sergej Pavlovič 131, 132, 153,
 154
 Tomeš Josef 101, 146
 Troníček Chrudoš 353
 Trstenjak Alojzij 281
 Tubach Frederic C. 239
 Turza Jozef 394
 Tylor Edward Burnett 40
 Tyršová Renáta 45
 Uherek Zdeněk 237
 Uhlíř Jiří 262
 Úlehla Vladimír 375
 Uprka Franta 45
 Urban Zdeněk 404
 Urbancová Viera 146
 Václavík Antonín 11, 23, 54, 55, 67,
 73, 87, 93–105, 111, 115, 167,
 178, 251, 364, 367, 369
 Vachová Zdena 146, 259, 261
 Vakarelski Christo 274
 Válka Miroslav 103, 104, 110, 162
 Valvasor 281

Vančík František 336
 Vařeka Josef 89, 139, 144, 199, 205,
 213, 264, 417
 Vážný Václav 82
 Veselovskij Alexandr Nikolajevič 230,
 251
 Vetterl Karel 134, 144, 339, 343, 375
 Vilkuna Kustaa 199, 293
 Virchow Rudolf 40
 Višková Jarmila 9
 Vítková Ludmila 388
 Volavka Antonín 249
 Volbrachťová-Pourová Libuše 383
 Volsky Viktor 322
 Voráček Josef 29, 39, 40, 64, 78, 79,
 84, 85, 362
 Voskuil Johannes 199
 Vrabcová Eva 339
 Vráz Enrique Stanko 312
 Vrhel František 320, 324, 331
 Vrzalík, František 368
 Vulcanescu Romulus 154
 Vuorela Toivo 199
 Vycpálek Vratislav 340, 347
 Výdra Josef 55, 393
 Vytiska Josef 388
 Weber-Kellermann Ingeborg 169
 Weingart Miloš 76, 92
 Weiss Richard 190–192
 Wenker Georg 291
 Wiegelmann Günter 165, 169, 172,
 199
 Wirth Zdeněk 54, 65, 342
 Woitsch Jiří 12, 245, 246
 Wolf Josef 315, 317, 351–353, 356,
 361–363
 Wolfram Richard 261, 262
 Wollmann Frank 48
 Yáñez Agustín 322
 Zavala Silvio 322
 Zelenin Dmitrij Konstantinovič 42
 Zelený Mnislav 328
 Zender Matthias 199, 201, 202, 210,
 292, 293
 Zezulka Milan 389
 Zíbrt Čeněk 39, 42, 48, 50, 62, 76
 Zíbrt Čeněk 39,42,48,50,62,76
 Zich Otakar 44, 51
 Zobačová Andrea 12
 Zrůbek Rudolf 259
 Zubkova Yelena (Jelena) 300
 Zuskinová Iveta 401
 Zvelebil Kamil 154
 Županič Niko 281

Seznam autorů

PhDr. Karel Altman, CSc., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno
e-mail: karel.altman@iach.cz

PhDr. František Bahenský, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
e-mail: f.bahensky@email.cz

prof. PhDr. Zuzana Beňušková, CSc., Katedra etnológie a folkloristiky,
Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
e-mail: zbenuskova@ukf.sk

PhDr. Milan Ducháček, Ph.D., Lauderovy školy při Židovské obci v Praze /
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
e-mail: duchacekmilan@gmail.com

PhDr. Hana Dvořáková, Etnografický ústav, Moravské zemské muzeum
e-mail: hdvorakova@mzm.cz

PhDr. Věra Frolcová, CSc., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno
e-mail: vera.frolcova@iach.cz

Mgr. Jiří Hlaváček, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
e-mail: hlavacek@usd.cas.cz

doc. PhDr. Margita Jágerová, Ph.D., Katedra etnológie a folkloristiky,
Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
e-mail: mjagerova@ukf.sk

doc. Mgr. Markéta Křížová, Ph.D., Středisko ibero-amerických studií,
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze
e-mail: krizova_ibero@seznam.cz

Kaisa Kulasalu, MA, Department of Estonian and Comparative Folklore,
Institute for Cultural Research and Fine Arts, University of Tartu, Estonia
e-mail: kaisa.kulasalu@gmail.com

PhDr. Petr Janeček, Ph.D., Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze
e-mail: petr.janecek@ff.cuni.cz

Mgr. Adéla Jůnová Macková, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: mackovija@volny.cz

PhDr. Alexandra Navrátilová, CSc., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno
e-mail: Alexandra.Navratilova@seznam.cz

doc. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
e-mail: zdenek.nespor@soc.cas.cz

Mgr. Katarína Očková, Múzeum slovenskej dediny, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: katarina.ockova@snm.sk

Mgr. Doubravka Olšáková, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
e-mail: olsakova@usd.cas.cz

doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Katedra etnológie a folkloristiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
e-mail: mparikova@ukf.sk

Lukáš F. Peluněk, Katedra historie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci
e-mail: Lukas.F.Pelunek@email.cz

doc. PhDr. Lydia Petráňová, CSc., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
e-mail: petranova@eu.cas.cz

PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno
e-mail: jana.pospisilova@iach.cz

prof. dr. Mojca Ramšak, Ph.D., Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Slovenia
e-mail: mojca.ramsak@guest.arnes.si

doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc., Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze
e-mail: 6446@mail.fhs.cuni.cz

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
e-mail: jiri.woitsch@post.cz

Mgr. Andrea Zobačová, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno
e-mail: andrea.zobacova@iach.cz

Etnologie v zúženém prostoru

Jiří Woitsch, Adéla Jůnová Macková a kolektiv

Vydal: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.

Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

za podpory Grantové agentury České republiky, projekt č. GA15-03754S.

Jazyková korektura: Marie Bahenská.

Překlad a korektura anglických textů: Melvyn Clarke.

Grafická úprava, návrh obálky a sazba: Ondřej Huleš.

Tisk: Nová tiskárna Pelhřimov, s. r. o.

Krasíkovická 1787, 393 01 Pelhřimov

498 stran

Vydání 1.

Náklad 300 ks.

Praha 2016

ISBN 978-80-88081-10-4 (váz.)

ISBN 978-80-88081-11-1 (online : pdf)